

JUBILEJNI ZBORNIK ZNANSTVENIH RAZPRAV

**40 LET ŠTUDIJA NA PODROČJU VARNOSTI
IN 10 LET FAKULTETE ZA VARNOSTNE VEDE**

1973–2013
2003–2013

Fakulteta za varnostne vede

JUBILEJNI ZBORNIK ZNANSTVENIH RAZPRAV

**40 LET ŠTUDIJA NA PODROČJU VARNOSTI
IN 10 LET FAKULTETE ZA VARNOSTNE VEDE**

Univerza v Mariboru

Fakulteta za varnostne vede

**JUBILEJNI ZBORNİK ZNANSTVENIH RAZPRAV
40 LET ŠTUDIJA NA PODROČJU VARNOSTI
IN 10 LET FAKULTETE ZA VARNOSTNE VEDE**

Uredniki:

Gorazd Meško, Bojan Tičar, Katja Eman

Izdajatelj:

Fakulteta za varnostne vede, Univerza v Mariboru, Ljubljana

Naklada:

500 izvodov

Prelom in tisk:

Tipografija, d.o.o.

Avtorske pravice:

© Fakulteta za varnostne vede, Univerza v Mariboru, Ljubljana

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

343.9(082)

JUBILEJNI zbornik znanstvenih razprav : 40 let študija na področju varnosti in 10 let Fakultete za varnostne vede / [uredniki Gorazd Meško, Bojan Tičar, Katja Eman]. - Ljubljana : Fakulteta za varnostne vede, 2013

ISBN 978-961-6821-40-7

1. Meško, Gorazd

266532096

KAZALO

PREDGOVOR	7
KRATEK ORIS FORENZIČNE PSIHLOGIJE	
<i>Igor Areh</i>	9
EVALVACIJA BESEDNIH KOČK V LUČI DEJAVNIKOV UČENJA SLOVNICE ANGLEŠKEGA JEZIKA	
<i>Branko Ažman</i>	27
INTERNETNA ŠTUDIJA POZNAVANJA KIBERNETSKIH GROŽENJ IN STRAHU PRED KIBERNETSKO KRIMINALITETO	
<i>Igor Bernik in Gorazd Meško</i>	65
MNENJSKA RAZISKAVA O ZADOVOLJSTVU OBČANOV Z DELOM POLICIJE, NJENI USPEŠNOSTI, O ZAUPANJU VANJO TER OBCUTKU VARNOSTI NA OBMOČJU POLICIJSKE UPRAVE MURSKA SOBOTA	
<i>Matevž Bren in Dejan Bagari</i>	87
MEDIJSKO POROČANJE O KRIMINALITETI V SLOVENIJI	
<i>Aleš Bučar Ručman</i>	109
ORGANIZIRANI KRIMINAL KOT PETA VEJA OBLASTI	
<i>Bojan Dobovšek</i>	143
EKOLOŠKA KRIMINALITETA V KRIMINOLOGIJI: RAZVOJ NOVE VEJE KRIMINOLOGIJE V SLOVENIJI	
<i>Katja Eman</i>	159

VAJA IZ »VIŠJE« PENOLOGIJE – NIETZSCHEJEVA GENEALOGIJA KAZNI (II.) <i>Benjamin Flander</i>	187
NEKATERI KRIMINALISTIČNI VIDIKI ODKRIVANJA SPOLNIH ZLORAB OTROK V SLOVENIJI <i>Danijela Frangež in Anton Dvoršek</i>	219
FIZIČNA ZAŠČITA OBOROŽENIH IN DRUGIH VARNOSTNIH SIL KOT KRITIČNA INFRASTRUKTURA <i>Teodora Ivanuša, Emanuel Banutai in Iztok Podbregar</i>	243
PRAKSA IN RAZISKOVANJE POLICIJSKEGA DELA V SKUPNOSTI V SLOVENIJI <i>Maja Jere, Andrej Sotlar in Gorazd Meško</i>	251
SOODVISNOST VIKTIMIZIRANOSTI IN NASILJA NA DELOVNEM MESTU: PRIMER POLICIJSKE ORGANIZACIJE <i>Branko Lobnikar</i>	275
UČINKI STALNEGA DOSTOPA V KIBERNETSKI PROSTOR IN ODTUJEVANJE PODATKOV <i>Blaž Markelj in Igor Bernik</i>	309
KRITIČNI POGLED NA RAZVOJ IN STANJE KRIMINALISTIKE V SLOVENIJI (1920 – 2012) <i>Darko Maver</i>	321
PREPREČEVANJE KRIMINALITETE V LOKALNIH SKUPNOSTIH – MED AD HOC PRISTOPI IN NA ZNANJU TEMELJEČIH PREVENTIVNIH DEJAVNOSTIH <i>Gorazd Meško in Andrej Sotlar</i>	351
EPISTEMOLOŠKE PREDPOSTAVKE RAZISKOVANJA VARNOSTI <i>Miran Mitar</i>	375

SODNI IZVEDENEC PSIHOLOŠKE STROKE <i>Tinkara Pavšič Mrevlje</i>	389
JAVNI VIRI IN ANALITIKA V OBVEŠČEVALNI DEJAVNOSTI <i>Iztok Podbregar in Teodora Ivanuša</i>	407
POLICISTI IN VARNOSTNIKI V PROCESU IZVAJANJA POLICIJSKE DEJAVNOSTI – MED TEKMOVANJEM, KONFLIKTOM, SODELOVANJEM IN PARTNERSTVOM <i>Andrej Sotlar</i>	425
OBVEŠČEVALNA DEJAVNOST V PROCESU KRIZNEGA UPRAVLJANJA <i>Jerneja Šifrer</i>	457
MOŽNOSTI ZA JAVNO-ZASEBNE ZAPORE V REPUBLIKI SLOVENIJI <i>Bojan Tičar in Gorazd Meško</i>	495
PERSPEKTIVE ZAGOTAVLJANJA VARNOSTI V URBANIH OKOLJIH NA ZAHODNEM BALKANU <i>Bernarda Tominc</i>	503
STRESNOST SODNIŠKEGA DELA <i>Peter Umek in Bojan Dobovšek</i>	533
ODMERA KAZNI V MEDNARODNEM KAZENSKEM PRAVU <i>Sabina Zgaga</i>	549
ANTROPOMETRIČNE KARAKTERISTIKE POLICISTOV <i>Bojan Zorec</i>	573

PREDGOVOR

Fakulteta za varnostne vede v letu 2013 praznuje desetletnico članstva v Univerzi v Mariboru in štirideseto obletnico ustanovitve Oddelka za notranje zadeve pri nekdanji Višji upravni šoli Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, ki je predhodnica naše institucije. Fakulteta je v razvoju prehodila dolgo pot od Višje šole za notranje zadeve (pridružena članica UL), Visoke policijsko-varnostne šole (pridružena članica UL), Fakultete za policijsko-varnostne vede (članica UM) (2003), do Fakultete za varnostne vede (2006 -) Univerze v Mariboru.

Visokošolski učitelji, sodelavci in raziskovalci so v štiridesetih letih opravili ogromno pedagoškega dela za izobraževanje kadrov na področju varnosti in razvijali raziskovalno delo. Intenzivni razvoj raziskovalnega dela in mednarodne dejavnosti se je začel v sredini devetdesetih let prejšnjega stoletja. V zadnjih petih letih smo priča razcvetu raziskovalne in publicistične dejavnosti, ki je pogoj za akademsko odličnost institucije. Fakulteta za varnostne vede ima za cilj postati center odličnosti na področju varnostnih ved, kriminologije in kazenskega pravosodja v Srednji in Vzhodni Evropi.

Prizadevanja že rodijo sadove, saj smo kot mlada visokošolska institucija v zadnjih letih intenzivno objavljali rezultate raziskav in razprave v knjigah pri mednarodnih založbah, mednarodnih revijah z najvišjimi rangi in dejavno objavljali v slovenskih revijah, predvsem v Reviji za kriminalistiko in kriminologijo in reviji Varstvoslovje. Pričujoča publikacije vsebuje izbrane članke, ki so bili objavljeni v obeh revijah. Za ponatis člankov smo dobili dovoljenje izdajateljev, za kar se jim iskreno zahvaljujemo.

Odločili smo se, da za namen obeležitve 40. obletnice naše institucije uredimo zbornik znanstvenih razprav, ki vsebuje najboljša krajša dela zaposlenih na Fakulteti za varnostne vede v slovenskem jeziku, ki označujejo naše raziskovalno delo na področju varstvoslovja. V izbranih delih je 25 prispevkov, ki prikazujejo nedavno publicistično dejavnost delavcev Fakultete za varnostne vede. Odločili smo se, da vsak avtor po lastnem izboru lahko objavi le eno delo, kjer je prvi avtor. Zavedamo se, da imajo spoštovani sodelavci številne odlične objave, vendar smo izbor omejili na lastno oceno najboljše objave v slovenskem jeziku v zadnjih petih letih in na prvo avtorstvo.

Ne samo, da izbrana dela predstavljajo odlične znanstvene in strokovne prispevke, ampak smo v eni publikaciji skupaj zbrali najboljša dela s področja varstvoslovja, ki bodo poleg obeležitve obletnic tudi zelo koristno študijsko gradivo za dodiplomske in podiplomske študente Fakultete za varnostne vede in druge strokovnjake s področja varnosti.

Vsem sedanjim in nekdanjim sodelavkam in sodelavcem se zahvaljujemo za prispevek k razvoju varstvoslovja in drugih disciplin na Fakulteti za varnostne vede Univerze v Mariboru in jim čestitamo ob pomembnem jubileju. Prepričani smo, da se bosta raziskovalna in publicistična dejavnost še naprej lepo razvijali in da bomo z našim znanstveno-raziskovalnim delom prispevali k razvoju znanosti in prakse na področju zagotavljanja varnosti v Sloveniji in širše.

Uredniki
Gorazd Meško
Bojan Tičar
Katja Eman

Ljubljana, maj 2013

KRATEK ORIS FORENZIČNE PSIHOLOGIJE

Igor Areh

Povzetek

Forenzična psihologija je v Sloveniji slabo razvita in poznana, tako med psihologi kot tudi med strokovnjaki, ki delajo na področju pravosodja ali v policiji. V prispevku je zato na kratko predstavljen razvoj in v praksi uporabne zmožnosti sodobne forenzične psihologije.

Članek je nastal na osnovi pregleda in integracije spoznanj iz različnih strokovnih in znanstvenih virov, katerih avtorji so mednarodno priznani strokovnjaki, ki svoja dela objavljajo v recenziranih revijah in monografijah.

Sodobna forenzična psihologija ponuja veliko eksperimentalno preverjenega znanja, ki ga v tujini s pridom izkoriščajo, s čimer dosega-jo večjo učinkovitost preiskovalnega dela in dela pravosodnih organov in tako, vsaj načeloma, omogočajo višjo stopnjo zaščite nedolžnih osu-mljenih oseb. V Sloveniji je opazen nekajdesetletni zaostanek v razvito-sti forenzične psihologije, pri čemer je najmanjši v akademskem okolju, velik in skrb vzbujajoč pa je v preiskovalni in sodni praksi, kjer je mogo-če opaziti kritično pomanjkanje psihološkega znanja.

Zaradi prostorske omejitve je veda predstavljena strnjeno, mnogo pomembnih informacij je zato izpuščenih. Bralec naj bi pridobil neko splošno, približno predstavo o forenzični psihologiji.

Nakazanih je kar nekaj tehnik in metod, ki so uporabne zlasti v pre-iskovanju kaznivih dejanj, pri čemer so navedene tudi najpomembnejše pomanjkljivosti le teh.

I Uvod

Področje forenzične psihologije običajno opredeljujejo glede na vrsto dela, ki ga znotraj pravosodja in policije opravljajo forenzični psihologi. Gudjonsson in Haward (1998) forenzično psihologijo definirata kot pa-nogo uporabne psihologije, ki je povezana z zbiranjem, preiskovanjem in predstavitvijo dokazov v sodne namene. Pri tej definiciji se avtorja

omejujeta na psihologovo delo z dokaznim gradivom, s katerim se pri svojem delu ukvarjajo odvetniki, tožilci in sodniki, s čimer pa močno omejujeta prikaz vseh mogočih dejavnosti forenzičnih psihologov. Wrightsman (2001) forenzično psihologijo opredeljuje širše, kot kakršnokoli uporabo psihološkega znanja pri reševanju vprašanj, s katerimi se soočata pravosodje in policija. V okvir te definicije lahko uvrstimo psihologe, ki delujejo kot svetovalci na sodiščih, v policiji, zaporih in centrih za socialno delo. Pri tem gre predvsem za praktike, medtem ko so raziskovalci s področja forenzične psihologije v glavnem zaposleni na akademskih inštitucijah. Ob navidezni lahkotnosti zgornjih definicij je treba opozoriti, da obstaja pri opredelitvah forenzične psihologije, opazno pomanjkanje soglasja med psihologi, zato se med nepoznavalci pojavlja zmeda pri razumevanju pojma forenzična psihologija (McGuire, 1997; Stanik, 1992). V Sloveniji je najbolj primerna širša opredelitev, po kateri forenzična psihologija predstavlja uporabo psiholoških spoznanj in metod v povezavi s kazenskim in civilnim sodnim postopkom ter s predkazenskim postopkom. Forenzični psihologi opravljajo dejavnosti v povezavi z delom sodišč, tožilstva, policije, odvetnikov, zaporov in centrov za socialno delo. Delujejo tudi v akademskem okolju, pri čemer prenašajo znanstvena spoznanja v prakso.

Forenzična psihologija deluje kot nekakšna strokovna podpora, ki omogoča učinkovitejše delo pravosodja, kljub temu pa je odnos med psihologi in pravniki obremenjen zaradi soočenja dveh različnih strok. Tako prihaja do težav in nesporazumov med psihologi in pravniki, kadar se morajo slednji ukvarjati s psihološkimi zadevami in obratno. Psihologija še zdaleč ni znanstvena disciplina združena v enotni teoriji ali z enim samim pristopom, zato bega nepoznavalce, kot so npr. sodniki, odvetniki, tožilci in preiskovalci kaznivih dejanj ali policisti. Eastman (2000) navaja prisposodbo za ta odnos in ga ponazarja z odnosom med dvema namišljenima državama, med *Legalandom in Mentalandom*. Ti dve se, tako kot druge države, razlikujeta v kulturi, jeziku, zgodovini in pokrajini. Ko se prebivalci dveh držav srečajo, pride do nesoglasij, saj imajo le-ti različne motive in cilje.

V Veliki Britaniji velja, da naj bi imel forenzični psiholog znanja in veščine kot so: razumevanje konceptualne osnove dela forenzičnega psihologa, poznavanje strukture in delovanja pravosodnega sistema ter zakonodaje, poznavanje dosežkov in zmožnosti uporabe psihologi-

je v preiskovanju, pravnih postopkih, pri delu z žrtvami in obsojenci, pri podajanju osebnostnih ocen ipd., pri tem pa je nujno tudi pridobiti praktične izkušnje s področja forenzične psihologije (DCLP Training Commitee, 1994). Kar so zapisali v Veliki Britaniji, je lahko kriterij za imenovanje v forenzičnega psihologa kjerkoli po svetu. Celovitega študija forenzične psihologije pri nas ni, kljub temu pa lahko študenti psihologije izberejo predmete z nekaterih področij forenzične psihologije (predvsem s področja preiskovalne psihologije in psihologije pričanja) na Fakulteti za varnostne vede Univerze v Mariboru in tako pridobijo osnovno znanje.

2 Razvoj forenzične psihologije

Če preučujemo zgodovino razvoja forenzične psihologije, opazimo, da obstaja več razlag poteka razvoja, ki so odvisne od porekla avtorjev. Ameriški in evropski avtorji prikazujejo drugačen razvoj, pri čemer Američani pogosto pozabljajo ali podcenjujejo evropske dosežke, Evropejci pa počnemo nasprotno. Poleg geografskega porekla avtorjev je pomembna tudi pripadnost različnim smerem znotraj psihologije, saj navadno zagovorniki le teh dajejo prednost svojemu področju.

Omeniti je treba, da zgodovino forenzične psihologije niso oblikovali le psihologi, opazen je tudi prispevek psihiatrov in pravnikov. Tako je med drugim razvoj forenzične psihologije odvisen tudi od sprememb ali dopolnitev pravnih norm. Mnoge izboljšave v delovanju pravosodja in v zakonodaji, do katerih je prišlo stoletja pred nastankom znanstvene psihologije, so odločilne za razumevanje razvoja forenzične psihologije. Tako je bilo npr. pred začetkom trinajstega stoletja po angleškem pravu kaznivo dejanje, ali v takratnem izrazoslovju zlobno dejanje, neločljivo povezano z odgovornostjo zanj. Obtoženčevo duševno stanje ni bilo pomembno pri izreku sodbe. Prvo sojenje v Angliji, v katerem je bil obtoženi oproščen na podlagi spoznanja o duševni »zmedenosti ali norosti«, se je zgodilo šele leta 1505 (Eigen, 2004). Kljub temu pa vse do osemnajstega stoletja na sodiščih niso razvili in uporabljali kriterijev za ocenjevanje duševne motenosti. Edini kriterij, ki so ga uporabljali takrat, je temeljil na prepričanju, da so duševno motene osebe kot divje zveri, te pa niso sposobne zagrešiti kaznivega dejanja, saj nima-

jo tako razvite zavesti ali duševnosti kot ljudje. Šele v 18. stoletju se je začel uveljavljati pojem »najmanjše duševne kompetentnosti«, katero je obtoženi moral imeti, da je bilo sojenje pravično (Roesch, Ogloff in Golding, 1993).

Intelektualne izvore forenzične psihologije najdemo v več sorodnih disciplinah, še posebej v kriminologiji, sociologiji in antropologiji. Nekateri menijo, da je razmišljanje Italijana Cesara de Baccaria s konca 18. stoletja prvo delo iz področja forenzične psihologije (McGuire, 2000). De Baccaria je gledal na ljudi kot na bitja s svobodno voljo in človeško vedenje začel razlagati kot v skladu z načelom ugodja in bolečine. Po tem »ekonomičnem« modelu ocenjujemo stroške in koristi (bolečino in ugodje) vsakega vedenja v katerega se spustimo, tudi kaznivega. Pri slednjem je kazen tisto čemur se želimo izogniti, zato jo je treba uporabiti kot dejavnik, ki ljudi odvrača od kriminala, njena teža pa mora biti prilagojena teži kaznivega dejanja. De Baccarijeve ideje so prispevale k opustitvi surovega mučenja v nekaterih evropskih zaporih tistega časa (McGuire, 2000). Omeniti velja, da tudi (nekaj) vplivno idejo o biološkem izvoru kriminala, ki se je pojavila ob koncu 19. stoletja in sega na področje forenzične psihologije. Za njenega začetnika velja italijanski zdravnik Cesare Lombroso. Ta je pod drobnogled vzel skupino problematičnih, kroničnih kriminalcev in izpeljal antropološko študijo njihovih lastnosti (Gould, 1996). Lombrosove ideje so danes spoznane kot zmotne in le malo strokovnjakov daje njegovim ugotovitvam kakršnokoli težo. Howitt (2009) meni, da je ključnega pomena za razvoj forenzične psihologije tudi objava prve uradne statistike kriminala v Franciji leta 1827, saj je to omogočilo vpogled v prostorsko porazdelitev kriminala in v njegovo organiziranost. V tem lahko vidimo začetke geografskega profiliranja.

Eden prvih psiholoških pojmov, ki so se pojavili na sodiščih ob začetku 19. stoletja, je kleptomanija. Gre za neustavljivo slo po kraji vsakdanjih predmetov, ki se ji prizadeta oseba ne more upreti. Na sodišču so jo prvokrat obravnavali leta 1816, ko so jo poimenovali kot klopemanijo - norost kradenja. Kleptomanija je bil priljubljen pojem v 19. in 20. stoletju, saj je bilo v obdobju tedanjega gospodarskega in ekonomskega razcveta težko razumeti, zakaj ljudje kradejo, če ukradenih dobrin ne potrebujejo (Fullerton in Punj, 2004).

Ob koncu 19. stoletja, ko je leta 1875 Wilhelm Wundt na Univerzi v Leipzigu ustanovil prvi psihološki laboratorij, se je prej filozofska psihologija začela počasi pretvarjati v znanstveno vedo. To je tudi čas nastajanja forenzične psihologije, ki se je iz Nemčije naglo razširila po Evropi. Med nemškim vznikom forenzične psihologije in pojavom le-te v tedaj daljnih Združenih državah Amerike je preteklo le malo časa. Vzrok tiči v dejstvu, da se je mnogo zgodnjih ameriških psihologov šolalo prav v Wundtovem laboratoriju, nato pa so se vrnil v ZDA ali pa so tja emigrirali zaradi judovskega porekla (Howitt, 2009).

Kar nekaj Wundtovih učencev in kolegov se je odločilo za raziskave, ki jih lahko uvrstimo na področje forenzične psihologije, pogledajmo najpomembnejše:

- Albert Von Schrenk - Nortzing je leta 1896 na sodišču v Leipzigu odigral vlogo prvega forenzičnega psihologa. Sodišču je pojasnil, da je priča umora med pričanjem lahko pomešala tisto, kar je videla v času umora, s tistim, kar je kasneje zasledila v časopisih, ki so se na široko razpisali o zločinu (Howitt, 2009).
- James McKeen Cattell je leta 1893 je izvedel študijo, v kateri je študentom postavil vprašanja, ki jih lahko pričakujemo na sodni razpravi, npr. kakšno je bilo vreme na današnji dan pred tdnom dni. Študenti so po premisleku zapisali odgovore in ocenili stopnjo gotovosti v lastni spomin. Kljub temu, da je pričakoval slabe rezultate, je bil presenečen nad množico napačnih odgovorov, ki jih je spremljal neupravičeno visok občutek gotovosti. Po končani raziskavi je zapisal, da lahko odvetniki z neprimernimi vprašanji razvrednotijo izjave verodostojne priče ter dodal, da bi sodniki in porota morali biti seznanjeni z vplivi dejavnikov, ki povzročajo popačeno obnovo dogodkov (Cattell, 1895).
- Alfred Binet je v Franciji ponovil Cattellovo raziskavo in zbral vsa do tedaj znana spoznanja o problematiki pričanja ter jih leta 1900 objavil v knjigi z naslovom *La Suggestibilité* (Wells, Memon in Penrod, 2006).
- V Nemčiji je bil najbolj vpliven psiholog Louis William Stern, ki je leta 1904 začel z objavljanjem študij o dejavnikih, ki vplivajo na pričanje (Wells in sod., 2006). Skupaj s kriminologom Lisztom sta se leta 1939 domislila raziskave v kateri sta s pomočjo dveh

študentov uprizorila spor v predavalnici. Študenta sta se zapletla v akademsko debato, ki je postajala vse bolj napeta in se na koncu spustila na nivo medosebnega obračunavanja. Na vrhuncu spora je eden izmed njiju potegnil revolver in zagrozil nasprotniku. Stern je posegel vmes in navzoče študente zaprosil za pisno poročilo o dogajanju. Pri analizi obnov je ugotovil, da niti eno poročilo ni bilo brez napak, največ pa se jih je pojavilo pri opisovanju dogajanja ob vrhunca spora. Stern in Liszt sta zaključila, da je intenzivno čustveno doživljanje študentov znižalo natančnost spominskega priklica (Stern, 1939).

- Hugo Münsterberg je bil prvi vplivnejši in na pravosodno prakso osredotočen psiholog. Ukvarjal se je predvsem s problematiko odločanja porote in z vprašanjem verodostojnosti pričanja oči-vidcev (Howitt, 1992).
- Okoli leta 1911 je Karl Marbe kot prvi psiholog v ZDA nastopal v vlogi izvedenca v civilnem sodnem postopku. Branil je strojevodjo, ki naj bi povzročil trčenje in pri tem dokazoval, da se ljudje zaradi reakcijskih časov ne moremo takoj ustrezno odzvati v kritičnih okoliščinah (Howitt, 2009).
- William Marston, je leta 1915 pomembno prispeval k razvoju poligrafa. Med zasliševanji je pri osumljencih meril spremembe v sistoličnem krvnem tlaku, za katere je menil, da so posledica laganja (Grubin in Madsen, 2005), za kar pa danes vemo, da ne drži. Marston je bil prvi psiholog, ki je bil na Ameriški univerzi imenovan za profesorja pravne psihologije (Bartol in Bartol, 1999).
- Louis Thurstone je leta 1922 objavil ugotovitve do katerih je prišel s proučevanjem inteligentnosti policijskih uslužbencev v ZDA. Ugotovil je, da so bili mlajši policisti v splošnem bolj inteligentni od starejših, kar je pojasnil s procesom negativne selekcije v policiji: mladi in sposobni policisti so zapuščali organizacijo, ker ni izpolnjevala njihovih kariernih pričakovanj, ostajali pa so manj sposobni, ki so napredovali po hierarhiji navzgor (Howitt, 2009).
- Sigmund Freud se sicer ni ukvarjal s problematiko pričanja ali prištevnosti, kljub temu pa je s svojimi idejami pomembno vplival na začetnike forenzične psihologije. Tako je npr. Theodor Reik leta 1929 pisal o težnji oz. prisili k priznanju kaznivega deja-

nja, leta 1931 pa je Erich Fromm razpravljajal o psihološki diagnozi dejstev zločina (Jacob, 1992).

- Udo Undeutsch je v 50. letih prejšnjega stoletja v Nemčiji razvil Analizo veljavnosti izjav, ki jo je uporabljal za preverjanje verodostojnosti pričanja žrtev posilstev in spolnih zlorab otrok. Omenjena tehnika je danes dopolnjena in znanstveno preverjena ter velja za eno redkih orodij, ki so relativno učinkovita pri ugotavljanju laganja.

3 Vsebinska pestrost forenzične psihologije

V desetletjih po drugi svetovni vojni je forenzična psihologija doživela pravi razcvet, tako da ima danes relativno dobro teoretično, aplikativno in raziskovalno podlago. Kmalu po nastanku se je od glavne veje, ki je bila vezana predvsem na klinično psihologijo, odcepilo več smeri, te pa so vzniknile predvsem pod vplivom razvoja spoznavne psihologije. Danes lahko znotraj forenzične psihologije ločimo več smeri, ki jih okvirno predstavljam v naslednjim podpoglavjih.

3.1 Policijska psihologija

Začetki policijske psihologije segajo v čas okoli leta 1919, ko so v Nemčiji začeli uporabljati psihologe za reševanje težav v policijskih enotah (Viteles, 1929). Leta 1968 so v Münchnu redno zaposlili prvega psihologa, ki je usposabljal policiste za delo pri patroljiranju in obvladovanju množice (Chandler, 1990). Policijska psihologija pomeni uporabo psiholoških spoznanj pri delu policistov in policije kot organizacije. Obenem vključuje tudi raziskovalno delo, zato je vezana tudi na akademsko okolje. Preučuje duševne procese in stanja policistov v duševno obremenjujočih, stresnih, travmatičnih situacijah (npr. aretacije osumljencev, postopki z občani pri nadzoru prometa, delo z žrtvami kaznivih dejanj, obveščanje sorodnikov žrtev o tragičnih dogodkih ipd.). Gre torej za preučevanje duševnih in fizioloških posledic policijskega dela ter preučevanje osebnosti policistov v vseh možnih okoliščinah. Praktični namen preučevanja policijskega dela in policijske organizacije je v tem, da skušamo narediti policijsko delo bolj učinkovito, usposobiti policiste za uspešno soočanje s stresnimi situacijami in hkrati tudi za etično

primerno, korektno delo z osebami, ki jih imajo v postopkih obravnave (Bartol in Bartol, 2004). Skratka, namen policijske psihologije je opremiti policiste z znanjem, potrebnim za razumevanje lastnega vedenja in vedenja drugih, prav tako pa jim psihologi dajo znanje o tem, kako vplivati ali obvladovati vedenje drugih oseb.

Howitt (2009) delo policijskega psihologa kratko in jedrnato predstavlja kot sodelovanje pri ocenjevanju in izboru kandidatov za policiste, individualno in skupinsko svetovanje, svetovanje družinam policistov, sodelovanje pri programih zatiranja kriminalitete, sodelovanje pri pogajanjih v kriznih situacijah, poučevanje, raziskovanje, razvoj postopkov ali tehnik, ki izboljšujejo psihologovo delo. Delo psihologa, ki je zaposlen v policiji, je običajno širše od predhodno postavljenega okvirja, saj lahko opravljajo tudi dela, kot je profiliranje osumljencev, svetovanje pri zaslišanjih osumljencev ali intervjuvanju prič, pomoč žrtvam kaznivih dejanj ali nesreč ipd., vendar v tem primeru ne govorimo več o policijskem psihologu, temveč širše o forenzičnem psihologu.

V Sloveniji imamo nekaj policijskih psihologov, njihovo delo pa je večinoma omejeno na delo klasičnega policijskega psihologa. Žal pri študiju psihologije v naši državi bodoči psihologi ne zvedo nič o policijski organizaciji ali o delu policistov, zato so na začetku kariere neučinkoviti in prepuščeni svoji iznajdljivosti.

3.2 Pravna psihologija

Pravni psihologi pomagajo sodiščem pri sprejemanju odločitev pri ločitvenih postopkih glede skrbništva otrok, ocenjujejo posledice spolnih zlorab, pomagajo pri sestavljanju porote, ocenjujejo obtoženčevo kompetentnost razumeti kazenske, civilne in druge sodne postopke in pomagajo sodnikom pri odločanju glede krivde, višine in oblike kazni, reševanja sporov, poravnava ipd. (Bartol in Bartol, 2004). Pravni psihologi ugotavljajo osebnostne lastnosti, vedenje in duševne procese oseb, ki so vključene v sodne postopke (npr. obtoženci, žrtve in priče v kazenskem postopku) in pomagajo pri pripravi omenjenih oseb za sodni proces. Tako lahko dosežemo bolj učinkovito vodenje kazenskega ali civilnega postopka in sprejemamo primernejše sodne odločitve (Howitt, 2009). V Sloveniji delo pravnih psihologov opravljajo zaposleni na Centrih za socialno delo in sodni izvedenci, katerih mnenje mora temeljiti na ugotovitvah, ki so v znanstvenem okolju splošno sprejete.

3.3 Preiskovalna psihologija

Izraz preiskovalna psihologija je prvi začel uporabljati David Canter z Univerze v Liverpoolu (VB), ko je leta 1985 začel sodelovati s Scotland Yardom (Canter, 1995). Ker je uspešnost preiskave kaznivega dejanja odvisna od podatkov, ki jih pridobimo od prič, žrtev in osumljencev kaznivih dejanj, je uporaba psiholoških spoznanj ključnega pomena za učinkovito oz. uspešno preiskavo. Na področje preiskovalne psihologije spadajo metode ali tehnike, ki so predstavljene v nadaljevanju.

3.3.1 Profiliranje

Opredelimo ga lahko kot tehniko, ki pomaga pri določanju osebnostnih in vedenjskih lastnosti storilca kaznivega dejanja (Beauregard in Proulx, 2002). S profiliranjem skušamo ugotoviti starost, spol, poklic, vero, stopnjo izobrazbe, kraj bivanja, motive, cilje, osebnostne poteze in druge duševne značilnosti. Profiliranje običajno uporabljamo za zoženje kroga osumljencev in pri izbiri strategij za preprečevanje nadaljnjega izvajanja kaznivih dejanj. Uspešnost profiliranja je zelo odvisna od verodostojnosti in količine podatkov o zločinu, od izkušenosti tistega, ki profilira in od lastnosti storilca. V praksi so uspešni ali točni profili prej izjema kot pravilo (Canter in Alison, 2000). Holmes (1989) navaja, da je le 17 % profilov, ki so jih naredili v ameriškem Zveznem uradu za preiskovanje (FBI), pripomoglo k aretaciji storilcev. Kljub temu prevladuje mnenje, da je profiliranje uporabno, saj lahko z njim pridobimo informacije, ki preiskovalcem omogočajo, da pridejo do novih idej pri preiskovanju zločinov in zožijo krog osumljencev.

Poznamo več tehnik profiliranja. Med bolj uveljavljenimi je geografsko profiliranje, ki velja za novejšo preiskovalno orodje, s katerim skušamo napovedati lokacijo storilca kaznivega dejanja (kje živi, mesto zaposlitve, kje se zadržuje, ali kje potuje). Uporabno je pri iskanju neznanih serijskih storilcev hujših kaznivih dejanj. Temelji na matematičnih modelih, s katerimi analiziramo lokacije kaznivih dejanj in značilnosti sosednjih lokacij. Tako skušamo z računalniškimi programi določiti kraj prebivanja in zadrževanja storilca, kar imenujemo geoprofil (Rossmo, 2000). Z geografskim profiliranjem lahko bistveno zožimo krog osumljencev, bolj pa je učinkovito, če ga uporabimo skupaj s psihološkim profiliranjem (Bartol in Bartol, 2004).

3.3.2 Psihološka avtopsija

Gre za posmrtno psihološko analizo, ki jo ponekod imenujejo tudi rekonstruktivna psihološka ocena¹ ali nezanesljiva analiza smrti² (Poythress, Otto, Darnes in Starr, 1993). Pri psihološki avtopsiji skušamo rekonstruirati osebni profil, spoznavne sposobnosti, način življenja in zgodovino mrtvih oseb ter možno prisotnost duševnih motenj, vznemirjenosti in duševne obremenjenosti pred smrtjo (Shneidman, 1994). Običajno jo uporabljamo pri preiskovanju kaznivih dejanj, ko primanjkuje materialnih dokazov, vzroki smrti pa so nejasni. Podatke pridobimo od preiskovalcev in s pomočjo intervjujev oseb, ki so preminulo osebo poznale.

3.3.3 Kognitivni intervju

Namen kognitivnega intervjuja je pridobiti več verodostojnih informacij kot bi jih z običajnim preiskovalnim intervjujem. To dosežemo z uporabo psiholoških tehnik, ki izhajajo iz raziskav o delovanju spomina, kjer so ugotovili, da sta verodostojnost in obseg spominjanja odvisna od načina priklica podatkov (Tulving, 1974). Kognitivni intervju je primeren za uporabo pri pričah in žrtvah, ki želijo sodelovati. Pri spoznavnem intervjuju izhajamo iz dveh predpostavk: spominjanje je uspešnejše v okolju, ki je podobno izvirnim okoliščinam (učinek konteksta) in spomin na dogodek je sestavljen kompleksno, zato je treba uporabiti različne načine, da ga sestavimo v celoto. Da bi to dosegli, osebo spodbujamo, da poroča o vsem, kar se spomni, oz. da podoživi dogodek. Pri tem spreminjamo način priklica spominov in spodbujamo pričo, da poroča o dogodku tako, da se vživi v drugo pričo, žrtev, ali osumljenca (Fisher in Geiselman, 1992). Z uporabo spoznavnega intervjuja pridobimo približno 40 % več verodostojnih podatkov kot z uporabo klasičnega preiskovalnega intervjuja (Howitt, 2009).

3.3.4 Psihofiziološke tehnike ugotavljanja laži

Omogoča odkrivanje čustvenega vznemirjenja, ki je lahko povezano z laganjem. Med različnimi poligrafskimi testnimi formati je največ uporabljan test primerjalnih ali kontrolnih vprašanj CQT³, za katerega med znanstveniki prevladuje mnenje, da gre za vprašljivo in neznanstveno tehniko odkrivanja laži. Ena njenih največjih pomanjkljivosti je, da je

¹ Reconstructive psychological evaluation (RPE).

² Equivocal death analysis (EDA).

³ Comparison Question Test ali Control Question Test.

pristranska v tem smislu, da s preveliko dopustnostjo opredeli nedolžne osebe kot lažnive (National Research Council, 2003; USA Congress, Office of Technology Assessment, 1983). Kljub temu je dobro in uporabno orodje za zoženje kroga osumljencev. Predvsem v ZDA ponekod uporabljajo poligraf tudi za preverjanje uslužbencev in kandidatov za zaposlitev. Pri tem ima poligrafiranje predvsem zastraševalno vlogo (The British Psychological Society, 2004). Velika večina forenzičnih psihologov je zadržana ali pa nasprotuje uporabi tehnike CQT.

3.3.5 Forenzična lingvistika

Gre za analiziranje besednih in pisanih sporočil, ki ima namen pridobiti podatke o spolu, starosti, poklicu, izobraženosti, razgledanosti, navadah, političnih in verskih prepričanjih, čustvenih stanjih in motivaciji avtorja in ga tako prepoznati (Olsson, 2008). Uporabljamo jo tudi pri ugotavljanju avtorstva besedil (Swanson, Chamelin in Territo, 1992), pri analizi grozilnih pisem in pri ocenjevanju verodostojnosti poslovnih pisem samomorilcev (Gudjonsson, 1992; Handelman in Lester, 2007). Znotraj forenzične lingvistike obstajata forenzična psiholingvistika in sociolingvistika, ki se ukvarjata s prej naštetim. Poleg njiju obstaja še forenzična stilistika ali stilometrija, s katero skušamo ugotoviti jezikovne razlike v sporočilih oseb. Običajno ugotavljamo razsežnost besednega zaklada, upoštevanje slovničnih pravil, točnost črkovanja besed, način sestavljanja stavkov, povprečno število zlogov na besedo, dolžino stavkov ipd. (Gudjonsson in Haward, 1998).

3.3.6 Hipnoza

Pri uporabi hipnoze moramo biti nadvse previdni, ker so hipnotizirani zelo dovzetni za sugestije, zaradi česar lahko sugerirano informacijo interpretirajo kot svoj lastni spomin. Postopek običajno poteka tako, da hipnotizer nagovori osebo, da podoživlja dogodek. Ena izmed predpostavk zagovornikov uporabe hipnoze je, da so v našem spominu shranjene vse podrobnosti doživetih dogodkov, podobno kot v filmu in da jih lahko s pravilno proceduro hipnoze prikličemo v zavest kot kopijo doživetih trenutkov. Ta hipoteza znanstveno ni potrjena (Bartol in Bartol, 2004), velja ravno nasprotno; spominjanje s pomočjo hipnoze je varljivo in polno popačenj, zato je neverodostojno, kar velja zlasti za sugestibilne osebe (Haber in Haber, 2000). Če uporabljajo hipnozo pri preisko-

vanju kaznivih dejanj, to počnejo izurjeni hipnotizerji, ki morajo strogo upoštevati pravila izvedbe. Hipnoza je lahko uporabno orodje, če je pravilno uporabljeno in če se zavedamo, da to ni bližnjica ali nadomestilo običajnih preiskovalnih postopkov (Schefflin, Spiegel in Spiegel, 1999).

3.3.7 Prepoznavna obrazov storilcev kaznivih dejanj

Žal smo ljudje pri opisovanju obrazov slabo učinkoviti in pod vplivom različnih predsodkov ali pričakovanj, zato mora biti prepoznavna osumljencev izvedena premišljeno in v skladu s predpisanimi postopki. Načeloma moramo prepoznavno vrsto sestaviti tako, da zmanjšamo možnost prepoznavne napačne osebe. Osumljenec v prepoznavni vrsti ne sme izstopati po svojih značilnostih in s tem pritegniti pozornosti. Zato je treba prikriti individualne značilnosti, kot so veliki uhlji, brazgotine, škiljenje ipd. Negotovi očividci namreč pogosteje izberejo osebe, ki se v neki podrobnosti razlikujejo od drugih (Loftus, 1996). V praksi se najpogosteje se uporablja sočasna prepoznavna vrsta. Slabost metode je, da ko očividec vidi več osumljencev hkrati, jih med seboj primerja in išče osebo, ki je najbolj podobna pravemu storilcu. Zaradi možnosti primerjanja, lahko prepozna osebo, ki pravemu storilcu ni niti malo podobna (Wells, 2001; Wells, Small, Penrod, Malpass, Fulero in Brimacombe, 1998).

3.4 Kriminalna psihologija

Kriminalna ali kriminološka psihologija je predvsem teoretična psihološka disciplina, ki se osredotoča na pojav in razvoj kriminalnega vedenja pri posamezniku ter na odpravljanje neželenega vedenja. Kriminalno vedenje, predvsem vztrajno antisocialno vedenje, se običajno začne razvijati v zgodnjem otroštvu, prvi znaki pa se lahko pojavijo že v predšolskem obdobju (Moffitt, 1993). Vzrokov za pojav kriminalnega vedenja je veliko, so zapleteni in v medsebojni interakciji. Psihologi s tega področja običajno ocenjujejo učinkovitost predšolskih ukrepov za preprečevanje razvoja delikventnosti, delujejo kot svetovalci pri razvoju preventivnih programov, kot svetovalci v osnovnih in srednjih šolah ter raziskujejo kriminalno vedenje (Bartol in Bartol, 2004).

3.5 Zaporska psihologija

Zaporski psihologi pomagajo pri izbiri kandidatov za zaposlitev v zaporih, sodelujejo pri izdelavi programov za rehabilitacijo zapornikov in pri

evaluaciji le-te, razvijajo in izvajajo protistresne programe za zaposleno osebje, ocenjujejo tveganost sobivanja zapornikov, tveganost predčasnih odpustov in bivanja na odprtih oddelkih ipd. (Bartol in Bartol, 2006).

4 Položaj forenzične psihologije v Sloveniji

V Sloveniji je forenzična psihologija nerazvita in v glavnem omejena na delo kliničnih psihologov, ki običajno presojujejo o obstoju duševnih motenj, prištevnosti, dodeljevanju otrok staršem pri razvezah ipd. Iz imenika sodnih izvedencev Ministrstva za pravosodje je razvidno, da 29 izvedencev opravlja delo na področjih kot so dodeljevanje otrok pri razvezah, klinična psihologija, mladoletno prestopništvo, ocenjevanje posledic spolnih zlorab in drugih travmatičnih dogodkov ter pričanje očitvidcev (Ministrstvo za pravosodje, 2011).

V policiji in v zavodih za prestajanje zapornih kazni je zaposlenih nekaj psihologov, ki pa jim država ne omogoča pridobiti primerne izobrazbe, da bi lahko prenesli znanje iz tujine k nam. Na raziskovalnem področju je še slabše, saj lahko po pregledu zbirk podatkov v COBISSu sklepam, da je na področju forenzične psihologije (bilo) aktivnih osem raziskovalcev, od tega sta zares aktivna le dva, ki sta zaposlena na Fakulteti za varnostne vede Univerze v Mariboru.

Če pogledamo v preteklost, opazimo, da je psihologija v kazensko-pravni svet tedanje Federativne ljudske Republike Jugoslavije vstopila šele po drugi svetovni vojni. Nova spoznanja v psihologiji osebnosti, psihologiji abnormalnih pojavov, mladinski psihologiji in v eksperimentalni psihologiji so takrat pritegnila pozornost kazenskega prava. Z idejami o demokraciji, družbeni enakosti, humanosti ipd. se je v kazenskem pravu vsul plaz idej o rehabilitaciji kaznovanih oseb in o humanizaciji kazenskega postopka ter izvrševanja kazni. Tako so na področje kazenskega prava prišle psihiatrija, posebne veje pedagogike, sociologija, psihoterapija in psihologija (Skalar, 1974). Kljub temu je bila vloga psihologije v Kazenskem zakoniku in Zakonu o kazenskem postopku majhna. Psiholozi kot izvedenci so se uporabljali predvsem pri obravnavah zoper mladoletne osebe in to pretežno v večjih mestih. Ob tem pa ni bilo vidnega napredka v sodelovanju psihologov s sodišči pri obravnavanju odraslih storilcev kaznivih dejanj. Le izjemoma, navadno na željo sodišča, so vključili v postopek tudi

psihologa. Vzrok za majhno vlogo psihologije v kazenskem pravu tistega časa lahko pripišemo skromnemu sodelovanju s sodišči v preteklosti, temu, da se je pred izvedencem psihologom pojavil izvedenec psihiater, katerega so ga običajno kar enačili s psihologom, in temu, da se psihologi in pravniki nikoli niso pretirano trudili doseči skupni jezik (Skalar, 1974).

Stanje v današnji forenzični psihologiji je nekoliko boljše kot pred 40 leti, saj nastopajo psihologi kot priznani strokovnjaki na sodiščih, ki jih pogosto uporabljajo. Psihologi so postali iskani tudi v policiji, ki pa ne more z njimi pridobiti to, kar bi lahko pridobila od pravega forenzičnega psihologa, saj, kot sem omenil, študija forenzične psihologije pri nas ni. Še vedno je, v primerjavi z razvitim zahodnim svetom, v slovenskem pravosodju in policiji opazen več desetleten zaostanek v uporabi spoznanj forenzične psihologije. Zagotovo pa takega zaostanka ne moremo očitati psihologom, ki v akademskih krogih delujejo na forenzičnem področju.

Za začetnika sodobne slovenske forenzične psihologije lahko štejemo Petra Umka, rednega profesorja za kriminalistično psihologijo na Fakulteti za varnostne vede Univerze v Mariboru. Ta je v začetku 80. let začel seznanjati policiste s spoznanji psihologije, ki so pomembna in uporabna pri delu policije. Desetletje kasneje zasledimo njegove prve raziskave, ki jih je opravil s sodelavci na Fakulteti za varnostne vede, v glavnem pa segajo na področje policijske psihologije, nekaj pa tudi na področje preiskovalne psihologije. V začetku 21. stoletja se je začel povečevati delež raziskav s področja preiskovalne psihologije in psihologije pričanja, kjer je največ raziskav opravil avtor pričujočega članka v sodelovanju s Petrom Umkom. Po znanstveno raziskovalni plati so danes pri nas najbolj razvita prej omenjena področja, po praktični plati pa področje pravne psihologije kamor uvrščam delo večine sodnih izvedencev. V Sloveniji se uporablja tudi psihofiziološko ugotavljanje laži (poligraf), kar tudi uvrščamo na področje forenzične psihologije, vendar pa na tem področju ni aktivnih raziskovalcev, uporablja pa se le sporna in v znanstveni psihologiji zvečine zavrnjena tehnika primerjalnih vprašanj. Domnevam, da bo v prihodnjem desetletju prišlo do večjega uveljavljanja nekliničnega dela forenzične psihologije in da bo napredek, predvsem v smeri zmanjševanja zaostanka za razvitim delom Evrope, opazen predvsem na področju ocenjevanja verodostojnosti izjav prič ali žrtev, psihofizioloških tehnik ugotavljanja laži in izvedbe strukturiranih intervjujev ali zaslišanj osumljencev in žrtev.

Viri

- Bartol, C. R. in Bartol, A. M. (1999). History of forensic psychology. V A. K. Hess in I. B. Weiner (ur.), *Handbook of Forensic Psychology* (str. 3-23). London: John Wiley & Sons.
- Bartol, C. R. in Bartol, A. M. (2004). *Introduction to Forensic Psychology*. London: Sage Publications.
- Bartol, C. R. in Bartol, A. M. (2006). Overview of forensic psychology. V A. M. Bartol in C. R. Bartol (ur.), *Current Perspectives in Forensic Psychology and Criminal Justice* (str. 3-10). London: Sage Publications.
- Beauregard, E. in Proulx, J. (2002). Profiles in the offending process of nonserial sexual murderers. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 46, 386-400.
- Canter, D. (1995). *Criminal shadows: Inside the mind of the serial killer*. London: Harper Collins.
- Canter, D. in Alison, L. (2000). *Profiling property crimes*. Burlington: Ashgate.
- Cattell, J. M. (1895). Measurements of the accuracy of recollection. *Science*, 2(49), 761-766.
- Chandler, J. T. (1990). *Modern police psychology: For law enforcement and human behavior professionals*. Springfield, IL: Charles C. Thomas.
- DCLP Training Committee (1994). The core knowledge and skills of the Chartered Forensic Psychologists. *Forensic Update*, 38, 8-11.
- Eigen, J. P. (2004). Delusions' s odyssey: charting the course of Victorian forensic psychiatry. *International Journal of Law and Psychiatry*, 27, 395-412.
- Estman, N. (2000). Psycho-legal studies as an interference discipline. V J. McGuire, T. Mason in A. O' Kane (ur.), *Behaviour, Crime and Legal Processes: A Guide for Forensic Practitioners* (str. 83-110). Chichester: John Wiley.
- Fisher, R. P. in Geiselman, R. W. (1992). *Memory Enhancing Techniques for Investigative Interviewing: The Cognitive Interview*. Springfield: Charles C. Thomas.
- Fullerton, R. A. in Punj, G. N. (2004). Shoplifting as moral insanity: historical perspectives on kleptomania. *Journal of Macromarketing*, 24(1), 8-16.
- Gould, S. J. (1996). *The Mismeasure of Man*. London: W. W. Norton & Company.
- Grubin, D. in Madsen, L. (2005). Lie detection and the polygraph: A historical review. *The Journal of Forensic Psychiatry and Psychology*, 16(2), 357-369.
- Gudjonsson, G. H. (1992). *The psychology of interrogations, confession and testimony*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Gudjonsson, G. H. in Haward, L. R. C. (1998). *Forensic psychology*. London: Routledge.
- Haber, R. N. in Haber, L. (2000). Experiencing, remembering, and reporting events. *Psychology, Public Policy, and Law*, 6, 1057-1097.

- Handelman, L. D. in Lester, D. (2007). The content of suicide notes from attempters and completers. *Crisis*, 28(2), 102-104.
- Holmes, R. (1989). *Profiling Violent Crimes*. Newbury Park: Sage.
- Howitt, D. (1992). *Child Abuse Errors*. Harlow: Harvester Wheatsheaf.
- Howitt, D. (2009). *Introduction to forensic and criminal psychology*. Harlow: Pearson Education.
- Jakob, R. (1992). On the development of psychologically oriented legal thinking in German speaking countries. V F. Losel, D. Bender in T. Bliessener (ur.), *Psychology and law: International perspectives* (str. 519-525). Berlin: Walter de Gruyter.
- Loftus, E. F. (1996). *Eyewitness Testimony*. London: Harvard University Press.
- McGuire, J. (1997). 'Irrational' shoplifting and models of addiction. V J. E. Hodge, M. McMurrin in C. R. Hollin (ur.), *Addicted to Crime?* (str. 31-207). Chichester: Wiley & Sons, Ltd.
- McGuire, J. (2000). Explanations of crime behaviour. V J. McGuire, T. Mason in A. O' Kane (ur.), *Behaviour, Crime and Legal Processes: A Guide for Forensic Practitioners* (str. 59-135). Chichester: Wiley & Sons, Ltd.
- Ministrstvo za pravosodje (2011, 25. 5.). Imenik sodnih izvedencev. Pridobljeno s http://www.mp.gov.si/si/storitve/uporabni_seznami/
- Moffitt, T. E. (1993). Adolescent-limited and the life-course persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100, 674-701.
- National Research Council (2003). *The Polygraph and Lie Detection*. Committee to Review the Scientific Evidence on the Polygraph. Division of Behavioral and Social Sciences and Education. Washington, DC: The National Academies Press.
- Olsson, J. (2008). *Forensic linguistics*. London: Continuum International Publishing Group.
- Poythress, N. G., Otto, R. K., Darnes, J. in Starr, L. (1993). APA's expert panel in congressional review of the USS Iowa incident. *American Psychologist*, 48, 8-15.
- Roesch, R., Ogloff, J. R. P. in Golding, S. L. (1993). Competence to stand trial: legal and clinical issues. *Applied and Preventative Psychology*, 2, 45-51.
- Rossmo, D. K. (2000). *Geographic profiling*. London: CRC Press.
- Schefflin, A. W., Spiegel, H. in Spiegel, D. (1999). Forensic uses of hypnosis. V A. K. Hess in I. B. Weiner (ur.), *The Handbook of Forensic Psychology* (2nd ed.) (str. 474-498). New York: John Wiley.
- Shneidman, E. S. (1994). The psychological autopsy. *American Psychologist*, 49, 75-76.
- Skalar, V. (1974). Sodelovanje psihologa – izvedenca v kazenskem postopku. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 25(4), 295 – 301.

- Stanik, J. M. (1992). Psychology and Law in Poland. V F. Losel, D. Bender in T. Bliesener (ur.), *Psychology and Law: International Perspectives* (str. 53-546). Berlin: Walter de Gruyter.
- Stern, L. W. (1939). The psychology of testimony. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 34(1), 3-20.
- Swanson, C. R. , Chamelin, N. C. in Territo, L. (1992). *Criminal investigation*. New York: McGraw-Hill.
- The British Psychological Society (2004). A review of the current scientific status and fields of application of Polygraphic Deception Detection. Final report from the BPS Working Party. Leicester: The British Psychological Society.
- Tulving, E. (1974). Cue-dependent forgetting. *American Scientist*, 62, 8-74.
- USA Congress, Office of Technology Assessment. (1983). *Scientific Validity of Polygraph Testing: A Research Review and Evaluation—A Technical Memorandum (OTA-TM-H-15)*. Washington, DC: USA Government Printing Office.
- Viteles, M. S. (1929). Psychological methods in the selection of patrolmen in Europe. *Annals of the American Academy*, 146, 160-165.
- Wells, G. L. (2001). Police lineups: Data, theory, and policy. *Psychology, Public Policy, and Law*, 1, 791-801.
- Wells, G. L. , Memon, A. in Penrod, S. D. (2006). Eyewitness evidence: Improving its probative value. *Psychological Science in the Public Interest*, 7(2), 45-75.
- Wells, G. L. , Small, M. , Penrod, S. , Malpass, R.S. , Fulero, S.M. in Brimacombe, C.A.E. (1998). Eyewitness identification procedures: Recommendations for lineups and photospreads. *Law and Human Behavior*, 22(6), 603-645.
- Wrightsman, L. S. (2001). *Forensic Psychology*. Stanford, CT: Wadsworth.

EVALVACIJA BESEDNIH KOCK V LUČI DEJAVNI-KOV UČENJA SLOVNICE ANGLEŠKEGA JEZIKA

Branko Ažman

Povzetek

Namen študije je ovrednotiti praktično vrednost besednih kock kot učila za poučevanje in učenje/usvajanje slovnične (skladenjske) strukture angleškega jezika na ravni besedne zveze in stavka/povedi prek tehnike prikaza skladdenjske strukture/sestavniške zgradbe brez uporabe meta-jezika. Glede na to, da gre za relativno novo vrsto učila, avtor za potrebe evalvacije ni mogel uporabiti že neke ustaljene in verificirane metode, zato iz razpoložljive literature povzame osnovne koncepte in dejavnike poučevanja in učenja L2. Ta zbir, ki ga nato uporabi kot nabor meril za vrednotenje, sega na področja psiholingvističnih smeri, jezikoslovnih teorij in teorij usvajanja jezika, Praktično vrednost besednih kock ugotavlja tudi glede na osnovne metode poučevanja tujega jezika (slovnično-prevajalna metoda, direktna metoda, avdiolingvalna metoda, naravni pristop in komunikacijsko poučevanje), zlasti pa ključne dejavnike procesa učenja slovnice, torej spomina (kratkoročni in dolgoročni spomin, delovanje desne možganske polovice, fonološka zanka, kompleksnost dražljaja kot vnosa), pozornosti (budnost, orientacija, detekcija in prepoznavanje), strukture vnosa, razumljivega in obogatene vnosa (linearnost/mozaičnost), poudarka na obliki, vnosa in privzema, zlasti pa na učenca usmerjenega pouka in dejavnike osnovnih zaznavnih in učnih stilov, indukcije, dedukcije ter nekaterih osebnostnih in čustvenodoživljajskih lastnosti (strah, anksioznost, samozavest, samopodoba). Rezultati kažejo, da ima učilo relativno velik potencial, saj v znatni meri ustreza večini meril, zlasti pa tistim, ki zadevajo bogatejši vnos, procesiranje informacij v desni možganski polovici, učenčeve zaznavne stile in čustvenodoživljajske lastnosti. Glede na to bi bilo potrebno njihovo primernost ovrednotiti še v luči tujejezičnega poučevanja učencev z motnjami sluha.

I. Uvod

Učenje in poučevanje jezikov je v zadnjih nekaj desetletjih doživelo velik napredek. Sledili so si razni pristopi in metode poučevanja, nazadnje pa je le prevladalo prepričanje, da "[...] what is called for is not a teaching method but a teaching repertoire" (Omaggio Hadley 1993: 65). Danes predmet opazovanja ni več le jezikovna struktura kot del forme jezika, temveč kot del jezikovne kompetence kar v središče didaktikovega zanimanja postavi učenca. Psiholingvistika in sociolingvistika sta si izborili svoje zasluženno mesto, z njima pa specialne didaktike, katerih razvoj ne gre le v smeri individualizacije, temveč tudi personalizacije, prilagajanja učnega procesa osebnim lastnostim posameznika in skupine, predvsem pa v smeri širitve nabora raznih učnih tehnik, strategij in metod.

Da bi bil učitelj tujega jezika (L2) pri delu uspešen, mora pouk prilagajati učencem, se zavedati vloge svojih in učenčevih kognitivnih in učnih stilov ter strategij in razširiti niz tehnik poučevanja (Marentič Požarnik in dr. 1995: 167). Z drugimi besedami, odigrati mora dve ključni vlogi in sicer »(1) [...] that of the `architect`, who [...] carefully plans the construction, connection, consolidation, and comfort of classroom activities; and (2) that of the `mediator` [...] who guides students to observe, activate, construct meaning, monitor understanding, assess strategy use, organize and extend learning« (Omaggio Hadley 1993: 67).

Čeprav se je eksplicitnemu pouku slovnice že zelo slabo pisalo, danes vemo, da je v določeni obliki in meri potreben, za odlično znanje L2 pa nujen. Slovnica kot dejavnik prihodnje učenčeve jezikovne kompetence ali pouka L2 je med učenci manj priljubljena ali celo nepriljubljena. Odgovor na vprašanje *zakaj* je, med drugim, gotovo povezan (a) z načinom, kako učitelji slovnico posredujemo, vadimo in utrjujemo, in (b) kako učenci ta način sprejemajo v smislu njim lastnih zaznavnih in učnih stilov in strategij, ki jim lajšajo/otežujejo usvajanje posredovanega znanja.

Kar zadeva sam način tega posredovanja slovničnih prvin, je gotovo res, da za razlago slovnice pogosto neutemeljeno uporabljamo metajezik, ki že zahteva neko teoretično, slovnično predznanje: če učencu

rečemo, da je treba za pravilno tvorbo osebne glagolske oblike 3. osebe ednine indikativa nedoločniku dodati pregibalo *-(e)s*, to od njega zahteva védenje, da obstajajo (1) osebne in neosebne glagolske oblike, (2) osebe, ena od katerih je tretja, (3) število teh oseb (eno od katerih je ednina), (4) osebe v okviru števila, ena od katerih je tretja oseba ednine, (5) nedoločnik kot glagolska oblika, (6) glagol kot besedna vrsta, (7) besedna vrsta kot družina besed z istimi oz. zelo podobnimi skladenjskimi lastnostmi, (8) pravilna in nepravilna tvorba jezikovnega izraza in (9) da tisto *nekaj* dobi končnico, (10) ki je lahko *-es* ali *-s*, (11) da je končni del oblike nedoločnika pomemben za črkovanje izpeljane osebne glagolske oblike in (12) da vsi nedoločniki nimajo enake končnice - in še bi lahko naštevali. Ali učenec te koncepte obvladuje? Drug primer: slovenščina je jezik z opustnim osebkom, ker je ta indiciran kar v pregibalu; kaj slovenski učenec angleškega jezika razume pod *work*, če ta leksem stoji prosto, izven neke sestavniške zgradbe? Ga razume kot samostalnik ali kot nedoločnik ali celo kot nepopolno glagolsko obliko? Ker poljubni sestavnik v neki skladenjski strukturi more meti le eno samo funkcijo hkrati (Golden 2001), mu za enoznačen odgovor na gornje vprašanje manjka bodisi oznaka besede (njena skladenjska, spregana ali sklanjana varianta) ali njen položaj v odnosu do drugih sestavnikov, zato mu jo moramo posredovati bodisi z opisom (deskripcijo) ali prikazom (demonstracijo). Prikaz sestavniške zgradbe v smislu vizualnega vnosa je način, kako se uporabi metajezika lahko v veliki meri izognemo.

Kar zadeva zgoraj pod (b) omenjeno sprejemanje tega znanja, torej zaznavanje in spoznavanje (t.j. učenčeve preference glede zaznavnega in spoznavnega stila), bi bilo treba poleg ustrezno oblikovanega vnosa upoštevati: prvič, specifični učni potencial posameznega zaznavnega in spoznavnega/učnega stila za neko učno opravilo (ustreznost in kapaciteto), torej ali je zaznava neke slovnične prvine prek določenega stila sploh možna; drugič, prevladujoči zaznavni in učni stil posameznega učenca; tretjič, številčno zastopanost (distribucijo) možnega posameznega stila v skupini učencev; in četrtič, ali je pri pouku angleške slovnice možno (in smotrno) vplivati na razvoj posameznikovih šibkejših zaznavnih in učnih stilov, torej ali in kako naj učitelj angleškega jezika z izborom učnih tehnik in metod pomaga učencu razvijati njegove stile.

Z vidika učitelja je nerealno pričakovati, da bi v danih pogojih jezikovnega pouka vsako slovnično učno enoto didaktično pripravil, posredoval, preverjal in ocenjeval tako, da bi vzporedno in hkrati popolnoma upošteval zaznavne potrebe in učni stil vsakega učenca posebej. Nujno pa je, da se teh razlik med njimi zave, učencem pomaga ugotoviti njihov prevladujoči zaznavni (in učni) stil in ugotovi, kakšna je distribucija prevladujočih stilov v posameznem oddelku, nato pa tem ugotovitvam priredi svoje prevladujoče metode poučevanja, da bi ustregel potrebam vseh učencev, čeprav ne hkrati (v okviru ene učne enote), temveč v nekem časovnem obdobju.

Ena izmed poti, kako zadostiti gornjim pogojem, je gotovo pestra uporaba učil in didaktičnih pripomočkov, ki predstavljajo vizualni vnos (*input*) in v učni proces bolj pritegnejo desno možgansko polovico. Namen uporabe besednih kock (v nadaljevanju BK) pri pouku in učenju je torej dvojen: učencu, katerega materni jezik je slovenščina, omogočiti seznanjanje s slovnico angleškega jezika prek vizualnega vnosa položajev sestavnikov v poljubnem jezikovnem izrazu, ne pa z opisom slednjega v metajeziku.

Naš cilj je prek analize na osnovi v metodi predstavljenih dejavnikov ovrednotiti splošno uporabnost besednih kock glede na glavne pristope, metode, tehnike in ključne koncepte oz. dejavnike usvajanja slovnice L2 in interne dejavnike učenčevih stilov, zato ne bo odveč bralca na tem mestu na kratko seznaniti s tem učim pripomočkom (za podroben opis glej Ažman 2000).

Besedne kocke za tvorbo stavkov imajo na stranicah natisnjene različne angleške besede, izbrane tako, da predstavljajo splošno sintaktično, morfološko in fonetično strukturo angleškega jezika. Vsaka izbrana beseda ne ustreza kriterijem le ene izmed omenjenih jezikovnih ravni, temveč večim. Hkrati so to najpogosteje uporabljene besede v angleškem pogovornem jeziku. Število kock v celotnem kompletu je 140, od teh je 110 kock leksikalnih in funkcionalnih, na preostalih pa so večinoma grammatikalni morfemi (obrazila, končnice ...). Podlaga za izbor besed je avtorjeva študija strukture angleškega jezika (Ažman 2000). V njej so zastopani in z leksikalnimi enotami predstavljeni slovnični parametri,

ki določajo skladijsko konfiguracijo sestavnikov in tvorijo slovnični celosten model angleškega jezika. Leksikalne (polnopomenske) besede (samostalniki, pridevniki, glagoli, prislovi) so izbrane tako, da so, upoštevaje podatke za govorni diskurz, v kompletu besednih kock številčno sorazmerno zastopane vse besedne vrste, v okviru posamezne besedne vrste pa so izbrane tiste besede, ki se po frekvenčnih podatkih iz Longmanovega korpusa (Biber *in drugi* 1999) najpogosteje uporabljajo. Paradigme funkcionalnih besed (členi, zaimki, števnik, pomožni glagoli, predlogi, vezniki, medmeti ...) so povzete v celotnem obsegu. Gramaticalni morfemi za tvorbo slovničnih časov, množin samostalnikov in stopnjevanje pridevnikov in prislovov se zaradi zelo pogoste rabe pojavljajo na več kockah. Poleg omenjenih kriterijev izbora besed so upoštevani tudi fonetični, tako da izbrane besede hkrati predstavljajo kompletno strukturo glasovnega sistema angleškega jezika. Kocke so barvno kodirane in morfosintaktično označene, besede na njih pa ustrezno levo ali desno poravnane glede na rob.

2. Metoda

Kako ovrednotiti primernost učila? Ker v literaturi nismo uspeli najti neke splošne metode evalvacije takega učila, kot so BK, saj te predstavljajo nov pristop k učenju slovnice, smo se odločili, da kriterije oz. merila za primerjavo določimo sami. V ta namen smo pregledali določen obseg razpoložljive literature o teoriji usvajanja, učenja in poučevanja tujega jezika in na tej osnovi poskušali ugotoviti, kateri koncepti so skupni številnim avtorjem (Brown 2000; Cook 2001, Ellis *in drugi* 2001, Hongguang 1995; Krashen 1982; Omaggio Hadley 1993; Stern 1983).^{1 2} Te ključne koncepte oz. dejavnike smo nato v analizi uporabili kot merila evalvacije uporabnosti učila. Mednje smo tako uvrstili: osnovne psihološke in jezikovne smeri (behaviorizem, konekcionizem, univerzalna

¹ V odsotnosti boljšega označevalca uporabljamo pojem *linearnost* kot sekvenčnost oz. časovno zaporednost, pojem *mozaičnost* pa v smislu parametersko neurejenega zaporedja elementov vnosa ali naključnega zaporedja, nikakor pa ne v smislu vzporednosti znanave.

² Kar zadeva vlogo kock v zgoraj omenjenih metodah, je treba omeniti, da smo jih v glavnem opazovali kot orodje za poučevanje slovnice; ostalih rab pripomočka, torej kot učila za samostojno učenje in kot igrače ali družabne igre, nismo vrednotili.

slovnica, funkcionalizem, kognitivizem in konstruktivizem); osrednje metode poučevanja L2 (slovnično-prevajalna, direktna, avdiolingvalna, kognitivna, kognitivna anti-metoda, naravni pristop, komunikacijsko poučevanje); ključne vidike procesa učenja slovnice, torej spomin (frekvenca ponavljanja, kompleksnost dražljaja ali vnosa, strukturo vnosa v smislu linearosti/mozaičnosti (sekvenčnosti oz. časovne zaporednosti) ali mozaičnosti (ne v smislu vzporednosti zaznave, temveč v smislu parametrsko neurejenega zaporedja elementov vnosa ali naključnega zaporedja), vlogo desne hemisfere v usvajanju jezika, proces kot vsebina vnosa), pozornost (dve različni rabi pozornosti (proces izbiranja informacij in kapaciteto za procesiranje informacij) in njene štiri vidike: budnost, orientacijo, detekcijo in odsotnost pozornosti), menjavanje nadzorovanega in avtomatskega procesiranja, poudarek na jezikovni obliki (v smislu reaktivnih oblik rabe BK (eksplicitni popravek, preoblikovanje vsebine, ponazoritev povratne informacije, izvabljanje pravilne oblike, ponavljanje in usmeritev pozornosti na napako, analiza pravilnosti besedne zveze) in proaktivnih oblik rabe), teorijo vnosa (iznos kot privzem, prilagajanje vnosa zunanjim in notranjim dejavnikom, vizualno strukturiranemu vnosu); nekaterim osebnostnim in čustvenodoživljajskim lastnostim učenca (pripravljenost posameznika na vključevanje v socialno interakcijo in zanimanje zanjo, odnos do učne situacije, motivacijo, jezikovno anksioznost in njene oblike, samozaupanje in samopodobo). Ostali kriteriji se nanašajo na hipotezo o razumljivem iznosu in uporabnosti BK glede na zakonitosti indukcije ter dedukcije, zaznavne in učne stile. Glede na to, da smo posebej o teh dejavnikih že pisali (Ažman 2004), opisov posameznih dejavnikov na tem mestu ne ponavljamo. Po potrebi jih delno povzemamo v sami analizi.

3. Analiza in rezultati

3.1 BK in osnovne psihološke in jezikovne smeri

Uporabnost jezikovnih kock bi bila v okviru pogledov na jezik zelo različna:

- a) behavioristi nad njimi jih ne bi cenili, ker gre pri delu z njimi bolj za metaforo miselnih procesov. Ker pa so BK konkretni predmeti v času in prostoru, jih je moč uporabljati kot pripomoček v nekem

vzorcu fizičnega premikanja v prostoru v smislu povnanjanja neke mentalne dejavnosti oz. nizanja nekih zaporedij oz. barvnih kombinacij kock ali sosledje elementov v času in prostoru;

- b) konekcionisti bi jim bili bolj naklonjeni; čeprav gre tudi znotraj te raziskovalne paradigme za asociacijo kot proces, v katerem se označevalec poveže z označencem izključno ob vnosu in na podlagi v njem vsebovanih jezikovnih oblik, pri čemer povezava ni v obliki dražljaj/odziv, temveč vnos/iznos. Tu se pojavi zanimivo vprašanje: ali barvni odnosi in barvna koda v smislu obogatene vnosa vplivata na hitrost oz. kakovost procesa usvajanja, predvsem glede na to, da so kocke barvne in da barva izraža določeno morfosintaktično značilnost? Če da, kako?
- c) generativni slovničarji bi verjetno najprej pogojevali vnos v obliki govornice, ki bi sprožila nastavitev parametrov, Krashen pa bi jih zavrgel kot neuporabne (razvoj *monitorja*), ker je poučevanje slovnice zanj, *zero option*, torej izguba časa. Toda pravo vprašanje bi bilo, ali je vidni vnos že zadosten pogoj za nastavitev parametrov: naš odgovor je pritrdilen, saj barvna besedna kocka z morfosintaktično oznako predstavlja do te mere obogaten vnos, da ta sproži proces razumevanja, kombiniranja in s pomočjo indukcije zadostno generalizacijo za kategorizacijo besed. S tem se, skladno s teorijo procesabilnosti, sproži proces kategorizacije, ta sproži proces tvorbe besedne zveze, ta pa naslednjega v hierarhiji strukture jezikovnega izraza itd. (Pienemann 1998). Med zastopniki različnih smeri univerzalne (deskriptivne) slovnice bi tu prišlo do različnih vrednotenj glede na to, kakšen in kolikšen vpliv L1 na L2 v okviru generativističnega pogleda na usvajanje jezika posamezna usmeritev dopušča;
- d) funkcionalisti bi najverjetneje ugotovili nesmiselnost poučevanja slovnice na kakršenkoli že način, saj jim internalizirani jezik pomeni le majhen, skoraj nepomemben del jezika kot celote: oblika jezikovnega izraza je bistveno manj pomembna kot njegova semantična komponenta, ali drugače, označevalec je bistveno manj pomemben od označenega;

- e) kognitivisti in konstruktivisti; slednji jih kot slovnično orodje gotovo ne bi imeli v čislih, saj njihova epistemologija problema slovnice sploh ne obravnava. S tega zornega kota bi bile seveda najmanj všeč socialnim konstruktivistom, pristašem Vigotskega. Pač pa bi eni in drugi zelo dobro sprejeli pomembno vlogo učenca pri delu z njimi, vlogo spoznavnih procesov pri učenju, težnjo k smislu, navznoter usmerjen proces in mentalne sheme (Marentič Požarnik 2000: 16). Kognitivisti bi pohvalili predvsem vlogo BK v smislu delovanja deklarativnega in proceduralnega spomina pri usvajanju strukture besednih zvez in stavčnih členov v procesu usvajanja L2 pri odraslih, ki naj bi v puberteti izgubili možnost usvajanja jezika, zato naj bi jim ostalo le še učenje na podlagi splošnih kognitivnih zmožnosti.

3.2 BK z vidika glavnih metod poučevanja L2

Kar zadeva glavne metode poučevanja L2, bi bila funkcija besednih kock v njihovem okviru naslednja:

- (a) slovnično-prevajalna metoda bi jih gotovo uporabljala predvsem zaradi nazornosti poučevanja slovnice in ker veliko želi L2 razumeti kot sistem (Stern 1983); tu bi zelo dobro blažile prevelik poudarek na jezik kot obsežen zbir pravil, saj bi učitelj lahko podarjal kontekstualno naravnost besedišča kock;
- (b) v okviru direktne metode ne bi bile uporabne za poučevanje slovnice, ker ta metoda skoraj ne pozna eksplicitnega poučevanja slovnice (Omaggio Hadley 1993); če že, je ta posredovana induktivno in v ciljnem jeziku;
- (c) v okviru avdiolingvalne metode je vrstni red spretnosti poslušanje, govorjenje, branje in pisanje, poleg tega se jezika učimo, ne da bi ugotavljali, kako je sestavljen; tu torej za besedne kocke ne bi bilo zanimanja, ker je ključni dejavnik dril, mehanicistično ponavljanje brez razmišljanja o strukturi;
- (d) naravni pristop posnema usvajanje L1 in učenje slovnice je za Krashena izguba časa, ker vodi v razvoj *monitorja*, ki sodi v učenje, ne v usvajanje; slovnica kot eksplicitna dejavnost torej nima

smisla, poudarek na obliki ni potreben, ker je potencial za usvajanje L2 vrojen;

- (e) za kognitivno anti-metodo (Omaggio Hadley 1993: 99) je bilo značilno, da učenec sam nadzira učni proces in da je zmožnost usvajanja vrojena; oblika in jezikovna analiza nista pomembni, ker učenec jezik usvaja globalno, ne zaporedno, vnos pa ni prilagojen učencu glede na težavnost oz. stopnjo predznanja; BK torej ne potrebujemo, ker ni sistematičnega poučevanja slovnice;
- (f) v okviru kognitivne metode učitelj poučuje od znanega k neznanemu na podlagi ugotavljanja predhodne učenčeve kognitivne strukture oz. ravni znanja; učenje mora biti smiselno in vnos je prilagojen učenčevi stopnji; učenci morajo slovnična pravila spoznati, preden jih uporabijo za tvorbo; tu bi besedne kocke kot pripomoček za učenje slovnice veljale za zelo koristne;
- (g) in komunikacijsko poučevanje, kjer so prioritete smisel, kontekstualizacija in funkcija, je težko govoriti o poudarku na obliki, zato bi bile slovnične dejavnosti manj sprejemljive, če bi bile same sebi namen; struktura jezika kot znanje o jeziku ni pomembna, zato bi besedne kocke tu ne uspevale.

3.3 BK z vidika nekaterih ključnih vidikov procesa učenja slovnice

3.3.1 BK in spomin

Dejavniki tega odnosa so:

- (a) frekvenca pojavljanja leksikalne enote v spominu: kot opredmetena beseda z zanjo specifičnimi podatki o vezljivosti je kocka ves čas v učenčevem vidnem polju, zato je čas zajema vnosa lahko daljši; pri poslušanju nekega linearnega niza glasov učenec tempa recepcije fonemov ne določa sam in se mora prilagoditi hitrosti govora sogovornika. Tu obstaja pomembna povezava s pozornostjo, ki hipoma pade, če je vnesena količina novih podatkov prevelika - posledica je menjava aktivnega zaznavnega kanala (običajno preklop na vizualnega). Kocke se torej v tem primeru ponujajo kot rešitev problema preobsežnosti vnosa, ker

- omogočajo večjo količino vnosa, s tem pa večjo frekvenco uporabe besede ter
- možnost večkratne ponovitve istega vnosa v kratkoročni spomin;

(b) večja možna kompleksnost dražljaja ali vnosa:

beseda na kocki kot prebrana in morda tudi hkrati slišana enota je sestavljena iz semantične in oblikovne komponente in razumljena kot celovit jezikovni znak, ki sta mu v obliki barve dodana še skladijska komponenta kot eksplicitna kategorizacija in morfosintaktična oznaka, kar pomeni:

- bogatejši oz. kompleksnejši dražljaj oz. vnos;
- da je njen položaj kot skladijska komponenta glede na druge kocke, torej kot kombinacija več besed, lahko ena enota vnosa pomnjenja;
- možnost hitrega menjavanja medsebojnega položaja elementov vnosa;
- da ni nujno, da je enota pomnjenja podatek o sestavniški zgradbi, vsebovan v nizu kock, enota pomnjenja je lahko tudi informacija o vezljivosti bodisi v smislu sosledja oz. stičnosti dveh kock, bodisi v obliki na kocki označenega simbola za tip vezljivosti;

(c) struktura vnosa v smislu linearnost/mozaičnost:

jezik je linearen sistem, v katerem si sestavniki zgradbe jezikovnega izraza (besede) glede na prostorsko-časovne dimenzije sledijo časovno zaporedno: iz glasovne verige ne moremo najprej poljubno procesirati sredine ali konca, šele nato začetka: s tem bi namreč postavili pod vprašaj tudi zaporedje fonemov znotraj besede. Jezik kot enkodiranje in dekodiranje vnaprej dogovorjenih sestavnikov s fiksno obliko (leksikalnih enot), zato mora seštevanje njihovih pomenov potekati linearno, in sicer ne glede na medij vnosa:

- če gre za govor, ga naše uho sprejme v celoti, podatki se shranijo v fonološki zanki, um pa iz njega v procesiranje zajame njemu znani kod: prepoznane in njim po naravi podobne leksikalne enote v fazi razumevanja procesira v istem vrstnem redu, kot so bile izgovorjene, torej ena za drugo pa načelu *first in, first out*, v

fazi upovedovanja pa jih niza v verige, medtem ko šum, neznano in jeziku nepodobno zvočno entiteto, že prej s filtrom blokira;

- pri procesiranju vidnega dražljaja je proces podoben, če je jezik rabljen v funkciji ubesedenja ali sporočanja (glej Skela 1999, citiran v Čok *in drugi* 1999). Toda ali to velja tudi za proces usvajanja slovnice? Pri usvajanju slovnice gre za usvajanje konfiguracije elementov, ki pa ni semantična lastnost, je položaj, višja ravnina jezika, katere sestavniki niso semantične enote, temveč morfosintaktični vidiki leksikalnih enot; ta struktura pa ni več premica, ampak je ravnina, slika, in ne podleže več istim zakonitostim procesiranja: res je, da je še vedno niz, toda sedaj nas ta niz ne zanima več glede na pomen v njem vsebovanih sestavnikov, temveč kot specifična konfiguracija položajev vseh sestavnikov, ne le sosednjih. S tem je naš prvotni niz pridobil še eno razsežnost, položaj, ta pa, kot rečeno, ni semantična kategorija (čeprav ga, denimo, po načelu utemeljenosti, pripisovanju sklona in drugih načelih iz teorije načel in parametrov, ta v veliki meri določa; Golden 2000). Več ima opraviti s sliko, ploskvijo. Zanimiva je primerjava z ravnino: po definiciji ravnino tvorijo tri točke, ki ne ležijo na isti premici. Naše mentalno procesiranje konfiguracije teh sestavnikov, imenujmo jih kar skladijski potek ali zgradba, je sicer lahko linearno, ni pa več nujno, da je tako, kajti položaj je neka absolutna vrednost dimenzij ravnine ali prostora, ne le jezikovni znak s fiksno sprego označevalca in označenca. To pomeni, da se mu lahko približamo z različnih smeri oz. točk iste ravnine, torej z desne, leve, v sredini, pa se vrednost konfiguracije v smislu soodvisnosti njenih sestavnikov ne bo nič spremenila.

Kaj to pomeni za poučevanje slovnice z BK?

- Položaj besed in skladijske premike učencem lahko pokažemo, ni nam ga treba opisovati z metajezikovnimi sredstvi; do izraza pride mozaičnost strukture, ki učencu omogoča izbirati, na katerem koncu ali segmentu s kockami realizirane povedi se bo dekodiranja ali enkodiranja lotil; in ne nazadnje,
- vizualno procesiranje je desno-hemisferna dejavnost, kar pomeni, da bi z učenjem skladnje na ta način

- razbremenjevali fonološko zanko, ki je del slušnega sistema, s tem pa povečali možnost, da ta shranjuje jezikovno bolj relevanten vhodni material (skladenjsko specifično dotične konfiguracije) in hkrati
 - povečali delež ustvarjalnih dejavnosti pri pouku;
- (d) večja vloga desne hemisfere v usvajanju jezika kot tipično levo-hemisferne dejavnosti (1995: 178):

leva polovica zaznava sestavne dele celote in je, med drugim, analitična, abstraktna, logična in odgovorna za časovno nizanje dejavnikov, verbalna, procesira matematične in notne informacije; desna procesira celoto, integrira dele v celoto; je usmerjena v odnose med dejavniki (išče vzorce konfiguracij), je globalna (s sprotno integracijo vnosa v celoto), konkretna (v časovno-prostorskem smislu) in intuitivna (sprejema zaključke na osnovi vpogleda, ki pogosto temelji na občutku, namigu in vizualnih dražljajih), odgovorna za prostorsko predstavo odnosov med dejavniki fizičnega sveta, neverbalna (vizualno-prostorska z minimalno povezavo z besedami); izpostavljena mora biti bogatim spletom asociacij.

Kinsella (prav tam) opisuje, kako tradicionalni vzgojno-izobraževalni sistemi delujejo, kot da bi vsi učenci, dijaki in študenti pri učenju uporabljali le levo polovico: od njih pričakujemo, da bodo snov absolvirali s poslušanjem predavanj, branjem knjig in pisanjem seminarских in drugih nalog, torej z besedami, abstrahiranjem in številkami, kakor pogosto tudi poučujemo. Desno-hemisferni učenci so v takih sredinah v veliko slabšem izhodiščnem položaju, zato trdi, da bi moral biti osnovni cilj pouka vsem učencim pomagati razviti funkcionalnost obeh možganskih polovic, zato moramo učitelji/učitelje poučevati tako, da bodo učenci uporabljali obe, ne le levo. Pri osebi z dominantno desno možgansko polovico opažajo bogato rabo metafor, analogij, močan odziv na konkretne prikaze ali ponazarjanje navodil, priljubljenost učenja z modeliranjem in izpostavljanjem bogato zastopanim dražljajem (nič pravil ali popravljanja napak), risanjem, barvanjem in manipulacijo (!) učil, reševanjem problemov odprtega tipa,

pisanjem esejev, risanjem diagramov in ilustracij ob sproščnem čutenju in občutenju; ti učenci dobro interpretirajo jezik telesa in se odzivajo na okolje in vzdušje (Kinsella 1995: 179).

KB so učilo, ki z naravo vnosa spodbuja procesiranje jezikovnega izraza v desni možganski polovici;

(e) proces kot vsebina vnosa:

raba BK kot oblike vnosa ni le v trenutnem vtisu v kratkoročni spomin, temveč v kratkem času ponovljen celoten minimalen niz faz procesa: ker kocke premikamo in jih postavljamo v neko linearno zaporedje (kajti površinska struktura jezika je izključno linearna), vsako večkrat pogledamo, preverjamo njen položaj v celotni konfiguraciji postavitve kock in ga primerjamo s podatkom iz svojega znanja, naše slovnične zmožnosti. Vsakič ko opredmeteno besedo premaknemo, smo ustvarili novo konfiguracijo, ki jo mora um spet analizirati kot osnovni podatek in ugotoviti nove relacije med že postavljenimi kockami; sledi prožitev mentalnih postopkov primerjave novega stanja s pravilnim oz. tistim, ki v našem vmesnem jeziku velja za pravilnega. Z dodajanjem, odzemanjem ali premikanjem kocke se ta postopek znova proži in utrjuje procesiranje. Posledica ni le več dejavnosti, kar je predpogoj mentalnega razvoja uma in hkrati razvoja kapacitete možganov (v smislu ontogeneze; rasti in utrjevanja sinaps kot povezav med nevroni), hkrati tudi zelo pospešujemo prehod podatkov iz kratkoročnega v dolgoročni spomin in zaradi intenzivne dejavnosti (indukcija, dedukcija, analiza in primerjava) tudi zvišujemo hitrost in količino, torej funkcionalni vidik teh procesov.

S tem povečujemo tudi kapaciteto kratkoročnega spomina. Med procesiranjem stavka ali daljše besedne zveze (nekateri skladenski poteki oz. zgradbe samostalniških zvez lahko vključujejo tudi 15, 20 besed in več) moramo v kratkoročnem spominu ohranjati vse uporabljene leksikalne enote. Če pa ta vnos teče prek vidne zaznave, torej z branjem besed z BK, nam v fonološki zanki (ki običajno traja nekaj sekund, po navadi približno dve) ni treba ohranjati vseh, zaradi česar se lahko posvetimo bolj kompleksni

zgradbi sestavnikov besedne zveze ali stavka. Masoura in Gathercole (1999) s tem v zvezi citirata Service (1992), ki ugotavlja, da je učenčeva sposobnost ponoviti dolge, iz več zlogov sestavljene, a nesmiselne oz. realno neobstoječe besede tujega jezika najboljši samostojni prediktor učenčeve uspešnosti pri učenju angleškega jezika v šolskem okolju. Besedne kocke nam zlasti v fazi usvajanja deklarativnega znanja zaradi omejitve kapacitete kratkoročnega spomina omogočajo procesirati daljši in s tem zahtevnejši niz sestavnikov in bogatejši vnos. BK so torej koristne tudi s tega vidika.

3.3.2 BK in pozornost

BK podpirajo vse različne rabe pozornosti (PO), ki jih navaja Robinson (1995):

- (a) proces izbiranja informacij, in sicer s tem, da je leksikalna enota
 - jasno opredeljen posamičen sestavnik kot predmet možnega izbora;
 - ena sama na vsaki stranici kocke (ali en sam morfem), kar zelo oži selekcijo;
 - ves čas v našem vidnem polju;
 - premična po celem delovnem prostoru, kjer jo razporejamo po lastnih kriterijih;
 - premična in čaka na procesiranje na tistem delu našega delovnega prostora, ki ga sami določimo;
 - premična, zato jo že pred uporabo lahko razvrščamo v skupine z drugimi po poljubno izbranih kriterijih (po besednih vrstah, skladijskih ali morfoloških ter fonetičnih značilnostih);
 - premična, zato jo med uporabo lahko kombiniramo po poljubnih merilih (denimo, da poučujemo leksiko in tvorimo družine glede na prototipno leksikalno enoto; in
 - obarvana, kjer določena barva deluje kot selektivni filter iskanja leksikalne enote, ki pride v poštev za zasedbo nekega skladijskega položaja: kandidata za nek položaj za rumenim pridevniško rabljenim zaimkom med raznobarvnimi kockami vedno iščemo med modrimi samostalniki, zato pozornost usmerjamo le na modre kocke;

- (b) našo kapaciteto za procesiranje informacij, kajti kocka je
 - premična, da jo glede na središče delovnega prostora lahko

- razvrščamo periferno ali centralno; in
- omogoča razvrščanje glede na voljno selekcijo konkretnega posameznika; in

(c) zahtevajo mentalni napor, potreben za procesiranje informacij; učenec med delom ves čas išče in zaradi barvnih in morfosintaktičnih oznak sproti ugotavlja tudi (ne)pravilnost trenutne konfiguracije uporabljenih sestavnikov.

Pozornost se kaže v obliki več različnih funkcij, in sicer kot (Robinson 1995: 295):

- budnost (*alertness*), ki je učenčeva splošna pripravljenost na sprejem zunanjega dražljaja in je najbolj povezana z motivacijo (Alcon 1998: 2); v tem smislu BK povečujejo budnost, ker nudijo
 - spremembo dejavnosti med poukom L2;
 - barvitost, zanimivost, opaznost in raznolikost možnih kombinacij besed; in
 - možnost ustvarjanja raznih kontekstov v L2;
- orientacija, ki je učenčeva usmeritev na pričakovano vrsto vstopnega dražljaja in aktiviranje sheme, povezane z nekim pravilom. Tu BK
 - z barvitostjo omogočajo selekcijo neke leksikalne enote glede na njeno pripadnost barvi: če rabimo veznik, ga bomo iskali med kockami rožnate barve;
 - v primeru izključno barvno zasedene skladske zgradbe (v izvedbeni različici besednih kock kot računalniške programske opreme) omogočajo:
 - leksikalni izbor sestavnikov (dopišemo lahko tudi lekseme po lastnem izboru);
 - izbor sestavnikov in s tem večjo motivacijo; in
 - učencu uporabiti svojo domišljijo;
- detekcija (*detection*) je opažanje in prepoznavanje (*noticing*, Robinson 2001: 297 in Schmidt 1999), ki je usmeritev pozornosti na nek specifičen vidik informacije, je konstituiranje enote vnosa na način vizualne ločitve elementa od njegove oklice in omogoča

enkodiranje v kratkoročni spomin, s tem pa se učenje šele začne; v tem smislu BK

- z barvo omogoči izbor besede;
- z besedo omogoči izbor barve, če želimo poudariti skladenjsko komponento; in
- s kombinacijo obeh izzove:
- opažanje pravila na osnovi indukcije,
- uporabo pravila na osnovi dedukcije ali
- aktiviranje pravila v obliki že obstoječe sheme.

Z detekcijo smo poljubno kocko izmed množice možnih sicer izbrali za vnos in jo s tem za hip vtisnili v kratkoročni spomin, s čimer se učenje šele začne: ker pa učenje potrebuje prepoznavanje, je nujen člen naslednje faze zavedanje, da bi do prepoznavanja sploh prišlo in s tem do shranitve nečesa v dolgoročni epizodni spomin oz. spomin za osebne izkušnje (Robinson 1995: 298). Funkcija obnavljanja (*rehearsal*) pa je pravzaprav obdelava, ki jo narekuje tekoče opravilo, vključuje pa aktivacijo procesa od zgoraj navzdol (začenši od koncepta), kar bi pomenilo proženje skladenjske kombinacije, ali od spodaj navzgor, obnavljanje podatka v spominu.

- Četrta možnost, ki zadeva pozornost, je njena odsotnost. Po trditvah nekaterih psihologov v minimalnem obsegu prihaja do enkodiranja v dolgoročni spomin tudi mimo zavesti. To praktično pomeni, da bi se v smislu sublimalnega usvajanja, torej nezavedno, brez usmerjene pozornosti oz. detekcije, v dolgoročni spomin enkodirale tudi tiste kocke, ki jih sicer ne izbiramo, vendar nam pogled le za hipec zdrsnje čeznje, kar se lahko zgodi
 - med iskanjem neke druge kocke,
 - ob umikanju kock, ki jih med opraviлом ne potrebujemo, na obrobje delovnega prostora in
 - med zlaganjem kock po njihovih številkah po končanem opraviłu.

3.3.3 BK in vloga v menjavanju nadzorovanega in avtomatskega procesiranja

Ta procesa nikoli nista hkratna, ker delujeta v ločenih sistemih uma, zato se menjavata, kar ima za posledico občasno dušenje v vidnem kor-

teksu. Denimo, da se ob učenju prek slušne zaznave ob preveliki količini novih podatkov zgodi, da zaradi omejene kapacitete za to zadolženega procesorja ta ne zmore obdelati vnosa, zato pride do padca pozornosti; ker pa je naš mentalni procesor obsojen na prisilno delovanje, bo, da bi sprostil preobremenjenost slušnega sistema, pozornost usmeril na drug zaznavni kanal, skoraj gotovo na vizualnega (McLaughlin 1990: 224).

Ko učenci nehajo poslušati in se začno dolgočasiti, je torej povsem primerno s spremembo dejavnosti z BK aktivirati njihov vizualni kanal in njihovo pozornost znova usmeriti na prvotno opravilo ali cilj. Ta funkcija BK je torej čisto didaktična in zagotovi, da lahko nadaljujemo in dokončamo predstavitev nove snovi, česar brez menjave zaznavnega kanala ob padcu pozornosti ne bi mogli storiti.

3.3.4 BK in poudarek na obliki (PO)

Razlike med proaktivno in reaktivno rabo besednih kock v smislu poudarka na obliki zadevajo predpripravo dejavnosti in odločite, kako dolgo naj traja, medtem ko razlik med proaktivno rabo in eksplicitnim poučevanjem slovnice, če tega seveda ne pojmuje kot metode, skoraj ni.

3.3.4.1 BK in reaktivne oblike rabe BK pri PO

Reaktivna raba besednih kock v funkciji PO je skoraj izključno omejena na krajšo vizualno ponazoritev kot reakcijo na posamično učenčevo napako. Oblik učiteljeve reakcije je več vrst. Glede na njihov nabor (Ellis, Basturkmen in Loewen 2001) je besedne kocke v tem smislu mogoče zelo koristno uporabiti za:

- eksplicitni popravek in zahtevo po pojasnilu;
- preoblikovanje ali vnovično oblikovanje s strani učenca izražene vsebine:
 - učitelj sestavnike učenčeve konfiguracije sestavnikov preoblikuje z BK ali
 - povabi učenca, da sam preoblikuje svojo besedno zvezo ali stavek in nato v L2 komentira popravek ali spodbudi skupino k tvorbi novih podobnih primerov;
- ponazoritev metalingvistične povratne informacije:
 - učitelj s kockami postavi in pokaže strukturo; po potrebi jo ustno analizira, in
 - strukturno značilnost ponazori z novimi primeri;

- izvajanje pravilne oblike ali povpraševanje po njej:
 - cloze test za vajo,
 - vstavljanje manjkajočih kock ali niza kock, in
 - izbor pravilne oblike oz. manjkajoče kocke;

- ponavljanje napake v smislu usmerjanja pozornosti nanjo:
 - previdno in dobronamerno opozarjanje na naravo napake, in
 - ponazoritev pravilne strukture; in za

- analizo pravilnosti besednih zvez ali stavkov, ki jih vnaprej pripravijo učenci.

3.3.4.2 BK in proaktivna raba

Tu učitelj s svojim dejanjem, predstavitvijo vnaprej pripravljene konfiguracije, izzove učenčevo pozornost na obliko jezikovnega izraza tako, da metodično pripravi predstavitev neke slovnične teme, ki bo predmet bodisi kratkega poudarka na obliki ali prav pouk slovnice, vključno z vsemi potrebnimi fazami (izločitvijo iz konteksta, osamitvijo, razlago, ponavljanjem, utrjevanjem in vnovično kontekstualizacijo oz. postavljanjem v neko funkcijo).

Proaktivno rabo besednih kock za PO je najlažje utemeljiti v kognitivnem pristopu, ker ta temelji na zavestni uporabi zakonitosti kognitivnih procesov. Preoblikovanje oz. prestrukturiranje učenčeve kognitivne sheme (znanja) poteka le v tistih trenutkih vpogleda, ko učenec prepozna določene slovnične zakonitosti v vnosu, ki pa sicer ni mogoč brez ustrezne oblike pozornosti. Z BK te zakonitosti lahko celo dinamično ponazorimo v obliki premikov v realnem času.

V komunikacijskem pristopu je treba pred proaktivno rabo izvesti tako interaktivno dejavnost, ki bo vsebovala določene slovnične prvine, ki bodo nato predmet PO, denimo:

- primerjanje fotografij, nato pa razlaga *comparative structures*
AS ... AS; TOO ... TO; ENOUGH ... TO: besedne kocke so postavljene, učenci morajo izbrati le tisto z ustreznim pridevnikom, ki sodi v prazen prostor (ker so pridevniki enake barve, gre za poudarek znotraj ozke skupine s specifično morfosintaktično oznako); ali morda

- narek, ki ga učenci sestavijo s kockami; vnaprej pripravimo le tiste kocke, ki jih bodo potrebovali (kot smo včasih pri matematiki vadili poštevanke s polaganjem ploščic z zmnožkom v kvadratke, kjer so bili natisnjeni faktorji).

3.3.5 BK in vnos

Besedne kocke so dejavnik strukture vnosa, namenjen ozaveščanju jezikovne oblike in strukture jezika. V tej vlogi morajo v celoti odražati osnovne značilnosti pristopa, metode in tehnike, učne dejavnosti, potrebe učenca, koncepcijo osnovnega načina usvajanja jezika in še kaj. Z ozirom na tri osnovne smeri raziskovanja glede na ključni vir vnosa (okolje, učenec, interakcija; Pica 1991), bi zasnovno oblike kock kot orodja za usmerjanje učenčeve pozornosti na obliko ali eksplicitno poučevanje slovnice lahko priredili takole:

- (a) če bi ga priredili okolju, bi to pomenilo bodisi behaviorističen ali kognitivističen pristop v smislu konekcionistične paradigme delovanja nevronskega sistema kot podlage kognitivističnega pristopa k usvajanju jezika (nemodularnost človeškega uma, torej močna vloga človekovih splošnih kognitivnih zmožnosti);

Za grafično podobo kocke bi to pomenilo, da so poleg besede na njej lahko označeni tudi morfosintaktični podatki o vezljivosti besede v površinski strukturi, s tem pa njen(i) položaj(i) v strukturi besedne zveze (globinske strukture v tej paradigmi ni, ker ne predvideva vrojenega jezikovnega modula);

- (b) če bi ga priredili učencu, bi to pomenilo generativistično usmeritev, predvsem pa modularno pojmovanje človekovega uma v smislu samostojnosti mehanizma za usvajanje jezika kot I-jezika. Za besedne kocke bi to v ortodoksnem smislu pomenilo, da so za razvoj jezikovne zmožnosti bodisi:
- nepotrebne, če je hkrati dostopen tudi govorni vnos. Njihovo funkcijo bi bilo treba iskati v razvoju povnanjene oblike jezika oz. govornice v smislu igrače ali didaktičnega pripomočka za motivacijo učencev, kar je zelo pomembna vloga glede na oblike vnosa v okviru tovrstnih metod; ali

- potrebne kot del obogatene, razumljivega vnosa v funkciji usvajanja L2. Njihove morfosintaktične oznake bi se razlikovale od gornjih po tem, da bi obsegale podatke iz globinske zgradbe (vezljivost, kategorizacija, narava argumentov). Njihova funkcija v usvajanju I-jezika bi bila metafora strukture, torej ne struktura sama, kajti slednjo tvori vrojeni mehanizem za usvajanje jezika, temveč prisposoda povnanjene strukture, ki naj bi delovala kot metafora. Verjamemo, da so nekateri procesi vrojeni in da, če jezikovni modul ne obstaja v taki obliki, kot jo promovirata Chomsky in Fodor z generativisti (Pienneman 1998) in je bila predmet spora med Piažejem in Chomskym, so za praktično rabo gotovo zelo konstruktivni približki, ki jih zagovarja Pienemann, torej da obstajajo vrojeni procesi tvorbe besednih zvez, ki na posameznih skladenjskih ravneh in odgovarjajočih ravneh strukture jezikovne zmožnosti podpirajo usvajanje jezika.

3.3.5.1 BK in prilagajanje vnosa glede na zunanje dejavnike

Glede na klasifikacijo imajo BK za potrebe usmerjanja učenčeve pozornosti na obliko in opažanje ter prepoznavanje več prednosti pred drugimi oblikami vnosa, kajti z njimi učitelj lahko slednjega prilagaja tako zunanjim kot notranjim dejavnikom.

V luči zunanjih dejavnikov (Alcon 1998) besedne kocke vnos

- (a) prostorsko in časovno omogočajo že s svojo prisotnostjo;
- (b) poenostavljajo:
 - vsak morfem je v svoji pisni obliki predstavljen na lastni kocki in arbitrarno povezljiv;
 - v procesnem smislu je njegov vnos ponovljiv po učenčevem izboru (glede na potrebo, kombinacijo, misel ipd.);
 - omogočajo delo ob lastnem tempu in preudarku, kar je povezano z individualnimi spremenljivkami učenca in njegovo osebnostjo;
 - izbrana kombinacija ima neko trajnost (časovno daljšo od kapacitete fonološke zanke), zato ta učencu ne uide iz spomina; in

(c) bogatijo

- vsebinsko:
 - v primerjavi z izgovorjeno besedo na kocki natisnjena beseda kot označevalec vsebuje še dodatne eksplicitne morfosintaktične informacije (podatek o besedni vrsti ali funkciji, infleksijsko vezljivost, skladijsko vezljivost);
 - pritegnejo pozornost na obliko: barva na besedno vrsto, poravnost na morfološko vezljivost in druge oznake na skladijsko vezljivost, položaj besednih zvez pa na višje skladijske ravni (stavčni členi);
 - glede na izbrane leksikalne enote nudijo možnost ustvarjanja številnih kontekstov; in/ali
- količinsko, ker omogočajo:
 - pripravo strukture, ki je daljša od tiste, ki jo omogoča učenčeva kapaciteta fonološke zanke in kratkoročnega spomina; in
 - ponazoritev enega in istega skladijskega poteka v več primerih hkrati, kar kaže na notranjo zgradbo izbranega skladijskega poteka členov na stavčni ravni.

3.3.5.2 BK in na učenca usmerjen pouk ali prilagajanje vnosa notranjim dejavnikom
Učitelj vsebinsko, količinsko in didaktično prilagaja vnos konkretni skupini učencev glede na njihovo starost, fazo v razvoju mišljenja (Piaget 1977), inteligentnost, sposobnosti, približno podobne interese, motivacijo in čustveno doživljajske značilnosti.⁵ Toda individualne razlike med učenci obstajajo, zato bi veljalo promovirati tiste metode, ki bi učencem omogočale samoprilagoditev vnosa, nekakšen *fine-tuning*. Kakovost učila bi se v tem primeru merila glede na to,

- (a) v kolikšni meri izpolnjuje zahteve vseh članov skupine oz. različic enega dejavnika (npr. *slika* lahko vidijo vsi člani skupine);
- (b) ali diskriminira potrebe enega dela skupine na račun ostalih (poučevanje ob gibanju je v prid kinestetičnim učencem, ostale pa morda moti); in

⁵ Splošne klasifikacije po Marentič Požarnik 2000; Cook 1996; Lightbown Spada 1999; in Omaggio Hadley 1993).

- (c) ali pozitivno diskriminira oz. prednostno zadovoljuje potrebe enega dela skupine, drugih pa ne moti.

Zadnja možnost je gotovo najboljša. Raba besednih kock kot pripomočka ponuja možnost ne le za individualizacijo, temveč tudi za personalizacijo pouka in učenja. Na splošno bi rekli, da besedne kocke omogočajo uporabo vseh učenčevih resursov, tudi tistih, ki jih učitelj ne pozna, zato tudi ne more prepoznati potenciala le-teh.

3.3.5.3 BK in vizualno strukturiran vnos

Desno-hemisferni vnos v obliki vizualizirane konfiguracije sestavnikov, predstavljenih z besednimi kockami, bi se lahko izkazal kot zelo uspešna tehnika poučevanja slovnice in usmerjanja pozornosti na obliko oz. za opazanje in prepoznavanje, kajti BK omogočajo:

- dinamično (procesno) ponazarjanje slovnične ravni jezika na več ravneh kot barvne in grafično kodirane konfiguracije sestavnikov;
- mozaično postavljanje in sestavljanje sestavnikov različne dolžine (križanka);
- kombiniranje teh sestavnikov v večje sestavnike po učenčevem izboru;
- enostavne razlage valenc glagola in osnovnih vzorcev;
- enostavno menjavanje funkcij sestavnika s preprostim fizičnim premikom na drugo mesto v konfiguraciji;
- igriv pristop do strukturno težjih prvin poučevanja slovnice, torej tistih, ki zahtevajo višje stopnje razvoja mišljenja (torej abstraktno razlago v metajeziku), ne da bi bil učenec tega dejansko zmožen. Primer: devetletnik običajno še nima razvitega formalno-logičnega ali abstraktnega mišljenja, s kockami pa zaradi barvnih kod ali morfosintaktično oznak brez težav uga ne konfiguracijo enostavne ali zapletene samostalniške zveze, saj jo ima, barvno kodirano in označeno, pred seboj; torej, čeprav se se nahaja v neke v fazi konkretno logičnega mišljenja, na podlagi konkretnih primerov postavitve besednih kock prek procesa indukcije uspe priti do posplošitve značilnosti neke konkretne konfiguracije sestavnikov; ta posplošitev je po svoji naravi abstraktna, kar pomeni, da se ta učenec približuje stopnji formalno logičnega mišljenja. Celotno več, v določenih pogojih bi morda celo rekli, da takšno

- učilo pospešuje razvoj konkretno logičnega mišljenja); in še
- več drugih možnosti za popestritev pouka in smiselno zaposlitev učencev.

3.3.5.4 Iznos (*output*) kot privzem (*intake*)

Prav tu naj bi bile BK zelo koristne, saj naj bi privzem z usmerjanjem pozornosti na obliko in ozaveščanje konfiguracije jezikovnega izraza, besedne zveze, stavka ali povedi pospeševala usvajanje. Če drži Schmidtova (1990) teza, da je opazanje in prepoznavanje potreben in zadosten pogoj za pretvorbo vnosa v privzem in je pouk bolj učinkovit kot le izpostavljanje tujemu jeziku v smislu jezikovne kopeli, so BK v tem oziru izredno dober pripomoček, saj z njimi izpostavljamo prav konfiguracijo besedne zveze. Glede na omenjeni nabor učiteljevih reakcij, bi bile BK uporabne za:

- preoblikovanja (*recasts*) ali vnovično oblikovanje s strani učenca izražene vsebine:
 - v tem primeru učitelj preprosto ponazori napako v konfiguraciji s pravilno različico in učencem da na voljo le hipec ali dva, da jo sami opazijo, ponazoritev na hitro ponovi z dodatnim primerom, nato pa nato nadaljuje s prvotno dejavnostjo, kot da napaki sploh ni posvečal veliko pozornosti;
- metalingvistične povratne informacije (opis ali vprašanje glede napake oz. pravilnega odgovora):
 - podobno kot zgoraj, vendar tu učitelj napako analizira (eksplicitno razloži) ali večkrat grafično ponazori in nato, če je pomembna, ponazoritev ponovi in z učenci opravi še nekaj vaj;
- izvabljanje pravilne oblike ali konfiguracije:
 - učitelj pripravi stavke, v katerih so *prazna mesta*, učenci morajo izbrati prave kocke in ta mesta zapolniti (kot *cloze test*); in
- ponavljanje napake v smislu usmerjanja pozornosti nanjo:
 - s kockami postavimo konfiguracijo z napako in učenčevo pozornost usmerjamo na tisti del, kjer je napaka, učenci pa jo morajo identificirati in popraviti.

Zagovorniki funkcionalistične usmeritve poučevanja L2, pa tudi Krashenovi somišljeniki, pogosto poudarjajo, naj ne bi spodbujali (pre)zgodnjega iznosa, češ da bo učenec, ko bo njegova jezikovna zmožnost

to dopuščala, z njim začel sam: tudi če za hip zanemarimo še običajno prisoten vpliv osebnostnih spremenljivk, vključno s čustvenodoživljajskimi, se kar sama vsiljuje misel, da bi ob uporabi BK lahko pričakovali hitrejši razvoj jezikovne zmožnosti in zgodnejšo učenčevo pripravljenost za govor, kajti BK učencu omogočajo obliko iznosa, ne da bi mu bilo treba govor aktivirati.

3.3.5.5 BK in hipoteza o razumljivem iznosu

Raziskovalci usvajanja jezika so dolga leta največ pozornosti posvečali raziskovanju internalizacije jezika, torej tistega dela procesa, ki zadeva vnos in razumevanje, leta 1985 pa je Swainova (1985; citirana v Nassaji 2000) postavila tezo o procesiranju iznosa, torej o tem, da je za napredovanje v procesu usvajanja jezika pomembno tudi upovedovanje, produkcija L2, vaja v smislu konkretne rabe L2. Kako se BK umeščajo v ta kontekst?

V smislu jezikovne rabe kot jezikovni zmožnosti nasprotnega pola BK učencu omogočajo upovedovati jezikovni iznos v obliki izrazov, stavkov in povedi, pa naj gre pri tem za poudarek na (a) vsebinski in funkcionalni vidik jezikovnega izraza v smislu ustvarjanja ali za (b) poudarek na obliki v smislu ponavljanja, utrjevanja slovnice, analize sestavnikov, učenja besednjaka, igre, tekmovanja, sodelovanja itd.

Njihova uporabnost v tem kontekstu je torej v glavnem omejena na refleksijo o vnosu, na ozaveščanje jezika v smislu poudarka na obliki in na opažanje in prepoznavanje.

3.3.6 BK z vidika nekaterih osebnostnih in čustvenodoživljajskih lastnosti

Jezikovna anksioznost je eden izmed primarnih prediktorjev uspešnosti usvajanja L2. Številni avtorji potrjujejo negativno korelacijo med jezikovno anksioznostjo in različnimi meritvami uspešnosti usvajanja L2.⁴ Kaže, da bi BK lahko odigrale pozitivno vlogo, kar zadeva

⁴ Gardner, Lalonde, Moorcroft, in Evers (1987), Gardner in MacIntyre (1993); Gardner, Moorcroft, in MacIntyre (1987); Gardner, Smythe, in Lalonde (1984); Horwitz in drugi (1986); MacIntyre in Gardner (1991); Price (1991); vsi citirani po Onwuegbuzie (2000).

- (a) večjo pripravljenost posameznika za vključevanje v proces, ker se čuti manj izpostavljenega, če bo njegova postavitev napačna ali nepopolna, saj sam vrednoti njeno (ne)pravilnost, kar mu omogoča več zasebnosti. Enako velja za skupinske postavitve, kjer BK lahko pospešujejo zanimanje za socialno interakcijo s člani učne skupine L2, ker se učenec morda bolje počuti v neki dokaj strukturirani dejavnosti;
- (b) odnos do učnega konteksta
- odnos do pouka kot načina usvajanja L2;
 - odnos do učnega predmeta, ker je pripomoček dovolj zanimiv in lajša učenje slovnice;
- (c) motivacijo, ker
- spodbujajo pozitiven odnos do učenja jezika, predvsem zaradi zanimive uporabe kock, zanimive razlage ob uporabi kock in uporabnosti kock za samostojno delo ob izboru lastnega konteksta;
 - tematika leksikalnega izbora leksikalnih enot v kompletu kock omogoča veliko različnih kontekstov;
 - usmerjajo pozornost na vizualni vnos, kajti:

[...] learners (particularly, but not only, younger ones) who are asked to discuss or listen to something without any visual focus often find their attention wandering. This is because sight is an extremely powerful and demanding sense: if you do not provide your students with something to look at, they will seek and find it elsewhere, in objects that have nothing to do with the learning task and that may distract them (Ur 1988: 20).

- omogočajo personalizacijo ali interakcijo na podlagi učenčevih osebnih izkušenj, mnenj, idej in občutenj in čustev: » [...] It seems to me a basic tenet of good teaching that the teacher-student relationship should be built on the entire personalities of both teacher and student, like any other human relationship, not just on their language-teaching or their language-learning faculties.« (Ur 1988: 22);

- so novo didaktično orodje, ki ga učenci niso vajeni, zato že samo po sebi zbuja radovednost;
- povzročajo vznemirljivo napetost, ki naj ne bi bila vezana le na njihovo funkcijo igrache ali prave igre v smislu tekmovanja, za kar jih sicer tudi lahko uporabimo, temveč zato, ker pod učenčevimi prsti nastaja nekaj konkretnega; in spet Ur:

Such tension is enjoyable because it is rooted in the drive to achieve some stimulating and clearly defined objective, with the spice of uncertainty as to results, but without any threatening real-life consequences attending failure [...] The factors which produce this kind pleasurable tension [...] are: the motivation to perform a clearly defined, attainable but not too easy task, the added challenge caused by the introduction of extra constraints and rules, such as time limit; the drive to compete with others (or with oneself, as in activities based on breaking one's own previous record (Ur 1988: 23).

- so zabavne, kajti pri sestavljanju jezikovnih izrazov prihaja do semantično zelo nenavadnih kombinacij leksikalnih enot, ki s kontekstualizacijo postanejo zelo smešne in so lahko zelo dobrodošel vir sprostitve med poukom;
- ponujajo možnost spremembe dejavnosti in poživitev skupinske dinamike ali dinamike poučevanja; s tem pomagajo reševati nedisciplino pri pouku, kjer je že deset minut dovolj za krajše opravilo in spremembo; so primerna rezervna dejavnost; če učitelju do konca šolske ure ostane premalo časa za novo glavno dejavnost ali ponavljanje, kajti za uporabo kock je dovolj že pet minut, če učenci dobijo natančno navodilo, kaj od njih pričakujemo;
- so lahko tiho opravilo s konkretnim rezultatom;
- so usmerjene v uspešno opravljeno nalogo, ki ima jasen konec in cilj; omogočajo nivojsko delo (hitrejši učenci lahko naredijo več, ne da bi s tem motili počasnejše); čeprav gre običajno

za neko bolj ali manj jasno določeno jezikovno nalogo, ima ta lahko veliko individualnih rešitev, kar pomeni, da so vsi učenci lahko uspešni na svoj način (personalizacija), uspeh pa bolj kot karkoli drugega krepi realno pozitivno samopodobo; in

- so lahko zelo primeren pripomoček za preverjanje in v izjemnih primerih tudi za ocenjevanje znanja učencev, ki so govorno šibki, kinestetike in tiste, ki zelo počasi usvajajo govor L2;
- (d) lajšajo jezikovno anksioznost kot strah pred (a) komunikacijo, (b) testi in (c) strah pred negativnim vrednotenjem, kajti ta strah v teoriji pogosto povezujejo
- s pomanjkljivim slušnim razumevanjem:
tu bi dodatni vizualni vnos gotovo zmanjšal učenčeve zadržke pred sodelovanjem v obliki sporočanja ali vaje slovnicega pravila z BK;
 - s slabim učenjem besedišča:
z BK je mogoče sistematično razvijati besedišče, zlasti različico v obliki programske opreme, ki učitelju omogoča, da virtualne kocke zasede z besediščem po lastnem izboru (npr. iz posamičnih učnih enot, ki jih lahko v digitalni obliki shrani in kasneje ponovno uporabi);

BK bi pozitivno vplivale na preprečevanje anksioznosti:

- učencu so kocke vsak hip na voljo, saj jih ima pred seboj na mizi, torej v svojem vidnem polju, zato se lažje posveti konfiguraciji jezikovnega izraza, ker ga ni strah, da bi sestavnike pozabil: zato se vsaj malo razbremeni strahu pred neuspehom kot posledico manj zmogljive fonološke zanke;
- zaradi strukturiranosti dejavnosti: pri vsaki mentalni dejavnosti je nujno omejiti število dejavnikov, ki vplivajo na neko opravilo. Število za konkretno opravilo izbranih kock, znana distribucija besed na posamezni kocki (saj besede na posameznih BK sodijo v isto semantično polje) in dejstvo, da si učenci hitro zapomnijo, katere besede so na posamezni kocki, zožijo

število možnih kombinacij oz možnosti. Raba BK je že samo po sebi strukturirana dejavnost: priprava, izbor kock, postavitve kock, premikanje kock po nekih zakonitostih, kombiniranje pomenov kock po lastnem izboru in sebi primernem tempu, izbiranje kock in, ne nazadnje, a nič manj pomembno, pospravljanje oštevilčenih kock v škatlo; poleg tega,

- izraze je enostavno:
 - sestavljati po vnaprej pripravljenem raznem barvnem vzorcu, ki ga s pretirano velikimi ali virtualnimi besednimi kockami učitelj predstavi celi skupini, ali po vzorcu, ki ga ima učenec na delovni površini pred seboj, in
 - popravljati ob večji zasebnosti, ker drugi učenci ne morejo slediti in opazovati posameznikovih napak;
- (e) utrjujejo samozaupanje,
- ker je opravilo lahko enostavno in ker ga učenec lahko izvaja po analogiji s primerom, mu uspešnost krepi samozaupanje, to pa povečuje njegove učne zmožnosti;
 - tudi slabši učenci lahko napredujejo hitreje, ker je frustracijska toleranca višja;
- (f) izboljšujejo samopodobo,
- ki je ključnega pomena za učenje L2 in se krepi z občutkom lastne vrednosti zaradi večje zmožnosti sestaviti pravilen oz. primeren jezikovni izraz.

3.3.7 BK in indukcija ter dedukcija

Glede na to, da se oba izraza uporabljata večpomensko, kjer naj bi koncept *indukcije* označeval proces, ki teče od posamičnega (konkretnega) k splošnemu (abstraktnemu), koncept dedukcije pa proces v nasprotni smeri, ju je najbolje razložiti po modalitetah (Decoo 1996), kjer so možne rabe BK naslednje:

- (a) modaliteta A – dedukcija:
- predstavimo pravilo, nato pa iz kock sestavimo jezikovni izraz, konfiguriran skladno z njim;

- (b) modaliteta B - zavestna indukcija kot vodeno odkritje:
- na delovni ploskvi (denimo, na posebni polički s povečanimi kockami, na tabli ali na delovni mizi z majhno skupino) ali z virtualno predstavitvijo konfiguriramo jezikovni izraz, ki vsebuje pravilo, ki bo predmet obravnave; učencem damo hipec, da si ga dobro ogledajo; nato sestavimo še enega in vprašamo, če med njim opazijo kakšno podobnost. Dodamo še tretji primer: najhitrejši bodo z njim že dobili potrdilo svojega opažanja, z drugimi uporabimo metodo vodenega razgovora, v katerem vedno bolj zožujemo pozornost na ciljno prvino, tako da na koncu učenci sami oblikujejo pravilo in z BK sami sestavijo nekaj primerov;
 - če jim ne zadoščajo pozitivni primeri, jih postrežemo tudi z napačnimi, vendar moramo v tem primeru zaradi siceršnje neselektivnosti vnosa nujno opozoriti, da gre za napako: na koncu moramo ponovno opozoriti na naravo napake, ki naj jo tokrat popravijo učenci;
- (c) modaliteta C - indukcija, ki vodi v eksplicitno ‚povzemanje vedenja‘: tu bi bila uporaba BK možna, vendar z vidika ekonomičnosti morda manj primerna (dril);
- (d) modaliteta D - nezavedna indukcija na podlagi strukturiranega materiala:
z vidika smiselnosti in ekonomičnosti ne bi bila smotrna; in
- (e) modaliteta E - nezavedna indukcija na podlagi nestrukturiranega materiala:
tu so BK kot didaktični pripomoček za začetnika v usvajanju L2 skoraj popolnoma neuporabne, v rokah domačega govorca pa postanejo igrača.

Glede na to, da gre tu za posameznikove kognitivne zmožnosti, bi veljalo BK preveriti tudi z vidika njihovega vpliva na razvoj konkretno logičnega in formalno logičnega (abstraktnega mišljenja) (glej tudi 3.3.5.3).

3.3.8 BK in zaznavni stili

Glede na to, da Porter in Hernacki (1996: 11) poročata, da se kar 22 izmed 30 učencev lahko uspešno uči prek katerekoli zaznave, vidne, slušne ali kinestetične; šest učencev je tako omejenih s svojo prevladujočim zaznavnim stilom, da ne morejo slediti pouku, ki zahteva pretežno uporabo drugega, njim neustreznega zaznavnega kanala, preostala dva pa pouku ne moreta slediti zaradi drugih notranjih razlogov, so zaznavni stili še kako pomembni. V osnovi se avtorji strinjajo (Reid 1995: 226-31), da obstaja več stilov: slušni, dva vizualna (besedni in nebesedni, ki se razlikujeta predvsem po tem, da vizualno besedni tip rad sprejema besedo kot simbolno grafično obliko informacije (analogija je alfanumerični način v računalništvu), nebesedni pa ima najraje grafično podobo kot sliko, ne simbol (analogno grafičnemu načinu; op. B.A.); prvi zato radi berejo, drugi pa opazujejo sliko nečesa); po njenih podatkih iz raziskav v ZDA pa kar 40 odstotkov izraža prevladujoče kinestetične značilnosti. Za delo s temi učenci so BK pravzaprav idealen didaktični pripomoček.

Glede na omenjene značilnosti, BK izrazito podpirajo:

- vizualni besedni tip učenca predvsem z
 - besedo kot opredmeteno obliko;
 - barvo;
 - morfosintaktičnimi oznakami kot simboli;
 - desno-hemisferno obdelavo;
 - s tem, da nadomeščajo veliko količino zapiskov; in
 - s podobnostjo jezikovnih izrazov urejenim seznamom;

- vizualni nebesedni tip učenca predvsem z
 - besedo kot položajem v okviru delovne ploskve ali prostora jezikovnega izraza;
 - barvo;
 - morfosintaktičnimi oznakami kot elementi slike;
 - desno-hemisferno obdelavo; pa tudi
 - s tem, da imajo ti učenci odličen vizualni spomin;

- kinestetični tip učenca predvsem s
 - kocko kot predmetom;
 - kocko kot premičnim predmetom in predmetom v gibanju;

- otipom kocke, ker ti učenci radi delajo z rokami in bi se radi vsega dotaknili;
- desno-hemisferno obdelavo;
- tem, da se učenci radi učijo prek dejavnosti in radi raziskujejo;
- zlasti pa z gibanjem in premikanjem kocke, kajti ti učenci ne morejo sedeti pri miru dolgo časa, so hitro nemirni in drencajo, večinoma pa ljubijo dejavne igre in pestrost dejavnosti ter skupinsko delo.

O kakšni izraziti podpori slušnega tipa zaznavanja s pomočjo BK seveda ne moremo govoriti zaradi vizualne narave vnosa, čeprav ne smemo pozabiti, da poleg opisane manjšine učencev z izrazito razvitimi kanali sprejemanja specifičnih dražljajev večina, torej 22 izmed 30 učencev, pouk, ki omogoča sprejemanje skozi vse tri zaznave: učitelj skladenjski potek ubesedi, pokaže in hkrati učencem omogoči besede prijeto in predstaviti.

3.3.9 BK in učni stili

Kolb (1984) učenje pojmuje kot izkustveno učenje oz. kot dvodimenzionalni spoznavni prostor: prvo razsežnost, doživljanje (tudi usvajanje) ali pridobivanje izkušnje, na enem koncu omejujeta konkretno dojetje in subjektivna izkušnja izpostavljenosti zunanjemu svetu (neposredna internalizacija objektivnega sveta), na drugem pa abstraktna konceptualizacija (drugotna in pravzaprav doumevanje sprejetega, uvanje reda in poimenovanje, jezik); drugo razsežnost, transformacijo oz. preobrazbo pridobljene izkušnje, omejujeta, na eni strani, aktivno eksperimentiranje (preobrazba usvojenega skozi dejavnost), na drugi pa razmišljajoče opazovanje (preobrazba usvojenega skozi refleksijo). Tako naj bi konkretni izkušnji sledilo razmišljajoče opazovanje in analiza izkušnje, nato njena vključitev v model abstraktnih pojmov ter na koncu preverjanje naučenega v dejanski situaciji. To zaporedje ni nujno, saj se ljudje razlikujemo tudi glede na izhodišče učenja, pomembno je le, da si faze sledijo tako, da spodbujajo nadaljevanje učenja. Naš osebni stil je kombinacija teh štirih modalitet, ki določajo štiri glavne učne stile:

- akomodativni stil (ki ga definirata aktivno eksperimentiranje in konkretna izkušnja):

dejavnež, ki rad aktivno pridobiva nove izkušnje, se hitro prilagaja okoliščinam in probleme rešuje intuitivno; rad rešuje probleme po načelu poskusov in zmot;

- divergentni stil (ki ga definirata razmišljajoče opazovanje in konkretna izkušnja):
sanjač, ki ustvarja nove ideje, ima visoko sposobnost predstavljanja, je miselno prožen, presoja z različnih vidikov, upošteva čustva, fantazijo, vrednote;
- konvergentni stil (definirata ga aktivno eksperimentiranje in abstraktna konceptualizacija):
preizkuševalec, ki ideje udejanja v praksi, rad rešuje probleme z eno samo rešitvijo, želi gotovost, izkazuje hipotetično-deduktivno mišljenje o specifičnih problemih; ali
- asimilativni stil (definirata ga razmišljajoče opazovanje in abstraktna konceptualizacija):
mislec, ki kaže interes za teorijo in kako logična in precizna ta je, gradi teorijske modele, dober v povezovanju idej in induktivnem sklepanju.

Za uporabno vrednost besednih kock glede na gornje stile ni bistveno, za kateri učni stil so bolj ali manj uporabne, temveč to, da s svojo pojavnostjo in vsebino omogočajo in celostno odpirajo učni prostor: omogočajo konkretno izkušnjo in abstraktno konceptualizacijo na eni ter aktivno eksperimentiranje in razmišljajoče opazovanje na drugi. Vrsten red teh razsežnosti ni pomemben.

4. Analiza

Tu na kratko povzemamo ključne ugotovitve o vlogi besednih kock glede na izbrane kriterije in zastavljeni cilj.

Uporabnost BK kot didaktičnega pripomočka za ponazarjanje slovnčnih prvin bi v okviru posameznih psiholoških šol in jezikovnih smeri

ter glavnih metod poučevanja L2 delila usodo slovnice v sklopu metod poučevanja L2: v okviru slovnično-prevajalne metode bi jih uporabljali za nazorno eksplicitno poučevanje slovnice; v okviru direktne metode ne bi bile uporabne, ker tu slovnice ne poučujejo; behavioristi bi v njih videli komajda uporaben pripomoček za uvajanje kakšne 'jezikovne navade' v smislu avdiolingvalne metode, saj se po njej jezika učimo, ne da bi hkrati ugotavljali, kako je ta sestavljen; konekcionisti bi dopustili možnost, da barvni kod sodeluje kot nosilec morfosintaktičnih vidikov vizualnega vnosa, generativisti različnih usmeritev bi jih ali zavrgli kot neuporabne za usvajanje L2 ali jih porabili za strukturiranje razumljivega obogatnega vnosa, ki proži nastavitve parametrov; v okviru naravnega pristopa so za usvajanje neuporabne, za razvoj monitorja pa bi bile koristne; funkcionalisti bi v njih verjetno videli igračo v interakciji med učiteljem in učencem in jih uporabili za ponazoritev sovpadanja stavčnih členov in udeleženskih vlog. Bolj bi bile uporabne v okviru komunikacijskega poučevanja v milejši različici, ki ni zavračala poučevanja slovnice, zagovorniki ortodoksne različice 'zaplavaj ali utoni' pa bi jih v funkcionalistični maniri morda uporabili le kot zanimivost in igračo.

Še najboljše bi jih znali uporabiti in rabo tudi utemeljiti v okviru kognitivistične paradigme, ker bi njihova členjenost in možnost priprave novih kombinacij obstoječih elementov pomagala pri razvoju posameznikovih kognitivnih zmožnosti ob upoštevanju njegovih čustveno-doživljajskih lastnosti in zahteve po smiselnem učenju, torej da mora učenec pravilo poznati, preden ga pri tvorbi uporabi, pa tudi zaradi možnosti prilagajanja vnosa učenčevi stopnji kognitivnega razvoja. Zelo dobro se namreč obnesejo z vidika delovanja spomina, ker posamezniku omogočijo (a) določati frekvenco pojavljanja leksikalne enote v spominu (tempo procesiranja vnosa, večja količina vnosa, enostavno ponavljanje vnosa) in (b) izbrati kompleksnost vnosa: barva kot morfosintaktična oznaka bogati vnos, relativni položaj glede na drugo kocko je lahko element vnosa, kar velja tudi za oznako vezljivosti. S svojo materializirano podobo omogočajo nelinearno, desno-hemisferno obdelavo in koncipiranje procesa usvajanja L2 kot vsebine vnosa. Kar zadeva pozornost, so uporabne v vseh teh pomenih rabe koncepta pozornosti (izbiranja informacij, kapacitete procesorja in kapacitete procesiranja informacij) in v več njenih različnih funkcijah (detekciji, orientaciji, pozornosti, zave-

danja in subliminalne percepcije). Omogočajo nadzorovano in avtomatsko procesiranje in velik poudarek na obliki (proaktivni in reaktivni). Kar zadeva vnos, bi bilo v pristopu, ki kot vir vnosa favorizira okolje (behavioristi, kognitivisti, delno funkcionalisti), kocko mogoče označiti z več morfosintaktičnimi oznakami (vezljivost v površinski strukturi, narava argumentov), v pristopu, ki kot vir vnosa favorizira učenca (universalna slovnica), pa bi bile bodisi nepotrebne, ali pa bi služile kot vir obogatene vnosa v smislu metafore procesa usvajanja L2. V luči privzema bi bile po Schmidtovi hipotezi o opažanju in prepoznavanju ter poudarku na obliki skoraj idealno sredstvo za pretvorbo vnosa v privzem, zelo koristne pa pri krajšanju odlaganja običajno prezgodaj pričakovanega verbalnega iznosa.

V luči zunanjih dejavnikov BK vnos časovno in prostorsko omogočajo, poenostavljajo in kakovostno in količinsko bogatijo. Njihova didaktična vrednost pa je bistveno večja v luči notranjih dejavnikov, predvsem učenčevih zaznavnih stilov, ker so zelo primerne za vizualno-besedni in kinestetični stil. Ne glede na to naj bi bile zelo uporabne tudi v smislu spodbujanja razvoja manj uporabljenih posameznikovih zaznavnih stilov, predvsem zaradi svoje oblike (vključno z barvami in morfosintaktičnimi oznakami) in premičnosti, ki omogočata vizualno strukturiran vnos jezikovnih sestavnih delov. So nekakšen opredmeteni jezikovni miselni vzorec. Kar zadeva učne stile (po Kolbu), omogočajo usvajanje oz. doživljanje (s konkretno izkušnjo in abstraktno konceptualizacijo) in preoblikovanje te izkušnje (z aktivnim eksperimentiranjem in razmišljajočim opazovanjem): nagovarjajo lastnosti vseh štirih glavnih tipov, dejavneža, sanjača, preizkuševalca in misleca. Zelo veliko študij o čustvenodoživljajskih lastnostih učencev dokazuje visoko stopnjo negativne korelacije med jezikovno anksioznostjo in uspešnostjo usvajanja L2. BK bi tu lahko odigrale pozitivno vlogo, kar zadeva posameznikovo pripravljenost na vključevanje v in njegovo zanimanje za socialno interakcijo s člani učne skupine L2, odnos do učne situacije, motivacijo (vizualni vnos, personalizacijo, zanimiv leksikalni izbor, sodelovanje, vznemirljivo napetost v smislu priprave konkretnega stavka, zabavnost, spremembo dejavnosti, tiho opravilo), jezikovno anksioznost (strah pred komunikacijo, testi, negativnim vrednotenjem), samozaupanje in samopodobo. Nadalje BK omogočajo ponavljanje in utrjevanje v

smislu razumljivega iznosa, saj z njimi lahko opravimo veliko različnih vaj, od slovničnih do leksikalnih (vstavljanje pravih oblik glagola, *cloze* testi s kockami, besedna ploskovna in prostorska križanka itd.). In končno, uporabljamo jih lahko kot igračo, miselno in družabno igro.

5. Zaključek

Jezik je sistem, zato mora gotovo obstajati tudi nek sistemski ključ, ki bi nam pomagal ugotoviti, kako se najbolje in najhitreje naučimo L2. Danes verjamemo in znanost dokazuje, da obstajajo vrojeni procesi, ki so nosilci usvajanja jezika na posameznih ravneh jezikovne strukture jezika in razvoja učenčeve jezikovne zmožnosti. Prav tako verjamemo, da mora kot dejavnik okolja obstajati nek optimalni način, kako skladno z univerzalno tipologijo jezikov strukturirati vnos za čim lažje usvajanje z vidika procesiranja kot mentalne dejavnosti. Pouka in posledično usvajanja ali učenja L2 brez vnosa ni, zato je ta ena izmed ključnih tem raziskav. Glede na to, da kot učenci ne internaliziramo celotnega vnosa, temveč ga obdelamo in en del privzamemo ter uporabimo za iznos, je najpomembnejše vprašanje, kolikšen, kateri in kakšen njegov del privzem (*intake, uptake*) je. Schmidt (1990) pravi, da vnos postane privzem s tem in v toliko, kolikor in v kolikor ozavestimo določene jezikovne lastnosti vnosa. Čeprav je bila vizualna komponenta vnosa pri usvajanju L2 v opravljenih raziskavah malce zanemarjena spričo dejstva, da je jezik primarno res govor in njegova v znake enkodirana različica le njegova drugotna, že fosilizirana pojavna oblika, verjamemo, da je vizualni vnos zelo pomemben, če ne morda lahko celo samostojen vir usvajanja slovnice L2, delno pa tudi besedišča.

Besedne kocke s svojo jezikovno in didaktično konceptualno zasnovo ter konkretizirano obliko v svoji leseni ali virtualni različici ponujajo prav to: z njimi skladenjsko zgradbo oz. poteke lahko grafično in konkretno prikažemo, ne da bi nam jih bilo treba razlagati z besedami, z metajezikom. Njihovo uporabnost smo si ogledali s ključnih vidikov, prav gotovo pa bi bilo zelo zanimivo proučiti jih tudi v luči jezikovnih potreb otrok z okvaro sluha. Raba BK sledi duhu priporočil mednarodne komisije pri UNESCO, smernic, vsebovanih v *Common European Frame-*

work of Reference for Languages (CEF) in Special Educational Needs in Europe: The teaching & Learning of Languages; Teaching Languages to Learners with Special Needs - Insights and Innovation. Pri delu z njimi neposredno lahko upoštevamo tako lingvistične značilnosti slovenskega in angleškega jezika, kot tudi učenčeve posebnosti v procesu usvajanja, zato bi bilo v obliki ustrezne longitudinalne študije vredno kontrastivno proučiti njihovo rabo v funkciji didaktičnega pripomočka za poučevanje slovnice angleškega jezika pri govornih, katerih materni jezik je slovenščina, in to v okviru komunikacijskega pristopa poučevanja tujega jezika pri otrocih in odraslih.

Viri

- Alcon, A. 1998. Input and Input Processing in Second Language Acquisition. IRAL: International Review of Applied Linguistics in Language Teaching, 36 (4): 343-362.
- Ažman, B. 2000. Sentence Building Blocks. Neobjavljena diplomska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za germanske jezike in književnosti.
- Ažman, B. 2003. Učni stili in pouk tujega jezika. Vestnik, 37, št. 1/2:7-26.
- Ažman, B. 2004. Nekateri ključni dejavniki procesa učenja slovnice. Vestnik, 38: 7-30.
- Biber, D., S. Johansson, G. Leech, S. Conrad in E. Finegan. 1999. Longman Grammar of Spoken and Written English. Harlow: Pearson Education.
- Brown, H.D. 2000. Principles of Language Learning and Teaching [4th edition]. White Plains, NY.: Longman.
- Carruthers, P. in J. Boucher (ur.).1998. Language and Thought. Cambridge: CUP.
- Cook, V. 1996. Second Language Learning and Language Teaching,[2nd ed.]. London: Edward Arnold.
- Cook, V. 2001. Using the first language in the Classroom. Canadian Modern Language Review, 57: 402-23.
- Council of Europe. 2001. Common European Framework of Reference for Languages (CEF). [On-line]. Dostopno: http://www.coe.int/T/E/Cultural_Cooperation/education/Languages/Language_Policy/. . (21.september 2005)
- Čok, L., J. Skela, B. Kogoj in C. Razdevšek Pučko. Učenje in poučevanje tujega jezika: Smernice za učitelje v drugem triletju osnovne šole. Ljubljana in Koper: Pedagoška fakulteta in ZRS RS.
- Decoo, W. 1996. The Induction-Deduction Opposition: Ambiguities and Complexities of the Didactic Reality. IRAL: International Review of Applied Linguistics in Language Teaching, 34 (2): 95-118.

- Delors, J. 1996. Učenje: skriti zaklad, poročilo Mednarodne komisije o izobraževanju za enaindvajseto stoletje, pripravljeno za UNESCO. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport.
- Porter, B. de in M. Hernacki. 1996. Kvantno učenje. Ljubljana: Glotta Nova.
- Ellis, R., H. Basturkmen in S. Loewen. 2001. Learner Uptake in Communicative ESL Lessons. *Language learning*, 51 (2): 281-318.
- European Commission. 2005. Special Educational Needs in Europe: The teaching & Learning of Languages; Teaching Languages to Learners with Special Needs - Insights and Innovation. [On-line]. Dostopno: http://ec.europa.eu/education/policies/lang/doc/special_en.pdf (15. maj 2006).
- Gardner, R.C., P.F. Trembley in A.M. Masgoret. 1997. Towards a Full Model of Second Language Learning: An Empirical Investigation. *The Modern Language Journal*, 81: 344-362.
- Golden, M. 2001. Teorija opisnega jezikoslovja. 1, skladnja. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje.
- Hongguang, Y. 1995. What sort of input is needed for intake? *IRAL: International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, 33 (3): 175-194.
- Kinsella, K. 1995. Understanding and Empowering Diverse Learners. V *Learning Styles in the ESL/EFL Classroom*, Reid, J.M. (ur.), 1995. Boston, Mass.: Heinle&Heinle Publishers.
- Kolb, D. 1984. *Experimental Learning. Experience as the source of learning and development.* Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
- Krashen, S. 1982. *Principles and Practice in Second Language Acquisition.* Oxford: Pergamon.
- Lightbown, P. in N. Spada. 1999. *How languages are learned [2nd ed.]*. Oxford: OUP.
- Marentič Požarnik, B. 2000. *Psihologija učenja in pouka.* Ljubljana: DZS.
- Marentič Požarnik, B., L. Magajna in C. Peklaj. 1995. *Izziv raznolikosti: stili spoznavanja, učenja, mišljenja.* Nova Gorica: Educa.
- Masoura, E.V. in S.E. Gathercole. 1999. Phonological Short-Term Memory and Foreign Language Learning. *International Journal of Psychology*, 34 (5/6): 383-88.
- McLaughlin, B., T. Rossman in B. McLeod. 1983. Second Language Learning, an information processing perspective. *Language Learning* 33: 135-58.
- Nassaji, H. 2000. Towards Integrating Form-Focused Instruction and Communicative Interaction in the Second Language Classroom: Some Pedagogical Possibilities. *The Modern Language Journal*, 84 (ii): 241-50.
- Omaggio Hadley, A. 1993. *Teaching Language in Context [2nd ed.]*. Boston, Mass.: Heinle&Heinle Publishers.
- Onwuegbuzie, A.J, P. Bailey in C.E. Daley. 2000. Cognitive, Affective, Personality, and Demographic Predictors of Foreign Language Achievement. *Journal of Educational Research*, 94 (1): 3-15.

- Piaž, Ž. 1977. Psihologija inteligencije. Beograd: Nolit.
- Pica, T. 1991. Input as a theoretical and research construct. *Canadian Modern Language Review*, 19 (3): 185-96.
- Pienemann, M. 1998. *Language processing and second language development: processability theory*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Reid, J.M. (ur.). 1995. *Learning Styles in the ESL/EFL Classroom*. Boston, Mass.: Heinle&Heinle Publishers.
- Robinson, P. 1995. Attention, Memory, and the "Noticing" Hypothesis. *Language Learning*, 45 (2): 283-331.
- Salaberry, M.R. 1997. The role of input and output practice in second language acquisition. *Canadian Modern Language Review*, 53 (2): 422-511.
- Schmidt, R. 1990. The role of consciousness in second language learning. *Applied linguistics*, 11: 129-158.
- Spada, N. in P. Lightbown. 1999. Instruction, First Language Influence, and Developmental Readiness in Second Language Acquisition. *The Modern Language Journal*, 83 (1): 1-22.
- Stern, H.H. 1983. *Fundamental Concepts of Language Teaching*. Oxford: OUP.
- Ur, P. 1988. *Grammar Practice Activities*. Cambridge: University Press.
- Vigotsky, L. 1986. *Thought and Language*. Cambridge, Mass., London: MIT.
- Williams, J. 1999. Learner-generated attention to form. *Language Learning*, 49 (4): 583-625.

INTERNETNA ŠTUDIJA POZNAVANJA KIBERNETSKIH GROŽENJ IN STRAHU PRED KIBERNETSKO KRIMINALITETO

Igor Bernik in Gorazd Meško

Povzetek

Prispevek obravnava slovensko perspektivo poznavanja kibernetских groženj in kibernetске kriminalitete z vidika dojemanja, zavedanja in strahu uporabnikov. S široko dostopnostjo in rabo informacijsko komunikacijskih tehnologij ter povezovanjem uporabnikov s pomočjo omejenih tehnologij se je namreč odprl kibernetски prostor, ki ga mnogi izkoriščajo kot mesto za izvajanje kriminalitete. Z večanjem števila uporabnikov se večja tudi število zlorab, žal pa se uporabniki vse premalo zavedajo nevarnosti na eni in možnosti uspešnega zoperstavljanja groženjam na drugi strani. S pomočjo rezultatov spletne ankete, izvedene v marcu 2011, predstavljamo vpogled v dojetanje kibernetске kriminalitete in poskušamo razumeti strah pred njo. Rezultati ankete nam na podlagi statistične analize pokažejo, kako uporabniki dojemajo kibernetско kriminaliteto. Ugotavljamo, da vprašani relativno dobro poznajo pojem kibernetске kriminalitete, vendar se bolj zavedajo medijsko izpostavljenih groženj. Pri tem ne gre zapostaviti dejstva, da so medijsko izpostavljene grožnje široko poznane, niso pa nujno tiste, ki ogrožajo varnost uporabnika, ter vsekakor povečujejo strah uporabnikov pred kibernetско kriminaliteto. Zato na podlagi znanja in rezultatov predstavljamo glavne smernice, na podlagi katerih se, ob predpostavki njihovega upoštevanja, zmanjša tveganje v kibernetském prostoru. Smernice so osnova za večje zavedanje o nevarnostih in vir napotkov za varnejšo rabo kibernetskega prostora. S tem pa se zaradi boljšega razumevanja groženj in poznavanja ukrepov proti njim zmanjša strah pred kibernetско kriminaliteto. Spoznanja so praktično uporabna za preučevanje kibernetске kriminalitete in uporabnike kibernetskega prostora.

I Uvod

Strah pred kriminaliteto je danes ena izmed bolj raziskovanih tem v kriminologiji (Meško et al., 2006: 3), zato je poznavanje tovrstnega dogajanja potrebno tudi na področju kibernetске kriminalitete. Dojemanje ogroženosti in zavedanje o njej ter strah pred uporabo kibernetskega prostora so odvisni od posameznega uporabnika, vendar je razumevanje področja potrebno za raziskovanje in pripravo smernic varne rabe kibernetskega prostora. V postmodernih časih skoraj ni najti družbene refleksije, ki ne bi namenila posebne (če že ne kar osrednje) pozornosti negotovostim in iz njih vznikajočim bojaznim in tesnobi (Kanduč, 2005: 337). V tej študiji želimo ugotoviti mnenje ljudi o občutenju strahu pri rabi kibernetskega prostora. Uporabniki se v kibernetски prostor praktično stalno povezujejo oziroma so v njem povezani, saj so tehnologije – mobilne naprave, računalniki in internet – dostopne praktično povsod. Raziskovalci ugotavljajo, da strah pred kriminaliteto običajno presega dejansko stopnjo kriminalitete v družbi (Meško in Šifrer, 2008: 550). Mnogo ljudi se namreč kljub majhnemu številu zlorab boji uporabiti kreditno kartico v spletni trgovini, v realnem svetu pa jo z lahkoto oddajo v uporabo in izgubijo nadzor nad njo, bojijo se zlorabe podatkov, čeprav je na primer spletnih zlorab kreditnih kartic ali kraje identitete v Sloveniji relativno malo. Pa je teh primerov res tako malo ali se le ne pojavijo v medijih? Zelo hitro ugotovimo, da posamezni medijsko predstavljeni primeri povzročijo višjo stopnjo strahu, kot je dejanska ogroženost za morebitno viktimizacijo. Young (2007: 33) ugotavlja, da so množični mediji spektakularna mesta izključevanja: v javnost prenesejo zaporedje, pravičnost in vključenost (ozadje novice), pri tem pa namenoma poudarjajo napake, nepravičnosti in izključenost ter te elemente postavijo v ospredje. Menimo, da to velja tudi za dojemanje kibernetске kriminalitete, pri čemer pogosto pride do učinka, kot ga opisuje Cockcroft (2009: 13), da so novičarski mediji verjetno najbolj prodoren prostor obveščanja, saj s sprotnim načinom poročanja in dostopnostjo širokim množicam redko ne izkoristijo priložnosti za prilaščanje možnosti, da s fascinantnim poročanjem ne izzovejo presenečenj.

Mediji, zlasti novičarski, med katerimi pomemben delež poročanja o kibernetски kriminaliteti zavzemajo internetne vsebine prek storitev

web, Facebooka ali obveščanja s serijskimi pismi, te vsebine izkoriščajo za senzacionalistično poročanje. Tako poročanje pa mnogokrat izjemno vpliva na strah pred kibernetško kriminaliteto. Žal pri tem zaradi vsebinsko pomanjkljivega poročanja ne ozaveščajo javnosti pred zaščito in potrebnimi ukrepi za zaščito posameznika, ampak jo odvrčajo od resnega ravnanja. Mediji s svojim poročanjem pogosto ustvarjajo splošno mnenje in z miti o kriminaliteti upravičujejo socialne ukrepe, ki temeljijo predvsem na čustvenem odzivanju na poročanje o kriminaliteti. Ukrepe, predvsem represivne, argumentirajo z izražanjem strokovnih mnenj o kriminaliteti, družbeno nadzorstveni praksi ter obstoječih in pričakovanih institucionalnih in drugih odzivih na kriminaliteto (Meško, 2000: 305).

Vse več ljudi uporablja kibernetški prostor kot nekaj običajnega, vsakdanjega. Uporaba elektronskega poslovanja je tako postala nekaj vsakdanjega, tu pa je poudarjena varnost poslovanja. Zato so osrednja točka varovanja pri elektronskem poslovanju viri, ki imajo za njihovega lastnika določeno vrednost in mu omogočajo zmanjšati tveganje za izpostavljenost grožnjam (Gradišar in Lamberger, 2010: 30).

2 Kibernetška kriminaliteta

Kaj pravzaprav razumemo pod izrazom kibernetška kriminaliteta? Česa naj se pravzaprav bojimo oziroma naj bi se bali? Ali kot pravi Wall (2009: 50), pri govorjenju o razširjenosti kibernetške kriminalitete manjka pojasnilo o tem, kaj je posebej »kibernetškega« na njej. Kazniva dejanja so določena v kazenskih zakonikih. Ljudje za odzivanje na kibernetško kriminaliteto pričakujejo posebne, temu prilagojene zakone. Vendar je to nesmiselno, saj kazniva dejanja opredeljuje kazenski zakonik, ki omogoča pregon kaznivih dejanj, storjenih v kibernetškem prostoru, kot je na primer otroška pornografija, tatvina denarja z bančnih računov, goljufije, zlorabe in podobno. Še bolj zapleten je kontrast, da je med več sto tisoč incidenti, o katerih poroča kibernetška oziroma informacijska varnostna industrija vsako leto, relativno majhno število kazenskih pregonov (Wall, 2008: 56). Zaradi narave kibernetške kriminalitete se preganja malo kaznivih dejanj, povezanih s kibernetškim

prostorom. Čeprav Završnik (2008: 330) navaja, da je mit o anonimnosti na internetu danes preteklost. Zato je iskanje krivcev na prvi pogled enostavno, zaradi zapletenosti in kompleksnosti tehnologij in globalnosti pa je odkrivanje storilcev kibernetских kaznivih dejanj izjemno oteženo. Moč formalnega družbenega nadzorstva je v primeru vseh zapletenih kaznivih dejanj bistveno manjša kot v primeru vsakodnevnih premoženjske in nasilniške kriminalitete. Odzivanje na kibernetisko kriminaliteto zahteva specializacijo in sposobnost zbiranja dokazov, da bi se storilci kibernetских kaznivih dejanj ustrezno nadzorovali in kaznovali. Problem je v nedorečenosti, kaj je kibernetiska kriminaliteta in katera dejanja naj se kaznujejo. Pomembno vprašanje je, ali je strah pred kibernetisko kriminaliteto upravičen in ali so ljudje dejansko ogroženi pred to vrsto kriminalitete in kaj je mogoče storiti, da se tveganje za viktimizacijo zmanjša.

»Najprimernejši pojem za poimenovanje kaznivih dejanj v zvezi z računalniki in njihovimi mrežami je po našem mnenju pojem kibernetična kriminaliteta. Ta pojem upošteva, da gre za kriminaliteto v zvezi z računalniki, ki je storjena v kiber-kulturnem kontekstu (cyberspace),« navaja Završnik (2005: 249). Če povzamemo še definicijo Alshalana (2005: 12), ki pravi, da je kibernetiska kriminaliteta skrita, da uporablja omrežja (v nefizičnem smislu) in občasno vodi k dobičku, in če upoštevamo elemente kibernetiske kriminalitete, definirane z mednarodno Konvencijo o kibernetiski kriminaliteti (Zakon o ratifikaciji Konvencije o kibernetiski kriminaliteti in Dodatni protokol h Konvenciji o kibernetiski kriminaliteti, ki obravnava inkriminacijo rasističnih in ksenofobičnih dejanj, storjenih v informacijskih sistemih (MKKKDP, 2004), lahko definicijo kibernetiske kriminalitete pojmuje tako: »Kibernetiska kriminaliteta pomeni uporabo informacijsko komunikacijskih tehnologij za izvedbo kaznivih dejanj.« Ob tem moramo poudariti, da med kibernetisko kriminaliteto prištevamo tudi škodljiva in nemoralna dejanja v kibernetiskem prostoru, ki niso vedno kriminalizirana in kazniva (Peršak, 2009: 194). Posamezne elemente kibernetiske kriminalitete obširno opisujeta Roche in Van Nonstrand (2008) ter podrobno navajata mnoge primere iz ameriške zakonodaje in sodne prakse. Dogajanje na področju kibernetiske kriminalitete s pravnega in viktimološkega vidika v slovenskem prostoru obravnava Završnik (2005: 249) ter opredeli kibernetisko kri-

minaliteto in podobne pojave, psihološki in psihoanalitični fenomen v kibernetnem prostoru, skupnosti v kibernetnem prostoru, viktimizacijo in žrtve kibernetnega prostora, posebnosti storilcev kibernetne kriminalitete in nasilje v kibernetnem prostoru. Vsi ti elementi pa so v kibernetnem prostoru odvisni od dojemanja kibernetne kriminalitete, zavedanja o njej in strahu pred njo. Značilnih je nekaj mitov o kibernet-ski kriminaliteti (Wall, 2008: 47):

- kibernetni prostor omogoča kriminaliteto – internet ni varen, kibernetna kriminaliteta je vsepovsod;
- mit o vsemogočnih superhekerjih;
- heker lahko prevzame nadzor nad vašo identiteto;
- kriminalci v kibernetnem prostoru so anonimni in jim ni mogoče slediti ali jih izslediti;
- (kibernetni) kriminalci ostanejo nekaznovani;
- hekerji so postali del organiziranega kriminala;
- internet pokvari posameznike, ki običajno spoštujejo zakone, da jih pri rabi interneta kršijo.

Omenjeni miti zaradi slabega poznavanja področja in pogosto nestrokovnega poročanja medijev o kibernetni kriminaliteti še dodatno zastrašujejo uporabnike. Vse to pa nič ne pomaga pri dviganju njihove zavesti za varno delo v kibernetnem prostoru, ampak le povečuje strah uporabnikov. Dimc in Dobovšek (2011: 395) ugotavljata, da so »... nekatere vrste kibernetne kriminalitete tako razširjene, da so postale družbeno sprejemljive (na primer piratstvo)«. Piratstvo v trenutno veljavnem slovenskem Kazenskem zakoniku KZ-1 (2008; v nadaljevanju KZ-1) ni opredeljeno kot kaznivo dejanje. V Sloveniji se pripravljajo spremembe zakonodaje. Predlog zakona o spremembah in dopolnitvah Kazenskega zakonika (KZ-1B, 2011) tudi piratstvo opredeljuje kot kaznivo dejanje, saj v poglavju Kršitev avtorskih sorodnih pravic 149. člen predlaga: »Tiste, ki neupravičeno reproducira, da na voljo javnosti, razširja ali da v najem eno ali več izvedb, fonogramov, videogramov, rtv-oddaj ali podatkovnih baz, katerih skupna tržna cena pomeni večjo premoženjsko vrednost, se kaznuje z zaporom do treh let.« Kazenska zakonodaja se spreminja vsakih nekaj let in inkriminira nova kazniva dejanja, medtem pa se določena nova kazniva dejanja ljudem zdijo popolnoma spreje-

mljiva. Tako je tudi s kibernetско kriminaliteto, v zadnjem času pa predvsem s spreminjanjem zavesti o piratstvu, ki pomeni kršenje avtorskih pravic. Večina mladih v Sloveniji piratstvo še vedno dojema kot nekaj povsem običajnega in sprejemljivega. Kibernetско kriminaliteto je treba analizirati z vidika storilcev, žrtev in okoliščin kaznivega dejanja. Poleg tega je treba upoštevati tudi strah pred kriminaliteto, ki močno vpliva na zaznavanje negativnih pojavov in odzivanje ljudi nanje. Strah pred določenimi vrstami kriminalitete ne obstaja, če določenih virov ogrožanja ljudje ne poznajo, na drugi strani pa je senzibiliziranje ljudi z določenimi odklonskimi ravnanji vzrok za preburno odzivanje na grožnje informacijski varnosti (Završnik, 2010: 120). Strah pred (kibernetско) kriminaliteto je povezan s posameznikovo oceno lastnega tveganja za viktimizacijo in oceno odprave škode, ki jo oseba utрпи z viktimizacijo (Meško et al., 2009: 293). Glede na to, obstaja neskladje med statističko kibernetске kriminalitete (majhna zaznanost) ter vplivi medijev in osebnimi izkušnjami uporabnikov kibernetскеga prostora.

D'Arcy s sodelavci (2009: 81) meni, da je za zmanjšanje neutemeljenega strahu pred kibernetско kriminaliteto treba uporabnike ozavestiti, zato predlaga uporabo treh varnostnih ukrepov za zmanjšanje ogroženosti in strahu pred kibernetско kriminaliteto:

- povečanje uporabnikovega poznavanja mogočih groženj,
- izobraževanje o varnosti in
- ozaveščanje uporabnikov o samovarovanju.

Enega izmed takih programov izvaja organizacija Enisa (2011), v Sloveniji pa so med bolj kakovostnimi in bolj dejavnimi ponudniki spletnih varnostnih storitev Safe.si (2011), Varni na internetu (2011) in Spletno oko (2011). Različna raven zavedanja o grožnjah in poznavanja načinov obrambe pred viri ogrožanja v kibernetském prostoru se, kot ugotavljajo Bulgurcu et al. (2010: 526), odraža v obnašanju posameznika v kibernetském prostoru.

Zavedanje o možnostih ogrožanja v kibernetském prostoru in strah pred kibernetско kriminaliteto sta odvisna od poznavanja virov ogrožanja pri posamezniku in od njegovega dožemanja groženj, ki prežijo nanj

pri delu v kibernetickem prostoru. Poudariti velja, da najnovejše raziskave (Ponemon, 2011) kažejo veliko izpostavljenost kiberneticki kriminaliteti in visoke stroške, ki so povezani z odpravljanjem posledic. Dejansko se stopnja kibernetickih napadov stalno povečuje oziroma so ti napadi bolj sistematično spremljani. Omenjena raziskava (Ponemon, 2011) ugotavlja kar 44-odstotno povečanje kibernetickih napadov v primerjavi z letom poprej. Zato je poznavanje stanja in zavedanje o ogroženosti nujno, če želimo zmanjšati vplive groženj na posameznika in podjetja. V nadaljevanju so predstavljeni rezultati raziskave, ki ugotavljajo uporabo računalnika, dojemanje virov ogrožanja in strah uporabnikov pred kiberneticko kriminaliteto.

3 Metoda

Z namenom, da bi bolje spoznali poznavanje, razumevanje in dojemanje kibernetickih groženj in strah pred kiberneticko kriminaliteto v Sloveniji, smo med slovenskimi uporabniki interneta izvedli spletno anketo. Vprašalnik je poleg splošnih podatkov o respondentih sestavljen iz dveh delov, in sicer iz vprašanj o poznavanju in razumevanju kibernetiske kriminalitete in zavedanju o njej oziroma iz vprašanj o mogočih virih ogrožanja na internetu in o strahu pred kiberneticko kriminaliteto. Raziskavo o poznavanju kibernetiske kriminalitete v Sloveniji, zavedanju o njej in strahu pred njo smo izvedli s spletno anketo (izdelana in izpolnjevana v Google docs) med uporabniki interneta marca 2011 (anketa je bila aktivna 15 dni). Ciljna populacija anketiranja so bili uporabniki spleta, ki iščejo informacije o njegovi varni rabi. Udeležence smo k sodelovanju povabili z objavo obvestila o izvajanju ankete na profilu Facebook Fakultete za varnostne vede in na forumu na straneh organizacije RIS (RisOrg, 2011). Statistična analiza podatkov je bila opravljena s pomočjo programa SPSS. Tabela 1 prikazuje značilnosti vzorca.

Tabela 1

Značilnosti vzorca anketiranih uporabnikov svetovnega spleta

Demografske značilnosti, $\Sigma N = 277$		N	%
Starost	manj kot 20	23	8,3
	21-30	214	77,3
	31-40	22	7,9
	več kot 40	18	8,3
Spol	ženske	184	66,4
	moški	93	33,6
Izobrazba	osnovnošolska	6	2,2
	srednješolska	203	73,3
	univerzitetna	48	17,3
	podiplomska	20	7,2
Regionalne skupine	1000 Ljubljana	96	34,7
	2000 Maribor	52	18,8
	3000 Celje	34	12,3
	4000 Kranj	31	11,2
	5000 Nova Gorica	15	5,4
	6000 Koper	17	6,1
	8000 Novo mesto	12	4,3
9000 Murska Sobota	20	7,2	

4 Rezultati

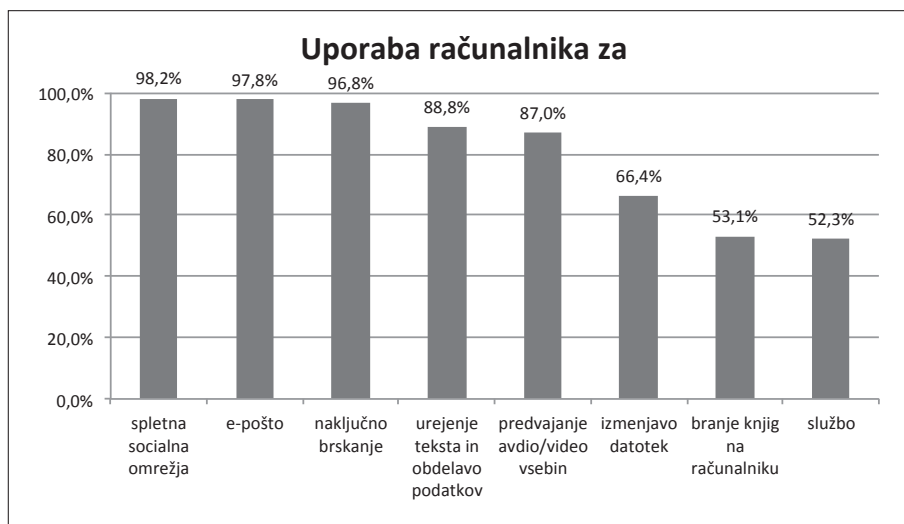
V nadaljevanju predstavljamo rezultate spletne ankete. Tabela 2 prikazuje časovno uporabo računalnika, graf 1 pa, da večina uporabnikov uporablja računalnik za sodelovanje v spletnih socialnih omrežjih, pošiljanje elektronske pošte in naključnega iskanja informacij na svetovnem spletu, in sicer tako na delovnem mestu kot doma.

Tabela 2

Dnevna uporaba računalnika

Čas rabe v urah	> 1	1-2	2-4	4-8	< 8
računalnika	11,6 %	21,3 %	33,2 %	26,7 %	7,2 %
interneta	20,9 %	26,7 %	31,4 %	16,6 %	4,3 %

Poleg tega približno polovico celotnega časa dela z računalnikom uporabniki porabijo v službi (52,3 odstotka), ostalo (47,7 odstotka) pa je uporaba za zasebne namene.

Graf 1: Uporaba računalnika

Uporabnikom se zdi uporaba računalnika pri delu, izmenjevanju podatkov in pregledu multimedijskih vsebin večinoma varna, pri direktni interakciji s spletom in izmenjevanju splošnih podatkov pa nevarna (tabela 3).

Tabela 3

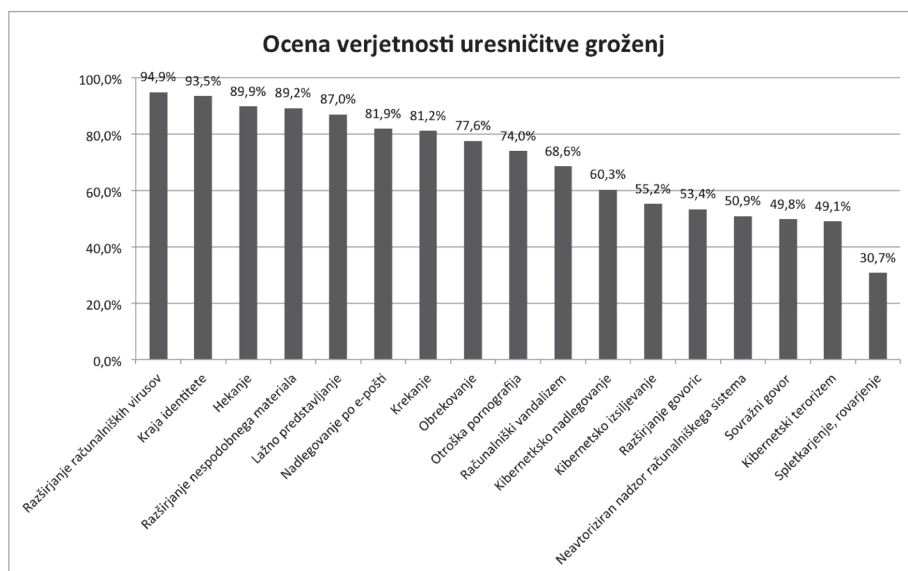
Varnost rabe računalnika pri posameznih dejavnostih v kibernetnem prostoru

Raba računalnika je varna/nevarna pri:	Varna	Nevarna
internetnem izmenjevanju podatkov	61	216
prenosu glasbe/filmov	71	206
e-bančništvu	78	199
sprotnem sporočanju	82	195
spletnem nakupovanju	87	190
izmenjevanju e-pošte	102	175

Raba računalnika je varna/nevarna pri:	Varna	Nevarna
naključnem brskanju po spletu	114	163
naključni rabi programov za prosti čas	134	143
igranju spletnih iger	141	136
naključni rabi poslovnih programov	162	115
namenskem brskanju po spletu	172	105
izmenjevanju poslovnih podatkov	173	104
delu	178	99
predvajanju glasbe/filmov	184	93
branju e-knjig/člankov	203	74
uporabi orodij Pisanre	229	48

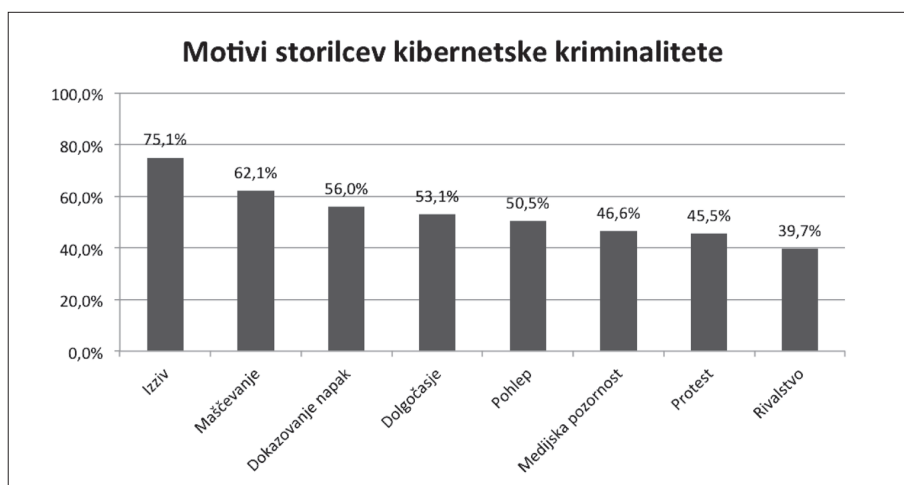
4.1 Poznavanje kibernetских groženj

Uporabniki so na vprašanja o poznavanju kibernetских groženj odgovarjali pri vprašanjih z več mogočimi odgovori in izbiro vrednosti. Navedene so bile posamezne kategorije, uporabniki pa so označili tisto, ki jo poznajo oziroma so bili vanjo vpleteni. Ko pogledamo, kako vprašani ocenjujejo grožnje varnosti informacij (graf 2), pa ugotovimo, da veliko vprašanih posamezne grožnje pozna.

Graf 2: Ocena verjetnosti ogrožanja

Osumljenci kaznivih dejanj kibernetске kriminalitete imajo po mnenju vprašanih nedokončano srednjo (25,6 odstotka), srednjo (38,3 odstotka) ali univerzitetno izobrazbo (34,4 odstotka). Glede na zaposlitveni status pa naj bi bili dijaki (14,8 odstotka), študentje (33,2 odstotka), zaposleni (26 odstotkov) ali nezaposleni (26 odstotka). Pri tem naj bi jih po mnenju vprašanih skupno kar 86,6 odstotka izhajalo iz srednjega družbenega sloja. Motivi storilcev so glede na oceno vprašanih prikazani v grafu 3.

Graf 3: Ocena motivov storilcev kibernetске kriminalitete

Poznavanje afer (tako domačih kot mednarodnih) s področja kibernetске kriminalitete, ki so bile odmevne v Sloveniji v zadnjem obdobju, je med vprašanimi dobro, saj 26 odstotkov vprašanih ni poznalo nobene od naštetih afer, poznavanje posamezne navedene afere pa je med 21,7 in 56 odstotki. Kar 82,7 odstotka vprašanih se je z aferami seznanilo po spletu, 63,9 odstotka od prijateljev, 61,2 odstotka na televiziji, na druge načine (strokovne revije, knjige, radio) pa manj kot 30 odstotkov.

Ugotavljamo, da uporabniki poznajo in uporabljajo zaščitno programsko opremo računalniških sistemov in komunikacij. Skoraj vsi (98,9 odstotka) navajajo, da uporabljajo požarne zidove (verjetno je pomembno dejstvo, da so vgrajeni v sodobne operacijske sisteme in jih je treba zgolj aktivirati), 94,9 odstotka pa jih uporablja protivirusne programe,

ki jih tudi stalno posodablja (ali imajo nastavljeno avtomatsko posodabljanje). Druge posamezne, dodatne vrste zaščite, kot so na primer varnostni popravki operacijskega sistema, antispyware programe, kriptiranje vsebin in drugo, uporablja manj kot 20 odstotkov vprašanih. Čeprav se vprašani v veliki meri zadržujejo na spletu, pa relativno malo poznajo glavne spletne strani, ki v Sloveniji skrbijo za ozaveščanje uporabnikov o kibernetски kriminaliteti. Dobra polovica uporabnikov pozna spletne strani slovenske policije (56,3 odstotka) (www.policija.si) in strani nevladne organizacije Spletno oko (30,3 odstotka) (www.spletno-oko.si), vse ostale našteje spletne strani pa pozna 15,3 odstotka uporabnikov ali manj.

4.2 Dojemanje kibernetских groženj – faktorska analiza

Strah pred kriminaliteto smo razdelili v tri skupine, vanje pa uvrstili posamezne spremenljivke, ki so jih vprašani ocenili na 5-stopenjski lestvici z vrednostmi od 1 do 5 (1 = me sploh ni strah, 5 = zelo me je strah). Izvedli smo faktorsko analizo (metoda glavnih komponent), s katero smo spremenljivke razvrstili na tri (pričakovane) faktorje s pomočjo pravokotne rotacije (Varimax z normalizacijo Kaiser). Rezultati so prikazani v tabeli 4.

Tabela 4: Faktorska analiza mogočih virov ogrožanja v kibernetickem prostoru

Cronbachov Alfa koeficient: 0,945

Kaiser-Meyer-Olkinov koeficient ustreznosti vzorčenja: 0,909

F1: Neprimerno vedenje

Cronbachov Alfa koeficient: 0,914

Odstotek pojasnjene variance: 53,833

Povprečna vrednost: 2,7092; standardni odklon: 0,92751

	F1	F2	F3	Aritm. sr.	St. odkl.
Razširjanje govoric	,830			2,7619	1,0403
Lažno predstavljanje	,818			3,0586	1,0986
Sovražni govor	,729			2,5182	1,0092
Kraja identitete	,674			3,4908	1,0383
Spletkarjenje	,614			2,3650	0,8516
Otroška pornografija	,584			2,6423	1,0631
Kibernetски terorizem	,544			2,5927	1,0383
Klevetanje	,479	-,456		2,4396	0,9785

F2: Nadlegovanje

Cronbachov Alfa koeficient: 0,901

Odstotek pojasnjene variance: 8,827

Povprečna vrednost: 2,3109 standardni odklon: 0,98861

	F1	F2	F3	Aritm. sr.	St. odkl.
Nadlegovanje po e-pošti		-,891		2,1745	0,8502
Kibernetско nadlegovanje (na primer soc. mreže)		-,887		2,2000	0,8407
Izsiljevanje v kibernetском prostoru		-,802		2,2299	0,8961
Širjenje nespodobnega materiala po spletu	,370	-,460		2,4359	1,0123

F3: Aktivno ogrožanje

Cronbachov Alfa koeficient: 0,875

Odstotek pojasnjene variance: 7,517

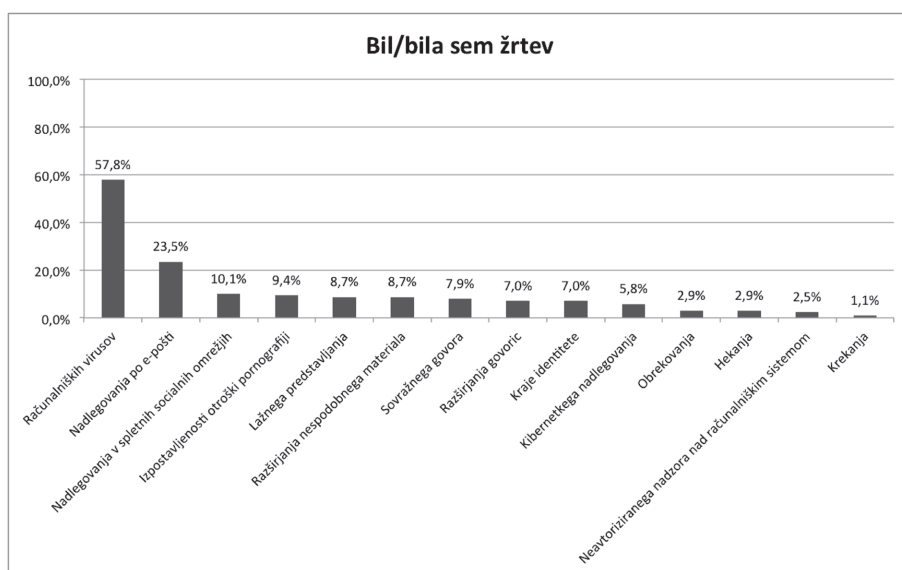
Povprečna vrednost: 3,0153; standardni odklon: 0,93113

	F1	F2	F3	Aritm. sr.	St. odkl.
Krekerstvo			,932	2,7709	0,9075
Hekerstvo			,887	2,7766	0,9861
Neavtoriziran prevzem nadzora nad rač.			,639	3,1709	0,9840
Računalniški virusi			,607	3,6007	0,9763
Računalniški vandalizem, odtujitev			,589	2,7600	0,9804

Podatki o žrtvah posameznih ogrožanj v kibernetском prostoru so predstavljeni v grafu 4.

V okviru prvega faktorja obstaja občutek možnosti viktimizacije oziroma strah pred mogočimi viktimizacijami v kibernetском prostoru, pri čemer je na prvem mestu kraja identitete, sledijo lažno predstavljanje, razširjanje govoric, otroška pornografija, kibernetский terorizem, sovražni govor, klevetanje in spletkarjenje. Drugi faktor kaže, da se uporabniki bojijo tudi nadlegovanja pri uporabi kibernetского prostora, pri čemer si viri ogro-

žanja sledijo takole: nadlegovanje po e-pošti, nadlegovanje v okviru socialnih omrežij, izsiljevanje in širjenje nespodobnega materiala na spletu. Tretji faktor kaže na dejavno ogrožanje, kjer so na prvem mestu računalniški virusi, sledijo neavtorizirani prevzem nadzora nad računalnikom, hekerstvo, krekerstvo in računalniški vandalizem oziroma odtujitev računalnika. Ti viri ogrožanja v kibernetnem prostoru so se pokazali kot veljavni v okviru preučevanega vzorca. Poleg tega je treba poudariti visoke vrednosti Cronbachovega Alfa koeficienta zanesljivosti, več kot 0,90, kar pomeni, da bi ponovitev take študije dala podobne rezultate.

Graf 4: Žrtve posameznih ogrožanj

Pri žrtvah posameznih kibernetских groženj lahko zaradi razširjenosti izvmemo okuženost z virusi (57,8 odstotka) in nadlegovanje po e-pošti (večinoma SPAM in serijska pisma). Z drugimi elementi se je srečalo manj kot 10 odstotkov oseb (graf 4).

5 Razprava

Uporaba računalnikov, mobilnih naprav, njihovo povezovanje v internet in stalno izmenjevanje podatkov so postali stalnice našega vsakda-

na (Markelj in Bernik, 2011). Dostop do informacij in povezovanje med uporabniki se je s pojavom kibernetnega prostora popolnoma spremenilo, to pa pomembno vpliva na naše delo, komunikacije in obnašanje v družbi. Eno izmed osnovnih orodij za dostop v kibernetni prostor je računalnik, ki ga vprašani največ uporabljajo (graf 1) za dostop do spletnih socialnih omrežij, za e-pošto, brskanje po spletu in urejanje dokumentov. Visoki so odstotki za ogled avdio/video vsebin (87 odstotkov) na spletu, izmenjevanje datotek p2p (66,4 odstotka) in branja na računalniku (53,1 odstotka). Delež večinoma nelegalne izmenjave datotek in njihove rabe kaže na dojemanje sodobnih uporabnikov avtorsko zaščitene vsebin, saj je splošno mnenje, da je vse, kar je dostopno po internetu, prosto, brezplačno. Ta odnos se prenaša tudi na branje na računalniškem zaslonu, kjer se jasno nakazuje, da prihajajoče generacije od tradicionalnega branja in spremljanja medijev prehajajo na branje in povezovanje v kibernetnem prostoru. Tako dejstvo, da velika večina (98,2 odstotka) uporablja spletna socialna omrežja, ni presenetljivo, ampak je posledica dejstva omenjenega prehoda iz tradicionalnega v kibernetni prostor.

Seveda se skladno s prenosom dela in podatkov v kibernetni prostor prenašajo tudi različne oblike kriminalitete. Pojavljajo pa se tudi nove oblike kriminalitete, na primer povezane s spletnimi socialnimi omrežji, saj na primer »količina osebnih podatkov, ki jih posamezniki izmenjujejo in objavljajo na internetu, hitro narašča, zlasti z vse večjo priljubljenostjo spletnih socialnih omrežij« (Dimc in Dobovšek, 2010: 395). Posebnih zaključkov iz rezultatov (tabela 3) glede na razpršenost ni moč izvesti, kar na neki način nakazuje, da je kljub znanju uporabnikov pri uporabi računalniških orodij in delu v kibernetnem prostoru zavedanje na področju informacijske varnosti relativno majhno. Primer je lahko e-bančništvo, ki se zdi večini nevarno, v resnici pa je zlorab pri spletnem bančništvu relativno malo, pa še te so večinoma posledica neodgovornega odnosa do sistemov dostopa do e-banke, ne pa posledica nezadostne ali neučinkovite zaščite, vgrajene v e-bančne sisteme. Ravno obratno pa je razumevanje uporabe računalnika pri delu, kjer večina meni, da drugi poskrbijo za ustrezno raven zaščite, pri tem pa pozabljajo na osnovno dejstvo, da pri današnjem delu večina zlorab izhaja iz nezavedanja ali brezbržnosti ljudi, ki računalnike, priključene v internet, uporabljajo, saj z informacijskimi sredstvi večinoma ravnajo nevestno (McCullagh in Caelli, 2005: 336).

Od tega, koliko se ljudje zavedajo mogočih posledic, pa je odvisen tudi strah pred kriminaliteto. Meško in Šifrer (2008: 559) ugotavljata, da strah pred kriminaliteto ni odvisen od dejanskega obsega kriminalitete. Zaključimo torej lahko, da je strah pred kibernetско kriminaliteto odvisen od posameznikovega zavedanja, kako se posledice dejanj v kibernetickem prostoru odražajo v njegovem življenju. Rezultati raziskave kažejo, da je poznavanje oblik kibernetiske kriminalitete dokaj dobro, vendar pa uporabniki bolj poznajo medijsko izpostavljene grožnje (graf 2) kakor pa tiste, pred katerimi bi se dejansko morali zaščititi. Te so računalniški virusi, kraja identitete, hekerstvo (primer slovenskih hekerjev pozimi 2010/11 (FT, 2011)), širjenje nespodobnega materiala (preiskava o vpletenosti člana parlamenta v širjenje nespodobnega materiala jeseni 2010 (RTVSLO, 2011)) in podobno. Manj poznane pa so javno manj izpostavljene grožnje, ki so pomemben faktor pri odgovornem obnašanju pri kibernetickih komunikacijah in zavedanju odgovornosti ter hkrati tudi pri razumevanju kibernetiske kriminalitete in ogroženosti posameznika. Te grožnje pomenijo tudi strah posameznika pred mogočim ogrožanjem njegovega sistema in posledice, ki pri tem nastanejo. Omenjeno je posledica pomanjkanja znanja na posameznih področjih, ki izhaja iz dejstva, da je danes tehnologija dostopna prav vsakomur, postopki dela pa so poenostavljeni do te mere, ko uporabnik naprave in komunikacijske sisteme lahko uporablja brez vsakega predznanja in tako ne razume, kaj se v kibernetickem prostoru dejansko dogaja. Ker ne razume dogajanja, tudi ne uporablja ustrezne, vsaj nujno potrebne zaščite. Na ta način uporabniki kibernetickim kriminalcem pomagajo pri zlorabah oziroma s svojim neznanjem ali brezbržnostjo pogojujejo svojo viktimizacijo. Glede na predhodne raziskave in podane ugotovitve je uspešna zaščita in s tem manjša ogroženost posameznika le v njegovem ustreznem in odgovornem obnašanju v kibernetickem prostoru.

O tem, da je žrtev kibernetiske kriminalitete lahko vsakdo, kdor uporablja računalnik, se strinja 49,8 odstotka vprašanih. To nakazuje na majhno ozaveščenost, na neki način pa tudi na dejstvo, da se za računalnikom v zasebnem prostoru, stran od javnosti, mnogi počutijo varne in se jim zdi, da kiberneticki prostor nima stika z realnostjo in je ločen od realnega dogajanja. Ocena vprašanih, kdo je po njihovem mnenju glavni storilec kaznivih dejanj v kibernetickem prostoru, je v primerjavi s poli-

cijsko statistiko (Policija, 2011) zanimiva, saj vprašani ocenjujejo, da so storilci kaznivih dejanj večinoma mladi izobraženi moški, ki imajo relativno visoko stopnjo izobrazbe (srednjo ali univerzitetno izobrazbo), izhajajo pa iz dokaj urejenih socialnih okolij; 72,6 odstotka vprašanih meni, da so glavni storilci moški v starostnem obdobju med 21 in 30 let (94,2 odstotka). Policijski podatki so delno drugačni, saj je porazdelitev starosti po statistiki osumljenцев naslednja:

- 5 odstotkov je starih manj kot 16 let,
- 20 odstotkov je starih med 16 in 17 let,
- 35 odstotkov je starih med 18 in 23 let,
- 20 odstotkov je starih med 24 in 33 let,
- 20 odstotkov je starih več kot 33 let.

Med osumljenci se pojavlja 25,4 odstotka žensk. Na podlagi teh podatkov lahko sklepamo, da klasični stereotip mladega hekerja, ki ves čas preživi za računalnikom in ga socialno okolje popolnoma nič ne zanima, ni upravičen. Večina kibernetске kriminalitete ima po zadnjih raziskavah namen pridobiti materialne koristi (Ponemon, 2011), pri čemer so finančne izgube, predvsem podjetij, ogromne. Z vidika strahu pred kibernetско kriminaliteto (tabela 4) je najbolj izpostavljena skupina »aktivno ogrožanje« posledično z materialno škodo kot rezultatom ogrožanja. Očitno je premoženjska ogroženost še vedno tista, ki posameznike najbolj skrbi oziroma najbolj prizadene, manj pa neprimerno obnašanje in nadlegovanje. Po pregledu statističnih elementov factorske analize ugotavljamo, da spremenljivke ustrezno oblikujejo faktorje, ki so medsebojno povezani, zato je bila tudi izbrana metoda poševne rotacije. Opozoriti je treba na spremenljivki kibernetски terorizem in klevetanje, ki sta v F1: odklonsko vedenje, čeprav bi kibernetски terorizem lahko razvrstili tudi v aktivno ogrožanje. To je seveda odvisno od tega, kako uporabniki razumejo kibernetски terorizem, vsekakor pa gre za neprimerno vedenje. Spremenljivka klevetanje pa ima visoko vrednost tudi za razvrstitev v F2: nadlegovanje, vendar klevetanje le ne nadleguje posameznika direktno. Če še pogledamo vrednosti odstotkov variance, ugotovimo, da bi glede na vrednosti odstotkov pojasnjene variance lahko imeli le eno factorsko strukturo, na primer strah pred kibernetско kriminaliteto. Vendar je zaradi ujemanja spremenljivk znotraj posameznih faktorjev smiselno obdržati predstavljene faktorje.

Motivi storilcev kibernetске kriminalitete (graf 3) naj bi bili osredotočeni na izziv, maščevanje in dokazovanje napak, manj pa na rivalstvo, protest in medijsko pozornost. Rezultati mnenj so podobni poznanim dejstvom o odkritih storilcih in raziskavam v zadnjem obdobju (na primer GartnerGroup, 2011). Ugotavljamo, da se motivi storilcev od izziva dokazovanja selijo v smer pridobivanja materialne koristi. Rezultati naše raziskave kažejo, da vprašani večinoma ne razmišljajo o kibernetски kriminaliteti kot eni izmed glavnih groženj, ki bodo v prihodnje prežale na nezavedne uporabnike kibernetskega prostora, saj se kot motiva vse bolj pojavljata pohlep in denar. To sta tudi glavna vzroka sodobne kibernetске kriminalitete, zlasti kraje identitete, uporabe SPAM-a in bootnetov.

Pri primerjanju rezultatov iz grafa 4 ter izobrazbe in starosti ugotovimo, da se vprašani z višjo stopnjo izobrazbe in/ali višjo starostjo manj bojijo kibernetске kriminalitete. To je očitno posledica boljšega znanja in izkušenosti ter na podlagi tega višje stopnje ozaveščenosti ter boljše zaščite računalnika z elementarnimi programi in orodji za zaščito. Ljudje, ki več časa posvetijo resnemu delu z računalnikom in se zavedajo pomembnosti varnosti tega in vrednosti shranjenih podatkov, posvetijo del časa tudi njihovi zaščiti. Tako se kljub večji izpostavljenosti počutijo manj ogrožene. V Sloveniji je prijavljene in obravnavane kibernetске kriminalitete relativno malo (Policija, 2011). To pa ne pomeni, da se uporabniki manj bojijo oziroma da se groženj ne zavedajo in da ne upoštevajo dejavnikov tveganja. Pri tem poudarjamo, da je manjša ogroženost iz kibernetskega prostora v Sloveniji tudi posledica slovenskega jezika, saj jezik aktivno obvlada le 2 milijona ljudi in je s tem vsebina pred globalnimi grožnjami že jezikovno »kriptirana«.

Da bi zmanjšali možnost pojava kibernetске kriminalitete in drugih kibernetских viktimizacij, IC3 (2010) predlagajo:

- previdnost pri odpiranju spletnih povezav, ki so jih dobili v e-pošti, predvsem iz neznanih spletnih naslovov. Na ta način se preprečijo nameščanje trojanskih programov, ribarjenje, škodljive kode, s čimer se zmanjša ogroženost računalnika in shranjenih podatkov;
- zavedanje, da z objavo zasebnih podatkov uporabniki omogočajo njihovo zlorabo. Taki podatki se lahko uporabijo za razumevanje

uporabnikovega vedenja in načina dela, omogočajo pa tudi manipulacijo z uporabniki in prevzem identitete;

- preverjanje identitete osebe, ki od uporabnika želi pridobiti pomembne podatke (telefonsko preverjanje, povratno sporočilo);
- previdnost pri nameščanju dodatkov in aplikacij na računalnik in mobilne naprave. Če uporabnik ne pozna funkcij dodatkov in aplikacij, naj jih ne namešča, saj nekateri odpirajo vstop v sistem po omrežju in s tem omogočajo krajo osebnih in/ali poslovnih informacij;
- skrb za posodabljanje antivirusnih programov in požarnega zidu ter njuno stalno delovanje;
- gesla in PIN-kode se ne zaupajo nikomur. Preprečiti je treba možnost, da jih dobijo nepooblaščen osebe. Zelo je priporočljiva pozornost pri shranjevanju in upoštevanje zasebnosti pri njihovem vpisovanju;
- redno menjavanje gesel. Ta naj bodo dovolj kompleksna in naj ne bodo sestavljena iz splošnih z vami povezanih dejstev (imena, datumi rojstev, obletnice);
- uporabo zdravega razuma pri dostopu do kibernetičnega prostora in povezovanju v njem. Ugodne ponudbe, milijonski zadetki na loteriji, ki od uporabnika za nadaljevanje postopka zahtevajo podatke ali nakazilo, so praviloma goljufija.

Izobraževanje in usposabljanje o nevarnosti kibernetične kriminalitete mora na vseh ravneh družbenega življenja postati del vsakdana, za usposobitev ozaveščenega posameznika, ki premišljeno in odgovorno uporablja internet brez strahu pred zlorabo. Določena mera strahu je sicer koristna, saj se s tem poveča pazljivost uporabnika pri delu z računalnikom, s tem pa se zmanjša ogroženost. Kljub temu pa ni smiselno preveč zmanjševati strahu, ker lahko pride do nasprotnega učinka (Meško in Areh, 2003: 257).

Ugotavljamo, da obstaja splošno pomanjkanje ozaveščenosti o kibernetični kriminaliteti in kibernetični zakonodaji med ljudmi, ki stalno uporabljajo informacijsko komunikacijske tehnologije tako za službene kot zasebne namene. Za zmanjšanje strahu pred kibernetično kriminaliteto in dvig zavedanja o njenem obstoju morajo biti uporabniki seznanjeni z njegovimi pojavnimi oblikami, kot so na primer spreminjanje

spletnih strani, nepooblaščen dostop do omrežja, kibernetško nadlegovanje, internetne goljufije, kraja identitete, otroška pornografija, prestrazanje e-pošte, izdelava ponarejene e-pošte in kraja gesel.

Viri

- Alshalan, A. (2011). Cyber-crime fear and victimization: an analysis of a national survey. Pridobljeno 13. aprila 2011, <http://www.cse.msstate.edu/~dampier/study%20materials/NationalCrimeStats.pdf>.
- Bulgurcu, B., Cavusoglu, H., in Benbasat, I. (2010). Information security policy compliance: an numerical study of rational-based beliefs and information security awereness. *MIS Quarterly*, vol. 34, 523-A7.
- Cockcroft, T. (2009). Late modernity, risk and the construction of fear of crime. V: G. Meško, T. Cockcroft, A. Crawford in A. Lemaitre (ur.), *Crime, Media and Fear of Crime* (str. 13-26). Ljubljana: Tipografija.
- D'Arcy, J., Hovan, A., in Galletta, D. (2009). User awareness of security countermeasures and its impact on information systems misuse: A deterrence approach. *Information Systems Research*, vol. 20, str. 79-98.
- Dimc, M., in Dobovšek, B. (2010). Perception of cyber crime in Slovenia. *Varstvoslovje*, 12(4), str. 378-396.
- ENISA. (2011). Securing Europe's Information Society. Pridobljeno 21. aprila 2011, <http://www.enisa.europa.eu/>.
- FT. (2011). Police shut down Mariposa hacker ring. Pridobljeno 11. julija 2011, <http://www.ft.com/cms/s/0/f6960e5a-2711-11df-b84e-00144feabdco.html>.
- GartnerGroup (2011). Security Risk Management. Pridobljeno 29. aprila 2011, <http://www.gartner.com/technology/research/security-risk-management.jsp>.
- Gradišar, M., in Lamberger, I. (2010). Vpliv represivnih dejavnikov na zlorabe kreditnih in plačilnih kartic v Sloveniji. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 61(1), str. 28-36.
- IC3. (2010). IC3 - Internet Crime Complaint Center. 2010 Internet Crime Report. Annual Report. Washington DC. NW3C - White Collar Crime Center. Pridobljeno 28. julija 2011, http://www.ic3.gov/media/annualreport/2010_ic3report.pdf.
- Kanduč, Z. (2005). Postmoderne nevarnosti, bojazni in »dobri sovražniki«. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 56(4), str. 337-347.
- Kazenski zakonik [KZ-1]. (2008). Uradni list RS, št. 55/08.
- KZ-1B. (2011). Predlog zakona o spremembah in dopolnitvah Kazenskega zakonika. Pridobljeno 27. julija 2011, <http://www.dz-rs.si/index.php?id=101&type=98&cl=K&mandate=-1&unid=PZ|EoDCFCFoB2BB1oAoCI2578A3004E5114>.

- Markelj, B., in Bernik, I., (2011). Kombinirane grožnje informacijski varnosti pri rabi mobilnih naprav. Nove razmere in priložnosti v informatiki kot posledica družbenih sprememb [Elektronski vir]: zbornik konference / 18. konferenca Dnevi slovenske informatike, Portorož, Slovenija, 18.–20. april 2011.
- McCullagh, A., in Caelli, W. (2005). Who Goes There? Internet Banking: A Matter of Risk and Reward, V: C. Boyd in J. M. Nieto Gonzalez (ur). Information security and privacy: 10th Australasian conference, ACISP 2005 (336–357). Berlin Heidelberg: Springer-Verlag.
- Meško, G. (2000). Miti o kriminaliteti v ZDA. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, 51(4), str. 305–313.
- Meško, G., Areh, I. (2003). Strah pred kriminaliteto v urbanih okoljih. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, 54(3), str. 144–152.
- Meško, G., Hirtenlehner, H., Vošnjak, L. (2009). Izkušnje s kriminaliteto in občutek ogroženosti v Linzu in Ljubljani – preskus kognitivne teorije strahu pred viktimizacijo. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, 60(4), str. 292–308.
- Meško, G., Petrovec, D., Areh, I., Muratbegovič, E., Rep, M. (2006). Strah pred kriminaliteto v Sloveniji in Bosni in Hercegovini – izidi primerjalne študije. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, 57(1), str. 3–14.
- Meško, G., in Šifrer, J. (2008). Fear of crime in urban settings – an inquiry. Varnostslovje, 10(4), str. 550–560.
- Peršak, N. (2009). Virtualnost, (ne)moralnost in škodljivost: normativna vprašanja nekaterih oblik kibernetične kriminalitete. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, 60(3), str. 191–198.
- Policija. (2011). Kriminaliteta. Pridobljeno 17. aprila 2011, <http://www.policija.si/index.php/statistika/kriminaliteta>.
- Ponemon. (2011). Second Annual Cost of Cyber Crime Study: Benchmark Study of U.S. Companies, Ponemon Institute.
- RisOrg. (2011). Raba interneta v Sloveniji. Pridobljeno 11. julija 2011, <http://www.ris.org/>.
- Roche, E. M., in Van Nonstrand, G. (2008). Information Systems, Computer Crime & Criminal Justice. Barraclough Ltd., Kalifornija.
- RTVSLO (2011). Turk: Pri Magajni gre za zastraševanje. Pridobljeno 28. julija 2011, <http://www.rtvsllo.si/slovenija/turk-pri-magajni-gre-za-zastrasevanje-straj-n-politice-zarote-ni/243120>.
- SafeSi. (2011). SAFE-SI, varna raba interneta. Pridobljeno 11. aprila 2011, <http://www.safe.si/>.
- Spletno Oko. (2011). Spletno Oko. Pridobljeno 3. maja 2011, <http://www.spletno-oko.si/>.
- Varni na internetu. (2011). Varni na internetu. Od mene je odvisno vse. Pridobljeno 14. marca 2011, <http://www.varninainternetu.si/>.

- Wall, D. S. (2009). The role of the media in generating insecurities and influencing perceptions of cybercrime. V: G. Meško, T. Cockcroft, A. Crawford in A. Lemaitre (ur.), *Crime, Media and Fear of Crime* (str. 50–76). Ljubljana: Tipografija.
- Wall, D. S. (2008). Cybercrime, media and insecurity: the shaping of public perceptions of cybercrime. *International Review of Law, Computers and Technology*. 22(1-2), str. 45–63.
- Young, J. (2007). *The vertigo of late modernity*. London: Sage.
- Zakon o ratifikaciji Konvencije o kibernetски kriminaliteti in Dodatnega protokola h Konvenciji o kibernetски kriminaliteti, ki obravnava inkriminacijo rasističnih in ksenofobičnih dejanj, storjenih v informacijskih sistemih [MKKKDP]. (2004). Uradni list RS, št. 17/04.
- Završnik, A. (2005). Kibernetična kriminaliteta – (kiber)kriminološke in (kiber) viktimološke posebnosti »informacijske avtoceste«. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 56(3), str. 248–260.
- Završnik, A. (2008). Boj za prevlado nad internetom – interno upravljanje in nadzorovanje. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 59(4), str. 321–338.
- Završnik, A. (2010). Criminal justice systems' (over)reactions to IT security threats. V: BELLINI, Marcello (ur.). *Current issues in IT security : proceedings of the interdisciplinary conference in Freiburg i. Br./Germany*, 12.–14. maj 2009 (Interdisziplinäre Forschungen aus Strafrecht und Kriminologie, Bd. I 17). Berlin: Duncker & Humblot, str. 113–135.

MNENJSKA RAZISKAVA O ZADOVOLJSTVU OBČANOV Z DELOM POLICIJE, NJENI USPEŠNOSTI, O ZAUPANJU YANJO TER OBCUTKU VARNOSTI NA OBMOČJU POLICIJSKE UPRAVE MURSKA SOBOTA

Matevž Bren in Dejan Bagari

Povzetek

Predstaviti rezultate raziskave o zaupanju in zadovoljstvu prebivalcev Pomurja z delom policije, podati mnenje prebivalcev o uspešnosti na posameznih področjih policijskega dela ter stopnjo občutka ogroženosti prebivalcev in ali se prebivalci podeželskega okolja počutijo bolj varne kot tisti, ki živijo v mestih.

Anketa je bila izvedena jeseni 2010 za potrebe Policijske uprave Murska Sobota. Uporabljen je bil vprašalnik Ministrstva za notranje zadeve. Za anketiranje je bil izbran slučajni vzorec, stratificiran glede na število prebivalcev območja posamezne policijske postaje. Anketo so financirali iz sredstev državnega proračuna.

Izbor 500 anketiranih je bil naključen, anketiranje je bilo večinoma telefonsko (300) oz. z vprašalniki, razdeljenimi od vrat do vrat (122 izpolnjenih).

Za analizo je bilo izbranih sedem vprašanj: zaupanje v policijo, osebno zadovoljstvo z njenim delom, uspešnost policije na posameznih področjih dela in občutek varnosti. Izbrana vprašanja so visoko zanesljiva (Cronbachov alfa = 0,930).

Rezultati kažejo, da prebivalci zaupajo pomurski policiji (med 60 in 69 odstotki), da so zadovoljni z njenim delom (med 56 in 66 odstotki) in da je policija manj uspešna na področju preiskovanja kriminalitete kot na področju opravljanja splošnih policijskih nalog. Izkazan je visok občutek varnosti. Ni ugotovljene razlike med občutkom varnosti prebivalcev, ki živijo v podeželskem oz. mestnem okolju in tudi ne razlike v zadovoljstvu z delom policije glede na spol.

Raziskava je bila izvedena v Pomurju, zato je veljavnost rezultatov omejena na Pomurje. Izbran vzorec se po spolu dobro, po izobrazbi, kraju bivanja in starosti pa slabše prilega populaciji.

Rezultati so uporabni pri interpretaciji in ugotavljanju zadovoljstva lokalnih prebivalcev z delom policije in kot pripomoček pri usmerjanju dela policije, iskanje načinov delovanja in napotkov, ki naj pripomorejo k še uspešnejšemu in učinkovitejšemu sodelovanju policije in lokalnega okolja.

Izpostavljen je pomen izvajanja kakovostnih javnomnenjskih raziskav, za preverjanje postavljenih domnev pa so uporabljeni ustrezni statistični testi.

I UVOD

Ugotovitve o zadovoljstvu občanov z delom policije in o občutku varnosti zanimajo tako vodstvo policije kot tudi širšo javnost. V zadnjih letih po naročilu Ministrstva za notranje zadeve opravljene raziskave s tega področja so Javnomenjska raziskava o ocenah in stališčih prebivalcev Republike Slovenije o delu policije – 2009 (Fakulteta za uporabne družbene študije [FUDŠ], 2010), Raziskava o zaupanju slovenski policiji (Toš et al., 2007), Javnomenjska raziskava o ocenah in stališčih prebivalcev Republike Slovenije o delu policije za leto 2007 (FUDŠ, 2008), Javnomenjska raziskava o ocenah in stališčih prebivalcev Republike Slovenije o delu policije za leto 2008 (FUDŠ, 2009) itd. Javnost na ta način spremlja delo policije in sodeluje pri reševanju problemov v skupnosti, vodstvo policije pa usklajuje in načrtuje samo delo policije in policistov (Policija, 2007). Npr. v prej omenjeni javnomnenjski raziskavi (FUDŠ, 2010) so izpraševanci na območju celotne države svoj občutek varnosti ocenili s povprečno oceno 4,2 pri standardnem odklonu 0,87 ($n = 2002$), merjeno na lestvici od 1 – nevarno do 5 – popolnoma varno. V raziskavi Slovensko javno mnenje 2010: Evropska družboslovna raziskava (Kurdija, Malnar, Uhan, Hafner Fink in Štebe, 2012) pa izpraševanci na vprašanje »Če upoštevate vse, s čimer se ukvarja policija, ali bi rekli, da svoje delo opravlja dobro ali slabo?« odgovarjajo s povprečno oceno 2,5 pri standardnem odklonu 0,75 ($n = 1374$), merjeno na lestvici od 1 – zelo dobro do 5 – zelo slabo. Seveda pa so pri načrtovanju dela policije poleg teh ugotovitev pomembne tudi spremembe same kriminalitete, pogosti prekrški in kršitve javnega reda in miru, število prometnih nesreč in prometnih prekrškov, ilegalne migracije ipd. (Polijska uprava Murska Sobota, [PU MS],

2010). Potrebno je poudariti, da se je slovenska policija kot organizacija v sodobni družbi skozi zgodovino neprestano spreminjala ter prilagajala različnim dejavnikom in s tem dosegla današnjo raven zagotavljanja varnosti in premoženja prebivalcev Republike Slovenije (Policija, 2011).

Preprečevanje, odkrivanje in preiskovanje kriminalitete ter drugih odklonskih pojavov v lokalni skupnosti ne sme in ne more biti prepuščeno samo policiji. Zato morajo državljani podpirati delo policije, obstajati pa morajo tudi organizacijske oblike, ki združujejo interese na področju varnosti. Mikulanova (2010) pojasnjuje, da je policijsko delo v skupnosti zagotovo nov pristop v razmišljanju, kaj sploh policijsko delo je. Novost temelji na dejstvu, da državljani in policija s skupnimi močmi delujejo proti različnim oblikam kaznivih dejanj s skupnim ciljem izboljšati kakovost življenja. Nujno je namreč izvajanje preventivnih aktivnosti, ki bodo probleme razreševali, še preden izbruhnejo, kakor tudi takojšnje in učinkovito odzivanje policije na posamezne deviantne dogodke. Zato policijske uprave in policijske postaje v okviru svojih pristojnosti sodelujejo z organi lokalnih skupnosti za izboljšanje varnosti v lokalni skupnosti. Možnost samoorganiziranja imajo tudi drugi organi, organizacije in institucije, katerih dejavnost je usmerjena k zagotavljanju večje varnosti. V ta namen se lahko sporazumno ustanovijo sveti, sosveti, komisije ali druge dogovorjene oblike partnerskega sodelovanja. Da bi občani zaupali policiji, je potrebno delo policije usmerjati v skladu z interesi in potrebami javnosti. Oblike partnerskega sodelovanja in metode dela v skupnosti tako rešujejo večino potencialnih konfliktov in nesoglasij med policijo in občani. Policijsko delo v skupnosti poudarja sodelovanje, doseganje soglasja in skupno reševanje varnostnih problemov v skupnosti (Meško in Lobnikar, 2005: 89). Kot nadalje ugotavljata avtorja, je nepoznavanje policijskega dela in policijskih pooblastil ena izmed ovir sodelovanja med občani in policisti, saj policisti pogosto menijo, da občani poznajo zakone, pristojnosti in področja dela policije. Zato je eden izmed namenov partnerskega sodelovanja v obliki sosvetov in posvetovalnih skupin tudi seznanjanje javnosti z delom policije ter posredovanje in izmenjava nasvetov za samozaščitno ravnanje.

Za sodelovanje pa je potrebno zaupanje. Zaupanje je v strokovni literaturi mnogokrat omenjan termin, zato je tudi opredelitev tega pojma veliko. Študije o zaupanju posegajo na različna področja, npr. psihologijo, sociologijo, ekonomijo. V nadaljevanju sta povzeti dve definiciji:

- Zaupanje je pripravljenost biti izpostavljen/ranljiv dejavnostim poslovnega partnerja (Mayer, Davis in Schoorman, 1995).
- Zaupanje je prepričanje, da bo partner deloval v skladu z našimi pričakovanji (Luhmann, 1982).

Zaradi navedenih dejstev je prav policija tista, ki mora v večini primerov dati pobude za organiziranje različnih oblik partnerskega sodelovanja. Namen sodelovanja je (1) spodbujanje državljanov k samozaščitnemu ravnanju in varnostnemu samoorganiziranju ter pomoči, preventivnemu delu in skupnemu identificiranju varnostne problematike, (2) odkrivanju in odstranjevanju vzrokov ter pogojev za nastanek kaznivih dejanj, prekrškov in drugih negativnih pojavov, (3) obveščanju državljanov o varnostni problematiki v lokalni skupnosti, o delu policije ter vplivanju na varnostno ravnanje državljanov (Policija, 2000). Nasploh pa so občani prepričani, da je naloga policije zatiranje kriminalitete in boj proti kriminaliteti, pri čemer pa se pri odgovoru na vprašanje, kaj pričakujejo od policije v svoji soseski, ta naloga izkaže kot dokaj nepomembna (Meško, Fallshore in Jevšek, 2007). Institucionalizacija partnerskega sodelovanja mora biti razvita tako, da sega v vse pore družbenega življenja, pri tem pa je potrebno upoštevati specifično naselja in strukturo prebivalcev. Brez zaupanja javnosti v policijo, »t. i. policijsko delo s soglasjem«, je težko ali skoraj nemogoče zagotavljati javno varnost (Goldsmith, 2005).

Varnost je dobrina, ki jo je potrebno negovati in vedno znova obnavljati. Le življenje v varnem okolju pogojuje tudi občutek osebne varnosti. Iz spiska definicij Združenih narodov (Definitions of human security, n. d.) povzetih iz znanstvenih člankov sta v nadaljevanju podani dve:

- Človekova varnost zaobjema način bivanja, v katerem so temeljne materialne potrebe zadovoljene, hkrati pa se lahko realizira človekovo dostojanstvo vključno z za človeka pomembnim sodelovanjem v življenju skupnosti. Za človekovo varnost je značilna nedeljivost; neka skupina je ne more posedovati na račun druge skupine (Thomas v Definitions of human security, n. d.).
- Človekova varnost zajema osebno varnost in zaščito osebne svobode pred neposrednim ali posrednim nasiljem. Pospešen človeški napredek, dobro vladanje ter, če je potrebno, tudi kolektivna uporaba sankcij ali sile so sredstva za zaščito človekove varnosti. Za njeno zagotavljanje pa je potrebno (so)delovanje držav, medna-

rodnih in nevladnih organizacij in drugih skupin civilne družbe (Bajpai v Definitions of human security, n. d.).

K neposrednim grožnjam človekove varnosti šteje nasilje, suženjstvo, trgovina z ljudmi, droge, diskriminacija, mednarodni spori, trgovina z orožjem idr. Posredne grožnje pa so npr. pomanjkanje, nerazvitanost, bolezni, degradacija okolja in migracije. Za zagotavljanje človekove varnosti pa morajo biti ustanove izvršne veje oblasti demokratične in predstavniške.

V članku je predstavljena raziskava o zadovoljstvu in stališčih občanov do dela in uspešnosti policije, zaupanju vanjo ter občutku varnosti na območju Policijske uprave Murska Sobota. Za analizo so bili uporabljeni podatki zbrani v javnomnenjski raziskavi, ki je bila za potrebe Policijske uprave Murska Sobota opravljena v mesecu oktobru in novembru 2010 (PU MS, 2011b). Predstavljena je populacija in vzorec, izvedba ankete ter anketni vprašalnik, raziskovalna vprašanja ter hipoteze, uporabljene metode, analize podatkov ter razprava.

Namen raziskave je (1) proučevanje ocen in stališč prebivalcev do policije in policijskega dela na področju:

- zadovoljstva z delom pomurske policije,
- uspešnosti dela na posameznih področjih policijskega dela in sodelovanja z lokalnim okoljem,
- ogroženosti pomurskih prebivalcev,
- razlik v dojemanju ogroženosti prebivalcev, ki živijo v ruralnih ali urbanih krajih tj. ali kraj bivanja vpliva na občutek ogroženosti in
- ali spol vpliva na občutek zadovoljstva.

Na podlagi teh ocen (2) vodstvu policije predlagati ukrepe, ki naj bi izboljšala podobo policije, sodelovanje in zaupanje lokalne skupnosti, in (3) poudariti pomen izvajanja kakovostnih, neodvisnih javnomnenjskih raziskav.

V raziskavi so preverjane hipoteze o deležu prebivalcev Pomurja, ki zaupajo policiji, ki so osebno zadovoljni z delom pomurske policije; ali je pomurska policija bolj uspešna na področju opravljanja splošnih policijskih nalog kot pa na področju odkrivanja in preprečevanja kriminalitete; o pripravljenosti prisluhniti predlogom ljudi, reševati težave v vašem kraju in zadostni prisotnosti policije; ali se prebivalci Pomurja počutijo povsem varne ter kako izraziti so posamezni dejavniki ogrožanja (pro-

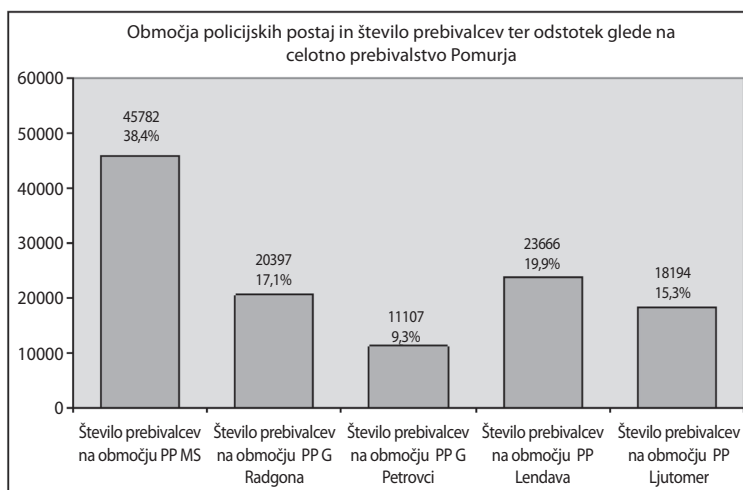
metne nesreče; da bodo okradeni; da jim bodo vlomili v stanovanje, hišo oz. vozilo; da bodo deležni fizičnega nasilja in vandalizma); kakšen je občutek varnosti prebivalcev v večjih krajih oz. mestih v primerjavi s prebivalci, ki živijo v podeželskih območjih; ali glede zaupanja v policijo in zadovoljstva z njenim delom prihaja do statistično pomembnih razlik med ženskami in moškimi.

2 METODE

2.1 Populacija in vzorec, izvedba ankete

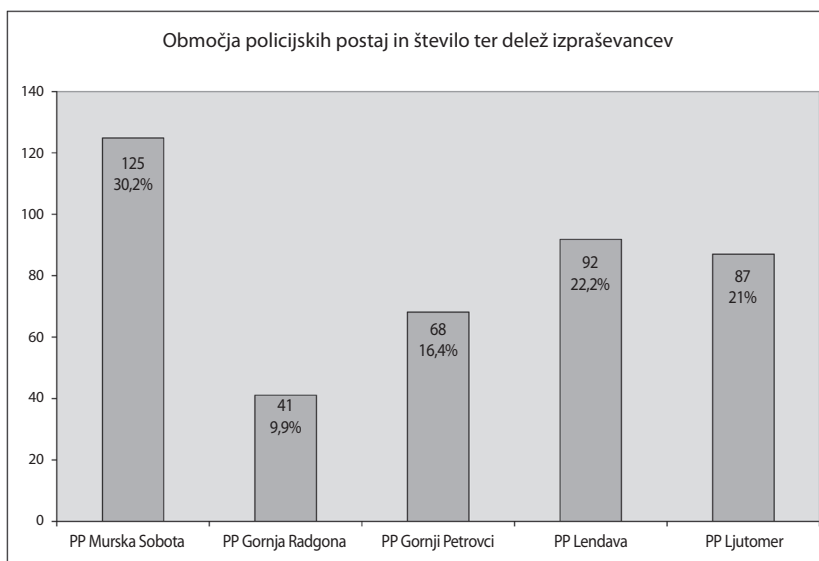
V raziskavi so populacijo sestavljale polnoletne osebe s stalnim prebivališčem na območju Policijske uprave Murska Sobota. Za izvedbo ankete, ki je bila opravljena v mesecu oktobru in novembru 2010, je bil izbran slučajni vzorec, stratificiran glede na število prebivalcev območja posamezne policijske postaje Policijske uprave Murska Sobota. Upoštevano je bilo število prebivalcev iz popisa prebivalcev, ki živijo na območju policijskih postaj Murska Sobota, Gornja Radgona, Ljutomer, Lendava in Gornji Petrovci (slika 1). V Pomurju živi 122.068 prebivalcev (Dobro je vedeti o Pomurju, n. d.).

Slika 1: Območja policijskih postaj in število prebivalcev ter odstotek glede na celotno prebivalstvo Pomurja (Statistični urad Republike Slovenije [SURS], 2011b)

Na vprašanje o kraju bivanja je odgovorilo 413 izpraševancev. Največ jih prebiva na območju Policijske postaje Murska Sobota (125 oz. 30,3 %), ki zajema tudi največje območje z največ prebivalci (slika 2). Podatki o kraju prebivanja izpraševancev kažejo, da bi morali razdeliti več vprašalnikov oz. opraviti več anket na območju Policijske postaje Gornja Radgona in manj na območju Policijske postaje Gornji Petrovci.

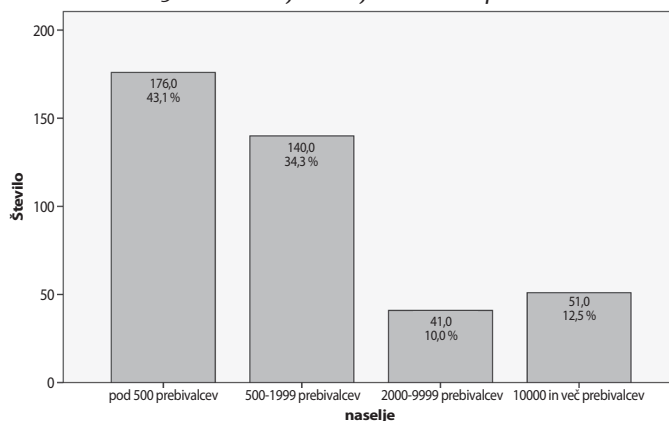
Slika 2: Območja policijskih postaj in število ter delež izpraševancev

Povprečna starost prebivalcev Pomurja, ki so bili v letu 2011 stari med 18 in 92 let, je 55,7 let. Največ prebivalcev v Pomurju ima osnovnošolsko izobrazbo 35.418 (29,7%); sledijo tisti, ki imajo srednjo stopnjo izobrazbe 27.240 (22,8%).

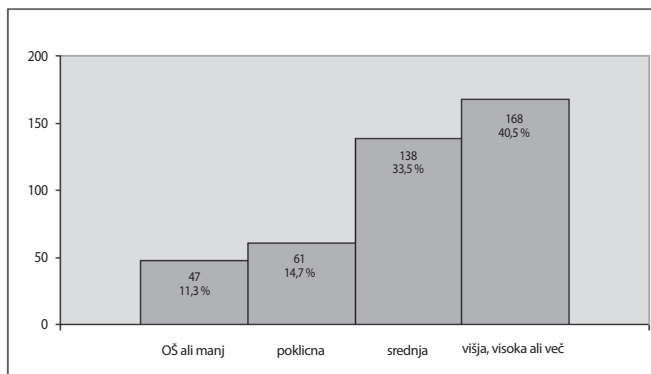
V Pomurju je le Murska Sobota z 11.614 prebivalci mesto z več kot 10.000 prebivalci (SUR5, 2011a), najbolj gosto naseljena je občina Murska Sobota, najmanj pa občina Hodoš. V izbranem vzorcu le 51 oz. 12,5 % izpraševancev živi v naselju z več kot 10.000 prebivalci, največ izpraševancev pa živi v krajih z manj kot 500 prebivalci – slika 3.

Slika 3: Velikost kraja bivanja in število izpraševancev

Vzorec se pri spremenljivki spol (51,3 % žensk in 48,7 % moških) še najbolj ujema s populacijo (57,2 % žensk in 42,8 % moških). Pri spremenljivki starost, kjer je povprečna starost izpraševancev 44,5 let, povprečna starost populacije Pomurja, ki so bili v letu 2011 stari med 18 in 92 let, pa je 55,7 let, je ujemanje slabše. Tudi pri spremenljivki stopnja izobrazbe, kjer ima kar 40,5 % izpraševancev višjo oz. visoko izobrazbo ali več (slika 4), se vzorec ne ujema s populacijo Pomurja, kjer ima po podatkih statističnega urada visoko izobrazbo ali več le 10,6 % populacije. Glede na območja policijskih postaj v Pomurju bi morali več vprašalnikov razdeliti na območju Policijske postaje Gornja Radgona in manj na območju Policijske postaje Gornji Petrovci. Te primerjave kažejo, da je reprezentativnost vzorca precej vprašljiva.

Slika 4: Izpraševanci po stopnji izobrazbe

Anketiranje sta izvedli socialna delavka Policijske uprave Murska Sobota in študentka Fakultete za družbene vede (FDV), ki je bila takrat na praksi na Policijski upravi. Izbor 500 anketiranih je bil naključen, in sicer vsak deseti iz telefonskega imenika, upoštevajoč območje določene policijske postaje. Anketiranje je bilo večinoma telefonsko (300 anketiranih ob večkratnih klicih na 350 izbranih številkih), ostalo z razdeljevanjem vprašalnikov od vrat do vrat (122 vrnjenih vprašalnikov od 150 razdeljenih). Izvedba ankete se je financirala iz državnega proračuna.

2.2 O vprašalniku

Uporabljen je bil že uveljavljen vprašalnik, ki so ga na nivoju države pripravili na Generalni policijski upravi za potrebe Ministrstva za notranje zadeve, ki za izvedbo raziskav najema zunanje institucije. Vprašalnik je bil usklajen in dogovorjen z Generalno policijsko upravo, Službo generalnega direktorja Policije in je bil delno prirejen za lokalni nivo. Vprašalnik obsega skupno 29 vprašanj, od tega je sedem vprašanj demografskega značaja. Vsa vprašanja so zaprtega tipa. Za potrebe Policijske uprave Murska Sobota je bila opravljena analiza, v kateri so bila upoštevana in uporabljena vsa vprašanja iz vprašalnika. Za našo raziskavo pa je bilo uporabljenih sedem vprašanj iz vprašalnika, ki se nanašajo na osebno zaupanje policiji, zadovoljstvu z delom policije, vprašanje glede uspešnosti pomurske policije po posameznih področjih dela policije, občutku varnosti v kraju bivanja, stopnjo ogroženosti po posameznih nevarnostih (prometna nesreča, vlom itd.) in vprašanje glede sodelovanja pomurske policije z lokalnim okoljem. Izpraševanci so na večino vprašanj odgovarjali na 5-stopenjski lestvici od 1 – ne zaupam oz sploh nisem zadovoljen, ta nevarnost me sploh ne ogroža do 5 – zelo zaupam oz. sem zelo zadovoljen, ta nevarnost me močno ogroža.

V javnomnenjskih raziskavah je pomembno uporabljati zanesljive, razumljive, kratke in nezahtevne vprašalnike. Cronbachov alfa (α) meri zanesljivost vprašalnika na osnovi korelacij med spremenljivkami¹ (Šifrer in Bren, 2011). Glede na izračun je celoten vprašalnik (29 vprašanj, s podvprašanji skupno 65 spremenljivk), ki je bil uporabljen za potrebe Policijske uprave Murska Sobota, srednje zanesljiv; Cronbachov alfa je 0,706 (tabela 1). Manjše število spremenljivk (sedem vprašanj in skupno

¹ Vrednost, ki jih Cronbachov alfa lahko zavzame, so med 0 in 1 ($\alpha > 0,8$ = visoka zanesljivost, $0,6 < \alpha < 0,8$ = srednja zanesljivost).

29 spremenljivk) vključenih v našo analizo pa je visoko zanesljivih, saj je vrednost Cronbachovega alfa 0,930 (tabela 2). V analizi so bila upoštevana vsa vprašanja s tem, da je npr. pri vprašanju »Kako je policija na vašem območju po vašem mnenju uspešna po posameznih področjih svojega dela?« po alinejah naštetih deset področij dela: odkrivanje in prijemanje storilcev kaznivih dejanj, izvajanje kontrole na mejnih prehodih, zagotavljanje in vzdrževanje javnega reda in miru, odkrivanje korupcije v državi, preiskovanje organizirane kriminalitete itd.

Tabela 1: Cronbahov koeficient zanesljivosti celotnega vprašalnika

Cronbahov alfa	Cronbahov alfa - standardizirani	N - število spremenljivk
,706	,706	65

Tabela 2: Cronbahov koeficient zanesljivosti izbranih spremenljivk

Cronbahov alfa	Cronbahov alfa - standardizirani	N - število spremenljivk
,930	,932	28

3 REZULTATI RAZISKAVE

Na podlagi zbranih podatkov je bil ob tveganju 0,05 ocenjen delež prebivalcev Pomurja, ki zaupajo (ocena 4 ali 5 na 5-stopenjski lestvici zaupanja) policiji na 60 do 69 odstotkov in delež prebivalcev, ki so osebno zadovoljni z delom pomurske policije, pa med 56,6 in 66 odstotki. Točkovni oceni deležev sta podani v tabeli 3 in 4.

Tabela 3: Test deleža zaupanja in zadovoljstva z delom Pomurske policije

Binomski test						
		Kategorija	N	Opazovani delež	Test deleža	p-vrednost (2-stransko)
Zaupanje policiji v Pomurju	Skupina 1	≤ 3	147	,35	,5	,000
	Skupina 2	> 3	269	,65		
	Skupaj		416	1,00		

Tabela 4: Test deleža osebnega zadovoljstva z delom pomurske policije

Binomski test						
		Kategorija	N	Opazovani delež.	Test deleža	p-vrednost (2-stransko)
Osebno zadovoljstvo z delom Policije	Skupina 1	≤ 3	159	,39	,5	,000
	Skupina 2	> 3	252	,61		
	Skupaj		411	1,00		

S t-testom enakosti povprečij (Brvar, 2007) smo preverili hipotezo, da je pomurska policija bolj uspešna na področju opravljanja splošnih policijskih nalog (povprečna ocena v vzorcu 3,7, uspešnost je merjena na lestvici od 1 do 5) kot pa na področju odkrivanja in preprečevanja kriminalitete (povprečna ocena v vzorcu je 3,2). Ob tveganju 0,05 hipoteze ne zavrnamo – tabela 5.

Tabela 5: T-test enakosti povprečij ocen pri spremenljivkah »opravljanje splošnih nalog policije« in »preprečevanje in odkrivanje kriminalitete«

T-test enakosti povprečij					
		Povprečje	N	Standardni odklon	Standardna napaka povprečja
Par 1	SPLOŠNE NALOGE POLICIJE	3,7	421	,79	,04
	PREPREČEVANJE IN ODKRIVANJE KRIMINALITETE	3,2	421	,90	,04

Glede sodelovanja pomurske policije z lokalnim okoljem so izpraševanci (na lestvici od 1 – s trditvijo se sploh ne strinjam do 5 – s trditvijo se povsem strinjam) odgovarjali na vprašanja »Policisti se trudijo reševati težave v vašem kraju«, »Policisti so pripravljene prisluhniti predlogom ljudi za izboljšanje varnosti«, »Policisti so povsem dovolj prisotni« in »Z vodjem policijskega okoliša ljudje dobro sodelujejo«. Za vsa štiri vprašanja je bila postavljena hipoteza, da je povprečje odgovorov statistično značilno večje od izbrane mejne vrednosti 3,5, kar naj bi pomenilo, da se prebivalci Pomurja s trditvijo strinjajo. Za vse štiri spremenljivke je bil izveden t-test razlike povprečij ob privzeti stopnji tveganja 0,05. Rezultati kažejo, da je povprečna ocena pri spremenljivki »Policisti se trudijo reševati težave v vašem kraju« 3,7, pri standardnem odklonu 0,95, p-vrednost/2 je 0,00, kar pomeni, da so prebivalci mnenja, da se policisti v Pomurju trudijo reševati težave. Pri preostalih treh vprašanjih »Policisti so pripravljene prisluhniti predlogom ljudi za izboljšanje varnosti« (povprečna ocena 3,4 pri standardnem odklonu 1,05), »Policisti so povsem dovolj prisotni na terenu v vašem kraju« (povprečna ocena 3,6 pri standardnem odklonu 1,06) in »Z vodjo policijskega okoliša ljudje dobro sodelujejo« (povprečna ocena 3,4 pri standardnem odklonu 1,23) pa, da povprečja niso statistično značilno večja od 3,5. Ti rezultati kažejo, da se prebivalci Pomurja s preostalimi tremi trditvami ne strinjajo – tabeli 6 in 7.

Tabela 6: Testiranje trditev glede sodelovanja policije z lokalnim okoljem – povprečna vrednost

T-test povprečne vrednosti				
	N	Povprečje	Standardni odklon	Std. napaka povprečja
Policisti se trudijo reševati težave	405	3,7	,95	,05
Policisti so pripravljeni prisluhniti predlogom ljudi za izboljšanje varnosti	382	3,4	1,05	,05
Policisti so povsem dovolj prisotni	408	3,6	1,06	,05
Z VPO ljudje dobro sodelujejo	343	3,4	1,23	,07

Tabela 7: Sodelovanje policije z lokalnim okoljem, p-vrednosti

T-test – sodelovanje policije z lokalnim okolje, p-vrednost						
	Vrednost = 3.5					
	t	df	p-vrednost (2-stransko)	Povprečje razlik	95% interval zaupanja	
					Spodnja	Zgornja
Policisti se trudijo reševati težave	4,195	404	,000	,199	,11	,29
Policisti so pripravljeni prisluhniti predlogom ljudi za izboljšanje varnosti	-2,247	381	,025	-,120	-,23	-,02
Policisti so povsem dovolj prisotni	1,119	407	,264	,059	-,04	,16
Z VPO ljudje dobro sodelujejo	-2,219	342	,027	-,147	-,28	-,02

Občutek varnosti so izpraševanci na območju Pomurja v raziskavi ocenili zelo visoko, (povprečje 4,4; občutek varnosti je merjen na lestvici od 1 – sploh se ne počutim varno do 5 – počutim se povsem varno), kar pomeni, da se počutijo zelo varne v kraju, kjer živijo (tabela 8). Kar 76,7 % izpraševancev se počuti povsem varne v krajih, kjer živijo, le 5,9 % pa se sploh ne počuti varne.

Tabela 8: Povprečna vrednost

T-test				
	N	Povprečje	Standardni odklon	Std. napaka povprečja
Občutek varnosti v kraju, kjer živite	420	4,4	1,14	,056

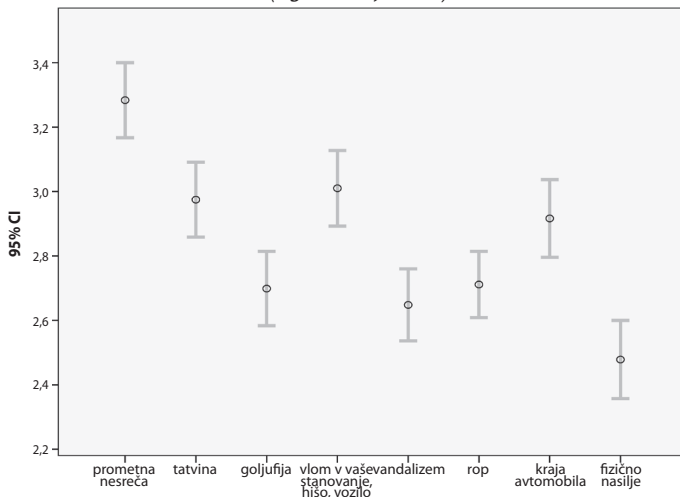
Hipotezo, da se prebivalci Pomurja počutijo povsem varne, je bila preverjena s t-testom in izbranim pogojem, da je povprečje občutka varnosti v populaciji večje od 4. Povprečje v vzorcu 4,4, p-vrednost 0,000 kaže, da se prebivalci Pomurja počutijo povsem varne v krajih, kjer živijo – tabela 9.

Tabela 9: P-vrednost t-testa razlike povprečij

T-test						
	Vrednost = 4					
	t	Df	p-vrednost (z-stransko)	Povprečje razlik	95% Interval zaupanja	
					Spodnji	Zgornji
Občutek varnosti v kraju, kjer živite	7,425	419	,000	,414	,30	,52

Glede posameznih dejavnikov ogrožanja je bilo ugotovljeno, da izpraševance v Pomurju najbolj ogroža verjetnost prometne nesreče (povprečje v vzorcu 3,3), verjetnost, da bodo okradeni ter da jim bodo vlomili v stanovanje, hišo oz. vozilo (3,0); najmanj pa, da bodo deležni fizičnega nasilja (2,5) in vandalizma (2,6). Vse ocene so na lestvici od 1 – ne ogroža do 5 – zelo ogroža. Na sliki 5 so podani intervali zaupanja za povprečje ocene posameznega dejavnika ogrožanja ob tveganju 0,05.

Slika 3: Intervalov zaupanja povprečja ocene posameznega dejavnika ogrožanja (z gotovostjo 0,95)

Ocenjen je bil tudi delež ljudi v Pomurju, ki se počutijo ogrožene v morebitni udeležbi v prometni nesreči; ob tveganju 0,05 je delež ogroženih med 39,6 in 49 odstotki.

V raziskavi je bil preverjen tudi občutek varnosti prebivalcev v večjih krajih oz. mestih v primerjavi s prebivalci, ki živijo v podeželskih okoljih. Za primerjavo povprečnih vrednosti med skupinama je bila izvedena analiza variance. Iz tabele 10 razberemo, da ima skupina izpraševancev, ki živijo na podeželskem območju, višjo povprečno vrednost (4,03) kot tisti, ki živijo v mestnih območjih (3,85), pri čemer pomeni 1 – s trditvijo se sploh ne strinjam, 5 – s trditvijo se povsem strinjam.

Tabela 10: Opisna statistika

Opisna statistika								
Občutek varnosti v kraju, kjer živite								
	N	Povprečje	Standardni odklon	Std. napaka	95% Interval zaupanja srednje vrednosti		Mini-mum	Maxi-mum
					Spodnja meja	Zgornja meja		
Ruralno	316	4,03	,831	,047	3,94	4,12	1	5
Mestno	91	3,85	,842	,088	3,67	4,02	2	5
Skupaj	407	3,99	,836	,041	3,91	4,07	1	5

Rezultat Leveneovga testa homogenosti varianc ni statistično značilen ($p = 0,427$), kar pomeni, da predpostavka o homogenosti varianc ni kršena in se Anova lahko izvede – tabela 11.

Tabela 11: Anova spremenljivke »občutek varnosti v kraju, kjer živite«

ANOVA					
Občutek varnosti v kraju, kjer živite					
	Vsota kvadratov	df	Povprečje kvadratov	F	p-vrednost
Med skupinami	2,431	1	2,431	3,497	,062
V okviru skupine	281,530	405	,695		
Skupaj	283,961	406			

P-vrednost je 0,062 in je večja od 0,05, zato velja sklep, da razlike med skupinama niso statistično značilne. Na podlagi vzorca se ne da potrditi, da sta spremenljivki občutek varnosti in kraj bivanja (podeželsko-mestno) med seboj povezani. Kraj bivanja torej statistično značilno ne vpliva na občutek varnosti prebivalcev Pomurja.

Z diskriminantno analizo je bilo preverjeno, ali glede na spol prihaja do statistično pomembnih razlik vrednosti spremenljivk zaupanja in zadovoljstva z delom policije. Testirana je bila ničelna hipoteza, da so povprečja enaka pri nasprotni hipotezi, da so si povprečja različna. Ker je p-vrednost pri obeh spremenljivkah (»V kolikšni meri vi osebno zaupate policiji na vašem območju« in »Ali ste osebno zadovoljni z delom Policije«), vključenih v analizo, večja od 0,05 ($p = 0,477$ oz. $p = 0,314$), je tudi Wilksova lambda 0,997, p-vrednost pa 0,601 (tabela 12), kar pomeni, da spremenljivki statistično značilno ne vplivata na diskriminantno funkcijo (Šifrer in Bren, 2011).

Tabela 12: Diskriminantna analiza zaupanja po spolu

Wilksova lambda				
Test funkcij	Wilksova lambda	Hi-kvadrat	df	p-vrednost
I	,997	1,017	2	,601

To je osnova za sklep, da povprečja med skupinama niso različna. Zato pri stopnji tveganja 0,05 pri prebivalcih Pomurja spol ne vpliva na zaupanje in zadovoljstvo z delom policije.

4 RAZPRAVA IN ZAKLJUČEK

Tudi slovenska policija se vse bolj zaveda pomembnosti mnenja javnosti o uspešnosti in zadovoljstvu z njenim delom. Mnenje javnosti namreč predstavlja eno izmed oblik ocenjevanja policije in na ta način tudi oblikuje mnenje o delu policije. Čeprav mediji igrajo precejšnjo vlogo pri oblikovanju mnenja o delu policije in njeni javni podobi, pa so za javno podobo zelo pomembne tudi dejanske in neposredne izkušnje prebivalcev oz. občanov s policijo na določenem območju. Pozitivne izkušnje občanov s policijo oz. policisti pripomorejo tudi k lažjemu in uspešnejšemu delu policistov, saj je pri občanih s pozitivno izkušnjo pripravljenost za sodelovanje večja. Pomembno vlogo pri tem ima tudi medsebojno zaupanje.

Policija se uvršča med institucije z visoko stopnjo zaupanja med državljani Slovenije, kar so pokazale tudi predhodne javnomnenjske raziskave (FUDŠ, 2010; Toš et al., 2007; FUDŠ, 2008; FUDŠ, 2009).

Raziskava o zadovoljstvu in stališčih občanov do dela in uspešnosti pomurske policije, ki je bila opravljena v Pomurju je pokazala, da ljudje v Pomurju policiji zaupajo. Odgovori z vrednostjo štiri ali pet (zaupam ali popolnoma zaupam) so predstavljali merilo zaupanja v policijo. Na podlagi vzorčnih podatkov se delež ljudi v Pomurju, ki zaupajo pomurski policiji, nahaja med 60 in 69 odstotki. Tako je število prebivalcev, ki zaupajo pomurski policiji med 71.622 in 82.551; napoved je podana s tveganjem 0,05.

Nadalje je raziskava pokazala, da so ljudje v Pomurju zadovoljni z delom policije; delež prebivalcev, ki so osebno zadovoljni z delom pomurske policije (odgovori z vrednostjo štiri ali pet – zadovoljen ali zelo zadovoljen) je med 56,6 in 66 odstotki. Hkrati pa prebivalci ocenjujejo, da je pomurska policija bolj uspešna na področju opravljanja splošnih policijskih nalog kot pa na področju odkrivanja in preprečevanja kriminalitete.

Ali spol vpliva na zaupanje in osebno zadovoljstvo z delom policije, je bilo preverjeno s pomočjo diskriminantne analize in vprašanj »V kolikšni meri vi osebno zaupate policiji na vašem območju« in »Ali ste osebno zadovoljni z delom Policije«. Na podlagi vzorčnih podatkov ne moremo trditi, da je zaupanje v policijo in zadovoljstvo z delom policije v Pomurju različno glede na spol.

Občutek varnosti so izpraševanci na območju Pomurja v raziskavi ocenili zelo visoko, povprečje v vzorcu je 4,4 (odgovori na lestvici od 1 - ogroženo do 5 - varno), kar pomeni, da se počutijo zelo varne v kraju, kjer živijo. Kar 76,7 % izpraševancev se počuti povsem varne v krajih, kjer živijo, samo 5,9 % pa se sploh ne počuti varne. Hipoteza, da se prebivalci Pomurja počutijo povsem varne, je bila preverjena s t-testom in izbranim pogojem, da je povprečje občutka varnosti v populaciji večje od 4. Ker je povprečje v vzorcu 4,4, p-vrednost 0,000, je sprejet sklep, da se prebivalci Pomurja počutijo povsem varne.

Glede posameznih dejavnikov ogrožanja so izpraševanci mnenja, da jih najbolj ogroža možnost prometne nesreče, povprečje v vzorcu je 3,3 (odgovori na lestvici 1 - varno do 5 - ogroženo), verjetnost, da bodo okradeni ter da jim bodo vlomili v stanovanje, hišo oz. vozilo (3,0). Najmanj pa, da bodo deležni fizičnega nasilja (2,5) in vandalizma (2,6). Za ugotavljanje ocene ogroženosti v prometni nesreči, odgovori z vrednostjo 4 in 5 (ogroženo ali zelo ogroženo) predstavljajo merilo stopnje ogroženosti. Na podlagi vzorčnih podatkov je interval zaupanja za delež ljudi v Pomurju, ki se počutijo ogrožene v morebitni udeležbi v prometni nesreči, nahaja med 39,6 in 49 odstotki oz. se število ljudi v Pomurju, ki se počutijo ogrožene v morebitni udeležbi v prometni nesreči, nahaja na intervalu od 47.130 do 58.433. Ocena je postavljena ob tveganju 0,05.

Podatki kažejo tudi, da je pri obeh skupinah (mestno, podeželsko) izrazita ogroženost, da bodo udeleženi v prometni nesreči. Na podlagi zbranih podatkov, pa ne moremo zavriniti ničelne domneve o enakosti dojemanja ogroženosti podeželskega in mestnega prebivalstva, torej ne moremo trditi, da sta spremenljivki občutek varnosti in kraj bivanja med seboj povezani. Kraj bivanja ne vpliva na občutek varnosti izpraševancev. Te ugotovitve se ne skladajo z rezultati vseslovenske raziskave o strahu pred kriminaliteto, ki kažejo, da je strah pred kriminaliteto bolj tipičen za mestna okolja, kjer je tudi več nereda in prijavljene kriminalitete (Meško, Šifrer in Vošnjak, 2012). Verjetna razlaga je, da v Pomurju ni velikih mest, saj je Murska Sobota z 12.437 prebivalci (SURS, 2013) edino mesto Pomurja z več kot 10.000 prebivalci.

Glede sodelovanja pomurske policije z lokalnim okoljem se izpraševanci ne strinjajo s trditvijo »Policisti so dovolj prisotni na terenu v vašem kraju«. Zelo pomembno je povezovalno delovanje policistov oz. vodje policijskega okoliša v sodelovanju z lokalno skupnostjo, saj lahko

samo na ta način vodja policijskega okoliša pridobi varnostno pomembne podatke in informacije, ki se nanašajo na samo lokalno skupnost. Pri tem je treba opozoriti tudi na napačno razumevanje vloge vodje policijskega okoliša v preteklosti in razporejanje vodje policijskih okolišev na opravljanje vseh drugih policijskih nalog. Prav tako je mogoče, da so območja policijskega okoliša prevelika (PU MS, 2011a). Saj lahko vodja policijskega okoliša le s podrobnim poznavanjem varnostne problematike odkriva vzroke za nastanek kaznivih dejanj, prekrškov ter drugih negativnih pojavov v svojem okolišu in jih preprečuje ter odstranjuje. Pomembna oblika partnerskega sodelovanja je obveščanje o varnostni problematiki v lokalni skupnosti, obveščanje o samem delu policije ter možnostih za preprečevanje kaznivih dejanj in drugih negativnih dejanj in pojavov, saj se na ta način bistveno vpliva na občutek varnosti. Ne nazadnje partnerstvo lahko vzpostavimo tudi z opravljanjem javnomnenjskih raziskav.

Nekaj napotkov, ki naj bi pripomogli k še uspešnejšemu in učinkovitejšemu sodelovanju policije in lokalnega okolja v Pomurju:

- posvetiti večjo pozornost področju odkrivanja in preprečevanja gospodarske kriminalitete ter odkrivanju korupcije;
- nadaljevati delo na področjih, kjer je ocena ugodna (zaupanje policiji v Pomurju, osebno zadovoljstvo z delom, občutek varnosti);
- glede na slabše rezultate, ki se kažejo na področju sodelovanja pomurskih policistov z lokalnim okoljem, bi bilo potrebno policiste motivirati in usposobiti za proaktivno reševanje problemov v skupnosti ter na ta način okrepiti sodelovanje z lokalno skupnostjo;
- informiranje javnosti glede stanja prometni varnosti, predvsem obravnave prometnih nesreč in primerjave števila teh nesreč glede na pretekla leta;
- razmisliti o delitvi večjih policijskih okolišev na območju Policijske uprave na več manjših, da bi se okrepile vezi med policijo in posamezno lokalno skupnostjo; in
- razvijati ter uveljaviti koncept prijazne policije.

Na koncu naj poudarimo, da je pri opravljanju javnomnenjskih raziskav, pri analizah podatkov in interpretacijah potrebno upoštevati vse, na kar smo v naši raziskavi opozorili. Torej izvajati raziskave, kjer bo

vzorec dejansko dovolj velik in reprezentativen, za raziskavo uporabiti zanesljive, razumljive, kratke in nezahtevne vprašalnike. Kakor se je izkazalo v naši raziskavi, je tudi z relativno malo vprašanj mogoče opraviti vsebinsko bogato raziskavo. Upoštevati je treba tudi čas potreben za izvedbo raziskave in pa zagotoviti neodvisnost izvajalca.

Literatura

- Brvar, B. (2007). Statistika. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
- Definitions of human security: United Nations definitions. (n. d.). Pridobljeno na <http://www.gdrc.org/sustdev/husec/Definitions.pdf>
- Dobro je vedeti o Pomurju. (n. d.). Murska Sobota: Pomurska gospodarska zbornica. Pridobljeno na http://www.pgz.si/si/o_nas/o_pomurju
- Fakulteta za uporabne družbene študije. (2008). Javnomenjska raziskava o ocenah in stališčih prebivalcev Republike Slovenije o delu policije za leto 2007. Pridobljeno na http://www.mnz.gov.si/si/medijsko_sredisce/novica/browse/205/article/5/5691/24d68fbf79325dd2f9bdfa59f14dd32e/
- Fakulteta za uporabne družbene študije. (2009). Javnomenjska raziskava o ocenah in stališčih prebivalcev Republike Slovenije o delu policije za leto 2008. Pridobljeno na http://www.mnz.gov.si/si/medijsko_sredisce/novica/browse/141/article/12208/6240/f4f33881dc54aab20553c7fa73boe2ee/
- Fakulteta za uporabne družbene študije. (2010). Javnomenjska raziskava o ocenah in stališčih prebivalcev Republike Slovenije o delu policije – 2009: poročilo. Pridobljeno na <http://www.mnz.gov.si/fileadmin/mnz.gov.si/pageuploads/SOJ/word/JMraziskava.pdf>
- Goldsmith, A. (2005). Police reform and the problem of trust. Avstralija: Flinders University. Pridobljeno na <http://tcr.sagepub.com/content/9/4/443>
- Kurdija, S., Malnar, B., Uhan, S., Hafner Fink, M. in Štebe, J. (2012). Slovensko javno mnenje 2010: Evropska družboslovna raziskava [datoteka podatkov]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij [izdelava]; Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija]. Pridobljeno na <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm10/>
- Luhmann, N. (1982). Trust and power. New Jersey: John Wiley and Sons.
- Mayer, R., Davis, J. in Schoorman, D. (1995). An integrative model of organizational trust. *Academy of Management Review*, 20(3), 709-734.
- Meško, G. in Lobnikar, B. (2005). Policijsko delo v skupnosti: razumevanje uvoženih idej, njihova, njihova kontekstualizacija in implementacija. V G. Meško, M. Pagon in B. Dobovšek. (ur.), *Izzivi sodobnega varstvoslovja* (str. 89-124). Ljubljana: Fakulteta za policijsko-varnostne vede.

- Meško, G., Fallshore, M. in Jevšek, A. (2007). Policija in strah pred kriminaliteto. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 58(4), 340-351.
- Meško, G., Šifrer, J. in Vošnjak, L. (2012). Strah pred kriminaliteto v mestnih in vaških okoljih v Sloveniji. *Varstvoslovje*, 14(3), 259-276.
- Mikulan, M. (2010). Program izpopolnjevanja in usposabljanja za v skupnost usmerjeno policijsko delo. Ljubljana: MNZ, Policija, Generalna policijska uprava.
- Policija. (2000). *Pravila policije*. Ljubljana: MNZ.
- Policija. (2007). *Srednjeročni razvoj policije 2008-2012*. Ljubljana: MNZ.
- Policija. (2011). *Zgodovinski razvoj v skupnost usmerjenega dela*. Ljubljana: MNZ. Pridobljeno na <http://www.policija.si/index.php/delovna-podroja/1088>
- Policijska uprava Murska Sobota. (2010). *Letni plan dela Policijske uprave Murska Sobota 2011*. Murska Sobota: Policijska uprava.
- Policijska uprava Murska Sobota. (2011a). *Informacijski sistem MFERAC, kadrovska evidenca*. Murska Sobota: Policijska uprava.
- Policijska uprava Murska Sobota. (2011b). *Raziskava o delu policije na področju posameznih policijskih enot na območju policijske uprave Murska Sobota*. Murska Sobota: Policijska uprava.
- Statistični urad Republike Slovenije. (2011a). *Po številu prebivalcev največja naselja v statističnih regijah*. Pridobljeno na http://www.stat.si/krajevnaime-na/pregledi_naselja_regije_najvecja_prebivalci.asp
- Statistični urad Republike Slovenije. (2011b). *Število prebivalcev statistične regije*. Pridobljeno na http://pxweb.stat.si/pxweb/Database/Dem_soc/05_prebivalstvo/10_stevilo_preb/10_05C20_prebivalstvo_stat_regije/10_05C20_prebivalstvo_stat_regije.asp
- Statistični urad Republike Slovenije (2013). *Največja naselja po številu prebivalcev - Murska Sobota*. Pridobljeno na http://www.stat.si/krajevnaime-na/pregledi_naselja_najvecja_prebivalci.asp?tlist=off&txtIme=MURSKA%20SOBOTA&selNacin=celo&selTip=naselja&ID=2868
- Šifrer, J. in Bren, M. (2011). *SPSS - multivariatne metode v varstvoslovju*. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
- Toš, N., Kurdija, S., Uhan, S., Vovk, T., Kovačič, M. in Bešter Falle, R. (2007). *Stališča slovenske javnosti o policiji [datoteka podatkov]*. Ljubljana: Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij [izdelava]; *Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija]*. Pridobljeno na: <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/polico6/>

MEDIJSKO POROČANJE O KRIMINALITETI V SLOVENIJI

Aleš Bučar Ručman

Povzetek

Kriminaliteta, njeni storilci in institucije formalnega družbenega nadzorstva zanimajo širšo javnost, pri čemer je vez med javnostjo (občinstvom), kriminaliteto, storilci kaznivih dejanj, delovanjem institucij preiskovanja in odkrivanja kriminalitete, pravosodnimi in kazenskimi institucijami najpogosteje vzpostavljena v medijih. Medijska realnost kriminalitete pa je konstruirana in popačena v kvalitativnem in kvantitativnem pogledu. Teoretične ugotovitve so v prispevku nadgrajene s kvantitativno in kvalitativno analizo vsebine časopisov Slovenske novice in Delo; analiza odkriva različna pristopa pri poročanju o kriminaliteti. Kriminaliteta predstavlja znatno večji odstotek vsebin časopisa Slovenske novice, ki dajejo poseben poudarek fizičnemu nasilju in zlasti skrajno nasilnim kaznivim dejanjem ter nasilju v družini. Pri poročanju o kriminaliteti se analizirana časopisa razlikujeta tudi v jeziku, ki je uporabljen v prispevkih, izboru dogodkov, uporabljenem slikovnem materialu, vsebini in obsegu naslovov, vsebini prve strani časopisa, novinarskih komentarjih itd. Ugotovljene skupne točke poročanja o kriminaliteti med obema časopisoma so poročanje o skrajnih primerih kaznivih dejanj, prevlada uradnih virov, odsotnost glasu strokovnjakov (sociologov, kriminologov), osredotočenost na nasilje, kriminaliteto, povezano z drogami, predstavljanje nacionalnih globalnih novic, spodbujanje nestrpnosti in oblikovanje predsodkov.

I Uvod

V sodobnih mediatiziranih družbah so mediji postali glavni vir informacij o dogajanju v svetu okoli nas. Če želimo biti informirani o širšem dogajanju – oziroma imeti občutek, da smo informirani –, je edini možen način, da to storimo s spremljanjem novic v medijih. Bourdieu (1998: 46) pravi, da imajo mediji de facto monopol nad produkcijo in distribucijo informacij v velikem obsegu. Ob tem je treba dodati, da dostop do tega

monopola oziroma do medijskega (in tudi drugih) diskurzov nadzorujejo in upravljajo družbene elite (van Dijk, 1995b: 18; 2001: 356), ki s tem delno tudi nadzorujejo širšo javnost (ibid. 1996: 86). Mediji s svojim poročanjem omogočajo dostop do dogajanja, s katerim se posameznik ne bi srečal (Giddens, 1991: 84). Kot pojasnjuje teorija prednostnega tematiziranja (McCombs, Shaw, 1972: 3), mediji s svojim poročanjem usmerjajo javnost v določene vsebine in probleme, ob tem pa istočasno zapostavljajo tiste, o katerih ne poročajo. Mediji imajo ključno vlogo pri oblikovanju naše predstave o posameznih družbenih pojavih. Van Dijk (1995a; 2005) ugotavlja, da ljudje pridobimo svoje védenje o svetu primarno iz medijev, vendar pa je napačno predpostavljati, da mediji usidrajo v nas način razmišljanja – kot je to predpostavljala teorija podkožne igle –, temveč skupaj z drugimi dejavniki (družino, izobraževalnim sistemom, vrstniki, pomembnimi drugimi, mnenjskimi voditelji, osebnimi izkušnjami, socialnim položajem itd.) vplivajo na oblikovanje naših stališč in na našo percepcijo posameznih družbenih pojavov in družbenih razmer na splošno. Občinstvo iz medijev ne izve samo o različnih javnih dogajanjih, temveč se glede na medijsko pozornost, namenjeno določeni temi, nauči tudi, koliko pozornosti bo samo posvetilo tej temi. Teme, ki jim mediji posvečajo največ pozornosti, bodo v javnosti zaznane kot najpomembnejše (McCombs, 2004). Enako velja tudi za medijsko poročanje o kriminaliteti in za zaznavo pomembnosti odklonskih dejanj v javnosti.

Medijske informacije in vsebine se ne ustavijo pri prejemniku, temveč se širijo naprej z medosebno komunikacijo. Kot ugotavlja teorija o dvostopenjskem toku komuniciranja (Katz, Lazarsfeld, 1955/1999), so nekateri posamezniki bolj aktivni sprejemniki informacij množičnih medijev kot drugi in še pomembneje – nekateri posamezniki med medijskim občinstvom delujejo kot mnenjski voditelji in imajo ključno vlogo pri vplivanju na ostale ljudi. Raziskovalci ugotavljajo tudi, da se razpršenost informacij razlikuje glede na dogodek. Znan primer medosebne širitve novice je bila novica o atentatu na predsednika Kennedyja, za katerega je večina ljudi v ZDA izvedela v eni uri od prve medijske objave (Perloff, 1998: 192). Do velike in hitre razpršenosti novice pride lahko samo v primeru, ko ljudje novico oziroma dogodek dojemajo kot poseben, zanimiv, privlačen, pomemben, šokanten ali ekskluziven. Če bi poskušali novice, ki izpolnjujejo te kriterije, razvrstiti v različne kategorije, bi eno od njih zagotovo predstavljale novice, povezane s kriminaliteto.

Kriminaliteta, njeni storilci in institucije formalnega družbenega nadzorstva zanimajo širšo javnost. Vzroke za to lahko najdemo v človeški želji po informiranju, še posebej o stvareh, ki nas utegnejo ogrožati. Takšno zanimanje lahko pripišemo tudi človekovi voajerski naravi, zaradi katere spremljamo tovrstne pojave z varne razdalje in se ob tem čutimo povezane z njimi. Nekateri med nami želijo pridobiti takšne informacije tudi zaradi identifikacije z eno ali drugo stranjo, vključeno v kriminaliteto, ali pa zato, ker so sami oziroma njihovi bližnji bili viktimizirani. Ne glede na motiv zanimanja je vez med javnostjo (občinstvom), kriminaliteto, storilci kaznivih dejanj, delovanjem institucij preiskovanja in odkrivanja kriminalitete, pravosodnimi in kazenskimi institucijami najpogosteje vzpostavljena v medijih. Kriminaliteta privablja pozornost ljudi in zato predstavlja sestavni element tako informativnih kot tudi razvedrilnih medijskih vsebin. V nadaljevanju predstavljamo ugotovitve raziskovalcev in oblikujemo teoretično ozadje, ki ga nato v raziskovalnem delu preverjamo in nadgrajujemo.

2 Značilnosti medijske konstrukcije kriminalitetne realnosti

Z medijskim poročanjem je lahko uresničena človeška želja po obveščeni, vendar je zagotovljen le občutek, da smo obveščeni. Izvemo le za izbrane informacije oziroma dogodke, poleg tega pa je »realnost«, ki je predstavljena v medijih, le konstrukcija realnosti in ne njena dejanska refleksija. Vedenje o družbenem dogajanju, ki ga posameznik oblikuje na podlagi medijskega poročanja, je zelo pomanjkljivo in lahko celo lažno. Mediji namreč niso zrcalo družbene realnosti, temveč so eden od konstruktorjev družbene realnosti (Baudrillard, 1998; Blumer in Gurevitch, 1982/2005; Bourdieu, 1998; Hall, 1982/2005; Košir, 2003; Luhman, 2000; McQuail, 1983; Poler Kovačič, 2005 itd.). Enako velja tudi za medijsko poročanje o kriminaliteti in njeno medijsko podobo.

McCombs (2004: 6) pravi, da imajo informacije, ki nam jih posredujejo množični mediji, ključno vlogo pri konstrukciji naše predstave o realnosti. V večini primerov to poteka tako, da mediji prikažejo določeno novico, ki jo ljudje že zgolj zaradi tega prikaza sprejmejo kot realnost. Bourdieu (1998: 21) imenuje to učinek realnosti, Hall (1982/2005:

70) pa govori o realnosti diskurza. Prejemniki (občinstvo) so namreč prepričani, da je medijski prikaz dogajanja predstavitev resnice, pri čemer »resničnost« informacije v percepciji ljudi zagotavlja zgolj objava te informacije (novice) v medijih. Takšno prepričanje je napačno, saj, kot navaja Luhmann (2000: 4) – s Kantovimi besedami –, »množični mediji ustvarjajo transcendentno iluzijo«, tj. iluzijo, ki nas zavaja v našem spoznavanju resničnosti. Giddens (1991: 27) omenjene ugotovitve še nadgradi in pravi, da mediji omogočajo »vdor oddaljenih dogodkov v vsakdanjo zavest«, pri čemer se pogosto ustvari občutek »obratne realnosti«, ko imajo resnični dogodki in izkušnje manjši pomen in vpliv kot njihove medijske reprezentacije. Vse omenjeno je značilno za medijsko poročanje o kriminaliteti, kjer, kot pravi Quinney (1970/2001: 281), časopisi predstavljajo »posebno realnost« kriminalitete, ki je v številnih primerih ravno obratna, kot je realno stanje.

Kot navajajo Jewkes (2004), Pratt (2007), Roberts et al. (2003), Sketova (1991), mediji služijo kot primarni vir informacij o kriminaliteti oziroma, če ta zaključek nadgradimo s Quinneyjevo (1970/2001: 281) ugotovitvijo, so mediji eden najpomembnejših elementov pri razširjanju in konstrukciji družbene konceptualizacije kriminalitete. Pri tem je treba upoštevati ugotovitve številnih avtorjev (na primer Jewkes, 2004; Katz, 1987; Meško et al., 2000; Pečar, 1993; Petrovec, 2001a; 2001b; 2003; Pfeiffer, Windzio, Kleimann, 2005; Pratt, 2007; Quinney, 1970/2001; Reiner, 1997; Sket, 1991; Surette, 1998; Vodopivec, 1997 itd.), da je medijska slika kriminalitete popačena in ne odseva kriminoloških ugotovitev o obsegu, pojavnih oblikah in vzrokih kriminalitete. Novice o kriminaliteti ne omogočajo obsežnega in »statistično natančnega« vpogleda v realno sliko o kriminaliteti oziroma njenem najboljšem približku, ki ga kriminologi ugotavljajo s pomočjo analize uradnih statistik (policije, sodišč, zavodov za izvrševanje kazenskih sankcij) in s kriminološkimi raziskavami (viktimizacijskimi študijami, študijami samoprijave itd.) (Jewkes, 2004: 37; Reiner, 1997: 210; Roberts et al., 2003: 78). Medijska slika kriminalitete je popačena tako v kvalitativnem kot kvantitativnem pogledu. Nekatere oblike kriminalitete so v medijih zapostavljene (na primer premoženjski delikti), medtem ko so druge – tiste, ki privlačijo zanimanje občinstva – čezmerno zastopane. Če ob tem upoštevamo ugotovitve teorije prednostnega tematiziranja, lahko zaključimo, da javnost oblikuje stališča le o tistih oblikah kriminalitete, o katerih poročajo mediji. O drugih ljudje

niti nimajo informacij (izjema so tiste oblike, s katerimi se srečajo osebno ali iz o njih izvejo v medosebnem komuniciranju z drugimi, ki so imeli osebne izkušnje, ali pa so o tem zasledili v medijih).

Poročanje medijev o kriminaliteti v zahodnih družbah vključuje predvsem novice o nasilniški kriminaliteti in spolnih deliktih (Eschholz, 2003: 10; Pratt, 2007: 69), dramatičnih, nenavadnih, nasilnih kaznivih dejanjih in kriminaliteti, kjer se storilec in žrtev ne poznata (Roberts et al., 2003: 78, 79), o »novih oblikah« kriminalitete, o kriminaliteti, v katero so vključene znane osebe in otroci (Jewkes, 2004: 42–57). Kriterij izbora dogodkov, o katerih se poroča, je narejen na osnovi novičarske vrednosti, ki jo določa predvsem privlačnost vsebine za občinstvo.¹ Tako se lahko zgodi, da mediji poročajo o medijsko sicer zapostavljenih oblikah kriminalitete, ker vsebuje druge elemente z visoko novičarsko vrednostjo (na primer da so v kazniva dejanja vpletene t. i. javne osebe, da so se kriminalna dejanja zgodila na nenavaden način, da izstopajo po intenziteti, številu primerov ali povzročeni škodi ipd).

Tudi slovenski raziskovalci (Bučar Ručman, Meško, 2006; Dobovšek, 2005; Meško et al., 2000; Pečar, 1993; Petrovec, 2001a; 2001b; 2003; Sket, 1991; Vodopivec, 1997) prihajajo do podobnih zaključkov o poročanju medijev o kriminaliteti. Ugotavljajo, da mediji poročajo o kriminaliteti na senzacionalističen način in se v skladu s povpraševanjem

¹ Na to, da bo dogodek objavljen kot medijska novica, vpliva več dejavnikov: dejavniki znotraj medijske organizacije, zunanji akterji in značilnosti samega dogodka. Na osnovi ugotovitev Galtunga in Rugeove (1973: 62–72), Jewkesove (2004: 40–60), Luhmanna (2000: 27–35), McQuaila in Windahla (1993: 268) ter Palmerja (1998: 378) lahko oblikujemo dvanajst dejavnikov, ki vplivajo na novičarsko vrednost dogodka: *pomembnost časovnega obsega* (bolj je dogodek skladen s publikacijskim ciklom medija, večja je verjetnost, da bo objavljen), *intenziteta* (izstopanje od drugih dogodkov v kvantitativnem in/ali kvalitativnem merilu), *nedvoumnost* (dogodki morajo biti jasni in nedvoumni), *kršitev (ne) formalnih družbenih norm* (zlasti kršitve, povezane s spolnim nasiljem, fizičnim nasiljem, otroki in znanimi osebnostmi kot žrtvami ali storilci kaznivih dejanj), *kulturna in prostorska bližina med dogodkom, storilcem in občinstvom*, *(ne)pričakovanost* (možnost predvidevanja dogodka ali velika nepričakovanost), *možnost poenostavljenega prikaza dogodka, kontinuiteta novic* (nadaljevanje zgodb), *načrtovana sestava novic* (na primer nekateri dogodki in informacije so izbrani na osnovi medijske težnje po uravnoteženemu poročanju) in možnost zagotovitve *senzacionalističnega grafičnega materiala, osredotočenost na elite in znane osebnosti, personifikacija* (dogodki, kjer so v ospredju konkretni posamezniki, v primeru kriminalitete so to kot žrtve ali storilci), *negativnost* (negativni dogodki imajo večjo novičarsko vrednost kot pozitivni). Med navedenimi dejavniki obstaja povezanost in soodvisnost, vendar vsi dejavniki ne vplivajo na selekcijo vsakega dogodka. V nekaterih primerih jih vpliva več, lahko pa tudi zgolj eden.

občinstva osredotočajo na najbolj spektakularne prikaze nasilja, in to v obsegu, ki je popolnoma nesorazmeren z realno sliko storjenih nasilnih kaznivih dejanj. Omenjeno ugotovitev nazorno potrjujejo ugotovitve Lutharjeve, Jontesa in Šadlove (2006: 21); ti so v analizi medijske reprezentacije družinskega nasilja v Sloveniji ugotovili, da je bilo med vsemi oblikami družinskega nasilja daleč največ poročanja o umorih (62 odstotkov celotnega vzorca), čeprav ti v realnosti predstavljajo najmanjši delež med vsemi oblikami družinskega nasilja.

V analizi poročanja o nasilniški kriminaliteti v najbolj branem slovenskem časopisu, Slovenskih novicah, je Petrovec (2003: 63) ugotovil, da kar 79 odstotkov »udarnega besedila« na naslovnica in prve rubrike vsebujejo najbolj senzacionalistične naslove, ki želijo s »krvavo« vsebino pritegniti pozornost bralca. Uporabljajo se besede »tragedija«, »grozljivo«, »strašljivo«, »krvavo«. Takšen pristop pri naslavljanju novic potrjuje ugotovitev Kalin Golobove in Poler Kovačičeve (2005: 291), ki pravita, da naslovi delujejo kot sredstvo trženja časopisa – ne vabijo le k branju prispevka, temveč vabijo k nakupu časopisa. Petrovec (2003) nadalje ugotavlja, da so prispevki z nasilno vsebino v Slovenskih novicah predstavljali kar 19 odstotkov celotne vsebine, če pa ne upoštevamo priloga, je nasilna vsebina v Slovenskih novicah predstavljala skoraj 29 odstotkov celotne vsebine. Na naslovnica Slovenskih novic je nasilje tvorilo osupljivih 66,7 odstotka celotne vsebine, v primerjavi s časopisom Dnevnik, kjer je vsebine o nasilju 8,6 odstotka, in časopisom Delo, kjer je vsebine o nasilju zgolj 3,1 odstotka. Rezultati primerjave o deležu nasilja v osrednjih poročilih javne in zasebne televizije kažejo, da obstaja izrazita razlika med javnimi in zasebnimi televizijskimi hišami, saj zadnje prikazujejo tudi do trikrat več vsebin o nasilju. Omenjene raziskave potrjujejo ugotovitve o povezavi med tržno usmerjenim medijskim delovanjem in senzacionalističnim poročanjem o kriminaliteti.

Po mnenju Pečarja (1999) se pomanjkljivost medijskega poročanja o kriminaliteti kaže tudi v predstavljanju uradne kriminalne statistike kot realne slike kriminalitete, pri tem se zanemarja dejstvo, da večina kriminalitete sploh ni evidentirane oziroma razkrite. Medijski diskurz kriminalitete zanemarja Haganovo (2003: 115) ugotovitev, da niso vsa storjena kazniva dejanja prijavljena, prav tako tudi niso vsa odkrita kazniva dejanja prijavljena policiji in niso vsa kazniva dejanja, prijavljena policiji, tudi evidentirana v policijski statistiki.

Prevlada poročanja o odkriti kriminaliteti, ki jo obravnavajo institucije formalnega družbenega nadzorstva, je posledica narave delovanja medijskih organizacij, kjer se, kot ugotavlja Jewkes (2004: 37), novinarji čezmerno zanašajo na uradne vire. Omenjena značilnost sovпада s splošnimi trendi razvoja medijskih organizacij, v katerih prevladujejo tržna načela in pristopi. Ti so vidni tudi v načinu zbiranja informacij, ki poteka tako, da se minimalizirajo produkcijski stroški. Kot navaja Poler Kovačičeva (2005), v tržno usmerjenem novinarstvu prevladuje pasivna vloga novinarjev, velik vpliv imajo svetovalci za odnose z javnostjo in pripravljena informacijska nadomestila, kot so izjave za javnost, paketi za novinarje, pripravljene intervjuji. Zanašanje na uradne vire v primeru poročanja o kriminaliteti izpostavljajo tudi Lutharjeva, Jontes in Šadlova (2006: 25). V primeru analize medijskih objav o družinskem nasilju so ugotovili, da so za novinarje najpomembnejši vir predstavljali policija in sodišča (policija v 47 odstotkih in sodišča v 32 odstotkih analiziranih novic). Omenjeni način novinarskega delovanja prevladuje zato, ker je ekonomsko najbolj donosen. Omogoča oblikovanje navidezno kritičnih informativnih vsebin, in to na način, ki je cenejši od pravega preiskovalnega novinarstva. Posledice takšnega delovanja se vidijo v novinarskem tekstu in kažejo na obravnavo nasilja in tudi drugih oblik kriminalitete kot posamičnih osamljenih dogodkov, izločenih iz družbenega konteksta. Mediji poročajo o kriminaliteti kot o posameznih odklonskih epizodah, s tem pa dajejo vtis, da je kriminaliteta individualni in ne družbeni problem (Roberts et al., 2003: 77).

Novice o kriminaliteti so postale temelj novih hibridnih informativno zabavnih (orig. infotainment) oddaj. Kot pojasnjuje Poler Kovačičeva (2005: 39) je v kombinaciji informacij in zabave funkcija zabave zaradi zagotavljanja dobička pomembnejša od funkcije obveščanja, ki prispeva predvsem k večji verodostojnosti sporočenega. Najširši krog občinstva si kombinacijo zabave in informacij ogleda zato, ker tako izve za (po njihovem mnenju) koristne informacije, ki so posredovane na zabaven, sproščen način. Poleg omenjenih oddaj je mogoče na televiziji opaziti tudi t. i. resničnostne oddaje (orig. reality tv), kjer novinarji sodelujejo s policisti pri zasledovanju in aretacijah osumljencev (Surette, 1998: 72). V teh oddajah so najpogosteje policisti tisti eksperti, ki pojasnjujejo kriminalne pojave, ne vključijo pa se drugi strokovnjaki (kriminologi, sociologi, penologi, viktinologi, psihologi). To nas lahko spomni na Fo-

ucaultev (1991) opis reakcij na kriminaliteto v obdobju pred 18. stoletjem, ko so takratne javne predstave mučenja in kaznovanja posameznikovega telesa služile za zastraševanje vseh potencialnih storilcev in prikazovanje vladarjeve moči. Podobno vlogo imajo danes mediji. Kot je že pred desetletji zapisal Katz (1987: 74), se na televiziji (ne pa v časopisih) občinstvo nauči, da je »zlo na koncu vedno kaznovano«. Ob poznavanju in spremljanju medijske sfere v Sloveniji lahko temu dodamo, da so takšna sporočila odvisna od oblike kriminalitete in njihovih storilcev. Iz medijev se lahko naučimo, da je kaznovana predvsem nasilniška in manjša premoženjska kriminaliteta anonimnih posameznikov, medtem ko primeri velike korupcije znanih oseb ostajajo nekaznovani.

Opisane teoretične ugotovitve in zaključke v nadaljevanju preverjamo in nadgrajujemo z lastno raziskavo novinarskega diskurza kriminalitete.

3 Raziskovalna metoda

Povezava med mediji in kriminaliteto je v sodobnih družbah kompleksna in obsežna. Kot ugotavljajo Ferrell, Hayward, Young (2008: 123), se popularna kultura spaja z informativnimi medijskimi vsebinami, podobne kriminalitete in vojn so obdelane kot zabavne vsebine, ki omogočajo pobeg od realnosti, neresnična »resničnostna televizija« pa oblikuje moralne vrednote in družbene norme. Medijski diskurz kriminalitete tako vključuje informativne kot tudi razvedrilne medijske vsebine, vendar smo se v raziskavi usmerili zgolj na odkrivanje diskurza medijskih novic oziroma novinarskega diskurza kriminalitete. Takšen pristop sicer zapostavlja širši medijski diskurz, ki nedvomno vpliva na novinarski in tudi širši javni diskurz kriminalitete, vendar na drugi strani zagotavlja osredotočenje na tisti del medijskih vsebin, ki jih mediji sami z uporabo različnih strategij skušajo pokazati kot (bolj) »realne«, poleg tega pa jih kot takšne zaznava tudi občinstvo oziroma javnost (Fiske, 1999: 281, 287), ki po podatkih Politbarometra (april 2008: 16) medijem izraža razmeroma visoko stopnjo zaupanja. Povprečna ocena zaupanja ljudi v medije je bila 3,19 (na lestvici od 1 do 5; 1 najmanj, 5 največ). Mediji so v Sloveniji glede na oceno zaupanja v vrhu institucij, v katere ljudje zaupajo. Imajo višjo oceno kot policija, sodišča, sindikati, vlada itd.

Osrednje raziskovalno vprašanje, ki si ga postavljamo, je: »Kakšna je značilnost novinarskega diskurza o kriminaliteti v Sloveniji?«. Pri tem je treba pojasniti, da diskurz razumemo kot določeno obliko družbene prakse. Sprejemamo Foucaultev pogled (1969/2001: 128), ki diskurz opredeljuje kot celoto izjav, ki izhajajo iz iste diskurzivne formacije. Diskurz je konstruiran iz omejenega števila izjav, za katere lahko definiramo celoto pogojev eksistence. Značilnosti novinarskega diskurza o kriminaliteti bomo odkrivali s pomočjo kvantitativne in kvalitativne analize vsebine. Pri kvantitativni analizi se bomo osredotočili na obseg novic o kriminaliteti in njihovo vključenost na prvo stran, pri kvalitativnem raziskovanju pa bomo odkrivali značilnosti diskurza s pomočjo kritične diskurzivne analize, ki je oblikovana na osnovi modela diskurzivne analize Fairclougha (1995) in van Dijka (1995a; 2005). Oba navajata, da diskurzivna analiza ni le tekstualna analiza teksta, ki se osredotoča predvsem na izbiro besedišča, temveč gre za širše pojmovanje diskurzivne analize, v kateri v ospredje pridejo družbeni odnosi. Diskurzivna analiza predstavlja analizo delovanja teksta znotraj družbenokulturne prakse.

V izbranem vzorcu časopisnih člankov bomo s pomočjo kritične diskurzivne analize analizirali naslednje elemente: vsebino teksta, ki ga bomo raziskovali in skušali opisati s pomočjo analize izbire besed in analize makropropozicij, dodali pa mu bomo tudi analizo grafične podobe oziroma slikovnega materiala. Skušali bomo odkriti lingvistične značilnosti jezika v tekstu in predstaviti implikacije teksta kot celote za bralca. Pri tem je treba razložiti, da teksta, enako kot Fairclough (1995), ne pojmujeemo le kot zapisano vsebino, temveč širše. Sodobna družba je namreč vedno bolj multisemiotična, tekst, katerega primarna semiotična oblika je jezik, pa vedno bolj združuje jezik z drugimi semiotičnimi elementi (fotografije, grafi, veliki naslovi, poudarki, udarna besedila itd.).

Kriminaliteta je družbeni pojav, ki, če jo vzamemo iz družbenega konteksta, vključuje dihotomično razmerje dveh akterjev, tj. žrtve in storilca, lahko pa tudi tretjega, ki v prvem razmerju deluje kot nekakšen vezni člen (policija, pravosodje). Zato je smiselno ugotoviti, kakšno vlogo so mediji namenili vključenim akterjem in družbenemu kontekstu kriminalitete. V tej fazi analize po zgledu Erjavčeve in Poler Kovačičeve (2009) tako vključujemo v kritično diskurzivno analizo tudi odkrivanje značilnosti medijske predstavitve vključenih akterjev. Odkrivali bomo tudi, ali mediji predstavljajo ozadja vzrokov za kriminaliteto in predstavlja-

jo širše razlage – kot to ugotavljajo številne kriminološke teorije – ali pa kriminaliteto predstavljajo le kot individualni pojav, v katerega so vključeni posamezniki kot storilci ali žrtve. Ob tem nas dodatno zanima tudi razmerje med družbeno močjo in diskurzom ter reprodukcijo družbene moči v diskurzu (van Dijk, 1996: 102), kar bomo skušali ugotoviti z odkrivanjem možnosti dostopa do diskurza. Zanima nas, kateri akterji so dobili možnost govora in oblikovanja novinarskega diskurza o kriminaliteti in kakšne so manifestne in latentne implikacije takšne pripustitve.

Kot zadnje raven analize bomo skušali analizirati družbene okoliščine diskurza medijskih novic o kriminaliteti v Sloveniji in jih umestiti v družbenokulturno prakso. Kot pravi van Dijk (1995a: 116), se v tekstu skrivajo različni pomeni, mnenja in ideologije. Da lahko ugotovimo, kako so ti pomeni povezani s tekstom, moramo opraviti analizo kognitivnega, družbenega, političnega in kulturnega konteksta. Skladno s tem bomo po vzoru Fairclougha (ibid.: 2, 97) v kritično diskurzivno analizo na tej ravni vnesli tudi interpretacijo razmerij med (produkcijskim in interpretativnim) diskurzivnim procesom in tekstom ter oblikovali pojasnitev razmerja med diskurzivnim procesom in družbenim procesom. Šele z interpretacijo teksta in njegovo umestitvijo v družbenokulturni kontekst lahko odkrijemo njegove na prvi pogled prikrite pomene in sporočila.

V vzorec časopisov, ki smo jih analizirali, smo vključili dva najbolj brana plačljiva dnevnika v Sloveniji, ki zagotavljata tudi nacionalno pokritost: Slovenske novice in Delo (Nacionalna raziskava branosti, 2009). Način določanja vzorca in selekcijo vsebine za nadaljnjo analizo smo določili na osnovi smernic, ki so jih podali Hansen, Cottle, Negrine in Newbold (1998: 91–124). V izbranih časopisih smo vzorec določili tako, da smo v obdobju od 1. januarja do 31. decembra 2009 s pomočjo računalniškega žreba v vsakem mesecu naključno izbrali en teden, v katerem smo v izdajah omenjenih časopisov od ponedeljka do sobote iskali novice, povezane s kriminaliteto. Analizirali smo naslednje tedne: 19. do 24. januar, 16. do 21. februar, 9. do 14. marec, 30. marec do 4. april, 4. do 9. maj, 15. do 20. junij, 6. do 11. julij, 24. do 29. avgust, 21. do 26. september, 5. do 10. oktober, 9. do 14. november, 21. do 26. december (25. in 26. decembra je bil praznik in časopisi niso izšli). Na takšen način smo analizirali 70 izdaj vsakega časopisa.

V vseh časopisih smo preverili celotno vsebino in iz nje izluščili tiste novice, ki so se nanašale na kriminaliteto. Pri tem je treba pojasniti,

da smo za kategorizacijo novic v sklop kriminalitete upoštevali Pečarjev pogled na vlogo kriminologije pri raziskovanju kriminalitete. Pečar (1981: 40, 41) meni, da kriminologija 1. pojasnjuje iz svojih gledišč pojave, ki so že inkriminirani; 2. obravnava družbene pojave in dogajanja, ki postajajo toliko pomembni, da jih šteje za nevarne ali moteče v vedenju ter družbo pripravlja na potrebno ustrezno reagiranje in jo opozarja nanj. Če pove- mo z drugimi besedami, pri vključitvi novic v področje kriminalitete in s tem v nadaljnjo analizo smo izhajali iz družbene in ne pravne opredelitve kriminalitete (Meško, 2006: 17–18). Področje kriminološkega raziskova- nja se namreč ne sme omejiti le na kršenje kodificiranih družbenih norm, temveč mora podati kritičen in analitičen pogled na družbena dogajanja, ki prinašajo negativne posledice in ogrožajo posameznike ali družbo, ne glede na to, ali so, strogo pravno formalno gledano, ta dogajanja legalna ali nelegalna. Zakoni, njihova odsotnost in/ali (ne)izvajanje so lahko namreč tudi družbeno škodljivi in v teh primerih se kriminologija ne sme izogniti soočanju s temi vprašanji in izzivi (Bučar Ručman, 2009: 119). Prispevki, ki smo jih iz vzorca časopisov vključili v nadaljnjo obravnavo, so vključevali omenjeni družbeni pogled na kriminaliteto in so se hkrati nanašali na medijsko poročanje o grožnjah, ki jih po Buzanu, Weaverju in de Wil- du (1998: 182) vključujemo v področje notranje varnosti. Prav tako smo v analizo vključili novice, ki se nanašajo na področje, ki ga Buzan, Weaver in de Wilde (ibid.) opisujejo kot »združena notranja in zunanja varnost« – koncept, ki ga še posebej v Evropi pogosto uporabljamo za povezovanje raznolikih vprašanj, kot so droge, organizirana kriminaliteta, transnaci- onalna kriminaliteta in ilegalne migracije. Novice, ki jih nismo vključili v nadaljnjo obravnavo, so se nanašale predvsem na poročanje o teroristič- nih in vojaških grožnjah in spopadih ter različne oblike (naravnih) nesreč.

4 Ugotovitve raziskave

4.1 Kvantitativna analiza vsebine časopisa

V vzorcu 70 izdaj časopisov Delo in Slovenske novice smo opravili kvan- titativno analizo celotne vsebine časopisa in ugotovili, da se obseg novic o kriminaliteti med časopisoma bistveno razlikuje. Kot lahko vidimo v tabeli 1, se je v Slovenskih novicah kriminaliteta pojavila na 469 straneh časopisa, kar predstavlja 22,56 odstotka vseh strani časopisa (vključno

z oglasnimi stranmi), ki jih je bilo v analiziranem vzorcu v celoti 2052. Slovenske novice so imele v analiziranem obdobju v povprečju 6,66 strani na posamezno izdajo časopisa, na katerih so bile objavljene novice o kriminaliteti. V Delu je obseg novic o kriminaliteti bistveno manjši, saj je bilo v istem obdobju kriminaliteti posvečenih 149 strani časopisa, kar je predstavljalo 7,82 odstotka vseh strani (teh je bilo 1905) oziroma povprečno 2,13 strani na posamezen izvod. Slovenske novice so kriminaliteti posvetile 3,15-krat več strani kot Delo oziroma 14,74 odstotka večji delež vsebine kot časopis Delo.

Tabela 1: Primerjava obsega novic o kriminaliteti v časopisih Slovenske novice in Delo

Obseg novic o kriminaliteti	Slovenske novice		Delo	
	Naslovnica	Vse strani	Naslovnica	Vse strani
Število strani o kriminaliteti v vzorcu 70 izdaj časopisa	59 strani	463 strani	22 strani	149 strani
Odstotek strani z novicami o kriminaliteti glede na vse naslovnice/vse strani časopisa v vzorcu	84 %	22,56 %	31 %	7,82 %
Kategorizacija novic o kriminaliteti	Slovenske novice (št. novic)		Delo (št. novic)	
	Naslovnica	Notranje strani	Naslovnica	Notranje strani
Fizično nasilje *nasilne smrti (umor/uboj)	54 (39)*	360 (225)*	3 (2)*	133 (55)*
Kriminaliteta, povezana s prepovedanimi drogami	4	51	1	26
Spolna kriminaliteta	5	37	0	11
Premoženjska kriminaliteta	8	142	1	69
Gospodarska kriminaliteta	4	13	16	45
Kriminaliteta v prometu	1	105	0	40
Socialna odklonskost	1	1	7	15
Ekološka kriminaliteta	1	5	3	7
Druge oblike kriminalitete	24	62	5	31

V raziskavi smo opravili tudi kvantitativno analizo vsebine prve strani časopisa in nato tudi notranjih strani.² Prva stran je namreč ključnega pomena za privabljanje bralcev in nakazuje vsebino oziroma na-

² Pri kvantitativni analizi vsebine smo iz obdelave izključili rubriki, v katerih oba časopisa (Slovenske novice v rubriki Danes zabeleženo, Delo v rubriki Na kratko) zgoj nanizata kratke nekajrviščne novice, ki predstavljajo predvsem povzetke uradnih policijskih obvestil.

čin poročanja časopisa. S pomočjo analize smo odkrili bistvene razlike v poročanju o kriminaliteti na prvi strani in tudi notranjih straneh med obema primerjanima časopisoma. V Slovenskih novicah se je kar na 59 prvih straneh od 70 oziroma na 84 odstotkih celotnega vzorca pojavila vsaj ena novica, povezana s kriminaliteto. Pri Delu je ta obseg bistveno nižji in znaša 31 odstotkov oziroma 22 strani od 70. Pri tem je treba dodatno opozoriti, da je razlika deležev obsega novic oziroma časopisnega prostora o kriminaliteti glede na celotno prvo stran med časopisoma še večja. Slovenske novice namreč na prvi strani objavljajo navadno le dve do tri novice, ki so jim dodani velik naslov in fotografije, medtem ko Delo objavlja na prvi strani večje število manj obsežnih novic, naslovi pa so bistveno manjše velikosti kot pri Slovenskih novicah. Pri umestitvi prve strani v kategorijo »kriminaliteta na prvi strani« smo tako šteli tudi tiste prve strani, ki so imele zgolj manjšo novico (ali celo le napoved novice) o kriminaliteti, in te so v tabeli I statistično izenačene s stranmi, kjer so novice o kriminaliteti prekrile eno izmed dveh ali treh novic ali kar celotno prvo stran (razen oglasov). To se je v Slovenskih novicah pojavilo na 14 prvih straneh, medtem ko pri Delu najdemo največ dve manj obsežni novici o kriminaliteti na prvi strani.

Pomembna razlika med obema časopisoma je tudi v izbiri dogodkov oziroma novic, ki so objavljene na prvi in tudi na notranjih straneh. Slovenske novice se v večini primerov osredotočajo na primere fizičnega nasilja (umori, uboji, ropi, izsiljevanja, pretepi), ki na splošno predstavljajo najobsežnejši sklop novic, objavljenih na njihovih prvih in notranjih straneh. Med novicami o nasilju, ki jih je bilo v izbranem vzorcu na naslovnici kar 54, se najpogosteje pojavljajo primeri skrajnega nasilja tj. umori in/ali uboji oziroma njihovi poskusi. Takšnih novic je bilo na prvi strani Slovenskih novic kar 39. Enako velja za notranje strani, kjer je bilo novic o fizičnem nasilju 360 med njimi pa kar 225 novic o umorih in/ali ubojih. Slovenske novice so na prvi strani pozornost namenile tudi premoženjski kriminaliteti, kriminaliteti, povezani s tihotapljenjem prepovedanih drog, in spolni kriminaliteti. V kategorijo »druge oblike kriminalitete«, prikazane v tabeli I, smo pri Slovenskih novicah uvrstili novice o nestrokovnem delu zdravnikov in posledičnih smrtnih primerih, povojnih pobojih, ilegalnih migracijah, obsodbi lastnika diskoteke Lipa, spominih nekdanjega direktorja forenzičnega inštituta itd. Slika kriminalitete na prvih straneh Delo je v primerjavi s Slovenskimi no-

vicami povsem drugačna. Novic, ki se nanašajo na nasilniško kriminaliteto, je v istem obdobju bistveno manj, saj so se pojavile zgolj na treh naslovnica, dve od treh pa sta se nanašali na umore in/ali uboje oziroma njihove poskuse. Enako velja tudi za notranje strani Delo, ki obsegajo v primerjavi s Slovenskimi novicami bistveno manj novic o nasilniški kriminaliteti in umorih, kljub temu pa ta sklop predstavlja najboljše del novic o kriminaliteti v časopisu Delo. Na prvih straneh Dela je največ pozornost posvečene gospodarski kriminaliteti, kjer je osrednje mesto zavzela t.i. afera Patria, pozornost pa so posvetili tudi drugim sumom zlorabe položaja, korupcije in finančnim malverzacijam v večjih podjetjih, v katerih je prihajalo do dvomov o legitimnosti in legalnosti njihovega poslovanja. Delo se je na prvi strani in tudi v notranjosti osredotočilo tudi na vprašanja socialne odklonskosti, protestov proti Mednarodnemu monetarnemu skladu in Svetovni banki, delavskim stankam, neplačevanju plač in socialnih prispevkov za delavce in odpuščanju delavcev. Največja razlika med časopisoma je poleg bistveno večje osredotočenosti Slovenskih novic na nasilje opazna tudi v tem, da se je Delo na naslovnica osredotočalo na primere gospodarske kriminalitete vodilnih v velikih gospodarskih družbah, korupcije pri porabi javnih sredstev in težave delavcev, tega pa v analiziranem vzorcu Slovenskih novic na prvi strani ni bilo opaziti. Razlika med celotno vsebino Dela in Slovenskih novic je opazna tudi v tem, da Delo posveča večjo pozornost gospodarski kriminaliteti in socialni odklonskosti, Slovenske novice pa v primerjavi z Delom posvečajo večjo pozornost spolni kriminaliteti in kriminaliteti, povezani s prepovedanimi drogami. Skupna obema časopisoma je velika pozornost, namenjena kriminaliteti, povezani s prometom (vožnja pod vplivom alkohola, prometne nesreče pod vplivom alkohola, objestna vožnja itd.), in premoženjski kriminaliteti, kjer so v ospredju vlomi, tatvine avtomobilov in drugih vrednih predmetov, tiho tapljenje cigaret preko meje.

4.2 Kritična diskurzivna analiza novinarskega diskurza kriminalitete

S pomočjo kritične diskurzivne analize medijskih novic o kriminaliteti v izbranih časopisih smo odkrili obstoj osmih diskurzov. To so diskurz fizičnega nasilja, spolne odklonskosti, premoženjske kriminalitete, kriminalitete, povezane s prepovedanimi drogami, kriminalitete v tujini,

prometnih nesreč vinjenih voznikov, diskurz nestrpnosti, ki vključuje prikaz kriminalitete tujcev, priseljencev in etničnih manjšin, ter diskurz socialne odklonskosti, ki vključuje viktimizacijo in izkoriščanje delavcev in socialno marginaliziranih. Ker smo v prispevku prostorsko omejeni, ne predstavljamo natančne diskurzivne analize vsakega od omenjenih diskurzov, temveč se podrobneje osredotočimo na najobsežnejšo kategorijo, tj. diskurz fizičnega nasilja, na koncu pa predstavljamo skupne ugotovitve za celoten novinarski diskurz kriminalitete.

4.2.1 Novinarski diskurz fizičnega nasilja v Sloveniji in v tujini

Za novinarski diskurz nasilniške kriminalitete v Sloveniji je značilno, da se Slovenske novice primarno osredotočajo na skrajne primere nasilja, in ti zavzemajo osrednjo vlogo v njihovem poročanju o kriminaliteti. Največjo pozornost namenjajo umorom, kjer je mogoče zaslediti tudi epizodno pokrivanje določenega primera od odkritja kaznivega dejanja, nadaljnje policijske preiskave, procesa na sodišču in vsakokratnega presojanja ob morebitnih pritožbah na sodišču. Posebna medijska pozornost in pokrivanje dogajanja v več epizodah sta v obeh časopisih posvečena kaznivim dejanjem, kjer obstaja a) posebna povezava med žrtvijo in storilcem (na primer infanticid (V20–26, 65, 67), paricid (V27–33, 64, 60, 66), druge oblike nasilja in umorov v družini (V34–35)), b) kaznivim dejanjem nasilnih storilcev in nemočnih žrtev (na primer napadi »varnostnika« na gosta lokala (V17, 18), ugrabitev, izsiljevanje in umor (V19, 36), poskus umora voznika avtobusa (V62, 63)). Poročanje Slovenskih novic o nasilju označuje tudi uporaba stilsko zaznamovanih besed in besednih zvez, ki spodbujajo čustveno reakcijo bralcev – sovražno nastrojenost do storilcev, njihovih dejanj ter empatijo z žrtvami in njihovimi svojci. Takšen stil pisanja je nazorno razviden v naslednjem zapisu ob novici o ropu dveh fantov v Ljubljani: »Enemu so iztrgali denarnico ter mu vzeli 15 evrov, drugega pa je nekdo iz skupine, ne bomo rekli podgan, ker bi s tem žalili te živali, ampak predrznežev, udaril« (V47). Ob tem je treba poudariti, da je pri uporabi besed in besednih zvez v primerih poročanja o nasilniški kriminaliteti v Slovenskih novicah mogoče opaziti razhajanje med poročanjem o kaznivih dejanjih v Sloveniji in v tujini. Značilno je, da se o kaznivih dejanjih, storjenih v Sloveniji, zlasti umorih, o katerih so poročali epizodno (na primer V35, 28, 59, 60), ne uporabljajo tako čustveno zaznamovane besedne zveze, kot je to značilno

za poročanje o umorih v tujini. Na drugi strani je za slovenske primere značilen (pre)podroben opis načina storitve kaznivega dejanja in tudi dogajanja po kaznivem dejanju.

Slovenske novice in tudi Delo so v nekaterih primerih objavili novice o kaznivih dejanjih, ki so se zgodila v preteklosti. Tudi v teh primerih je šlo za skrajno nasilna kazniva dejanja (V38, 39). Opis dogodkov iz preteklosti so spodbudili tudi novi podobni dogodki. Tako so Slovenske novice ob infanticidu, ki se je zgodil spomladi 2009, objavile prispevek »Bele krste morilskih staršev« (V40), v katerem so nanizani drugi primeri umorov otrok iz preteklosti, ki so jih zagrešili starši, podobno predstavitev dejanj iz preteklosti pa je sprožil tudi bombni napad na hišo sodnice na Gorenjskem. Isti dan kot novica o tem dogodku je bil objavljen tudi prispevek, v katerem so kratko opisani pretekli primeri napadov na sodnike in tožilce (V41). Slovenske novice so v obeh omenjenih prispevkih predstavljale informacije na način, ki mu lahko pripišemo vlogo ustvarjalcev moralne panike. To lahko razberemo iz naslednjih besed: »... romantike in idile je na Gorenjskem konec, začela se je vojna med zakonom in njegovimi kršitelji. Na žalost moramo dodati, da se je začela vojna, ki ne izbira sredstev!« (V42). Omenjeni pristop razkriva tudi analiza naslednjih makropropozicij: »v slovenske grobove so v zadnjih letih položili preveč belih krst z žrtvami morilskih staršev«, »umori lastnih otrok v Sloveniji sploh niso redki«, »oče s tolkačem za meso pobil 11-letno A in dveletno B«, »oče s sekiro umoril 13-letno A in osemletnega B«, »mati z vrvjo zadavila šestletno A« (V40).³ Nagovor čustev bralcev je dodatno podkrepjen s slikovnim gradivom; v tem prispevku so to slike umorjenih otrok, groba, mrliške vežice in kraja storitve enega izmed kaznivih dejanj. Prikazovanje podatkov o kaznivih dejanjih, storjenih v preteklosti, je mogoče zaslediti tudi pri časopisu Delo, v primeru poročanja o umorih v streljanju na šoli v Nemčiji. V prispevku (V43) je namreč objavljena preglednica »Najhujših pokolov na šolah in univerzah«, v kateri so nanizani datumi, kraj zločina, starost storilca in število žrtev za enajst podobnih dejanj iz preteklosti.

Za diskurz kriminalitete v tujini je značilno, da se novice izbirajo na osnovi podobnih meril kot veljajo za izbor novic o kriminaliteti doma, prav tako pa se tudi predstavljajo z istimi rituali poročanja. V Slovenskih

³ V novinarskem prispevku so navedena imena žrtev ter imena in priimki storilcev, ki pa jih za potrebe analize diskurza ni treba navajati. V celotni raziskavi so osebna imena žrtev ali (domnevnih) storilcev izpuščena in nadomeščena z oznakami A, B, C.

novicah je med novicami o kriminaliteti v tujini največji delež tistih, ki se nanašajo na skrajno nasilna kazniva dejanja, tj. na umore in uboje. Umori, o katerih poročajo, so povezani predvsem s skrajnim nasiljem, primeri, v katerih je veliko število žrtev, s kaznivimi dejanji, katerih žrtve so otroci in drugi družinski člani. Makropropozicije, ki so zastopane v teh novicah ponekod že v naslovih, podnaslovih in tudi tekstu vsebujejo čustveno zaznamovane besede in besedne zveze kot na primer: socialni delavec zadavil 30 žensk (V9), ženo imel dve leti v zamrzovalniku (V37), ustreljen, razkosan, skuhan, zabetoniran (V22), materino meso jedel več kot mesec dni (V15), morilec odmetaval ude (V16), serijski morilec še vedno straši, prestrašeni prebivalci se zapirajo v hiše in oborožujejo (V3). Slovenske novice so s poročanjem o skrajno nasilnih kaznivih dejanjih, z detajlnimi opisi, v katerih so uporabili čustveno zaznamovane besede in besedne zveze, prikazovale izbrane tuje države kot mesto, kjer se dogajajo grozljiva dejanja. Tako so celo neposredno zapisale naslednjo makropropozicijo: »V ZDA skoraj ne mine dan brez množičnega umora« (V14). Če ob tem upoštevamo FBI-jevo opredelitev množičnih umorov, ki pravi, da so to umori z več kot štirimi žrtvami v enem dogodku (Morton, Hilts, 2008: 8), in uradno statistiko kriminalitete v ZDA (Homicide Trends in the U.S., 2010), lahko ugotovimo, da je zapis v Slovenskih novicah napačen in zavajajoč. Žrtev množičnih umorov v ZDA je namreč manj kot en odstotek. Velika večina žrtev umorov (več kot 90 odstotkov) je posameznikov, množični umori pa se ne zgodijo vsak dan.

Umori in nasilje predstavljajo tudi pomemben delež novic o kriminaliteti v tujini, ki so objavljene v Delu, pri tem pa je pozornost posvečena (tudi) drugačnim oblikam umorov kot v Slovenskih novicah. Delo se ne osredotoča na družinsko nasilje in umore med člani družine – v analiziranem vzorcu je le ena takšna novica (V44) –, temveč na primere političnih umorov v Rusiji (V45, 46), umore na šolah, umore z večjim številom žrtev (V42), posebno pozornost pa so namenili tudi različnim oblikam demonstracij in odzivom oblasti ne njih – na primer politični nemiri in aretacije ob volitvah v Iranu (V52, 53), protesti na Kitajskem (V54, 55), demonstracije v Londonu ob sestanku skupine G20 (V51). Analiza makropropozicij in tudi besed in besednih zvez v prispevkih v časopisu Delo odkriva, da Delo uporablja čustveno zaznamovane besedne zveze v manjši meri kot Slovenske novice, vendar se jim ne odreče. Tako tudi v njegovih prispevkih pišejo o »divjem zabadanju« (V44), o kroglah, ki »pokosijo« in »prerešetajo« ljudi (V50), »morilskem pohodu na šoli« (V42) itd.

Pri obravnavi protestov in novinarski konstrukciji podobe protestnikov v zahodnem svetu in drugje lahko zasledimo dvojna merila. V konfliktu med protestniki in oblastjo v Iranu in na Kitajskem je mogoče zaslediti črno-belo predstavljanje dogajanja, kjer naj bi prihajalo do konflikta med prodemokratskimi protestniki, intelektualci, opozicijo ter avtoritarno, nasilno oblastjo in njenimi »do zob oboroženimi« (V55) policisti, ki »udarijo z vso močjo ob vsakem najmanjšem zametku neredov ali družbenega upora« (V54) in, če je treba, odgovorijo »z ognjem in streljanjem na slepo v množico« (V55). V poročanju o protestih v zahodnem svetu (na primer protest v Londonu ob srečanju vrha G20 (V51) in protest v Baden-Badnu ob srečanju voditeljev članic Nata (V58)) pa je mogoče zaslediti ravno obraten medijski prikaz – na eni strani je policija, ki želi vzpostavljati red, na drugi strani pa nasilni demonstranti, ki se spopadajo z njo. Kot je razvidno iz spodnjega zapisa, je v teh primerih uporaba policijske sile in celo vojske v medijih prikazana kot upravičena, saj gre za nasilne protestnike, ki jih je le tako mogoče umiriti: »... na terenu bo 25.000 policistov in več sto vojakov. Nemški varnostni organi predvidevajo, da bo med protestniki okoli tri tisoč pripadnikov skrajnih levičarskih skupin, nagnjenih k nasilju« (V58). Mediji pri poročanju o teh protestih ne prikazujejo vzrokov za proteste, vsebina, ki jo zastopajo protestniki, pa je reducirana na le nekaj fraz, ki jih novinarji prepíšejo s transparentov protestnikov. Prikaz policistov in vojakov je osredotočen zgolj na njihovo število, ni pa mogoče zaslediti besednih zvez kot v primeru kitajskih in iranskih protestov (na primer do zob oboroženi policisti, mesto je bilo podobno bojišču, mesto so okupirale varnostne sile). Čeprav se razmere med obema skupinama držav sicer razlikujejo (zlasti v stopnji uporabljene sile), pa je medijski prikaz dogajanja zavarjavajoč. Kot je že slik razvidno iz, so tudi v zahodnem svetu policisti, ki nadzorujejo te proteste, močno oboroženi in zaščiteni, z njimi sodeluje vojska, izkušnje iz preteklosti pa kažejo, da je v obeh primerih uporabljena tudi skrajna fizična sila, ki povzroči smrtne žrtve.

4.2.2 Skupne značilnosti novinarskega diskurza o kriminaliteti

Če primerjamo opise kaznivih dejanj v Slovenskih novicah in Delu, lahko ugotovimo, da so v Slovenskih novicah podrobnejši in opisujejo podrobnosti umorov, spolnih zlorab, ropov, goljufij itd. Uporabljeni jezik, besede in besedne zveze v prispevkih in naslovih Slovenskih novic so

veliko bolj čustveno zaznamovani in senzacionalistični kot v Delu. Slovenske novice pišejo na primer o moriji, klavnici, zverinskih umorih, monstrumih, podganah itd. , medtem ko Delo sicer tudi uporablja stilsko in čustveno zaznamovan jezik, a je bolj prefinjen in artikuliran – na primer pobesneli najstnik, prerešetal sorodnike, val nasilja, do zob oboženi itd. Posebno pozornost med kriminaliteto doma v tujini so Slovenske novice posvetile tudi spolnim zlorabam, zlasti tistim, katerih žrtve so bili otroci. Slovenskih novice so pri poročanju o takšnih kaznivih dejanjih v družini poročale z uporabo specifične besedne zveze – številne takšne primere so vezali na medijsko odmeven primer, ki se je zgodil v Avstriji. Tako so pisali o ameriškem Fritzlu, britanskem Fritzlu, južnoafriškem Fritzlu, Fritzlu na kvadrat, notranjskem Fritzlu, ptujskem Fritzlu, zapisali pa so tudi trditev »očitno ima vsaka država svojega Fritzla« (V6). V obeh časopisih so v novice vključeni tudi izbrani citati, ki so jih žrtve ali storilci izrekli ob dogodku, dogodki pa so pogosto opisani do podrobnosti, ki niso potrebne in s katerimi se zadovolji le voajerska želja bralcev. V primerih obeh časopisov je mogoče zaključiti, da se za namene zagotavljanja večje branosti izkorišča radovednost javnosti, ki jo podrobnosti takšnih dejanj privlačijo.

Analiza grafične podobe in slikovnega materiala odkriva tako razlike kot tudi podobnosti med obema novinarskima diskurzoma. Oba časopisa objavljata slike storilcev/osumljencev/obtožencev, policistov, sorodnikov žrtev kaznivih dejanj, zaseženih predmetov (na primer orožja in prepovedanih drog), slike prometnih nesreč in slike dogajanja na sodišču. Pri tem je mogoče opaziti razliko, da Slovenske novice objavljajo tudi slike zagovornikov, tožilcev in v nekaterih primerih tudi sodnikov (ali celotnega sodnega senata), medtem ko Delo v slikovno gradivo s sodišča vključuje predvsem slike obtožencev. Domnevni storilci so na slikah obeh časopisov navadno prikazani vklenjeni na sodišču, v spremstvu policistov, ob izstopanju iz policijskega kombija itd. Razlika med obema časopisoma je tudi v tem, da slikovno gradivo Slovenskih novic veliko bolj posega v zasebnost posameznikov. Zasedimo lahko slike s pogrebov žrtev, slike grobov, krst, osebne slike umorjenih žrtev, med katerimi so tudi otroci, slike sorodnikov storilcev, slike kraja storitve kaznivega dejanja in tudi okolice (vhod v stanovanje, blok, hiša, zunanje okolje), slike policistov na kraju kaznivega dejanja, slike znanih oseb, vpletenih v kazniva dejanja itd. Pomembna razlika v grafičnem oblikovanju med časopisoma

je tudi velikost naslovov prispevkov. Slovenske novice uporabljajo velike naslovnice, ki v primeru senzacionalnih novic obsegajo tudi širino cele strani, medtem ko časopis Delo uporablja veliko manjše naslove.

Novinarski ritual poročanja o kriminaliteti vključuje tudi elemente, ki jih novinarji uporabljajo za oblikovanje bralčevega vtisa, da je neposredno seznanjen z dogajanjem v posameznih primerih. Elementi takšnega delovanja so na primer opisi dogajanja na sodišču in citati besed, ki so jih izrekli sodniki, tožilci, policisti, priče ali žrtve. Pri tem imajo novinarji proste roke za izbor citatov in dogodkov in tako na primer iz večurne sodne obravnave poročajo predvsem o najbolj ekstremnih trenutkih in dogodkih. Navadno se osredotočijo na zaplete, nasprotja med oškodovanci, pričami in obdolženci ali druge dramatične zaplete v sodni dvorani. Nazoren primer takšnega poskusa prikaza dogajanja v dvorani predstavlja naslednji odstavek iz Slovenskih novic: »Še enkrat bi rad izrekel sožalje vsem sorodnikom,' je srepo zrl predse in nagovoril užaloščene, A-jevo mater, sestri, teto in svaka. 'Naj bo tiho,' so se ogorčeno odzvali z druge klopi. 'Brez pripomb, če ne, bom odstranila javnost,' je na to dejala predsednica senata B« (VI7). Omenjeni citat nima z vidika poročanja o obravnavanem dogodku nobene informativne vrednosti, vendar je v poročanje vključen zato, ker bralcu navidezno predstavlja realno dogajanje v sodni dvorani. Podobno velja tudi za opise dogajanja, ki jih podajo žrtve oziroma priče. Kot je razvidno iz objavljenih besed priče umora na šoli v Nemčiji, dobimo s takšnim načinom poročanja vtis, da vemo, kaj se je zgodilo, in to je najbližje temu, da smo sami priče dogodka: »Bili smo v razredu. Zaslišimo več strelav. Okoli šole so glasna policijska vozila in rešilci. V parku leži mrtev človek. Čakamo, da nas odpeljejo ... Počutim se, kot da sem v filmu. To vidim neprenehno na televiziji. Nenadoma doživljam take stvari v svojem življenju« (V43).

Analiza in primerjava tematskih sklopov, o katerih so poročali mediji, nam omogoča odkritje diskurza nestrpnosti, ki ga lahko zasledimo v različnih časopisnih člankih. Podobno kot ugotavlja van Dijk (2005: 45) za španske časopise, tudi naši dnevnikarji poročajo o kriminaliteti tujcev tako, da razkrivajo njihovo nacionalnost, tudi ko ni povezave med nacionalno pripadnostjo in storjenimi kaznivimi dejanji. Pritrdimo lahko ugotovitvam Erjavčeve, Hrvatinove in Kelblove (2000), Dragoša (2004) in Kuharja (2006), da je ključni pristop predstavljanja manjšinskih akterjev v medijih oblikovan na diskurzu, ki deli prebivalstvo na »nas« in »njih«.

Analiza makropropozicij odkriva, da se »oni« prikazujejo kot storilci kaznivih dejanj, »mi« pa kot žrtve – tako neposredne žrtve kriminalitete kot posredne žrtve stroškov preiskovanja, sodnih postopkov in kaznovanja, ki jih moramo zaradi »njih« plačati »mi«. Nazoren primer takšnega poročanja je prispevek v Slovenskih novicah (V1), ki je naslovljen z velikim naslovom »Lopovščine se pri nas izplačajo« in v katerem je mogoče najti tudi naslednjo makropropozicijo: »... prijetje (bi) bolj kot ne le obremenilo slovenski proračun« (V1). V zadnjem odstavku istega članka piše: »No, da se lopovski pohodi po naši državi izplačajo, pove še podatek, da je Romun oproščen stroškov sodnega procesa, honorar in nagrado njegovemu zagovorniku pa bomo plačali davkoplačevalci iz državnega proračuna. Slovenskega, ne romunskega, da se razumemo. Ker gre dober glas v deveto vas, pričakujemo še več dolgoprstih gostov iz Romunije« (V1).

Podobno velja tudi za druge prispevke v Slovenskih novicah, ki se nanašajo na kriminaliteto tujcev. Čeprav narodnost osumljencev predstavlja osebno značilnost, ki nima vpliva na kriminaliteto posameznika, je praviloma zapisana že v naslovu ali podnaslovu prispevkov. Naslovi, ki jih je moč zaslediti v vzorcu časopisov Slovenskih novic so »Romun kradel« (V4), »Goljufivi Romuni« (V5), »Madžari kradejo po Sloveniji« (V2), v Delu pa na primer »Obsodili romunske prodajalce prstanov« (V10). Če omenjene (makro)propozicije niso predstavljene že v naslovu ali podnaslovu, se v primerih, ko se etnična pripadnost storilca razlikuje od večinske oziroma »naše«, to ne pozabi omeniti v besedilu članka. Tako novinar v Slovenskih novicah zapiše »Takšni kazni se bosta zagotovo izognila 51-letni Albanec s slovenskim državljanstvom . . .« (V8), v Delu pa na primer »Na kranjskem sodišču obsodili A, B ter Albanca C« (V12). Pri poročanju o kriminaliteti tujcev in tudi slovenskih državljanov neslovenske etnične pripadnosti je mogoče ugotoviti, da prihaja do generalizacije in ustvarjanja vtisa o kolektivni kriminalni naravi določene nacije ali etnične manjšine. Medijsko poročanje pripomore k oblikovanju predsodka o tem, da so vsi Romuni, Madžari, Romi itd. storilci kaznivih dejanj. Poseben primer sugestije o povezavi nacionalnosti in kriminalitete omogoča odkritje makropropozicije v članku v Delu (V13): »Sedmerica je stara od 15 do 27 let, vsi so iz Ljubljane, naši državljani in . . .«. Omenjena trditev in poudarjanje tega, da gre za naše državljane, lahko bralca vodita v zaključek, da so naši državljani le redko storilci takšnih kaznivih dejanj in je zato tokrat to treba posebej poudariti. Do

podobnega zaključka nas vodi tudi zapis ob novici o umoru, ko je bilo v Delu (V61) zapisano: »... usodne noči pa naj bi bila Jeseničana, oba Slovenca, hodila naokrog in se nato sprla prav v lokalu ...«. Iz tega zapisa lahko razberemo, da se Slovenci navadno ne sprejo in je zato tokratno izjemo treba eksplicitno zapisati.

Opazna razlika med Slovenskimi novicami in Delom je tudi manjša osredotočenost časopisa Delo na kriminaliteto (pri nas in v tujini), v katero so kot žrtve, storilci ali priče vključene znane osebe. Razlika med pristopom med časopisoma je nazorna v primeru poročanja o vlamu v hišo medijsko izpostavljene Slovenke. Slovenske novice so prispevek naslovile: »A po ropu spi s palico« (V68) in v prispevek vključile pevkino sliko, njene citate in opis dogodka. Delo je prispevek o istem kaznivem dejanju nasloвило »Mladi vlomilec za zapahi« (V69), v prispevku pa ni nikjer omenjeno, kdo je žrtev tega dejanja, vanj niso vključene njene slike in prav tako ne njene izjave. Omenjeni primer odkriva tudi drugo značilnost novinarskega diskurza o kriminaliteti, tj. navajanje zavajajočih podatkov v naslovih prispevkov. Ker naslovi delujejo kot sredstvo za trženje časopisa, so v njih podatki o šokantnih oblikah kriminalitete, četudi se niso resnično zgodile. Novinarska naslovna prekategorizacija kaznivega dejanja iz velike tatvine v rop je toliko bolj očitna zato, ker novinar pod velikim naslovom, v katerem piše, da gre za rop, v podnaslovu piše »policija je priprla 20-letnega možkega, ki je osumljen vloma in tatvine v hiši pevke A« (V68). Novinar je očitno vedel, da pri tem dejanju ne gre za rop, vendar je zaradi večje senzacionalnosti v naslov vključil bolj nevarno kaznivo dejanja, tj. rop.

Nekonsistentnost poročanja o kriminaliteti se kaže v nasprotujočih si podatkih v posameznih epizodah pokrivanja določenega primera. Tako na primer v primeru sojenja za umor 27. avgusta 2009 v Slovenskih novicah zapišejo. »Psihiatrinja naj bi namreč ugotovila, da A sploh ni patološki hazarder« (V29), 22. septembra 2009 pa v podnaslovu novice zapišejo »da se je 26-letni hazarder sprijaznil z 20-letno usodo« (V30). Nasprotujoče si trditve lahko najdemo tudi znotraj istih prispevkov. V prispevku Slovenskih novic lahko že dva dneva po umoru dveh otrok preberemo naslov »Mama zadušila A in B« (V24), v podnaslovu nato piše, da je »osumljena njuna mati C D«, nadalje v enem izmed podnaslovov piše »Zadušila ju je med spanjem«. Omenjeni primer poleg nekonsistentnosti kaže tudi na drugo značilnost medijskega diskurza o kriminaliteti – neupoštevanje domneve nedolžnosti. Novinarji so v ve-

likem naslovu celostranske novice zapisali, da je otroka zadušila mama, čeprav ta sploh še ni bila obsojena in se je tudi kasneje v postopku na sodišču izrekla za nedolžno. Ugotovitev o neupoštevanju domneve nedolžnosti potrjuje tudi širša analiza makropropozicij, ki kaže, da v poročanju Slovenskih novic ne v naslovih in tudi ne v sami vsebini člankov ni upoštevana domneva nedolžnosti. Mediji poročajo o kriminaliteti in (domnevnih) storilcih kaznivih dejanj ne glede na to, ali je bilo kaznivo dejanje že obravnavano na sodišču in (domnevni) storilec pravnomočno obsojen. V opisih dejanj so namreč v različnih primerih zapisane trditve, da so osebe storile določeno kaznivo dejanje (V4, V5, V6, V20), čeprav jim na sodišču krivda sploh še ni bila dokazana. O posameznih za občinstvo privlačnih primerih, (domnevnih) storilcih in tudi žrtvah poročajo v vseh fazah obravnave primera, in to na način, ki omogoča razkritje identitete vpletenih oseb. V številnih primerih, ko so novinarji zapisali, da gre za osumljene, obtožene, domnevne storilce, pa so osebe identificirali z imeni in priimki ter slikami, s katerih jih je mogoče prepoznati. V nekaterih primerih (V59, 7, 11) pa so navedli ime, priimek in celo popoln domač naslov osumljenca ali žrtve.

Za novinarski diskurz kriminalitete je značilno tudi to, kar je Giddens (1991: 26) poimenoval učinek kolaža. Zgodbe in druge vsebine, ki so v medijih nanizane, nimajo ničesar skupnega, razen to, da imajo novičarsko vrednost. V obeh analiziranih časopisih se omenjeni učinek kolaža vidi v objavljanju oziroma nizanju različnih, nepovezanih zgodb o različnih oblikah kriminalitete ali celo njihovem vključevanju na strani s popolnoma drugačnimi novicami, ki niso povezane s kriminaliteto (na primer športne novice, poročila iz sveta). Skupna značilnost analiziranega novinarskega diskurza o kriminaliteti je tudi osredotočenost na ekstremne odklone, ki v javnosti povzročajo moralno obsojanje in ogorčenje. To je doseženo s poročanjem o odklonskih dejanjih, ki najbolj odstopajo v kvantitativnem pogledu (veliko število žrtev, velika količina zasežene droge, orožja, veliko število ogoljufanih, tatvine velike vrednosti itd.), v načinu storitve in intenziteti dejanja (kruti umori, nasilni ropi, nasilna posilstva, predrzne tatvine, uporaba nevarnega orožja, kot so bombe, hude prometne nesreče itd.) in z dejanji, ki v relaciji med vpletenimi osebami (žrtvami in storilci) predstavljajo odklon od družbeno pričakovane relacije med temi osebami (na primer nasilje v družini, infanticid, paricid, spolne zlorabe v družini).

Akterji, ki so dobili možnost govora, oblikovanja in nadzorovanja diskurza, so bili, prvič, iz vrst medijskih organizacij. Novinarji in uredniki so med vsemi novicami izbrali tiste, o katerih se je poročalo, odločali so o njihovih naslovih, vsebini, izbiri besed in besednih zvez, grafičnem in slikovnem gradivu in o drugih osebah, ki so jim omogočili aktiven vstop v novinarski diskurz o kriminaliteti. Te osebe so bile, drugič, predvsem iz vrst uradnih institucij, ki se ukvarjajo s kriminaliteto – policija, sodišča, tožilstvo. Prispevki so v večini povzemali uradne vire (policijske izjave, dokumente s sodišča, obrazložitve sodnikov), ponekod pa je za zagotavljanje občutka o seznanjenosti vključena tudi tretja skupina akterjev, to so bila mnenja žrtev, njihovih sorodnikov, prič in odvetnikov. Med analiziranimi primeri je le v enem primeru vključeno mnenje kriminologa, katerega kratko misel so predstavili v eni povedi v prispevku o streljanju na nemški šoli (V42), kar pa seveda ne omogoča predstavitev širšega znanstvenega pogleda na kriminaliteto oziroma samo dejanje. Izsledki te raziskave se skladajo z zaključki raziskave o poročanju New York Timesa in Washington Posta o kriminaliteti (Buckler, Griffin in Travis, 2008), da novinarski diskurz kriminalitete ne vključuje mnenj strokovnjakov s tega področja. Kot je ugotovila že Vodopivčeva (1997), se njihovi pogledi ne ujemajo s pogledi medijskih odbiralateljev. Cilja obeh skupin sta namreč različna in (lahko) tudi izključujoča. Raziskovalci si želijo oblikovati čim bolj realna pojasnila za določene pojave, medijski odbiralateli pa zagotoviti čim večji delež občinstva in čim večje dobičke. Med akterji, ki jim je le izjemoma omogočen aktiven dostop do medijskega diskurza (so pa osrednji predmet pasivnega dostopa v obliki slik, opisa njihovih dejanj in njih samih itd.), so v ospredju osumljenci/obtoženci/obsojenci. Če so njihove besede vključene v novinarski tekst, se novinarji do njih praviloma opredelijo in jih dopolnijo s svojimi komentarji, sami odločajo, katere besede bodo izbrali in kako jih bodo umestili v celotno novico. Če skušamo poročanje medijev o kriminaliteti umestiti v družbenokulturne okoliščine in skušamo odkriti družbeni kontekst, lahko zaključimo, da v člankih ni mogoče zaznati podrobnejše razlage vzrokov za kazniva dejanja, predstavitve vpliva socialnih dejavnikov, da nista predstavljena socialni položaj storilcev in ozadje njihove (domnevne) vključitve v kazniva dejanja.

5 Zaključna diskusija

Na podlagi teoretičnih ugotovitev in zaključkov, predstavljenih v raziskavi novinarski diskurz kriminalitete, lahko potrdimo, da je medijska slika kriminalitete resnično popačena – tako v kvantitativnem kot kvalitativnem pogledu. Razhajanje je prisotno v izbiranju dogodkov, ki jih mediji objavijo, načinu njihove predstavitve ter identificiranih in predstavljenih vzrokih za kriminaliteto. Mediji izbirajo ekstremne oblike kriminalitete, ki pa v celoti vseh storjenih kaznivih dejanj predstavljajo le majhen delež, in jim namenijo večino pozornosti. Med analiziranimi časopisoma (Slovenske novice in Delo) obstajajo sicer razlike in tudi skupne značilnosti pri poročanju o kriminaliteti. Ugotovljene skupne točke poročanja o kriminaliteti med obema časopisoma so poročanje o skrajnih primerih kaznivih dejanj, prevlada uradnih virov, odsotnost glasu strokovnjakov (sociologov, kriminologov), osredotočenost na nasilje, kriminaliteto, povezano z drogami, predstavljanje nacionalnih globalnih novic (tj. kriminalitete v tujini, ki nima neposrednega vpliva na družbene razmere pri nas), spodbujanje nestrpnosti in oblikovanje predsodkov. Pri poročanju o kriminaliteti se analizirana časopisa razlikujeta v jeziku, ki je uporabljen v prispevkih, izboru dogodkov, uporabljenem slikovnem materialu, vsebini in obsegu naslovov, vsebini prve strani časopisa, novinarskih komentarjih itd. Za Slovenske novice je značilen tabloidni pristop predstavljanja kriminalitete, ki vključuje obsežno poročanje o skrajnih primerih nasilja (zlasti umorih), spolnih zlorabah in drugih oblikah kriminalitete v družini. Slovenske novice poročajo o takšnih oblikah kriminalitete tako doma kot tudi v tujini. Časopis Delo o teh kaznivih dejanjih piše v drugačnem slogu in manjšem obsegu, pozornost pa so osredotočili tudi na druge oblike kriminalitete (socialno odklonskost, gospodarsko kriminaliteto itd.). Če ugotovitve o novinarskem diskurzu kriminalitete v analiziranih časopisih primerjamo s teoretičnimi ugotovitvami o poročanju medijev o kriminaliteti, lahko ugotovimo, da se večina ugotovitev potrdi, do odstopanja pa prihaja pri v tujini ugotovljenem poudarku o poročanju o kriminaliteti, kjer se storilec in žrtev med seboj nista poznala. Takšne oblike kriminalitete pri nas ne pritegnejo posebne medijske pozornosti, saj je za novinarski diskurz značilno ravno obratno – posebna pozornost je namenjena kriminaliteti v družini. Dodatno odstopanje je mogoče opaziti tudi v veliki pozornosti slovenskih medijev, namenjeni premoženjski krimi-

naliteti (vlomom, tatvinam, tihotapljenju cigaret itd.), kaznivim dejanjem v prometu (prometne nesreče s smrtnim izidom, prometne nesreče, storjene pod vplivom alkohola, objestna vožnja itd.) in kriminaliteti, povezani z drogo, ki jih tuji raziskovalci niso posebej izpostavljali.

Primerjava med obema časopisoma kaže na različen pristop pri poročanju o kriminaliteti (in tudi na določene skupne značilnosti), pri čemer verjetno ni naključje, da je časopis, ki uporablja bolj senzacionalističen pristop, hkrati tudi najbolj bran časopis v Sloveniji. Glavni vzrok za opisani specifični način poročanja o kriminaliteti pri obeh časopisih (in tudi drugih medijih) izhaja iz tržne naravnosti medijskih organizacij, ki kljub pomembni vlogi v družbi delujejo le kot eno izmed podjetij na gospodarskem trgu (Habermas, 2006: 24). Kot vsako podjetje sledijo najprej primarnemu cilju v gospodarstvu, tj. ustvariti čim večji dobiček. Vsebine tako prilagajajo zahtevam občinstva, saj na medijskem trgu velja pravilo – večji je delež občinstva, višji so prihodki in dobički (Grossberg, Wartella, Whitney, 1998: 107). Kot pravita Curran in Seaton (1993: 4) v knjigi z naslovom *Moč brez odgovornosti* (orig. *Power Without Responsibility*), imajo mediji mogočno moč, ki pa je bolj kot kdaj koli prej moč brez odgovornosti. Lastniki medijskih hiš se niso pripravljali odpovedovati dobičkom, posledično pa uredniki in novinarji niso pripravljani na etično samoomejevanje oziroma jim to ni dopušče-no – če smo natančni, se samoomejevanje dogaja, vendar ravno v smeri zagotavljanja vsebin, ki prinašajo večji delež občinstva in večje dobičke. Zaradi tega postajajo sužnji rezultatov meritev deleža občinstva (Bourdieu, 1998: 27), podrejeni se morajo pritiskom oglaševalcev, interesom lastnikov in vedno znova odkrivati načine, kako zagotoviti maksimalen delež občinstva. Eden izmed njih je tudi predstavljeni specifičen način poročanja o kriminaliteti. Vodilni v medijskih hišah so ugotovili, kakšne vsebine privlačijo najširše občinstvo, poleg tega pa istočasno prilagajajo svoje izdelke oziroma vsebine tudi posameznim kategorijam občinstva. Analizirana časopisa predstavljata potrditev te ugotovitve, saj gre – kot je že iz analize poročanja o kriminaliteti razvidno – za dva konceptualno in vsebinsko različna časopisa, ki jih občinstvu ponuja ista medijska hiša (v analiziranem primeru Delo, d. d.). Takšen pristop namreč omogoča pokrivanje širšega deleža občinstva in s tem povečanje dohodkov.

Ugotovljeni načini poročanja analiziranih časopisov potrjujejo van Dijkovo (1995b: 20; 2001: 356) ugotovitev o tem, da imajo družbene elite

nadzor nad medijskim diskurzom. Mediji so v zahodnem svetu prevzeli vlogo navideznega družbenega kritika, vendar je njihova kritika omejena. Najširša omejitev je prisotna na ideološkem področju, kjer mediji ne delujejo kot kritiki temveč zagovorniki obstoječega kapitalističnega sistema, katerega sestavni del so prav medijska podjetja. Čeprav je časopis *Delo* sicer namenil nekaj pozornosti tudi t. i. socialni odklonskosti (na primer prispevki V69, 56, 57), ki bi jo lahko vključili med družbene poglede na kriminaliteto, zastopane zlasti med kritičnimi (neo)marksističnimi kriminologi, njihovo pisanje ni predstavljalo resne kritike ureditve, temveč le epizodno opozarjanje na težave in predstavljanje podobe o »slabem jabolku v dobrem sadovnjaku«. Če skušamo odkriti manifestne in latentne implikacije predstavljenega novinarskega diskurza o kriminaliteti, lahko ugotovimo, da je manifestno predvsem oblikovanje dihotomičnega razmerja med slabim in dobrim. Slabo predstavljajo storilci kaznivih dejanj, zlasti fizičnega nasilja, dobri pa so tisti, ki se z njimi »borijo«, in tudi njihove žrtve. Medijsko predstavljeni primeri so namreč vzeti iz družbenega konteksta in prikazujejo osamljene epizodne primere kriminalitete, za katero so – kot je mogoče prebrati iz medijev – krivi (le) storilci. Latentna implikacija takšnega poročanja pa je sprejemanje prikazane medijske realnosti kot zrcalne družbene slike in temu ustrezna identifikacija dejavnikov ogrožanja, s tem pa lahko pritrdimo Althusserjevi (2000) ugotovitvi, da mediji delujejo kot ideološki aparat države. Ljudje zaznavamo medijsko najbolj izpostavljena kazniva dejanja kot tista, ki nas tudi najbolj ogrožajo, tistih, o katerih se ne poroča, pa sploh ne opazimo ali jih ne zaznavamo kot grožnje in odklonskost (izkoriščanje delavcev, plačna razmerja v podjetjih, onesnaževanje okolja in posledično ogrožanje ljudi, neracionalne prioritete porabe davkoplačevalskega denarja, nelegitimna, vendar legalna privatizacija družbenega premoženja itd.).

Ta prispevek zaključujemo s pozivom, da medijska realnost ne sme biti to, kar Berger in Luckmann (1966/1991: 37) imenujeta vsakodnevna realnost, ki jo posameznik samoumevno jemlje kot realnost in ne zahteva njene dodatne verifikacije. Kot pravi Koširjeva (2003: 47), je enako kot odgovornost urednikov pomembna tudi odgovornost naslovnikov. Ti morajo biti medijsko pismeni, kar pomeni, da morajo biti sposobni izbirati kakovostne informacije, jih analizirati in osmišljati v smiselno celoto, o medijskih vsebinah, kanalih in lastnikih morajo kritično razmišljati (Erjavec, 2000; Poler Kovačič, 2005: 233). Povedano z drugimi

besedami, do medijske realnosti moramo vzpostaviti distanco, jo skušati izzvati in verificirati. To lahko storimo z analizo alternativnih virov, preverjanjem informacij, vključevanjem strokovne literature ter dodajanjem logičnega premisleka k objavljenim vsebinam. Takšen pristop moramo sprejeti tako pri spremljanju medijskih novic o kriminaliteti in tudi na drugih področjih.

Literatura

- Althusser, L. (2000). Izbrani spisi. Ljubljana, Založba *cf.
- Baudrillard, J. (1998). *The Consumer Society: Myths and Structures*. London, Sage.
- Berger, P., Luckmann, T. (1966/1991). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London, Penguin Books.
- Blumer, J. G., Gurevitch, M. (1982/2005). *The Political Effects of Mass Communication*. V Gurevitch, M., Bennett, T., Curran, J., Woollacott, J. (ur.), *Culture, Society and the Media*. London, New York, Routledge.
- Bourdieu, P. (1998). *On Television and Journalism*. London, Pluto Press.
- Bučar Ručman, A. (2009). Okoljska kriminaliteta skozi pogled zelene kriminologije. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, let. 60, št. 2, str. 118–130.
- Bučar Ručman, A., Meško, G. (2006). Presentation of Police Activities in the Mass Media. *Varstvoslovje*, let. 8, št. 3/4, str. 223–234.
- Buckler, K., Griffin, T., Travis, L. F. (2008). Criminologists as »Bencwarmers«: The Exclusion of Egghead from Crime News Discours. *Southvest Jurnal of Criminal Justice*, let. 5, št. 1, str. 4–21.
- Buzan, B., Weaver, O., Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. London, Lynne Rienner.
- Curran, J., Seaton, J. (1993). *Power without Responsibility: The Press and Broadcasting in Britain*. London, Routledge.
- Dobovšek, B. (2005). Korupcija in neformalne mreže v Sloveniji. V Meško, G., Pagon, M., Dobovšek, B. (ur.), *Izzivi sodobnega varstvoslovja*. Ljubljana, Fakulteta za policijsko-varnostne vede.
- Dragoš, S. (2004). Islamofobija na Slovenskem. V Trplan, T., Autor, S., Kuhar, R. (ur.), *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 03. Poroči se, kdor se more*. Mirovni inštitut, Ljubljana.
- Erjavec, K. (2000). Medijska pismenost kot pogoj uspešne politične socializacije. *Teorija in praksa*, let. 37, št. 4, str. 672–685.
- Erjavec, K., Hrvatina, B. S., Kelbl, B. (2000). *Mi o Romih*. Ljubljana, Mirovni inštitut.

- Erjavec, K., Poler Kovačič, M. (2009). New Configuration of Borders – New Division of Europe? Media Representation of Slovenia's Accession to the Schengen Regime. *Društvena istraživanja*, let. 18, št. 6., str. 957–975.
- Eschholz, S. (2003). Crime on television: Issues in criminal justice. *Journal of the Institute of Justice and International Studies*, št. 2, str. 9–18.
- Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. London, Longman.
- Ferrell, J., Hayward, K., Young, J. (2008). *Cultural Criminology: An invitation*. London, Sage.
- Fiske, J. (1999). *Television Culture: Popular Pleasures and Politics*. London, Routledge.
- Foucault, M. (1969/2001). *Arheologija vednosti*. Ljubljana, Studia Humanitatis.
- Foucault, M. (1991). *Discipline and Punish – The Birth of the prison*. London, Penguin Books.
- Galtung, J., Ruge, M. (1973). Structuring and Selecting News. V Cohen, S., Young, J. (ur.), *The Manufacture of News: Deviance, Social Problems and the Mass Media*, str. 62–73. London, Constable & Co.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge, Polity Press.
- Grossberg, L., Wartella, E., Whitney, D. C. (1998). *Media Making – Mass Media in a Popular Culture*. Thousand Oaks, Sage.
- Habermas, J. (2006). *Political Communication in Media Society – Does Democracy Still Enjoy an Epistemic Dimension? The Impact of Normative Theory on Empirical Research*. Plenary Address for 2006 International Communication Association Conference, Dresden, Germany. Dobljeno 9. februarja 2008 na http://www.icahdq.org/Speech_by_Habermas.pdf
- Hagan, F. E. (2003). *Research Methods in CJ and Criminology*. Allyn and Bacon, Boston.
- Hall, S. (1982/2005). The Rediscovery of 'Ideology': Return of the Repressed in Media Studies. V Gurevitch, M., Bennett, T., Curran, J., Woollacott, J. (ur.), *Culture, Society and the Media*. London, Routledge.
- Hansen, A., Cottle, S., Negrine, R., Newbold, C. (1998). *Mass Communication Research Methods*. London, Macmillan Press.
- Homicide Trends in the U.S. (2010). Dobljeno 9. septembra 2010 na <http://bjs.ojp.usdoj.gov/content/homicide/multiple.cfm>
- Jewkes, Y. (2004). *Media and Crime*. London, Sage.
- Kalin Golob, M., Poler Kovačič, K. M. (2005). Med novinarskim stilom in etiko: senzacionalizem brez meja. *Družboslovne razprave*, let. XXI, št. 49/50, str. 289–303.
- Katz, E., Lazarsfeld, P. F. (1955/1999). *Osebni vpliv. Komunikološka hrestomatija 2. Razvoj empirične komunikologije v ZDA*. Ljubljana, FDV.

- Katz, J. (1987). What Makes Crime "News"? *Media, Culture and Society*, št. 9, let. 1987, str. 47–75.
- Košir, M. (2003). *Surovi čas medijev*. Ljubljana, FDV.
- Kuhar, R. (2006). *Manjšine v medijih*. V *Mediji za državljane*. Ljubljana, Mirovni inštitut.
- Luhmann, N. (2000). *The Realyty of the Mass Media*. Cambridge, Polity Press.
- Luthar, B. , Jontes, D. , Šadl, Z. (2006). *Medijske reprezentacije družinskega nasilja*. Ljubljana, FDV. Dobljeno 25. septembra 2010 na http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti/_pdf/r_medijske_reprezentacije_druz_nasilja.pdf
- Mast, J. (2009). *New Directions in Hybrid Popular Television: A Reassessment of Television Mock-documentary*. *Media, Culture & Society*, 31 (2): 231–250.
- McCombs, E. M. , Shaw, L. D. (1972). *The Agenda Setting Function of Mass Media*. *Public Opinion Quarterly*, št. 36, str. 76–184.
- McCombs, M. (2004). *Setting the Agenda – The Mass Media and Public Opinion*. Cambridge, Polity Press.
- McQuail, D. (1983). *Mass Communication Theory: An Introduction*. London, Sage.
- McQuail, D. , Windahl, S. (1993). *Communication Models – For The Studies of Mass Communication*. London, Longman.
- Meško, G. (2006). *Kriminologija*. Ljubljana, FVV.
- Meško, G. (2000). *Miti o kriminaliteti v ZDA*. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo* Vol. no. 51 (4): 305 – 313.
- Meško, G. , Umek, P. , Gorenak, V. , Dobovšek, V. , Kolenc, T. , Mikulan, M. , Žaberl, M. (2000). *Strah pred kriminaliteto, policijsko preventivno delo in javno mnenje o policiji*. Ljubljana, Visoka policijsko-varnostna šola.
- Morton, R. J. , Hilts, M. A. (2008). *Serial Murder: Multi-Disciplinary Perspectives for Investigators*. Quantico, The National Center for the Analysis of Violent Crime (FBI).
- Nacionalna raziskava branosti 2009 (2009). Dobljeno 12. januarja 2010 na <http://www.nrb.info/prispevki/NRB%2009%20Q2%20UNION%2027.07.09.ppt>
- Palmer, J. (1998). *News Production*. V Briggs, A. , Copley, P. (ur.), *The Media: An Introduction*. Harlow, Longman.
- Pečar, J. (1981). »Ekološka« kriminaliteta in kriminologija. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, let. 31, št. 1, str. 33–45.
- Pečar, J. (1993). *Nasilje in prisila*. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, let. 44, št. 1, str. 34–48.
- Pečar, J. (1999). *Pomisleki ob letošnjem poročanju o lanskem kriminalu*. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, let. 50, št. 3, str. 240–242.

- Perloff, R. M. (1998). *Political Communication: Politics, Press, and Public in America*. New Jersey, Cleveland State University.
- Petrovec, D. (2001a). Slovenski mediji in kultura (ne)nasilja. *Revija za kriminologijo in kriminologijo*, let. 52, št. 4, str. 303–313.
- Petrovec, D. (2001b). *Nasilje v medijih*. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- Petrovec, D. (2003). *Mediji in nasilje: Obseg in vpliv nasilja v medijih v Sloveniji/Violence in the Media: The Extent and the Influence of Violence in the Media in Slovenia*. Ljubljana, Mirovni inštitut.
- Pfeiffer, C., Windzio, M., Kleimann, M. (2005). Media Use and its Impacts on Crime Perception, Sentencing Attitudes and Crime Policy. *European Journal of Criminology*, let. 2, št. 3, str. 259–285.
- Poler Kovačič, M. (2005). *Kriza novinarske odgovornosti*. Ljubljana, FDV.
- Politbarometer, april 2008 (2008). Center za raziskovanje javnega mnenja. Dobljeno 27. decembra 2009 na http://www.cjm.si/sites/cjm.si/files/file/raziskava_pb/pb4_o8.pdf
- Pratt, J. (2007). *Penal Populism*. London, Routledge.
- Quinney (1970/2001). *The Social Reality of Crime*. New Jersey, Transaction Publishers.
- Reiner, R. (1997). *Media Made Criminality: The Representation of Crime in the Mass Media*. V Maguire, M., Morgan, R., Reiner, R. (ur.). *The Oxford Handbook of Criminology – Second Edition*. Oxford, Oxford University Press.
- Roberts, J. V., Stalans, L. J., Indermaur, D., Hough, M. (2003). *Penal Populism and Public Opinion: Lessons from Five Countries*. New York, Oxford University Press.
- Sket, I. (1991). Kriminaliteta in drugi odklonski pojavi v tisku. *Revija za kriminologijo in kriminologijo*, let. 42, št. 1, str. 27–38.
- Surette, R. (1998). *Media, Crime and Criminal Justice: Images and Realities*. Belmont, Wadsworth.
- Van Dijk, T. A. (1995a). *The Interdisciplinary Study of News as Discourse*. V Jensen, K. B., Jankowski, N. W. (ur.), *A Handbook of Qualitative Methodologies for Mass Communication Research*, str. 108–121. New York, Routledge.
- Van Dijk, T. A. (1995b). *Aims of Critical Discourse Analysis*. *Japanese Discourse*, št. 1, let. 1, str. 17–28. Dobljeno 15. maja 2010 na: <http://www.discourses.org/OldArticles/Aims%20of%20Critical%20Discourse%20Analysis.pdf>
- Van Dijk, T. A. (1996). *Discourse, Power and Access*. V Caldas-Coulthard, R. C., Coulthard, M. (ur.), *Texts and Practices. Readings in Critical Discourse Analysis*. London, Routledge. Dobljeno 15. maja 2010 na <http://www.discourses.org/OldArticles/Discourse,%20power%20and%20access.pdf>

- Van Dijk, T. A. (2001). Critical Discourse Analysis. V Tannen, D. , Schiffrin, D. , in Hamilton, H. (ur.), *Handbook of Discourse Analysis*, str. 352–371. Oxford, Blackwell. Dobljeno 14. maja 2010 na <http://www.discourses.org/OldArticles/Critical%20discourse%20analysis.pdf>
- Van Dijk, T. A. (2005). *Racism and Discourse in Spain and Latin America*. Amsterdam, John Benjamins Publishing.
- Vodopivec, K. (1997). Kriminaliteta: mediji in raziskovalci. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, let. 48, št. 3, str. 307–308.

Viri

- V1: Lopovščine se pri nas izplačajo. *Slovenske novice*, 31. marec 2009, str. 11.
- V2: Madžari kradejo po Sloveniji. *Slovenske novice*, 14. marec 2009, str. 10.
- V3: Serijski morilec še vedno straši. *Slovenske novice*, 6. julij 2009, str. 7.
- V4: Romun kradel. *Slovenske novice*, 8. julij 2009, str. 11.
- V5: Goljufivi Romuni. *Slovenske novice*, 29. avgust 2009, str. 11.
- V6: V Torinu odkrili dve pošasti v isti družini. *Slovenske novice*, 30. marec 2009, str. 9.
- V7: Sestrinega fanta je ubil maščevalni brat. *Delo*, 24. januar 2009, str. 7
- V8: Morilci še varni pred dosmrtno. *Slovenske novice*, 21. januar 2009, str. 4.
- V9: Socialni delavec zadavil 30 žensk. *Slovenske novice*, 5. maj 2009, str. 8.
- V10: Obsodili romunske prodajalce prstanov. *Delo*, 21. februar 2009, str. 8.
- V11: Strto srce netilo požare? *Slovenske novice*, 10. maj 2003, str. 4.
- V12: Starejšemu bratu osem, mlajšemu pet let zapora. *Delo*, 20. junij 2009, str. 8.
- V13: Samo eden je bil brez policijske kartoteke. *Delo*, 5. maj 2009, str. 8.
- V14: Štirikratni umora v Severni Karolini. *Slovenske novice*, 14. marec 2009, str. 7.
- V15: Stradal in jedel mamo. *Slovenske novice*, 12. november 2009, str. 7.
- V16: Morilec odmetaval ude. *Slovenske novice*, 1. april 2009, str. 7.
- V17: Odvetnik v komi dobil tudi brce? *Slovenske novice*, 22. september 2009, str. 5.
- V18: Poplava laži za konec sojenja. *Slovenske novice*, 23. januar 2009, str. 5.
- V19: Utrujeni kot psi, njega pa več ni. *Slovenske novice*, 16. junija 2009, str. 3.
- V20: Dve beli krstici v svežem grobu. *Slovenske novice*, 1. april 2009, str. 3.
- V21: Mislejeva trdi, da ni morilka. *Slovenske novice*, 2. april 2009, str. 3.
- V22: Ustreljen, razkosan, skuhan, zabetoniran. *Slovenske novice*, 17. junij 2009, str. 8.
- V23: Sumljiva smrt bratca in sestrice. *Slovenske novice*, 30. marec 2009, str. 3.
- V24: Mama zadušila Emo in Matjaža. *Slovenske novice*, 31. marec 2009, str. 3.

- V25: Sežanska sociala na medije in očeta. Slovenske novice, 24. september 2009, str. 3.
- V26: Oče umorjenih otrok obtožuje. Slovenske novice, 12. november 2009, str. 3.
- V27: Tožilstvo zahteva 30 let zapora. Slovenske novice, 1. april 2009, str. 5.
- V28: Dobil je 20 let, ker je še mlad. Slovenske novice, 3. april 2009, str. 3.
- V29: Morilcu staršev najvišja kazen? Slovenske novice, 27. avgust 2009, str. 5.
- V30: Mištrafović se je sprijaznil z 20 leti. Slovenske novice, 22. september 2009, str. 5.
- V31: So morilca Perića res izsiljevali? Slovenske novice, 25. avgust 2009, str. 10.
- V32: Periću potrdili 30 let zapora. Slovenske novice, 29. avgust 2009, str. 4.
- V33: Perić pretepel izsiljevalca. Slovenske novice, 24. december 2009, str. 4.
- V34: Ustrelil je ženo in taščo. Slovenske novice, 21. december 2009, str. 3.
- V35: Morilec se je hotel ustreliti. Slovenske novice, 22. december 2009, str. 3.
- V36: Razsekali me bodo na kose in zakopali. Slovenske novice, 17. julij 2009, str. 5.
- V37: Ženo imel dve leti v zamrzovalniku. Slovenske novice, 8. oktober 2009, str. 8.
- V38: Arnes, simbol družinskega nasilja. Slovenske novice, 20. februar 2009, str. 5.
- V39: Verin morilec beži že 10 let. Slovenske novice, 24. avgust 2009, str. 3.
- V40: Bele krste otrok morilskih staršev. Slovenske novice, 31. marec 2009, str. 4.
- V41: Bomba za sodnika, kemični v tožilca. Slovenske novice, 11. november 2009, str. 5.
- V42: »Jutri boste slišali o meni«. Delo, 13. marec 2009, str. 32.
- V43: Prizori groze v idiličnem mestu. Delo, 12. marec 2009, str. 24.
- V44: Žensko je divje zabadal z nožem. Delo, 29. avgust 2009, str. 28.
- V45: Medvedjev priznal obstoj političnih umorov. Delo, 30. marec 2009, str. 20.
- V46: V Rusiji vlada »cenzura kalašnikovke«. Delo, 22. januar 2009, str. 28.
- V47: Ljubljanske barabe. Slovenske novice, 14. november, str. 10.
- V48: Na atenskih ulicah spet tekla kri. Delo, 18. junij 2009, str. 28.
- V49: Je v dvorani morilec Ivane Hodak? Delo, 23. september 2009, str. 28.
- V50: Krogle iz brzostrelke pokosile deset ljudi. Delo, 12. marec 2009, str. 24.
- V51: Londonski City zavzeli protestniki. Delo, 2. april 2009, str. 6.
- V52: Ahmadinedžad slavi, teheranske ulice gorijo. Delo, 15. junij 2009, str. 8.
- V53: Protesti se razraščajjo, režim pa stopnjuje pritisk. Delo, 19. junij 2009, str. 6.
- V54: Ob vsakem neredu »udari z vso močjo!«. Delo, 7. maj 2009, str. 6.
- V55: Krvavi nemiri na zahodu Kitajske. Delo, 7. julij 2009, str. 24.
- V56: Neplačane prispevke za pokojnine bo vendarle poravnala država. Delo, 23. september 2009, str. 3.
- V57: Za bolne starostnike, ki že zdaj nimajo ustrezne zdravstvene oskrbe, ni denarja. Delo, 22. september 2009, str. 4.

- V58: Čezatlantski most še naprej razkopano gradbišče. Delo, 2. april 2009, str. 6.
- V59: Varnostnik ubit z več strelj. Slovenske novice, 20. januar 2009, str. 3.
- V60: Morilca staršev pred sodniki oblile solze. Delo, 1. april 2009, str. 7.
- V61: Umor v jeseniškem lokalu 1001 noč. Delo, 11. julij 2009, str. 8.
- V62: Strelov na voznika avtobusa se ne spominja. Delo, 6. maj 2009, str. 7.
- V63: Sedem let zapora za strele na voznika. Delo, 29. avgust 2009, str. 8.
- V64: Potrjena 20-letna zaporna kazen za dvojni umor. Delo, 22. september 2009, str. 10.
- V65: Je roke nad otroka dvignila njuna mati? Delo, 31. marec 2009, str. 8.
- V66: Po umoru staršev dobil priložnost, da začne znova. Delo, 3. april 2009, str. 8.
- V67: Vse jasnejše ozadje dvojnega umora. Delo, 2. april 2009, str. 7.
- V68: Rebeka po ropu spi s palico. Slovenske novice, 14. marec 2009, str. 4.
- V69: Ljudem zmanjkuje za hrano. Delo, 20. februar 2009, str. 4.

ORGANIZIRANI KRIMINAL KOT PETA VEJA OBLASTI

Bojan Dobovšek

Povzetek

V prispevku avtor analizira organizirano kriminaliteto kot sodobni fenomen in opozori, da se pojavlja kot peta veja oblasti. Poleg klasičnih, zakonodajne, izvršilne in sodne, večkrat analiziranih medijev kot četrte veje oblasti, je v globalnih svetovnih procesih vse bolj prisoten boj za svetovno nadoblast s strani organiziranih kriminalnih skupin kot pete veje oblasti, ki je povsem neodvisna. Pri tem avtor analizira klasične kriminalne dejavnosti in se posveti problemu povezav med gospodarstvom, politiko in kriminalnimi mrežami. Organizirani kriminal se pojavlja kot vir ogrožanja sodobnih družb, ki med seboj povezuje vse druge vire ogrožanja, pri tem pa ogroža dve temeljni funkciji države, pobiranje davkov in uporabo sile. S sredstvi, s katerimi danes razpolagajo kriminalne organizacije, lahko uničijo gospodarstvo države in razvrednotijo družbene vrednote. Za takšne oblike ogrožanja pa so ranljive predvsem države v tranziciji. V zaključku je poudarjeno, da je nevarnost organiziranega kriminala prisotna sedaj in tukaj, zato je treba proti njemu nemudoma ukrepati. Za uresničitve ciljev pa je najprej treba predvideti sredstva, ki bodo omogočila učinkovit boj proti organizirani kriminaliteti, katere sredstva so neskončna.

I UVOD

Klasična delitev oblasti v sodobnih družbah med zakonodajno, izvršilno in sodno je že davno presežena s pritiski, ki jih na te tri veje oblasti prenašajo mediji. Mediji so se tako pojavili kot četrta veja oblasti, ki jo je težko nadzorovati in imajo vse večjo moč v družbi. V analizi globalizacijskih procesov se vse bolj izpostavlja moč in nevarnost transnacionalnih kriminalnih združb ki povezujejo gospodarstvo in politiko in preko tega uveljavljajo svoje interese. Tako se organizirane kriminalne skupine pojavljajo kot peta neodvisna veja oblasti, ki lahko vpliva na vse ostale, pri tem pa uporablja izsiljevanje in korupcijo.

Prehod kriminalnih združb je tekel v preteklem obdobju v smeri gospodarstva in krepitev ekonomske moči, vse bolj pa smo priča vplivanju takšnih kriminalno gospodarskih subjektov na politiko. Pri tem veliko vlogo odigrajo tako imenovane neformalne mreže katerih člani so pomembni gospodarstveniki, politiki in pripadniki kriminalnih organizacij. Naraščanje pojavnih oblik kriminalitete v družbeni praksi postavlja številna vprašanja o vpletenosti oseb v kriminalne dejavnosti. Analize kriminalitete kažejo, da so se storilci kriminalnih dejanj premaknili v drugo fazo razvoja organiziranih kriminalnih združb, kar pomeni, da so se premaknili v sfero gospodarstva, v nekaterih primerih pa je opaziti prehod v tretjo fazo razvoja organiziranih kriminalnih združb, ko se kaže prehod teh združb v politiko. Pojav je najbolj preč prav na področju javnih naročil, kjer se stikata država in gospodarstvo. Pri tem ne smemo pozabiti, da v svetu in tudi pri nas, nastajajo neformalne mreže v katerih se združujejo gospodarstveniki, politiki in tudi visoko organizirani kriminalci, ki preko teh povezav vplivajo na dogajanja v družbi. V ta namen bomo v prihodnje analizirali poizkuse definiranja neformalnih mrež, da bi lahko na podlagi njihove identifikacije analizirali njihov vpliv na razvoj sodobne družbe (Dobovšek, 2002; 2004).

V tem pomenu se organizirani kriminal pojavlja kot peta neodvisna veja oblasti, saj z velikimi finančnimi sredstvi preko korupcije in izsiljevanja vpliva na gospodarske tokove in politiko v družbi. V svetu se med viri ogrožanja vse bolj pojavlja tudi organizirana kriminaliteta, in sicer po eni strani kot samostojen vir ogrožanja, po drugi strani pa je tako močno prepleten z drugimi viri, da predstavlja nekakšno »rdečo nit«, ki povezuje tudi na videz nepovezane vire ogrožanja. Sprašujemo se, kakšen naj bi bil prihodnji koncept varnosti, ki bi zajemal tudi varnost pred organizirano kriminaliteto. Pri tem gre opozoriti, da moč organizirane kriminalitete presega moč posameznih držav in njenih institucij, saj organizirana kriminaliteta deluje v globalnih procesih sodobnega sveta in presega meje, ki jih predstavlja suverenost posamezne države.

Organizirana kriminaliteta se pojavlja kot vzporedni sistem državnemu sistemu in jo lahko označimo kot družbo, ki kriminalno deluje zunaj kontrole javnosti in oblasti. Zajema veliko število kriminalcev, ki delujejo

v slojevitih strukturah, kar kaže na podjetniško organiziranost. Spoštujemo notranje zakone, ki se izvajajo strožje kot zakoni legitimne oblasti. Glavna cilja sta kontrola organizacije in pridobitev čim večjega dobička. Vse bolj pa je zaznati boj za oblast in povezovanje z gospodarstvom in politiko. Kriminalne dejavnosti so usklajene z najnovejšimi tehnikami in oblikami vodenja gospodarstva s ciljem čim večjega dobička, poleg tega pa materialna škoda spodkopava in razgrajuje temeljne sestavine družbenih vrednot. Vzporedno s tem je sposobnost policije in drugih organov države, da bi z ustreznimi ukrepi odgovorili na takšno ravnanje, vse bližje meji nemoči. Pri tem organizirani kriminal ogroža dve temeljni funkciji države, pobiranje davkov in uporabo sile na teritoriju, ki ga obvladuje. Sprašujemo se, s katerimi mehanizmi se lahko sodobna država sploh postavi po robu organiziranemu kriminalu (United Nations, 2002).

Vse omenjeno kaže, da bomo v svetu v nekaterih državah priča novemu konceptu delitve oblasti, katere pomembna grožnja bo organizirani kriminal. Opazno vlogo v reagiranju zoper organizirani kriminal bo imelo kreiranje ustrezne kriminalitete politike, tako na nacionalni kot tudi na globalni ravni, saj je kot sestavni del varnostne politike, ki je temelj za načrtovanje bodoče nacionalne varnosti, tista komponenta, na katero je treba v bodoče računati. Ker v javnosti še ni razvite zavesti o nevarnosti, ki jo organizirana kriminaliteta predstavlja za varnost, je treba vzpodbuditi odgovorne institucije, da začno aktivno sodelovati pri razreševanju tega problema.¹

2 RAZVOJ ORGANIZIRANE KRIMINALITETE IN PREHOD NA OBLAST

Zahteve sodobnega časa je treba upoštevati tako pri kreiranju nacionalne kot tudi mednarodne varnosti. Kot smo že videli, gre v procesih demilitarizacije in globalizacije varnostnih problemov za neposredno vplivanje organizirane kriminalitete na omenjene procese. Na mednarodnih posvetih in konferencah o mednarodnem organiziranem kriminalu je bilo poudarjeno, da pojav organizirane kriminalitete ni problem posameznih

¹ V ta namen so v drugem delu prispevka predstavljene dejavnosti kriminalnih organizacij in nevarnosti, ki jih pomenijo za varnost držav.

držav, temveč pojav, ki ogroža sodobni svet. Organizirana kriminaliteta postaja vse bolj internacionalna, s tem pa postaja globalen varnostni problem. Zaradi svoje nevarnosti pomeni premik pozornosti in poudarka v sodobnih družbah iz vojaških na nevojaške vire ogrožanja. Vse naštetu kaže na dejstvo, da mora model sodobne nacionalne varnosti vsebovati poleg specifičnih varnostno-obrambnih potreb tudi civilizacijsko-kulturne zahteve sodobnega časa, pri tem pa je posebno pozornost potrebno posvetiti tudi problemu organiziranega kriminala (Savona, 1995).

Iz pregleda pojavnih oblik kriminalnih organizacij lahko povzamemo, da skupine organiziranega kriminala opravljajo številne dejavnosti, ki se razvijajo v skladu z razvojem družbe. Tako lahko v razvoju skupin organiziranega kriminala zasledimo več faz, iz katerih lahko izločimo določene značilnosti. Najprej so to poulične skupine, ki delujejo na določenem teritoriju in opravljajo določene kriminalne dejavnosti. Pomembna je dominacija skupine na območju, ki ga obvladujejo z nasiljem, odstranjevanjem nasprotnikov in monopolom uporabe moči. Njihove akcije so trenutne in niso dolgoročno načrtovane. V tej fazi delovanje skupine lahko omejimo z represivnimi organi in klasično policijsko dejavnostjo in sodelovanjem tožilstva.

V naslednji fazi skupina teritorij obvladuje v celoti in se začne povezovati z lokalnimi politiki in gospodarstveniki. V tej fazi razvoja so nekakšna servisna služba lokalnih politikov in gospodarstvenikov, ki jih še lahko obvladujejo in disciplinirajo v okviru zakonov vendar s pomočjo vseh institucij v družbi (davčne institucije, lokalni predpisi ipd.). Za drugo fazo razvoja je značilna korupcija oblasti in opravljanje nelegalnih poslov za tiste, ki takšne storitve potrebujejo.² Kriminalne organizacije denar pridobljen s primarnimi kriminalnimi aktivnostmi (droga, prostitucija, igralništvo ...), investirajo preko korupcije in pranja denarja v legalno gospodarsko sfero ter s tem postajajo legalni lastniki kapitala. Veliko vlogo igra politika države, ki lahko z dostopnostjo dobrin na tržišču zmanjša ali poveča določeno kriminalno dejavnost. Boj proti kriminalu v tej fazi poteka naravni nadzora finančnih tokov, pobiranja davkov, krepitvi nadzora ipd. Tožilstvo in policija v tej fazi sama ne moreta

² Takšen primer lahko vidimo na razvoju mafije, saj so se z uvedbo prohibicije odprle neslutene možnosti zaslužkov s prodajo alkohola.

obvladovati pregona storilcev in za uspešen boj potrebujeta sodelovanje finančnih institucij in njenih strokovnjakov.

V tretji fazi za katero sta značilni politična korupcija in gospodarske organizacije povezane z nelegalnimi dejavnostmi, gre za prehod organizirane kriminalitete iz gospodarstva v legalno sfero in boj za oblast. V tej fazi ilegalno tržišče združuje kriminalne in skorumpirane državne strukture do te mere, da organizirani kriminal obvladuje celotno mesto ali regijo. S tem organizirani kriminal postane po moči enakovreden državi in ga ni več mogoče disciplinirati. V zvezi s tem lahko govorimo o peti veji oblasti, ki lahko s kapitalom (beri korupcijo) nadzoruje vse ostale, vključno z mediji katerih lastnik postane. V tretji fazi politični in ekonomski sektor postaneta odvisna od skupin organiziranega kriminala.³ V tej fazi je ključnega pomena, da ustvarjalci politike spoznajo in razumejo, da organizirani kriminal ni samo problem policije, temveč je postal problem politike. Z represivnimi ukrepi ne moremo doseči ureditve stanja, saj so v nedovoljene aktivnosti lahko vpleteni vsi akterji v družbi. Zato tradicionalna orožja v boju zoper organizirani kriminal zato niso več zadostna in država mora poseči po drugih ukrepih, predvsem preventivnimi, kot je nadzor nad premoženjem, transparentnost delovanja instituciji in državljanov, spodbujanje moralnih vrednot in norm ter izobraževanje o nevarnosti vpletenosti v kriminalne dejavnosti. Povečana represija vodi v ogrožanje človekovih pravic in stimuliranje organizirane kriminalitete da odgovori z nasiljem in korupcijo.

Iz navedenega izhaja, da je pomembno, da spoznamo organizacijske oblike in dejavnosti, s katerimi se organizirani kriminal ukvarja, da se mu bomo na podlagi izmenjave izkušenj uspešno zoperstavili, ko se bo v podobni obliki pojavil drugod v svetu. Zato si v nadaljevanju pogledimo, v kakšni fazi razvoja je organizirani kriminal v Evropi in nato tudi v Sloveniji.

Značilno za organizirani kriminal v 70-ih letih je bilo, da je bil izrazito nacionalno obarvan. Nato je v 80-ih letih postal bolj sofisticiran in specializiran, saj so se v tem času kriminalci specializirali na področju ekonomike, računalništva in pranja denarja. V 90-ih letih je zaradi političnih sprememb zopet prišlo do okrepitev etnično obarvanih sku-

³ Takšen primer je razvoj Cali kartela v Kolumbiji.

pin organiziranega kriminala in mednarodnega povezovanja. Značilna novost za te skupine je boj za moč in dominacijo. Prav to dejstvo kaže, kakšno nevarnost pomeni organizirani kriminal za nacionalno varnostni sistem. Seveda poleg omenjenih etničnih skupin še naprej obstajajo tiste, ki so se razvile že prej (Mafija, Commora) in visoko specializirane skupine iz 80-ih let. Vse bolj pa smo priča, da organizirane kriminalne skupine, ki so že prešle v legalno gospodarsko sfero prodirajo v politiko držav in prevzemajo oblast. Kakšen bo razvoj organiziranega kriminala v prihodnosti, je težko opredeliti, vendar realnost ni daleč od nekaterih znanstveno fantastičnih filmov (Wilton Park, 2003).

Za primer razvoja sodobnih kriminalni organizacij in prehoda od kriminala preko gospodarstva v politiko, si pogledajmo možen primer razvoja kriminalnih skupin v Rusiji. Po podatkih angleškega inštituta "Control Risks Group Limited" so v Ruski federaciji predvidene tri glavne variante razvoja organiziranega kriminala.⁴

Varianta A:

Vlada se zave nevarnosti organiziranega kriminala in skuša zaradi razširjene korupcije z novo zakonodajo, predvsem pa z novo ureditvijo financiranja državne uprave, stabilizirati stanje v državi. Zaradi teh ukrepov bi organizirani kriminal videl smiselni izhod v delovanju znotraj zakonskih okvirov, kar bi mu omogočal do sedaj pridobljeni kapital. Organiziranemu kriminalu ustreza takšna politika, saj si je že pridobil gospodarsko moč in položaje in deluje pollegalno, težil pa bo k obvladovanju politike. Problem organiziranega kriminala bi še vedno obstajal, vendar bi se varnostna situacija izboljšala. Po tej varianti bi se stanje kratkoročno izboljšalo, vendar bi bili potrebni nadaljni ukrepi za ureditev situacije. Ti ukrepi bi se koncentrirali na preventivnih ukrepih in na nadzoru premoženja politikov in gospodarstvenikov, da bi s tem preprečili korupcijo in sprejemanje kriminalu ustreznih zakonov.

Varianta B:

Merjenje moči med državo in organiziranim kriminalom se nadaljuje. Organizirani kriminal se države loti z vsemi sredstvi, saj nima kaj

⁴ Variantne rešitve so zanimive zaradi možnih oblik podobnega razvoja organiziranega kriminala tudi v drugih državah.

izgubiti. Gospodarski kaos se zaradi prevelikega števila skorumpiranih ljudi povečuje, kar organizirani kriminal s pridom izkorišča in bogati. Ukrepi proti organiziranemu kriminalu so le represivni in površinski in ne dosegajo uspehov. Pojavijo se velike, močno organizirane skupine organiziranega kriminala. Spremembe v vladi nimajo nobenega učinka, politična nasprotja se stopnjujejo. Dolgoročno bi organizirani kriminal s totalitarnim režimom uredil kaos in postal država v državi, s katero bi ostale članice Evropske skupnosti sodelovale le gospodarsko.

Varianta C:

Država z antikriminalnimi ukrepi zada udarec organiziranemu kriminalu. Ukrepi so usklajeni na nacionalni ravni, predvidevajo transparentnost in kombinacijo represije ter preventive. Uveljavlja se nadzor mednarodnih institucij, ki pripomore k nekorumpiranosti. Ti ukrepi zaradi vpletenosti organiziranega kriminala v celotno družbo delujejo tako na političnem kot tudi na gospodarskem področju. Organizirani kriminal podredi svoje interese ohranjanju prejšnjega stanja in branjenju pridobljenega pollegalnega premoženja. Zaradi gospodarskih in političnih reform bi organizirani kriminal težko ohranjal zveze v legalnih institucijah, zato bi se varnostna situacija dolgoročno izboljšala ob stalnem nadzoru podkupovanja. Organizirani kriminal bi videl dolgoročni izhod v legalnem delovanju, pojavljale pa bi se nove skupine, ki bi poizkušale na novo vzpostavljati svoje kriminalne dejavnosti.

Sedanje stanje na področju organiziranega kriminala v Ruski federaciji kaže prejšnje na poslabšanje kot na izboljšanje. Politiki se bojijo političnih in gospodarskih reform, ker bi prišlo do političnih sprememb in s tem do izgube sedanjih položajev. Korupcija je v Ruski federaciji že tradicionalno in zgodovinsko pogojena, sedanje gospodarsko stanje pa jo le še pospešuje in razširja po celotni državni upravi po načelu: vsak ima svojo ceno. Čim nižji je status uslužbencev, lažje jih je podkupiti in manj sredstev je za to potrebno. Takšna družba potrebuje globalne spremembe, ki morajo temeljiti na preventivi in postavitvi novih vrednot, ob izpolnjevanju pravnih norm in transparentnem delovanju represivnih institucij.

Analiza pokaže, da organizirana kriminaliteta najbolj ogroža notranjo varnost države s tem pa tudi notranje varnostno politiko, katere del

je že po svoji vsebini kriminalitetna politika. Predvsem zaradi razmer, v katerih se nahajajo države v tranziciji, ki so pravno, gospodarsko in politično še neurejene, bi bilo potrebno izdelati ustrezen koncept nacionalne varnosti, ki bi vseboval tudi ustrezno kriminalitetno politiko. V kolikor se hoče družba uspešno zoperstaviti organizirani kriminaliteti, mora imeti izdelano strategijo boja kateri podlaga je kriminalitetna politika. Smernice, oblikovane v okviru varnostne politike, nam omogočajo vnaprejšnjo pripravo pred ogrožanji v družbi, kar pa je bistveno v boju zoper organizirano kriminaliteto.

Ker je notranja varnost odvisna od številnih segmentov v družbi, bi se morala z njo ukvarjati večina vladnih resorjev. Prav zato kriminalitetna politika ni le stvar organov odkrivanja, pregona in sojenja, temveč je predmet celotne socialne politike države, ki po drugi strani lahko vpliva na politiko resorjev, ki urejajo ekonomsko sfero družbe. Tista politika, ki posega v proučevanje vzrokov kriminalitete, se ustvarja predvsem v ostalih resorjih, ki se neposredno ne ukvarjajo s kriminalom. Med temi naj kot najbolj pomembne omenimo gospodarski, kulturni, šolski in ekološki resor (Bavcon, 1996).

Republika Slovenija se mora infrastrukturno, gospodarsko, kulturno in politično toliko navezati na EU, da bodo njene povezovalne prednosti na relaciji med vzhodom in jugozahodom Evrope ter Sredozemljem prišle z vidika varnosti do pravega izraza. EU se mora zavedati, da bo Slovenija postala tranzitna država pri legalnem in ilegalnem preseljevanju in postala tudi ciljna država selitev tako z vzhoda proti zahodu kot tudi z juga proti severu.⁵ Slovenija kot majhna srednjeevropska država leži na območju, kjer potekajo prometne in tudi kriminalne poti med zahodno in jugovzhodno Evropo. Prav takšne okoliščine, ko gre za velik pretok ljudi na majhnem prostoru, so ugodne za razvoj kriminalitete. Faktor, ki te okoliščine nekoliko nevtralizira, je dokaj enakomerna naseljenost, brez izrazito velemestnih naselij, v katerih se ponavadi bohoti organizirani kriminal.

Cilj Slovenije je v prvi vrsti, da si pridobi status varne države, kar lahko dosežemo le s uvajanjem sodobnih preventivnih standardov kot

⁵ Več o tem glej Predlog smernic zunanje politike Republike Slovenije, Poročevalec, št. 32/95.

jih imajo države EU. Glede na geografski položaj pričakujemo naraščanje organizirane kriminalitete, ki pa ne bo takšen kot v nekaterih drugih državah, saj nimamo velemest, v katerih se tak kriminal bohoti. Zaradi vplivov socialnih napetosti, brezposelnosti na območju nekdanje Jugoslavije na družbene razmere v Sloveniji je v prihodnje možno predvideti naraščanje organiziranega kriminala, posebej pereč problem pa predstavljajo nove oblike kriminalitete (ekološka, informacijska ipd.).

Kot smo videli, je največja nevarnost organizirane kriminalitete, da z dobičkom financira povsem legalne posle in tako širi svoj vpliv ter moč in hitro postane konkurenten legalnemu gospodarstvu. S pritiski na politiko, sodstvo in upravo dobiva različna soglasja, dovoljenja, vizume ipd. V zvezi s tem pojavom je zaznati kreiranje neformalnih povezav kriminala, gospodarstva in politike. Ker za takšno dejavnost organizirani kriminal ne plačuje davkov, postane neviden, pomeni pa veliko nevarnost za družbo.⁶ Zaradi majhnosti Slovenije, bi zadostovala že manjša koordinirana akcija organiziranih kriminalnih skupin, ki bi z denarjem s katerim razpolaga povsem pretresla temelje našega gospodarstva.

Organizirana kriminaliteta se tako v Sloveniji kot tudi svetu vedno bolj prepleta z različnimi nacionalnimi in verskimi terorističnimi organizacijami. Lokalne vojne in žarišča v svetu so pospešili ilegalni promet orožja in nevarnih sredstev v ekstremno velikih količinah. V mednarodnem kriminalu se kaže zaskrbljujoče naraščanje tihotapstva z radioaktivnimi snovmi. Za organiziranje in strategijo boja proti organiziranemu kriminalu takšne vrste so trenutno najbolj pomembni rezultati ukrepov mednarodne skupnosti za reševanje krize na območju Evrope (Evrope 2000, 1996).

Zaradi lažje predstave problematike organizirane kriminalitete so v nadaljevanju prikazane tiste dejavnosti organiziranih kriminalnih skupin, ki so najpogostejše v svetu in so razvejane tudi v Sloveniji. Sledi pregled razvoja kriminalnih skupin na določen teritoriju in možnosti zaznave in reakcije zoper ta pojav ter analiza možnega razvoja kriminalnih skupin v Rusiji, ki je poučen tudi za druge države.

⁶ Iz raziskave nacionalne varnosti Slovenije je iz tabele o dejavnikih ogrožanja Slovenije razvidno, da so v javnosti mamila in kriminal visoko uvrščena na lestvici ogrožanja, takoj za slabim gospodarjenjem, ekonomsko krizo in razprodajo družbenega premoženja.

3 NAJBOLJ ZNAČILNE DEJAVNOSTI KRIMINALNIH ORGANIZACIJ

Kot smo že omenili, organizirani kriminal prevzema tiste dejavnosti, v katerih se pričakuje največji dobiček. V nekaterih dejavnostih je prisoten že tradicionalno (droge, prostitucija), hkrati pa se uveljavlja na novih področjih zaradi prilagajanja trgu in v skladu s sposobnostmi svojih pripadnikov. Ko se dobiček ustvari, se ga preko korupcije in pranja denarja usmeri v gospodarstvo. Po legalizaciji kapitala pa sledi povezovanje z legalnimi strukturami in kreiranje ter financiranje neformalnih mrež preko katerih sledi prehod v gospodarstvo. Glavne dejavnosti organiziranega kriminala lahko razvrstimo v naslednje skupine (UNODC, 2004):

Trgovina z drogo je najbolj dobičkonosna dejavnost po ukinitvi prohibicije v ZDA. Zaradi velikega tržišča in dobička je posel težko monopolizirati, zato se na tem področju vedno znova pojavljajo nove skupine. Droge se pojavljajo kot druga največja industrija v svetu takoj za nafto. Med proizvajalcem in končnim prodajalcem je povprečno po osem posrednikov, zaslužek pa se vsakič podvoji. Pri tem je zanimivo, da je iz raziskav v okviru Europol razvidno, da v Evropi 80 odstotkov denarja, ki ga plačajo za nakup končni uporabniki, izhaja iz kriminalne dejavnosti, kar po drugi strani predstavlja polovico vsega s kriminalom pridobljenega denarja.

Kot je že bilo omenjeno se Slovenija pojavlja kot pomembna tranzitna država za transport drog. Najpomembnejša je tako imenovana Balkanska pot po kateri se transportira heroin v zahodno Evropo, zaznati pa je vse večje pritiske na pristanišče Koper in aerodroma Brnik, kjer prevladuje transport marihuane in sintetičnih drog. Trg obvladujejo predvsem državljani bivše Jugoslavije, Albanci in Turki. Nevarno je, da Slovenija postaja vse bolj država, kjer se droga tudi uporablja in ne le transportira. V zadnjem času so v javnosti vse bolj prisotni pritiski po legalizaciji mehkih drog, vendar je problem širši in bolj zapleten, kot se prikazuje.

Prostitucija je v začetkih organiziranega kriminala pomenila največji del dobička. Danes ta dejavnost ne pomeni takšne nevarnosti in ne prinaša velikih dobičkov, je pa pomembna zaradi širjenja kriminalnih dejavnosti, ki se nanjo navezujejo.

V Sloveniji prevladujeta dva tipa prostitucije. Tako imenovani gostinski tip, ki ga obvladujejo kriminalne organizacije z Vzhoda, ki s to dejavnostjo širijo svoj vpliv na naše ozemlje. Drugi tip je tako imenovana mobitel prostitucija, ki jo obvladujejo Slovenci, za to prostitucijo je značilno, da dekleta delujejo tudi brez zvodnikov, usluge so drage, zagotavljajo pa večjo diskretnost in usluge na višjem nivoju.

Trgovina z orožjem je bila vedno na robu dovoljenega. Velike dobičke kujejo preprodajalci predvsem na račun etničnih lokalnih vojn, kjer cena za orožje skokovito zraste zaradi prepovedi nabave. V zadnjem času je bila medijsko najbolj obravnavana trgovina z orožjem na območju bivše Jugoslavije, kot ena izmed udeleženk pa je bila omenjana tudi Slovenija. Do leta 1993 je bil značilen transport orožja (ki je bilo slabše kvalitete) preko Slovenije na območje bivše Jugoslavije, po tem letu pa se je smer pretoka obrnila, tako, da se orožje v manjših količinah tihotapi nazaj v Zahodno Evropo. Zaznati je povpraševanje po specialnih orožjih (posebni naboji, infrardeči merilci ipd.) in eksplozivu (Heuni, 1995).

Tihotapljenje emigrantov je področje, ki postaja vse bolj zanimivo, ker je povezano z nadaljnjim izkoriščanjem pretihotapljenih ljudi. Emigrantom se omogoči nastanitev in delo v novi državi, vendar s tem za vedno ostanejo vezani na svojega varovalca. V Sloveniji lahko glede na njen položaj (pridružitev EU) pričakujemo vse večje pritiske na njeno mejo. Problematika je večplastna, naj omenimo, da emigranti vežejo nase vedno večje število ljudi zaposlenih v državnih institucijah (policija, sodstvo, zdravstvo, sociala ipd.), poleg tega pa predstavlja tudi veliko finančno breme (nastanitev, transport v domovino ipd.). Zaradi vsega navedenega in pričakujoče še slabše situacije bo potrebno čim prej pristopiti k reševanju problema.

Kraje in tihotapljenje avtomobilov so značilne za razvite države, iz katerih tihotapijo ukradena vozila v nerazvite. V zvezi s to dejavnostjo so povezane zavarovalniške goljufije. V Sloveniji je bil znaten porast kraj avtomobilov po letu 1991, saj so se avtomobili tihotapili na vojna območja bivše Jugoslavije in v države bivše Sovjetske Zveze. V teh državah zaradi neurejenih razmer ni bilo problemov z registracijo ukradenih vozil. Z upadom trga so se skupine preusmerile na zavarovalniške

goljufige. Uspešno izvajanje te dejavnosti pogojuje majhnost Slovenije in s tem hiter dostop do meje.

Oderuško kreditiranje je vse bolj razširjeno v državah v tranziciji, kjer je potreba po finančnih sredstvih vse večja. Zaradi visokih obresti, ki jih posojilodajalec ne more plačati, je v zvezi s tem potrebno omeniti razvoj skupin, ki se ukvarjajo z izterjevanjem dolgov na podlagi nasilja in groženj. Bistvo teh poslov je izplačevanje obresti, ki so tako visoke, da posojilodajalci sploh nočejo odplačila glavnice, temveč so zainteresirani, da stranka zaradi nezmožnosti vračila dolga postane odvisna od posojilodajalca in mora zato delati določene usluge. V Sloveniji se poleg izterjevanja dolgov pojavlja vse več izsiljevanj in pobiranj varščin, posle pa obvladujejo pripadniki narodov bivše Jugoslavije. Problema se vse premalo zavedamo, tako, da je čutiti pomanjkanje sodelovanja policije, tožilstva in sodišč pri hitrem in uspešnem preganjanju storilcev tovrstnih dejanj, prav tako nimamo izdelanega programa za zaščito ogroženih ljudi.

Tihotapljenje radioaktivnih snovi je novejša dejavnost, povezana z razpadom Sovjetske zveze, pomeni pa veliko grožnjo okolju in mednarodni skupnosti. Te snovi so predvsem pomembne zaradi svoje uporabnosti za izsiljevanje. Slovenija se pri tihotapljenju radioaktivnih snovi pojavlja le kot tranzitna država.

Trgovina z otroci in s tem povezana prostitucija sta problem o katerem je v zadnjem času veliko napisanega. Predvsem so zanimive povezave s korupcijo in vpletenostjo oseb zaposlenih v državni upravi. V Sloveniji se o problemu vse več govori, kar pripomore k odkrivanju tovrstnih dejanj.

Trgovina s človeškimi organi je novejša dejavnost, ki nudi neslutene dobičke v primerih transplantacij organov in za medicinske eksperimente. V bodoče bomo morali problemu posvetiti večjo pozornost, predvsem zaradi vse večjega števila privatnih klinik v Sloveniji.

Pranje denarja je vsaka tehnika, usmerjena v pretvarjanje nepošteno in nezakonito pridobljenega bogastva na tak način, da se prikaže kot pošten in zakonit prihodek. Primaren cilj pranja denarja je izogibanje odkrivanju kriminalnih finančnih malverzacij in plačilu davščin, denar

pa postane del legalnega plačilnega prometa. Ocene britanskih analitikov so, da je bilo v letu 1993 oprano 500 milijard USD, polovico tega prihodka pa je bilo ustvarjenega na račun nedovoljene trgovine z drogo. Prav na področju preprečevanja pranja denarja je potrebno tesno sodelovanje vseh institucij v družbi. Pri tem mislimo predvsem na policijo, banke in vlado. Slovenija je bila med prvimi državami v tranziciji, ki je ustanovila urad za preprečevanje pranja denarja in ustrezno uskladila zakonodajo. V bodoče bo potrebna večja podpora politike pri razreševanju primerov pranja denarja, da bodo primeri tudi ustrezno sankcionirani.

Korupcija kot podkupovanje oseb, ki zlorabijo zaupana pooblastila v državnem ali privatnem sektorju. Predvsem gre za primere zlorab položaja državnih uradnikov, nepotizem, prisvojitve javnih virov, preferiranje določenih rešitev ipd. v državnem sektorju. V privatnem sektorju gre za oblike zlorab gospodarskih pogodb in kršitve poslovnih običajev ipd. Posebej nevarna pa je korupcija povezana z organiziranim kriminalom, ki omogoča izvrševanje kaznivih dejanj iz česar izhaja, da sta organizirani kriminal in korupcija nujno povezana in drug brez drugega ne moreta obstajati.

V Sloveniji se kaže problem pomanjkanja strokovnjakov na področju odkrivanja in preganjanja korupcije predvsem pa vloga preventive. Zaradi povezav z gospodarstvom se pojavlja vprašanje ali je korupcija del gospodarskega ali organiziranega kriminala in kdo naj se z njo ukvarja? Prav tako ostajajo odprta še številna vprašanja glede lastninjenja in podkupovanja iz tujine.

Računalniški kriminal je tisti, pri katerem prihaja do vdiranja v računalniške mreže in informacijske baze podatkov, pa tudi do denarnih transakcij, ki jim je izredno težko slediti. Prav ta oblika ima v prihodnosti največ možnosti za razvoj organiziranega kriminala in je tudi zakonsko najslabše opredeljena. Slovenija kot ena izmed računalniško bolj razvitih držav zaenkrat še nima izdelanih mehanizmov za zaščito pred takšno obliko kriminala ter pomanjkanje standardov po zaščiti podatkov pred vdori in zlorabami, kot tudi zaščito intelektualne lastnine.

Ponarejanje, se je v zadnjem času razbohotilo na vsa področja gospodarstva. Največji problem predstavlja ponarejanje kreditnih kartic,

ki ogroža bančne sisteme, nadalje ponarejanje izdelkov znanih industrijskih znamk, ter ponaredki CD plošč in filmov. Slovenija kot tipična država potrošniške družbe je na tem področju še posebej ranljiva ob dejstvu, da se v severni Italiji nahajajo centri za ponarejanje denarja kot tudi industrijskih izdelkov.

Poleg navedenega organizirani kriminal deluje tudi na drugih področjih, kot so: kraje umetnin, tihotapstvo živali, ponarejanje denarja, zavarovalne goljufije itd.

Kot smo videli, so dejavnosti skupin organiziranega kriminala številne in se prilagajajo potrebam trga. Zanimivo je, da se tako pridobljeni kapital investira v zakonite dejavnosti, kjer so dobički manjši, vendar stalni. Ker gre v gospodarstvu za velik promet z gotovino, jim to omogoča pranje denarja in s tem povezano relativno varnost. Prav pranje takšnega denarja pomeni ogrožanje nacionalnih gospodarstev, poleg tega pa se s korupcijo ogroža tudi obstoj državnega sistema. Neslutene možnosti razvoja organizirane kriminalitete, ki jih omogočajo sodobni procesi v svetu predvsem na gospodarskem področju je tema, ki je preobsežna, da bi jo obravnavali na tem mestu, lahko pa zamajejo katerokoli gospodarstvo v svetu.⁷

4 NAMESTO ZAKLJUČKA

Demokratična družba mora odpirati vprašanja, ki se ji zastavljajo, saj razvoj družbe temelji na spodbudah in spremembah. Represija kot odgovor kriminalu naj bo le izjema, prej pa je treba izkoristiti vse druge možnosti, saj z represijo dosežemo le kratkotrajne učinke. Sodobna družba mora spremljati mednarodno dogajanje, v katerem se prepletajo zunanja in notranja ogrožanja, predvsem pa mora slediti spremembam organizirane kriminalitete, ki se hitro spreminja in prilagaja okolju. Tem spremembam je treba slediti na zakonodajnem področju ter zavarovati lastnino in človeško življenje, vendar pod pogojem, da se ne krši človekovih pravic.

⁷ Več o tem glej Bojan Dobovšek, Organizirani kriminal.

Kot ključno vprašanje se postavlja ugotovitev dejanskega stanja na področju kriminalitete. Pretiravanja o stanju in številu kaznivih dejanj (preveč ali premalo) imajo vsekakor škodljive posledice. Prav tako kot marsikje drugje v svetu tudi v Sloveniji ni pravega odgovora o stanju kriminalitete. V zadnjih letih ugotavljajo porast nasilnih kaznivih dejanj in dejanj z znaki organizirane kriminalitete. Glede na družbena gibanja, kot so razpad vrednot, brezposelnost, socialna vprašanja, velik pretok ljudi ipd., je pričakovati nadaljnji porast kaznivih dejanj. Kakšne bodo posledice tega na notranjo in nacionalno varnost, je težko napovedati. Prav tako ugotavljajo porast strahu pred kriminalom, še posebej v večjih mestih. Kot odgovor vsemu naštetemu se kaže dolgoročno načrtovana kriminalitetna politika, ki mora biti zasnovana kot strateški dokument.

Poseben poudarek je potreben v boju zoper tako imenovani sekundarni dejavnosti organiziranega kriminala, to sta pranje denarja in korupcija. S temi dejavnostmi organizirane kriminalne skupine prehajajo v legalno sfero in tvorijo peto neodvisno vejo oblasti, ki lahko kontrolira vse ostale. S sredstvi, s katerimi danes razpolagajo kriminalne organizacije, lahko uničijo gospodarstvo države in razvrednotijo družbene vrednote. Za takšne oblike ogrožanja pa so ranljive predvsem države v tranziciji. Prav tako mora država reagirati na pojav kriminalnih organizacij na svojem ozemlju že ob samem odkritju delovanja takšne skupine, kajti če ukrepi države niso sprejeti dovolj hitro, se organizirani kriminal lahko razraste do te mere, da ga ni več moč obvladovati brez ukrepov, ki pomenijo ogrožanje človekovih pravic.

Za podrobnejšo analizo bo v prihodnje potrebno opraviti več raziskav iz omenjene tematike, kar se kaže v nekaterih raziskovalnih projektih v katerih sodeluje avtor prispevka. Leta 2003 je Norveški inštitut za urbani in regionalni razvoj (NIBR) začel z raziskavo "Odvisnost, korupcija in neformalne institucije: Analiza o korupciji na področju javnih naročil, financiranja strank, lobiranja in sodstva v Češki republiki, Sloveniji, Bolgariji in Romuniji". Glavni namen projekta je identificirati in pregledati neformalne strukture in mreže v Češki republiki, Sloveniji, Bolgariji in Romuniji na splošno, kakor tudi tiste, ki so dejavne na področju javnih naročil, financiranja strank, lobiranja in sodstva in ugotoviti, v kakšnem obsegu te neformalne mreže olajšujejo korupcijo ali

prispevajo h korupcijski praksi, ki spodkopava protikorupcijska določila EU in Sveta Evrope. Pri tem nas bo zanimalo tudi, kako na neformalne mreže vplivajo dejavniki organizirane kriminalitete?

Viri:

- Active Analysis Limited (1990): Introduction to the netmap analysis system, London.
- ANSA (2002): Crime zoom, Agenzia Ansa, Roma.
- Bavcon, Ljubo (1996): Priporočila za oblikovanje kriminalitetne politike v RS, v Izhodiščih kriminalne politike v RS, Ljubljana.
- Bavcon, Ljubo, Šelih, Alenka (1978): Kazensko pravo, splošni del, Ljubljana, UR. L. SRS.
- Carter, David (1992): A Forecast of Growth in Organized Crime in Europe: New Challenges for Law Enforcement. Gaithersburg, Police Studies 15/1992/2.
- Dobovšek, Bojan (1997): Organizirani kriminal, Unigraf, Ljubljana.
- Dobovšek, B. (2002): Sodobni problemi korupcije v javni upravi. V Dobovšek, B. (ur.), Korupcija v javni upravi, Ljubljana: MNZ.
- Dobovšek, B. (2004): Obrnjeno dokazno breme. V Dobovšek, B. (ur.), Korupcija v gospodarstvu, Ljubljana: MNZ.
- EUROPE 2000, Quarterly Newsletter, The Netherlands, 1996.
- First World Conference on New Trends in Criminal Investigation and Evidence, The Hague, december 1995.
- Freementale, Brian. (1995): Octopus. Oxford.
- Izhodišča kriminalne politike v RS, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, Ljubljana 1995.
- Ministrstvo za javno upravo (2004). IBM Lotus Domino strežnik. <http://www2.gov.si>, 12.3.2004.
- Official Journal of the European Communities. (1997). Procurement Directives. Resolucija Sveta Evrope 97/24. (1997). Strasbourg.
- Savona Ernesto. (1995). Beyond criminal law in devising anticorruption policies. Europea Journal on Criminal Policy and Research 3/1995/2. Amsterdam.
- Transparency International (2005). <http://www.transparency.org>, 12.2.2005.
- United Nations, World ministerial conference on organized transnational crime, Naples, November 1994.
- United Nations Office on Drugs and Crime (2004). <http://www.unodc.org>, 26.5.2004.

EKOLOŠKA KRIMINALITETA V KRIMINOLOGIJI: RAZVOJ NOVE VEJE KRIMINOLOGIJE V SLOVENIJI

Katja Eman

Povzetek

Namen prispevka je umestitev ekološke kriminalitete v kriminologijo in poskus opredelitve ekološke kriminologije. Gre za novo področje raziskovalnih izzivov, ki je zanimanje posameznih kriminologov vzbudilo že pred več desetletji, vendar se je šele v obdobju zadnjih dvajsetih let oblikovalo kot celota. Tako v svetu kot tudi v Sloveniji že nekaj desetletij govorimo o aktualnem področju vprašanj o okolju, njegovem ogrožanju in varstvu. O razvoju ekološke kriminologije poročajo le redki viri, zato je cilj prispevka analizirati dogajanje na tem področju. Ugotovitve kažejo, da smo v Sloveniji priča razvoju nove veje kriminologije, ki se kljub pretežnemu vlaganju v iskanje primernih definicij osnovnih pojmov počasi, a vztrajno razvija in širi. Ekološka kriminologija se prilagaja sodobni družbi in temu primerno zelo hitro postaja vedno bolj mednarodna in globalizirana, pripisuje osrednjo vlogo pomenu neenakosti, moči in politiki v procesu kriminalizacije, povečuje zanimanje za viktimizacijo in kršitve človekovih pravic, išče in razvija oblike preprečevanja kriminalitete. Vse to vpliva na pojav novih trendov na področju kriminologije. Družbena dejavnost kriminologov, njihovo raziskovanje ekološke kriminalitete in sodelovanje s prakso vplivajo na nadaljnji razvoj kriminologije znotraj področja samega in na sodelovanje z drugimi vedami. Na tak način kriminologi pomembno vplivajo na sam razvoj ekološke kriminologije in tudi na kreiranje okoljevarstvene politike.

I Varstvo okolja v dobi tehnološkega razvoja in globalizacije

Sodobni človek se sooča s spoznanjem, da je njegovo preživetje odvisno od ohranitve okolja, katerega del je tudi sam. Dandanes je jasno, da je čezmerno izkoriščanje in uničevanje narave tesno povezano s strukturiranostjo in funkcioniranjem modernih družb, za katere je značilen

koncept gospodarstva. Ta se odraža tudi v odnosu do narave, ko postavlja človeka za absolutnega gospodarja narave. Industrijski revoluciji in »zmagoslavnemu« napredku je kaj kmalu sledilo obdobje streznitve.¹ Že v šestdesetih letih 20. stoletja je mit o človeku kot gospodarju planeta skopnel. Ugotovitve, da zaradi posledic izkoriščanja, zastrupljanja in uničevanja okolja izginjajo ne samo rastlinske in živalske vrste, ampak hudo zbolevajo in umirajo tudi ljudje, so pokazale, da je človekov »odnos« do narave dosegel točko preloma. Človekov antropocentristični odnos do narave se je moral umakniti ekocentризmu, in spoznanje, da je človek enakovreden in soodvisen del narave, je spet prevladalo. Ravno zaradi tega, zaradi spoznanja o soodvisnosti in strahu pred izumrtjem, je varstvo okolja² postalo zelo pomembna vrednota oziroma družbena norma v dobi nenehne napredka in razvoja, ki ruši vse dejanske in navidezne meje in tudi obstoječi sistem vrednot.

Okolje³ je že od začetka človeštva osnova za preživetje človeka. V okolju povzročeno uničenje, ki je posledica neodgovornega vedenja in nezakonitega ravnanja posameznikov, željnih zaslužka in ugodnosti, lahko predstavlja resno grožnjo tako za posameznikovo kot tudi za nacionalno in mednarodno varnost, kar vsako leto znova potrjujejo večje in manjše naravne katastrofe, katerih povzročitelj je človek (na primer Love Canal v ZDA, Bhopal v Indiji, Exxon Valdez na Aljaski, Mehiški zaliv v ZDA).⁴ Pri tovrstnih posegih⁵ v okolje, ki so v nasprotju s pravnim varstvom okolja, govorimo o kriminaliteti zoper okolje. Ekološka kriminaliteta se zgodi, ko posamezniki, skupina ljudi ali podjetja (namerno) kršijo zakonodajo in

¹ Brezskrbno, velikokrat nezakonito izkoriščanje naravnega okolja nikakor ni posledica nedavnega razvoja, ampak se je začelo že veliko prej, preden je dokumentarni film Ala Gora *An Inconvenient Truth* okoljsko problematiko in porajajoče se nevarnosti »boleče« realistično predstavil širšim množicam.

² Varstvo okolja je vsaka dejavnost za zaščito in ohranjanje narave pred namernim uničevanjem (Šinkovec, 1986).

³ Šinkovec (1986: 156) okolje opiše kot zbir elementov (zrak, voda, rodovitna prst, mineralne snovi, živali, rastline, mikroorganizmi in človek) ter razdeli na fizično, socialno in kulturno okolje. Gre za zelo široko definicijo okolja, ki je precej širša od pojma človekovega okolja (okolje, kjer človek živi) z vidika pravnega reguliranja varstva okolja, vendar je s političnega vidika urejanja in reguliranja omenjenega področja potrebna.

⁴ Več o ekoloških katastrofah v E-svet-E-družba (2010).

⁵ Poseg v okolje je vsako človekovo ravnanje ali opustitev ravnanja, ki lahko vpliva na okolje tako, da škoduje človekovemu zdravju, počutju in kakovosti njegovega življenja ter preživetju, zdravju in počutju drugih organizmov (3. člen ZVO-1).

pravila, ki urejajo področje varstva okolja, zaradi svojega udobja, dobička ali moči (Brack, 2002: 143). In ravno dobiček, tako imenovano izogibanje stroškom, ki jih terja okoljska zakonodaja, ali dejanski zaslužek zaradi prodaje naravnih virov, je postal primarni razlog za storitev ekološke kriminalitete ter povzroča uničevanje okolja. Slednje potrjujejo dobički organizirane ekološke kriminalitete, ki je bila uvrščena na četrto mesto najbolj dobičkonosnih kriminalnih dejavnosti.⁶ Gospodarska liberalizacija in globalizacija svetovnega gospodarstva sta omogočili razcvet transnacionalne ekološke kriminalitete (Elliott, 2009). Tržno gospodarstvo in liberalizacija sta povzročila povečanje pogostnosti in obsega tovara in pošilk, zmanjšanje mejnega nadzora in lažji prenos sredstev prek svetovnih finančnih in bančnih sistemov, kar je ponudilo nove možnosti za tako imenovano pranje denarja in preusmeritev dobičkov v zakonite posle.

Problemi ogrožanja in vprašanja varstva okolja postajajo vedno pomembnejši del javne politike, tako imenovane okoljske politike, ki se ukvarja z vprašanjem človekovega preživetja. Ekološke katastrofe, kot so nesreča v tovarni aluminija v Ajki, jedrska katastrofa v Fukušimi, nastala zaradi potresa in cunamija, razlitje nafte iz nasedle tovarne ladje v zalivu Bay of Plenty na Novi Zelandiji in številne druge, okoljsko politiko še dodatno spodbujajo, saj ljudem kljub tehnološkemu napredku ni vseeno, v kakšnem okolju živijo. Pri reševanju nastalih problemov in oblikovanju okoljske politike ima pomembno vlogo tudi kriminologija; ta uporablja spoznanja empiričnih raziskav in rezultatov ter izkušnje za pojasnjevanje razlogov za izvrševanje kaznivih ravnanj zoper okolje. Kriminološke razprave o ekološki kriminaliteti se nanašajo na vprašanja, kako kriminaliteta nastane, kako je prikazana v resničnem življenju, kako se meri, na kakšen način jo pojasnjevati, preprečevati, sankcionirati itd. Slednje je še posebej pomembno zaradi nenehnega spreminjanja področja, saj je nekoč »normalno« početje zdaj strogo pravno regulirano, posamezna dejanja so tudi prepovedana, za kršitev pa je predpisana sankcija (sežiganje odpadkov doma, gnojenje in škropljenje njivskih površin, skladiščenje strupenih odpadkov itd.). Ekološka kriminologija dejansko pojasnjuje pojave ekološke kriminalitete in javnosti približuje aktualne probleme.

Tudi Slovenija je vse od osamosvojitve zaradi sprememb na socialno-ekonomskem področju in občin človeških vrednot priča vse bolj

⁶ Donosnejše dejavnosti so trgovina z drogo, orožjem in belim blagom; slednja vključuje prostitucijo (Elliott, 2009).

kompleksnemu razvoju, ki vpliva na spreminjanje družbe in posledično tudi kriminalne dejavnosti. Že Pečar (1996) je zapisal, da kriminal vedno zrcali splošne družbene razmere, kar se še posebej jasno in hitro odraža na področju človekovega sobivanja z naravo. Slovenija je parlamentarna republika, uvrščena v sam vrh gospodarsko razvitih tranzicijskih držav, s staro rudarsko in industrijsko tradicijo (ki je v fazi posodabljanja) in razvitimi storitvenimi dejavnostmi. Poljedelstvo in živilnoredja sta nekoliko manj pomembna, saj je obdelanih le približno 20 odstotkov površine ozemlja države, ki znaša 20.273 kvadratnih kilometrov, pa vendar v zadnjem obdobju narašča število kmetijskih gospodarstev z ekološkim kmetovanjem.⁷ Kar dve tretjini države pokrivajo gozdnate površine,⁸ na drugi strani pa narašča delež površin, namenjen cestam⁹ (Hren et al., 2011: 28). Slovenija se je usmerila k trajnostnemu razvoju in povečanju proizvodnje energije iz obnovljivih virov ter njeni ustrezni rabi,¹⁰ prav tako pa smo v zadnjih letih priča prestrukturiranju ravnanja z odpadki in njihovega recikliranja¹¹ (Hren et al., 2011: 29–30).

Posebnost Slovenije so njena v veliki meri še vedno neokrnjena narava in bogati vodni viri ter gozdne površine. Prav tako je posebnost Slovenije njena prostorska umeščenost v območje prehoda med zahodno in vzhodno Evropo ter mejo med severom in jugom, zaradi česar je na eni strani znana po tem, da združuje raznolike svetove, od alpskega do dinarskega in od panonskega do kraškega, ter na drugi strani po tem, da je tranzitna država (organiziranih) kriminalnih skupin, ki »dragoceni tovor« na našem ozemlju zgolj skladiščijo, najpogosteje pa samo prepelejo skozi državo. Slednje velja tudi za ekološko kriminaliteto, pri čemer

⁷ Kot je značilno za tranzicijske države, se je struktura gospodarstva od leta 1991 do danes močno spremenila. Delež kmetijskih dejavnosti v BDP se je zmanjšal za več kot polovico, s 5,7 odstotka BDP v letu 1991 na 2,4 odstotka v letu 2010. Prav tako se je močno zmanjšal delež industrije in gradbeništva (v letu 1991 sta ti dejavnosti ustvarili 44 odstotkov BDP, v letu 2010 pa 31 odstotkov), močno pa se je povečal delež storitev (s 50 odstotkov v letu 1991 na 67 odstotkov v letu 2010) (Hren et al., 2011: 48–49).

⁸ Od leta 1993 do leta 2005 so se gozdne površine povečale za 17 odstotkov (Hren et al., 2011: 28).

⁹ Od leta 1993 do leta 2005 se je odstotek površin za ceste povečal za 150 odstotkov (Hren et al., 2011: 28).

¹⁰ V letu 2009 smo iz obnovljivih virov energije proizvedli 30 odstotkov celotne električne energije, pri čemer največ energije proizvedejo hidroelektrarne (Hren et al., 2011: 29).

¹¹ V letu 2002 je bilo na komunalnih odlagališčih odloženih 84 odstotkov vseh nastalih komunalnih odpadkov, v letu 2009 pa že samo 69 odstotkov (Hren et al., 2011: 30).

so v zadnjih treh letih še posebej nevarni ilegalni prevozi odpadkov iz zahodne Evrope na vzhod.

Namen prispevka je na podlagi analize razvoja ekološke kriminologije v svetu in v Sloveniji nakazati trende na področju razvoja nove veje kriminologije ter trenutno porajajoče se raziskovalne izzive (na primer problem definiranja, pojavnosti oblike, multidisciplinarnost področja) v Sloveniji. Pri tem bom izhajala iz predpostavke, da je ekološka kriminologija veda, ki se ukvarja s preučevanjem pojavov ekološke kriminalitete, njenih vzrokov in storilcev, analizira oblike družbenih odzivov na storjena dejanja ter poleg oblike ekološke kriminalitete raziskuje tudi povzročene posledice in oblikovanje pravnega varstva okolja. Rezultate raziskav, spoznanja in izkušnje o povzročeni spremembi okolja uporablja pri svojem delu in jih z objavami posreduje vsem zainteresiranim skupinam, kot bo prikazano v članku. Na koncu pa so ključne ugotovitve združene v razpravo o dogajanju v slovenskem kriminološkem prostoru.

2 Pojav in razvoj ekološke kriminologije v Sloveniji

Razvoj ekološke kriminologije v Sloveniji je izhajal iz razvoja ekološke kriminologije v svetu (Clifford, 1998), ki se je po letu 1960 začel znotraj sociologije (Halesy in White, 1998; Carrabine et al., 2004) in kritične kriminologije (Kanduč, 1992: 103). Tri smeri razvoja, radikalnokritična, sociološkoteoretična in sociološko-filozofska, so se okrog leta 1990 združile v eno, Lynch (1990) pa jo je poimenoval ekološka kriminologija (angl. green criminology). Danes smo priča razvoju nove veje kriminologije v svetu, ki je še vedno dovzetna za vplive drugih ved, kar se kaže tudi v predlogih novih smeri znotraj kriminologije, kot sta *globalna ekološka kriminologija* (angl. eco-global criminology)¹² in tako imenovana *kri-*

¹² White (2008) je pri predlogu opredelitve izhajal iz problema povzročene okoljske škode (podnebne spremembe, odpadki, onesnaževanje, uničevanje biotske raznovrstnosti) in zatrjeval, da je treba razširiti obseg okoljskih vprašanj zaradi povečanja obsega transnacionalne ekološke kriminalitete (White, 2009). Raziskovanje v okviru globalne ekološke kriminologije temelji na dejstvu, da je treba uporabiti multidisciplinarni pristop in razviti nove tipologije okoljske škode. Poleg tega globalna ekološka kriminologija kot kriminalne opredeljuje različne oblike ogrožanja okolja, čeprav te v običajnih pogojih niso uvrščene med protipravna dejanja (White, 2010: 6).

minologija varstva okolja (angl. conservation criminology),¹⁵ katerih predmet preučevanja so deviacije zoper okolje in njihove posledice. Dogovor, ali gre zgolj za nove smeri znotraj ekološke kriminologije ali smo priča novim vejam kriminologije, še ni dokončno sprejet.

O razvoju ekološke kriminologije v Sloveniji je še pred desetletjem bilo moč napisati bore malo. Prvo delo konec 20. stoletja s tega področja sega v leto 1981, ko je Pečar (1981) s poskusom opredelitve pojma ekološke kriminalitete opozoril na pojav novih oblik kriminalitete. Podal je etiološko delitev v Sloveniji zaznanih oblik ekološke kriminalitete, opredelil vlogo kriminologije in njej sorodnih ved (sociologije, kriminalistike, kriminalne prevencije) ter naloge nadzorstvenih organov. Kljub zapisanim predvidevanjem za prihodnost je zanimanje za ekološko kriminologijo zamrlo za več kot 25 let. Ne prej kot v zadnjih petih letih, od leta 2007, v slovenskem prostoru lahko govorimo o ponovnem (prenovljenem) razvoju oziroma nadaljevanju razvoja ekološke kriminologije. Poleg prvih objav o organizirani ekološki kriminaliteti (Dobovšek in Goršek, 2007; Eman, 2010a; Klenovšek in Meško, 2011; Odar in Dobovšek, 2011) so se raziskovalci ukvarjali tudi z analizo odkritih pojavnih oblik kaznivih dejanj zoper okolje, oblikovali njihovo razvrstitev in poskusili definirati ekološko kriminaliteto in ekološko kriminologijo (Eman, 2008; Eman in Meško, 2009; Bučar-Ručman, 2009; Eman, Meško in Fields, 2009). Poleg tega je ves čas potekala aktualna razprava o družboslovnih in naravoslovnih vidikih različnih oblik ogrožanja okolja (Meško, Dimitrijević in Fields, 2011), o slovenski politiki varstva okolja (Sotlar, Tičar in Tominc, 2011) in primernih ukrepih situacijskega preprečevanja ekološke kriminalitete (Meško, Bančič, Eman in Fields, 2011). Pri pregledu literature, analizi podatkov in opravljenih raziskav so se pojavila različna vprašanja, kot je, ali ekološka kriminaliteta pomeni resno grožnjo (nacionalni in globalni) varnosti (Fritz, 2011; Mitar, 2011; Eman, 2010b). V zadnjem obdobju kriminološkega preučevanja

¹⁵ Herbig in Joubert (2006) in White (2008) govorijo o povsem novi veji kriminologije, katere interesno področje vsaj deloma sovпада s področjem ekološke kriminologije. Kriminologija varstva okolja uporablja inter- in multidisciplinarni raziskovalni pristop pri razumevanju ekološke kriminalitete, okoljskega ogrožanja, nevarnosti in tveganja, ki so povezani z ekološko kriminaliteto ali so posledica te kriminalitete. Ponuja integracijo kriminologije z naravoslovnimi in drugimi družboslovnimi vedami, ki preučujejo oblike ogrožanja okolja in tveganja, ter spodbuja znanost k analizi političnih, kulturnih, gospodarskih in socialnih vplivov na opredelitev pojma in obsega ekološke kriminalitete (Gibbs et al., 2010: 128).

okoljskih vprašanj je bil v Sloveniji zaznan prehod z osnovnih (na primer problem definiranja in zgodovinski razvoj) na bolj specifične teme in probleme, kot so poročanje medijev o ekološki kriminaliteti (Eman in Meško, 2011a), psihološki učinki onesnaženega okolja na človeka (Areh in Umek, 2011), pravno varstvo okolja (Rakar in Tičar, 2011; Eman in Meško, 2011b) in analiza kriminalnih žarišč z uporabo geografskih informacijskih sistemov (Eman, Meško in Ivančič, 2011). Vse naštetu potrjuje, da lahko govorimo o začetkih oblikovanja nove veje kriminologije v Sloveniji.

Vse do danes je bilo v slovenskem kriminološkem okolju ključni problem majhno zanimanje kriminologije za pojave ekološke kriminalitete. Pregled objav pokaže relativno hiter razvoj okoljevarstvenega prava na eni strani ter izredno majhno zanimanje slovenskih kriminologov za preučevanje deviacij zoper okolje. Šele v zadnjih nekaj letih smo pričali ponovnemu pisanju o ekološki kriminologiji kot novi znanstveni disciplini. Ko v slovenskem prostoru govorimo o ekološki kriminologiji, imamo v mislih vejo kriminologije oziroma *družboslovno vedo, ki uporablja multidisciplinarni in interdisciplinarni pristop pri preučevanju pojavov ekološke kriminalitete in njihovega nastanka, raziskovanju kaznivih dejanj zoper okolje, povzročene okoljske škode, razvoju okoljevarstvene zakonodaje in predpisov, ukrepov za zaščito okolja in družbenih odzivov na povzročene kršitve. Ekološka kriminologija je veliko več kot le razprava o okoljskih vprašanjih. Temelji na kritičnem kriminološkem prepričanju, da je treba okolje varovati kot eno izmed temeljnih človekovih dobrin in pravic. Namen raziskovanja ekološke kriminologije temelji na nalogi, da preuči znane oblike odklonskega vedenja zoper okolje in njihov nastanek. Pri tem upošteva dinamiko med človekom in okoljem, še posebej človeško vedenje do enega ali več elementov okolja. Poleg tega jo zanimajo tudi ljudje kot storilci kaznivih dejanj zoper okolje, okolje in ljudje kot žrtve ter metode preprečevanja kriminalitete.*

Čeprav je v vsaki državi razvoj ekološke kriminologije potekal po drugačnem vzorcu, njen predmet v osnovi ostaja isti; to so deviacije zoper okolje, najsi bo to na individualni, lokalni, regionalni, nacionalni ali globalni ravni. Smo šele na začetku razvoja nove veje kriminologije, ki pušča za sabo mnoga nedorečena vprašanja, prav tako pa se vzporedno z nenehnim družbenim razvojem in tehnološkim napredkom sooča z novimi izzivi in vprašanji, na katere poskuša najti ustrezen odgovor. Opisani proces se dogaja tudi v Sloveniji, kjer so predmet preučevanja ekološke kriminologije različni že dobro znani »izzivi« in tudi nekateri popolnoma novi, kot je prikazano v nadaljevanju.

3 Ekološka kriminologija v slovenskem prostoru

Vse od začetkov zanimanja kriminologije za ekološko kriminaliteto v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja do danes se tako imenovano področje preučevanja ekološke kriminologije počasi oblikuje in širi. Ker gre za razmeroma mlado vejo kriminologije, se še vedno poraja ogromno vprašanj. Poleg problema enotne definicije ekološke kriminologije in ekološke kriminalitete kot njenega predmeta preučevanja sta vroč predmet razprave že omenjeni razvoj in še posebej izvor ekološke kriminologije. Vse to je poleg številnih drugih razlogov (nova in nerazvita veja kriminologije, nejasne ločnice med družboslovjem in naravoslovjem, vdor novih idej in teorij idr.) povzročilo razmeroma majhno zanimanje kriminologov za področje ekološke kriminalitete in njihovo zadržano, včasih tudi pred javnostjo skrito razmišljanje o tovrstni problematiki. V slovenskem prostoru so poleg že izpostavljenih problemov poimenovanja in definiranja pogost predmet kriminoloških razprav tudi nove oblike ekološke kriminalitete in škoda, ki jo ta povzroči. Sem spadajo storilci in žrtve ekološke kriminalitete, oblikovanje kazenskih sankcij in odzivanje družbe na pojave ekološke kriminalitete, oblike preprečevanja ekološke kriminalitete in izstopajoča multidisciplinarnost področja. Vsako področje ima svoje posebnosti in odpira nova vprašanja, kot je prikazano v nadaljevanju. V primerjavi z Anglijo, Združenimi državami Amerike in Avstralijo je ekološka kriminologija v Sloveniji šele na začetku razvoja, približno dve desetletji za vodilnimi na tem področju, od katerih se učimo. Nedvomno pa poteka razvoj od samega začetka naprej pri nas precej hitreje, kot se je to dogajalo v vodilnih državah. Slovenija je, kar zadeva zanimanje za ekološko kriminaliteto in razvoj ekološke kriminologije, nekje na meji med skupino srednjeevropskih držav, kot so Nemčija, Italija in Avstrija, ki področje usmerjeno razvijajo, kar potrjujejo tudi povabila za sodelovanje v raziskovalnih projektih, in na vrhu lestvice skupine tranzicijskih držav, ki o razvoju nove veje kriminologije šele razpravljajo ali pa so na samem začetku razvoja ekološke kriminologije.

3.1 Problem definiranja ekološke kriminologije

V prejšnjem desetletju smo bili priča številnim razpravam kriminologov o tem, kako imenovati vejo kriminologije, ki se ukvarja s preučevanjem kriminalitete zoper okolje kot družbenim in individualnim pojavom. Med

kriminologi od začetka devetdesetih let prejšnjega stoletja poteka razprava o poimenovanju nove veje kriminologije, pri čemer sta v ospredju dva predloga: ekološka oziroma okoljska kriminologija (angl. environmental criminology) in zelena kriminologija (angl. green criminology). Diskusija o primernosti poimenovanja je poleg že obstoječih nejasnosti vnesla še nova nasprotovanja, kar otežuje normalen razvoj nove veje kriminologije. Pri tem je treba opozoriti na razlikovanje med dvema pomembnima poimenovanjema kriminologije, pri katerih prihaja do napačnega interpretiranja in razumevanja. Prisoten je problem »zamenjave« pomena pojmov ekološka kriminologija in okoljska kriminologija. Tovrstno poimenovanje v Sloveniji ni tako velik problem, kot se je pojavil v angleško govorečih državah, kjer ima termin »environmental criminology« dva različna pomena, saj pomeni tako okoljska kot tudi ekološka kriminologija, zaradi česar je Lynch (1990), da bi se izognil zmešnjavi, uvedel termin »green criminology«.¹⁴ Vendar lahko tudi pri nas nepoznavalec področja kriminologije omenjeni pojem izmenično prevaja in uporablja povsem narobe. Slovenski prevod termina »environmental criminology« je lahko okoljska kriminologija in ekološka kriminologija, pri čemer razlikujemo dve različni veji kriminologije. Ker je bil v slovenskem prostoru termin okoljska kriminologija¹⁵ že zaseden in termin zelena kriminologija zveni nekoliko preveč neznanstveno ter deluje tudi politično »obarvano«, smo za poimenovanje nove veje kriminologije izbrali termin ekološka kriminologija.

Kar zadeva problem definiranja ekološke kriminologije v svetu, lahko spremljamo razprave tujih kriminologov, ki razpravljajo o ponovni rabi termina okoljska kriminologija (angl. environmental criminology), prvotno postavljenega na področje preprečevanja kriminalitete z oblikovanjem okolja, oziroma o njegovi zamenjavi sedaj uporabljanega

¹⁴ Potem ko je Lynch (1990) leta 1900 prvi v kriminološke razprave uvedel pojem »zelena kriminologija« (pri nas znana kot ekološka kriminologija), so v devetdesetih letih prejšnjega stoletja britanski kriminologi (Clifford in Edwards, 1998; Groobridge, 1998; South 1998) iz diskusij o kriminoloških študijah o ekološki kriminaliteti, katere povzročitelji so bogati in vplivni ljudje, razvili predlog o oblikovanju »zeleno kriminologije« kot družboslovne vede oziroma veje kriminologije, katere predmet preučevanja je kriminaliteta zoper okolje.

¹⁵ Okoljska kriminologija je veja kriminologije, ki se ukvarja z oblikovanjem okolja z namenom preprečevanja kriminalitete. Brantingham in Brantingham (1981) izpostavljata označevanje kriminalnih žarišč na zemljevidih, prav tako pa je okoljska kriminologija tesno povezana s situacijsko kriminalno prevencijo.

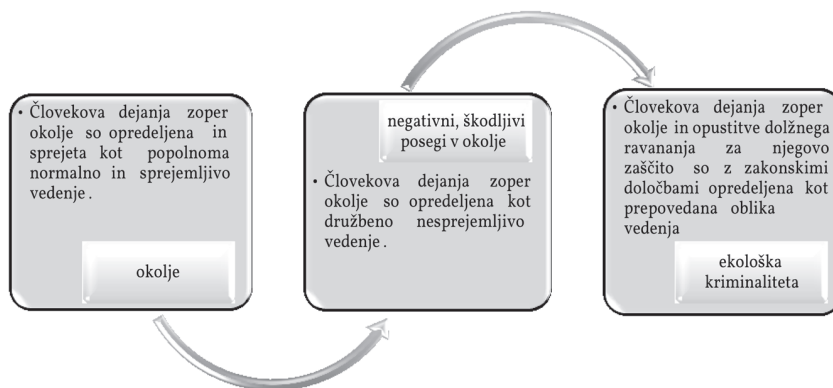
termina »green criminology«. Tovrstna terminološka problematika za slovensko okolje ni tako zelo pomembna, saj je ločnica med pojmom okoljska kriminologija in ekološka kriminologija dovolj jasna. Pa vendarle posameznik, ki se s področjem ekološke kriminologije podrobneje ne ukvarja, zelo hitro zamenja oba pojma, saj pojem okolje veliko prej poveže z okoljsko kriminologijo kakor pa z ekološko kriminologijo. Zaradi naštetih razlogov se med slovenskimi kriminologi poraja vprašanje prezgodnjega poskusa utemeljitve termina ekološka kriminologija in ekološka ali okoljska kriminaliteta pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, dokler razprave o tem v svetu še vedno potekajo.

3.2 Pojem ekološke kriminalitete in problem enotnega definiranja

Razhajanja okrog pojma ekološke oziroma okoljske kriminalitete niso le teoretične narave. Poleg razhajanja okrog enotnega poimenovanja jih povzročajo različni kriminalnopolitični koncepti, saj se interesi držav glede pravnega varstva okolja lahko zelo razlikujejo.¹⁶ Prav tako se tipologije socialne politike v (post)industrijskih družbah razlikujejo in v današnjem času globalizacije se je skoraj nemogoče izogniti mednarodnim dimenzijam življenja, zaradi česar je samostojnost oblikovanja politike varstva okolja pri posameznih državah omejena. Nedvomno dandanes ekološka kriminaliteta pomeni enega izmed večjih sodobnih izzivov za pravno teorijo in prakso, kriminologijo, sociologijo, ekologijo, kriminalistiko, viktimologijo, kriminalno prevencijo in druge vede, katerih predmet zanimanja se dotakne področja ogrožanja in/ali varstva okolja. Multidisciplinarnost področja in prekrivanje področja preučevanja posameznih družboslovnih in naravoslovnih ved vodita v nejasno razlikovanje med področji. Prav tako različno pojmovanje in pravna opredelitev ekološke kriminalitete v svetu in pri nas povzročata težave pri razmejevanju faz v procesu nastanka deviacij zoper okolje. Z drugimi besedami, meje med okoljem, čezmernimi posegi v okolje, ki povzročajo poškodovanje okolja

¹⁶ Medtem ko sodobne države z urejenim gospodarskim sistemom težijo k varovanju okolja z instrumenti kazenskega prava, pa je v manj razvitih državah in nekaterih državah v tranziciji ekološka (gospodarska) kriminaliteta *de facto* legalizirana oblika. V pravnih sistemih teh držav po večini obstajajo kazniva dejanja zoper okolje in kazenskoopravno varstvo okolja, vendar ne enega ne drugega pristojni organi ne (z)morejo ali nočejo uveljavljati. Moderna kriminologija v takih primerih govori o »normalizaciji kriminalnega« (Selinšek, 2006: 223).

(angl. environmental harm), in ekološko kriminaliteto so zabrisane, nejasne in se med državami tudi razlikujejo. Nekoč »normalno« početje je danes pravno regulirano in določeno, za kršitev pa je predpisana sankcija. Sam proces nastanka ekološke kriminalitete, z vidika vrednotenja primerčnosti človekovega vedenja do okolja, je mogoče prikazati tudi grafično:

Shema 1: Proces nastanka ekološke kriminalitete

Kot pojmovanje ekološke kriminalitete so se razvile različne definicije. Ekološka kriminaliteta, tako kot druge vrste kriminalitete, ni ekskluzivni pravni pojem. Z njenim preučevanjem se ukvarjajo tudi druge vede, kar ji daje multidisciplinarni značaj. Izhajajoč iz opisov ekološke kriminalitete tujih (Lynch, 1990; Clifford, 1998; Situ in Emmons, 2000; Siegel, 2001; White, 2009; Elliott, 2009) in domačih (Pečar, 1981; Eman, 2008; Bučar-Ručman, 2009; Klenovšek in Meško, 2011; Dobovšek, Praček in Petrović, 2011) avtorjev ter prevladujoče pravne opredelitve v slovenskem prostoru,¹⁷ ekološko kriminaliteto lahko opredelimo kot *vsako začasno ali trajno pravno opredeljeno odklonsko ravnanje ali opustitev dolžnega ravnanja, opredeljeno in definirano kot deviantno z (nad)nacionalno zakonodajo, ki povzroča kakršno koli obliko škode (umetno spremembo, poslabšanje, breme, propadanje ali uničenje) enemu ali več od skupaj osmih elementov okolja (zrak, voda, prst, mineralne snovi, človek, živali, rastline, mikroorganizmi) ali prekine*

¹⁷ V Sloveniji prevladuje pravna opredelitev področja varstva in deviacij zoper okolje, na katero se opirajo posamezni avtorji (na primer Selinšek, 2003; Dežman, 2004; Viler Kovačič, 2007; Eman in Meško, 2011a).

za okolje značilne naravne spremembe. Storilec je lahko kdor koli izmed nas (podjetja ali korporacije, interesne skupine, posamezniki, država itd). Posebnost ekološke kriminalitete so žrtve, ker so poleg okolja ali neposredno preko okolja (biotskih in abiotskih naravnih elementov) ogroženi tudi ljudje.

Problem enotnega definiranja pojma ekološke kriminalitete ima osnove v različnem pojmovanju (na primer kriminaliteta okolja, ekocid, zeleni zločini) in dejstvu, da gre pri ekološki kriminaliteti za zelo raznolike pojave, ki jih je težko zajeti v enotno definicijo.¹⁸ Tako razhajanje v določanju osnovnega poimenovanja pojma se samo še prenaša in nadaljuje tudi v delitvi kriminalitete in pri opredelitvi pravnega varstva okolja ter ustvarja možnosti za pomanjkljivo kazenskopravno ureditev izpostavljenе problematike. Vzroki za razhajanja pri definiranju so različni; od teoretičnih in pojmovnih razlik do političnih konceptov zaradi različnih interesov posameznih držav, v zadnjem obdobju pa je najpogosteje izpostavljen problem globalizacije človeške družbe. Ker se je dandanes zelo težko izogniti vplivu mednarodnih dimenzij življenja in zato tudi škodovanju okolja, je pri oblikovanju definicij ekološke kriminalitete treba upoštevati obe posebnosti ter se jima pri iskanju rešitev prilagoditi. Do danes nobena posamezna definicija ekološke kriminalitete še ni prevladala ali bila splošno sprejeta.

Problematika opredelitve pojmov ekološke kriminalitete najpogosteje izhaja iz množice različnih teoretskih pristopov k definiranju pojmov, pri čemer v sodobnem družboslovju, kamor prištevamo tudi kriminologijo, izstopajo klasični in sodobni pristopi definiranja pojmov. Z inkriminacijo pojavov zoper okolje je za kriminologijo nastalo novo področje delovanja. To je drugačno od preteklega preučevanja, saj gre za novo odklonskost, ki ogroža posebej zavarovane dobrine na poseben način, in za drugačno vzročnost (Pečar, 1981: 41). Sociološka definicija pojem kriminalitete razširja bolj od opredelitve kazenskega prava¹⁹ in pojem ekološke

¹⁸ Ekološka kriminaliteta je kompleksen pojav, tesno povezan s tehničnim razvojem, zato nastajajo vedno nove oblike in je preiskovanje navadno dolgotrajno in zapleteno. Ekološka kriminaliteta je neopazna pri storitvi in jo je zato težje odkrivati, prav tako pa se med posameznimi državami zelo razlikuje; kolektivnost in anonimnost žrtev povzroča, da je dojemanje oškodovanosti dokaj abstraktno in nedoločno; nekatera dejanja so storjena pri opravljanju poklica ali gospodarske dejavnosti; na področju ekologije so meje med zakonitim in nezakonitim pogosto nejasne.

¹⁹ Kazensko pravo kot kriminaliteto opredeli vsa dejanja, ki so v nasprotju s pravnimi normami (Selinšek, 2006: 224).

kriminalitete razširja na nesocialno obnašanje v celoti (Žnidaršič – Kranjc, 1998: 201). Tako bi s sociološkega zornega kota med ekološko kriminaliteto prišteli vsako obliko vedenja, ki ni v skladu z okoljevarstvenimi normami določene družbe (družbeno nesprejemljivo vedenje, čeprav morda ni v nasprotju s pravnimi določili) (na shemi I zgoraj).

Različne vede s preučevanjem ekološke kriminalitete s pomočjo razprav skušajo priti do odgovorov na porajajoča se vprašanja, opredeliti osnovne pojme in jih smiselno razvrstiti. Čeprav nehote, pri tem zelo hitro pride do različnega pojmovanja enakih stvari, kar ustvarja podvajanje in zmedo. Pri vseh nadaljnjih opredelitvah je treba možnost prekrivanja in podvajanja upoštevati ter se ji izogniti. Življenje ogrožajoča lastnost ali posledica ekološke kriminalitete (uničevanje človeku in drugim bitjem življenjsko pomembnega naravnega okolja) je vedno bolj v ospredju. Pri tem se v slovenskem prostoru poraja še problem poimenovanja ekološke ali okoljske kriminalitete, na kar so raziskovalci že opozarjali: »O tem, da se področje varstvoslovnih vidikov varstva okolja v Sloveniji šele razvija, priča tudi problem nedorečene terminologije. Zataknilo se je že pri pojmu ekološka ali okoljska kriminaliteta, pri čemer smo ugotovili, da se v slovenskem prostoru oba termina pojavljata približno enako pogosto. Razprava o tem, kateri termin je primernejši, pa nedvomno potrebuje veliko več časa in prostora ter argumentirane razprave.« (Umek in Eman, 2011: 3.)

3.3 Pojavne oblike ekološke kriminalitete

Okolje je med seboj povezan sistem, zato se tudi dejanja ekološke kriminalitete med posameznimi deli sistema prepletajo. Čeprav ima vsaka vrsta ekološke kriminalitete svoje posebnosti in je določena z različno, sebi lastno kombinacijo (kriminoloških) teorij, ne moremo potegniti natančne razmejitve in se izogniti medsebojni povezanosti in vplivom. Delitev ekološke kriminalitete in razvrščanje v tipologije, poleg organiziranosti in preglednosti, ponuja tudi možnost primerjave na državni ali mednarodni ravni. Poleg tega jih lahko uporabimo tudi pri spopadanju z ekološko kriminaliteto in preprečevanju te kriminalitete. Različni poskusi shematske delitve ekološke kriminalitete v veliki meri ponujajo podobne predloge, le različno pojmovanje enakega pojava ali različna podrobnost razčlenitve posameznega pojava vzbujata občutek večje raznovrstnosti in večje množičnosti pojava ekološke kriminalitete, kot pa to dejansko je. Del korporacijske ekološke kriminalitete je podjetni-

ška ekološka kriminaliteta, sem pa lahko prištejemo tudi kriminaliteto ogrožanja zaposlenih v podjetjih. Organizirana ekološka kriminaliteta je »nadgradnja« ekološke kriminalitete kot take, saj gre za izkoriščanje dejanske situacije (na primer problem odpadkov ipd.) zgolj z namenom doseganja dobičkov. Zasebno oziroma zasebniško ekološko kriminaliteto, kot jo je definiral Pečar (1981), danes pojmujeemo tudi kot ekološko kriminaliteto posameznika, pri čemer pa je zelo težko postaviti jasne ločnice od drugih vrst ekološke kriminalitete. Tako kot ljudje v svojem življenju igrajo različne vloge, lahko tudi posameznik postane storilec več različnih oblik ekološke kriminalitete. Če smo popolnoma iskreni, pa je za vsakim dejanjem ekološke kriminalitete vedno v ozadju človek kot posameznik, saj nobena korporacija ni sama sposobna storiti kaznivega dejanja zoper okolje.

Za uporabno in utemeljeno delitev pojavnih oblik (ekološke) kriminalitete je zelo pomembna sistematična delitev kriterijev. V slovenskem prostoru zaznane oblike ekološke kriminalitete glede na to, kdo je storilec, izhajajoč iz delitve Sita in Emmons (2000), lahko razvrstimo v naslednjo delitev: ekološka kriminaliteta posameznika;²⁰ ekološka kriminaliteta bogatih in vplivnih;²¹ ekološka kriminaliteta posameznih (interesnih) skupin;²² in ekološka kriminaliteta države oziroma vladajoče oblasti.²³ Hitro spreminjanje oblik in pravne opredelitve kriminalitete zoper okolje vnaša spremembe v primarne fenomenološke sheme. Ena takih oblik je tudi organizirana ekološka kriminaliteta. Ta izstopa predvsem zato, ker omogoča zelo velike dobičke. Organizirana ekološka kriminaliteta ima lastnosti posebnega tipa poslovne organizacije (tako imenovano organizirano kriminalno podjetništvo) in na-

²⁰ Gre za majhna, čeprav lahko enako škodljiva dejanja, ki so posledica pomanjkljivih sociokulturnih vrednot in navad ter odraz osebnosti posameznika, pri čemer pa ni moč v celoti izključiti imperativa dobička, čeprav je ta zelo majhen (glej Pečar (1981) in Eman (2008)).

²¹ Sem uvrščamo korporacijsko in podjetniško ekološko kriminaliteto, kriminaliteto ogrožanja zaposlenih in ilegalno (industrijsko) onesnaževanje (glej Situ in Emmons (2001) in Eman (2008)).

²² V to skupino uvrščamo škodljiva ravnanja zoper okolje, ki jih povzročijo posamezne skupine in institucije s svojo dejavnostjo (na primer svetlobno onesnaževanje zaradi razsvetljevanja kulturnih spomenikov in zgradb, onesnaževanje s hrupom zaradi organizacije prireditev idr.).

²³ Ekološka kriminaliteta države je v Sloveniji redko prisotna v dejansko vidni obliki (vojaške operacije idr.), je pa veliko bolj mogoča v obliki kaznivega dejanja opustitve dolžnega ravnanja, ko država kot lastnica ali nadzornica »spregleda« kršitve in zavestno ogroža svoje državljane (glej Pečar (1997) in Eman (2008)).

črtno prodira v podjetništvo na posameznih področjih, predvsem s korupcijo in zastraševanjem, po drugi strani pa s ponujanjem priložnosti za bogatenje.²⁴

Posebnost Slovenije ostaja njena prostorska umeščenost v območje prehoda med zahodno in vzhodno Evropo ter mejo med severom in jugom, zaradi česar je znana kot tranzitna država organiziranih kriminalnih skupin, ki »dragoceni tovor« na našem ozemlju zgolj skladiščijo, najpogosteje pa ga zgolj prepeljejo skozi državo. Poleg ilegalnega trgovanja z živalskimi in rastlinskimi vrstami, ilegalnega trgovanja z ozonu škodljivimi substancami, nevarnimi kemikalijami in škodljivimi pesticidi, ilegalnega transporta in odmetavanja različnih vrst strupenih, radioaktivnih in drugih odpadkov ter trgovanja z njimi, ilegalnega sekanja dreves in trgovanja z lesom ter ilegalnega odlaganja odpadnih olj in drugih odpadkov v morje je za Slovenijo zelo značilno ilegalno izkoriščanje mineralnih surovin, kjer gre večinoma za izkope surovin brez ustreznih dovoljenj (med gradnjo (avto)cest) in površinske kope.

Kriminologe zanimajo razlogi za storitve kaznivega dejanja ekološke kriminalitete oziroma kako velik mora biti dobiček, tako imenovani »cost benefit«, da odtehta tveganje. Prav tako pa se kriminologi posvečajo iskanju oblik preprečevanja ekološke kriminalitete (Meško et al., 2011) ter smiselnosti oziroma učinkovitosti klasičnih kazenskih sankcij v primeru (organizirane) ekološke kriminalitete.²⁵ Tuje študije kažejo

²⁴ Ekološka kriminaliteta je postala zanimiva za organizirane kriminalne skupine predvsem zaradi možnosti velikih zaslužkov in zaradi necelovite urejenosti kazenskopravnega varstva okolja, ki se še vedno spreminja. Watson (2005: 207) opozarja, da je precejšnji del organizirane ekološke kriminalitete visoko organizirana in zelo profitna dejavnost. Ker lahko storilci organizirane ekološke kriminalitete ustvarjajo znatne profite ob minimalnih tveganjih, kriminalne skupine v njej vidijo izredne »poslovne« možnosti. Situ in Emmons (2000: 69) opisujeta kriminalne organizacije kot tipične korporacije, ki so se infiltrirale v množico ekološko občutljivih področij (vej industrije) in zdaj zakrivijo znaten delež dejanj ekološke kriminalitete.

²⁵ Rezultati kriminoloških študij (Faure in Visser, 2003; O'Connor, 2006) kažejo, da je v večini primerov zastrašujoč vpliv kazenskih sankcij za dejanja ekološke kriminalitete nizek. Izkazalo se je, da nizka verjetnost odkritja storitve, kombinirana z relativno nizkimi sankcijami in kaznimi, povečuje pesimizem glede učinkovitosti okoljskega kazenskega prava. Prav tako organizirana ekološka kriminaliteta in njeno delovanje v obliki pravnih entitet sesuvata uporabnost tradicionalnih nemonetarnih sankcij, kot je zaporna kazen ipd., saj pravne osebe ne moreš strpati v zapor. Faure in Visser (2003: 25) predlagata odmik od klasičnih kazenskih sankcij in prehod na tako imenovane specifične sankcije, kot na primer očiščenje onesnaženega območja, odprava nastale škode, medijska objava obsodbe storilca in prisojene kazni (angl. »naming and shaming«).

(Faure in Visser, 2003; O'Connor, 2006) jasno potrebo po iskanju novih, tako imenovanih specifičnih kazenskih sankcij, kot sta odprava nastale škode ter medijska objava obsodbe storilca in prisojene kazni.

3.4 Ekološka kriminologija kot sociologija pravnega varstva okolja

Pojem okolja se obravnava kot zbir objektov,²⁶ ki jih je treba zavarovati pred uničevanjem, poškodovanjem, onesnaževanjem ali drugimi neželenimi in nedovoljenimi posegi (Šinkovec, 1986: 157–158). Pravo je zadnje zakonsko določeno orodje, po katerem človek pri varovanju okolja poseže. Dežman (2004) opozarja, da je temeljna funkcija sodobnega kazenskega prava v varstvu pred najnevarnejšimi oblikami odklonskega vedenja v družbi. Poznamo več oblik pravnega varstva okolja: upravnopravno, civilnopravno ter kazenskopravno. Slednje določa najstrožje kazni in nastopi v skladu z njegovo represivnostjo po načelu *ultima ratio*, ko vsa druga pravna sredstva odpovedo. Zaradi tega kazenskopravni sistem igra pomembno vlogo pri odzivanju na pojave ekološke kriminalitete, saj dosledno izvrševanje kazenskega pregona zagotavlja določeno varstvo okolja. Prav tako je pomembno sodelovanje posameznih družboslovnih ved s kazenskopravnim sistemom, njihovo preučevanje in obravnavanje posameznih oblik ekološke kriminalitete. Družboslovne vede, še posebej z vidika preučevanja, opazovanja in raziskovanja, so pomemben sestavni del učinkovitega odzivanja na pojave ekološke kriminalitete in njihove posledice.

Posebnost ekoloških kaznivih dejanj je v tem, da gre za relativno novo področje delovanja in novo odklonskost, ki se še vedno nenehno spreminja. Tukaj so na poseben način ogrožene posebej varovane dobrine. Prav tako je škoda pri teh dejanjih pogosto zelo velika, žrtve pa so velikokrat neznane oziroma pozabljene. V Sloveniji se na področju kazenskopravnega varstva okolja še vedno soočamo z razvijajočo se pravno zakonodajo na področju ekološke kriminalitete ter žal še vedno pomanjkljivo pravno prakso.²⁷

²⁶ Šinkovec (1986) s pojmom objekti opiše pravzaprav elemente, ki okolje sestavljajo oziroma so del njega (zrak, voda, prst in mineralne snovi, ki sestavljajo tla, hrana in krma ter živali in rastline idr.).

²⁷ Pomanjkljiva sodna praksa in majhno število precedenčnih sodb lahko, kot je navajal že Pečar (1981: 39), posledično vodita do neupoštevanja prava, nedoslednosti v odkrivanju, procesiranju in sojenju ter neupravičeno nizke izrečene kazni za ekološka kazniva dejanja. Posameznih pomanjkljivosti ni rešilo niti usklajevanje slovenske zakonodaje z zakonodajo Evropske unije.

V Sloveniji spremljamo proces sistemizacije (kazensko)pravnega varstva okolja. Velik vpliv na sam proces imajo določbe Evropske unije, ki uvajajo natančno, podrobno in učinkovito urejeno pravno varstvo okolja na vseh ravneh. Nekoliko se zatika le pri implementaciji in izvajanju posameznih določb, saj je velikokrat potrebno spreminjanje nacionalne zakonodaje z namenom zadoščanja določbam organov Unije. Kar zadeva kazenskopravno varstvo okolja, so nedoločena terminologija, blanketna narava kazenskopravnih določil varstva okolja in s tem povezana težavnost dokazovanja protipravnosti storjenega dejanja zoper okolje elementi, ki najbolj izstopajo. Na eni strani sta tako imenovana evropeizacija in globalizacija okoljevarstvenih standardov s strani Unije brez spremljajočega učinkovitega uveljavljanja in izvajanja sankcij (posledično v državah članicah prihaja do prenasičenosti pravnih norm in težav pri implementaciji), na drugi strani, v praksi, je značilna deregulacija sistema sankcioniranja v državah članicah. Pokazalo se je, da je izvajanje kazenskih sankcij na evropskem ozemlju v praksi skrajno neučinkovito, kjer še posebej izstopa pravno varstvo okolja. Tako imenovani pojav *placebo zakonodaje*,²⁸ ki je v ospredju razprav in dogajanja na politični sceni za dobo legislature vlade ali nižjih političnih ravni, v resnici pa ne varuje tistih vrednot, za katere je bila namenjena in ki bi jih morala varovati, je na ravni EU in tudi držav članic treba čim prej preseči in odpraviti. V Sloveniji zaradi procesa sistemizacije pravnega varstva okolja in njegovega spreminjanja tako na nacionalni ravni kot tudi po določilih direktiv Evropske unije zelo težko govorimo o zastrašujočem vplivu kazenskih sankcij za dejanja ekološke kriminalitete. Tudi o (ne)uporabnosti nemonetarnih kazni, kot je zaporna kazen, ne moremo govoriti, saj smo šele letos, avgusta 2011, dočakali prvo zaporno kazen za kaznivo dejanje zoper okolje, prostor in naravne dobrine (kaznivo dejanje mučenja živali).²⁹ Zgolj predvidevamo lahko, da bo tudi v Sloveniji nizka verjetnost odkritja storitve, kombinirana z relativno nizkimi sankcijami in kaznimi, vplivala na povečano stopnjo pesimizma glede učinkovitosti kazenskopravnega prava. Da do tega ne pride, lahko že zdaj, ko smo v procesu sistemizacije pravnega varstva okolja, na

²⁸ Comte in Krämer (2004) namenoma uporabita izraz *placebo zakonodaja*, ki je sprejeta zaradi političnih razlogov, vendar potem skoraj nikoli implementirana, še manj izvaja tako na ravni Unije kot tudi na nacionalni ravni držav članic.

²⁹ Za kaznivo dejanje mučenja živali je bila na koprskem okrajnem sodišču lastniku psa 24. avgusta 2011 izrečena enomesečna zaporna kazen (Bakal, 2011).

podlagi izkušenj tujih držav, ob pogoju pravilnega prenosa sprememb, oblikujemo kazenskopravno varstvo tako, da odpravimo slabosti, ki so jih identificirale tuje države, ter onemogočimo neželeno nemoč kazenskopравnega varstva okolja v Sloveniji.

Izpostavljeni procesi oblikovanja kazenskopравnega varstva okolja nedvomno vplivajo na kriminološko preučevanje procesa nastanka in razvoja kazenskih sankcij ter družbenih odzivov na povzročene kršitve zoper okolje. Poleg pomanjkljive sodne prakse se kriminologi v slovenskem prostoru soočajo tudi z nizkim številom pravnomočnih obsodb storilcev, kar nedvomno otežuje kriminološke, penološke in viktimološke študije ekološke kriminalitete.

3.5 Žrtve ekološke kriminalitete

Po mnenju Kennedyja in Sacca (1998) je viktimizacija zaradi ekološke kriminalitete ena izmed osrednjih tem zanimanja v okviru kriminologije. Posebnost ekološke kriminalitete je, da so poleg ali neposredno preko okolja žrtve tudi ljudje (primarna in sekundarna žrtev). Poleg tega je varstvo pravic živali trend zadnjega desetletja, ki je aktualen tudi v Sloveniji. Kar zadeva problematiko žrtev ekološke kriminalitete, so v ospredju še vedno vprašanja, kdo je ogrožen, kdo je žrtev in koga dejansko lahko štejemo med žrtve ekološke kriminalitete. Izpostavljeno vprašanje je zelo pogosto tema kriminoloških in socioloških ter tudi širših družboslovnih razprav (ali lahko med žrtve ekološke kriminalitete štejemo samo ljudi ali sem spadajo tudi druge skupine živih bitij). Druge osrednje teme razprav o žrtvah ekološke kriminalitete pa se nanašajo na problem tako imenovanega »okoljskega rasizma« (angl. environmental racism), ko so oblike povzročene okoljske škode (na primer onesnaževanje, odlaganje odpadkov, izčrpavanje naravnih virov) neenakomerno porazdeljene v geografskem in socialnem smislu (White, 2010: 25–26). Pogosta je gradnja za ljudi in okolje nevarnih tovarn in predelovalnic odpadkov v bližini revnejših sosesk ali v revnejših delih mesta, pri čemer so manjšinske skupnosti izključene iz procesa odločanja in ogrožene, saj so cene zemljišč in nepremičnin na onesnaženih območjih nizke (White, 2009; Kangaspunta in Marshall, 2009; Lynch in Stretsky, 2007).

V Sloveniji se s pojavom »okoljskega rasizma« na srečo še ne soočamo, je pa v zadnjih letih v porastu število demonstracij na odlagališčih odpadkov ter protestov civilnih iniciativ, ki opozarjajo na nepravilnosti

posameznih družb (na primer Tenetiše, Lafarge Cement, Kemiplus, Salonit Anhovo, Seaway). Izpostavljeni primeri viktimizacije so pogosto povezani s kriminaliteto države, kjer država zaradi lastnih interesov in dobička ne ukrepa, da bi zaščitila državljane, ter tako postane storilec ekološke kriminalitete (v Sloveniji tudi kot lastnica nekaterih industrijskih objektov) in aktivno prispeva k viktimizaciji. Toda na drugi strani je država največkrat edini predlagatelj sprememb in dopolnitev zakonodaje o varovanju okolja in hkrati največji promotor okoljske pravičnosti ter z njo povezanega varovanja človekovih pravic in varstva okolja. Zaradi tega je zelo pomemben vidik viktimizacije pri ekološki kriminaliteti oblikovanje (okoljske in socialne) politike, ki v primeru viktimizacije omogoča uveljavitev pravnih sredstev za zaščito žrtev in povračilo povzročene škode (Burns et al., 2008: 185). Slednje ni le problem viktimologije in kriminologije, ampak problem sodobne družbe, povezan z njeno ozaveščenostjo in pravico do zdravega življenjskega okolja.

3.6 Preprečevanje ekološke kriminalitete

Oblike ekološke kriminalitete se razlikujejo, zato so potrebni tudi različni odzivi. Reaktivni odzivi zgolj reagirajo na že povzročeno okoljsko škodo in jo poskusijo sanirati. Proaktivni odzivi pa poskušajo ekološko kriminaliteto preprečevati, da do storitve kaznivega dejanja in povzročitve okoljske škode ne pride. White (2008b: 2) poudarja, da bi moralo preprečevanje ekološke kriminalitete temeljiti na modelu, usmerjenem v reševanje problemov. Če kriminologija želi biti uspešna pri preprečevanju ekološke kriminalitete, mora področje okolja podrobno poznati.³⁰ Ravno posebnosti ekološke kriminalitete, njene oblike in značilnosti so eden od glavnih razlogov za vedno pogostejše zanimanje kriminologov in uporabo metod situacijske metode za preprečevanje ekološke kriminalitete (Wellsmith, 2010; White, 2010), kar potrjujejo tudi objave (Wellsmith, 2008; Schneider, 2008; Leimieux in Clarke, 2009; Meško et al., 2011). Metode situacijskega preprečevanja kriminalitete v skladu s Hu-

³⁰ Pristopi in metode za preprečevanje ekološke kriminalitete morajo upoštevati naslednje cilje (White, 2008b): 1) opredelitev problema ekološke kriminalitete in povzročene okoljske škode; 2) preprečevanje in previdnost; 3) prilagajanje odzivov obravnavanemu področju ekološke kriminalitete; 4) problem premeščanja ekološke kriminalitete; ter 5) problem prevladovanja že uporabljenih pristopov (tako imenovana »politics of knowing«).

ghesovo (1998: 20) klasifikacijo spadajo v skupino primarne preprečitve, zato se osredotočajo na kriminaliteto in situacije, v katerih do storitve kaznivih dejanj pride, ne pa toliko na storilca (Meško et al., 2011: 45).³¹ To pojasnimo s tem, da teorija o situacijskem preprečevanju temelji na ideji, da so situacije bolj predvidljive kot posamezniki (Weisburd, 1997: 8).

Na področju preprečevanja ekološke kriminalitete predstavlja uporaba tehnik situacijskega preprečevanja novost, ki se je že izkazala za uporabno in uspešno. Vendar pa se je pri primerih ekološke kriminalitete treba zavedati pomena uporabe usmerjene analize izbranega problema ter možnosti pomanjkanja potrebnih podatkov pri posameznih oblikah kriminalitete, ki jo je težko odkrivati in še težje dokazovati. Brez osnovnih podatkov analiza primerov ekološke kriminalitete ni mogoča, to pa je ključnega pomena za podrobno analizo, določitev ustrezne metode preprečitve in izbiro najprimernejših odzivov. Slednje kaže na to, da kriminologijo glede preprečevanja ekološke kriminalitete čaka še veliko odprtih vprašanj.

3.7 Ekološka kriminologija in vpliv na oblikovanje javne politike (»public criminology«)

Oblike ekološke kriminalitete so različne, zato se tudi oblike okoljskih groženj nacionalni varnosti razlikujejo, ne le glede na pogostnost, ampak tudi glede na intenzivnost in nevarnost. Zaradi tega so načini za obvladovanje in reševanje problemov okoljskega ogrožanja varnosti različni ter vključujejo študije obravnavanega področja ekološke kriminalitete. Prav bi bilo, da bi vse pomembnejše odločitve na nacionalni ravni temeljile na predhodni analizi stanja in posameznih izkušenj, vendar na žalost največkrat ni tako. Glavni problem ekološke kriminalitete je v tem, da praviloma ne vpliva neposredno na varnost državljana ali države, ampak dejanja in posledice ekološke kriminalitete posredno rušijo ravnovesje v okolju in s tem ogrožajo varnost. Sodobna družba se sooča z ekološko

³¹ Meško s sodelavci (2011: 63) poudarja, da prenos tehnik situacijskega preprečevanja kriminalitete na področje ekološke kriminalitete zahteva uporabo metode refleksije ter osnovna načela preprečevanja kriminalitete in pet teorij, ki jih opisujejo Ronald Clarke, mojster situacijskega preprečevanja kriminalitete, in njegovi kolegi: teorija situacijskega preprečevanja kriminalitete (Clarke, 1992); teorija racionalne izbire (Keel, 1997; Cornish in Clarke, 1986); teorija rutinskih dejavnosti (Cohen in Felson, 1979); teorija nadzora (Hirshi, 1969); in teorija življenjskega sloga (Beiderman in Reiss, 1976). Vsekakor pa je v prvi vrsti potrebna učinkovita krepitev skrbništva nad okoljem, pri čemer izstopa razmerje med nadzornikom in nadzirancem.

kriminaliteto kot eno izmed resnih oblik ogrožanja varnosti. Upoštevajoč Prezeljevo (2010) klasifikacijo varnostnih groženj,³² ekološka kriminaliteta spada med oblike namernega ogrožanja varnosti posameznika in države. Uvrščamo jo med okoljske dejavnike ogrožanja varnosti. Nezakonito in čezmerno izčrpavanje in degradacija naravnih virov sta privedla do pomanjkanja naravnih virov in posledično do krize pri zagotavljanju življenjsko pomembnih naravnih virov (voda, čist zrak, mineralne snovi, energetski viri). Že »nedolžna« nesreča v tovarni, jedrski elektrarni ali, na primer, na tankerju lahko povzroči pravo ekološko katastrofo in ogrozi stabilnost države. Poleg tega lahko posamezne ekološke katastrofe ogrožajo tudi več državah naenkrat, kot se je to zgodilo oktobra 2010 v Ajki na Madžarskem, ko je onesnaženje Donave segalo vse do Črnega morja. V tem in drugih primerih je uničenje ogromno, obnova dolgotrajna, vrnitev v prvotno naravno stanje pa največkrat ni več mogoča. Posledice, ki jih ekološka kriminaliteta povzroči, je mogoče zaslediti pri vseh osmih elementih naravnega okolja, še posebej pomembni pa so voda, zrak, rodovitna prst in mineralne rudnine ter biotska raznovrstnost. Nedvomno je naravno ravnovesje ključnega pomena za ohranjanje življenja.

Gre za specifično vprašanje, vendar zaradi multidisciplinarnosti področja ogrožanja (in varstva) okolja poseže tudi v kriminološke vode, saj se v primeru namernega množičnega uničenja oziroma ekocida ali primeru ekoterorizma pojavlja vprašanje razlogov za tovrstno početje. Še bolj v ospredje je postavljena vloga ekološke kriminologije, kot tako imenovane »public criminology«, pri vplivu na javno politiko oziroma njenem oblikovanju, tako zaradi področja ekološke kriminalitete, ki ga preučuje, kot tudi zaradi splošnega prizadevanja, da bi odločitve na nacionalni ravni temeljile na predhodni analizi stanja in rezultatih študij.³³ Loader in Sparks

³² Prezelj (2010: 149) našteje tri kategorije varnostnih groženj: 1) naravne oblike ogrožanja (naravne nesreče); 2) namerno ogrožanje (na primer kriminal, terorizem); in 3) nenamerne grožnje (napake pri uporabi tehnologije).

³³ Loader in Sparks (2010) poudarjata, da je bila kriminologija v vsej zgodovini pogosto v neposredni bližini države in njenih političnih potreb ter je velikokrat posredno vplivala na oblikovanje kriminalitetne oziroma kaznovalne politike. Podobno se dogaja tudi danes oziroma v nasprotju s preteklostjo: 1) danes govorimo o razvejeni mreži državnih in zunanjih akterjev in agencij, ki se ukvarjajo z varnostjo ter vplivajo na oblikovanje kriminalitetne politike; 2) danes tako kriminaliteta kot tudi nadzorstvo delujeta transnacionalno; in 3) danes so kriminaliteta in kriminalitetne politike redno izpostavljene pozornosti »mainstream« medijev, kar je osrednjega pomena za usodo obeh, še posebej zaradi vpliva penalnega populizma, ki obdaja skoraj vsako razpravo o kriminaliteti in kaznovanju.

(2010) pri tem opozorita na vplive periodično aktualnih tem, kot je tudi politika podnebnih sprememb, širše okoljska politika, ki diskurz ponese tudi na področje kaznovanja kriminalitete zoper okolje kot nove oblike kriminalitete ter vključuje kriminologe v oblikovanje kriminalitetne politike.³⁴ Pri oblikovanju kriminalitetne politike pa ne smemo pozabiti na pomen in vlogo medijev. Tudi v Sloveniji mediji včasih svoje sekundarne vloge o ozaveščanju javnosti ne jemljejo dovolj resno, zlasti v zvezi s primeri ekološke kriminalitete in varstva okolja. Drug problem je težka konceptualizacija ekološke kriminalitete in razumevanje javnosti, da gre za obliko kriminalitete, ki je lahko nevarna prav toliko kot običajne oblike kriminalitete ali še bolj, zato bi tesno sodelovanje ekoloških kriminologov in novinarjev moralo postati ustaljena praksa. Z drugimi besedami, ekološka kriminologija naj bi sprejela tudi posamezne lastnosti tako imenovane kriminologije oblikovanja medijskih novic (angl. *news-making criminology*), ki bi skrbela za pravilno in resnično poročanje o ekološki kriminaliteti.

4 Razprava – ekološka kriminologija danes in jutri

Ekološka kriminaliteta je problem sodobne družbe, ki dobesedno kliče po odzivu in rešitvah. Nobeno drugo področje v primerjavi z varstvom okolja ne vključuje in ne združuje tako širokega kroga naravoslovnih in družboslovnih ved ter tako velikega števila strokovnjakov. Mednarodne, ali bolje rečeno, globalne razsežnosti ogrožajočih posledic počasi, vendar vztrajno prodirajo v vsak del človekovega življenja. V zadnjih treh desetletjih smo priča razvoju ekološke kriminologije in povečanemu obsegu raziskovanja pojavov ekološke kriminalitete. Kljub temu pa, kot poudarja White (2003: 293), »[p]osameznik ne more kar izbirati določene okoljske problematike in od nje pričakovati, da bo izpolnjevala vse vidike kriminološke teorije in prakse«. V realnem svetu je ravno obratno; ekološka kriminologija se prilagaja porajajočim se pojavom odklonskosti zoper okolje. Kot se skozi obdobja spreminja ekološka kriminaliteta, se temu primerno

³⁴ Velikokrat sta bolj kakor znanje in raziskovalne ugotovitve kriminologov pomembna njihov sloves in ime, predlogi sprememb in rešitev, ki jih podajo, pa so kljub zaprosilom za sodelovanje spregledani.

prilagaja tudi ekološka kriminologija. Za kriminologijo današnje dobe je še posebej značilno njeno zanimanje za normativno vedenje, žrtve kriminalitete ter področje pravičnosti in človekovih pravic, poudarjanje pomena neenakosti, moči in politike v procesu kriminalizacije, prevzemanje na dokazih temelječe kriminalitetne politike, usmerjene v preprečevanje in nadzorovanje nezakonitega vedenja, ter dejstvo, da kriminologija zelo hitro postaja vedno bolj mednarodna in globalizirana (Kangasputra in Marshall, 2009), kar je osrednja tema razprav med kriminologi. Vse to kaže nove trende na področju kriminologije, ki ponujajo nove teme (kot je ekološka kriminaliteta) ter vodijo kriminologijo v nove delitve in v sodelovanje z drugimi vedami.

Kriminologija tako kot druge družboslovne vede sledi načelom znanstvenega raziskovanja. Nenehno spreminjanje pojavnih oblik ekološke kriminalitete se odraža v širitvah njenih delitev ter predstavlja potrebo po nenehnem spremljanju in dopolnjevanju že obstoječih tipologij ali oblikovanju novih. Zgodovinski pregled razvoja ved, ki so se ukvarjale s pojavom ekološke kriminalitete, pokaže, da se te med seboj prepletajo in prekrivajo, kar se odraža tudi pri kriminoloških in drugih teorijah, s katerimi kriminologi in drugi razlagajo ta pojav. Preoblikovati in dopolniti je treba posamezne teorije ter jih nadgraditi z dobrimi spoznanji nekaterih drugih teorij.³⁵ Nadaljnji razvoj področja potrebuje povezovanje in sodelovanje med različnimi vedami in teorijami ter vključitev sprejemanja in upoštevanja ekoloških meja in parametrov kolektivne človeške dejavnosti.

Ekološka kriminologija je družboslovna veda, ki uporablja multidisciplinarni pristop pri preučevanju pojavov in procesov nastanka ekološke kriminalitete, povzročene okoljske škode, razvoju okoljevarstvene zakonodaje in predpisov, ukrepov za zaščito okolja in družbenih odzivov na povzročene kršitve. Ekološka kriminologija je veliko več kot le razprava o okoljskih vprašanjih, saj ima zaradi multidisciplinarnosti predmeta svojega preučevanja tudi lastnosti *kritične kriminologije*, iz katere pravzaprav izhaja, ko je treba opozoriti na kršitve človekovih pravic

³⁵ Dandanes teorije ne morejo več obstati samo znotraj človeške vrste ter se primarno ukvarjati samo s preučevanjem človeških (socioloških) odnosov in pojavov. Področje tovrstnega raziskovanja se v okviru ekološke kriminologije razširja na celotno okolje (žrtve ekološke kriminalitete niso samo ljudje), kar je treba upoštevati tudi pri oblikovanju novih ali dopolnjevanju obstoječih kriminoloških teorij o ekološki kriminaliteti.

in ogrožanje okolja, tako imenovane »moderne« *kriminologije*, saj se ukvarja s trenutno aktualnim področjem, ki se ga zaveda širša javnost oziroma celotna družba,³⁶ *kriminologije oblikovanja javne politike* (tako imenovane *public criminology*), saj aktivno sodeluje pri pripravi programov kriminalitetne politike in spodbuja udejstvovanje kriminologov s prakso, v družbenih dejavnostih in predstavljanje njihovega raziskovalnega dela na strokovnih in znanstvenih posvetih, ter *kriminologije oblikovanja medijskih novic* (tako imenovane »news-making criminology«), ki v dobi prevlade mainstream medijev skrbi za resnično medijsko poročanje in s tem povezano informiranje ter ozaveščanje javnosti. Ekološka kriminologija v okviru svojega dela ter s spoznanji in predlogi vpliva tudi na kreiranje politike do ekološke problematike, kamor uvrščamo tako kriminalitetno politiko kot tudi politiko (varstva) okolja.

Vsekakor gre po štirih desetletjih dolgem razvoju za višek na področju ekološke kriminologije, ki ga spremljamo tudi v slovenskem prostoru, saj ekološka kriminologija prodira v vse sfere človekovega življenja, ki ogrožajo in so ogrožene zaradi pojavov ekološke kriminalitete in posledično uničenega okolja. Ekološka kriminologija v Sloveniji ohranja pozicijo »moderne« oziroma nove veje kriminologije, vpliva na nove teme kriminološkega preučevanja in spodbuja razvoj kriminologije v tem delu sveta. Ekološka kriminaliteta je specifična, ker na področje kriminologije vnese multidisciplinarnost in vpliva na to, da kriminologija pogleda izza lastnih okvirjev, sodeluje z drugimi vedami ter se še naprej razvija in sproti objavlja svoje ugotovitve, obvešča javnost, izobražuje in ozavešča ter tako prispeva k varstvu okolja.

Viri

Areh, I., Umek, P. (2011). Psihološki učinki onesnaženega okolja. *Varstvoslovje*, 13(1), str. 30–38.

Bakal, O. (2011). Koper: izrekli prvo zaporno kazen za mučenje živali v Sloveniji. *Delo*, 24. avgust 2011. Pridobljeno 23. oktobra 2011 na <http://www.delo.si/novice/kronika/koper-izrekli-prvo-zaporno-kazen-za-mucenje-zivali-v-sloveniji.html>.

³⁶ Kot tako imenovana *moderna kriminologija* (Selinšek, 2006) se ubada s problemi poskusov »normalizacije kriminalnega«, kar zadeva izkoriščanje dobička na račun izkoriščanja okolja.

- Biderman, A. D. , in Reiss, J. R. (1976). On exploring the "Dark Figure" of crime. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 374(1), str. 1–15.
- Brack, D. (2002). Combating International Environmental Crime. *Global Environmental Change*, 12(2), str. 143–147.
- Brantingham, P. J. , Brantingham, P. L. (1981). *Environmental criminology*. Beverly Hills: Sage.
- Bučar-Ručman, A. (2009). Okoljska kriminaliteta skozi pogled zelene kriminologije. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 60(2), str. 118–130.
- Burns, R. G. , Lynch, M. J. , in Stretesky, P. (2008). *Environmental Law, Crime, and Justice*. New York: LFB Scholarly Publishing LLC.
- Carrabine, E. , Lee, M. , Plummer, K. , South, N. , Iganski, P. (2004). *The Greening of Criminology. Criminology: A Sociological Introduction*. London: Routledge.
- Clarke, R. (1992). Introduction. V: R. Clarke (ur.), *Situational Crime Prevention: Successful Case Studies*, str. 3–38. New York: Harrow & Heston.
- Clifford, M. (ur.) (1998). *Environmental Crime: Enforcement, Policy, and Social Responsibility*. Gaithersburg, Md.: Aspen Publishers.
- Clifford, M. , Edwards, T. D. (1998). Defining 'Environmental Crime'. V: M. Clifford (ur.) *Environmental crime: enforcement, policy, and social responsibility*, str. 121–145. Gaithersburg, Md.: Aspen Publishers.
- Cohen, L. E. , Felson, M. (1979). Social Change and Crime Rate Trends: A Routine Activity Approach. *American Sociological Review*, 44(4), str. 588–608.
- Comte, F. , in Krämer, L. (ur.) (2004). *Environmental crime in Europe: Rules of sanctions*. Groningen: Europa Law Publishing.
- Cornish, D. , in Clarke, R. V. (1986). Introduction. V: D. Cornish in R. V. Clarke (ur.), *The Reasoning Criminal*, str. 1–16. New York: Springer-Verlag.
- Aktualni problemi kriminalitetne politike v Sloveniji. *Podjetje in delo*, 33 (6/7), 1640–1651.
- Dežman, Z. (2004). Nekaj kritičnih pogledov na novi model slovenskega kazenskega postopka. *Dnevi slovenskih pravnikov 2004. Podjetje in delo*, 30 (6/7), str. 1575–1589.
- Dobovšek, B. , Goršek, J. (2007). Ekološka kriminaliteta – ogrožanje živalskih in rastlinskih vrst. *Varstvoslovje*, 9(1/2), str. 47–57.
- Dobovšek, B. , Praček, R. , in Petrović, B. (2011). Preiskovanje kraja onesnaženja okolja. *Varstvoslovje*, 13(1), str. 39–52.
- Elliott, L. (2009). Combating Transnational Environmental Crime: 'Joined Up' Thinking About Transnational Networks. V: K. Kangaspunta in I. H. Marshall (ur.), *Eco-Crime And Justice: Essays on Environmental Crime*, str. 55–77. Torino: UNICRI.
- Eman, K. (2008). Uvod v fenomenološko analizo ekološke kriminalitete. *Varstvoslovje*, 10(1), str. 220–239.

- Eman, K. (2010a). Organizirana ekološka kriminaliteta – некоč teoretični pojem, danes preteče dejstvo. V: Zbornik 3. konference kazenskega prava in kriminologije 2010, str. 95–104. Ljubljana: GV založba.
- Eman, K. (2010b). Novi »stari« varnostni izzivi – 23. letni simpozij ACUNS, 3.–5. junij 2010, Dunaj, Avstrija. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, 61(3), str. 344–345.
- Eman, K., Meško, G. (2009). Ekološka kriminologija – poskus opredelitve in razprava. Varstvoslovje, 11(3), str. 357–381.
- Eman, K., Meško, G. (2011a). Media reporting about environmental crime in the Republic of Slovenia. V: International Scientific Conference Security in the Post-conflict (Western) Balkans, Transition and Challenges Faced by the Republic of Macedonia: Book of Abstracts, 27.–28. maj 2011, Ohrid, str. 12. Skopje: Faculty of Security.
- Eman, K., Meško, G. (2011b). The issues of the protection of the environment through criminal law in the Republic of Slovenia. V: International Scientific Conference Security in the Post-conflict (Western) Balkans, Transition and Challenges Faced by the Republic of Macedonia: Book of Abstracts, 27.–28. maj 2011, Ohrid, str. 13. Skopje: Faculty of Security.
- Eman, K., Meško, G., Fields, C. B. (2009). Crimes Against the Environment - Green Criminology and Research Challenges in Slovenia. Varstvoslovje, 11(4), str. 574–592.
- Eman, K., Meško, G., Ivančič, D. (2011). Ekološka kriminaliteta v Pomurju. 12. dnevi varstvoslovja: Zbornik. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
- E-svet – E-družba (2010). 10 največjih ekoloških katastrof na svetu. Pridobljeno 11. oktobra 2011 na <http://dne.ena.com/E-svet/E-druzba/10-najvecjih-ekoloskih-katastrof-vseh-casov.html>.
- Faure, M. G., in Visser, M. (2003). Law and Economics on Environmental Crime: a Survey. Pridobljeno 10. maja 2008 na http://www.hertig.ethz.ch/LE_2004_files/Papers/Faure_Environmental_Crime.pdf.
- Fritz, M. (2011). Okolje kot dejavnik (ne)stabilnosti. Varstvoslovje, 13(1), str. 72–83.
- Gibbs, C., Gore, M. L., McGarrell, E. F., in Rivers III., L. (2010). Introducing Conservation Criminology Towards Interdisciplinary Scholarship on Environmental Crimes and Risks. The British Journal of Criminology, 50(1), str. 124–144.
- Groombridge, N. (1998). Masculinities and Crime against the Environment. Theoretical Criminology, 2(2), str. 249–267.
- Halsey, M., White, R. (1998). Crime, Ecophilosophy and Environmental Harm. Theoretical Criminology 2(3), str. 345–371.
- Herbig, F. J. W., in Joubert, S. J. (2006). Criminological Semantics: Conservation Criminology – Vision or Vagary? Acta Criminologica, 19: str. 88–103.
- Hren, K., et al. (2011). Sloveniji za 20. rojstni dan: slovenski statistiki. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije. Pridobljeno 12. septembra 2011 na <http://www.stat.si/Brdo2011/doc/SLO-20-let.pdf>; http://www.hertig.ethz.ch/LE_2004_files/Papers/Faure_Environmental_Crime.pdf.

- Hughes, G. (1998). *Understanding Crime Prevention: Social Control, Risk and Late Modernity*. Buckingham: Open University Press.
- Kangaspunta K., Marshall, I. H. (ur.) (2009). *Eco-Crime and Justice: Essays on Environmental Crime*. Turin: UNICRI.
- Keel, R. O. (1997). *Rational Choice and Deterrence Theory*. Pridobljeno 10. maja 2010 na <http://www.umsl.edu/~keelr/200/ratchoc.html>.
- Kennedy, L. W., in Sacco, V. (1998). *Crime Victims in Context*. Los Angeles: Roxbury Publishing.
- Klenovšek, A. . in Meško, G. (2011). Kriminološki vidiki mednarodne trgovine z odpadki. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 62(1), str. 50–63.
- Lemieux, A. M., in Clarke, R. V. (2009). The International Ban on Ivory Sales and Its Effects on Elephant Poaching in Africa, *British Journal of Criminology*, 49(4), str. 451–471.
- Loader, I., in Sparks, R. (2010). *Public Criminology?* London: Routledge.
- Lynch, M. (1990). The greening of criminology: a perspective for the 1990's. *The Critical Criminologist*, 2, str. 11–12.
- Lynch, M. L., Stretesky, P. (2007). Green criminology in the United States. V: P. Beirne in N. South (ur.), *Issues in green criminology: confronting harms against environments, humanity and other animals*, str. 217–238. Culmpton: Willan Pub.
- Meško, G., Bančič, K., Eman, K. in Fields, C. B. (2011). Situational crime-prevention measures to environmental threats. V: G. Meško, D. Dimitrijević in C. B. Fields (ur.), *Understanding and Managing Threats to the Environment in South Eastern Europe*, str. 41–67. Dordrecht: Springer.
- Meško, G., Dimitrijević, D., in Fields, C. B. (ur.) (2011). *Understanding and Managing Threats to the Environment in South Eastern Europe*. Dordrecht: Springer.
- Mitar, M. (2011). Nekateri dileme v razmerjih med varstvom okolja in varnostjo sodobne družbe. *Varstvoslovje*, 13(1), str. 20–29.
- O'Connor, S. (2006). *Environmental Threat, Environmental Crime Salience, and Social Control* (Doktorsko delo). Florida, College of Criminology and Criminal Justice, Florida State University.
- Odar, V., Dobovšek, B. (2011). Organizirana ekološka kriminaliteta. *Varstvoslovje*, 13(1), str. 53–71.
- Pečar, J. (1981). Ekološka kriminaliteta in kriminologija. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 34(1), str. 33–45.
- Pečar, J. (1996). Podjetniška kriminaliteta. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 3, str. 203–212.
- Pečar, J. (1997). Kriminal države – splošni kriminološki pogledi. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 48(1), str. 1–10.

- Prezelj, I. (2010). Koncept kritične infrastrukture. V: I. Prezelj (ur.), *Kritična infrastruktura v Sloveniji*, str. 9–27. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Rakar, I., Tičar, B. (2011). Nekatera vprašanja upravnopravnega varstva okolja v Republiki Sloveniji. *Varstvoslovje*, 13(1), str. 5–19.
- Selinšek, L. (2003). Kazenskopravno varstvo okolja in naravnih dobrin – izziv ali nuja? *Pravnik*, 58(9–12), str. 651–672.
- Selinšek, L. (2006). *Gospodarsko kazensko pravo*. Ljubljana: GV Založba.
- Siegel, L. J. (2001). *White-Collar and Organized Crime*. V: S. Horne (ur.), *Criminology: Theories, Patterns and Typologies*, str. 123–146. Wadsworth: Thomson Learning.
- Situ, Y., Emmons, D. (2000). *Environmental crime. The Criminal Justice System's Role in Protecting Environment*. Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.
- Sotlar, A., Tičar, B., Tominc, B. (2011). *Slovenian Environmental Policy Analysis: From Institutional Declarations to Instrumental Legal Regulation*. V: G. Meško, D. Dimitrijević in C. B. Fields (ur.), *Understanding and Managing Threats to the Environment in South Eastern Europe*, str. 11–39. Dordrecht: Springer.
- South, N. (1998). *A Green Field for Criminology?: A Proposal for a Perspective*. *Theoretical Criminology* 2(2), str. 211–233.
- Šinkovec, J. (1986). *Splošno o varstvu okolja*. Ljubljana: Delavska skupnost.
- Umek, P., in Eman, K. (2011). *Uvodnik*. *Varstvoslovje*, 13(1), str. 3–4.
- Viler Kovačič, A. (2007). *Spremembe ZVO*. *Pravna praksa*, 26(44), str. 17–18.
- Watson, M. (2005). *Organised Crime and the Environment: the British Experience*. *European Environmental Law Review*, avgust/september, str. 207–213.
- Weisburd, D. (1997). *Reorienting Crime Prevention Research and Policy: From the Causes of Criminality to the Context of Crime*. Research Report. Washington, DC: National Institute of Justice, U.S. Department of Justice.
- Wellsmith, M. (2008). *Controlling Trade in Endangered Species: A Role for Crime Prevention?* British Society of Criminology Conference, July 2008. Huddersfield: University of Huddersfield.
- White, R. (2003). *Environmental Issues and the Criminological Imagination*. *Theoretical Criminology*, 7(4), str. 483–506.
- White, R. (2008). *Crimes Against Nature: environmental criminology and ecological justice*. Cullompton: Willan Pub.
- White, R. (2009). *Environmental Crime: A Reader*. Cullompton: Willan Publishing.
- White, R. (2010). *Environmental Victims and Resistance to State Crime through Transnational Activism*. *Social Justice*, 36(3), str. 46–60.
- Zakon o varstvu okolja (uradno prečiščeno besedilo) [ZVO-I-UPBI]. (2006). Uradni list RS, št. 39/2006, 66/2006, 112/2006, 70/2008, 108/2009.
- Žnidaršič-Kranjc, A. (1998). *Nekaj izhodišč o gospodarski kriminaliteti*. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 40(2), str. 198–204.

VAJA IZ »VIŠJE« PENOLOGIJE – NIETZSCHEJEVA GENEALOGIJA KAZNI (II.)

Benjamin Flander

»You see, in this world there's two kinds of people my friend, those with loaded guns and those who dig ... «

Blondie (S. Leone: Dober, grd, hudoben. Italija/Španija/Nemčija, 1966)

Povzetek

Teze, do katerih smo se dokopali v prvem (»ogrevalnem«) delu članka, so v drugem delu predmet temeljitejše razčlembе. Nietzsche z »blago neizprosnostjo« izpodkopava temeljne premise retributivizma. Če poglede Kanta, Hegla, Žižka itn. postavimo na skupni imenovalc, ugotovimo, da je za retributiviste kazen neizogibna za zagotavljanje morale, pravičnosti in svobode, in da obenem vsi po vrsti zagovarjajo kaznovalno represijo *in extremis*. 'Podzemnežu', v nasprotju z njimi, za omenjene svetinje humanizma (na prvi pogled) ni dosti mar, a kljub temu kaznovalnemu nasilju ne zaploska (kvečjemu narobe). Ne nazadnje: če se še tako trudimo, v njegovih spisih ne bomo našli naleteli na fragment, ki bi ga naredil za apologeta smrtne kazni. Tudi na temeljne podmene utilitarne ideologije kaznovanja strelja s »težkim topom«. Zanj je utilitarizem slaba filozofija, ker je ahistoričen in instrumentalen. Kazen je po njegovem kompleksen fenomen, ki implicira zgoščanje različnih »pomenov«, »ciljev« in »interpretacij«: določena koristnost oziroma namembnost kazni je za 'pajčevinarja duha' samo znak za to, da je v nekem času in prostoru določena volja do moči prevladala nad drugo in stvāri vtisnila pomen neke funkcije. »Pravi« smotri kazni so prej kot ne »očem prikriti«. Navsezadnje bi se Nietzsche najbrž strinjal z retributivistom Heglom, da zasnovati kazen, na primer na načelu splošnega ali posamičnega zastraševanja oziroma odvrāčanja, pomeni »oponašanje človeka, ki dvigne palico nad psa«. Kljub tonu, ki je na prvi pogled abolicionističen, Nietzsche ne trdi, da bi »žival-človek« lahko shajala brez kazni. Trdi nekaj precej bolj usodnega: da sta pojma »krivde« in »kazni«, ki po njegovem izvirata iz morale resentimenta (morale sužnje), eno od torišč modernosti, in da ta strumno koraka po poti nihilizma. Nietzsche namesto zgodovine kazni

vpelje genealogijo. Z njo destabilizira, kar je do sedaj pri kazni veljalo za negibno – s tem, ko problematizira utišano preteklost in samoumevnost sedanosti, zgodovini in sedanosti kaznovanja vrne življenje. Dozdevna »kriza kaznovanja« je, če jo motrimo v ničejanski luči, hrbtna stran »krize imaginacije« v penologiji. Nietzschejeva vaja iz »višje« penologije kljub navidezni radikalnosti, ni skrajna, temveč začetna, inavguralna: penologija – denimo postmodernistična in poststrukturalistična –, ki zna dihati ostri Nietzschejev zrak, gre v strasti do spoznanja »... z drznimi in bolečimi poskusi dlje, kakor [ji] more pritrčiti pomehkuženi... okus demokratičnega stoletja ... «.

I Namesto uvoda: »Konec penologije«?

»Posmrtni ljudje – na primer jaz – smo slabše razumljeni, kakor času primerni... Ostreje: mi ne bomo nikoli razumljeni – od tod naša avtoriteta...«¹ Alenka Zupančič v knjigi Nietzsche: Filozofija dvojega ob rob takšnim in podobnim Nietzschejevim zastavkom (»Nisem človek, sem dinamič...«, »Zaratuštra je najgloblja knjiga, ki je bila kdaj podarjena človeštvu...«, »Svet se bo z menoj prelomil na dvoje...«, »Jaz sem usoda...« ipd.) pripominja, da je začudenje, ki spreleti na tovrstne izjave nepripravljenega bralca, gotovo eden od razlogov, da je Nietzsche to, kar je: eden najbolj originalnih in – nemara ravno zato tudi eden najbolj – kontroverznih mislecev.² 'Pajčevinar duha' je takšne in podobne intervencije spretno doziral, zato jih glede na njegov »sloves« pravzaprav sploh ni veliko. Tu se moramo po njenem namesto lahkotnega postavljanja diagnoze megalomanije vprašati, kakšno je njihovo pravo sporočilo? Kaj se tu zares dogaja v diskurzu?³

¹ Nietzsche, 1989: II.

² Zupančič, 2001: 8-10.

³ Prav tam. Nietzschejev »mega« projekt »prevrednotenja vrednot« je po prepričanju njegovih kritikov (glej npr. Urbančič v Nietzsche, 2005b: 319-320) preveč velikopotezen; v moderni etiki po njihovem ne potrebujemo revolucije. Ideja »nadčloveka«, ki naj bi jo ponujal kot epohalno rešitev, naj bi bila prej ali slej iluzija. Njegova kritika črednih vrednot in črednega človeka (»zadnjega človeka«) naj ne bi bila izvirna, ker je prisotna pri vseh pomembnih filozofih. Na problem modernega »nihilizma«, o katerem zelo veliko piše, naj ne bi dajal nobenega odgovora. Po prepričanju Nietzschejevih kritikov njegovi paradokсни odgovori na filozofski problem resnice problema ne razrešijo, ampak poglo-

Nietzsche se – v nasprotju s precej razširjenim prepričanjem – nikakor ne identificira z »razgrajči« in »mojstri velikih besed«. Od tod po mnenju Zupančičeve njegove besede: »Mi imoralisti! – Ta svet, za katerega gre nam, v katerem se moramo mi bati in ljubiti, ta skoraj nevidni in neslišni svet...«. Hrbtna stran Nietzschejevega »filozofiranja s kladi-vom« sta *tišina* in *odtenek* – te plati njegovega pisanja – tako Zupančičeva – površen bralec (ki je tako rekoč po definiciji tudi Nietzschejev odločni »kritik« – op. a.) po navadi ne opazi. Pri Nietzscheju ne gre za eksplozijo, ampak za implozijo diskurza. Njegova refleksija doseže točko notranjih meja diskurza. In prav to točko naj bi pruski mislec »aktiviral« kot potencial kreacije, kot potencial (filozofske) refleksije »jutrišnjega in pojutrišnjega dne«. Zato Nietzschejeva filozofija v nasprotju z dobro zasidranim prepričanjem ni skrajna (in terminalna), temveč ravno narobe: je začetna, inavguralna.⁴ 'Pajčevinar duha' skozi prizmo ne-metafizične in ne-idealistične kritike modernosti (njenih vrednot/morale, njene vere v znanost, njenega »zadnjega človeka« itn.) nakaže možna nova obzorja človeka (»nadčloveka«) in sveta.

Zdi se, da zapisano v bistvenem velja tudi za njegovo genealogijo kazni. Tudi ta, kljub navidezni radikalnosti (»Vi, ki ste dobrih misli, pomagajte vendar, da se bo pojem kazni, ki se je bohotno razrasel po vsem svetu, odstranil iz njega! Ni ga hujšega plevela!«), na ključnih mestih ni skrajna, ne pomeni »konca penologije«, ampak kvečjemu narobe: je začetna, inavguralna. Njegov uvid nakaže možne nove koordinate filozofske, sociološke, pravne, moralne in politične refleksije kazni in kaznovanja, zato bi nemara lahko rekli, da je njegova genealogija kazni »predigra« penologije »jutrišnjega dne«.

bijo: pruskemu filozofu naj ne bi šlo za resnico, temveč za to, da bi vse, česar se loteva, speljal na psihološko-antropološko realnost, ob kateri se vse idealno, bitno in resnično poniža, osmeši in sesuje samo vase (realnost sama naj bi bila pri tem zgolj metodično sredstvo Nietzschejeve kritike). Nietzschejev ikonoklazem naj bi v svoji prevratnosti dosegel skrajni rob zmožnosti mišljenja, na katerem naposled konča v onemelosti. Z Nietzschejem naj bi se zgodil svetovno-zgodovinski neizogibni konec filozofije (»smrt filozofije«). Sila nihilističnega »prevrednotenja vseh vrednot« naj bi bila konec koncev samouničevalna. In tako naprej. Sam bi kot rečeno tovrstni »negativni dekonstrukciji« Nietzschejeve filozofije težko prikimal. Bolj ustrezen se mi zdi pristop k branju Nietzschejevih spisov, ki ga ubere A. Zupančič.

⁴ Glej Zupančič, 2001: 8-10.

V prvem (»ogrevalnem«) delu članka smo Nietzschejevo refleksijo kazni umestili onstran ustaljenih (tradicionalnih) načinov opredeljevanja »bistva« kazni, njene moralne (ne)upravičenosti in njenih smotrov. Ugotovili smo, da je njegova refleksija kazni imoralistična in ne-esencialistična, da se na svojih ključnih mestih odreče retributivni in utilitarni logiki utemeljevanja kaznovanja, da nima prav veliko skupnega z refleksijo kazni, ki se ima za humanistično, in da njegove »višje« vaje iz penologije tudi sicer ne moremo spečati z nobeno izmed obstoječih penoloških teorij in šol (izjema je postmodernistična penologija/kriminologija). Opazili smo, da Nietzsche v svojo refleksijo kazni namesto zgodovine vpelje genealogijo, da njegov zasnutek antecedira poststrukturalistično kritiko avtonomnega subjekta, ki je eden temeljnih gradnikov razsvetljsko-humanistične tradicije kazenskega prava in penologije, in da ima njegova refleksija kazni ne nazadnje tudi nekatere sila zanimive reperkusije v razpravi o dozdevni »krizi« kaznovanja. Te načelne teze bodo v nadaljevanju predmet temeljitejše razčlembе.

2 Onstran retributivizma in utilitarizma

Nietzsche izpodbija temeljne premise retributivizma. 'Podzemnež', v nasprotju z retributivisti kot sta Kant in Hegel, načeloma ne zavrača (družbenega) kompromisa z zločinom in zločincem. Po njegovem kot rečeno ni nepojmljiva takšna zavest družbe o svoji moči, pri kateri bi si smela privoščiti najjimenitnejši luksuz, kar jih lahko ima – da storilca sploh ne bi kazenskoopravno kaznovala. Retributivna ideologija kaznovanja kot smo videli izhaja iz podmene, da je kaznovanje poplačilo (retribucija) »dolga« storilca do konkretne žrtve in do lojalnih državljanov. Pri tem se v večini izpeljav opira na starožidovsko načelo *ius talionis* (»oko za oko«, »zob za zob« itn.), po katerem je (u)pravič(e)no kaznovanje tisto, ki temelji na čim večji simetriji v posledici (zločina oziroma prestopka na eni in kazni na drugi strani). Če je (bil) na delu morilec, je (u)pravič(e) na kazen, ki jo v njegovem primeru predlaga retributivist, kakopak smrtna kazen. »Kontroverzni« pruski filozof temu ob robu pripomni (širše glej prvi del), da se pravičnost, ki se na primitivni stopnji razvoja začne z retributivno logiko »vse je odplačljivo, vse se mora poplačati«, »oko za oko«, na višji razvojni ravni konča s tem, da »zna pogledati skozi pr-

ste« in tistega, ki svojih »dolgov« do družbe in njenih članov ni zmožen plačati, pusti pri miru. Konča se »kot vse dobre stvari na zemlji« – s samoukinitvijo (ta samoukinitev pravičnosti po njegovem sliši na ime »milost«).⁵

Nietzsche svoj »težki top« usmeri tudi v drugo temeljno premiso retributivizma. Kant, Hegel, Žižek in drugi retributivisti povračilnost kazni kot smo videli posvečujejo z imenom pravičnosti. Morala, na katero se pri tem opirajo, je po Nietzscheju morala resentimenta (tj. morala nižje vrste, suženjska morala): pravičnost po Nietzscheju v osnovi ne more biti izpeljana iz občutka prizadetosti (glej prvi del). Trditvi, da je treba domovino pravičnosti iskati na tleh reaktivnih občutkov (in podobnih atributov »suženjske morale«), se moramo po njegovem zoperstaviti s trditvijo, da so reaktivni občutki zadnje področje, ki ga osvoji duh pravičnosti. Zdi se, da 'pajčevinar duha' v tem kontekstu nasprotuje tudi tezi, da zlo, ki ga je zločinec storil, ob predpostavki krivde, pooblašča skupnost, da tudi njemu prizadene zlo, ne da bi pri tem ravnala nepravično. Nietzsche, v nasprotju z retributivisti, ne trdi, da krivda (sama po sebi) zadostuje za izrek in izvršitev kazni. Tisti, ki sodijo in kaznujejo, po Nietzscheju kot smo videli nimajo toliko opraviti s »krivcem«, kot s povzročiteljem škode oziroma kratko malo z neodgovornim primerkom usode (»Kos granita ni odgovoren za to, da je granit...«).⁶

Če poglede retributivistov postavimo na najmanjši skupni imenovalec in jim zoperstavimo uvide 'pajčevinarja duha', opazimo tale paradoks: vsi po vrsti se sklicujejo na to, da je kazen neizogibna za zagotavljanje morale, pravičnosti in svobode (glej prvi del), in obenem vsi po vrsti zagovarjajo kaznovalno represijo *in extremis*. Nietzscheju, v nasprotju z njimi, za omenjene svetinje humanizma na prvi pogled ni dosti mar, a kljub temu kaznovalnemu nasilju ne zaploska (kvečjemu narobe).⁷ Nietzsche in Hegel (ni mi znano, da bi slednjemu, v nasprotju s prvim, kdo očital, da je nihilist) se, v nasprotju s Kantom in kot se zdi tudi v nasprotju s tipičnim sodobnim penologom – »liberalnim humanistom«, strinjata, da

⁵ Načelo retributivne ideologije utemeljevanja upravičenosti kaznovanja, da ima »vsaka stvar svojo ceno«, da se skladno z načelom recipročnosti »vse lahko odplača«, je po Nietzscheju kot smo videli naiven moralni kanon in ravno na tem (naivnem) kanonu naj bi vzcvetelo moderno razumevanje in pojmovanje kaznovanja.

⁶ Širše o tem spodaj.

⁷ Mimogrede: Nietzsche je nekje v svojih spisih fanatičnega retributivista Kanta (glej prvi del) označil za »pajčo nesrečo s krščansko-dogmatskim drobovjem«.

država ni utemeljena na nikakršni družbeni pogodbi, in da varovanje življenja državljanov (in njihove lastnine) ni njeno »substancialno« bistvo. Od tu dalje se njune poti razidejo. Hegel, ki velja za žlahtnega predstavnika idealistične filozofije, meni, da je država več kot sredstvo za doseganje individualnih interesov in vrednot – po njegovem je država kratko malo objektivna emanacija etične ideje in najvišji smoter (ki se mu morajo *ultima linea* podvreči vsi individualni cilji in aspiracije). Nietzsche, v nasprotju z njim, načeloma (ta uvid na nekaterih mestih sicer nekoliko modificira) v državi ne prepozna etične ideje in še manj najvišjega smotra (npr. skupnega dobrega): po njegovem se dobro ve, kako je država nastala – kot »krdelo zveri«, kot zastrašujoča in uničujoča mašinerija. Po njegovem je »smešno zanesenjaštvo, ki dopušča, da se 'država' začne s 'pogodbo'«. ⁸ Na tej točki sledi dramatičen (za marsikaterega humanističnega intelektualca bržkone travmatičen) obrat: 'podzemnež' se navkljub – s sodobnega »liberalnega« gledišča – politično in ideološko oporečnemu pogledu na državo, v nasprotju s Heglom, kaznovalnemu nasilju *in extremis* ne pokloni: če se še tako trudimo, v njegovih tekstih ne bomo naleteli na fragment, ki bi ga na primer napravil za apologeta smrtne kazni.

Oba misleca, nadalje, nasprotujeta utilitarističnemu pogledu, da kazen kot zlo, ki sledi zločinu, potencialno proizvaja nekaj »dobrega«, denimo preprečuje nadaljnjo povzročitev zla. Nietzsche bi se najbrž strinjal s Heglom, da zasnovati kazen na načelu splošnega ali posamičnega zastraševanja oziroma odvrčanja, pomeni »oponašanje človeka, ki dvigne palico nad psa«, vse prej kot soglašal pa bi z njegovo tezo, da je pri zločinu ravno kazen tisto, na čemer naj bi temeljila pravo in pravica (zločin po Heglu kot smo videli ustvari krivico, kazen pa jo izniči – v tem pogledu naj bi bila kazen pravica storilca). Nietzsche na to heglovsko dialektiko ne pristaja: njegov pogled na kazen in kaznovanje je kot rečeno ne-esencialističen in imoralističen (lahko bi rekli »anti-heglovski«). Kazen je po njegovem vse prej kot pravica; primerja jo s pošastjo in plevelom, ki do neke mere sicer kroti človeka, a ga bolj kot to hkrati (na srečo in nesrečo) tudi poneumlja. Zdi se, da »penološki obračun« Nietzsche-Hegel-Kant

⁸ Takole pravi: »Uporabil sem besedo 'država': po sebi se razume, koga sem s tem mislil – krdelo zveri, zavojevalsko in gospodovalno raso, ki vojaško organizirana brez pomislov položil svoje strašne šape na številčno močnejše, vendar še ne izoblikovano prebivalstvo. Tako se na svetu začne 'država'... Kdor lahko ukazuje, kdor je po naravi gospodar, kdor se pokaže nasilnega v dejanju – kaj ima ta opraviti s pogodbo!« (Nietzsche, 1988: 273)

odlično poantira nenadkriljivi Sergio Leone v filmu Dober, grd, hudoben (1966). V sklepnih sceni filma glavni protagonist izreče tale stavek (navajam ga v angleščini, da ga ne bi oropali originalnosti): »*You see, in this world there's two kinds of people my friend, those with loaded guns and those who dig...*«.⁹

Nietzsche obračuna tudi z »revolverašem« Žižkom. Njegov odgovor na Žižkovo »rehabilitacijo« resentimenta, hvalnico »pravičnemu kaznovanju po načelu 'oko za oko'« in prepričanje, da je »milostna logika grešna in zahrbtna« (glej prvi del), ne pušča nobenega dvoma. Resentiment je po Nietzscheju kot smo videli rastlina, ki je vedno cvetela, skrivaj kot vijolica: perspektivo morale resentimeta (suženjske morale), po kateri je treba domovino pravičnosti kaznovanja iskati na tleh reaktivnih občutkov, je po njegovem kot rečeno treba zavrniti – duh pravičnosti po Nietzscheju kot smo videli nima zveze z reaktivnimi občutki.

Žižek trdi, da je treba zločine, še zlasti, ko gre za najbolj grozljive, na primer genocid, kaznovati v skladu z »logiko pravičnosti«, tj. po načelu »oko za oko«: kdo izmed nas, navadnih smrtnikov, ima pravico biti prizanesljiv in »izbrisati« zločin drugega? Če zločinca NE kaznujemo po načelu »zob za zob« po njegovem ravnamo bogokletno, ker se dvignemo na raven Boga in delujemo z Njegovo avtoriteto. Tu Žižek, ki se kot smo videli sklicuje na »ničejanski junaški resentment«, pozabi, da je Nietzsche razglasil »smrt Boga«, in da je v Predgovoru h *Genealogiji* med drugim zapisal tole: »... z vprašanjem 'dobrega' in 'zla' sem se ukvarjal že kot trinajstletni deček... in kar se tiče moje takratne rešitve problema, sem, kot se spodobi, izkazal Bogu čast in ga naredil za očeta zla...«¹⁰ Žižkovo hkratno sklicevanje na (kapitalno) kaznovanje po načelu *ius talionis*, Boga in blasfemijo na eni, ter Nietzscheja na drugi strani, je v najboljšem primeru protislovno. »Žižkov« Bog je za Nietzscheja »inkvizicija duha«, »popačenje narave«, »zločin proti življenju«, »posvetitev volje do nič«, »v oči vpijoč simptom dekadence« in tako naprej. Skratka: tudi če bi z – za »rablja« Žižka – »nepravičnim«,

⁹ V refleksiji kazni so vloge v primerjavi s tistimi v Leonejevi mojstrovini nekoliko pomešane. Medtem ko naša vrla retributivista Hegel in Kant (*alias the Bad and the Ugly*) držita za revolver, Nietzsche (*alias the Good* ali še bolje: »the one beyond good and bad«) marljivo koplje. Za »neposvečene«: Nietzsche (2004: 7) v predgovoru k *Jutranji zarji* svoje pisanje primerja z dejavnostjo »podzemneža«, ki »počasi in z blago neizprosnostjo vrta, rije in izpodkopava v nedostopnih, neobljudenih in mračnih breznihih«. Vidimo ga, če imamo »oči za takšno globinsko delo«.

¹⁰ Nietzsche, 1988: 209.

tj. premalo ostrim kaznovanjem zločinca zagrešili »blasfemijo«, to za Nietzscheja nikakor ne bi bil zločin.

V luči Nietzschejeve genealogije kazni se naposled kaže dotakniti tudi Žižkovega »paradoksa milosti«. Filozof, ki se sicer razglaša za marksista, leninista, heglovca, lacanovca itn., tu kot se zdi ubere ničejanske takte, a je v tej svoji gesti nedosleden. »Milost« kot jo artikulirala krščanstvo, je predmet kritike tako pri Žižku kot pri Nietzscheju (zdi se, da je slednji še precej bolj neizprosni – glej prvi del). Kje je potemtako Žižkov »greh«? Zakaj je treba njegovo analizo in zagovor kapitalne kazni v tistem delu, v katerem izpostavi »paradoks krščanske milosti«, v ničejanski perspektivi – nanjo se Žižek, kot smo videli, sklicuje – zavrniti? Odgovor je na dlani: obe kritiki imata očitno povsem drugačen oziroma kar diametralno nasproten motiv. Medtem ko se retributivist Žižek kritike »krščanske milosti« (ob poveličevanju staro-židovskega *ius talionis*) loteva z namenom dokazati legitimnost kaznovalnega nasilja in kapitalne kazni, Nietzsche stori ravno nasprotno: krščanstvo je po njegovem videnju norost, ki se imenuje »kazen«, prignalo tako daleč, da »je treba kot kazen občutiti celo samo bivanje«. Prepričan je, da norost človekove volje in njegova duševna okrutnost grozi, da bo »najbolj notranji temelj stvari zastrupila s problemom kazni«. Nietzsche kot smo videli v nasprotju z Žižkom pri vprašanju kaznovanja milosti načeloma ne nasprotuje (»... pravičnost ... se konča kot vse dobra stvari na zemlji: ukinjajoč samo sebe... To se imenuje ... milost...«). Njegova »milost« je, kakopak, ateistična in torej nima nobene zveze s »krščansko milostjo«: ni – z Žižkom rečeno – perverzna, ne ustvarja novega/večnega dolga, ni odpustek in ne izvira iz morale resentmenta. Njegova milost je domena imenitne, močne morale, ki jo Nietzsche razume kot nasprotje suženjske morale: » ... milost ostane... kot se po sebi razume, predpravica najmočnejšega...« (glej prvi del). In ne nazadnje: vprašanje (upravičenosti) kaznovanja se pri Nietzscheju, v nasprotju z Žižkom, zastavi onstran morale, onstran Dobrega in Zlega. Zastavi se, kot že rečeno, v imoralistični optiki.¹¹ Zanj je dojemanje vprašanja moralne upravičenosti kaznovanja, preprosto povedano, vprašanje estetskih preferenc

¹¹ Tj., če malce poenostavimo, z gledišča, ki je »onstran dobrega in zlega«, v optiki, ki je onstran predstave o »dobrem« in zlu«, ki jo na predpostavkah morale resentmenta zastopa vladajoča utilitaristično-retributivistična kaznovalna teorija in morala. O Nietzschejevi 'moralni imoralnosti' (»poslednji morali«) glej npr. Hribar v Nietzsche, 2004: 308.

(po domače: stvar dobrega in slabega »okusa«). Ker se Nietzschejevega »okusa« tiče, ne more biti dvoma: pruskemu 'svobodnemu duhu' se kaznovanje načeloma upira: » ... ni ga hujšega plevela...« (glej prvi del). Tu se torej spet vrnemo k temeljnemu paradoksu: četudi imoralistu (in potemtakem »nihilistu«) Nietzscheju v nasprotju s Kantom, Heglom, Žižkom in ostalimi moralisti-revolverarši iz retributivističnega tabora na prvi pogled ni mar za moralo (»Kirko filozofov«), je v primerjavi z njimi raje manj kot bolj nasilen.

Podobne obravnave so deležne temeljne premise utilitarne ideologije kaznovanja – tudi te Nietzsche izpodkopava z »blago neizprosnostjo« (tj. strelja s »težkim topom«). V nasprotju z retributivistom se utilitarist kot smo videli opira na pragmatično načelo – zastraševalni, prevzgojni, resocializacijski ali kašen drug namen/učinek kazni je v utilitarini optiki pomembnejši od retribucije. Ta ideologija kaznovanja cilja oziroma namena kaznovanja v moralnem smislu ne utemeljuje z izvirnim zlom storilca in/ali njegovega dejanja, temveč s prispevkom kaznovanja k dobrobiti družbe (izhaja iz premise, da je družbena korist moralno potreben in obenem tudi zadosten razlog in pogoj za kaznovanje). Kaznovanje s strani družbene skupnosti je v koordinatah te doktrine upravičeno s koristjo/ciljem zmanjševanja obsega kriminala, vendar samo dokler je obseg oziroma nevarnost kriminala večja od stroška za njegovo preprečevanje (takšen strošek bi bil za utilitarista kot rečeno izrazito ostro kaznovanje). Ta pogled je kot smo videli značilen za tako imenovane humaniste (ti sicer neradi govorijo o zastraševanju – beseda, ki jim je bolj pri srcu, je odvrčanje), ki se jim mudi postaviti tudi dodatni temeljni pogoj upravičenosti (in koristnosti) kaznovanja – krivdo (*Nulla poena sine culpa!*). »Nihilist« in »antihumanist« – tako njegovi kritiki – Nietzsche je utilitarini ideologiji (»*The greatest good for the greatest number...*«, »*Maximum benefit from minimum suffering...*« itn.) že v načelu nenaklonjen. Zanj je utilitarizem slaba filozofija, ker je ahistoričen in instrumentalen: izhajal naj bi iz predpostavke, da med dobrim in zlim obstaja jasna ločnica. Prepričanje, da je »dobro« (oz. – v ekonomskem besednjaku – dobrina) predvsem tisto, kar je koristno, naj bi po Nietzscheju spadalo v domeno čredne morale resentimenta: kar je dobro v domeni imenitne morale, nima (skoraj) nič opraviti s koristnostjo (*utility*). Nietzscheja (»*Amor fati!*«) »sreča in blagostanje največjega števila« oziroma »največja korist ob čim manj-

šem trpljenju« ni pretirano zanimala. To je skozi njegova očala pristop, ki človeka pomanjšuje, ker ga dela smešnega in podlega.¹²

Nietzschejeva kritika utilitarne teorije kaznovanja gre – če jo na kratko povzamemo – takole: 'podzemnež' kot smo videli trdi, da tisti, ki ga doleti kazen (»kot del usode«), nazadnje ne občuti nobene slabe vesti, nobene druge notranje bolečine, kot tiste, ki je posledica nenadnega vdora nečesa nepredvidljivega. To kar je po njegovem kot smo videli v glavnem mogoče doseči s kaznijo pri ljudeh (in živalih), je povečanje strahu in obvladovanje želja. Kazen človeka sicer kroti, vendar ga ne dela boljšega (prej nasprotno). Nietzsche potemtakem dvomi v utilitaristično upravičevanje kaznovanja, ki smoter kaznovanja prepoznava v prevzgoji in resocializaciji obsojenca. Edini smoter iz utilitarističnega repertoarja utemeljevanja kazni, ki mu kot potencialno učinkovitemu pusti priprta vrata, je zastraševanje, ki pa po njegovem – tako kot kazen sama – v prvi vrsti poneumlja (glej prvi del).

Po Nietzscheju je kazen preobložena z vsakovrstnimi (utilitarnimi) koristnostmi. Zgodovina »izrabljanja kazni za najrazličnejše smotre« pojem kazni po njegovem kristalizira v enotnost, ki jo težko razvozlati, analizirati in definirati: kazen je danes kompleksen fenomen, ki implicira zgoščanje različnih »pomenov«, »ciljev« in »interpretacij«. Iz tega Nietzsche, kot smo videli, izpelje sklep, da je danes nemogoče določno reči, zakaj se pravzaprav kaznuje. Če se na kazen ozremo skozi ničejanska očala, k problemu kaznovanja (v izhodišču) ne smemo pristopiti utilitaristično, temveč iz najširšega možnega nabora zornih kotov oziroma – v jeziku, ki ga uporablja Nietzsche – perspektivno. Kolikor več različnih oči bo penolog znal upreti v svojo »stvar«, toliko popolnejši bo njegov »pojem« te stvari, njegova »objektivnost«. 'Podzemnež' kot smo videli opozori, da se genealogom morale (in penologom – op. a.) rado primeri, da končno koristnost nekega pojava dojamejo kot vzrok ali razlog njegovega nastanka. Ravno na primeru kazni je pokazal, da je tako razu-

¹² Širše glej J. Linarelli: Nietzsche in law's Chatedral: Beyond Reason and Postmodernism. V: Mootz, F. J., Goodrich, P. (ur.): Nietzsche and Law. Hampshire, Ashgate Publishing Limited, 2008, str. 237-272. Pisec pripominja, da je Nietzschejeva kritika utilitarizma plodna zemlja za učinkovito kritiko ekonomske analize prava (in potemtakem tudi ekonomistične kriminologije – op. a.). Le-ta je po njegovem dominantna paradigma v sodobni pravni teoriji. Njene zasluge so nesporne: nedopustno in dolgoročno škodljivo podrejanje prava utilitarnim (zlasti ekonomskim) ciljem.

mevanje razmerja med »izvorom« in »namenom« napačno. Koristnost oziroma namembnost je zanj samo znak za to, da je v nekem časovnem in prostorskem okviru določena volja do moči prevladala nad drugo in stvari vtisnila pomen neke funkcije. Zgodovina nekega pojava, denimo kazni, je zato v ničejanski perspektivi neprekinjena veriga vedno novih interpretacij.¹³ Povedano drugače: zgodovina kazni je zgodovina izrabljanja, razlaganja in prirejanja procedure za najrazličnejše namene. V kazni se skozi čas prerazporeja množica pomenov, ki se v različnih okoliščinah zgošča v enotnost, ki jo je težko razvozlati in definirati (definirati je po Nietzscheju kot smo videli mogoče zgolj to, kar nima zgodovine). Kazen ima skozi Nietzschejeva očala, skratka, vedno več namenov oziroma funkcij, pri čemer njene namenskosti ni mogoče omejiti na paradigmo uradno/avtoritativno razglašanih (in predpisanih) smotrov.¹⁴

Če malce spekuliramo: ključno Nietzschejevo sporočilo Beccariji in nasploh vsem »humanistom«¹⁵, ki (sorazmerno) kazen upravičujejo s takšnimi in drugačnimi smotri in nameni, je kot se zdi naslednje: nemogoče je z gotovostjo trditi, zakaj se pravzaprav v določenem času in prostoru sploh kaznuje. Nепrestano se odvija boj za prevlado določene resnice o kaznovanju nad drugo – smotri kaznovanja so proizvod diskurzov (volje do) moči in oblasti. Še več: možno je, da se kazen pravzaprav uresničuje s smotri, ki so latentni, ki niso »na očeh«, in ki nimajo kaj dosti zveze z »uradnimi« nameni kaznovanja (ta uvid – spodaj bo razčlenjen na – ima omembe vredne implikacije v razpravi o dozdevni neučinkovitosti oziroma t. i. »krizi« kaznovanja).

3 Nietzsche in abolicionizem

'Podzemnež' torej veri v kazen in kaznovanje ni naklonjen: njegov »bojni pohod« proti modernim malikom in tipu morale, ki je prevladal v moderni, je tudi bojni pohod proti moderni teoriji, praksi in morali kazno-

¹³ Prim. Z. Kanduč: Nekateri vidiki krize kaznovalnega sistema. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, Ljubljana, 1993/4, str. 338-352.

¹⁴ Prim. prav tam.

¹⁵ Nietzschejevo sporočilo humanističnim intelektualcem, ki se predstavljajo kot borci za demokracijo, se po Widderju glasi: »Ste premalo demokratični!« Glej N. Widder: The Relevance of Nietzsche to Democratic Theory. V: Mootz, F. J., Goodrich, P. (ur.): Nietzsche and Law, str. 78-95.

vanja.¹⁶ Tu naposled trčimo ob vprašanje, ali je Nietzsche potemtakem abolicionist?¹⁷ Je utopist, ki se izreče za ukinitvev kazni?

Zdi se, da na odgovor naletimo v 202. fragmentu *Jutranje zarje* (1881)¹⁸ (v »zgoščenki« Nietzschejeve refleksije kazni v prvem delu članka smo ga ponesreči izpustili). Možna razlaga – zagotovo ne edina – sporočila tega dokaj skrivnostnega sestavka je po mojem tate: 'pajčevinar duha' ne zavrača možnosti, da bi v nekaterih primerih »sprememba zraka«, »drugačna družba«, »začasno izginotje« ter »samotnost in nova zaposlitev«, skratka kazen zapora, na zločinca in tiste (posameznike ali dobri- ne), ki bi jih utegnil ogroziti, delovala blagodejno. V tem, da bi zločinec določen čas živel prikrajšan za svobodo, da bi bil zavarovan pred sabo in svojim »tiranskim nagonom«, Nietzsche vidi potencialno »prednost«, vendar ob tem pripomni, da mora to ostati skrajno sredstvo (*ultima ratio*). Po njegovem je treba storiti vse, da se zločincu »povrne pravi pogum in svoboda srca«, in da se »iz njegove duše grizenje vesti izbríše kot nekaj nečistega«. Zločincu je treba pokazati – tu se Nietzsche po mojem vide- nju (v najširšem pomenu) predstavi kot zagovornik tistega, kar sodobna teorija imenuje »restorativna« oziroma »transformativna pravičnost« – kako »lahko škodo, ki jo je nemara zadal nemu, izravna in preseže

¹⁶ Zdi se, da je Nietzsche kritiko moderne teorije in morale kaznovanja izpeljal iz svoje – za mnoge kontroverzne – kritike moralnih temeljev modernosti. Tip morale, ki je po njegovem prevladal v moderni, je judovsko-krščanska morala resentimenta in njen seku- lariziran proizvod – liberalno-humanistične vrednote razsvetljenstva.

Svojo kritiko izpelje iz podmene, da »človeštvo ni samo od sebe na pravi poti in da instinkt dekadence zapeljivo gospodari nad njegovimi najsvetlejšimi pojmi vrednosti« (ta njegova misel je v preteklih desetletjih odmevala v t. i. antinecesitarnih teorijah – te nasprotujejo razsvetlenskemu pogledu, ki izhaja iz deterministične podmene, da je človeška družba na poti k čedalje višji stopnji civilizacijskega razvoja). Moralna kriza, ki muči moderno dobo in modernega človeka (»zadnjega človeka«, »grdega človeka« itn.), po Nietzscheju ni kriza zaradi nemorale, opuščanja vrednot ipd., ampak kriza verodostojnosti same domi- nantne morale, ki je po Nietzscheju dekadentna morala. Z drugo besedo: problem moder- ne dobe in modernega človeka v nasprotju s precej razširjenim prepričanjem ni moralna dekadenca, ampak dekadenca same prevladujoče judovsko-krščanske morale in njene dediščine – razsvetljskih vrednot. Širše o tem D. Smith v: Friedrich Nietzsche: On the Genealogy of Morals. Oxford University Press, New York, 2008, str. vii-xxxi. Na moralo in vrednote, ki jim 'pajčevinar duha' napove »bojni pohod«, se kot smo videli sklicujejo tudi vse najpomembnejše tradicionalne in sodobne teorije in doktrine kaznovanja (*sic!*).

¹⁷ O abolicionističnih pristopih v refleksiji kaznovanja glej npr. Z. Kanduč: Abolicioni- stični pogledi v sodobni kriminologiji. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, Lju- bljana 2000, str. 187-196.

¹⁸ Nietzsche, 2004: 150-152.

z dobrim dejanjem, ki ga stori drugemu ali nemara skupnosti«. To kaže storiti »kar se da obzirno«, po možnosti tako, da se zločincu zagotovita »novo ime in anonimnost«, da bosta neoporečnost njegovega dobrega glasu in prihodnje življenje čim manj ogrožena (tu se 'podzemnež' zoperstavi stigmatizaciji¹⁹ storilca bodisi kot smotru bodisi kot stranskem učinku kaznovanja). Čas za kaj takega, ugotavlja Nietzsche, očitno še ni prišel. Kljub temu, da bi bilo škodo možno v številnih primerih v celoti ali vsaj delno popraviti, se hočemo maščevati in se s tem namenom poslužujemo sodišča. »... – in to zaenkrat še drži pokonci naše nagnusne kazenske ureditve, skupaj z njihovo kramarsko tehtnico in *odmerjanjem kazni za krivdo*...«. ²⁰ Sprašuje se, ali tega ne bi mogli preseči? Občutek življenja bi bil po njegovem neprimerno lažji, če »bi se skupaj z verovanjem v krivdo rešili tudi starega nagona po maščevanju«, če bi »delali dobro njim, ki so nas žalili«, in če bi »po krščansko blagoslavljali naše sovražnike«. 'Podzemnež' svoj uvid zaključi v duhu »navezave« kazni na plevel: »Spravimo pojem greha s sveta – in za njim takoj pošljimo še pojem *kazni*! Naj ti dve izgnani pošasti v prihodnje živita kje drugje in ne med ljudmi, če že hočeta živeti in ju ne bo pokončal njun lastni gnus!« ²¹

Da je utopist, ki zagovarja ukinitve kazni, za Nietzscheja ne moremo reči, je pa gotovo zagovornik njene »skrajno varčne uporabe«, »minimalne uporabe kazenskega prava« in alternativnih načinov ukvarjanja z zločinci/storilci, se pravi smotrov, ki jih dandanes zagovarjajo tako imenovani zmerni abolicionisti. ²² Ko gre za (vero v) kaznovanje in izrekanje

¹⁹ V moderni teoriji kaznovanja (v tisti njeni izpeljavi, ki se ima za humanistično) stigmatiziranje velja za stranski učinek kaznovanja, ki ga je treba v čim večji meri zreducirati. Zdi se, da je v zvezi s tem na delu nova paradigma: z razmahom »penalne države« in vpeljavo doktrine »just desert« ponekod stigmatiziranje spet postaja uradno deklariran smoter kaznovanja oziroma nekakšna modna »alternativna« kaznovalna praksa. Za ilustracijo: če gre verjeti informacijam v spletnih časopisih, sta morali v mestu Badford v ZDA tatici za kaznen več ur stati pred sodiščem. V rokah sta morali držati napis z naslednjim sporočilom: »Kradla sem 9-letni deklici, na njen rojstni dan. Ne kradi, drugače te doleti enako ponižanje!«

²⁰ Nietzsche, 2004: 150-152.

²¹ Prav tam.

²² Nekateri abolicionistične zamisli v teoriji kaznovanja in kaznovalnem pravu povezujejo s postmodernizmom (glej spodaj), implicitno torej tudi z Nietzschejem, ki se omenja kot postmodernist *avant la lettre* (eksponat takega koncepta je kot rečeno »restorativna« oziroma »transformativna pravičnost«). Završnik (2008: 125-139) na primer ugotavlja, da je koncept restorativne pravičnosti nova »kaznovalna« paradigma, ki ni osnovana na razsvetljsko-humanistični dediščini in modernih predpostavkah. Ta paradigma po mnenju pisca opozarja na številna šibka mesta tradicionalnih paradigem (utilitarne

kazni se kaže, če prisluhnemo Nietzscheju, čim bolj brzdati, vendar ne zato, ker je – kot nas poučijo humanisti – kazen »zlo«, ampak zato, ker se »posvečuje« bodisi z moralo sužnjev (resentiment) bodisi s »kramarsko« filozofijo, ki človeka pomanjšuje. Po Nietzscheju človeku nihče ne daje njegovih lastnosti, ne bog, ne družba, ne starši, ne predniki, ne on sam; nihče ni odgovoren za to, da sploh obstaja, da je tak in tak, in da je v teh okoliščinah, v tem okolju; nihče ni posledica lastnega namena, volje, smotra; usodnosti njegovega bivanja ni mogoče izvzeti iz vsega, kar je bilo in kar bo. V enem od fragmentov *Somraka malikov* (1888) pravi, da je »... 'svobodna volja'... najbolj razkričana umetnija teologov, kar jih je, da bi z njo ljudem po svoje naprtli 'odgovornost', se pravi, *jih napravili odvisne od sebe*... – Povsod, kjer iščejo odgovornost, po navadi iščejo instinkt *sle po kaznovanju in sojenju*. Postajanju so vzeli nedolžnost, ko so vsakršno takost speljali nazaj na voljo, na namene, na dejanja odgovornosti: nauk o volji je bil v bistvu izumljen zaradi kaznovanja, se pravi, ker *hočemo najti krivdo*. [...] Danes... si mi imoralisti... na vso moč prizadevamo spet spraviti s tega sveta pojem krivde in kazni in očistiti od njih psihologijo, zgodovino, naravo, družbene institucije...«²³

in retributivne) kaznovanja. Opira se na uvide postmodernistične teorije o subjektu kot diskurzivnemu/socialnemu konstruktju in njegovi vpetosti v družbeno-simbolno mrežo (tudi o tem glej spodaj). To po njegovi oceni, če nič drugega, kaže na to, da moderno kazensko pravo morda le ni evolutivni višek, na katerem kaže neumorno vztrajati (glej A. Završnik: Konceptualne zagate restorativne pravičnosti – nova paradigma modernega odzivanja na kriminalitet. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 2008/2, str. 125-140). Za odtenek drugače (bolj izrazito postmodernistično) kot Završnik – ob sklicevanju na Foucaulta – premišljuje Schehr: po njegovem je restorativna pravičnost v svojem jedru »humanistični« disciplinski/biopolitični koncept, ki skozi pretežno formalističen pravniški diskurz žrtev/storilec/mediator reproducira obstoječe odnose družbene moči in oblasti ter posledično molarne družbeno-kulturne norme in vrednote. Po njegovem potrebujemo koncept transformativne pravičnosti – mediator mora biti »transformativni intelektualec«, ki bo znal »storilce« in njihove »žrtve« spodbuditi k odstiranju obstoječih manifestacij moči in oblasti v družbi ter premisleku o tem kdo so, kje so in zakaj so tam, kjer so (tj. k prakticiranju novih načinov konstitucije sebstva). Glej R. C. Schehr: *From Restoration to Transformation: Victim-Offender Mediation as Transformative justice*. V: B. A. Arrigo in D. Milovanovic (ur.): *Postmodernist and Post-Structuralist Theories of Crime*, Ashgate, 2010, str. 245-263.

²³ Nietzsche, 1989: 42-43. 'Pajčevinar duha' nas, kot se zdi, opominja, da v »krivdo«, »odgovornost«, »kazen« in tudi kazensko pravo kot tako polagamo prevelike upe. V zvezi s tem je zanimiv dovtip, ki se, smiselno povzet, glasi takole: v nekem globljem smislu je poslanstvo kazenskega prava v tem, da »lažem« daje videz legitimnosti. Njegova vloga je v tem, da daje videz legitimnosti in realnosti »lažem« kot so pravičnost, poštenost, odgovornost in podobnim moralnim kategorijam (glej Zupančič, 2008: 176-177).

Kljub tonu, ki je na prvi pogled že kar radikalno abolicionističen, Nietzsche kot rečeno ne trdi, da bi »žival-človek« lahko shajala brez kazni. Trdi nekaj drugega, precej bolj usodnega: da sta pojma krivde in kazni (ki po njegovem izvirata iz morale resentimenta) več kot zgodovinska stalnica – sta eno od torišč boja superiorne kulture, ki naj bi se začela s smrtjo na križu, in ki tudi zaradi svoje obsesije s »krivdo« in »kaznijo« strumno koraka po poti nihilizma.²⁴

4 Genealogija vs. zgodovina

Nietzsche v svojo kritiko moralnih temeljev moderne družbe (glej zgoraj, op. 16) namesto zgodovine vpelje genealogijo. Ta se ne zoperstavlja zgodovini kot taki – zavrača tisto zgodovino, ki se ima za »objektivno znanost« (tj. zgodovino, ki se opira na metafizične koncepte in univerzalne teleologije). Nietzscheva genealogija se – v nasprotju s tradicionalno zgodovino – ne vrača v preteklost, da bi jo presojala z vatli sedanjosti ali da bi našla plemenit izvor pojava in pokazala na njegovo kontinuiteto z »izvorom«; ne sporoča, da je preteklost (v večji ali manjši meri) še vedno tu, da živi v sedanjosti in jo bolj ali manj še vedno obvladuje. Jedro njegove genealoške analize bomo kot se zdi še najmanj spačili, če jo označimo kot »zgodovino sedanjosti«, tj. kot pristop k refleksiji, ki vnaša problematizacijo v utišano preteklost, kot »metodo«, ki s tem, ko problematizira samoumevnosti, zgodovini in sedanjosti vrača življenje.²⁵

Michel Foucault – eden od učencev »ničejanske šole« – na primer opazi, da se Nietzsche zgodovinskega problematiziranja izvora družbenih pojavov loti z vpeljavo dveh izrazov: *Ursprung* in *Herkunft*. Medtem, ko

²⁴ Odkar je krščanstvo poseglo po »genialni rešitvi« – Bog naj bi trpel in umrl za grehe ljudi; ti so zato njegovi večni dolžniki – je krivda, v kulturnem smislu, v manjši meri predpostavka kazni in v veliko večji meri posledica občutja njene kontinuirane spodletosti, nezadostnosti, občutja, ki se – psihoanalitično rečeno – na neki točki sprevrže v naslado (prim. Zupančič, 2001: 50-52). Od tod v psiho(socio)analitičnem smislu najbrž izvira kulturno pogojena permanentna človekova želja, sla(st) po ugotavljanju krivde in izrekanju kazni. To bi, navsezadnje, znalo biti natanko tisto, zaradi česar Nietzsche kot smo videli ugotovi, da »je do sedaj vzgojo človeškega roda vodila domišljija ječarjev in rabljev«. In jo kani voditi tudi v prihodnje. . .

²⁵ Glej B. Golder in P. Fitzpatrick: *The laws of Michel Foucault*. V: B. Golder in P. Fitzpatrick (ur.): *Foucault and Law*. Ashgate, 2010, str. xv. Glej tudi D. B. Rotar: *Problematizacija*, v: Foucault, 2004: 367-368.

prvega dokaj redno aplicira v svoji zgodnjih spisih (na primer v paragrafih, ki so posvečeni izvoru morale, pravice, asketskega ideala, religije itn.), v *Genealogiji* ta izraz večinoma začne zamenjevati z izrazom *Herkunft*, ki v slovenščini pomeni *vznik* (sprva tej razliki ni pripisoval pomena). Nietzsche naj bi torej razločeval izvor kot *Ursprung*, ki ga išče »dekadentna« objektivna zgodovinska, in izvor kot *Herkunft*, ki pritiče žlahetni vrsti zgodovine (*wirkliche Historie*). To vrsto zgodovine imenuje genealogija.²⁶

Nietzsche – tako Foucault – sčasoma začne besedo *Ursprung* uporabljati ironično in jedko. Iskanje izvora, kot ga pojmuje tradicionalna zgodovina, skuša najti samo bistvo stvari, njeno »vase zapognjeno« identiteto, negibno formo, ki naj bi bila predhodna vsemu zunanjemu in naključnemu. Tradicionalni pristop k iskanju izvora zanj poslej pomeni iskanje »metafizičnega poganjka«, mesta resnice, kot tiste točke, ki je pred vsem pozitivnim spoznanjem, zanemarjanje zvijač, krink in preoblek, ki so se morda zgodile, z namenom, da bi naposled razkrili prvotno identiteto, najgloblje bistvo stvari, tako rekoč »stvar na sebi«. Genealogija sili k sprevrnitvi tega pristopa – ko ji snamemo tančico, ugotovimo, da »stvari na sebi« ni, in da resnica ni več resnica, ker »za resnico tiči brstenje tisočerih zmot«. ²⁷

Bistvo lekcije iz Nietzschejeve genealogije je po Foucaultu tole: genealog, ki skrbno prisluhne zgodovini, opazi, da so stvari pravzaprav »brez datuma nastanka«, da »nimajo bistva« oziroma da »je njihovo bistvo nastalo kos za kosom iz figur, ki so jim bile tuje«, da »mora genealogija dogodke odkrivati zunaj monotone smotrnosti«, »prežati nanje tam, kjer jih najmanj pričakujemo«, in da tradicionalna zgodovina dela napako, ker je fascinirana z izvorom in kontinuiteto. Nietzschejeva »zgodovina sedanjosti« razkriva razpoke, prelome, nezgode, napake, slabe račune, deviacije, ki so porodile to, kar za nas obstaja.²⁸

Foucault pojasni, da se tradicionalna zgodovina – če jo motrimo skozi Nietzschejeva očala – zateka k hinavski demagogiji, ki se skriva

²⁶ Glej M. Foucault: Nietzsche, genealogija, zgodovina. V: Foucault, M. Vednost-oblast-subjekt. Ljubljana: Krtina, 2008, str. 87-109.

²⁷ Prav tam. Nietzsche (1988: 21) meni, da se moderna znanost navkljub »vsej svoji hladnosti, osvobojenosti od afekta« še ni rešila »podtaknjenih zmenet«, tj. »stvari na sebi«. Moderni filozofi so ustvarili svojega »dobrega boga«, »metafizični ideal«, »absolutum«, »objektivno znanstveno resnico«, »stvar na sebi«.

²⁸ Glej M. Foucault: Nietzsche, genealogija, zgodovina. Foucault (prav tam) pripomni: »Zgodovina je s svojimi intenzivnostmi, slabostmi, skrivnimi besi, velikimi vročičnimi presesi in sinkopami samo telo postajanja. Le metafizik ji išče dušo v oddaljeni idealnosti izvora.«

pod krinko univerzalnega. Zgodovinar te vrste se sklicuje na objektivnost, natančnost dejstev, na nepremakljivo preteklost, da bi vzpostavil totalnost brezčasne ideje in da bi nas prepričal, da nobena preteklost ni večja od našega sedanjika.²⁹ Zgodovinar se bori sam s seboj: zamolčati mora svoje preference, zamegliti svojo perspektivo in jo nadomestiti s fiktivno univerzalno geometrijo (»... oponaša smrt, da bi lahko vstopil v kraljestvo mrtvih«...«).³⁰ V nasprotju z njim, genealog Nietzsche ne gleda »objektivno« – že *V času neprimernih premišljevanjih* (1873-1876) je tradicionalni zgodovini očital, da v imenu naivne zvestobe identiteti preprečuje vsako postajanje. V *Genealogiji* ta uvid še zaostri: sile, ki nastopajo v zgodovini, niso podrejene enemu cilju ali eni mehaniki, ampak naključju boja. Resnica ni resnica o stvareh »na sebi«, ampak posledica tega, da je ena volja do moči prevladala nad drugo.³¹

S tem po Foucaultovem videnju genealog Nietzsche naredi korak, ki je nemara odločilen – če se zgodovina (ali katerakoli druga »disciplina vednosti« – op. a.) poglobi sama vase, če izpraša »nezavedno lastne vednosti«, ugotovi, da njena vednost ni nevtralna; da ni prosta vsake strasti in predana zgolj resnici; da ni volje do vednosti in ni spoznanja, ki ne bi temeljilo na volji do moči; da se volja do vednosti ne približuje univerzalni resnici (nasprotno: nenehno povečuje nevarnosti in tveganja); da v samem spoznanju ni nekakšne pravice do resnice in temelja resničnega (»da je spoznavni instinkt slab, da je v njem nekaj ubijalskega in da noče ničesar za srečo ljudi«) in, naposled, da razbija enotnost subjekta spoznanja. Vednost, ki ne

²⁹ Foucault (prav tam) ob sklicevanju na 'pajčevinarja duha' pripomni, da je tradicionalna zgodovina je v ničejanski optiki »nizkotna radovednost«. Pri njej gre za spoznavanje kontinuitet, v katere naj bi bila ukoreninjena naša sedanost (tal, skupnosti, jezika, morale, prava, običajev itn.). Zadala si je nalogo, da spozna vse, brez hierarhije pomembnosti; da vse razume, brez distinkcij glede višine, da vse sprejme, ne da bi delala razliko, in da zapre pot intenzivnostim življenja. Nič se ji ne sme izmakniti, nič ne sme biti izključeno.

³⁰ Prav tam.

³¹ Prav tam. Foucault (prav tam) meni, da je bila prostor vznika metafizične zgodovine ravno atenska demagogija, tj. prostaška Sokratova zamera in njegova vera v nesmrtnost. Platon bi se, če bi bil genealog, lahko polastil te sokratske filozofije, lahko bi jo obrnil proti njej sami, a je storil ravno nasprotno: utemeljil jo je. V tem je bil, ugotavlja Foucault, njegov poraz. Genealoška raba zgodovine je po njegovem strogo protiplatonska, ker v sebi ne skriva »nesmrtnih duše«. Ne prizadeva si odkriti korenine naše identitete, ampak jo, nasprotno, razpršiti. Ne išče enotnega ognjišča, iz katerega izhajamo in h kateremu naj bi se po obljubah metafizikov vrnili: »... na dan hoče spraviti vse diskontinuitete, ki nas prečijo.« Šele Nietzschejev genealoški zgodovinski čut se je otrešel nadzgodovinske zgodovine (mimogrede: oba, Sokrat in Platon, sta tarči kritike tudi pri Nietzscheju – op. a.).

bo dogmatska, se odreče vzpostavitvi in uveljavitvi avtonomnega subjekta spoznanja; s seboj prinaša neko nagonsko nasilnost in ob tem od subjekta zahteva, da dela poskuse na samem sebi, skratka, da se žrtvuje kot subjekt spoznanja. Volja do vednosti se spremeni v strast, ki se ne ustraši nobene žrtve in se ne boji ničesar drugega, kot svojega propada. V skrajnem dometu Nietzschejeve genealoške refleksije ne gre več za to, da kritično postavimo preteklost pred »sodišče«, da odrežemo njene korenine, razbijemo identitete; v njenem skrajnem dometu gre za to, da z brezkompromisno voljo do vednosti tvegamo uničenje sebe samega kot subjekta spoznanja.³²

Implikacije prikazanih uvidov v penološki refleksiji za tiste, ki znajo dihati Nietzschejev »močni zrak«, ne bi smele biti sporne. Zdi se, da lahko to, kar v splošnem velja za Nietzschejevo genealogijo, pripišemo tudi njegovi genealogiji kazni. Nietzschejeva genealogija nas – prosto po Foucaultu – opominja, da v korenu kazni in vsega tistega, kar prepoznavamo pod pojmom kazni, nista resnica in bit, ampak zunanost naključja, ki je kot rečeno (glej zgoraj) posledica tega, da je neka volja do moči prevladala nad drugo. Nietzschejeva vaja iz »višje« penologije, njegova genealogija kazni, je potemtakem kritična zgodovina interpretacij, ki so jih kazni dale različne šole, teorije in ideologije kaznovanja. Destabilizira tisto, kar je do sedaj pri kazni (npr. za vernike retributivne ideologije kaznovanja) veljalo za negibno, fragmentira to, kar je veljalo za enotno in izpostavi heterogenost tistega, kar je veljalo za skladno s samim seboj. V prvi vrsti jo zanima, katera vednost oziroma prepričanje o kazni bi sploh lahko vzdržalo?³³

Genealogija – v nasprotju z raziskovanjem zgodovine kazni in kaznovanja, ki prevladuje v razsvetljensko-humanističnem imaginariju – ne išče izvora kazni in ne prikazuje njene razvojne kontinuitete od drakonskih k bolj ali manj humanim kaznim (to bi prosto po Foucaultu pomenilo »zadrževati se pri malenkostih in naključjih začetkov«).³⁴ »Otrese se sramu« in čaka tam, kjer kazen vznikne brez takšnih ali drugačnih mask – tam, kjer jo ne nadzira nobena resnica o njeni upravičenosti, njenih smotrih itn. Smotri kazni, ki so za Beccarijo in druge humaniste končni, so (glej zgoraj) v genealoški perspektivi le navidezni, le trenutna

³² Prav tam. Foucault svojo izpeljavo podkrepi s citatom: »... če človeštvo ne bo propadlo zaradi strasti, bo propadlo zaradi slabosti: kaj hočemo raje? To je glavno vprašanje. Hočemo zanj konec v ognju in luči ali v pesku?« (Nietzsche, Jutranja zarja, paragraf 429).

³³ Prim. prav tam.

³⁴ Prav tam.

epizoda v seriji namenskosti. Še več: so – podčrtajmo – le naključna igra dominacij. Genealogija smotrov kazni ne identificira z namenom, da bi kazni in njene smotre upravičila, ampak za to, da bi pokazala, kako so umeščeni v diskurze volje do moči in oblasti. Vznik tega ali onega name-na kaznovanja skozi očala genealoga vedno nastopi v določenem stanju sil, zato mora genealog pokazati njihovo igro, pokazati mora, kako se sile (tj. diskurzi) med seboj borijo za prevlado, za to, da bi določena resnica o kazni in kaznovanju zagospodovala nad vsemi drugimi. Pokazati mora, da se ta ali oni razlog upravičenosti kazni, ta ali oni smoter kazni, ki je nastal v boju sil, naposled okiti s to ali ono moralno vrednoto, z namenom, da se okrepi.³⁵ » ... to je igra, ki jo nenehno ponavljajo vladajoči in vladani. Ljudje vladajo drugim ljudem, in tako se porodi diferenciacija vrednot.«³⁶

Povzemimo. Nietzsche je kritiziral tisto obliko zgodovine, ki vpe-ljuje nadzgodovinsko (»metafizično«) gledišče, zgodovino, ki sama sebe dojema kot objektivno znanost, ki prisega na izvor pojavov in kontinui-teto njihovega zgodovinskega razvoja, in ki v vase zaprti totaliteti zbere poenostavljeno heterogenost časa. Tu se nam zastavi vprašanje, ali ni natanko ta pristop in ta oblika zgodovine bolj ali manj značilna tudi za historični pogled, ki zaznamuje penološko liberalno-humanistično tra-dicijo? Za tisto zgodovino kazni, ki se, kot se zdi, na kazni in kaznova-nje »objektivno-znanstveno« ozira s »konca zgodovine« (in penologije)

³⁵ Prim. prav tam.

³⁶ Tako Nietzsche (povzeto po Foucaultu, prav tam). Zdi se, da slavni francoski poststruk-turalist, ki je na Nietzschejevih izhodiščih zasnoval svoje odmevne genealoške analize (vednosti, diskurza, oblasti, zapora itn.), na tej točki postreže z uvidom, ki je zanimiv v šir-ši penološko-kriminološki in pravno-filozofski perspektivi: po njegovem odnosu prevlade v vsakem trenutku zgodovine otrdi v takšen ali drugačen obred, vsili obveznosti in pravice in oblikuje natančne procedure. Odnos prevlade vzpostavi univerzum pravil, ki ni name-njen zmanjšanju nasilja, temveč ravno narobe (Foucault ne verjame tradicionalni shemi, po kateri se vsesplošna vojna *bellum omnem contra omnes* izčrpa v lastnih protislovjih, tako da se nazadnje odreče nasilju). Vzpostavitev pravila (namesto nasilja) po njegovem omo-goča skrbno ponavljano nasilje (»Pravilo je... obljubljena kri...«). Želja po miru, kompromisu in tiho priznanje zakona zanj ne predstavlja velikega moralnega preobrata, temveč nujen rezultat. Človeštvo skozi svoje bitke po njegovem ne napreduje v smeri univerzalne vzaje-mnosti, kjer bodo pravila na vekom veke nadomestila vojno in nasilje; nasprotno, različne oblike nasilja (tudi kaznovanje nasilje – op. a.) umešča v različne sisteme pravil in se tako pomika od ene prevlade k drugi. Pravila so po njegovem videnju sama po sebi prazna, ne-dokončana; narejena so za služenje tej ali oni stvari, uporabiti jih je mogoče v korist tega ali onega. »Velika igra zgodovine je v tem, kdo se bo polastil pravil, kdo bo zavzel mesto tistih, ki jih uporabljajo, kdo se bo zakrinkal, da bi jih sprevrnil...« (prav tam)

in ob tem samozadovoljno ugotavlja, da se človeštvo z manjšimi odkloni giblje od skrajno nasilnih predmodernih kazni k čedalje bolj humanim kaznim (s pridržkom, da tudi v moderni dobi kapitalna kazen v nekaterih jurisdikcijah še ni izginila s seznama kaznovalnih praks)? Ta (tradicionalna) oblika zgodovine, kot se zdi, predpostavlja »neumrljivo dušo kazni«, večno resnico o kazni in z njo povezanih pojavih, ki potrpežljivo čaka, da jo penolog odkrije in znanstveno pojasni.³⁷ V nasprotju s to obliko zgodovine Nietzschejeva genealogija kazni ubeži metafiziki in se ne prepozna v nobeni totaliteti. Kazen v njegovi genealoški perspektivi ni kontinuiteta nečesa, kar ima svoj izvor in svoje bistvo (mesto resnice), ki ga je treba, ker se je zabilisal, ponovno postaviti na svetlo in le še tako ali drugače vrednostno-moralno (retributivizem) ali pač teleološko (utilitarizem) upravičiti. Nasprotno, njegova genealogija kazni ponovno oživi tisto, kar so imele tradicionalne in na njih utemeljene šole, doktrine in ideologije kazni in kaznovanja za tako rekoč nesmrtno (moralne argumente utemeljevanja upravičenosti kaznovanja, namene kaznovanja itn.) in ravno s tem, ko problematizira samoumevnosti tradicionalnih ideologij, refleksijo kazni znova vrne v »življenje«.

5 Predigra k penologiji prihodnosti

Zdi se, da lahko podobno kot za tradicionalno zgodovino kazni, ugotovimo tudi za tradicionalne opredelitve penologije kot znanosti: tudi te skušajo IZBRISATI »to, kar bi lahko izdalo mesto gledišča« penologije, »trenutek v katerem se nahaja« in »neizogibnost njene strasti«. ³⁸ Penologija je v kriminološko-penološkem znanstvenem diskurzu praviloma (izjeme kot vedno potrjujejo pravilo) še vedno dojeta in definirana kot veda o kaznih in kaznovanju, ki z uporabo določenih metod znanstveno (bolj ali manj neoporečno) preučuje svoj predmet raziskovanja (glej prvi del). Tradicionalni »scientistični« pogled nas prepričuje, da nas bo penologija s svojim znanstvenim pojmovnim aparatom nedvomno oskrbela z empirično preverjeno in preverljivo znanstveno resnico o vseh temeljnih in manj temeljnih vprašanih in problemih kaznovanja. Dejstvo, da je ta »resnica« vpeta v *perpetuum mobile* retributivistično-utilitarističnih

³⁷ Prim. prav tam.

³⁸ Prim. prav tam.

pristopov k utemeljevanju kaznovanja, vzbuja vtis, da smo prišli na »konec zgodovine« penološke refleksije. Od tega ortodoksnega, molarnega pogleda na penologijo in filozofijo kaznovanja se kot rečeno ograjujem: duh »konca zgodovine« bomo z Nietzschejevo genealogijo kazni in kritiko moderne znanosti spravili nazaj v steklenico.

Celovitega prikaza ključnih poant Nietzschejeve kritike moderne znanosti zaradi njene obsežnosti in kompleksnosti v tem zapisu ne moremo podati. Kar lahko ponudimo, so »drobci« kot je tale: po Nietzscheju ključni agent znanstvenega spozna(va)nja resnice v nasprotju s precej razširjenim »zdravorazumskim« prepričanjem ni (zdrav) znanstveni razum, ampak »nerazumni« čuti oziroma instinkti – znanstvenika na skrivaj vodijo instinkti in ga silijo na določene tire (to po njegovem velja celo za logiko kot *per definitionem* objektivno znanstveno metodo). Po njegovem ne moremo k nobeni drugi realnosti kot k realnosti naših nagonov. »Kolikor abstraktnejša je resnica, ki jo želiš učiti, toliko bolj moraš zapeljevati k nji tudi čute...«³⁹ Tradicionalno pojmovanje znanosti, ki kot se zdi dandanes še vedno prevladuje, potemtakem – če ga motrimo z Nietzschejem – zmotno izhaja iz predpostavke, da »obstaja spoznavni gon, ki slepo teži po resnici in od njega ločen svet čutov in interesov.«⁴⁰ Po Nietzscheju – tako Urbančič – je znanstvena resnica predpostavka (in hkrati posledica) določene (hotene) oblike oziroma načina dojemanja človeka in sveta. Spoznavni gon je treba, če ga hočemo pravilno razumeti, speljati nazaj tja, od koder je prišel: na vrednostno-interesno motiviran prisvajalni in obvladovalni gon. V tem (ničejanskem) pogledu je znanost predvsem moralni fenomen, ker so spoznavne vrednote, vrednote spoznanja in znanosti navsezadnje moralne vrednote, s čimer, kot se zdi, postane oblika »volje do moči«, njena »resnica« pa produkt te oziroma tiste konkretne volje do moči, ki se je zmožna in sposobna udejanjiti (in je zato prevladala nad drugo voljo do moči).⁴¹

Če se na penologijo kot »disciplino« znanosti na primer ozremo skozi (zgoraj preverjena) Foucaultova »ničejansko-genealoška« očala, mora biti penologija (in v navezavi nanjo kaznovalna politika) obenem genealogija kazni in genealogija same sebe. V tem pogledu je penologija eden od načinov, s katerimi je človek v zahodni družbi oblikoval (znan-

³⁹ Nietzsche, 1988: 77-78.

⁴⁰ Glej Urbančič, v Nietzsche, 1989: 372.

⁴¹ Prav tam, str. 363-365.

stveno) vednost o sebi in svoji veri (ali neveri) v kazen. Kot oblika (znanstvene) vednosti je »igra resnice«, ki ni boj za vse tiste resnice o kazni, kaznovanju in kaznovanih, ki so »tam nekje« in jih je zato treba z »znanstveno metodo« odkriti, ampak – prosto po Foucaultu – »sistem predpisanih postopkov« za proizvodnjo, regulacijo, kroženje in distribucijo diskurzov o vprašanih kaznovanja. Ta »sistem« s pravili, ki jih izbere, določa, kdo sploh sme in zmore znanstveno verodostojno govoriti o vprašanih kazni in kaznovanja, katere izjave v diskurzu kaznovanja so »sprejemljive«, »resnične« in »pravilne« (tj. znanstveno verodostojne) in katere niso, kaj je torej »še resnica« (in znanost) o kaznih in kaznovanju in kaj ne več. Red, ki ga penologija vnaša v diskurz o kaznovanju, je prosto po Foucaultu hkrati tudi redčenje diskurza.⁴²

Resnica o kaznovanju, ki jo proizvaja penologija, je kot taka neizbežno bolj ali manj speta z učinki oblasti. Ključna vprašanja kaznovanja se potemtakem ne zastavijo na osi (kaznovalna) teorija-praksa, ampak na osi (kaznovalna) vednost-oblast. Penologije, ki temelji na predpostavkah Nietzschejeve kritike znanosti, ne zanima »ali penologija ima svojo originalno metodo«, »kaj je še resnica in znanost o kazni in kaj ne več«, »kaj je še in kaj ni več penologija«, »kdo je in kdo ni penolog«, »kje so zunanje meje penološke refleksije« ipd. Pri njej je, kot smo ugotovili že na začetku, odločilna implozija diskurza: njegova refleksija kazni doseže točko notranjih meja diskurza, točko »penološke sublimacije«, ki utegne odpreti perspektivo onkraj obstoječih »iger resnice« in režimov oblasti-vednosti o kaznovanju (tudi onkraj tistega, ki ga zastopa liberalno-humanistični diskurz o kaznovanju).

Nietzschejeva misel ima sila zanimive implikacije tudi ko gre za »igralce« penološke znanosti. Če teren penologije motrimo skozi ničejanska očala, opazimo, da je tip penologa, ki prevladuje v moderni dobi, »idealni učenjak«.⁴³ To je »človek brez polnosti in vsebine«, »objektivni človek«, »... orodje, dragocena, lahko ranljiva in pokvarljiva merilna priprava... ki jo je treba varovati in spoštovati, ni pa cilj, ni izhod in vhod...«⁴⁴ Ta tip penologa prosto po Nietzscheju ne opazi, je zanemarljivo in sublimatorno plat penološke refleksije. Da je tisto, kar postavlja v izložbe kot »re-

⁴² Prim. M. Foucault: Red diskurza. V: Foucault, M. Vednost-oblast-subjekt. Ljubljana: Krtina, 2008, str. 7-37.

⁴³ Prim. Nietzsche, 1988: 110-115.

⁴⁴ Nietzsche, 1988: 113.

snicoljubnost«, »znanstveno poštenost«, »racionalnost«, »neodvisnost« itn. , »nališpana skepsa in ohromljena volja« (zdi se, da ta tip penologa – z Nietzschejem rečeno – »nič več noče«). Penolog, ki zna dihati ostri zrak Nietzschejevih spisov, je nasprotni tip »idealnega učenjaka«. V strasti do spoznanja gre »... z drznimi in bolečimi poskusi dlje, kakor mu more pritrdati pomehkuženi in razneženi okus demokratičnega stoletja...«.⁴⁵ Ni niti »čuteči« liberalni humanist, ki ga skrbi zaostrovanje kaznovanja, smrtna kazen ipd. (in kljub temu še naprej vsaj potihoma verjame v ta ali oni »uradno« pripoznani smoter kaznovanja), niti »tuff guy«, ki zagovarja »stroge kazni« in ne pristaja na kompromis z zločincem. Ne verjame, da je kazen zločinčeva pravica, ki izbríše njegov zločin. Ni penolog, ki »nič več noče«. Tip penologa, ki pripada »Nietzschejevi šoli«, je »svobodni duh«.⁴⁶ Kot penolog prihodnosti bo opazil, da se penologija »še ni rešila podtahnjenih zmenet« (retributivizma in utilitarizma v takšni ali drugačni izpeljavi/kombinaciji), in da je tudi t. i. humanistična penologija (naj se dela še tako razumsko in humano) nemara smo »žlahtna otročarija in začetništvo«.⁴⁷

⁴⁵ Nietzsche, 1988: 119.

⁴⁶ Nietzsche svoj koncept »svobodnega duha«, ki ima opazne meta-razsvetljske »dimenzije«, artikulira v drugem, šestem in sedmem poglavju spisa *Onkraj dobrega in zlega* (1888). Takole pravi: »Svobodni duhovi smo nekaj drugega kot 'libres penseurs', svobodomislecii in kakor se še radi imenujejo ti vrli zagovorniki modernih idej...« (Nietzsche, 1988: 50).

⁴⁷ Nietzschejevo razlikovanje med obema tipoma – »idealnim učenjakom« in »svobodnim duhom« je sto let pozneje obudil – kdo drug kot – Foucault. Ta razloči med »univerzalnim« in »specifičnim« intelektualcem. Če tudi ta dva tipa umestimo v kontekst penologije, dobimo tole: prvi govori s pozicije resnice o zločinu, zločincu in kazni. Njegov glas ima status univerzalnega glasu, njegova teoretska drža je »nevtralna«, dvignjena nad profanost bojov za resnico o kaznovanju. V nasprotju z njim, drugi ne deluje kot prinašalec »resnice in pravice za vse«. Spopada se s problemi, ki jih »univerzalni« penolog iz svoje akademske prižnice ne vidi ali noče videti. Zanj problem ni v tem, da bi kritiziral ideološke primesi penologije (ali da bi svoji znanstvenosti zagotovil pravilno ideologijo), ampak v tem, da razišče možnosti vzpostavitve nove/predrugečene politike resnice o kazni in kaznovanju. Njemu ne gre za to, da bi resnico emancipiral od ideologije in/ali sistema oblasti (to bi bila utvara, ker je resnica že oblast), ampak za to, da bi moč oziroma oblast resnice ločil od ekonomskih, socialnih, kulturnih in pravnih oblik hegemonije, znotraj katerih učinkuje. Ni »mehanik« in pozitivist, ne onemogoča postajanja, ne sklicuje se na zvestobo identiteti in realnosti. Ni nevtralen znanstvenik, ki raziskuje fenomen kaznovanja, ne zanika, da je (tudi njegova lastna) volja do vednosti in predanost »resnici« na bolj temeljni ravni volja do moči. Ne taji, da je v svoji volji do vednosti in resnice nujno bolj ali man »nasilen in nepravičen«, da je njegov spoznavni instinkt »slab«, da je v njem »nekaj ubijalskega«, da »noče ničesar za srečo ljudi«. Dojel je, da v penologiji ni avtonomnega subjekta znanstvenega spoznanja, da to, da postaneš penolog »jutrišnjega in pojutrišnjega dne«, zahteva neko nagonsko nasilnost in stalno

Vluči Nietzschejeve kritike moderne znanosti se penologija kot znanost de- in re-konstituira. Že uvodoma smo zapisali, da Nietzschejeva genealogija kazni (tako kot njegova filozofija nasploh) kljub navidezni radikalnosti, ki zmoti nanjo nepripravljenega bralca, ni skrajna, temveč inavguralna, da nakaže možne odgovore na »krizo imaginacije« v penologiji, in da je v tem pogledu potencialna »jutranja zarja« neke nove ere penološko-filozofske refleksije. Z Nietzschejm nastane potencial konstituiranja nove »resnice« o kaznovanju, nove realnosti kaznovanja in »penologije prihodnosti«, ki je v temelju imoralistična, ne-esencialistična in meta-humanistična.

6 Postmodernizem/poststrukturalizem – penologija »jutrišnjega in pojutrišnjega dne«?

Zdi se, da njeni obrisi že nastajajo, in da potemtakem »konca penologije« za zdaj še ni na vidiku. Nekateri pisci⁴⁸ opozarjajo na daljnosežne premike oziroma kratko malo kar na »molekularno revolucijo«, ki naj bi jo v zadnjih desetletjih v kriminologiji in penologiji zanetila postmodernizem in poststrukturalizem. Postmodernistično in poststrukturalistično navdahnjeni kriminologi, penologi in kazenskopравни teoretiki naj bi večinoma zajemali iz imaginarija (na primer dekonstruktivizma, imoralizma, psihoanalitične semiotike, shizoanalitike, rizomatike, kritike modernosti/moderne znanosti ipd.), ki je začel nastajati z Nietzschejem in prvo generacijo (francoskih) postmodernistov (Lacan, Deleuze, Guattari, Kristeva, Foucault, Lyotard, Irigary, Barthes, Cixous, Derrida, Baudrillard itn.).⁴⁹ »Diskurzivni obrat«, ki ga v teoretsko kriminologijo in

eksperimentiranje, vključno z eksperimentiranjem na samem sebi. »Dokaz« njegove znanstvene verodostojnosti je njegov pogum: njegova volja do vednosti se spremeni v strast, ki se ne ustraši nobene žrtve in se ne boji ničesar drugega, kot uničenja samega sebe kot subjekta spoznanja (prim. Foucault, 1991: 72-74 in isti, 2009: 3-15. Prim. tudi M. Foucault: Nietzsche, genealogija, zgodovina. V: Foucault, M. Vednost-oblast-subjekt.

⁴⁸ Glej na primer B. A. Arrigo in D. Milovanovic: *Revolution in Penology: Rethinking the Society of Captives*, Lanham, MD: Rowman Littlefield, 2009. Glej tudi zbornik B. A. Arrigo in D. Milovanovic (ur.): *Postmodernist and Post-Structuralist Theories of Crime*, Ashgate, 2010.

⁴⁹ Nekateri »novi« kriminologi in penologi skušajo možne odgovore na »krizo imaginacije« v kriminologiji/penologiji nakazati s pomočjo uvidov, ki jih prinašajo dognanja v kvantni fiziki, teoriji kompleksnosti, teoriji kaosa, teoriji katastrofe ipd. Glej na primer D. Milovanovic: *Postmodern Criminology: Mapping the Terrain*. V: B. A. Arrigo in D. Milovanovic (ur.): *Postmodernist and Post-Structuralist Theories of Crime*, str. 53-96.

penologijo prinašata postmodernizem in poststrukturalizem, stavi na inovativne in eksperimentalne (»nomadske«) pristope k »znanstvenemu« preučevanju kaznovanja in kriminalitete.

Poststrukturalistični pristopi v (kritični) kriminologiji, penologiji in kazenskopravni znanosti si prizadevajo pokazati, kako je mogoče v kaznovalni teoriji in praksi z »molekularno revolucijo« preseči kontinuirano navzoče težnje po totalnosti in singularnosti, tj. statične koncepte, teorije in identitete, ki kriminološki/penološki refleksiji vsiljujejo rigidne koordinate in omejitve tega, kar kriminologija in penologija sta in kar bi lahko postali. Pri tem izhajajo iz podmene, da kriminološka in/ali penološka vednost ne predstavlja konca, ampak začetek opomenjevanja (*departure in meaning*). Ničelna točka postmodernističnih in poststrukturalističnih pristopov v teoretski kriminologiji in penologiji naj bi bil »'cut' of *réalité*«, rez s »fenomenologijo obstoječega«, prelom z obstoječo zgodovinsko, jezikovno in ideološko konstrukcijo »zločinca«, »zločina« in »kazni«. ⁵⁰

Henry in Milovanovic, vidna promotorja postmodernistične kriminologije, menita, da gre pri njej za »konstitutivno kriminologijo«, tj. zrelo fazo v razvoju kritične kriminološke/penološke teorije. Pozornost konstitutivne kriminologije je usmerjena v dialektiko med kriminaliteto in mehanizmi njenega preprečevanja in zatiranja na eni, ter družbo/njenimi agenti na drugi strani. Konstitutivna kriminologija/penologija prepozna, da je zločin hkrati v in od družbe. Ne raziskuje mikro (individualnih) in makro (sistemskih) vzrokov kriminalitete – to je način ustvarjanja »resnice« o zločinu, ki je prevladal v tradicionalni in tradicionalni kritični kriminologiji. Konstitutivna kriminologija/penologija se v nasprotju s tradicionalno osredotoča na simbolno-diskurzivno plat premisleka in govora o kaznovanju, tj. na načine, na katere družbeni agenti (storilci, žrtve in opazovalci) soustvarjajo »tisto«, kar nato dojemajo kot zločin in kazen. Pozornost »novega« kriminologa in »nove«

⁵⁰ Prim. prav tam. Milovanovičev in Arrigov »'cut' of *réalité*« v širšem kontekstu družbene refleksije implicira aktiviranje kritične fenomenološke analize vladajoče politično-ekonomske in kulturno-zgodovinske reprezentacije realnosti, identificiranje simbolnih, jezikovnih, materialnih in kulturnih dejavnikov konstitucije *sebstva* in *sociusa*, sprostitev aktivnega energetskega toka (na primer radikalne verzije zasnutka družbene pravičnosti, »etike tujca« ipd.) kot alternative prevladujočemu reaktivnemu toku (sistemске logike/retorike, »etike sence« itn.), strategijo deteritorializacije in reteritorializacije (Deleuze in Guattari) in tako naprej

kriminologije je namenjena ustvarjanju kriminalitete skozi diskurze – v njenem raziskovalnem »aparatu« je kriminaliteta »tekst«, ki ga spišejo družbeni agenti, ki so obsedeni s tem in začudeni nad tem, kar spišejo, ki zanikajo, da so karkoli spisali, ker naj bi tekst nastal brez njihove participacije (kratko malo sam od sebe). Konstitutivna kriminologija kriminaliteti odreče avtonomijo, opusti njeno evidentiranje (in tem bolj njeno dramaturgiziranje), razgradi (dekonstruira) logocentrizme tradicionalne kriminologije, tj. binarne opozicije (racionalno/iracionalno, objektivno/subjektivno, objekt/subjekt, središče/obrobje, agent/struktura ipd.) in naposled začrta nov diskurz o kriminalu in kaznovanju. Molarne (statične) diskurze (»diskurz nadzora«, »organizacijski diskurz«, »pravni diskurz« itd.) o kriminaliteti nadomesti z diskurzom, ki je dinamičen, dovteten za razliko, izjemo, spremembo, ironijo, alternativo itn. Konstitutivna kriminologija/penologija ustvari nov diskurz, ki je dovteten za postajanje *sebstva* in *sociusa* in ne pristaja na podmeno, da so družbeni agenti bodisi individuumi, ki razpolagajo s svobodno voljo bodisi objekti, ki so biološko in psihološko programirani.⁵¹

Med tistimi, ki v ničejanskem duhu pišejo o »novi« kriminologiji in penologiji, je tudi B. Arrigo. Po njegovem videnju so v tradicionalni (tj. moderni) kriminologiji in penologiji prevladali koncepti, ki izhajajo iz funkcionalizma in sistemske teorije (Durkheim, Weber, Merton in nekateri drugi imajo po njegovem mnenju sidro v Luhmanovi sistemski teoriji). Kriminološke teorije so se v preteklosti opirale na kategorije kot so urejenost, normativnost, linearnost, pozitivnost, homogenost, predvidljivost, jasnost, stalnost, konsenz, enotnost ipd. – ti pojmi so zamejevali horizont kriminološkega in penološkega premisleka. Za teorije in koncepte, ki jih ponuja postmodernistično in poststrukturalistično navdahnjena kriminologija, je značilna prav nasprotna »logika«: zavračanje linearnosti, predvidljivosti, rigidnosti in formalizma. Njene teorije se sklicujejo na aksiome kot so »predvidljiva nepredvidljivost«, »urejen nered«, razlika, nestrinjanje, spontanost, eksperimentiranje, sublimacija itn. »Nova« kriminologija in penologija izhajata iz predpostavke, da je svet (zločina in kazni) kontingenten, dinamičen, nepredvidljiv in naključen, da nas kvantna fizika (teorija kaosa, teorija katastrofe, Gödlov teorem

⁵¹ Širše glej S. Henry in D. Milovanovic: Constitutive Criminology: The maturation of Critical Theory. V: B. A. Arrigo in D. Milovanovic (ur.): Postmodernist and Post-Structuralist Theories of Crime, str. 3-26.

itn.) uči, da ni statičen in logično urejen svet, da ni svet, ki ga lahko (ne da bi mu delali krivico) z »znanstvenim pristopom« zreduciramo na racionalne/logične razsežnosti, in da ga zato tradicionalna kriminološka/penološka znanost s svojim rigidnim aparatom ne more legitimno zaobjeti. Postmodernistična kriminologija in penologija, nadalje, izhajata iz predpostavke, da so družbene vloge odprte in fleksibilne, da identiteta nikoli ni statična, nespremenljiva in dokončna, da je kontinuirano je izpostavljena razliki in potencialu preobrazbe. Pisec ugotavlja, da v tradicionalni (modernej) kriminologiji naletimo na obratno logiko: posamezniki so obravnavani kot devianti ali konformisti, kriminalci ali poštenjaki, obsojeni ali oproščeni, geji ali »straights« itn. Razhajanje med tradicionalno in »novo« kriminološko/penološko znanostjo je po piščevem videnju še zlasti očitno pri zasnovi subjektivnosti (tudi na tem mestu takti, ki jih ubere pisec, spomnijo na Nietzscheja). Subjekt v razsvetljenski miselni tradiciji je avtonomen, racionalen in odgovoren individuum. V postmodernistični teoriji – v izpeljavi, ki jo kot prvi priskrbi Lacan – racionalistično/mehanicistično kartezijansko koncepcijo avtonomnega subjekta nadomesti razdeljen, nedeterminiran, razsrediščen in heteronomen individuum. Obvladujejo ga sile, ki jih proizvaja družbeno in individualno nezavedno. Subjekt je konstrukt diskurzov, družbeni konstrukt. Vpet je v družbeno-simbolno mrežo. Pisca pripominjata, da se Descartesov slavni aforizem »Mislim, torej sem.« v lakanovsko-postmodernističnem vokaljarju preobrazi v »Mislim kjer nisem, zato sem, kjer ne mislim.« Na teh predpostavkah skuša postmodernistična kriminologija/penologija in kazenskopravna teorija de- in rekonstruirati nekatere temeljne kategorije modernega kazenskega prava: zločin, zločinca/storilca, krivdo, odgovornost, kazen itn. Tudi koncept »želje« (*desire*) se v modernem in postmodernističnem znanstvenem in kriminološkem/penološkem imaginariju pomembno razlikuje. Če za moderno znanost velja, da je željo (in v povezavi z njo instinkte, domišljijo, sublimacijo) v imenu razuma deteritorializirala, odrinila na rob ali izločila, postmodernizem naredi ravno narobe – željo (instinkte, domišljijo, sublimacijo itd.) emancipira, v diskurzu znanosti ji dodeli osrednje mesto. Tudi jeziku in posledično diskurzu poststrukturalizem vtisne novo dimenzijo. Jeziku pripiše neko izvirno nasilje – jezik vsak pojem »nasilno« reducira, razkosa in vključi v polje pomena. Jezik je hegemon, ki vpelje simbolni red, določeno razkritje sveta, določen režim resnice. Vsak konkreten prostor jezikovnega di-

skurza je utemeljen na nasilni gesti vsiljenja »diskurza gospodarja«. Tudi v kriminološkem/penološkem znanstvenem diskurzu ima jezik »dik-tatorsko držo« – »vzroki kriminalitete«, »dokazno breme«, »materialni dokaz«, »naklep«, »izvedensko mnenje«, »krivda« in drugi kriminološki/kazenskopravni instituti v svoji konkretni vsebini odsevajo režim resnice, ki je nastal na temelju »diskurza gospodarja«. Da bi raziskali dialektiko nasilja jezika, potrebujemo – tako Arrigo, ki se na tem mestu poenoti z Milovanovicem in Henryjem – konstitutivno (kriminološko) refleksijo. Naloga konstitutivne kriminologije (»kriminologije tujca«), je de- in re-teritorializacija diskurza, tj. artikuliranje nove (alternativne) vednosti o zločinu, kazni, nadzoru in nasilju, nove kriminološke/penološke etike (»etike Drugega«), skratka artikuliranje novega režima resnice in pravičnosti na področju kazenskega pravosodja, ki bi v navezi s podobnimi pristopi in prijemi v nekaterih drugih sferah vednosti lahko prispeval k progresivnim družbenim spremembam.⁵²

6 Namesto sklepa: h »krizi« kaznovanja (in premisleka o kazni)

Reperkusije, ki jih ima Nietzschejeva refleksija v postmodernističnem kriminološkem, penološkem, kazenskopravno-filozofskem in družbenem diskurzu, so nedvomno »plodna zemlja« za razmislek o problemih kaznovanja tu in zdaj in navsezadnje eno izmed možnih oprijemališč razprave o dozdevni »krizi« kaznovanja.⁵³

⁵² Širše glej B. A. Arrigo: *The Pheripheral Core Of law and Criminology: On Postmodern Social Theory and Conceptual Integration*. V: B. A. Arrigo in D. Milovanovic (ur.): *Postmodernist and Post-Structuralist Theories of Crime*, str. 27-52.

⁵³ O tem glej npr. Cavadino in Dignan, 1997: 8-31. Dozdevna »kriza« kaznovanja naj bi se kazala v prenatrpanosti zaporov, poslabšanju bivanjskih pogojev za zapornike, naraščanju nasilja, oženju pravic, kadrovski podhranjenosti in, ne nazadnje, »smrti rehabilitativnega modela kaznovanja« na eni strani ter kontinuiranem zaostrovanju kazni na drugi strani. Trend zaostrovanja kaznovanja in drugih oblik strukturnega nasilja naj bi v prvi vrsti narekoval vzpon pravno-politične doktrine »zakona in reda« (*law and order*), tj. svojevrstne izpeljanke liberalnega koncepta vladavine prava (v retoriki te doktrine naj bi prednjačili imperativi in vrednote desnega/konservativnega in neoliberalnega kriminološkega in kriminalno-političnega imaginarija – »varnost«, »nadzor«, »pravila«, »disciplina«, »red«, »moral«, »krivda«, »kazen«, »pravična kazen«, »učinkovit pregon« itn.).

Širšega prikaza na tem mestu ni mogoče priskrbeti (nekatero možne implikacije so bile tako ali tako nakazane že zgoraj), zato zgolj za ilustracijo: zdi se, da je že dodobra zasidrana teza o »krizi« oziroma neuspešnosti kaznovanja in kaznovalnega sistema v luči ničejanske refleksije kazni, ki jo v knjigi *Nadzorovanje in kaznovanje – Rojstvo zopora* priskrbi Foucault, kljub realnim znakom »krize« problematična. Foucault pokaže, da ima kaznovalni aparat poleg uradno pripoznanih tudi nekatere druge (latentne) funkcije, ki jih za nameček zavestno ali nezavedno tudi precej uspešno izpolnjuje.⁵⁴ Problem ni v tem, da bi bila kazen premalo koristna, ampak v tem, da je, kot pravi Nietzsche, »preobložena z vsakovrstnimi koristnostmi« (smotri kazni so prosto po Foucaultu »epizode v seriji namenskosti«), in tem bolj v tem, da so te »koristnosti« umeščene v diskurze moči in oblasti (glej zgoraj). Da so, kot smo videli že zgoraj, udeležene v igri dominacij. Resnica – zlasti tista, ki prevlada – o kaznovanju je potemtakem neizbežno speta z učinki oblasti. Zo pomeni, da se ključna vprašanja kaznovanja (tudi dozdevne »krize« kaznovanja), kot smo videli že zgoraj, ne zastavijo na osi (kaznovalna) teorija-praksa, ampak na osi (kaznovalna) vednost-oblast.

V tej optiki je odgovor na vprašanje, zakaj na primer zaporna kazen kljub svoji »neučinkovitosti« trdovratno vztraja, bržkone na dlani: vztraja zaradi svojih pomanjkljivosti in ne navkljub njim oziroma še bolje: zaradi skriti smotrov (*sic!*). Če je zaporna kazen v luči uradno razglašeni ciljev neuspešna, mora biti uspešna na neki drugi, očem (družbene večine) prikriti ravni – na primer v tem, da proizvaja delikventnost, ki – podčrtajmo – ni samo težava, ampak tudi sredstvo sodobne (disciplinske) oblasti, in da daje institucijam onstran zaporskega obzidja »dober in priročen zgled«. Poanto z metaforo »kriminološke sence« nazorno artikularata Arrigo in Milovanovic: zapor je po njunem (re)generator strukturne dialektike kontrolne družbe, normalizacije nasilja in –

⁵⁴ Prim. Z. Kanduč: Simbolna razsežnost kaznovanja (kazensko pravo kot ideološki aparat države). *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 1995/1, str. 3-14. Pisec v zvezi s tem opozori na ideološko funkcijo: medtem ko kazenskopravni sistem, po eni strani, normativno regulira vedenje, po drugi strani avtoritativno posreduje, (po)ustvarja in (pre)oblikuje pojmovanja in predstave o temeljnih moralnih pravnih in političnih kategorijah: na primer o krivdi, kazni, odgovornosti, (ne)moralnosti, (ne)zakonitosti, (ne)primernosti, (ne)sprejemljivosti, zavržnosti, potrebi po nadzoru itn. Ideološka funkcija kazenskopravnega sistema je po piščevi oceni v sodobni družbi najbrž celo pomembnejša od represivne.

kar še posebej izpostavita – »kriminološke sence«. S to sintagmo merita na škodljive učinke zaporske in kaznovalne miselnosti v procesih, ki bi po njunem (onstran zaporskega obzidja) lahko vodili k transformaciji subjekta. V tem pogledu je po njunem videnju še zlasti škodljiva ideja, ki v zaporu vidi instrument korekcije in rehabilitacije. »Kriminološka senca« se po mnenju piscev širi z inkarceriranih subjektov na nadzornike, menedžerje in njihove nadzorovalce. »Igralci« in ne nazadnje tudi »opazovalci« kaznovalnega sistema so ujetniki imaginarija, ki osmišlja karceralno ustanovo. Socialno-psihološka škoda, ki ob tem nastaja, je na ta način dojeta kot samoumevna, zdrava in normalna, kot *réalité*. »Kriminološka senca« je po mnenju piscev vzrok in posledica tihega in »normalnega« delovanja političnih, ekonomskih, kulturnih in ideoloških mehanizmov, ki vzpostavljajo in vzdržujejo družbo nadzora.⁵⁵ Zdaj že slavna in obrabljena Foucaultova opazka gre takole: »Je mar čudno, da je zapor podoben tovarnam, šolam, kasarnam, bolnišnicam, te pa so vse podobne zaporu?«⁵⁶

Po Nietzscheju »... pregreha in potrata nista tisti, ki uničujeta rod, temveč ravno nasprotno: če ljudstvo propada, ... sledijo iz tega pregrehe in potrata ...«⁵⁷ S to opazko 'podzemnež' posvari, da je bolj kot kazen v »križi« refleksija kaznovanja (tj. prevladujoča »resnica« o »zločinu in kazni«), in tem bolj pred tem, da je sla po (čedalje strožjem, preventivnem itn.) kaznovanju in nadzorovanju (»domišljija rablja in ječarja«) na domala vseh področjih družbenih odnosov eden od simptomov stopnjevanja nihilizma in propadanja moderne družbe.⁵⁸ Zato za konec prikaza njegove vaje iz penologije ne bo odveč apel tvorcem kaznovalne in nadzorstvene zakonodaje in politike ter takšnih in drugačnih strategij preprečevanja in zatiranja »pregrehe in potrate« tostran in onstran Alp, na »levi« in »de-

⁵⁵ Širše glej B. A. Arrigo in D. Milovanovic: *Revolution in Penology: Rethinking the Society of Captives*.

⁵⁵ Nietzsche, 1989: 37.

⁵⁶ Foucault, 2004: 248.

⁵⁷ Nietzsche, 1989: 37.

⁵⁸ Vera v nadzorovanje in kaznovanje v zadnjem času drastično narašča tudi na prisojni strani Alp. Formalni in neformalni nadzorstveni ukrepi na čelu s kaznimi in globami se (kljub dejstvu, da stopnja kriminalitete v zadnjih nekaj letih ni bistveno narasla) kontinuirano zastrujejo, zvišujejo in razmnožujejo, stopnjuje se t. i. »preventivno nadzorovanje in kaznovanje«, rapidno se stopnjujejo realni znaki »krize« kaznovanja itn. Zdi se, da je uvedba dosmrtnega zapora jagoda na torti te dinamike.

sni«, »liberalcem« in »konservativcem« ter še posebej tistim, ki so (oziroma mislijo, da so) »toplo-hladno« vmes ali še raje »neodvisni«: »Jaz sem ograja ob reki: primi me, kdor me more! Vaša bergla pa nisem.«⁵⁹

Viri

- Arrigo, B. A., Milovanovic, D. (2009). *Revolution in Penology: Rethinking the Society of Captives*. Lanham, MD: Rowman Littlefield, 2009.
- Arrigo, B. A., Milovanovic, D. (ur.): *Postmodernist and Post-Structuralist Theories of Crime*. Ashgate, 2010.
- Atanacković, D. (1988). *Penologija*. Beograd, Naučna knjiga.
- Beccaria, C. (2002). *O zločinih in kaznih. Dva govora o splošnih načelih kriminalnega prava in njegovi literarni zgodovini*. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Bix, B (1999). *Jurisprudence. Theory and context*. Durham, Carolina Academic Press.
- Cavadino, M., Dignan, J. (1997). *The Penal System*. London, Sage Publications.
- Flander, B. (2010). *Postmodernizem v filozofiji prava. Doktorska disertacija*. Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Foucault, M. (2004). *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*. Ljubljana, Krtina.
- Foucault, M. (2008). *Politična tehnologija individuumov*. V: Foucault, M.: *Vednost-oblast-subjekt*. Ljubljana, Krtina, str. 297–312.
- Foucault, M. (2008). *Red diskurza*. V: Foucault, M.: *Vednost-oblast-subjekt*. Ljubljana, Krtina, str. 7–37.
- Foucault, M. (2008). *Nietzsche, genealogija, zgodovina*. V: Foucault, M.: *Vednost-oblast-subjekt*. Ljubljana, Krtina, str. 87–109.
- Golder, B., Fitzpatrick, P. (2010). *Foucault and Law*. Ashgate Publishing Limited.
- Hegel, G. W. F. (1964). *Osnovne crte filozofije prava*. Sarajevo, Veselin Masleša.
- Linarelli, J. (2008). *Nietzsche In Law's Cathedral: Beyond Reason and Postmodernism*. V: Mootz, F. J., Goodrich, P. (ur.): *Nietzsche and Law*. Hampshire, Ashgate Publishing Limited, 2008, str. 237–272.
- Kanduč, Z. (1996). *Utilitarne in retributivne zamisli o upravičenosti kaznovanja*. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, Ljubljana, 1996/2, str. 122–134.
- Kanduč, Z. (2000). *Abolicionistični pogledi v sodobni kriminologiji*. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, Ljubljana, 2000/3, str. 187–196.
- Kanduč, Z. (1993). *Nekateri vidiki krize kaznovalnega sistema*. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, Ljubljana, 1993/4, str. 338–353.

⁵⁹ Nietzsche, 1984: 43

- Kanduč, Z. (1995). Simbolna razsežnost kaznovanja (kazensko pravo kot ideološki aparat države). *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, Ljubljana, 1995/1, str. 3–15.
- Kant, I. (1963). *Lectures in Ethics*. New York, Harper and Row.
- Kant, I. (1970). *The Philosophy of Right*. London, Macmillan.
- Kant, I. (1981). *Zasnivanje metafizike morala*. Beograd, BIGZ.
- Nietzsche, F. (1984). *Tako je govoril Zaratustra: knjiga za vse in za nikogar*. Ljubljana, Slovenska matica.
- Nietzsche, F. (1988). *Onstran dobrega in zlega: predigra k filozofiji prihodnosti. H genealogiji morale: polemični spis*. Ljubljana, Slovenska matica.
- Nietzsche, F. (1989). *Somrak malikov ali kako filozofiramo s klavirjem. Primer Wagner: problemi glasbenikov. Ecce homo: kako postaneš, kar si. Antikrist: prekletstvo nad krščanstvo*. Ljubljana, Slovenska matica.
- Nietzsche, F. (1991). *Volja do moči: poskus prevrednotenja vseh vrednot: iz zapuščine 1844/1888*. Ljubljana, Slovenska matica.
- Nietzsche, F. (2004). *Jutranja zarja: misli o moralnih predsodkih*. Ljubljana, Slovenska matica.
- Nietzsche, F. (2005a). *Človeško, prečloveško*. Ljubljana, Slovenska matica.
- Nietzsche, F. (2005b). *Vesela znanost*. Ljubljana, Slovenska matica.
- Nietzsche, F. (2007). *Času neprimerna preišljevanja*. Ljubljana, Slovenska matica.
- Nietzsche, F. (1998). *Beyond Good and Evil. Prelude to a Philosophy of the Future*. New York, Oxford University Press.
- Nietzsche, F. (2008). *On the Genealogy of Morals*. New York, Oxford University Press.
- Rotar, D. B. (2004). *Problematizacije, V: Foucault, M. (2004). Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*. Ljubljana, Krtina, str. 367–368.
- Wicks, R. (2003). *Modern French Philosophy: From Existentialism to Postmodernism*. Oxford, Oneworld Publications.
- Widder, N. (2008). *The Relevance of Nietzsche to Democratic Theory: Micropolitics and the Affirmation of Difference. V: Mootz, F. J., Goodrich, P. (ur.): Nietzsche and Law*. Hampshire, Ashgate Publishing Limited, 2008, str. 78–95.
- Završnik, A. (2008). *Konceptualne zagate restorativne pravičnosti – nova paradigma modernega odzivanja na kriminaliteto. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, 2008/2, str. 125–140*.
- Zupančič, A. (2001). *Nietzsche: Filozofija dvojega*. Ljubljana, Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Zupančič, B. M. (2008). *The Owl of Minerva. Essays On Human Rights*. Portland, Eleven International Publishing.
- Žižek, S. (2007). *Nasilje*. Ljubljana, Društvo za teoretsko psihoanalizo (Zbirka Analecta).

NEKATERI KRIMINALISTIČNI VIDIKI ODKRIVANJA SPOLNIH ZLORAB OTROK V SLOVENIJI

Danijela Frangež in Anton Dvoršek

Povzetek

V prispevku predstavljamo raziskavo, s katero smo ugotavljali nekatere značilnosti odkrivanja zlorab otrok v Sloveniji. Izvedena je bila v Sloveniji v dveh delih, in sicer v letih 2010 in 2011. V prvem delu smo s pregledom policijskih spisov analizirali 70 naključno izbranih primerov spolnega napada na osebo, mlajšo od petnajst let, iz leta 2003. V drugem delu pa smo z usmerjenim skupinskim intervjujem tožilcev in kriminalistov pridobili vpogled v prakso odkrivanja spolnih zlorab otrok.

Ugotovitve raziskave kažejo, da spolno zlorabljeni otroci kažejo več psiholoških znakov in socialnih travm hkrati ter da so k odkritju večinoma pripomogli predvsem fizični znaki, ki so bili vidni na žrtvinem telesu. Ugotovili smo, da je spolno zlorabo najpogosteje razkril otrok, prijavile pa so jo najpogosteje matere otroka. Vzgojno-izobraževalne oz. varstvene ustanove imajo pri odkrivanju spolnih zlorab otrok veliko večjo vlogo kot policija, ki se kot institucija z otroki večinoma ne srečuje, zato sama odkrije manjše število tovrstnih zlorab. Vloga policije je pri odkrivanju spolnih zlorab otrok zato zelo specifična. Njena naloga je predvsem ugotavljanje resničnosti prijavljene spolne zlorabe otroka.

I Uvod

Zlorabljanje otrok je v družbi prisotno že od nekdaj. Z ratifikacijo Konvencije o otrokovih pravicah (1989) in Evropske konvencije o uresničevanju otrokovih pravic (1996) ter s podpisom Konvencije Sveta Evrope o zaščiti otrok pred spolnim izkoriščanjem in spolno zlorabo (2007) se je tudi Slovenija pridružila državam, ki otrokom priznavajo posebno varstvo, zaščito ter spoštovanje njihovega dostojanstva (Pavlovič, 1993). Določbe konvencije opredeljujejo pravice otrok, med katerimi sta tudi

zaščita otrokove osebnosti in zaščita otroka pred nasilnimi dejanji. Poleg fizičnega nasilja, psihičnega trpinčenja in zanemarjanja so lahko tudi žrtve spolne zlorabe, vrstniškega trpinčenja, institucionalnega trpinčenja, zlorab na spletu, pornografije, ekonomskega trpinčenja, ritualnega nasilja, nasilja nad lastnim telesom, medijskih zlorab in prisilnega dela.

Posamezne oblike nasilja nad otroki se med seboj ne izključujejo in se lahko dogajajo sočasno. Pri zlorabah otrok imajo pomembno vlogo socialni in kulturni vzorci ter stereotipi v družbi (United Nations Secretary-General, 2006), ki lahko zmanjšujejo problem zlorabe ter zavirajo procese odkrivanja, preiskovanja in dokazovanja. Hkrati so naklonjeni storilcem in z različnimi izgovori opravičujejo njihovo vedenje. Tomoričeva (1997) navaja, da je obdobje zadnjih treh desetletij sicer čas izginjanja tabujev, vendar je ravno nasilje nad otroki še vedno med tistimi tabuji, ki v ljudeh vzbujajo neugodje in odpor. Mnogi namreč zaradi neznanja, strahu in nezanimanja še vedno odvrtačajo poglede od te teme.

V Sloveniji se je o problemu spolne zlorabe otrok začelo govoriti precej pozno, šele okoli leta 1988, čeprav je policija prve zaključke o otrocih in mladoletnikih kot žrtvah kaznivih dejanj sprejela že na prvem organiziranem izobraževanju policistov in kriminalistov o mladoletniškem prestopništvu v letu 1981 (Bašič, 1997). V zadnjih desetih letih so se predvsem na področju zakonodaje, še posebej na področju nasilja v družini, zgodile pomembne spremembe (Filipčič, 2010; Virjent, Žnidaršič in Ogulin, 2008). Kljub temu na tem področju obstaja veliko temno polje. Prijavljanje spolnih zlorab otrok je izredno nizko, razloge pa lahko iščemo predvsem v pomanjkanju razumevanja in nepoznavanju značilnosti (faz in oblik) tovrstnih kaznivih dejanj. Kley (2007) med razlogi navaja tudi vpliv okolja ter standarde in vrednote v družbi, ki se spreminjajo tudi v Sloveniji, saj je bilo v zadnjem obdobju odkritih več primerov težjih oblik spolne zlorabe otrok (npr. primer slovenskega Fritzla¹). To nakazuje, da je slovenska družba pri prepoznavanju tovrstnega nasilja postala občutljivejša, kar ima nedvomno velik vpliv na odkrivanje, preiskovanje in dokazovanje tovrstnih zlorab. V tem prispevku

¹ V enem izmed odmevnejših primerov, ki so ga mediji poimenovali »ptujski Fritzl«, je 62-letnik več let spolno zlorabljal svoje mladoletne hčerke. Ena je celo rodila njegovega otroka (D. K., 2009).

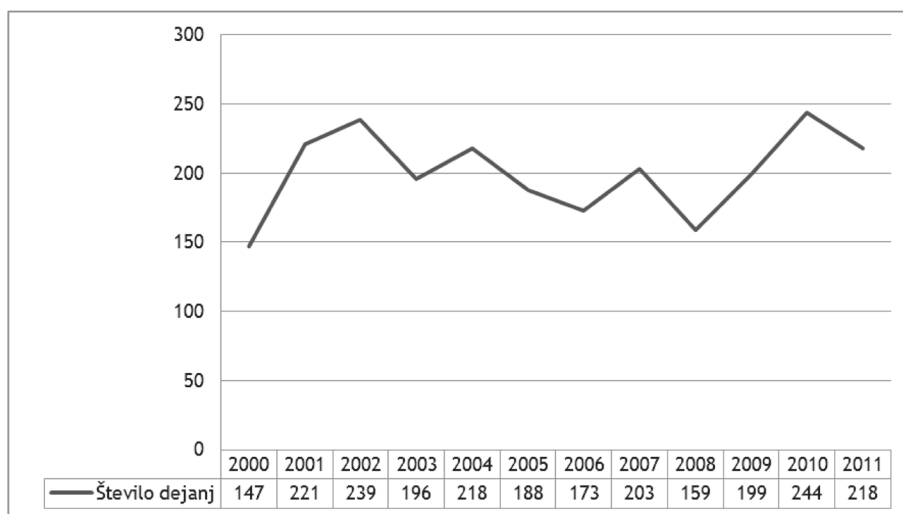
obravnavamo kriminalistične značilnosti, povezane z odkrivanjem, zlasti indice, ki kažejo na kaznivo dejanje, ne pa tudi pomena indicev in drugih obvestil v dokaznem postopku.

2 Odkrivanje spolnih zlorab otrok²

Odkrivanje spolnih zlorab otrok je zahtevnejše od odkrivanja večine drugih kaznivih dejanj, pri katerih so vidne sledi kaznivega dejanja ali nastala škoda ali pa so (odrasle) žrtve prijavitelji in najpomembnejši vir informacij za preiskovalce.

2.1 Odkritje in (ne)prijava spolne zlorabe otrok

Uradna policijska statistika kaže, da imamo v Sloveniji letno prijavljenih povprečno okoli 200 kaznivih dejanj spolnega napada na osebo, mlajšo od 15 let (slika 1), kar pomeni povprečno 10 kaznivih dejanj na 100.000 prebivalcev.

Slika 1: Število prijavljenih spolnih napadov na osebo, mlajšo od 15 let, v letih 2000–2008
(Vir: Policija, 2001–2012)

² Kazenski zakonik Republike Slovenije (2008) spolno zlorabo otrok opredeljuje kot spolni napad na osebo, mlajšo od 15 let, zato v prispevku analiziramo samo spolne zlorabe oseb, mlajših od 15 let, ki jih bomo poimenovali z izrazom otrok/otroci.

Od povprečno 82.779 letno prijavljenih kaznivih dejanj v Republiki Sloveniji³ jih policija z lastnim delom v povprečju odkrije okoli 10 %. Nimamo podatkov, koliko spolnih zlorab otrok zazna/odkrije policija. Vendar lahko zaradi njihove narave domnevamo, da je odstotek teh kaznivih dejanj, ki jih prva zazna policija, precej nižji od 10 %. Na to kaže tudi dejstvo, da je večina storilcev spolne zlorabe družinskih članov oziroma otrokovih znancev (Hagen, Olek in Dickgieser, 2000). Prav tako lahko zaradi značilnosti tovrstnih zlorab domnevamo, da je pri teh dejanjih temno polje kriminalitete zelo obsežno (Bašič, 1993). Kalichman (1993) ocenjuje, da je v Ameriki prijavljenih le okoli 40 % primerov. Prav tako v Ameriki ugotavljajo, da je med prijavami 5–35 % krivih ovadb. Večina se zgodi zaradi napačnega suma, v manjšem delu pa gre za lažne prijave (Ceci in Bruck, 1995).

Otroci o zlorabi redko spregovorijo prvi, kadar pa, to naredijo spontano (Krug, Dahlberg, Mercy, Zwi in Lozan, 2002). Hunterjeva (2011) je izvedla raziskavo, v katero je bilo vključenih 22 odraslih žensk in moških, ki so bili kot otroci spolno zlorabljeni, vendar o zlorabi takrat niso spregovorili. Med glavnimi razlogi, zakaj zlorabe niso razkrili, sta bila strah pri žrtvah ženskega spola in sramota pri žrtvah moškega spola. Navedli pa so tudi strah, da bodo kaznovani, strah, kakšne posledice bo odkritje imelo za družino, strah, da jim ne bodo verjeli, sramoto in stigmatizacijo zaradi homoseksualnosti, sramoto in občutek odgovornosti ter samoobtoževanje.

Pogosto so spolne zlorabe otrok prijavljene zelo pozno (Vrhovno državno tožilstvo, 2003). Razloge lahko iščemo v dejstvu, da otroci dejanja spolne zlorabe redkeje definirajo kot kriminalno dejanje in da nimajo (še posebej majhni otroci) dostopa do policije (Smallbone, Marshall in Wortley, 2008). »Skrivnost« (zlorabo) morajo torej najprej razkriti odraslim, ki pa včasih ne posredujejo in ne obvestijo policije. Razlogi, da starši ne posumijo, da je otrok spolno zlorabljen, so lahko: čustvena povezava storilca s starši; starši zaradi lastnih prepričanj ne pričakujejo, da je njihov otrok lahko spolno zlorabljen; starši od potencialnega storilca potrebujejo določeno uslugo oziroma podporo (npr. vrtec, varova-

³ Za izračun povprečja so bili uporabljeni statistični podatki Policije za leta 2000–2011.

nje otrok) in mu zaupajo (npr. trenerjem) (Crosson Tower, 1989). Poleg tega lahko starši otrokova sporočila preslišijo ali ocenijo, da dejanja ni treba prijaviti policiji. Finkelhor (1994) je ugotovil, da okoli 50 % staršev, ki so bili seznanjeni s spolno zlorabo otroka, te niso prijavili policiji, ker po njihovem mnenju ni bila dovolj resna. Ravno njihov odnos do spolne zlorabe pa je močno povezan z odkritjem zlorabe (Lawson in Chaffin, 1992). Finkelhor (1994) še navaja, da 90 % staršev niti ni hotelo, da bi se z zlorabo ukvarjala policija. Pri tem je lahko razlog, da zlorabe ne prijavijo, tudi pogostost sekundarne viktimizacije. Sauzier (1989) je namreč ugotovil, da je skoraj polovica družin spolno zlorabljenih otrok delo policije in sodni postopek doživljala kot škodljiv, še posebej zaslišanje otroka, ki je za otroka lahko zelo boleče (Selič, 2003). Slednje mora biti zato opravljeno strokovno, pri čemer morajo preiskovalci upoštevati značilnosti žrtev, njihove razvojne značilnosti in dejavnike, ki vplivajo na njihovo kompetentnost pričanja (Umek, 2009), saj so otroci zaradi porasta kazenskih postopkov na področju njihove spolne nedotakljivosti pogosto priče na sodišču (Šugman, 2000).

Zlorabe kljub stikom z učitelji ali ostalimi odraslimi redko prijavljajo tudi starejši otroci. Razlogi so lahko strah pred stigmatizacijo od vrstnikov, razlika v moči med otrokom in storilcem, otrokova skrb, da storilca ne spravi v težave in/ali sramoto, čustva, ki jih otrok goji do storilca, strah pred maščevanjem storilca in njegov strah, da mu odrasli ne bodo verjeli (Smallbone et al., 2008).

Pri odkrivanju spolnega nasilja nad otroki vzbujaajo sum predvsem spremenjena, drugačna, nenavadna vedenja, spremenjen način otrokove komunikacije, problemi z drogo in z nasilnim vedenjem otroka ter drugi indici, ki nakazujejo zlorabo.

2.2 Indici, ki nakazujejo sum spolne zlorabe

Vančkova (2002) navaja tri skupine znakov, ki bi lahko kazali na spolno zlorabo: (1) nenavadno vedenje otroka, (2) znaki, ki se pokažejo v otrokovi družini, (3) znaki v otrokovem okolju. Med nenavadno vedenje uvršča npr.: pogosto igranje/prikazovanje spolno obarvanih situacij s punčkami, risbami, prijateljicami, uporabo seksualnih izrazov, ki niso primerni otrokovemu razvoju, nenadne probleme v šoli (nenaden odpor, odkla-

njanje udeležbe pri telovadbi), umik iz družbe, strah pred določenimi ljudmi, situacijami, motnje v spanju, more, motnje prehranjevanja, pogoste bolečine v trebuhu in glavobole, razna telesna opozorila (srbečica, vnetja, poškodbe v intimnih predelih). Znaki, ki se pokažejo v otrokovi družini, so ločitev staršev, pogosti obiski sorodnikov, pri/po katerih opazimo spremembe v obnašanju, prisotno fizično nasilje, družina z izkazanimi problemi. Med znake v otrokovem okolju pa uvrščamo morebitne spremembe, ki se pokažejo po vrnitvi otroka s potovanja, počitnic, iz šole v naravi ipd., spremembe v odnosu otroka do drugih (otroku postanejo pomembne osebe, s katerimi prej ni imel veliko stikov, npr. učitelj, trener itd.) ter morebitna darila, ki jih otrok dobiva pogosto in od oseb, od katerih jih prej ni. Dvoršek (2003) piše o treh skupinah znakov, na podlagi katerih lahko sklepamo, da gre za spolno zlorabo otroka: telesnih, psiholoških in o socialnih travmah. Med telesne znake uvrščamo praske, vreznine, modrice (zlasti v mednožju), ožganine (od cigaret) in ugriznine, prisotnost tujkov v telesnih odprtinah, razširjeno vaginalno ali rektalno odprtino, nosečnost, spremembe v načinu prehranjevanja (prekomerno, stradanje) (Dvoršek, 2003) pa tudi prisotnost spolno prenosljivih bolezni, ponovno močenje/blatenje postelje, krvavitve iz nožnice, srbenje spolovila, oteženo požiranje sline, neprestano pljuvanje, bruhanje in bolečine v želodcu (Vanček, 2002). Med psihološke znake Dvoršek (2003) uvršča splošno nezainteresiranost, nezanimanje za stvari okoli sebe, odsotnost vedrega obnašanja, depresijo, razdražljivost in čemernost, izkazovanje občutka krivde, izmikanje prijateljem in aktivnostim v šoli, občutek zadrege in sramu, zapiranje vase, izgubo samospoštovanja, slabo spanje in spanje s prižgano lučjo, hude sanje, nočne more, strahove, opazno zanimanje za spolnost, ki ni običajna za otrokovo starost, ter spremembe (padec ali uspeh) v šolski uspešnosti. Med socialnimi travmami pa našteva strah pred odraslimi, izgubo zaupanja v odrasle, poslabšanje odnosov v družini, nezmožnost socializacije, regresijo v vedenju (blatenje, lulanje, otroško govorjenje, sesanje prsta), izraziti strah pred tujci, bežanje od doma, prezgodnje odhajanje v šolo ali prepozno prihajanje iz šole ali od interesnih dejavnosti ter uživanje alkohola in drugih drog. Vančkova (2002) navaja, da se lahko pri otroku kaže tudi zmanjšanje njegovih sposobnosti pri pomnjenju, pozornosti, vztrajnosti in koncentraciji.

Kljub vsemu naštetemu so znaki, na podlagi katerih bi odrasli lahko zelo jasno sklepali, da je otrok spolno zlorabljen, redki. Najpogosteje jih pri otroku ne moremo zaznati na podlagi vidnih posledic na telesu, kar pa ne pomeni, da otroci ne kažejo in ne opozarjajo na svojo zlorabo na drug, poseben način (Bašič, 1993). Hunterjeva (2011) je v raziskavi ugotovila, da so nekateri otroci s svojim vedenjem poskušali opozoriti odrasle, kaj doživljajo. Nekateri so o zlorabi tudi spregovorili, vendar so bili preslišani, zaradi česar so bili še v večji stiski. Crosson Tower (1989) navaja, da na stopnjo travme vplivajo oblika zlorabe, identiteta storilca, trajanje zlorabe, obseg zlorabe, otrokova starost ob zlorabi, prvi odziv ob odkritju, način, kako je bila zloraba odkrita, in osebnost žrtve. Filipčičeva (2002) pa ugotavlja, da je travma nedvomno večja, če se zloraba zgodi v domačem okolju, saj temelji na občutku, da je otrokovo zaupanje izdal nekdo, ki mu je blizu. Indici, ki nakazujejo, da je otrok v družini spolno zlorabljen, so npr. socialna izolacija družine, moški skrbnik v družini izvaja visoko stopnjo nadzora, starši so seksualno odtujeni ali pa družina močno poudarja moralna in verska prepričanja (Saunders, Lipovsky in Hanson, 1995). Idealizirana predstava družine, v kateri posameznik uživa razumevanje, ljubezen in podporo, je tako daleč od realne podobe, saj raziskave kažejo, »da je družina najnevarnejši kraj« (Filipčič, 2000: 197). Hkrati je treba upoštevati, da je družina »institucija, iz katere je pogosto zelo težko izstopiti« (Kanduč, 2001: 18). Še posebej težko se iz družine umakne otrok, ki je zaradi svoje nedozorelosti (vzgojno in materialno) odvisen od odraslih in doma ne more zapustiti ter se preživljati sam. Spolno nasilje nad otrokom v družini je za otroka zato še toliko bolj obremenjujoče, četudi v mnogih primerih zloraba ne vključuje fizičnega nasilja.

Zaradi specifičnosti izvrševanja spolnih zlorab otrok v različnih okoljih avtorji (Wortley in Smallbone, 2006; Smallbone et al., 2008) celotno okolje, kjer otrok preživlja svoj čas, delijo na javno, institucionalno in domače. Delitev je v prvi vrsti sicer namenjena pripravi preventivnih ukrepov za posamezno okolje, uporabna pa je tudi pri odkrivanju (in preiskovanju). Pri slednjem gre za poznavanje interakcij med temi okolji in različnimi storilci, saj so situacije, ki omogočajo, da se dejanje izvede, tudi situacije, ki jih lahko prepoznamo kot indice, da se dogaja spolna zloraba otroka.

Predpostavljena interakcija med temi tremi okolji in tremi kategorijami storilcev (preferenčnim, priložnostnim in situacijskim) iz tabele 1 ne prikazuje rešitve, temveč zgolj model, ki mora biti prilagojen posameznemu okolju.

Tabela 1: Interakcija med okolji in storilci (Vir: Smallbone et al., 2008)

OKOLJE	STORILCI		
	SITUACIJSKI	PRILOŽNOSTNI	PREFERENČNI
Javno	Zloraba se zgodi med kratkotrajnim stikom z otrokom na splošno dostopnih krajih.	Storilec za zlorabo izkoristi priložnosti, ko na splošno dostopnih krajih sreča otroka.	Zadržuje se na splošno dostopnih krajih, kjer obstaja verjetnost, da bo prišel v stik z otroki.
Institucionalno	Zloraba se zgodi med izvajanjem običajnih kvazistarševskih nalog pri opravljanju dela oziroma prostovoljnega dela v organizaciji, ki skrbi za otroke.	Storilec za zlorabo izkoristi priložnosti, s katerimi se sreča med delom oziroma prostovoljnim delom v organizaciji, ki skrbi za otroke.	Z namenom, da se približa otrokom, se pridruži ali išče zaposlitev v organizacijah, ki skrbijo za otroka.
Domače	Zloraba se zgodi med običajno nego otroka.	Storilec za zlorabo izkoristi priložnosti, ko je z otrokom sam doma.	Z namenom, da se približa otrokom, začne zvezo z materjo samohranilko ali je »dober« sosed.

3 Raziskava

V nadaljevanju predstavljamo raziskavo, s katero smo ugotavljali značilnosti odkrivanja spolnih zlorab otrok v Sloveniji. Ugotavljali smo značilnosti prijav, odkriteljev in prijaviteljev ter znake, ki nakazujejo na spolno zlorabo otroka.

3.1 Metode raziskovanja in zbiranje podatkov

Raziskava, pri kateri smo uporabili kvantitativne in kvalitativne raziskovalne metode (Đurić, Popović Čitić in Meško, 2010; Ragin, 2007; Vo-

grinc, 2008; Yin, 2011), je bila v dveh delih izvedena v Sloveniji, in sicer v letih 2010 in 2011. V prvem delu smo s pregledom policijskih spisov analizirali 70 naključno⁴ izbranih primerov spolnega napada na osebo, mlajšo od petnajst let, iz leta 2003. V drugem delu smo z usmerjenim skupinskim intervjujem tožilcev in kriminalistov pridobili vpogled v prakso odkrivanja in preiskovanja spolnih zlorab otrok.⁵

Za zajemanje podatkov je bil izdelan uporabniški vmesnik v okolju Microsoft Access, na katerega je bilo povezano podatkovno skladišče v Microsoft SQL strežniku 2008. Nekatere analize in statistične obdelave so bile opravljene v Microsoft SQL Server Management Studiu 2008 v Transact SQL jeziku, ki ga uporablja SQL Server, binomske neparametrične teste oz. teste deležev, s katerimi preizkušamo domnevo o strukturnem deležu, pa smo izvedli v programu SPSS. Pridobljene rezultate smo ponekod obrazložili z analiziranimi primeri spolnih zlorab otrok, ki so v interpretaciji oštevilčeni z interno številko, ki je bila primeru določena pri analizi posameznega spisa.

Omejčitve raziskave so bile predvsem pomanjkanje podatkov v nekaterih policijskih, tožilskih in sodnih spisih ter neudeležba sodnikov na usmerjenem skupinskem intervjuju.

3.2 Rezultati raziskave

V raziskavo je bilo zajetih 70 naključno izbranih primerov kaznivih dejanj spolnega napada na osebo, mlajšo od petnajst let, ki so bili prijavljeni v letu 2003. V tem letu je bilo sicer prijavljenih 196 primerov, tako da 70 pregledanih policijskih spisov pomeni 36-odstotni delež analiziranih primerov.

Rezultati raziskave kažejo, da so bili v 89 % osumljenci moški. Povprečna starost vseh osumljencev je bila ob začetku zlorabe 34,7 let, ob prijavi pa 36,6 let. Žrtve so bile v 77 % ženskega spola. Povprečna starost ob

⁴ Naključnost je bila zagotovljena tako, da je pooblaščen uradna oseba, ki spisov ni poznala, na podlagi zaporedne številke spisa iz seznama vseh prijav spolnega napada na osebo, mlajšo od petnajst let, iz leta 2003 izbrala številko dosjeja in spis pod to evidenčno številko pripravila za analizo. Pri tem je pooblaščen uradna oseba, ki je naredila izbor, na seznamu videla številko dosjeja in člen kaznivega dejanja, zaradi katerega je bila podana kazenska ovadba oz. poročilo.

⁵ Z usmerjenim skupinskim intervjujem smo pridobili informacije, ki jih z vpogledom v spise ni bilo mogoče pridobiti.

začetku zlorabe je bila 9,6 let (min = 3, max = 14). Povprečna starost ob prijavi pa je bila 11,0 let (min = 3, max = 22). Največ žrtev obeh spolov je bilo ob zlorabi starih med 13 in 14 let. Osumljeni in žrtev sta se poznala v 84 %.

Ob prijavi so bili osumljenci znani v 90 % (63 primerov). Med preiskavo so preiskovalci odkrili še dva osumljenca. V petih primerih osumljenec ni bil znan. Skupno je bilo torej preiskanih 65 primerov, kar pomeni skoraj 93-odstotno preiskanost.

V raziskavi ločimo med odkriteljem in prijaviteljem. Odkritelj je oseba, ki spolno zlorabo razkrije, tj. opazi znake, ki nakazujejo sum spolne zlorabe otroka. Prijavitelj pa je oseba, ki odkrito spolno zlorabo prijavi policiji. Zbirali smo podatke o odkriteljih in prijaviteljih, saj so to lahko različne osebe.

Tabela 2 kaže, da je bilo na dan storitve oziroma dan po storitvi prijavljenih 17 % (n = 69) primerov. Za najkasneje prijavljen primer je bila prijava na policijo podana štirinajst let⁶ po storitvi prve spolne zlorabe otroka. V povprečju so bile prijave podane v 2,1 letu po začetku zlorabe.

Tabela 2: Prijava suma spolne zlorabe otroka

Prijava	n	%
Na dan storitve	9	13,0
1 dan po storitvi	3	4,3
Od 2 do 10 dni	1	1,4
Od 11 do 30 dni	4	5,8
Od 31 do 100 dni	6	8,7
Od 101 do 365 dni	22	31,9
Od 366 dni do 3 let	12	17,4
Od 3 let do 5 let	3	4,3
Od 5 do 10 let	6	8,7
Nad 10 let	3	4,3
Skupaj	69	100,0

⁶ V primeru št. 42, ki je bil prijavljen po 14 letih, se je zloraba več let dogajala v domačem okolju. Osumljenec je bil oče, žrtev njegova hčerka. Ob začetku zlorabe je bila žrtev stara 8 let, ob prijavi 22. Žrtev je o zlorabi prvič spregovorila leta 1996, ko je materi povedala, kaj počne oče z njo, vendar jo je mati takrat prepričala, da tega ni prijavila. Kasneje je žrtev zlorabo razkrila tudi na centru za socialno delo in v bolnišnici; šele leta 2003 pa jo je nevladna organizacija prijavila policiji.

Največ, 30 % (n = 69) kaznivih dejanj spolnega napada na osebo, mlajšo od petnajst let, so prijavili starši žrtve, sledijo center za socialno delo (16 %), šola (9 %) in drugi, ki so prikazani v tabeli 3.

Tabela 3: Prijavitelj spolne zlorabe otroka

Prijavitelj	n	%
Starši ⁷	21	30,4
CSD	11	15,9
Šola	6	8,7
Svetovalno osebje	6	8,7
Policija	5	7,2
Zdravnik	4	5,8
Otrokov prijatelj	4	5,8
Nevladna organizacija	3	4,3
Druge institucije in ustanove	3	4,3
Sorodniki	2	2,9
Otrok sam	2	2,9
Drugi prijavitelji ⁸	2	2,9
Skupaj	69	100,0

Prijavitelji so otroka vsakodnevno srečevali v 52 % (n = 42) oziroma je bil v šoli (17 %), ob prijavi na CSD (12 %), na obisku (10 %) in v drugih okoliščinah.⁹

V tabeli 4 so prikazani načini odkritja. V 58 % (n = 65) primerov je otrok o zlorabi spregovoril sam, od tega v petih primerih na pobudo odrasle osebe, ki je opazila znake zlorabe, v dveh primerih pa je otrok zlorabo tudi prijavil policiji. V 23 % je prijavitelj znake opazil sam.

⁷ Matere so prijavile zlorabo v 18,8 % oz. 13 primerih, očetje v 10,1 % oz. 7 primerih, starši skupaj pa v enem primeru.

⁸ Sem uvrščamo otrokovega znanca in anonimno prijavo.

⁹ Na pregledu, v bolnišnici in zavodu.

Tabela 4: Način odkritja

Način odkritja	n	%
Otrok je povedal sam	38	58,5
Prijavitelj je opazil znake, ki so nakazovali zlorabo	15	23,1
Prijavitelj je bil priča zlorabi	5	7,7
Policija pri lastnem delu	3	4,6
Drugi načini ¹⁰	4	6,2
Skupaj	65	100,0

Podatki raziskave kažejo, da so le v 6 (9 %) primerih spolno zlorabo odkrili odrasli, ki so otroka vsakodnevno srečevali.

Z binomskim neparametričnim testom (testom deležev) smo ugotovili, da je p-vrednost 0,000, kar pri stopnji značilnosti $\alpha = 0,001$ pomeni, da odrasli, ki otroka vsakodnevno srečujejo, ne odkrijejo največ primerov spolnih zlorab otrok.

V 28 % ($n = 65$) je prijavitelj tudi razkril zlorabo. Kadar pa prijavitelji niso sami razkrili zlorabe, jo je najpogosteje, kar v 66 %, razkril otrok sam (tabela 5).

Tabela 5: Odkritelji, ko zlorabe niso razkrili prijavitelji

Odkritelj	n	%
Otrok sam	31	66,0
Starši ¹¹	5	10,6
Šola	4	8,5
Babica	2	4,3
Brat	1	2,1
Druge osebe ¹²	4	8,5
Skupaj	47	100,0

¹⁰ Drugi načini odkritja so bili: pogrešana oseba, znake so opazili drugi, žrtvin zapis zlorabe v dnevniku in govorice o zlorabi.

¹¹ Starši skupaj so zlorabo razkrili v 4,3 % oz. v dveh primerih, matere so zlorabo razkrile v 4,3 % oz. v dveh primerih, v enem primeru pa je zlorabo razkril otrokov oče.

¹² Psihologinja, varuška, sosed in znanka.

V 31 primerih (44 %, n = 70), v katerih je otrok sam razkril zlorabo, jo je najpogosteje prijavila mati (26 %, n = 31), sledijo center za socialno delo (19 %), očetje (16 %) in drugi (prijatelj žrtve, zdravnik, svetovalno osebje itd.).

Kadar so zlorabo razkrili otroci, sta se žrtev in osumljenec poznala v 22 primerih oziroma 71 % (n = 31); od tega je bil osumljeni v 23 % (n = 22) materin zunajzakonski partner, v 14 % žrtvin stric in v 10 % prijatelj staršev oziroma očim. Osumljenci so bili še oče, župnik, brat, šofer avtobusa, sorodniki, znanci in sosed.

Spolno zlorabo so otroci v 42 % (n = 31) prvič razkrili materi, starejšem hkrati (13 %), očetu (10 %), babici (7 %) ter starejši sestri, sorejencu in rejnici, vzgojiteljici, zdravstvenemu osebju v bolnici, delavcem v zavodu, svetovalni delavki, sosedi, varuški, knjižničarki v šoli.

Otroci niso sami razkrili zlorabe v primerih, ko so bili osumljenci mati (4), oče (v 10 od 11 primerov), učitelj (2) in babica, znanci, sorodniki (1). Kjer se osumljenec in otrok pred zlorabo nista poznala, je v 8 primerih (89 %) otrok sam razkril spolno zlorabo.

V nobenem izmed 70 analiziranih primerov policisti niso ugotovili, da bi bila prijava lažna. V primeru št. 17 se je med preiskavo sicer pokazalo, da je oseba, ki naj bi bila zlorabljen, stara 18 let in da je z moškim, ki je bil osumljen spolne zlorabe otroka, v prostovoljnem intimnem razmerju, vendar policija kazenske ovadbe zaradi krive ovadbe ni podala. Informacije o spolni zlorabi otroka je policija zaznala namreč med obravnavo drugega primera.

V usmerjenem skupinskem intervjuju je bilo izpostavljeno, da je mnogokrat težko oceniti, ali gre za namerno lažno prijavo ali je oseba, katere prijava se je izkazala za neutemeljeno, lahko na podlagi znakov upravičeno sklepala, da obstajajo razlogi za sum, da je bilo storjeno kaznivo dejanje spolnega napada na osebo, mlajšo od petnajst let. Posebno zahtevno je ugotavljanje utemeljenosti suma, kadar potencialna žrtev še ne govori oziroma govori tako, da preiskovalci ne razumejo njenih izpovedi. Tako je težko oceniti, ali gre za namerno lažno prijavo. Kadar ovad-

bo podajo starejši otroci, tudi ni odveč pomisliti na morebitni otrokov motiv za laganje (npr. najstnice zaradi strahu pred starši, ker ne pridejo domov ob dogovorjeni uri). V usmerjenem skupinskem intervjuju so tožilci in kriminalisti povedali, da mlajši kot je otrok, manj verjetno je, da laže. Četudi majhen otrok govori o dejanju, ki se ni zgodilo, ne laže. Otrok v tem primeru pove tisto, kar mu pove nekdo drug.

V raziskavi smo ugotavljali tudi znake, ki so bili ob odkritju spolne zlorabe otroka opaženi kot znaki oz. indici, ki lahko nakazujejo spolno zlorabo otroka. Ugotavljali smo prisotnost fizičnih in psiholoških znakov ter socialnih travm.

V 61 % (n = 70) primerov žrtve niso kazale fizičnih znakov zlorabe. Z binomskim neparametričnim testom (test deležev) smo ugotovili, da je p-vrednost 0,002, kar pri stopnji značilnosti $\alpha = 0,01$ pomeni, da otroci fizičnih znakov spolne zlorabe večinoma ne kažejo.

Fizični znaki (tabela 6), ki so jih žrtve kazale po zlorabi, so bili najpogostejši (43 %, n = 49) na spolovilu. Med njimi so bili rdečina okoli spolovil (19 %, n = 21), razširjena vaginalna odprtina (14 %, n = 21), pretrgan himen (14 %, n = 21), krvavitve iz nožnice (10 %, n = 21), pekoče spolovilo (10 %, n = 21), vnetje spolovil (10 %, n = 21) in v posameznih primerih otekline intimnih delov, razširjena rektalna odprtina, raztegnjeno spolovilo, gubasto spolovilo in znaki spolnega odnosa. Med bolečinami in zdravstvenimi težavami (24 %, n = 49) so bile najpogostejše bolečine v trebuhu (25 %, n = 12). V posameznih primerih so bile opažene bolečine v grlu, vrtoglavica, bruhanje, otrdel trebuh, pordel trebuh, jutranja slabost, izgubljanje teže in stradanje otroka ter herpes okoli otrokovih ust. Med modricami, udarninami in praskami (22 %, n = 49) so bile najpogostejše modrice po telesu (55 %, n = 11). V dveh primerih so bili udarci vidni na obrazu, v posameznih primerih pa so bile vidne praske, otekline po telesu in modrice v mednožju. V 10 % (n = 49) je bilo opaziti znake zanemarjanja, umazanosti in zaudarjanja.

Tabela 6: Fizični znaki spolne zlorabe otrok

Fizični znaki	n	%
Znaki na spolovilu	21	42,9
Bolečine in zdravstvene težave	12	24,5
Modrice, udarnine, praske	11	22,4
Zanemarjanje ¹⁵	5	10,2
Skupaj	49	100,0

V primerih, ko sta se žrtev in osumljenec poznala, v 59 % (n = 59) oziroma v 35 primerih ni bilo fizičnih znakov. V dveh primerih, v katerih podatki o poznanstvu niso bili navedeni, sta žrtvi kazali fizične znake (modrice in praske po telesu in v mednožju). V 13 % (n = 70) oziroma v 9 primerih, ko se osumljeni in žrtev nista poznala, v enem primeru ni bilo podatkov o morebitnih fizičnih znakih, v 8 primerih pa niso bili opaženi, kar predstavlja 100 %, saj v enem primeru ni bilo podatka. Z binomskim neparametričnim testom (testom deležev) smo ugotovili, da je p-vrednost 0,004, kar pri stopnji značilnosti $\alpha = 0,05$ pomeni, da v primerih, ko otrok ne pozna osumljenca, fizični znaki niso najpogostejši indikatorji spolne zlorabe.

Psihološki znaki so bili prisotni v 70 % (n = 70). Najpogostejši (18 %, n = 131) je bil strah (tabela 7). V 12 % (n = 131) je žrtev spolno zlorabljala druge oziroma izkazovala spolno naklonjenost do drugih; najpogosteje do drugih otrok (v 44 %, n = 16).

V 12 % (n = 131) so bile opažene spremembe v šolski uspešnosti. V 69 % (n = 16) so imele žrtve slab učni uspeh, v enem primeru pa je bilo opaziti nenadno izboljšanje učnega uspeha. 9 % (n = 131) jih je bilo razdražljivih, čemernih in nasilnega vedenja. Od tega so se žrtve v 25 % (n = 12) nasilno obnašale do drugih, v ostalih primerih pa so bile razdražljive, agresivne in prepirljive. V treh primerih (2 %, n = 131) so se žrtve samozadovoljevale (brez zahteve po sodelovanju drugih). Med druge psihološke znake uvrščamo otrokovo laganje (33 %, n = 9) o drugih rečeh, ne o

¹⁵ Znaki zanemarjanja so bili predvsem umazanost, zaudarjanje, podhranjenost in neustrezno oblačenje (npr. otrok je bil pozimi oblečen v poletna oblačila).

zlorabi, sovraštvo do očeta (22 %, n = 9) in zmedenost glede časovne orientiranosti (22 %, n = 9). V enem primeru (11 %, n = 9) je žrtev doživljala posebne »spalne napade«,¹⁴ prav tako v enem primeru (11 %, n = 9) pa je žrtev poskusila narediti samomor.

Tabela 7: Psihološki znaki spolne zlorabe otrok

Psihološki znak	n	%
Strah	23	17,6
Otrok je kazal spolno vedenje do drugih	16	12,2
Spremenbe (padec ali uspeh) v šolski uspešnosti	16	12,2
Nasilno vedenje, razdražljivost in čemernost	12	9,2
Odsotnost vedrega obnašanja	10	7,6
Poznavanje spolnosti in opazno zanimanje zanjo	9	6,9
Nezanimanje za stvari okoli sebe	8	6,1
Zapiranje vase	6	4,6
Izmikanje aktivnostim v šoli	4	3,1
Slabo spanje	4	3,1
Splošna nezainteresiranost	3	2,3
Nemir	3	2,3
Samozadovoljevanje	3	2,3
Depresija	2	1,5
Izmikanje prijateljem	2	1,5
Sram	1	0,8
Drugi psihološki znaki	9	6,9
Skupaj	131 ¹⁵	100,0

V primerih, v katerih sta se osumljeni in žrtev predhodno poznala, so bili psihološki znaki prisotni v 69 % (n = 59); najpogostejša (37 %, n = 41) sta bila strah in prestrašenost. Še pogostejši so bili psihološki znaki, 89 % (n = 9), kadar se osumljeni in žrtev nista poznala.

¹⁴ V primeru št. 44 je žrtev, ki je obiskovala osnovno šolo s prilagojenim programom, doživljala posebne spolne napade. To se je kazalo tako, da je v šoli kar naenkrat zaspala in se je iz spanja ni dalo prebuditi. V takšnih primerih so jo odnesli na blazine, kjer je spala tudi po več ur, nato se je zbudila sama. Žrtev je sočasno izkazovala sovraštvo do očeta, ki se ga je zelo bala, v šoli je bila pasivna, apatična, intelektualno deficitna, poročala je tudi o spolnem nadlegovanju, ki ga je doživljanja od očeta, večkrat je bila modrikasta po telesu ter nezmožna normalne socializacije in komunikacije.

¹⁵ Frekvenca je višja, ker je bilo v nekaterih primerih zaznanih več psiholoških znakov.

Socialne travme so žrtve doživele v 43 % (n = 70) primerov. V 30 % (n = 57) je bilo spremenjeno njihovo vedenje in govorjenje (tabela 8), med njimi so bile najpogostejše vedenjske motnje (18 %, n = 17), neupoštevanje staršev (12 %, n = 17), težave pri komuniciranju (12 %, n = 17) ter vulgarno izražanje (12 %, n = 17). V posameznih primerih so žrtve kazale specifične znake, npr. »posebno držanje glave« in izgovarjavo osumljenčevega imena z drugačnim glasom, jecljanje in stanje v kotu sobe. V 16 % (n = 57) sta bili prisotni inkontinenca urina (v 56 %, n = 9) in blata (44 %, n = 9).

Tabela 8: Socialne travme spolne zlorabe otrok

Socialna travma	n	%
Spremenjeno vedenje in govorjenje žrtve	17	29,8
Strah pred odraslimi	12	21,1
Inkontinenca	9	15,8
Odklanjanje stikov z osumljenim	9	15,8
Nezmožnost socializacije	4	7,0
Prezgodnje odhajanje ali prepozno prihajanje iz šole ali interesnih dejavnosti	3	5,3
Uživanje prepovedanih drog	2	3,5
Izrazit strah pred tujci	1	1,8
Skupaj	57	100,0

V primerih, ko sta se osumljeni in žrtev poznala, so bile socialne travme prisotne v 48 % (n = 59); najpogostejši (32 %, n = 28) je bil strah pred osumljencem. V primerih, ko se osumljeni in žrtev predhodno nista poznala, socialne travme niso bile opažene.

V 40 (68 %) primerih so bili prisotni psihološki znaki in socialne travme. Z binomskim neparametričnim testom (testom deležev) smo ugotovili, da je p-vrednost 0,0045, kar pri stopnji značilnosti $\alpha = 0,01$ pomeni, da so v primerih, ko otrok pozna osumljenca, najpogostejši indikatorji spolne zlorabe psihološki znaki in socialne travme.

4 Razprava

V Sloveniji je bilo v zadnjem obdobju odkritih več odmevnih primerov spolnih zlorab otrok, ki so bili odkriti šele nekaj let po začetku zlorabe. Zaradi značilnosti teh zlorab domnevamo, da je temno polje kriminalitete obsežno. To nakazuje tudi ugotovitev raziskave, da so bile spolne zlorabe otrok povprečno prijavljene v več kot dveh letih po storitvi prve zlorabe. Razlogi, zakaj so dejanja odkrita tako pozno, so različni. Pogosto dejanje ostane neodkrito, ker se zloraba dogaja v zaprtem prostoru v domačem okolju, to pomeni, da ni specifičnega kraja kaznivega dejanja, temveč je kraj kaznivega dejanja hkrati tudi prebivališče storilca in pogosto tudi otroka. V takšnem okolju tudi ni prič ali so redko prisotne naključne priče, pa tudi policija ima vanj omejen dostop. Nadalje otroci dejanj mnogokrat ne prepoznajo kot kaznivih, zato o njih tudi ne spregovorijo. Storilci so namreč pri zagotavljanju otrokove molčečnosti zelo skrbni in iznajdljivi. Zlorabo otroku pogosto predstavijo kot igro ali izkazovanje ljubezni, s čimer ga prepričajo, da so dejanja (zloraba) nekaj običajnega oz. nekaj, kar doživljajo vsi otroci. Prav tako otroka redko fizično poškodujejo, saj ga do sodelovanja pripravijo s prigovarjanjem ali ustrahovanjem. Pri teh kaznivih dejanjih ni materialne škode oz. zunaj vidne škode oz. se dogaja ravno nasprotno, saj lahko storilci žrtve zaradi ohranjanja skrivnosti podkupijo s kupovanjem daril, dajanjem denarja ipd. Odrasli, ki prihajajo v stik z otrokom, pa večinoma ne prepoznajo znakov, ki nakazujejo, da je otrok žrtev spolne zlorabe. Razlogi za to so nepoznavanje značilnosti spolnih zlorab otrok, neprepoznavanje otrokovih verbalnih sporočil in drugih znakov, ki lahko nakazujejo zlorabo, ter napačna razlaga znakov, ki so opaženi. To so predvsem znaki, ki so lahko pojasnjeni kot del odraščanja oz. pubertete in so lahko zelo podobni znakom, ki nakazujejo zlorabo (npr. splošna zainteresiranost, nezanimanje za stvari okoli sebe, poslabšanje odnosov v družini, prezgodnje odhajanje v šolo ali prepozno prihajanje iz šole ali od interesnih dejavnosti, uživanje alkohola ali drugih drog itd.). Z raziskavo smo ugotovili, da spolno zlorabljeni otroci kažejo več psiholoških znakov in socialnih travm hkrati, tako da bi lahko sum spolne zlorabe prepoznali predvsem v primerih, ko pri otroku opazimo več različnih znakov. Nadalje smo z raziskavo ugotovili, da so v predkazenskem postopku večinoma zaznani psihološki znaki in socialne travme. K odkritju pa so večinoma pripo-

mogli predvsem fizični znaki, ki so bili vidni na žrtvinem telesu. Manj pogosto so bili kot znaki spolne zlorabe prepoznani bolečine in zdravstvene težave¹⁶ ter zanemarjanje. Pogosteje je bila spolna zloraba odkrita zaradi opaženih modric, udarnin in prask. Slednje so pri spolnih zlorabah otrok sicer redke, saj so storilci večinoma ljudje, ki jih otrok pozna, prav tako zlorabe trajajo daljši čas, zaradi česar je storilec še posebej previden, da na telesu žrtve ne pušča vidnih sledov, saj bi v nasprotnem primeru lahko prišlo do odkritja zlorabe.

Rezultati raziskave kažejo, da odrasli, ki otroka vsakodnevno srečujejo, ne odkrijejo največ spolnih zlorab otrok (jih pa največ prijavijo). Iz tega sklepamo, da znake, ki nakazujejo zlorabo, prepoznajo redkeje. V teh primerih so zlorabo najpogosteje razkrili otroci in jo zaupali enemu od staršev. Krug et al. (2002) navajajo, da otroci o zlorabi redko spregovorijo prvi, kadar pa, to naredijo spontano. Bennett in Hess (1998) pišeta, da največ zlorab otrok razkrijejo tretje osebe. Najprej so to starši/skrbniki, nato sorodniki, sosedje, prijatelji in tudi učitelji/vzgojitelji, trenerji itd. Pravzaprav vsi, ki se srečujejo z otrokom in ga ne zlorablajo. Nasprotno pa ugotovitve naše raziskave kažejo, da je o zlorabi najpogosteje spregovoril otrok, prav tako jo je otrok najpogosteje razkril v primerih, ko prijavitelj (odrasla oseba) in tisti, ki jo je razkril, nista isti osebi. Na to, da so največ zlorab razkrile žrtve, lahko vpliva tudi njihova starost, saj mlajši kot so otroci, redkeje spolno zlorabo prepoznajo kot prepovedano in kaznivo dejanje. Ugotovili smo, da so bile žrtve ob začetku zlorabe v povprečju stare 9,6 let in ob prijavi 11,0 let, kar pomeni, da so večinoma obiskovale osnovno šolo, kjer jih poučujejo tudi o lastnih pravicah in načinih prijave.

Odkrivanje je zahtevnejše, kadar je otrok spolno zlorabljen v družini. Raziskava je pokazala, da otroci sami niso razkrili zlorabe večinoma v primerih, ko sta bila osumljenca mati ali oče. V takšnih primerih zlorabo lahko razkrijejo tisti člani družine, ki otroka ne zlorablajo, še zlasti matere, ki pa se z odkrito zlorabo ne morejo, ne zmorejo ali nočejo soočiti – posebej, če je storilec njihov partner. V teh primerih se mate-

¹⁶ V primeru št. 40 so deklico zaradi ponavljajočih se zdravstvenih težav več let neuspešno zdravili. Po odkritju spolne zlorabe in psihološki obravnavi otroka so zdravstvene težave postopoma popolnoma izginile.

re soočajo s svojo lastno zaznavo starševstva ter vlogo žene, partnerke in ženske. Tako lahko, ne glede na to, ali svojega otroka zaščitijo ali ne, trpijo občutke krivde, sramu, nesposobnosti, izgube, jeze in tudi lastne zlorabe (Bašič, 2006). To se je pokazalo tudi v naši raziskavi; npr. v primeru št. 25 mati kljub obravnavi prijavljene spolne zlorabe na policiji in tožilstvu hčerki ni verjela, da njen novi partner spolno nadleguje njo in njene prijateljice. Medtem ko je potekal postopek pred sodiščem, se je z obdolženim poročila in rodila otroka. Obdolženi je bil spoznan za krivega in kaznovan. V takšnih primerih lahko zlorabo razkrijejo predvsem tisti, ki imajo dostop do družine, sorodniki, prijatelji, znanci, lahko pa znake prepoznajo tudi v šoli. V raziskavi smo ugotovili, da je bila šola odkritelj v manj kot 10 %, kar lahko delno pojasnimo z nezadostnim znanjem učiteljev/vzgojiteljev o značilnostih in znakih spolnega nasilja nad otroki. Po uveljavitvi Zakona o preprečevanju nasilja v družini (2008: 6. člen), ki je določil, da so zdravstvene in vzgojno-izobraževalne oz. varstvene ustanove dolžne (ne glede na določbe o varovanju poklicne skrivnosti) takoj obvestiti center za socialno delo, policijo ali državno tožilstvo, kadar sumijo, da je otrok žrtev nasilja, so šole pri prepoznavanju nasilja nad otroki učinkovitejše. Večina izobraževalnih ustanov je svoje zaposlene vključila tudi v različna usposabljanja na področju prepoznavanja, odkrivanja in preprečevanja različnih oblik nasilja nad otroki.¹⁷

Vzgojno-izobraževalne oz. varstvene ustanove, ki lahko v vzgojo in izobraževanje otrok vključijo tudi ozaveščanje otrok o njihovih lastnih pravicah, imajo pri odkrivanju spolnih zlorab otrok veliko večjo vlogo kot policija, ki se kot institucija z otroki večinoma ne srečuje, zato sama odkrije manjše število tovrstnih zlorab. Vloga policije je pri odkrivanju spolnih zlorab otrok zelo specifična. Njena naloga je predvsem ugotavljanje resničnosti odkrite oz. prijavljene spolne zlorabe otroka. Z otroki prihaja v stik namreč večinoma šele ob prvem sumu o zlorabi otroka ali preko prijave drugih kaznivih dejanj. Največ dejanj bi lahko odkrila v javnem okolju, pa tudi v institucionalnem bi lahko bili uspešnejši pri zaznavah s pomočjo tistih, ki tam delajo, in tistih, ki imajo možnost insti-

¹⁷ Eno izmed takšnih usposabljanj je potekalo v okviru projekta *Profesionalno usposabljanje strokovnih delavcev v vzgoji in izobraževanju v letih 2008, 2009, 2010 in 2011 na področju socialnih in državljskih kompetenc* (n. d.).

tucijo nadzorovati od zunaj. Najmanj spolnih zlorab otrok lahko policija odkrije v domačem okolju. Odkritje spolne zlorabe otroka je v domačem okolju zato večinoma odvisno od drugih oseb, ki prihajajo v stik z zlorabljenim otrokom in opazijo znake, ki nakazujejo, da je otrok zlorabljen.

Literatura

- Bašič, K. (1993). Spolni napadi na otroke. *Revija policija*, 13(1), 36–51.
- Bašič, K. (1997). Spolni napad na otroka. V P. Kornhauser (ur.), *Trpinčen otrok: kako prepoznati in preprečevati fizično in duševno trpinčenje otrok* (str. 130–179). Ljubljana: Meridiana.
- Bašič, K. (2006). Zaščita otrok s strani matere – veliko pričakovanje. V J. Balažič in P. Kornhauser (ur.), *Zloraba in nasilje v družini in družbi*, XII. spominsko srečanje akademika Janeza Milčinskega (str. 160–168). Ljubljana: Inštitut za sodno medicino Medicinske fakultete v Ljubljani.
- Bennett, W. W. in Hess, K. M. (1998). *Criminal investigation* (5th ed.). Belmont: Wadsworth.
- Ceci, S. J. in Bruck, M. (1995). *Jeopardy in the courtroom: A scientific analysis of children's testimony*. Washington: American Psychological Association.
- Crosson Tower, C. (1989). *Understanding child abuse and neglect*. Massachusetts: Allyn and Bacon.
- D. K. (2009). 'Ptujski Fritzl' padel v nezavest? 24ur.com. Pridobljeno na <http://24ur.com/novice/crna-kronika/ptujski-fritzl-se-neuspesno-izogiba-sojenju.html>
- Dvoršek, A. (2003). *Kriminalistična metodika*. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola.
- Đurić, S., Popović Čitić, B. in Meško, G. (2010). Usmerjeni skupinski intervju v pedagoškem raziskovanju. *Socialna pedagogika*, 14(1), 37–62.
- Evropska konvencija o uresničevanju otrokovih pravic. (1996). Pridobljeno na http://www.svetevrope.si/sl/dokumenti_in_publikacije/konvencije/160/index.html
- Filipčič, K. (2000). Miti o nasilju v družini. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 51(3), 197–206.
- Filipčič, K. (2002). *Nasilje v družini*. Ljubljana: Bonex.
- Filipčič, K. (2010). Avtonomija žrtev nasilja v družini vs. prijavitvena dolžnost. V A. Dvoršek in L. Selinšek (ur.), *Nasilje v družini: kazenskoopravni, kriminalistični in kriminološki problemi* (str. 19–29). Ljubljana: Univerza v Mariboru, Fakulteta za varnostne vede in Pravna fakulteta.
- Finkelhor, D. (1994). The international epidemiology of child sexual abuse. *Child Abuse & Neglect*, 18(5), 409–417.

- Hagen, R., Olek, K. in Dickgieser, N. (2000). Sexueller Missbrauch eines Kindes. *Kriminalistik*, 54(4), 240–242.
- Hunter, S. V. (2011). Disclosure of child sexual abuse as a life-long process: Implications for health professionals. *The Australian and New Zealand Journal of Family Therapy*, 32(2), 159–172.
- Kalichman, S. C. (1993). *Mandated reporting of suspected child abuse: Ethics, law and policy*. Washington: American Psychological Association.
- Kanduč, Z. (2001). Družina in nasilje: nasilje družine in nasilje v družini. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 52(1), 11–20.
- Kazenski zakonik Republike Slovenije. (2008). Uradni list RS (55/08).
- Kley, E. (2007). Straftaten gegen die sexuelle Selbstbestimmung. *Kriminalistik*, 61(7), 455–463.
- Konvencija o otrokovih pravicah. (1989). Pridobljeno na <http://www.varuh-rs.si/inde.php?id=105>
- Konvencija Sveta Evrope o zaščiti otrok pred spolnim izkoriščanjem in spolno zlorabo. (2007). Pridobljeno na <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=201&CM=8&DF=&CL=ENG>
- Krug, E. G., Dahlberg, L. L., Mercy, J. A., Zwi, A. B. in Lozan, R. (2002). *World report on violence and health*. Geneva: WHO. Pridobljeno na http://whqlibdoc.who.int/publications/2002/9241545615_chap1_eng.pdf
- Lawson, L. in Chaffin, M. (1992). False negatives in sexual abuse disclosure interviews: Incidence and influence of caretaker's belief in abuse in cases of accidental abuse discovery by diagnosis of STD. *Journal of Interpersonal Violence*, 7(4), 532–542.
- Pavlovič, Z. (1993). Varovanje psiholoških pravic otroka in Konvencija OZN o pravicah otroka. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 44(3), 234–251.
- Policija. (2001–2012). Poročilo o delu policije. Pridobljeno na <http://www.policija.si/index.php/statistika>
- Profesionalno usposabljanje strokovnih delavcev v vzgoji in izobraževanju v letih 2008, 2009, 2010 in 2011 na področju socialnih in državljskih kompetenc. (n. d.). Pridobljeno na <http://usposabljanje.pef.uni-lj.si/inside.html>
- Ragin, C. (2007). Družboslovno raziskovanje: enost in raznolikost metode. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Saunders, B., Lipovsky, J. in Hanson, R. (1995). Couple and familial characteristics of father-child incest families. *Journal of Family Social Work*, 1(2), 5–25.
- Sauzier, M. (1989). Disclosure of child sexual abuse: For better or for worse. *Psychiatric Clinics of North America*, 12(2), 455–469.
- Selič, P. (2003). Uporaba poligrafske metode pri obravnavi storilcev kaznivih dejanj zoper spolno nedotakljivost. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 54(2), 125–136.

- Smallbone, S. , Marshall, W. L. in Wortley, R. (2008). Preventing child sexual abuse: Evidence, policy and practice. Cullompton: Willan Publishing.
- Šugman, K. G. (2000). Otrok žrtev – otrok priča v kazenskem postopku. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 51(3), 207–215.
- Tomori, M. (1997). Nasilje nad otroki – tabu, ki ga lahko odstremo. V P. Kornhauser (ur.), *Trpinčen otrok: kako prepoznati in preprečevati fizično in duševno trpinčenje otrok* (str. 218–221). Ljubljana: Meridiana.
- Umek, P. (2009). Kako dobre priče so zlorabljeni otroci ali kako dobri spraševalci so preiskovalci. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 60(1), 16–24.
- United Nations Secretary-General. (2006). Report of the independent expert for the United Nations study on violence against children. Pridobljeno na http://www.unicef.org/violencestudy/reports/SG_violencestudy_en.pdf
- Vanček, N. (2002). Spolno nasilje. V K. Aničić, D. Lešnik Mugnaioni, M. Plaz, N. Vanček, T. Verbnik Dobnikar, Š. Veselič et al. (ur.). *Nasilje-nenasilje: priročnik za učiteljice, učitelje, svetovalne službe in vodstva šol* (str. 149–169). Ljubljana: iz založba.
- Virjent, B. , Žnidaršič, D. in Ogulin, J. (2008). Vpliv komuniciranja na uspešnost izvedbe postopkov pri obravnavanju nasilja v družini. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 59(4), 339–349.
- Vogrinc, J. (2008). Kvalitativno raziskovanje na pedagoškem področju. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Vrhovno državno tožilstvo. (2003). Skupno poročilo o delu državnih tožilstev za leto 2002. Ljubljana: Vrhovno državno tožilstvo.
- Wortley, R. in Smallbone, S. (2006). Situational prevention of child sexual abuse. Monsey: Criminal Justice Press.
- Yin, R. K. (2011). Qualitative research from start to finish. New York: The Guilford Press.
- Zakon o preprečevanju nasilja v družini. (2008). Uradni list RS (16/08).

FIZIČNA ZAŠČITA OBOROŽENIH IN DRUGIH VARNOSTNIH SIL KOT KRITIČNA INFRASTRUKTURA

Teodora Ivanuša, Emanuel Banutai in Iztok Podbregar

Povzetek

Veliko število tveganj in nevarnosti je povezanih z izpustom toksičnih industrijskih materialov (TIM) ali ROTA dogodki (drugačni izpusti nevarnih snovi - angl. Release Other Than Attack). Prepričanje, da je vojaška zaščitna oprema v primeru tovrstnih izpustov brezhibna, spada med najnevarnejša varnostna prepričanja. Namen prispevka je izpostaviti naslednje izbrane vidike obravnavanj:

1. Ali smo resnično prepričani, da oborožene in druge varnostne sile v jedrskih, radioloških, kemičnih in bioloških (JRKB) okoljih in/ali okoljih TIM ne morejo postati tarča civilnih izgrediv zaradi potrebe civilistov po osebni zaščiti?
2. Ali imajo vladna zaščitna vozila, osebje in varovano osebje osnovno zaščitno opremo (npr. dihalno masko) za JRKB in/ali TIM okolja?
3. Zakaj ljudje niso sposobni potrebnega celostnega razmišljanja?

Prispevek je zasnovan na podlagi analize strokovne in znanstvene literature zveze NATO ter na aplikaciji Dialektične systemske teorije (Mulej, 2000) na področje fizične zaščite kot kritične infrastrukture v okoljih izpusta toksičnih industrijskih materialov.

Dojemanje uporabnosti fizične zaščite je pogosto precenjeno, saj upošteva le prednosti, ne pa tudi pomanjkljivosti, ki jo fizična zaščita ima. Prav pomanjkljivosti pa so tiste, ki v okoljih JRKB/TIM lahko odločajo o (ne)preživetju. Ker prispevek dviga stopnjo osveščanja o problematiki, ima neposredno praktično uporabnost za slovenske varnostne organe, ki ne samo da se pogosto ne zavedajo teh pomanjkljivosti, temveč tovrstne fizične zaščite v nekaterih primerih sploh nimajo (npr. v vladnih zaščitnih vozilih).

Avtorji so postavili unikatno definicijo zaščitne opreme kot kritične infrastrukture v TIM in ROTA okoljih z uporabo systemskega razmišljanja oziroma celostnim pristopom (Mulej, Čančer, Hrast, Jurše, Kajzer, Knez-Riedl, Mulej, Potočan, Rosi, Uršič in Ženko, 2007). Vojaška zašči-

tna oprema lahko zagotavlja učinkovito, marginalno ali zelo slabo zaščito v TIM okoljih. Stopnja zaščite je namreč odvisna od vrste TIM, njegove koncentracije, vremenskih razmer, disperzijskih modelov in časa izpostavljenosti. Vojaški filtri so optimizirani za znane TIM in ne zagotavljajo kisika v okoljih izpodrinjenega kisika, kjer je potrebno kisik dovajati.

I UVOD

Na podlagi Uredbe o varovanju določenih oseb, objektov in okolišev objektov, v katerih so sedeži državnih organov (2000: čl. 2) »Policija organizira, vodi, koordinira in izvaja preventivno operativno, tehnično in fizično varovanje«, ki se razlikuje glede na stopnjo varovanja. Kljub predpisanim nalogam, ki jih policiji nalaga vladna uredba, se poraja dvom o primerni fizični zaščiti policistov in varovanih oseb, vprašanje pa je tudi, ali navedena uredba sploh predvideva jedrsko, radiološko, biološko in kemično (JRKB) okolje ali okolje toksičnih industrijskih materialov (TIM). Za protiutež navajamo Slovensko vojsko, ki tovrstno zaščito ima in opisane dogodke tudi rutinsko predvideva.

Osrednja pozornost v prispevku je zato namenjena znani fizični zaščiti in potrebi po celovitejši analizi obstoječega znanja ter poznavanju njenih pomanjkljivosti. Upoštevamo, da so določeni kemični agensi sposobni prehoda in penetracije skozi znano vojaško zaščitno opremo in so, za razliko od znanih agensov, detektorjem neznan. Zmogljivosti detekcije JRKB agensov ter toksičnih industrijskih materialov TIM so nesorazmerno razporejene, pri tem pa zaščitne maske in filtri sicer omogočajo čiščenje vdihanega zraka, vendar ne zagotavljajo kisika v okoljih, kjer JRKB ali TIM agensi za določen čas kisik izpodrinejo.

Na podlagi teh dejstev postavljamo tri izbrane vidike obravnavanja:

- Ali smo resnično prepričani, da oborožene in druge varnostne sile v jedrskih, radioloških, kemičnih in bioloških (JRKB) okoljih in/ali okoljih TIM ne morejo postati tarča civilnih izgredov zaradi potrebe civilistov po osebni zaščiti?
- Ali imajo vladna zaščitna vozila, osebje in varovano osebje osnovno zaščitno opremo (npr. dihalno masko) za okolja JRKB in/ali TIM?
- Zakaj ljudje niso sposobni potrebnega celostnega razmišljanja v primeru, če te zaščite ni?

2 TOKSIČNI INDUSTRIJSKI MATERIALI

Toksični industrijski materiali (angl. Toxic Industrial Material - TIM) so generičen pojem za toksične ali radioaktivne substance v trdem, tekočem, aerosoliziranem ali plinskem stanju. Uporabijo ali skladiščijo se lahko za industrijske, komercialne, medicinske ali vojaške potrebe kot tudi za domače gospodinjne potrebe. Ločimo kemične (TIC), biološke (TIB) in radiološke (TIR) materiale. Drugačni izpusti nevarnih snovi (ROTA - angl. Release Other Than Attack) pomenijo ofenzivno ali nenamerno ustvarjanje jedrskega, radiološkega, biološkega ali kemičnega okolja z vsemi sredstvi, razen z uporabno JRKB orožja, ki je v vojaški lasti posameznih držav.

Naravne kemične nevarnosti v naravnem okolju niso slučaj. Čeprav so ti pojavi redkejši, lahko predstavljajo določeno oviro varnostno/vojaškimi operacijam. Bistveno večjo nevarnost predstavljajo industrijski kemični materiali, ki lahko neposredno vplivajo na izvajanje varnostno/vojaških operacij, od humanitarne pomoči do vojaškega spopada. Varnostno/vojaško osebje je lahko s to nevarnostjo soočeno v času proizvodnje, skladiščenja, transporta ali distribucije TIM.

TIM bo v primeru namernega ali nenamernega izpusta predstavljal nevarnost avtohtoni populaciji kot tudi oboroženim in drugim varnostnim silam na operacijah v tistem območju. Pri tem TIM nevarnosti ne povezujemo le z nevarnostjo določene zmesi, temveč tudi z nevarnostjo eksplozije, požara in ostalih stranskih produktov. Potencialne nevarnosti, ki izhajajo iz TIM, so nedvomno kompleksen izziv za odločevalce na vseh ravneh odločanja, da bi znali pravilno oceniti in delovati v območjih izpusta TIM ali ROTA. Poznavanje določenih karakteristik TIM je zato bistveno. Navajamo nekatere kritične značilnosti, ki jih je potrebno upoštevati:

- količina,
- hlapnost,
- toksičnost,
- gorljivost,
- korozivnost,
- reaktivnost in
- kavstičnost (NATO STANAG 2909, 2007).

Iz navedenih značilnosti izhajajo naslednji problemi: (1) določeni kemični agensi so sposobni prehoda in penetracije skozi znano vojaško zaščitno opremo in so, za razliko od znanih agensov, detektorjem ne-

znani; (2) vojaške zmogljivosti detekcije TIM so nesorazmerno razporejene; (3) zaščitne maske in filtri omogočajo čiščenje vdihanega zraka, vendar ne zagotavljajo kisika v okoljih, kjer izpust TIM zrak za določen čas izpodrine (NATO STANAG 2909, 2007).

TIM lahko izpostavljenost osebje vdihne, zaužije ali se TIM absorbira preko kože. Veliko vrst TIM lahko povzroči različne klinične znake zastrupitve takoj ali pa so znaki zapoznani, kar bistveno otežuje diagnostiko in izbiro načina zdravljenja. Prav tako pa je klinične znake izjemno težko povezati s specifičnimi TIM. Dodatno težavo predstavlja preključevanje nevarnosti, saj lahko posamezniki preobčutljivo reagirajo, ko je stopnja izpostavljenosti za ostale posameznike že varna. Večina TIM potencialno predstavlja akutno tveganje za varnostno/vojaško osebje. Širjenje TIM oziroma poznavanje disperzijskih modelov (Podbregar, Pečan, Gradišek in Ivanuša, 2009) je ključno za zmanjšanje števila potencialno prizadetih posameznikov, kljub temu, da obstajajo tudi TIM, ki se širijo v vse smeri. Dodatno oteževalno okoliščino pri tako resni situaciji predstavlja nepoznavanje omejitev obstoječe oziroma znane fizične zaščite.

3 FIZIČNA ZAŠČITA

Znana in superiorno interpretirana fizična zaščitna oprema je eno najbolj zavajajočih varnostno/vojaških prepričanj. Fizična zaščita sicer lahko zagotavlja učinkovito, a tudi marginalno in celo slabo zaščito v okoljih izpusta TIM. V primeru dvoma o nesporni učinkovitosti fizične zaščite pri izpustu določenih tipov TIM je zato potrebno fizično zaščito obravnavati izključno kot orodje za takojšnjo evakuacijo iz nevarnega območja. Samo izjemoma smejo/morajo odločevalci odrediti delovanje v območju izpusta TIM, vendar za tako odločitev potrebujejo interdisciplinaren pristop oziroma mnenje strokovnjakov z različnih področij. Vojaški filtri so učinkoviti za znane TIM, kljub temu pa bodo nudili slabo zaščito pri ekstremnih koncentracijah le-teh, kjer je potrebno dovajati kisik. Poleg zaščitnih dihalnih poti med samo evakuacijo se ne sme pozabiti na zaščito čim večje površine kože.

3.1 Fizična zaščita kot kritična infrastruktura

Avtorji opozarjamo na nekatere lastnosti fizične zaščite oziroma opreme, za katere nihče nikoli ni trdil, da ne obstajajo. Dejstvo je, da se na

te pogojno negativne lastnosti ni gledalo in se ne gleda sistemsko, kar kompleksnost povečuje. Ni slučaj, da smo fizično zaščito definirali kot kritično infrastrukturo, če bi lahko pomanjkljivo znanje in zaznavanje pogojno negativnih lastnosti fizične zaščite povzročilo nepotrebne žrtve in spremembo smeri delovanja. Vloga fizične zaščite je preživetje. Revizija kritičnih točk lastnosti in uporabe fizične zaščite je kreativna, zato zadostna in potrebna. Prepogosto se poleg znanih pogojnih pomanjkljivosti zaščitne opreme ne upošteva, da se pri nošenju zaščitne opreme pojavijo tudi problemi, kot so vročinski udar, stres, stiska, dehidracija, zmedenost, klavstrofobija, zmanjšana pozornost, frustracija idr. Definicija fizične zaščite kot kritične infrastrukture je še toliko bolj umestna, če se k problemu ne bo pristopalo sistemsko. In ko se preko teh izbranih vidikov obravnavan vrnemo na naloge policije iz 2. člena Uredbe o varovanju določenih oseb, objektov in okolišev objektov, v katerih so sedeži državnih organov (2000: čl. 2) »Policija organizira, vodi, koordinira in izvaja preventivno operativno, tehnično in fizično varovanje«; postanejo osrednja vprašanja prispevka jasnejša, definicija fizične zaščite kot kritične infrastrukture pa umestna.

4 ZAKLJUČEK

Optimalna rešitev za probleme, navedene v naslovu, bi bila totalna celovitost nadzora, zaznavanja, razmišljanja, čustvenega in duhovnega življenja, sprejemanja odločitev in delovanja (Mulej, 2006). Tovrstna celovitost presega naravne zmožnosti človeka kot posameznika, vključno s pripadniki oboroženih in drugih varnostnih sil. V smislu totalne celovitosti bi odločevalci kot posamezniki morali pokrivati vse poklice (ki jih je okrog sto tisoč). Izhod iz tega problema predstavlja dvojna sposobnost ljudi:

“Biti specialist v enem poklicu in vedeti dovolj

1. o izbranem vidiku obravnavanja;
2. Biti sposoben sistemsko razmišljati kot metodologija interdisciplinarnega sodelovanja, ne pa kot metodologija prefinjenega opisa rezultatov znotraj enega samega izbranega vidika obravnavanja” (Mulej, 2006).

Izbira je na strani odločevalcev, saj ta sposobnost vključuje uporabo nenavadnih idej, ki še niso bile preizkušene v praksi in so nujne za ino-

vativno družbo in varnostni sistem. V prvi vrsti ta sposobnost vključuje željo in zmožnost interdisciplinarnega kreativnega sodelovanja. To dejstvo je prepogosto spregledano zaradi neizogibne ozke specializacije in hkrati nezmožnosti trajnega sodelovanja z ostalimi poklici, predvsem s tistimi, s katerimi se odločevalci ne strinjajo (Mulej in Kajzer, 1998).

Avtorji uporabijo ta celostni pristop na primeru fizične zaščite kot kritične infrastrukture v okoljih izpusta TIM oziroma ROTA. Potrebno je dodati, da je sicer vsak posamezen specializiran vidik obravnavanja pomemben, vendar nobeden ni samozadosten z vidika interdisciplinarnega in kreativnega sodelovanja. Toleranca je razmerje, ki zagotavlja manevrski prostor za različna mnenja, da bi se dopolnjevala in ne izključevala. S tem se preprečuje enostranskost in dosega celovitost (Mulej et al., 2007). Z drugimi besedami, sistemsko razmišljanje je osnova za kreativnost družbe, tudi oboroženih in drugih varnostnih sil. Pogojno negativne lastnosti fizične zaščite v okolju izpusta TIM ali ROTA predstavljajo vitalno strateško dilemo, ki bo, želeli ali ne, spremljala vse obstoječe in bodoče strateške dokumente.

Na podlagi treh izbranih vidikov obravnavanj v prispevku *1. Ali smo resnično prepričani, da oborožene in druge varnostne sile v okoljih JRKB in/ali TIM ne morejo postati tarča civilnih izgedov zaradi potrebe civilistov po osebni zaščiti? 2. Ali imajo vladna zaščitna vozila, osebje in varovano osebje osnovno zaščitno opremo (npr. dihalno masko) za JRKB in/ali TIM okolja? 3. Zakaj ljudje niso sposobni potrebnega celostnega razmišljanja?* ponujamo izbrane odgovore:

1. Temu ne smemo verjeti zaradi naravnih razlogov.
2. Upamo, da imajo, vendar dvomimo v to, če tovrstna nevarnost ni kritična.
3. Ljudje ne zmorejo sistemskega razmišljanja brez izobrazbe, usposabljanja in praktičnih izkušenj v sistemski teoriji tega področja ter v uporabi interdisciplinarnega kreativnega razmišljanja, vključno s specifičnimi specializacijami.

Viri

- Mulej, M. (2000). Dialektična in druge mehkosistemske teorije – podlage za celovitost in uspeh managementa. Maribor: Ekonomsko-poslovna fakulteta.
- Mulej, M. (2006). Absorpcijska sposobnost tranzicijskih manjših podjetij za prenos invencij, vednosti in znanja iz univerz in institutov. Koper: Fakulteta za management.

- Mulej, M. in Kajzer, S. (1998). Ethic of interdependence and the law of requisite holism. V M. Rebernik in M. Mulej (ur.), STIQE '98, ISRUM et al. (str. 56-67). Maribor: Institute for Entrepreneurship at Faculty of Business Economics.
- Mulej, M., Čančer, V., Hrast, A., Jurše, K., Kajzer, Š., Knez-Riedl, J. et al. (2007). The law of requisite holism and ethics of interdependence: basic of the dialectical system thinking (applied to innovation in catching-up countries). Maribor: Ekonomskoposlovna fakulteta.
- NATO STANAG 2909: Commanders Guidance on Defensive Measures Against Toxic Industrial Chemicals (TIC)-ED 2. (2007). Bruselj: NATO Standardisation Agency.
- Podbregar, I., Pečan, S., Gradišek, A. in Ivanuša, T. (2009). Disperzijski modeli v gosto naseljenih urbanih okoljih v primeru jedrskega, radiološkega, kemičnega in biološkega dogodka. Ljubljana: Zavod za varnostne strategije pri Univerzi Mariboru.
- Uredba o varovanju določenih oseb, objektov in okolišev objektov, v katerih so sedeži državnih organov. (2000). Uradni list RS, (103/00).

PRAKSA IN RAZISKOVANJE POLICIJSKEGA DELA V SKUPNOSTI V SLOVENIJI

Maja Jere, Andrej Sotlar in Gorazd Meško

Povzetek

Po letu 1991 se je slovenska policija lotila postavljanja novih temeljev policijske preventive in policijskega dela v skupnosti. Stare prakse družbenega nadzorstva so bile opuščene in zvrstili so se poskusi reform, ki naj bi slovensko policijo približale zahodnim idejam o policijskem delu. Od leta 1998 so se na različnih vzorcih policistov in prebivalcev zvrstile raziskave, ki so se nanašale predvsem na ocene in stališča prebivalcev in policistov do policijskega preventivnega dela, na pripravljenost prebivalcev za sodelovanje s policijo, zadovoljstvo z delom vodij policijskih okolišev in ostalih policistov, delovanje varnostnih sosvetov, zaupanje v policijo, strah pred kriminaliteto ter partnerstvo med policijo in lokalnimi skupnostmi. Izsledki raziskav kažejo, da so prebivalci pretežno zadovoljni s sodelovanjem policije z lokalnim okoljem, pri čemer so sami bolj pripravljeni sodelovati s policisti, kot pa to slednji zaznavajo. Oboji so bolj naklonjeni policijskemu delu v skupnosti kakor tradicionalnim pristopom, prebivalci bi si ob tem želeli, da bi bila policija bolj dostopna in prisotna na terenu, policijski komandirji pa čutijo premalo posluha lokalnih skupnosti za delo v posvetovalnih telesih. Policija zatrjuje, da se zaveda potrebe po partnerskem sodelovanju, in se usmerja k ljudem ter krepí zavedanje, da so policisti v službi ljudi. Kljub prizadevanjem za vzpostavljajanje lokalnega partnerstva v okviru varnostnih sosvetov glavno odgovornost za reševanje varnostne problematike še vedno nosi policija. Glavni izzivi za prihodnost tako ostajajo, kako pritegniti lokalno prebivalstvo k sodelovanju pri prizadevanjih za večjo varnost in kako utrditi uvajanje in izvajanje filozofije policijskega dela v skupnosti ter kako zagotoviti visoko stopnjo integritete na obeh straneh partnerskega sodelovanja.

I Uvod

Policijsko delo v skupnosti je hkrati »filozofija (način razmišljanja) in organizacijska strategija (način udejanjanja filozofije) z namenom skupnega reševanja problemov v skupnosti, ki se nanašajo na kriminaliteto, prepovedane droge, strah pred kriminaliteto, kršenje reda in vprašanja glede kakovosti življenja v soseski« (Trojanowicz, 1990, v Meško, 2001: 285). Policijsko delo v skupnosti je bilo v Sloveniji uvedeno kot del procesa demokratizacije in prenosa idej o policijskem delu z Zahoda po družbenopolitičnih spremembah leta 1990 (Meško in Lobnikar, 2005a; Meško, 2009; Lobnikar in Meško, 2010), podobno kot v nekaterih drugih evropskih državah (Mitar, 1995). Toda nekateri elementi policijskega dela v skupnosti so bili v slovenski policiji bolj ali manj prisotni vse od konca druge svetovne vojne dalje. Po Zakonu o narodni milici iz leta 1946 je bila osnovna enota splošne narodne milice postaja narodne milice, katere območje je bilo razdeljeno na patroljne okoliše oziroma rajone. Kljub centralističnemu vodenju je bila ena izmed nalog miličnikov tudi spoznavanje ljudi in zemljišča na območju svoje postaje. Leta 1950 so se začeli uveljavljati kombinirani patroljni obhodi, pri katerih je lahko samoiniciativnost miličnikov prišla bolj do izraza. Takšna oblika dela je vplivala tudi na vzpostavitev informativne mreže miličnika v nekem kraju, s čimer je varnostno pomembne informacije milica dobila tudi takrat, ko miličnikov ni bilo na terenu. Leta 1953 so v ljudski milici začeli uvajati novo obliko terenskega dela – sektorsko službo. Sektorski miličnik je službo v svojem sektorju opravljal po lastnem preudarku, poleg tradicionalnih represivnih nalog milice je opravljal tudi preventivne naloge in sodeloval z državljani. Po letu 1963 so se območja postaj milice uskladila z območji takratnih občin in so bila dalje razdeljena na obhodne okoliše, ki pa so se teritorialno prekrivali z območji novoustanovljenih krajevnih skupnosti. Vodja obhodnega okoliša je tako skrbel predvsem za javno varnost, s poudarkom na širšem in pristnejšem sodelovanju z občani v krajevni skupnosti. Po letu 1976 je varnostni okoliš, pred tem obhodni okoliš, prevzel vodja varnostnega okoliša in dobil vrsto novih nalog, večinoma povezanih z razvojem sistema družbene samozaščite in izvrševanjem zadev javne varnosti na območju varnostnega okoliša (Policija, 2012b). Opisani dejavniki v sistemu družbene samozaščite v sedemdesetih letih 20. stoletja so predstavljali zametke današnje vloge

vodje policijskega okoliša ter partnerskega sodelovanja na področju zagotavljanja varnosti. Takšna preventivna vloga policije takrat ni povsem zaživela, najverjetneje zato, ker je šlo za institucionalizirano, ideološko naravnano ter s predpisi vsiljeno obliko samozaščitnega obnašanja (Kolenč, 2003; Policija, 2012b).

Po neodvisnosti Slovenije, leta 1991, so bile stare prakse družbenega nadzorstva opuščene in zvrstili so se poskusi reform, ki bi slovensko policijo približale zahodnim idejam o policijskem delu. Kot mnoge druge postkomunistične države je tudi Slovenija na deklarativni ravni sledila konceptu policijskega dela v skupnosti po vzoru Združenih držav Amerike in Velike Britanije, vendar pa se je zaradi naglice in pomanjkljivega razumevanja temeljne filozofije ter osnovnih zahtev, predvsem pa zakonske ureditve, ki policiji ne daje tako obsežne diskrecije kot v državah, od koder izvira sodobna filozofija policijskega dela v skupnosti, zataknilo pri implementaciji (Meško in Klemenčič, 2007; Meško, 2009).

V članku je policijsko delo v skupnosti v Sloveniji obravnavano z dveh zornih kotov, prakseološkega in znanstvenoraziskovalnega. Najprej so prikazani nekateri pristopi k policijskemu delu v skupnosti v zadnjih letih. Sledita identifikacija in analiza političnostrateških usmeritev za delovanje policije in policistov v lokalnih skupnostih. Ta se implementira z normativnopravnim in organizacijsko-funkcionalnim vidikom policijskega dela v skupnosti, ki se najočitneje manifestira v delovanju vodij policijskih okolišev in varnostnih sosvetov. Razvoju policijskega dela v skupnosti je sledil tudi interes raziskovalcev, zato so v drugem delu članka predstavljene najpomembnejše raziskave s tega področja v Slovenji, in sicer na način, da je iz njihovih ugotovitev moč sklepati o dejanski razvitosti, dometu in učinkih policijskega dela v skupnosti. Raziskave so namreč najpogosteje zajele prebivalstvo, policiste in predstavnike občin, to pa so glavni protagonisti policijskega dela v vsaki skupnosti.

2 Policijsko delo v skupnosti v praksi

2.1 Političnostrateške usmeritve za policijsko delo v skupnosti

Policijsko delo v skupnosti je prej kot v zakonodaji opredeljeno v strateškousmerjevalnih in operativnih dokumentih Ministrstva za notranje zadeve in policije. To še posebej velja za obdobje zadnjih desetih let. V dokumentu *Temeljne usmeritve za pripravo srednjeročnega načrta razvoja in dela policije za obdobje od leta 2003 do 2007* (Ministrstvo za notranje zadeve, 2003) je bilo tako zapisano, da je osnovno vodilo slovenske policije opravljanje policijske dejavnosti v skupnosti, pri čemer izhaja iz poslanstva, da pomaga ljudem, skrbi za njihovo varnost in varnost premoženja, ter vizije, da s partnerstvom s posamezniki in skupnostjo zagotavlja varno življenje ljudi. V *Letnem načrtu dela policije za leto 2003* (Ministrstvo za notranje zadeve, 2003) je bil zastavljen strateški cilj, to je razvijanje partnerskega odnosa s posamezniki in skupnostmi. Njegovi podcilji so bili usmerjeni v vzpostavitev in razvoj partnerskega odnosa med policijo in državljani v vseh lokalnih skupnostih, dosledno upoštevanje usmeritev policijske dejavnosti v skupnosti in usmeritev za izvajanje preventivnega dela ter razvoja preventivnih programov za varnost v skupnostih.

Tudi trenutno veljavne *Temeljne usmeritve za pripravo srednjeročnega načrta razvoja in dela policije v obdobju 2008–2012* (Ministrstvo za notranje zadeve, 2008) poudarjajo vzpostavljjanje in razvijanje partnerstva s skupnostjo, omenjeni pa sta tudi spremenjena vloga vodje policijskega okoliša ter večja prisotnost vseh policistov na terenu. Natančneje, v obliki usmeritve, so zgornji poudarki zapisani v *Srednjeročnem načrtu razvoja in dela policije za obdobje 2008–2012* (Ministrstvo za notranje zadeve, 2007). Med drugim je predvideno razvijanje novih metod dela policije v lokalni skupnosti ter preventivnih programov. Aktualne *Usmeritve in obvezna navodila za pripravo letnega načrta dela policije v letu 2011* (Ministrstvo za notranje zadeve, 2010 a) narekujejo, naj letni načrt odraža prioriteto krepitev preventivnih dejavnosti in policijskega dela v skupnosti. Naloga policije v tekočem letu je tudi, da preveri ustreznost teritorialne razdelitve obstoječih policijskih okolišev, opredeli nove oblike neposrednega sodelovanja in vzdrževanja stikov vodje policijskega okoliša in drugih policistov s prebivalci v urbanih okoljih ter po potrebi dopolni oziroma na novo

opredeli naloge vodij policijskih okolišev – ti naj postanejo dobri poznavalci problematike v lokalnem okolju in delujejo predvsem preventivno.

Na ravni kriminalitetne politike Republike Slovenije je policijsko delo v skupnosti omenjeno v *Resoluciji o preprečevanju in zatiranju kriminalitete* iz leta 2006. Med drugim je tu zapisano, da lahko na področju kriminalitete na lokalni ravni situacijsko preventivno uspešno deluje zlasti policija, ki je že pred leti začela izvajati strategijo policijskega dela v skupnosti. Poudarek je na metodah in oblikah dela, kot so svetovanje, delo v posvetovalnih telesih, delo v policijskih pisarnah, izobraževanje otrok in odraslih ter neformalne oblike druženja in povezovanja z državljani. Posebej je izpostavljena vloga vodje policijskega okoliša. K večjemu občutku varnosti državljanov in demotivaciji potencialnih storilcev kaznivih dejanj naj bi prispevali predvsem fizična prisotnost policistov na lokalni ravni, njihova vpetost v življenje lokalnega okolja (seznanjenost s problemi, osebni stik s problematičnimi osebami, zlasti mladimi, ustno svetovanje in opozarjanje) in njihov osebni zgled. Po drugi strani pa *Resolucija o nacionalnem programu preprečevanja in zatiranja kriminalitete za obdobje 2007–2011* (2007) policijskega dela v skupnosti eksplicitno sploh ne omenja! Zadrego vsaj deloma popravlja predlog *Resolucije o nacionalnem programu preprečevanja in zatiranja kriminalitete za obdobje 2012–2016* (Ministrstvo za notranje zadeve, 2011), kjer je zapisano, da policijsko delo v skupnosti trenutno predstavlja enega izmed osrednjih konceptov pri (policijskem) preprečevanju kriminalitete in zmanjševanju strahu pred njo.

Razlog, da omenjeni predlog novega nacionalnega programa preprečevanja in zatiranja kriminalitete pripisuje policijskemu delu v skupnosti tako velik pomen, gre verjetno iskati tudi v stališčih in prepričanjih policijskega vodstva. Generalni direktor slovenske policije je namreč ob različnih priložnostih poudaril pomen odprtosti in sodelovanja policije z drugimi institucijami, skupnostmi in posamezniki. Tudi na okrogli mizi o pripravi omenjene resolucije je poudaril izjemen pomen partnerskega odnosa z občani in civilno družbo za uspešno delo policije in pravosodja, za kar je potreben multidisciplinarni pristop h kriminalitetni politiki, ki predvideva tesno medresorsko sodelovanje in vključevanje različnih udeležencev pri iskanju sodobnejših in učinkovitejših rešitev za preprečevanje in zatiranje kriminalitete (Jere, Eman in Bučar, 2011).

Za implementacijo policijskega dela v skupnosti pa zgolj deklarativne zaveze na političnostrateški ravni niso dovolj, ampak se morajo te udejanjiti v obstoječih in novo oblikovanih normativnopravnih okvirih delovanja policije, ki se mora v ta namen ustrezno organizirati in prilagoditi svoje metode dela. Primer takšnih praktičnih rešitev bo predstavljen v naslednjem podglavju.

2.2 Normativnopravni in organizacijsko-funkcionalni vidik policijskega dela v skupnosti

Zakon o policiji (1998) določa, da je slovenska policija organ v sestavi Ministrstva za notranje zadeve in opravlja naloge na treh ravneh – državni (Generalna policijska uprava), regionalni (policijske uprave) in lokalni (policijske postaje). Območje policijskih postaj je razdeljeno na policijske okoliše, ki lahko obsegajo eno ali več občin, lahko pa tudi zgolj del občine. Policijski okoliš je namenjen uresničevanju socialne funkcije policije, vodja policijskega okoliša pa je nosilec preventivnih nalog na območju lokalne skupnosti. Kadar je to potrebno zaradi varnostne problematike ali oddaljenosti od policijske postaje, se lahko v objektih zunaj sedeža policijskih postaj določijo policijske pisarne, ki tako omogočajo neposredno policijsko prisotnost (Zakon o policiji, 1998). Policija sodeluje v okviru svojih pristojnosti z organi lokalnih skupnosti, organizacijami in institucijami na področjih, ki se nanašajo na izboljšanje varnosti v lokalni skupnosti. Z njimi sporazumno ustanavlja svete, sosvete, komisije ali druge oblike partnerskega sodelovanja na področju varnosti, kar je temelj za policijsko delo v skupnosti (21. člen Zakona o policiji, 1998). Leta 2011 je bilo v Sloveniji 7666 policistov (5945 uniformiranih policistov in 885 kriminalistov) oziroma en policist na 267 prebivalcev (Policija, 2012).

Policijsko delo v skupnosti je le do neke mere normativnopravno determinirano. Kot rečeno, Zakon o policiji (1998) v 21. členu predvideva sodelovanje policije z organi lokalnih skupnosti in z drugimi organi, organizacijami ter institucijami na področjih, ki se nanašajo na izboljšanje varnosti v lokalni skupnosti. Zakon o občinskem redarstvu (2006) določa, da občinski svet sprejme občinski program varnosti, s katerim so, na podlagi ocene varnostnih razmer, določene vrste in obseg nalog občinskega redarstva. Z 9. členom zakona je določeno, da redarji pri opravljanju nalog in pooblastil sodelujejo s policisti.

2.2.1 Varnostni sosveti

Zakon o lokalni samoupravi (2007) v 29. členu županom omogoča ustanovitev posvetovalnih teles na področju problematike v lokalni skupnosti (občini). Za potrebe partnerskega sodelovanja na področju preprečevanja kriminalitete in odzivanja na nered v skupnostih se ustanavljajo sveti, sosveti, komisije ali druge podobne oblike sodelovanja. Varnostni sosveti so del strategije policijskega dela v skupnosti in predstavljajo organiziran način določanja prednostnih nalog na področju kriminalne preventive in zagotavljanja varnosti na lokalni ravni (Meško, 2004; Meško in Lobnikar, 2005; Meško, Nalla in Sotlar, 2006). V Sloveniji tako v posameznih občinah deluje 179 varnostnih sosvetov. V večini primerov so ustanovitelji sosvetov župani, v njih pa sodelujejo še policisti, predstavniki šol, socialnih služb, zasebnovarnostnih podjetij, društev, nevladnih organizacij in zasebnih podjetij (Ministrstvo za notranje zadeve, 2010).

Varnostni sosvet naj bi torej predstavljal telo, v katerem se srečujejo lokalna skupnost, policija in druge interesne skupine iz lokalnega okolja ter iščejo skupne rešitve za izboljšanje varnosti na lokalni ravni. Podobna praksa, s sveti za varnost v vsaki lokalni skupnosti, je obstajala v Sloveniji že pred letom 1991, ko sta bili preventiva kriminalitete in javna varnost promovirani in izvajani v okviru sistema družbene samozaščite, ki je izhajal iz ideologije in prakse socializma kot družbenopolitičnega in gospodarskega koncepta razvoja družbe. V tem smislu gre torej za ponovno uvedbo že znanih strategij zagotavljanja varnosti na lokalni ravni v novo družbenopolitično okolje (Meško, 2006). Posvetovalna telesa se ukvarjajo s področji prometne varnosti, zagotavljanja javnega reda in miru ter preprečevanja kriminalitete. V sklop njihovih nalog sodi analiziranje varnostnih razmer v lokalni skupnosti, oblikovanje strategij s področja varnosti, izvajanje projektov, pridobivanje finančnih sredstev,¹ ustanavljanje delovnih skupin na ravni sosesk, mestnih četrti in krajevnih skupnosti, izdajanje preventivnega gradiva (zloženke, plakati), organiziranje okroglih miz, javnih tribun ter seznanjanje javnosti z delom posvetovalnih teles (Kolenc, 2002). K delovanju varnostnih sosvetov in

¹ Finančna sredstva za delovanje posvetovalnega telesa niso formalno zagotovljena, zato jih posamezna posvetovalna telesa pridobivajo na različne načine – s črpanjem sredstev iz državnega proračuna, donacij, prispevkov podjetij, organizacij in posameznikov (Kolenc, 2002).

policijskemu delu v skupnosti nasploh je slovenska policija prispevala veliko, glavni izziv pa ostaja, kako pritegniti lokalno prebivalstvo k skupnem reševanju varnostne problematike (Meško, 2006).

2.2.2 Vodja policijskega okoliša

Po osamosvojitvi Slovenije, še posebej pa po spremembi družbenopolitičnega in gospodarskega sistema, se je policija lotila postavljanja novih temeljev policijske preventive in policijskega dela v skupnosti. Leta 1992 je začela *Idejni projekt javne varnosti*, ki se je leta 1995 preimenoval v *Projekt Policija*. Ena od osnovnih značilnosti preventivnega policijskega dela naj bi bilo stalno aktivno komuniciranje z javnostjo, s ciljem njenega varnostnega ozaveščanja in vključevanja drugih javnih služb ter državljanov v nadzorovanje motečih in nevarnih pojavov (Žaberl, 2004). Takšno komuniciranje poteka tudi prek neposrednega stika policistov (še posebej vodij policijskih okolišev) s prebivalci v lokalni skupnosti. V procesu reorganizacije policije na lokalni ravni v letu 1992 je iz 635 nekdanjih varnostnih okolišev nastalo 318 na novo ustanovljenih policijskih okolišev (Meško in Lobnikar, 2005; Žerak, 2004).

Vodja policijskega okoliša je varnostni partner državljanov, nanj se lahko državljanji obračajo po nasvet in pomoč, za vodje policijskih okolišev so navadno postavljeni policisti z dolgoletnimi izkušnjami in komunikacijskimi sposobnostmi. Na uradni strani slovenske policije (Policija, 2012 a) so zapisana imena vseh 317 vodij policijskih okolišev v Sloveniji, na voljo pa so tudi osnovne informacije o nalogah vodij policijskih okolišev, napotki, kdaj poklicati vodjo policijskega okoliša, in poziv k soustvarjanju ugodnih varnostnih razmer (Kolenc, 2002; Lobnikar in Meško, 2010).

Vodja policijskega okoliša je nosilec policijskega dela v skupnosti, zadolžen je za sodelovanje z drugimi policisti, prebivalci, predstavniki lokalne skupnosti, društvi, organizacijami, gospodarskimi družbami, zavodi, organi in organizacijami ter drugimi interesnimi združenji (Meško in Lobnikar, 2005a). V okviru svojega predvsem preventivnega delovanja med drugim sodeluje pri preprečevanju in odkrivanju kaznivih dejanj ter storilcev, ugotavlja in nadzoruje kriminalna žarišča, seznanja prebivalce s pojavnimi oblikami kriminalitete in kršitvami, jih opozarja

na kazniva dejanja in prekrške ter jim svetuje v zvezi s preprečevanjem teh, predava v šolah in vrtcih, obiskuje oškodovance in žrtve, vrača najdene oziroma zasežene predmete ter pridobiva informacije z razgovori (Policija, 2011a). Naloge vodij policijskega okoliša opredeljujejo *Pravila policije, Strategija v skupnost usmerjenega policijskega dela, Usmeritve za izvajanje preventivnega dela in Ukrepi za izboljšanje v skupnost usmerjenega policijskega dela* (Meško in Lobnikar, 2005; Virtič in Lobnikar, 2004).

Policijsko delo v skupnosti je tudi predmet usposabljanja policistov na temeljnem usposabljanju in kasneje na usposabljanjih vodij policijskih okolišev. Usposabljanj za policijsko delo v skupnosti se udeležujejo tako vodje policijskih okolišev kot tudi predstojniki policijskih postaj. Izhodišča za usposabljanje s področja policijskega dela v skupnosti so prispevki tako policistov kot raziskovalcev (Meško, 2001; Mikulan, 1997).

3 Policijsko delo v skupnosti – ugotovitve raziskav

Kot kaže, implementacija policijskega dela v skupnosti ni bila popolnoma zadovoljiva (Meško in Lobnikar, 2005; Meško in Klemenčič, 2007). Še posebej začetki so bili zaznamovani z organizacijskimi, kadrovskimi in vsebinskimi težavami (Pečar, 2002). Glavne ovire pri implementaciji so povezane s pomanjkljivo prilagoditvijo uvoženega modela slovenskemu pravnemu in družbenemu kontekstu ter s konceptualnimi težavami filozofije policijskega dela v skupnosti, poraja pa se tudi vprašanje profesionalnosti policijskega dela nasploh (Meško in Klemenčič, 2007). Kljub številnim reformam po letu 1991 še ni prišlo do ključnih sprememb v miselnosti policistov, še posebej pri posameznikih, ki so se policiji pridružili pred letom 1990, kar priča o dobro poznanem razkoraku med sprejetimi strategijami in njihovim dejanskim uresničevanjem v praksi. V slovenskem prostoru je »policijsko delo v skupnosti« obstajalo že pred letom 1991, vendar bolj ideološko naravnano, v smislu vseobsegajočega družbenega in političnega nadzorovanja državljanov, zato lahko izkušnje in spomini na komunistični režim po eni strani delujejo pozitivno na pripravljenost javnosti za sodelovanje, po drugi strani pa lahko ljudi

odvračajo od sodelovanja. Nekatere prakse namreč spominjajo na vzvođe razširjenega totalnega državnega nadzorstva, medtem ko so druge sprejete kot osnovni dejavniki varnosti skupnosti in vzdrževanja javnega reda (Meško in Klemenčič, 2007; Meško, 2009). Predlogi občanov za uspešnejše policijsko delo v skupnosti se nanašajo predvsem na policijske patrulje v lokalnem okolju, prisotnost in dostopnost policistov na terenu, izboljšanje komuniciranja in sodelovanja med policisti in lokalnim prebivalstvom ter razvijanje komunikacijskih in socialnih veščin in poglobljanje znanja policistov s področja kulturne raznolikosti.

Takšne in podobne ugotovitve izhajajo iz raziskav s področja policijskega dela v skupnosti, ki so bile od leta 1998 opravljene na različnih vzorcih policistov, prebivalcev, županov, občinskih svetnikov in drugih z območij posameznih policijskih uprav, občin, mest in statističnih regij (tabela 1). Ugotovitve nudijo oris razvoja policijskega dela v skupnosti v Sloveniji in osvetlujejo problematiko, ki se poraja v procesu njegove implementacije.

Tabela 1: Kronološki in tematski pregled raziskav o policijskem delu v skupnosti v Sloveniji

Naslov in avtorji	Leto	Preučevani vzorec	Predmet raziskovanja	Vrsta raziskave in metode zbiranja podatkov
Strah pred kriminaliteto, policijsko preventivno delo in javno mnenje o policiji (G. Meško in sodelavci)	1998	Prebivalci z območja Metlike, Severne Primorske in Ljubljane (n = 343)	Občutki strahu pred kriminaliteto; pojavi, ki ogrožajo ljudi; stališča do policijskega preventivnega dela.	Kvantitativna – anketiranje
V skupnost usmerjeno policijsko delo v mestu Ljubljana: ugotavljanje potreb za ustanovitev mestne policije ali redefiniranje dela državne policije (M. Pagon in B. Lobnikar)	2000	Policisti (n = 95) in prebivalci Ljubljane (n = 75)	Odnos do v skupnost usmerjenega policijskega dela, pripravljenost in percepcija pripravljenosti prebivalcev za sodelovanje pri policijskem delu.	Kvantitativna – anketiranje

Naslov in avtorji	Leto	Preučevani vzorec	Predmet raziskovanja	Vrsta raziskave in metode zbiranja podatkov
Zagotavljanje varnosti v lokalni skupnosti (G. Meško)	2003, 2004	Predstavniki varnostnih sosvetov (n = 178)	Ustanavljanje, delovanje in vloga varnostnih sosvetov, odgovornost za reševanje lokalne varnostne problematike, vloga policije pri preprečevanju kriminalitete na lokalni ravni, partnersko sodelovanje, občutki ogroženosti in strah pred kriminaliteto, policijsko delo v skupnosti.	Kvantitativna in kvalitativna – okrogle mize in anketiranje
Stališča komandirjev policijskih postaj do policijskega dela v skupnosti (F. Kosmač in V. Gorenak)	2004	Komandirji policijskih postaj (n = 53)	Zadovoljstvo s posameznimi segmenti dela, zadovoljstvo z vsebino temeljnih dokumentov s področja policijskega dela v skupnosti, ocena seznanjenosti vodij policijskih okolišev z vsebino temeljnih dokumentov na področju policijskega dela v skupnosti, ocena dela vodij policijskih okolišev, ocena sodelovanja v posvetovalnih telesih lokalnih skupnosti, ocena potrebe po določenih znanjih vodij policijskih okolišev.	Kvantitativna – anketiranje
Raziskava o ocenah in stališčih prebivalcev obmejnih območij do dela policistov na bodoči schengenski meji (B. Lobnikar in sodelavci)	2005	Prebivalci obmejnega pasu z Republiko Hrvaško (n = 533)	Ocena in stališča prebivalcev do dela policistov – zaupanje in zadovoljstvo z delom policistov, občutek varnosti, ocena vedenjskih značilnosti policistov, pripravljenost prebivalcev za sodelovanje s policijo.	Kvantitativna – anketiranje
Razhajanje med oceno stanja in med pričakovanji ljudi do policije z območja PU Maribor (F. Vrtič)	2005	Prebivalci z območja Policijske uprave Maribor (n = 1006)	Ocene policistov v postopkih, o občutku varnosti, o zaupanju policiji, ocena legitimnosti dela policistov, zadovoljstvo z delom policistov.	Kvantitativna – telefonsko anketiranje
Policing in a post-socialist country: critical reflections (G. Meško)	2006	Policisti (n = 847)	Profesionalnost slovenske policije, policijska kultura, podpora nadrejenih, komunikacija znotraj organizacije, percepcija pripravljenosti prebivalcev za sodelovanje pri policijskem delu, zadovoljstvo z delom, mnenje o policijskem delu v skupnosti.	Kvantitativna – anketiranje

Naslov in avtorji	Leto	Preučevani vzorec	Predmet raziskovanja	Vrsta raziskave in metode zbiranja podatkov
Raziskava stanja na področju v skupnost usmerjenega policijskega dela – stališča občinskih varnostnih sosvetov (Ministrstvo za notranje zadeve)	2010	Občine, ki imajo ustanovljene varnostne sosvete (n = 117)	Stanje na področju policijskega dela v skupnosti, analiza stališč članov občinskih varnostnih sosvetov o različnih vidikih sodelovanja med lokalno skupnostjo, policijo in občinskimi redarstvi.	Kvantitativna – anketiranje
Javnomnenjska raziskava o ocenah in stališčih prebivalcev Republike Slovenije o delu policije 2010 (M. Černič, M. Makarovič in M. Macur)	2010	Polnoletni prebivalci Slovenije (n = 2007)	Zaupanje v policijo, zadovoljstvo z delom policije, mnenje o nadzoru nad policijo, ocene lastnosti policije, ocene uspešnosti delovanja policije, primerjava s policijami v drugih evropskih državah, pripravljenost sodelovati s policijo, ocena sodelovanja policije z lokalnim okoljem, ocenjevanje preventivnih akcij.	Kvantitativna – telefonsko anketiranje
Zagotavljanje varnosti v lokalni skupnosti (V. Gorenak in I. Gorenak)	2010	Župani in občinski svetniki v Sloveniji (n = 520)	Ocene in stališč županov in svetnikov do dela policistov, njihova pripravljenost za sodelovanje s policisti.	Kvantitativna – anketiranje
CRP – Občutki ogroženosti in zagotavljanje varnosti v lokalnih skupnostih, ki ga izvaja Fakulteta za varnostne vede Univerze v Mariboru (G. Meško in sodelavci)	2010–2012 (v teku)	Policisti (n = 581), prebivalci (n = 961), policijski šefi (n = 24), župani – predstavniki občin in civilne družbe (n = 24)	Stopnja vpetosti policije v posamezne lokalne skupnosti, partnerstvo med policijo in lokalnimi skupnostmi, obstoječe oblike policijskega dela v skupnosti, delovanje varnostnih sosvetov v občinah in odzivanje policije na subjektivne in objektivne oblike ogroženosti lokalnega prebivalstva.	Kvantitativna in kvalitativna – anketiranje, skupinski usmerjeni intervjui

V letu 1998 je bila med prebivalci z območja Metlike, Severne Primorske in Ljubljane izvedena raziskava, v kateri so anketiranci med drugim poročali o svojih stališčih do policijskega preventivnega dela. Ugotovitve so pokazale, da ljudje pričakujejo sodelovanje policije in so tudi pripravljeni sodelovati z njo – policistom bi pomagali, jim posredovali informacije, ne bi pa jim dovolili vstopa v svoje stanovanje (Meško et al. , 2000).

Raziskava iz leta 2000 o razlikah med policisti in prebivalci v mestu Ljubljana in okolici, v odnosu do policijskega dela v skupnosti in pripravljenosti prebivalcev za sodelovanje pri posameznih policijskih opravilih je pokazala, da so tako policisti kot prebivalci bolj naklonjeni policijskemu delu v skupnosti kot tradicionalnim pristopom k izvajanju policijske dejavnosti. Zanimiva je tudi ugotovitev, da so prebivalci pripravljene sodelovati s policisti v veliko večji meri, kot to zaznavajo policisti (Pagon in Lobnikar, 2001).

Rezultati raziskave o stališčih komandirjev policijskih postaj o policijskem delu v skupnosti iz leta 2004 kažejo, da so komandirji relativno zadovoljni z motiviranostjo vodij policijskih okolišev za delo v skupnostih, z vsebino strategije policijskega dela v skupnosti in usmeritvami za izvajanje policijskega preventivnega dela, bistveno manj pa so zadovoljni z navodili za evidentiranje preventivnega dela. Po mnenju komandirjev policijskih postaj vodje policijskih okolišev v celoti in zelo dobro poznajo vsebino dokumentov, ki opredeljujejo policijsko delo v skupnosti, prav tako ocenjujejo, da vodje policijskih okolišev v manjši meri opravljajo represivne naloge. Komandirji so ocenili, da ima policija ustrezne zakonske podlage za delo v posvetovalnih telesih, komandirji sami tudi sodelujejo pri njihovem ustanavljanju, vendar čutijo premalo posluha lokalnih skupnosti za delo v posvetovalnih telesih (Kosmač in Gorenak, 2004).

Meško in Lobnikar (2005) v študiji o varnostnih sosvetih ugotavljata, da je vzpostavljanje lokalnega partnerstva prek varnostnih sosvetov sicer korak v pravo smer, ki pa, kot kaže, do zdaj še ni prineslo zelenih rezultatov. Glavna odgovornost za reševanje raznovrstnih problemov je še vedno na plečih policije. Po mnenju vprašanih so namreč za reševanje varnostne problematike na lokalni ravni v največji meri odgovorni policisti, sledijo subjekti socialnega skrbstva, državno tožilstvo, sodišča, nevladne organizacije in na koncu izobraževalne institucije. Vprašani so menili, da so ovire za reševanje varnostne problematike v okviru varnostnih sosvetov povezane predvsem z nejasno opredeljenimi vlogami sodelujočih, različnim pojmovanjem varnostne problematike, nerazumevanjem partnerskega odnosa, nezainteresiranostjo ljudi in centralizirano ureditvijo. Avtorja ugotavljata, da imajo preventivne dejavnosti na lokalni ravni več vpliva na zmanjševanje strahu pred kriminaliteto in

občutkov ogroženosti kot pa na dejansko zmanjšanje nereda in kriminalitete v skupnostih.

Lobnikar in sodelavci (2005) so med prebivalci ob bodoči schengenski meji izvedli raziskavo o njihovih ocenah in stališčih do dela policistov. Anketiranci so med drugim izrazili potrebo po večjem sodelovanju policije s prebivalstvom, komuniciranju z njimi in nudenju pomoči. Glede na ugotovitve so prebivalci večinoma pripravljeni sodelovati s policisti – skoraj polovica jih je izrazila pripravljenost za posredovanje podatkov o ilegalnih prehodih državne meje, več kot polovica anketirancev bi bila pripravljena poročati o raznih oblikah policijske korupcije in o storjenem kaznivem dejanju. Manjšo pripravljenost za sodelovanje pa so anketirani izkazali pri opravih, v katera v preteklosti policija prebivalcev ni tradicionalno vključevala – skupno patroljiranje, določanje policijskih pooblastil, ocenjevanje uspešnosti in zakonitosti policijskega dela.

Na območju Policijske uprave Maribor je v letu 2005 potekala raziskava o razhajanju med oceno stanja in med pričakovanji ljudi do policije (Virtič, 2006). Rezultati so pokazali, da so prebivalci z delom policije zadovoljni, a vendar po njihovi oceni policisti ne dosegajo tega, kar ljudje od njih pričakujejo. Predvsem pričakujejo več zavzetosti pri reševanju njihovih problemov, več kot polovica prebivalcev pa je tudi pripravljena sodelovati s policijo.

Rezultati študije o profesionalnosti slovenske policije (2006) kažejo, da je 61,2 odstotka policistov v vzorcu 847 policistov odgovorilo, da policijsko delo v skupnosti ni izguba časa in da je koristno za policijo in ljudi v skupnostih. Vsi vodje policijskih okolišev so na to vprašanje odgovorili pritrdilno. Problemi, ki so jih navedli, so, da je malo ljudi pripravljeno sodelovati s policijo pri reševanju problemov v soseskah, kjer živijo (28 odstotkov), in da jih je še manj pripravljenih sodelovati pri nudenju informacij pri preiskovanju kriminalitete (21 odstotkov), vendar pa so v nekoliko večjem številu pripravljeno poklicati na policijo in jo obvestiti o sumljivih pojavih (35 odstotkov). Problem, ki so ga navedli vodje policijskih okolišev, je pomanjkanje policistov na policijskih postajah, kar vodi v to, da vodje policijskih okolišev opravljajo tudi druge policijske naloge in jim zato zmanjkuje časa za policijsko delo v skupnosti (Meško, 2006a).

Ministrstvo za notranje zadeve je leta 2010 naročilo raziskavo stališč slovenske javnosti o policiji (Černič, Makarovič in Macur, 2010), ki je pokazala, da so prebivalci zadovoljni s sodelovanjem policije z lokalnim okoljem. Prebivalci so najboljše ocenili trud policistov pri reševanju težav, najslabše pa njihovo prisotnost na terenu. Dve tretjini vprašanih sta menili, da se policisti trudijo ali zelo trudijo pri reševanju težav v lokalnem okolju. Sodelovanje med ljudmi in vodjo policijskega okoliša so vprašani ocenili kot zadovoljivo, pri čemer več kot polovica vprašanih meni, da vodja policijskega okoliša dobro ali zelo dobro sodeluje z ljudmi v skupnostih.

V raziskavi o stališčih članov občinskih varnostnih sosvetov o različnih vidikih sodelovanja med lokalno skupnostjo, policijo in občinskimi redarstvi, ki je bila izvedena konec leta 2009 in v začetku leta 2010 pod okriljem Ministrstva za notranje zadeve (Ministrstvo za notranje zadeve, 2010), so člani varnostnih sosvetov poročali, da se navadno sestajajo enkrat do trikrat letno, za varnost v občinah pa skrbi predvsem policija, sledijo občinska redarstva in družbe za zasebno varovanje.

V letu 2010 je bila izvedena raziskava o ocenah in stališčih županov in svetnikov 42 slovenskih občin. Župani in občinski svetniki so med različnimi področji (zadovoljstvo z delom policistov, uspešnost policistov, varnostno počutje, pripravljenost za sodelovanje s policisti, sodelovanje policistov z občani, medosebne kompetence policistov) najboljše ocenili pripravljenost za sodelovanje s policisti, slabše (s povprečno oceno 3,26 na lestvici od 1 do 5) pa so ocenili sodelovanje policistov z občani in varnostno počutje (Gorenak in Gorenak, 2011).

Zanimivost preučevanja policijskega dela v skupnosti se kaže tudi v sodelovanju policistov v raziskovalnem delu Fakultete za varnostne vede in drugih fakultet. Ti so v praksi izvajali in v okviru študija preučevali policijsko delo v skupnosti (na primer: Meško, Bahor in Kosmač, 2004; Žerak, 2004; Gorenak in Prijatelj, 2005; Pungerčar in Meško, 2005; Tomaževic in Koporec, 2007; Virtič in Gorenak, 2008; Smolej in Gorenak, 2011; Majcenovič, 2011).

Kot primer akcijskega raziskovalnega projekta s področja policijskega dela v skupnosti je treba omeniti projekt »*Nazaj k ljudem*« (Ivančič,

2011). V *Usmeritvah in obveznih navodilih za pripravo letnega načrta dela policije v letu 2011* (Ministrstvo za notranje zadeve, 2010a) je projekt naveden kot primer dobre prakse za okrepitev dela policije v skupnosti. Vodstvo policijske uprave Murska Sobota se je leta 2009 odločilo, da začne intenzivne dejavnosti za usmerjanje dela vodij policijskih okolišev, policijskih postaj in policijske uprave v lokalno skupnost, k ljudem. Temeljne naloge, ki so si jih zadali v okviru projekta, so obsegale izboljšanje varnosti v lokalni skupnosti s policijskimi ukrepi in s pomočjo lokalnega prebivalstva; določanje ukrepov v sodelovanju s prebivalci; ter vzpostavitev procesa analize problematike, uskladitve skupnih ukrepov in preverjanje učinkovitosti ob koncu leta. V okviru projekta je policijska uprava Murska Sobota v marcu 2011 organizirala okroglo mizo z naslovom *Sodelovanje lokalne skupnosti in policije*, ki so se je poleg strokovne javnosti, generalnega direktorja policije, direktorjev policijskih uprav ter drugih pripadnikov policije udeležili tudi župani iz Pomurja. Po dveh letih izvajanja se je avtor odločil s pomočjo anketiranja predstavnikov občine in policije ugotoviti, kako dobro poznajo projekt *Nazaj k ljudem* in ali je projekt prispeval k boljšemu sodelovanju in boljši varnosti na lokalni ravni. Med vprašanimi je 55 odstotkov zadovoljnih, 20 odstotkov pa zelo zadovoljnih s trenutnimi varnostnimi razmerami v pomurski regiji, na področju identifikacije problemov, načrtovanja ukrepov, izvajanja nalog ter merjenja učinkov pa po stopnji vpletenosti še vedno prednjači policija. Z vidika uspešnosti sodelovanja policije in lokalne skupnosti v pozitivnem smislu izstopa področje javnih prireditev, negativno pa nasilje nad starejšimi, medvrstniško nasilje, problematika večetnične skupnosti in področje prepovedanih drog.

Ker je policijsko delo v skupnosti prioriteta policijske dejavnosti v Sloveniji, je Ministrstvo za notranje zadeve v okviru Ciljnega raziskovalnega programa »Konkurenčnost Slovenije 2006–2013« predlagalo in financiralo raziskovalni projekt z naslovom *Občutki ogroženosti in zagotavljanje varnosti v lokalnih skupnostih*, ki ga izvaja Fakulteta za varnostne vede Univerze v Mariboru, sofinancira pa Agencija Republike Slovenije za raziskovalno dejavnost skupaj z Ministrstvom za notranje zadeve (2010–2012). Cilji projekta so ugotoviti stopnjovpetosti policije v posamezne lokalne skupnosti, analizirati partnerstva med policijo in lokalnimi skupnostmi ter analizirati obstoječe oblike policijskega dela v skupnosti

in delovanje varnostnih sosvetov v občinah. Projekt vsebuje anketiranje policistov in ljudi v skupnostih v celotni Sloveniji ter usmerjene intervjuje s policijskimi šefi, predstavniki občin in civilne družbe glede pomena in vloge policijskega dela v skupnosti (Svetek, 2011). V okviru raziskave so člani raziskovalne skupine v letu 2011 tudi aktivno sodelovali na treh posvetih na temo sodelovanja policije z lokalno skupnostjo ter spremljali potek teh posvetov. Prvi tak dogodek je bila omenjena okrogla miza *Sodelovanje lokalne skupnosti in policije za varnejšo skupnost* v Murski Soboti. Generalni direktor policije je ob tej priložnosti poudaril, da brez partnerskega odnosa med lokalnimi skupnostmi in policisti programi za zatiranje in preprečevanje varnostnih pojavov nimajo nobene veljave. Po njegovih besedah je potrebno s sodelovanjem med policijo in lokalno skupnostjo občanom vrniti zaupanje in zmanjšati strah ter jim s tem omogočiti kvalitetnejše življenje. Župani pomurskih občin so sodelovanje s policijo pohvalili, želeli pa bi si večje dostopnosti policije in več neposrednih stikov, poleg zaželenih učinkovitosti in pravičnosti so poudarili tudi policistovo prijaznost, tako pri policistih kot tudi pri občanih pa naj bi spodbujali izboljšanje varnostne kulture (Pomurje.si, 2011; Vratarič, 2011). Naslednji posvet, naslovljen *Ohranimo naše mesto varno*, je dva tedna kasneje v podobni zasedbi potekal v Mariboru. Sekretar mariborskega varnostnega sosveta je predstavil delovanje sosveta, ki je po prepričanju udeležencev med najaktivnejšimi v državi ter svoje poslanstvo povezovanja lokalne skupnosti in policije opravlja zgledno. V sklopu sosveta četrtne in krajevne skupnosti organizirajo varnostne kolegije, na katerih razpravljajo o konkretnih lokalnih varnostnih razmerah. Udeleženci posveta so menili, da se s skupnimi dejavnostmi lokalne skupnosti in policije lahko okrepi občutek varnosti, ki je bistvenega pomena za kakovost bivanja v skupnosti. Generalni direktor policije je zatrdil, da se policija prioritarno usmerja k uporabnikom in krepi zavedanje, da so policisti v službi ljudi (Policijska uprava Maribor, 2011). V maju 2011 je bil na temo vpliva varnosti na kakovost življenja v lokalni skupnosti še posvet v Celju. Generalni direktor policije Janko Goršek je ponovno poudaril, da je perspektiva slovenske policije usmerjenost v lokalno okolje, kar pomeni, da reagira na probleme lokalnega okolja, v katerem deluje, in jih rešuje. Z roko v roki z drugimi varnostnimi organi mora policija narediti nekatere korake, da se izboljša varnost v lokalnem okolju, pri čemer je poudarek na delu posameznih policijskih postaj (Possnig, 2011).

Na vseh treh posvetih je bilo zaznati visoko stopnjo pripravljenosti za sodelovanje med občinami in policijo v okviru obstoječe zakonodaje (torej v varnostnih sosvetih), župani menijo, da je treba policiste usposobiti za boljše komuniciranje in transparentno delo, opomnili pa so tudi, naj policijsko delo v skupnosti ne služi zgolj preiskovanju kriminalitete. Glede na odzive tako predstavnikov občinskih uprav kot policije se največji izzivi za prihodnost očitno kažejo na področju sodelovanja policije in občinskih redarstev.

4 Sklepne misli

Policijsko delo v skupnosti v okviru demokratične policijske dejavnosti še ni popolnoma uveljavljeno, saj so ga v Sloveniji na nov način začeli izvajati šele pred dobrim desetletjem. Kljub temu je napredek viden, in vse kaže, da je slovenska policija prebrodila težave, ki se pojavljajo v začetku uveljavljanja novih nadzorstvenih strategij in filozofij. Uspešen razvoj policijskega dela v skupnosti je mogoče pripisati načrtnemu delu v slovenski policiji, saj je policijsko delo v skupnosti ena izmed temeljnih prioritet slovenske policije. To se v praksi kaže tudi v tem, da je policijsko delo v skupnosti sestavni del temeljnega usposabljanja za nove policiste ter del specializiranih usposabljanj za policijske šefe in vodje policijskih okolišev. Z vidika razvoja policijskih ved pa je zelo pomembno dejstvo, da slovenska policija financira raziskovanje policijske dejavnosti, pri čemer ima policijsko delo v skupnosti očitno prednost pred vsemi drugimi oblikami policijske dejavnosti. O tem pričajo raziskave od sredine devetdesetih let 20. stoletja do današnjega dne. Raziskave so pokazale različne probleme, ki so jih v policiji skupaj s predstavniki občin reševali po najboljših močeh. Glede na rezultate preteklih raziskav so prebivalci pretežno zadovoljni s sodelovanjem policije z lokalnim okoljem, pri čemer so sami bolj pripravljeni sodelovati s policisti, kot pa to slednji zaznavajo. Oboji so bolj naklonjeni policijskemu delu v skupnosti kot tradicionalnim pristopom, prebivalci bi si ob tem želeli večje dostopnosti in prisotnosti policije na terenu, policijski komandirji pa čutijo premalo posluha lokalnih skupnosti za delo v posvetovalnih telesih. Policija zatrjuje, da se zaveda potrebe po partnerskem sodelovanju, in se usmerja k uporabnikom ter krepi zavedanje, da so policisti v

službi ljudi. Policijsko delo v skupnosti se je pokazalo kot dokaj učinkovito in uspešno pri ustvarjanju občutkov varnosti in skupnem reševanju varnostnih problemov v skupnosti, pri čemer so se pričakovanja, da bo policijsko delo v skupnosti zdravilo za vse varnostne probleme, ponekod tudi izjalovila. Kot drugje po svetu, se je tudi slovenska policija v začetni fazi soočala s kadrovske težavami, pomanjkljivim znanjem in pomanjkanjem veščin za delo z ljudmi v skladu z načeli policijskega dela v skupnosti. Z vidika razumevanja koncepta in filozofije policijskega dela v skupnosti je bilo nekaj težav, saj so nekateri policijski šefi razumeli takšno delo zgolj kot represivno delo policije v določenih oziroma problematičnih skupnostih. Te težave so bile odpravljene, vendar se občasno pojavijo problemi pomanjkanja policistov, zaradi česar morajo vodje policijskih okolišev opravljati tudi druge policijske naloge, ki so lahko v konfliktu s policijskim delom v skupnosti (Meško, 2006). Z vidika organizacijske kulture v policiji postaja policijsko delo v skupnosti med policisti vse bolj cenjeno, saj jih vse več meni, da takšno policijsko delo prispeva k socialnemu kapitalu v slovenski družbi in da je pomemben del celotne policijske dejavnosti. Konec koncev je prav policija tista, ki si od vključevanja v lokalno skupnost obeta največ, saj je uspeh njenega delovanja močno odvisen od ljudi v skupnosti (Pečar, 2001). Čeprav poglobljene evalvacije učinkov policijskega dela v skupnosti v Sloveniji ni še nihče opravil, je mogoče zaznati, da se pripravljenost ljudi za sodelovanje s policijo po dejavnem uveljavljanju policijskega dela v skupnosti veča (Ivančič, 2011). Kljub velikemu napredku v praksi še vedno obstaja precej velika razlika med idealno filozofijo policijskega dela v skupnosti (Trojanowicz in Bucqueroux, 1990) in njegovo izvedbo v slovenski družbenonadzorstveni praksi (Meško, 2006). Kljub prizadevanjem za vzpostavljanje lokalnega partnerstva v okviru varnostnih sosvetov glavno odgovornost za reševanje varnostne problematike še vedno nosi policija. Zadnje ugotovitve kažejo, da je treba za učinkovito policijsko delo v skupnosti zagotoviti visoko stopnjo integritete na obeh straneh, pri policiji in pri predstavnikih lokalnih skupnosti, predvsem pri županih in direktorjih občinskih uprav. Poudariti je treba, da je integriteta partnerjev pri zagotavljanju varnosti na lokalni ravni (Ziembo-Vogl in Meško, 2000) pomembna sestavina uspešnega policijskega dela v skupnosti.

Viri

- Černič, M., Makarovič, M., in Macur, M. (2010). Javnomenjska raziskava o ocenah in stališčih prebivalcev Republike Slovenije o delu policije 2009. Nova Gorica: Fakulteta za uporabne družbene študije v Novi Gorici.
- Gorenak, V., in Gorenak, I. (2010). Zagotavljanje varnosti v lokalni skupnosti. V: T. Pavšič Mrevlje (ur.), Zbornik prispevkov, 12. slovenski dnevi varstvoslovja. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
- Gorenak, V., in Prijatelj, M. (2005). Stališča in ocene prebivalcev do dela policistov kot kriterij merjenja uspešnosti policije. Organizacija, 38(7), str. 347–353.
- Ivančič, D. (2011). Sodelovanje lokalne skupnosti in policije v Pomurju. Magistrsko delo. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede Univerze v Mariboru.
- Jere, M., Eman, K., in Bučar-Ručman, A. (2011). Priprava nove resolucije o preprečevanju in zatiranju kriminalitete – poročilo o okrogli mizi. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, 62(2), str. 217–220.
- Kolenc, T. (2002). Slovenska policija. Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve, Policija, Generalna policijska uprava.
- Kosmač, F., in Gorenak, V. (2004). Stališča komandirjev policijskih postaj do policijskega dela v skupnosti. V: B. Lobnikar (ur.), 5. slovenski dnevi varstvoslovja (str. 714–726). Ljubljana: Fakulteta za policijsko-varnostne vede.
- Lobnikar, B., in Meško, G. (2010). Responses of police and local authorities to security issues in Ljubljana, the capital of Slovenia. V: M. Cools et al. (ur.), Police, policing, policy and the city in Europe (str. 175–195). The Hague: Eleven International Publishing.
- Majcenovič, N. (2011). Policijsko delo v skupnosti v mestu Maribor: pomen, implementacija in pripravljenost ljudi za sodelovanje s policijo v mestu Maribor. Magistrsko delo. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede Univerze v Mariboru.
- Meško, G. (2001). V skupnost usmerjeno policijsko delo – izziv za slovensko policijo?. Teorija in praksa, 38(2), str. 272–289.
- Meško, G. (2004). Partnersko zagotavljanje varnosti v lokalni skupnosti – želje, ideali in ovire. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, 55(3), str. 258–265.
- Meško, G. (2006a). Policing in a post-socialist country: critical reflections. V: Understanding crime: Structural and developmental dimensions, and their implications for policy (Plenary address at the annual conference of the EŠC). Tübingen: Institut für Kriminologie der Universität Tübingen.
- Meško, G. (2006). Perceptions of Security: Local Safety Councils in Slovenia. V: U. Gori in I. Paparella (ur.), Invisible Threats: Financial and Information Technology Crimes and National Security (str. 69–89). Amsterdam: IOS Press.
- Meško, G. (2009). Transfer of Crime Control ideas – Introductory Reflections. V: G. Meško in H. Kury (ur.), Crime Policy, Crime Control and Crime Prevention – Slovenian Perspectives (str. 5–19). Ljubljana: Tipografija.

- Meško, G. , in Klemenčič, G. (2007). Rebuilding Legitimacy and Police Professionalism in an Emerging Democracy: The Slovenian Experience. V: T. R. Tyler (ur.), Legitimacy and Criminal Justice (str. 84–115). New York: Russell Sage Foundation.
- Meško, G. , in Lobnikar, B. (2005). The contribution of local safety councils to local responsibility in crime prevention and provision of safety. *Policing: An international journal of police strategies & management*, 28(2), str. 353–373.
- Meško, G. , in sodelavci (2000). Strah pred kriminaliteto, policijsko preventivno delo in javno mnenje o policiji: raziskovalno poročilo. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola.
- Meško, G. , Bahor, A. , in Kosmač, F. (2004). Varnost v lokalni skupnosti – želje, ideali in ovire. V: B. Lobnikar (ur.), Zbornik prispevkov, 5. slovenski dnevi varstvoslovja (str. 727–734). Ljubljana: Fakulteta za policijsko-varnostne vede.
- Meško, G. , in Lobnikar, B. (2005a). Policijsko delo v skupnosti: razumevanje uvoženih idej, njihova kontekstualizacija in implementacija. V: G. Meško, M. Pagon in B. Dobovšek (ur.). Izzivi sodobnega varstvoslovja. Ljubljana: Fakulteta za policijsko-varnostne vede, str. 89–109.
- Meško, G. , Nalla, M. , in Sotlar, A. (2006). Cooperation on police and private security officers in crime prevention in Slovenia. V E. Marks, A. Meyer in R. Linssen (ur.), Quality in crime prevention (str. 133–143). Norderstedt: Books on Demand.
- Mikulan, M. (1997). Preprečujmo kriminal skupaj. Ljubljana: Mihelač.
- Ministrstvo za notranje zadeve (2003). Letni načrt dela policije za leto 2003.
- Ministrstvo za notranje zadeve (2007). Srednjeročni načrt razvoja in dela policije za obdobje 2008–2012.
- Ministrstvo za notranje zadeve (2008). Temeljne usmeritve za pripravo srednjeročnega načrta razvoja in dela policije v obdobju 2008–2012.
- Ministrstvo za notranje zadeve (2010a). Usmeritve in obvezna navodila za pripravo letnega načrta dela policije v letu 2011.
- Ministrstvo za notranje zadeve (2010). Poročilo o raziskavi stanja na področju v skupnost usmerjenega policijskega dela – stališča občinskih varnostnih svetov.
- Ministrstvo za notranje zadeve. (2011). Predlog Resolucije o nacionalnem programu preprečevanja in zatiranja kriminalitete za obdobje 2012–2016.
- Mitar, M. (1995). V skupnost usmerjeno policijsko delo v nekaterih državah pro-zahodne usmeritve. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo* 46(3), str. 237–249.
- Pagon, M. , in Lobnikar, B. (2001). V skupnost usmerjeno policijsko delo v mestu Ljubljana: ugotavljanje potreb za ustanovitev mestne policije ali redefiniranje dela državne policije: končno poročilo s popravki. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola.

- Pečar, J. (2001). Policija in (lokalna) skupnost. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 52(2), str. 132–140.
- Pečar, J. (2002). Preprečevanje kriminalitete in policija. *Varstvoslovje*, 4(2), str. 122–131.
- Policija (2012a). Vodje policijskih okolišev po policijskih upravah. Pridobljeno na <http://www.policija.si/index.php/dravljani-in-policija/vodje-policijskih-okolisev>
- Policija (2012b). Zgodovina in razvoj. Pridobljeno na <http://www.policija.si/index.php/dravljani-in-policija>
- Policija (2012). O policiji. Pridobljeno na <http://www.policija.si/index.php/o-policiji>
- Policijska uprava Maribor (2011). V Mariboru organizirali strokovni posvet Ohranimo naše mesto varno. Pridobljeno na http://www.policija.si/index.php/policijske-uprave/pu-maribor/index.php?option=com_content&view=article&id=10035&Itemid=245
- Pomurje.si (2011). Policisti morajo „nazaj k ljudem“. Pridobljeno na <http://pomurje.si/aktualno/pomurje/policisti-morajo-nazaj-k-ljudem/>
- Possnig, G. (17. maj 2011). Policija mora biti osredotočena na lokalno okolje. Delo. Pridobljeno na <http://www.delo.si/clanek/153366>
- Pungerčar, A. , in Meško, G. (2005). Ocena dela varnostnih svetov v Sloveniji. V: B. Lobnikar (ur.), 6. slovenski dnevi varstvoslovja. Ljubljana: Fakulteta za policijsko-varnostne vede.
- Resolucija o nacionalnem programu preprečevanja in zatiranja kriminalitete za obdobje 2007–2011 (2007). Uradni list Republike Slovenije (40).
- Resolucija o preprečevanju in zatiranju kriminalitete (2006). Uradni list Republike Slovenije (43).
- Smolej, D. , in Gorenak, V. (2011). Ocene in stališča županov in svetnikov do dela policije – študija primera. V: T. Pavšič Mrevlje (ur.), Zbornik prispevkov, 12. slovenski dnevi varstvoslovja. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
- Sveteck, S. (2011). Občutek ogroženosti in vloga policije pri zagotavljanju varnosti na lokalni ravni. V: P. Umek (ur.), 12. slovenski dnevi varstvoslovja. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
- Tomaževic, T. , in Koporec, A. (2007). Policijsko delo v skupnosti na Gorenjskem. V: B. Lobnikar (ur.), 8. slovenski dnevi varstvoslovja, Varnost v sodobni družbi groženj in tveganj. Maribor: Fakulteta za varnostne vede.
- Trojanowicz, R. , in Bucqueroux, B. (1990). *Community Policing: a Contemporary Perspective*. Cincinnati: Anderson Publishing Co.
- Virtič, F. (2006). Razhajanje med oceno stanja in med pričakovanji ljudi do policije iz območja PU Maribor. V: B. Lobnikar (ur.), Raznolikost zagotavljanja varnosti, VII. dnevi varstvoslovja (str. 646–656). Ljubljana: Fakulteta za policijsko-varnostne vede.

- Virtič, F. , in Gorenak, V. (2008). Varnost v lokalni skupnosti – študija primera. *Lex localis*, 6(1), 41-70.
- Vratarič, K. (2011). Pomurski policisti in župani dobro sodelujejo. Pridobljeno na http://www.pomurec.com/vsebina/3827/Pomurski_policisti_in_zupani_dobro_sodelujejo
- Zakon o lokalni samoupravi. (2007). Uradni list Republike Slovenije (94).
- Zakon o občinskem redarstvu. (2006). Uradni list Republike Slovenije (106).
- Zakon o policiji. (1998). Uradni list Republike Slovenije (49).
- Ziembo-Vogl, J. , in Meško, G. (2000). Conceptualizing the ethical aspects of community policing's inception and practice. V: M. Pagon (ur.), *Policing in Central and Eastern Europe, Ethics, integrity, and human rights* (str. 523-536). Ljubljana: College of Police and Security Studies.
- Žaberl, M. (2004). Vodja policijskega okoliša – slovenski policist za preventivo. V: G. Meško (ur.), *Preprečevanje kriminalitete – teorija, praksa in dileme* (str. 271-285). Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- Žerak, A. (2004). V skupnost usmerjeno policijsko delo v severno primorski regiji: primerjava mnenja policistov in prebivalcev. V: B. Lobnikar (ur.), *5. slovenski dnevi varstvoslovja* (str. 751-760). Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola.

SOODVISNOST VIKTIMIZIRANOSTI IN NASILJA NA DELOVNEM MESTU: PRIMER POLICIJSKE ORGANIZACIJE

Branko Lobnikar

Povzetek

V prispevku predstavljamo rezultate raziskave o nezaželenem vedenju na delovnem mestu, pri čemer smo združili različne vsebinske pristope k proučevanju tega problema: agresivno in nasilno vedenje na delovnem mestu, necivilizirano vedenje na delovnem mestu ter ustrahovanje na delovnem mestu. Raziskavo smo izvedli na vzorcu 541 slovenskih policistov, kjer smo ugotavljali stopnjo viktimiziranosti na delovnem mestu ter stopnjo samoporočanja policistov o tem, kako pogosto se nasilno in agresivno vedejo. Ugotovili smo, da je v celotnem vzorcu viktimiziranih v povprečju od pet do petnajst odstotkov zaposlenih, najpogosteje zaradi širjenja govoric in obrekovanja, verbalnih napadov strank ter pretiranega nadzora. Viktimiziranost žensk je bistveno večja od moških, policistke pa so praviloma žrtve drugih dejanj kot policisti – največkrat spolnega nadlegovanja. Vsebinsko smo viktimiziranost združili v štiri vsebinske sklope: sovražno in omalovažujoče vedenje, spolno nadlegovanje, zmanjševanje delovnih kompetenc ter delovna preobremenjenost. Pri samoporočanju smo ugotovili, da policisti najpogosteje širijo govorice in obrekujejo in pogosto zadržujejo z delom povezane informacije. Med pogosteje samoporočana deviantna vedenja se uvrščajo tista, ki so povezana z delom, pa tudi vedenja, ki zmanjšujejo vrednost posameznika kot osebe. Nezaželena vedenja lahko združimo v tri vsebinske sklope: omalovaževanje, pokroviteljski odnos in ignoranca ter sovražno vedenje in spolno nadlegovanje. Med deviantnim vedenjem in viktimiziranostjo obstajajo statistično pomembne povezave, zato smo opravili hierarhično razvrščanje v skupine, s katerim smo dobili tri homogene skupine. Izkazalo se je, da zaposlenih ne moremo ločevati na žrtve in nasilneže, saj je realna slika veliko bolj kompleksna in zapletena. Prej opisane kategorije se med seboj prekrivajo, kar posledično še otežuje proces upravljanja nasilja in agresivnega vedenja na delovnem mestu.

UVOD

V uvodnem poglavju bomo najprej opredelili temeljne pojme, ki smo jih uporabljali kot teoretična izhodišča pri proučevanju nezaželenega vedenja na delovnem mestu. Tako si bomo ogledali opredelitev agresivnega vedenja na delovnem mestu, sledi opredelitev nasilja v organizacijah, opis neciviliziranega vedenja na delovnem mestu, opredelitev temeljnih pojmov pa zaključujemo z opisom ustrahovanja na delovnem mestu.

Agresivno vedenje na delovnem mestu

Agresivno vedenje so že veliko pred proučevanjem nasilja in agresivnega vedenja na delovnem mestu začeli proučevati psihologi (npr. Freud in Lorenz) in socialni psihologi (npr. Berkowitz, Zvonarevič, Mummendey in drugi), v zadnjih desetletjih pa so raziskovalci s področja organizacijskega vedenja njihova pojmovanja povzeli in jih prilagodili organizacijskim procesom. Diamond (1) je povzel nekatere individualne, situacijske, organizacijske in zgodovinske spremenljivke, ki jih moramo upoštevati, kadar poskušamo opredeliti tako nasilje kot agresivno vedenje na delovnem mestu. Pravi, da je agresivno vedenje na delovnem mestu dialektični in interpersonalni fenomen, kjer se »spopadejo« zunanji elementi, kot so družbeni razred, nezaposlenost, zmanjševanje števila zaposlenih v organizaciji, organizacijska struktura, delovni proces, vloge in kultura na eni ter posameznikovi intrinzični dejavniki, kot so čustva, predstave, motivi, želje, predpostavke, strahovi na drugi strani. Gre za položaj, ko se srečajo ekonomski in psihološki dejavniki.

Neuman in Baron (2) agresivnost na delovnem mestu opredeljujeta kot *vedenje, s katerim posameznik hoče škoditi drugim posameznikom, s katerimi dela ali je delal ali organizaciji, kjer je oz. je bil zaposlen*. Ta opredelitev izključuje vedenja, na katera menedžerji v organizaciji ne morejo vplivati oz. je njihov vpliv nanja zelo omejen (npr. oboroženi ropi, teroristični napadi, družinsko nasilje) in tista vedenja, ki jih avtorji (3) opredeljujejo kot »*polklicno agresivnost*« in so vezani na posebne poklice ali okoliščine pri opravljanju teh poklicev (npr. napadi na policiste, napadi duševno motenih bolnikov na zdravstvene delavce in podobno).

Nasilje v organizaciji

Pojem nasilja na delovnem mestu (angl. *workplace violence*) se razlikuje od agresivnega vedenja na delovnem mestu. V literaturi se je namreč uveljavilo pojmovanje, po katerem pojem nasilja na delovnem mestu obsega vsa dejanja, pri katerih so zaposleni v neki organizaciji *zlorabljeni, ogroženi, ustrahovani ali napadeni, ne glede na to, ali ta dejanja povzročajo ostali zaposleni (sedanji ali bivši) v tej organizaciji, kandidati za zaposlitev ali pa stranke oziroma obiskovalci* (4). Tudi v Evropski uniji nasilje na delovnem mestu razumejo mnogo širše kot zgolj izpostavljenost fizičnim napadom; nasilje na delovnem mestu obsega vse incidente, kjer so zaposleni zlorabljeni, ustrahovani ali napadeni v povezavi s svojim delom, kar posredno ali neposredno vpliva na njihovo varnost, dobro počutje ali zdravje (1). Isti avtor (1) je opredelil nasilje na delovnem mestu kot *zgolj mišljeno ali pa dejansko verbalno ali emocionalno grožnjo ali fizični napad na posameznika ali lastnino s strani drugega posameznika, skupine ali organizacije*. Raziskovalci ponavadi delijo nasilje na delovnem mestu v različne kategorije, odvisno od tega, kako, kdaj in kje se je neko vedenje zgodilo. Takšna delitev je pomembna, ker nasilje na delovnem mestu ni enoznačna kategorija – pojavlja se v različnih oblikah in v zelo različnih okoliščinah. Mullen (3) opredeljuje tri takšne kategorije:

- (a) *Intraorganizacijski konflikti*; nasilje je locirano znotraj organizacije oz. je opredeljeno z delovnim mestom in zajema konflikte med zaposlenimi oz. sodelavci;
- (b) *Poklicno nasilje*; prostorsko je opredeljeno z mestom opravljanja dela oz. naloge, storilci pa so osebe zunaj organizacije, na primer stranke ali osebe, s katerimi zaposleni vodijo kak postopek;
- (c) *Nasilje splošne populacije*; gre za večinoma naključno in ciljno določeno vedenje – sem prištevamo na primer roparske napade in podobno.

Nasilje na delovnem mestu tako obsega (5, citirano 4):

- *ogrožajoča vedenja* – na primer žuganje s pestmi, prepiranje, uničevanje lastnine, požigi, metanje predmetov po tleh ali v ljudi in podobno;
- *ustne ali pisne grožnje* – sem štejemo vse izjave namere o poškodovanju ali povzročitvi škode;
- *nadlegovanje* – vsako vedenje, ki koga ponižuje, spravi v zadrego, osramoti ali vznemirja in za katero se ve, da ni zaželeno; to vklju-

čuje uporabo besed, kretenj, zastraševanja, zatiranja, opravljanja in ostalih neprimernih dejanj; del nadlegovanja je tudi spolno nadlegovanje, še posebej vizualno spolno nadlegovanje;

- *besedno zlorabljanje* – na primer preklinjanje, žalitve, uporabo podcenjujočih izrazov, pa tudi verbalno spolno nadlegovanje;
- *telesne napade* – na primer udarce, prerivanje, brcanje, uporabo orožja, posilstvo, fizične oblike spolnega nadlegovanja in umore.

Del agresivnosti na delovnem mestu, kot smo jo opredelili zgoraj, potemtakem sodi tudi med nasilje na delovnem mestu, zlasti del izražanja sovražnosti in vse oblike odkrite agresivnosti. Med nasilje pa praviloma ne štejemo pasivnih oblik agresivnosti na delovnem mestu (obstrukcije). Vendar je bistvena razlika med agresivnim vedenjem na delovnem mestu in nasiljem v organizaciji v tem, da se pri agresivnosti na delovnem mestu omejujemo na vedenja, katerih akterji in žrtve so zaposleni v organizaciji, pri nasilju na delovnem mestu pa obravnavamo vse nasilne pojave v organizaciji, ne glede na to, ali so akterji zaposleni v tej organizaciji ali ne (4).

Necivilizirano vedenje na delovnem mestu

Pluralnost in fragmentarnost raziskovalnih pristopov pri proučevanju deviantnega vedenja zaposlenih se pokaže tudi pri pristopu, ki je sicer manj pogost, a precej pomemben. Gre za proučevanje neciviliziranega vedenja zaposlenih (angl. *workplace incivility*), kot so ga opredelili Pearson in sodelavci (6). Raziskovalci so izhajali iz predpostavke, da se je interes za deviantno vedenje na delovnem mestu preveč osredotočil na nasilje in agresivno vedenje na delovnem mestu, pri čemer so oba pristopa zožili na huda in kazniva vedenja, kot so na primer umor, posilstvo, telesni napad, fizično spolno nadlegovanje in podobno. Necivilizirano vedenje na delovnem mestu opredeljujejo kot antisocialno vedenje z nizko stopnjo intenzivnosti, ki se dogaja na delovnem mestu. Opredeljujejo ga kot nesramno, neobčutljivo in nespoštljivo vedenje do drugih. Za opredelitev neciviliziranega vedenja so Pearson in sodelavci (6) izvedli tako kvalitativno (fokusne skupine, strukturirani intervjuji) kot kvantitativno (vprašalniki) raziskavo, s katero so necivilizirano vedenje opredelili kot » ... nizkointenzivno deviantno vedenje, ki nima nujno jasno izraženeга namena škodovati osebi, proti kateri je usmerjeno, a pomeni kršitev delovnih norm medsebojnega spoštovanja. Za necivilizirano vedenje so značilne nesramnost, ne-

olikanost in izražanje nespoštovanja do drugih«. Necivilizirano vedenje tako krši organizacijske norme, ki poudarjajo sodelovanje in medsebojno spoštovanje med zaposlenimi. Pri primerjavi nasilja in agresivnega vedenja ter neciviliziranega vedenja na delovnem mestu je mogoče najti mnogo stičnih točk. Giacalone in Greenberg (7) opredeljujeta necivilizirano vedenje kot antisocialno vedenje, katerega namen je povzročati škodo ali namen povzročati škodo organizaciji, zaposlenim ali drugim deležnikom, Robinsonova in Bennetova (8) pa pravita, da je necivilizirano vedenje deviantno vedenje, ki ga označujeta kot prostovoljno vedenje, s katerim se kršijo pomembne organizacijske norme in se s tem ogrožajo koristi organizacije, njenih članov ali obojih skupaj. Obenem je treba opozoriti na pomembno razliko med neciviliziranim vedenjem in nasiljem oz. agresivnim vedenjem na delovnem mestu: nasilje in agresivno vedenje vedno razumemo kot namerno škodovanje, tako fizično kot psihično, pri neciviliziranem vedenju pa tega namena lahko ni oz. je nejasen, ker gre za nezaželeno vedenje z zelo nizko stopnjo intenzivnosti. Pearson in sodelavci (6) so ugotovili, da tako oškodovanci, storilci kot priče neciviliziranega vedenja slednjemu vedno ne pripisujejo škodljivih namenov. To pa še ne pomeni, da necivilizirano vedenje ni škodljivo. Raziskovalci so dokazali (6), da lahko preraste v agresivno vedenje ali pa se posamezniki nanj agresivno odzovejo.

Ustrahovanje na delovnem mestu

Do sedaj smo si ogledali opredelitve nasilja, agresivnega in neciviliziranega vedenja na delovnem mestu, ki pretežno izhajajo iz ameriških raziskav. Pristop evropskih raziskovalcev k opredelitvi analiziranega vedenja je malo drugačen. Najprej je treba opozoriti na pojmovne razlike med ameriškim in evropskim pristopom. Ameriški raziskovalci pri analizi uporabljajo pojma nasilje na delovnem mestu in agresivnost na delovnem mestu, evropski raziskovalci pa za podobna vedenja uporabljajo pojma ustrahovanje (angl. *bullying* oz. *mobbing*) ali celo psihološko nasilje (angl. *psychological terror*). Hkrati najdemo v literaturi tudi vsebinsko razlikovanje med omenjenimi pojmi. Barron (3) takole pojasnjuje razliko med nasiljem in ustrahovanjem na delovnem mestu: med nasilje uvršča vedenja, ki imajo (vsaj v zelo veliki meri) znake kaznivega ravnanja, medtem ko med ustrahovanje uvršča vedenja, ki niso kazensko-pravno inkriminirana, vendar pa negativno delujejo na zdravje in var-

nost zaposlenih. Če različne pristope med sabo vsebinsko primerjamo, lahko ugotovimo, da je vedenje, ki ga v svoje proučevanje vključujejo evropski raziskovalci, vsebinsko zelo podobno opredelitvi agresivnega vedenja na delovnem mestu. Pomemben prispevek evropskih raziskovalcev je v zelo natančni opredelitvi agresivnega vedenja in v njegovi razmejitvi od neagresivnega vedenja.

Ustrahovanje na delovnem mestu (angl. *bullying*) se pojavi takrat, ko je oseba na delovnem mestu dlje časa izpostavljena negativnim dejanjem ene osebe ali več oseb in so okoliščine takšne, da se nadlegovana oseba iz kakršnih koli vzrokov ne more (u)braniti nezaželenih dejanj (9). Salinova (10) pravi, da lahko o ustrahovanju na delovnem mestu govorimo takrat, ko gre za *ponavljajoče se negativne aktivnosti, usmerjene proti enemu ali več posameznikom, v katerih nastane odnos žrtev – storilec in se s takšnim vedenjem ustvarja sovražno delovno okolje*. Mikkelsen in Einersen (9) poudarjata, da mora biti sovražno oz. agresivno vedenje sistematično usmerjeno proti žrtvi/žrtvam tako, da se počutijo viktimizirane in stigmatizirane. Einersen pojasnjuje občutek nemoči pri zaposlenih, da se nadlegovanju uspešno uprejo oz. se ga ubranijo. Občutek nezmožnosti (u)braniti se največkrat izhaja iz neravnotežja organizacijske moči med osebama, ki sta vključeni v konflikt, občutek nemoči pa se lahko pojavi tudi kot posredna posledica ponavljajočih se medosebnih konfliktov.

Med negativna dejanja, ki jim je posameznik izpostavljen na delovnem mestu, uvrščajo tudi odvzem pooblastil oz. odgovornosti zaposlenim, nepriznavanje opravljenega dela ali vloženega truda, socialno izključevanje ali izoliranje, zasmehovanje, žaljenje in podobno.

Zap, Knorz in Kulla (11) razlikujejo sedem dejavnikov ustrahovanja:

- a) ustrahovanje z organizacijskimi normami,
- b) socialna izolacija,
- c) napad na žrtvino zasebnost,
- d) napad na žrtvina stališča,
- e) telesno nasilje,
- f) verbalna agresivnost ter
- g) razširjanje govoric.

Pri tem se evropska šola drži pravila, da je za prepoznanje nekega vedenja kot nasilja in agresivnega vedenja na delovnem mestu potrebna tudi dovolj pogosta izpostavljenost takšnemu vedenju. Tako večina raziskovalcev upošteva kriterij, ki ga je določil Leymann (12), da mora ustra-

hovanje oz. agresivno vedenje trajati najmanj zadnjih šest mesecev in se mora pojavljati vsaj enkrat na teden. S tem so ločili agresivno vedenje od konfliktov in nesporazumov, ki so na delovnem mestu pogosti, vendar za razliko od agresivnega vedenja nimajo dolgoročnih negativnih posledic za zaposlene. V nekaterih raziskavah (10) je to obdobje opredeljeno z dvanajstimi meseci.

V skandinavskih državah, kjer so s proučevanjem nasilja in agresivnega vedenja začeli intenzivno v začetku devetdesetih let, so razvili več merskih inštrumentov, s katerimi merijo pojavnost ustrahovanja/agresivnega vedenja na delovnem mestu. Prvi je LIPT (*Leymann Inventory of Psychological Terrorization*), ki ga je razvil Leymann (10), bolj pogosto uporabljen pa je NAQ (*Negative Act Questionnaire*), ki ga je razvil Einesen (13). Gre za merski inštrument, ki poleg prej naštetih vedenj vključuje tudi izpostavljenost spolnemu nadlegovanju, razširjanje govoric o posamezniku, prisiljevanju k odpovedi delovnega razmerja, verbalnim zlorabam in podobno (9). V merski inštrument pa niso vključeni na primer telesni napad, telesno spolno nasilje, odiranje in podobno, ki jih v svoje raziskave vključujejo ameriški raziskovalci.

Ugotovimo lahko, da z združitvijo obeh (ameriških in evropskih) raziskovalnih pristopov dobimo široko paleto vedenj, ki zaradi stalnosti in pogostosti zelo vplivajo na dobro počutje, zdravje in s tem tudi uspešnost in učinkovitost zaposlenih. Gre za spekter vedenj, ki se začnejo z mnogimi blažjimi oblikami agresivnega vedenja oz. ustrahovanja, se nadaljujejo z različnimi oblikami grobega agresivnega vedenja (vpitje, žaljenje in podobno) ter se končajo z nasiljem (telesno nasilje, telesno spolno nadlegovanje).

V prispevku uporabljamo pojem *nasilje in agresivno vedenje na delovnem mestu*, s čimer bomo razumeli tako vedenja, ki jih v svoje raziskave vključujejo ameriški raziskovalci (nasilje in agresivno vedenje) kot vedenja, ki jih raziskujejo evropski raziskovalci (ustrahovanje).

PREISKOVANCI IN METODE

Podatki za analizo nasilja in agresivnega vedenja so bili zbrani na vzorcu 541 policistov v Republiki Sloveniji. V vzorec je bilo vključenih 90,7 % moških in 9,3 % žensk, ki so bili povprečno stari 31,75 let in so imeli pov-

prečno 12,81 let delovne dobe. Na sedanjem delovnem mestu so zaposleni od enega leta do 30 let, povprečno 6,32 let. Velika večina anketiranih (49,9 %) je bilo policistov, 13,1 % je bilo vodij policijskega okoliša, izmene ali sektorja, 23,4 % je bilo kriminalistov (14,4 % na policijski postaji, 9 % v kriminalistični policiji), 3,7 % jih je opravljalo delo dežurnih policistov na policijski postaji. 7,7 % anketirancev je bilo starešin na policijskih postajah, eden je bil starešina v kriminalistični policiji, ostali pa so opravljali druge naloge v policiji.

Največ anketirancev je imelo srednješolsko izobrazbo (73,7 %), 10,3 % anketirancev je bilo vključenih v višješolsko ali visokošolsko izobraževanje, ki pa ga še niso zaključili, 5,1 % anketirancev je imel dokončano višjo šolo, 10,7 % jih je imelo visoko strokovno ali univerzitetno izobrazbo, en anketiranec pa je bil izobražen podiplomsko.

Na analiziranih policijskih enotah je zaposlenih od 10 do 200 policistov, povprečno 82 policistov. Skoraj polovica (49,3 %) jih je policijski poklic pridobila v kadetski oz. srednji policijski šoli, 41,5 % anketiranih je policijski poklic pridobilo s prekvalifikacijo, ostali pa v okviru novega usposabljanja za poklic policista.

Raziskava je potekala na policijskih enotah in v kriminalistični policiji v Sloveniji in sicer aprila, maja in junija 2003. Vzorčenje je potekalo tako, da smo anketiranje na policijskih postajah izvedli na območju vseh enajst policijskih uprav v Sloveniji, kriminaliste v okviru uprav kriminalistične policije pa smo anketirali na območju štirih policijskih uprav. Anketiranje policistov in kriminalistov je potekalo med delovnim časom, anketiranja so potekala hkrati za vse policiste na posamezni policijski enoti, ki so želeli sodelovati v raziskavi. Kriminalisti so anketne vprašalnike izpolnjevali individualno. Anketiranje so vodili za to usposobljeni anketarji, sodelovanje v raziskavi je bilo prostovoljno. Vsem anketirancem je bila zagotovljena zaupnost in anonimnost njihovih odgovorov. Po končanem anketiranju so bili podatki vneseni v podatkovno bazo in analizirani z licenčnim programom za statistično obdelavo družboslovnih podatkov SPSS.

Vprašalniki, s katerimi smo merili nasilje in agresivno vedenje, so bili v analizi uporabljeni kot odvisne spremenljivke. Za potrebe raziskave smo sestavili vprašalnik s 35 trditvami, s katerim smo merili posamezne oblike nasilja in agresivnega vedenja na delovnem mestu. Vsebinsko nasilja in agresivnega vedenja smo merili v dveh vsebinskih sklopih: koliko-

krat so bili anketiranci izpostavljeni nasilju in agresivnemu vedenju ter kolikokrat so se anketiranci sami vedli nasilno oz. agresivno. Vprašalnik, ki smo ga uporabili v analizi, je bil sestavljen za potrebe doktorske naloge, njegova osnova pa je prirejen vprašalnik NAQ, ki sta ga najprej razvila Einersen in Raknes (13) in so ga kasneje mnogi raziskovalci modificirali in dopolnjevali (9, 10, 14). Vprašalnik je bil sestavljen tako, da je odseval naravo policijskega dela, dodali pa smo mu tudi spremenljivke, s katerimi smo merili različne vrste nasilja, ki izvirno niso vključena v NAQ. Odgovore smo zbirali s petstopenjsko lestvico Likertovega tipa.

Izpostavljenost nasilju in agresivnemu vedenju. Anketirancem je bil predstavljen kratek opis negativnega in potencialno ogrožajočega vedenja, za vsak tak opis pa so označili, ali so mu bili v zadnjih šestih mesecih izpostavljeni. Odgovarjali so lahko z »nikoli«, »vsaj enkrat v šestih mesecih«, »vsaj enkrat mesečno«, »vsaj enkrat tedensko« in »skoraj vsak dan«. Koeficient alfa za ta vprašalnik je bil 0,91.

Samoporočanje o nasilju in agresivnem vedenju. V nadaljevanju smo anketirance prosili, da za opisanih 35 vedenj označijo, kolikokrat so se oni osebno tako vedli. Odgovarjali so lahko z »nikoli«, »vsaj enkrat v šestih mesecih«, »vsaj enkrat mesečno«, »vsaj enkrat tedensko« in »skoraj vsak dan«. Koeficient alfa za ta vprašalnik je bil 0,89.

Kot neodvisne spremenljivke pa so bili v raziskavi uporabljeni vprašalniki, s katerimi smo merili socialno spodbujanje, socialno oporo, policijski cinizem, samoučinkovitost, depresivnost, frustracijo na delovnem mestu, dobro počutje, željo po menjavi službe, od anketirancev smo zbrali tudi devet podatkov o njihovih socialno-demografskih značilnostih in sicer: spol, starost, število let delovne dobe, število let dela na sedanjem delovnem mestu, vrsto organizacije, kjer so zaposleni, vrsta dela, ki ga opravljajo, stopnjo izobrazbe, število zaposlenih ter način, na katerega so pridobili sedanji poklic.

REZULTATI

Predstavljamo rezultate raziskave, ki smo jo izvedli na vzorcu 541 policistov in policistk v Sloveniji. Najprej bomo predstavili opisno statistiko, s čimer bomo dobili osnovno sliko o pojavnosti nasilja in agresivnega vedenja v slovenski policiji, sledili pa ji bodo rezultati samoporočanja

policistov in policistk o tem, kako pogosto se vedejo nasilno in agresivno. V nadaljevanju pa bomo pogledali, kako sta nasilno vedenje in viktimiziranost na delovnem mestu medsebojno povezana.

Stopnja viktimiziranosti policistov na delovnem mestu

Če upoštevamo konzervativno metodo merjenja viktimiziranosti na delovnem mestu, ki jo je v evropske študije nasilja in agresivnega vedenja vpeljal Leymann (ustrahovanje oz. agresivno vedenje mora trajati najmanj zadnjih šest mesecev in se mora pojavljati vsaj enkrat na teden)¹, lahko ugotovimo, da je kar nekaj policistov na delovnem mestu viktimiziranih. V tabeli 1 lahko vidimo, da so anketirani policisti najbolj pogosto izpostavljeni dvema skupinama negativnih vedenj: vedenjem, ki opredeljujejo medsebojne odnose, ter vedenjem, ki so v zvezi z naravo njihovega dela. Izrazito pogosto so policisti poročali, da o njih razširjajo govornice oz. jih obrekujejo, pogosto pa so tudi tarča verbalnih napadov oseb, s katerimi imajo postopek. Obenem policisti zaznavajo zadrževanje informacij, ki bi jih lahko koristno uporabili pri svojem delu, prav tako pa ocenjujejo, da jih pogosto pretirano nadzorujejo.

Tabela 1: Najbolj pogoste oblike nasilja in agresivnega vedenja, ki ga doživljajo policisti in policistke.

OBLIKA NASILJA/AGRESIVNEGA vedenja	% nikoli oz. enkrat v šestih mesecih	% vsaj enkrat mesečno	% vsaj enkrat tedensko ali pogosteje
O meni so širili govornice.	61,9	20,6	17,6
Doživel sem verbalni (besedni) napad od osebe, s katero sem imel postopek.	68,3	17,2	14,4
Obrekovali, opravljali so me.	73,9	14,1	12,0
Pretirano so nadzorovali moje delo.	76,8	13,5	9,7
Zadrževali so pomembne informacije, ki vplivajo na delovno uspešnost.	73,5	18,5	8,0
Nenehno so me opozarjali na napake in zmote.	71,5	21,7	6,8
Zahtevali so, da opravi nerealne ali neizvedljive naloge oz. da opravi nalogo v neizvedljivem časovnem roku.	81,4	11,9	6,7

¹ Tako ločimo agresivno vedenje od konfliktov in nesporazumov, ki so na delovnem mestu pogosti, vendar za razliko od agresivnega vedenja nimajo dolgoročnih negativnih posledic za zaposlene.

OBLIKA NASILJA/AGRESIVNEGA vedenja	% nikoli oz. enkrat v šestih mesecih	% vsaj enkrat mesečno	% vsaj enkrat tedensko ali pogosteje
Zasmehovali so me zaradi tega, kar delam.	77,6	15,8	6,6
Bil sem izpostavljen nezaželeni vizualni spolni vsebini (npr. koledarji, prek e-pošte ipd.).	85,8	7,6	6,5
Naložili so mi veliko več dela, kot sem ga sposoben opraviti.	80,5	13,4	6,1
Intenzivno so iskali napake pri mojem delu.	85,1	8,7	6,1
Doživel sem verbalno (besedno) nezaželeno spolno nadlegovanje (pripombe glede videza posameznika, spolno obarvani komentarji ipd.).	89,7	4,7	5,6
Naročili so mi, naj delam manj, kot sem dejansko sposoben.	85,3	9,3	5,4
Neprestano so kritizirali moje delo in delovne napore.	81,5	13,5	5,0
Zahtevali so, naj opravim delo, ki sploh ne spada v mojo delovno obveznost oz. med delovne naloge (npr. opravljanje zasebnih opravkov za druge).	86,8	8,2	5,0
Ignorirati predloge in mnenja posameznika.	80,6	14,6	4,7
Širiti žaljive in grobe opazke o posamezniku, njegovih stališčih ali zasebnem življenju.	82,0	13,3	4,7
Izključevati, ignorirati posameznika pri aktivnostih, povezanih z delom	84,4	11,3	4,6

V tabeli 2 so prikazani rezultati viktimiziranosti policistk. Čeprav gre za vsebinsko podobne oblike nezaželenega vedenja kot pri moških, pa so odstotki odločno večji. Ugotovili smo, da kar dvakrat več policistk kot policistov poroča o tem, da o njih razširjajo govornice, ter da skoraj dvainpolkrat bolj pogosto kot moški doživljajo obrekovanje. Izpostavljenosti nezaželenemu vedenju v zvezi z delom (pretiran nadzor nad njihovim delom, nenehno iskanje napak ter pretirano kritiziranje v zvezi z delom, ki ga opravljajo) se pridružijo tudi vedenja, ki jih sicer v celotnem vzorcu nismo zaznali kot zelo pogosta: več kot ena petina policistk poroča, da je izpostavljena nezaželenemu verbalnemu spolnemu nadlegovanju, vsaka osma policistka poroča o tem, da so o njej širili žaljiva stališča o zasebnem življenju, enako število jih poroča o tem, da so na svojem delovnem mestu izpostavljene nezaželeni vizualni spolni vsebini. Ugotovimo lahko, da so policistke za razliko od policistov veliko bolj

pogosto žrtve spolnega nadlegovanja na delovnem mestu. V tabeli 3 so prikazane vse statistično značilne razlike med policisti in policistkami, pri čemer smo upoštevali vseh 35 vedenj, ki smo jih vključili v analizo.

Tabela 2: Najbolj pogoste oblike nasilja in agresivnega vedenja, ki so mu izpostavljene policistke

OBLIKA NASILJA/AGRESIVNEGA VEDENJA	% nikoli oz. enkrat v šestih mesecih	% vsaj enkrat mesečno	% vsaj enkrat tedensko ali pogosteje
O meni so širili govornice.	40,8	26,5	32,7
Doživela sem verbalno (besedno) nezaželeno spolno nadlegovanje (pripombe glede videza posameznika, spolno obarvani komentarji ipd.).	58,3	14,6	27,1
Obrekovali, opravljali so me.	44,9	28,6	26,5
Pretirano so nadzorovali moje delo.	75,5	8,2	16,3
Ignorirali so moje predloge in mnenja.	72,0	12,0	16,0
Neprestano so kritizirali moje delo in delovne napore.	70,0	16,0	14,0
Širili so žaljive in grobe opazke o mojih stališčih ali zasebnem življenju.	64,6	22,9	12,5
Bila sem izpostavljena nezaželeni vizualni spolni vsebini (npr. koledarji, prek e-pošte ipd.).	69,4	18,4	12,2
Nenehno so me opozarjali na napake in zmote.	71,4	16,3	12,2
Doživela sem verbalni (besedni) napad od osebe, s katero sem imela postopek.	73,5	14,3	12,2
Intenzivno so iskali napake pri mojem delu.	77,6	10,2	12,2
Izključevali, ignorirali so me pri aktivnostih, povezanih z delom.	68,0	20,0	12,0
Naročili so mi, naj delam manj, kot sem dejansko sposobna.	84,0	6,0	10,0
Izpostavljena sem bila nezaželenemu fizičnemu spolnemu nadlegovanju (otipavanje, prijemanje, ipd.).	80,0	12,0	8,0

S primerjavo povprečij med skupinami smo ugotovili, da pri osmih oblikah nezaželenega vedenja prihaja do statistično značilnih razlik med policisti in policistkami. Prva zelo pomembna razlika je pri spolnem nadlegovanju, ki so mu policistke izpostavljene veliko bolj pogosto kot policisti. To velja za vse oblike spolnega nadlegovanja: vizualno, verbalno in fizično. Prav tako policistke bolj pogosto kot policisti poročajo o tem, da jih drugi obrekujejo, bodisi da so tarča splošnega obrekovanja, bodisi obrekovanja, da so

istospolno usmerjene. Temu se pridružujejo vedenja, s katerimi se znižuje delovni status zaposlenih: policistke bolj pogosto ignorirajo pri njihovem delu in jih zaradi njega kritizirajo. Edina razlika, kjer smo ugotovili obratno povezanost, je zahteva, naj se zaposleni odpove nečemu, do česar je sicer po pravih upravičen; o tem so bolj pogosto poročali policisti kot policistke.

Tabela 3: Razlike med policisti in policistkami glede pogostosti doživljanja posameznih vrst nasilja in agresivnega vedenja.

OBLIKA NASILJA/AGRESIVNEGA VEDENJA	vsaj enkrat tedensko ali pogosteje		stat. razlike
	% moški	% ženske	
Doživel sem verbalno (besedno) nezaželeno spolno nadlegovanje (pripombe glede videza posameznika, spolno obarvani komentarji ipd.).	3,3	27,1	p = ,000 t = -5,68
Obrekovali, opravljali so me.	10,2	26,5	p = ,010 t = -4,29
Ignorirali so moje predloge in mnenja.	3,4	16,0	p = ,001 t = -3,21
Neprestano so kritizirali moje delo in delovne napore.	3,7	14,0	p = ,014 t = -1,90
Bil sem izpostavljen nezaželeni vizualni spolni vsebini (npr. koledarji, prek e-pošte ipd.).	6,0	12,2	p = ,000 t = -2,18
Bil sem izpostavljen nezaželenemu fizičnemu spolnemu nadlegovanju (otipavanje, prijemanje, ipd.).	0,4	8,0	p = ,000 t = -4,52
Obrekovali so me, da sem istospolno usmerjen.	0,9	4,2	p = ,012 t = -0,99
Od mene so zahtevali, naj se odpovem nečemu, do česar sem bil upravičen (npr. bolniškemu dopustu, povračilu potnih stroškov, prostemu dnevu ipd.).	2,9	/	p = ,010 t = 2,09

Če povzamemo zbirne rezultate o viktimiziranosti policistov in policistk na delovnem mestu, lahko najprej ugotovimo, da so policisti nekaterim njenim oblikam zelo pogosto izpostavljeni. V celotnem vzorcu je viktimiziranih v povprečju od pet do petnajst odstotkov oseb, najpogosteje zaradi širjenja govoric in obrekovanja, verbalnih napadov od strank ter pretiranega nadzora in kritiziranja posameznikovega dela. Najpomembnejša ugotovitev analize deskriptivnih statistik pa je, da je viktimiziranost žensk bistveno večja od viktimiziranosti moških in da so policistke praviloma žrtve drugih dejanj kot policisti.

Samoporočanje o nasilnem vedenju na delovnem mestu

Čeprav malo raziskav preučuje samoporočanje o deviantnem vedenju (gre za vsebino, kjer zaradi objektivnih vzrokov lahko pričakujemo visoko stopnjo podporočanosti), smo policiste in policistke za vseh 35 vedenj povprašali tudi, kako pogosto se oni sami tako vedejo. Najbolj pogosti odgovori so prikazani v tabeli 4. Policisti najbolj pogosto poročajo, da svoje kolege nenehno opozarjajo na napake in zmote, kar pa lahko kot nezaželeno vedenje razumemo šele takrat, kadar je takšno vedenje motivirano zaradi socialnega spodkopavanja sodelavcev. Sledi širjenje govoric in obrekovanje, policisti pogosto tudi ljubosumno zadržujejo informacije, ki bi njihovim kolegom pomagale pri uspešnem delu. Policisti pa niso zgolj tarča verbalnih napadov; poročajo, da se tako tudi sami vedejo. Med pogosteje samoporočana deviantna vedenja se uvrščajo tista, ki so povezana z delom (naročilo kolegu, naj manj dela, norčevanje iz njegovega dela, pretirano nadzorovanje njegovega dela), pa tudi vedenja, ki zmanjšujejo vrednost posameznika kot osebe (ignoriranje oz. izogibanje, norčevanje, verbalno spolno nadlegovanje in podobno).

Tabela 4: Samoporočanje o nasilju in agresivnem vedenju (Kolikokrat ste se tako vedli?)

OBLIKA NASILJA/AGRESIVNEGA VEDENJA	% vsaj enkrat mesečno ali pogosteje
Nenehno sem posameznike opozarjal na napake in zmote.	23,0
Širil sem govorice o posamezniku.	12,1
Obrekoval, opravljal sem nekoga.	10,1
Zadrževal sem pomembne informacije, ki vplivajo na delovno uspešnost posameznika.	9,2
Verbalno sem napadel osebo, s katero sem imel uradni postopek.	8,8
Naročil sem posamezniku, naj dela manj, kot je dejansko sposoben.	8,1
Pretirano sem nadzoroval posameznikovo delo.	7,1
Norčeval sem se iz posameznika, ga zbadal, se mu rogal.	7,0
Zasmehoval sem posameznika zaradi tega, kar dela.	6,9
Neprestano sem kritiziral delo in delovne napore posameznika.	6,9
Izogibal se, ignoriral sem posameznika v določeni družabni situaciji (npr. na zabavi, pri športnih aktivnostih ipd.).	6,5
Dajal sem pripombe glede videza posameznika, imel spolno obarvane komentarje o njem ipd. (verbalno nezaželeno spolno nadlegovanje).	6,4

OBLIKA NASILJA/AGRESIVNEGA VEDENJA	% vsaj enkrat mesečno ali pogosteje
Širil sem žaljive in grobe opazke o posamezniku, njegovih stališčih ali zasebnem življenju.	5,8
Posameznike sem izpostavljajal nezaželeni vizualni spolni vsebini (npr. koledarji, prek e-pošte ipd.).	5,7
Izključeval, ignoriral sem posameznika pri aktivnostih, povezanih z delom.	5,2
Vpil sem na posameznika, ga izpostavljajal moji jezi ali besu.	5,1
Ignoriral sem predloge in mnenja posameznika.	4,8
Posameznika sem izpostavljajal takšnim situacijam, da so se drugi norčevali iz njega.	4,3

Faktorska analiza nasilnega vedenja in viktimiziranosti na delovnem mestu

V nadaljevanju smo za obe spremenljivki izvedli faktorsko analizo, da bi vsebinsko združili posamezne oblike tako nasilnega vedenja kot viktimiziranosti zaradi njega. Najprej si pogledjmo rezultate faktorske analize za viktimiziranost zaradi nasilnega in agresivnega vedenja, kjer so se podatki združili v štiri faktorje, s katerimi smo skupaj pojasnili 53,53 % variabilnosti pojavljanja nasilja in agresivnega vedenja.

V prvi, najmočnejši faktor (32,39 %), so se uvrstile spremenljivke, kot na primer »obrekovali so me«, »nenehno so kritizirali moje delo«, »širili so žaljive in grobe opazke o mojih stališčih ali zasebnem življenju«, »o meni so širili govornice« ... Takšna vedenja opisujejo sovraženo in omalovažujoč odnos do zaposlenih, zato smo faktor poimenovali sovražno in omalovažujoče vedenje. V drugi faktor so se uvrstile tri spremenljivke (»nezaželeno fizično spolno nadlegovanje«, »izpostavljenost nezaželeni vizualni spolni vsebini«, »verbalno spolno nadlegovanje«), ki vse opisujejo nezaželeno vedenje spolne narave. Zato smo faktor poimenovali spolno nadlegovanje, z njim pa smo pojasnili 7,63 % celotne variance. V tretji faktor, s katerim smo pojasnili nadaljnjih 6,90 % variance, so se uvrstile štiri spremenljivke: »naročili so mi, naj delam manj, kot sem dejansko sposoben«, »zasmehovali so me zaradi tega, kar delam«, »verbalni napad od osebe, s katero sem imel postopek« in »zadrževali so pomembne informacije, ki vplivajo na delovno uspešnost«. Gre za vedenja, ki so tako ali drugače povezana z delom, zato smo faktor poime-

novali zmanjševanje delovnih kompetenc. V zadnji faktor so se uvrstile tri spremenljivke (»zahtevali so, da opravim nerealne ali neizvedljive naloge ...«, »naložili so mi veliko več dela, kot sem ga sposoben opraviti«, »zahtevali so, naj opravim delo, ki sploh ne spada v mojo delovno obveznost ...), z njim pa smo pojasnili še dodatnih 6,60 % variance. Faktor smo poimenovali delovna preobremenjenost.

S faktorško analizo smo samoporočanje o nasilnem in agresivnem vedenju policistov razdelili v tri skupine, s katerimi smo skupno pojasnili 47,12 % celotne variabilnosti nasilnega in agresivnega vedenja slovenskih policistov.

V prvi faktor se je uvrstilo pet dejavnikov: »Naročil sem posamezniku, naj dela manj, kot je dejansko sposoben.«, »Zasmehoval sem posameznika zaradi tega, kar dela.«, »Izključeval, ignoriral sem posameznika pri aktivnostih, povezanih z delom.«, »Širil sem žaljive in grobe opazke o posamezniku, njegovih stališčih ali zasebnem življenju.« in »Širil sem govornice o posamezniku.«. Gre za vedenja, ki so delno povezana z delom, ki ga posameznik opravlja, delno pa se navezujejo na odnose, ki jih ima zaposleni z drugimi pri svojem delu. Za vsa opisana vedenja je značilno, da posameznik z njim poskuša zmanjševati vrednost dela drugih, zato smo dejavnik poimenovali omalovaževanje. S tem faktorjem pojasnimo 33,22 % variance nasilnega in agresivnega vedenja. V drugi faktor se je uvrstilo šest spremenljivk: »Neprestano sem kritiziral delo in delovne napore posameznika.«, »Pretirano sem nadzoroval posameznikovo delo.«, »Nenehno sem posameznike opozarjal na napake in zmote.«, »Izogibal sem se posamezniku, ignoriral sem ga v določeni družabni situaciji (npr. na zabavi, pri športnih aktivnostih ipd.).«, »Vpil sem na posameznika, ga izpostavljaj svoji jezi ali besu.« in »Ignoriral sem predloge in mnenja posameznika.«. Vedenja opisujejo odnos, ki ga ima posameznik do dela drugih zaposlenih. Dejavniki smo poimenovali pokroviteljski odnos in ignoranca, z njim pa smo dodatno pojasnili 7,81 % variance. Če opisano vedenje primerjamo z oblikami viktimizacije na delovnem mestu, lahko ugotovimo, da takšno vedenje zaposleni občutijo kot zmanjševanje delovnih kompetenc. O povezavi med faktorji viktimiziranosti in faktorji nasilnega in agresivnega vedenja bomo več govorili v naslednjem poglavju. V zadnji, tretji faktor se je prav tako uvrstilo šest spremenljivk in sicer: »Posameznika sem izpostavljaj takšnim situacijam, da so se drugi norčevali iz njega.«, »Dajal sem pripombe gle-

de videza posameznika, imel spolno obarvane komentarje o njem ipd. (verbalno nezaželeno spolno nadlegovanje).« »Norčeval sem se iz posameznika, ga zbadal, se mu rogal.« »Posameznika sem izpostavljaj nezazeleni vizualni spolni vsebini (npr. koledarji, prek e-pošte ipd.).« »Obrekoval, opravljal sem nekoga.« ter »Verbalno sem napadel osebo, s katero sem imel uradni postopek.« Faktor smo poimenovali sovražno vedenje in spolno nadlegovanje, z njim pa smo pojasnili dodatnih 6,08 % variance nasilja in agresivnega vedenja. Gre za vedenji, ki smo ju v poglavju o viktimiziranosti poimenovali sovražno in omalovažujoče vedenje in spolno nadlegovanje.

Analiza povezanosti viktimiziranosti na delovnem mestu z nasiljem in agresivnim vedenjem

Na začetku analize o povezanosti viktimiziranosti na delovnem mestu z nasiljem in agresivnim vedenjem smo med posameznimi oblikami, ki smo jih analizirali v prejšnjih poglavjih, opravili korelacijsko analizo. Rezultati so prikazani v tabeli 5.

Tabela 5: Medsebojna povezanost viktimizacije na delovnem mestu in samoporočanja o nasilju in agresivnem vedenju

	sovražno in omalovažujoče vedenje	spolno nadlegovanje	zmanjševanje delovnih kompetenc	delovna preobremenjenost
omalovaževanje	,296**	,190**	,500**	,140**
pokroviteljski odnos in ignoranca	,534**	,102*	,082	,228**
sovražno vedenje in spolno nadlegovanje	-,322**	-,298**	-,114*	-,193**

Nivo signifikantnosti:

** $p = ,001$; * $p = ,005$

Rezultati so presenetljivi; med skoraj vsemi oblikami viktimiziranosti na delovnem mestu ter oblikami nasilnega vedenja obstajajo statistično značilne povezave. Tako se na primer omalovaževanje pozitivno povezuje z vsemi štirimi oblikami viktimiziranosti na delovnem mestu: sovražnim in omalovažujočim vedenjem, spolnim nadlegovanjem, zmanjševanjem delovnih kompetenc ter delovno preobremenjenostjo. Prav tako se pokroviteljski odnos in ignoranca pozitivno povezuje s sovražnim in omalovažujočim vedenjem, spolnim nadlegovanjem in de-

lovno preobremenjenostjo. Nasprotno pa se sovražno vedenje in spolno nadlegovanje negativno povezuje z vsemi štirimi oblikami viktimizacije na delovnem mestu. Ker med deviantnim vedenjem in viktimiziranostjo zaradi njega obstaja povezava, smo v nadaljevanju za vseh sedem analiziranih dejavnikov izvedli hierarhično razvrščanje v skupine.

S hierarhičnim razvrščanjem želimo oblikovati skupine tako, da si bodo enote znotraj skupin čim bolj podobne po merjenih značilnostih, skupine med seboj pa čim bolj različne. Glavni namen hierarhičnega razvrščanja v skupine je torej ugotoviti, v koliko homogenih skupin lahko razdelimo anketirance na podlagi njihovih rezultatov glede viktimiziranosti na delovnem mestu ter nasilnega in agresivnega vedenja na delovnem mestu. Podobnost med enotami smo izmerili z evklidsko razdaljo, razvrščanje pa smo opravili z Wardovo metodo (15).

Za enoto razvrščanja smo vzeli posameznega anketirance in sicer njegove faktorske vrednosti na vsakem od sedmih faktorjev. Pri oblikah viktimiziranosti smo vključili v analizo sovražno in omalovažujoče vedenje, spolno nadlegovanje, zmanjševanje delovnih kompetenc ter delovno preobremenjenost, pri oblikah nasilja in agresivnega vedenja pa omalovaževanje, pokroviteljski odnos in ignoranco ter sovražno vedenje in spolno nadlegovanje. Statistike so bile izračunane za tiste anketirance, ki so imeli znane vrednosti na vseh sedmih faktorjih. Od 541 anketirancev je bilo tako v hierarhično razvrščanje v skupine vključenih 422 anketirancev.

Uporabljena metoda temelji na postopnem in hierarhičnem združevanju po dveh enot v novo skupino. Na začetku je vsaka enota samostojna, na koncu pa so po določenem številu korakov vse enote združene v eno skupino. Optimalno število skupin določimo z analizo ravni združevanja v drevesu združevanja, t. i. dendrogramu, in na podlagi teoretsko-vsebinskega premisleka. Optimalna je tista razvrstitev v skupine, kjer je dovolj podobnih enot združenih v eno skupino, združevanje preveč različnih enot pa se še ni začelo (15). Potem ko smo izbrali optimalno število skupin in ugotovili profil posamezne skupine, tj. koliko povprečne vrednosti odvisne spremenljivke odstopajo od povprečja celotnega vzorca, smo preučili tudi poljubne dodatne značilnosti skupin, ki jih nismo vključili v proces razvrščanja. V našem primeru so bile to demografske značilnosti in neodvisne spremenljivke, ki so se v dosedanje analize statistično značilno povezovali z viktimiziranostjo na delovnem mestu in nasiljem ter agresivnim vedenjem.

V nadaljevanju si bomo pogledali povprečne vrednosti, ki jih je vsak od analiziranih dejavnikov dobil pri posamezni skupini, grafično pa bomo rezultate tudi ponazorili; (+) bomo uporabili za nadpovprečen rezultat, (-) bomo uporabili za podpovprečen rezultat, (o) pa bomo uporabili za povprečen rezultat. Porazdelitev standardiziranih povprečnih vrednosti (povprečje je enako 0, pozitiven rezultat predstavlja nadpovprečno, negativen pa podpovprečno vrednost) po posameznih skupinah je prikazana v tabeli 6.

Tabela 6: Porazdelitev povprečij po posameznih skupinah, dobljenih s hierarhičnim razvrščanjem v skupine

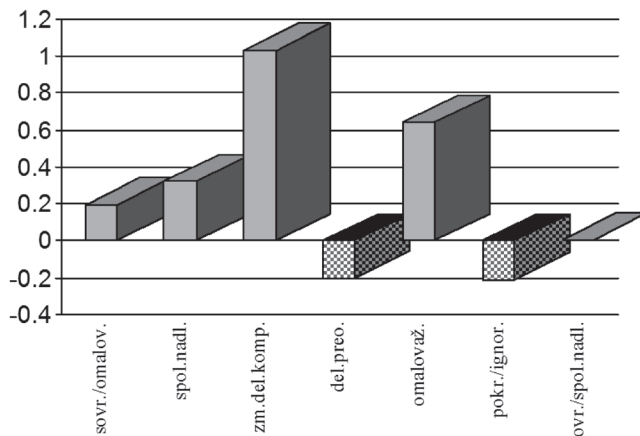
	sovražno in omalovažujoče vedenje	spolno nadlegovanje	zmanjševanje delovne kompetentnosti	delovna preobremenitev	omalovaževanje	pokroviteljski odnos in ignoranca	sovražno vedenje in spolno nadlegovanje
1. skupina	0,19 +	0,32 ++	1,03 ++++	-0,20 -	0,64 +++	-0,21 --	0,005 0
2. skupina	-0,50 ---	-0,28 --	-0,49 ---	-0,27 --	-0,49 ---	-0,37 --	0,43 +++
3. skupina	0,83 ++++	0,25 ++	0,12 +	0,64 +++	0,46 +++	0,94 ++++	-,93 ----

Povprečje = 0

Žrtve zmanjševanja delovne kompetentnosti, ki se pogosto vedejo omalovažujoče

V prvo skupino se je uvrstilo 21,3 % anketiranih, zajetih v hierarhično razvrščanje v skupine. Za posameznike in posameznice v tej skupini velja, da so v veliki meri žrtve zmanjševanja delovne kompetentnosti, nadpovprečno pa so tudi spolno nadlegovani ter nadpovprečno žrtve sovražnega in omalovažujočega vedenja. Osebe iz te skupine podpovprečno doživljajo negativna vedenja, ki so jih uvrstili med delovno preobremenitev. Obenem so to osebe, ki se močno nadpovprečno omalovažujoče vedejo do svojih sodelavcev in nadrejenih, imajo povprečne vrednosti pri sovražnem vedenju in spolnem nadlegovanju ter podpovprečne pri pokroviteljskem odnosu in ignoranci. Skupino smo poimenovali *žrtve zmanjševanja delovne kompetentnosti, ki so hkrati veliki omalovaževalci*.

Grafično je skupina prikazana na sliki

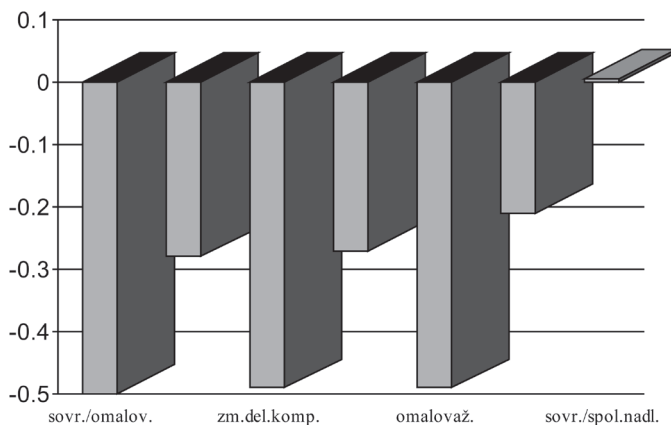
Slika 1: Žrtve zmanjševanja delovne kompetentnosti, ki so hkrati omalovaževalci

Ker naš vzorec sestavlja več kot 90 % moških, je razumljivo, da moški sestavljajo večino vseh treh skupin. Kljub temu pa lahko ugotovimo, da je v tej skupini največji odstotek žensk in sicer 43,2 % vseh policistk. Med demografskimi značilnostmi, ki so povzročile statistično značilne razlike med skupinami, so še starost, število let dela na sedanjem delovnem mestu in skupno število let delovne dobe. Ta skupina je med vsemi najmlajša z najkrajšo delovno dobo. Ko smo analizirali statistično značilne razlike med skupinami glede ostalih neodvisnih spremenljivk, smo ugotovili, da jih ni le pri dveh spremenljivkah: stopnji socialne opore nadrejenih oz. sodelavcev. Tako policisti in policistke iz te skupine doživljajo rahlo nadpovprečno stopnjo socialnega spodkopavanja tako sodelavcev kot nadrejenih, so povprečno depresivni in povprečno frustrirani ter imajo podpovprečno vrednost pri samoučinkovitosti in pri dobrem počutju. Povprečno pogosto (a pogosteje kot neviktimizirani) razmišljajo o tem, da bi zamenjali službo.

Neviktimizirani, ki se do drugih vedejo sovražno in jih spolno nadlegujejo

V drugo skupino se je uvrstila večina anketirancev in sicer 52,1 %. Skupina ima močno podpovprečne rezultate pri doživljanju vseh oblik nasilja in agresivnega vedenja, ki smo jih analizirali, ter tudi pri izvajanju

vseh oblik nasilja in agresivnega vedenja, razen pri sovražnem vedenju in spolnem nadlegovanju. Pri tej obliki nasilja in agresivnega vedenja so močno nadpovprečni. Zato smo skupino poimenovali *neviktimizirani, ki so hkrati sovražni do drugih in spolno nadlegujejo*. Grafično je skupina prikazana na sliki 2.

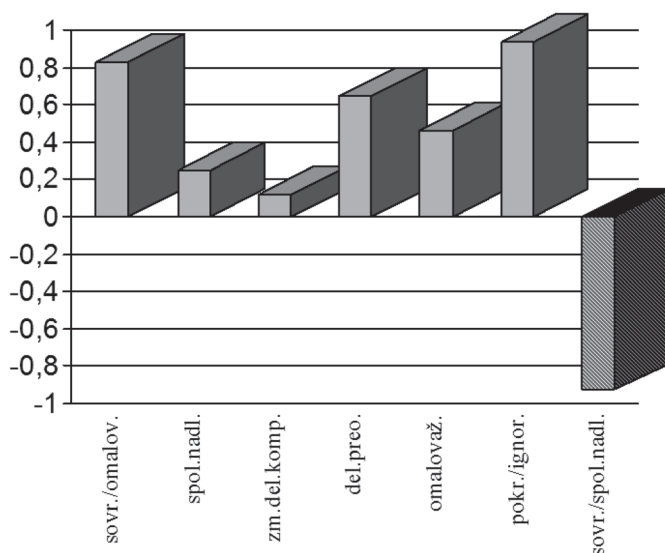
Slika. 2: *Neviktimizirani, ki so hkrati sovražni do drugih in spolno nadlegujejo*

V tej skupini je več moških kot v drugih dveh. Gre za najstarejšo skupino, z največ delovne dobe in z največ delovnih izkušenj na sedanjem delovnem mestu. Za člane te skupine je značilna močna podpovprečna vrednost doživljanja socialnega spodkopavanja tako s strani sodelavcev kot s strani nadrejenih, prav tako so podpovprečno depresivni ter podpovprečno frustrirani pri svojem delu. Imajo rahlo nadpovprečno vrednost pri samoučinkovitosti, dobrem počutju ter v primerjavi z obema drugima skupinama najmanj pogosto razmišljajo, da bi zamenjali službo.

Zelo viktimizirani, ki se pogosto vedejo agresivno

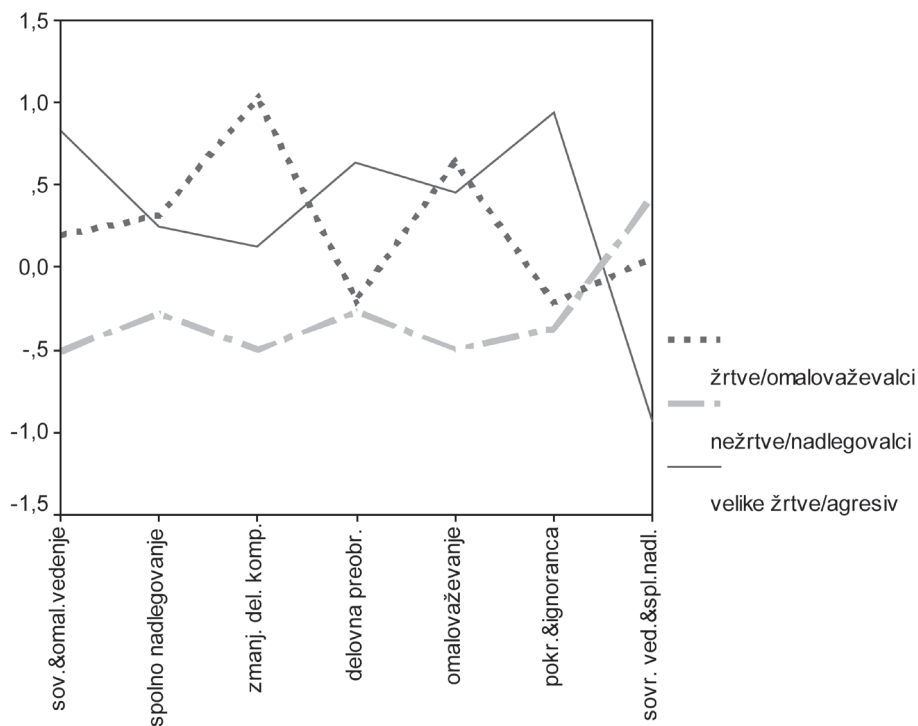
V tretjo skupino se je uvrstilo 26,5 % anketirancev. Gre za skupino, za katero je po eni strani značilna visoka stopnja viktimiziranosti po vseh oblikah nasilja in agresivnega vedenja, še posebej to velja za izpostavljenost sovražnemu vedenju in omalovaževanju ter delovni preobremenjenosti. Malo manj (pa kljub vsemu še vedno nadpovprečno) so osebe iz te skupine žrtve spolnega nadlegovanja ter zmanjševanja delovne kom-

petentnosti. Obenem je za to skupino značilno tudi nadpovprečno nasilno in agresivno vedenje in sicer omalovaževanje ter pokroviteljstvo, a ne tudi sovražno vedenje s spolnim nadlegovanjem, pri katerem imajo zelo podpovprečne vrednosti. Skupino smo poimenovali *velike žrtve, ki se vedejo agresivno*. Grafično je skupina prikazana na sliki 3.

Slika 3: Velike žrtve, ki se vedejo agresivno

V to skupino se je uvrstilo 27 % vseh moških in 21,6 % vseh žensk. To je skupina z drugo povprečno starostjo po vrsti in drugo povprečno dolžino delovne dobe. Glede socialnega spodkopavanja lahko ugotovimo, da je to skupina, ki poroča o največji izpostavljenosti negativnim interakcijam na delovnem mestu, saj je njihova vrednost tako pri socialnem spodkopavanju s strani sodelavcev kot nadrejenih močno nadpovprečna. Hkrati smo pri njih izmerili nadpovprečno stopnjo depresivnosti ter nadpovprečno stopnjo frustriranosti. V primerjavi s prejšnjima skupinama lahko ugotovimo, da gre za najbolj depresivne in frustrirane pripadnike slovenske policije. Osebe iz te skupine imajo podpovprečno vrednost pri samoučinkovitosti in v primerjavi s prejšnjima skupinama se najslabše počutijo, saj imajo najnižjo in podpovprečno vrednost pri dobrem počutju. Zato ni čudno, da nadpovprečno pogosto in najpogosteje od vseh razmišljajo, da bi zamenjali službo.

Slika 4: Razlike med skupinami glede na vrsto viktimiziranosti ter izvajanja nasilnega in agresivnega vedenja

Na sliki 4 vidimo razlike med skupinami tako v stopnji viktimiziranosti kot v stopnji nasilja in agresivnega vedenja. Vidimo lahko, da med dvema skupinama žrtev ni razlik v stopnji spolnega nadlegovanja in da je najpogostejša oblika nasilja in agresivnega vedenja, ki so mu izpostavljeni policisti na slovenskih policijskih postajah, zmanjševanje delovne kompetentnosti, sledi mu sovražno in omalovažujoče vedenje. Ko analiziramo pojavnost nasilja in agresivnega vedenja, ugotovimo, da se najpogosteje pojavlja pokroviteljsko vedenje in ignoriranje, sledi mu omalovažujoče vedenje, medtem ko je sovražno vedenje in spolno nadlegovanje značilno predvsem za skupino policistov, ki sicer niso žrtve nasilnega in agresivnega vedenja na delovnem mestu.

RAZPRAVA

Ukrepi upravljanja nasilja in agresivnega vedenja na delovnem mestu

Nasilje in agresivno vedenje na delovnem mestu je menedžersko vprašanje, to pa zato, ker ovira doseganje ciljev organizacije, slabi njene (kadrovske) potenciale in onemogoča njeno uspešnost. Pagon in sodelavci (4) pravijo, da takih pojavov, predvsem zaradi kompleksnosti njihovih vzrokov, menedžerji ne morejo v celoti odpraviti ali preprečiti, zato se jih morajo naučiti upravljati. To pomeni, da skušajo najprej vplivati na vzroke nasilja in agresivnega vedenja, hkrati pa ustvariti razmere, ki agresivno vedenje in nasilje na delovnem mestu zmanjšujejo oz. preprečujejo. Gre za ukrepe, s katerimi menedžerji ustvarjajo neugodne posledice za agresivno vedenje zaposlenih, s čimer vplivajo, da se v prihodnosti manjkrat pojavlja. Kadar na neko nasilje in agresivno vedenje menedžerji ne morejo vplivati prek njegovih vzrokov, okoliščin in posledic, morajo poskušati vplivati vsaj na kraj in čas njegovega pojavljanja, da bi kar najmanj škodilo uspešnosti organizacije (prav tam).

Z raziskavo na vzorcu slovenskih policistov smo ugotovili, da je najpomembnejši vzrok za nastanek nasilja in agresivnega vedenja socialno spodkopavanje. Za socialno spodkopavanje smo obenem ugotovili, da se pomembno povezuje z viktimiziranostjo zaposlenih. Tako je tudi naša raziskava potrdila ugotovitve Duffyjeve in sodelavcev (16), da so interakcije med posamezniki pomembno določilo vedenja v organizacijah, pri tem pa avtorji ugotavljajo, da so negativne interakcije (tj. socialno spodkopavanje) dosledno povezane s pomembnimi delovnimi in osebnimi posledicami ter so pogosto močnejši prediktorji teh posledic, kot pozitivne interakcije (tj. socialna opora).

Pagon in sodelavci (4) povzemajo različne ukrepe, ki jih lahko uporabijo tudi menedžerji v slovenski policiji pri upravljanju nasilja in agresivnega vedenja na delovnem mestu. Ukrepe v nadaljevanju prikazujemo po posameznih vsebinsko združenih sklopih.

Določitev jasne organizacijske politike in postopkov glede nasilja in agresivnega vedenja na delovnem mestu ter jasno komuniciranje teh politik med zaposlenimi

V organizaciji morajo obstajati pisni dokumenti, ki nedvoumno opredeljujejo, katera vedenja so v organizaciji nezaželena in nesprejemljiva, hkrati pa opredeljujejo tudi posledice nezaželenega vedenja zaposlenih. Ti dokumenti morajo izhajati iz politike nične tolerance (angl. *zero-tolerance policy*), ki pomeni, da nobena oblika nasilja ali agresivnega vedenja na delovnem mestu ni tako blaga, da se odgovorni nanj ne bi odzvali in ukrepali. Pri policijskem delu so takšni dokumenti nujno potrebni pri upravljanju korupcije, brutalnosti, nujno pa bi jih bilo razširiti tudi na druge oblike nasilja in agresivnega vedenja.

Naša raziskava je na primer opozorila na to, da so policistke izpostavljene spolnemu nadlegovanju na delovnem mestu, ki pa ga slovenska policija v nasprotju z nekaterimi drugimi policijskimi organizacijami po svetu (na primer na Nizozemskem; 17) ne prepoveduje izrecno in jasno. Spolno nadlegovanje je, poleg razširjanja govoric, najpogostejša oblika nasilja in agresivnega vedenja, ki so mu policistke izpostavljene na delovnem mestu, zato je iskanje izgovorov, ki jih pogosto najdemo pri policijskih šefih, da je prepoved spolnega nadlegovanja zapisana že v delovno-pravni zakonodaji ali da je dostojanstvo zagotovljeno že s slovensko ustavo, jalovo, saj ti predpisi ne vplivajo neposredno na vsakodnevno vedenje policistov.

Delodajalci in njihovi predstavniki so dolžni zagotoviti nesovražno delovno okolje vsem zaposlenim. Poleg spolnega nadlegovanja pri policistkah je razširjanje govoric o zaposlenih najpogostejše nezaželeno vedenje, o katerem poročajo slovenski policisti. V raziskavi smo ugotovili, da izpostavljenost tem, na videz nenevarnim oblikam nasilja in agresivnega vedenja, vodi po eni strani v hujše oblike viktimiziranosti, obenem pa pri določenem številu slovenskih policistov deluje kot sprožilni moment, ki vodi v nasilno in agresivno vedenje. Tisti, ki doživljajo blage oblike nasilja in agresivnega vedenja, se potem nasilno in agresivno vedejo do drugih. Zato je preprečevanje govoric v določenem obsegu odpravljanje vzrokov za nasilno in agresivno vedenje.

V dokumentih, ki natančno opisujejo nezaželeno vedenje na delovnem mestu, mora biti jasno opisan tudi sistem opozorilnih znakov, ki omogočajo predvideti možnost nasilja in agresivnega vedenja na delov-

nem mestu, kot tudi jasen postopek za prijavo teh znakov. Čeprav je težko določiti znake, ki vodijo v nasilje, razni avtorji (18) med njih uvrščajo odkrite grožnje z nasiljem, nenadne spremembe vedenja, izražanje ne-navadnih in čudnih misli, obsedenost z orožjem, pretirano izkazovanje romantične naklonjenosti sodelavcu, resno depresivnost ter zlorabo drog in alkohola. Sistem znakov se lahko izvede tudi iz dejanj, ki jih uvrščamo med socialno spodkopavanje.

Vsi zaposleni morajo biti s predpisi o prepovedi nasilja in agresivnega vedenja ter z znaki, ki opozarjajo na nastanek nasilja in agresivnega vedenja, seznanjeni. V teh predpisih je potrebno od vseh zaposlenih, še posebej pa od menedžerjev na vseh ravneh, zahtevati, da takšno vedenje, če nanj naletijo, obvezno prijavijo. Ob tem, da je prijavljanje obvezno, mora biti tudi enostavno. Brezplačna telefonska številka je na primer eden od takšnih načinov (18). Seznanjanje zaposlenih s temi predpisi bi moralo biti sestavni del osnovnega usposabljanja za policijski poklic ter eden izmed pomembnejših elementov osnovne socializacije v policijski poklic.

Med vsebino teh organizacijskih pravil sodijo tudi ukrepi s področja zagotavljanja varstva pri delu, ki zaposlene zavezujejo k opravljanju dela po postopkih in na način, ki jih čim manj izpostavlja nasilju in agresivnemu vedenju na delovnem mestu (4).

V organizacijah z veliko primeri agresivnega vedenja in nasilja je priporočljivo ustanoviti posebna delovna telesa, ki se ukvarjajo z načrtovanjem, izvajanjem in spremljanjem ukrepov na tem področju. V tujini so takšni oddelki mnogokrat ustanovljeni v okviru kadrovske službe, v policijski organizaciji pa bi v vsaki posamezni policijski enoti za to področje moral biti odgovoren eden izmed predpostavljenih. V to dejavnost bi bilo smiselno vključiti tudi policijski sindikat ali morebitna stanovska združenja policistov (npr. društvo kriminalistov, združenje policijskih šefov ipd.). Da je ustanovitev takšnega organa smiselna za slovensko policijo, se je pokazalo tudi v naši raziskavi.

Zapisali smo, da je v pravih potrebno določiti postopke ob zaznavi kršitev in sankcije za kršitelje. Pomembno je, da menedžerji s skladu s filozofijo teorije nične tolerance nasilje in agresivno vedenje dosledno obravnavajo in ustrezno ukrepajo. Čeprav raziskave ne kažejo vzročne povezave med kaznovanjem in pojavljanjem nezaželenega vedenja, je dosledno ukrepanje simbolno sporočilo zaposlenim, da takšno vedenje

v organizaciji ni sprejemljivo. S tem menedžerji kažejo željo po urejenih razmerah v organizaciji, urejeno okolje pa zagotavlja tudi odsotnost nezaželenega vedenja.

Ustrezno vodenje, nadzor in zagotavljanje primernih medsebojnih odnosov

Precejšen del agresivnega vedenja med slovenskimi policisti lahko pojasnimo s konceptom socialnega spodkopavanja. Rezultati raziskave so po eni strani razveseljivi, saj je stopnja socialnega spodkopavanja v slovenski policiji razmeroma nizka, vendar smo kljub temu ugotovili, da socialno spodkopavanje najpogosteje povezujemo z nezaželenim vedenjem slovenskih policistov. Čeprav se pojavlja redko, socialno spodkopavanje močno vpliva na pojav odklonskega vedenja. Rezultate lahko nadgradimo z ugotovitvijo, da se negativni vpliv socialnega spodkopavanja še poveča, če je njegov vir oseba, od katere posameznik pričakuje socialno oporo (19, 20), to pa so v slovenski policiji policijski šefi. Zato je za upravljanje nezaželenega vedenja pomembno komuniciranje z zaposlenimi. Zaposleni morajo imeti občutek, da so pošteno obravnavani, s čimer se vzpodbudi recipročno vedenje zaposlenih: če čutijo pošten odnos, bodo spoštovali organizacijska pravila in bodo delali dobro. Dostojen in spoštljiv odnos do zaposlenih je najlažji in najcenejši način, s katerim lahko menedžerji preprečijo socialno spodkopavanje svojih podrejenih, s tem pa tudi zmanjšajo nekatere od vzrokov za pojav nasilja in agresivnega vedenja na delovnem mestu (7).

Policijski menedžerji bi morali medsebojno spoštovanje zahtevati tudi pri odnosih med policisti. Tako bodo pomembno vplivali na znižanje stopnje socialnega spodkopavanja med sodelavci, ki se je izkazalo kot najpomembnejši prediktor tako viktimizacije kot nasilnega in agresivnega vedenja slovenskih policistov, spoštljiv odnos pa preprečuje marsikatero vedenje, ki ga zdaj doživljajo slovenski policisti kot del svojega vsakdana: razširjanje govoric, verbalno spolno nadlegovanje, nenehno kritiziranje, ignoriranje predlogov, norčevanje iz zaposlenih in podobno.

Z zagotavljanjem primernih medsebojnih odnosov na delovnem okolju bi policijski menedžerji pomembno vplivali na vzroke skoraj vseh oblik viktimiziranosti v slovenski policiji. Socialno spodkopavanje s strani sodelavcev je najmočnejši pojasnjevalni dejavnik pri sovražnem

in omalovažujočem vedenju; z zmanjševanjem socialnega spodkopavanja, ki ga policisti in policistke doživljajo od svojih kolegov, bi policijski menedžerji zmanjšali tudi negativno vedenje, ki ga najpogosteje doživljajo pri svojem delu, pomembno pa bi zmanjšali tudi vzroke za spolno nadlegovanje. Če bi policijski šefi zagotovili enakopravne odnose, ki temeljijo na medsebojnem spoštovanju, potem policisti svojega odnosa do policistk ne bi dokazovali tudi s spolnim nadlegovanjem.

Seveda zgolj ustrezno vodenje in zagotavljanje primernih medsebojnih odnosov nista dovolj. Izkušnje kažejo, da lahko menedžerji vzroke in priložnosti za nasilje in agresivno vedenje na delovnem mestu precej zmanjšajo z ustreznimi oblikami nadzora nad delom zaposlenih, še zlasti tistih, ki se uvrščajo v rizično skupino. Ustrezen način opravljanja nadzora je takšen, ki pomeni pomoč in usmerjanje, dajanje priznanj in pohval ter izrekanje pripomb in graj, ne pa namerno »šikaniranje« zaposlenih. S takšnim nadzorom bi lahko pomembno vplivali tudi na zmanjševanje delovnih kompetenc, ki jih mlajši uniformirani policisti doživljajo v odnosu do svojih starejših kolegov in starešin.

Pomoč zaposlenim v organizaciji

Poleg ustreznega vodenja in nadzora pri preprečevanju nasilja in agresivnega vedenja na delovnem mestu pomembno vlogo odigrajo tudi programi pomoči zaposlenim (angl. EAP – *Employee Assistance Programs*). To so programi, kjer zaposleni, ki so sami nekoč imeli določene težave in so jih uspešno premagali, vodijo skupine za pomoč zaposlenim, ki tovrstne težave še imajo (4). Uspešni programi za pomoč zaposlenim lahko pomagajo odpraviti težave, ki bi sicer ustvarjale potencial za njihovo nasilje in agresivnost na delovnem mestu, služijo pa lahko tudi za pomoč žrtvam take agresivnosti in nasilja. In ne nazadnje, s programi EAP lahko pomagamo zaposlenim zmanjšati ali odpraviti vedenja, s katerimi lahko sami izzovejo nasilje na delovnem mestu. Programi pomoči zaposlenim so namenjeni tako žrtvam nasilja in agresivnega vedenja na delovnem mestu kot povzročiteljem takšnega nasilja (21).

Naša raziskava je potrdila domneve, da povzročitelji uporabo nasilja pogosto napačno razumejo kot lastno pravico in opravičljivo sredstvo za doseganje osebnih ciljev. Policisti in policistke dojemajo nasilje in agresivno vedenje kot samoumeven način svojega odnosa z drugimi. V raziskavi smo ugotovili, da je v slovenski policiji veliko posamezni-

kov, ki so viktimizirani, pa tudi mnogo onih (še posebej, če upoštevamo temno polje), ki se nasilno in agresivno vedejo. Zato so policijski menedžerji odgovorni, da poskrbijo tako za žrtve kot za povzročitelje nasilja.

Verjetnost, da se bo slednje v slovenski policiji tudi zgodilo, je precej majhna. Ob tem, da policijski menedžerji nimajo znanja o pojavnosti in vzrokih nasilja in agresivnega vedenja, pa je razpravljanje o tem vedenju in ustrezno ukrepanje obenem močna tabu tema. Vrhovni policijski menedžerji raje skrbijo za prijetno medijsko podobo policije, njihovi kolegi na nižjih ravneh pa pri nasilnem in agresivnem vedenju slovenskih policistov najpogosteje uporabljajo tehniko izglajevanja (v smislu, saj ni nič hudega, saj smo vsi sami dobri ljudje in podobno).

Primeren izbor kandidatov za policijsko delo, njihovo usposabljanje ter usposabljanje policijskih menedžerjev

Postopki izbora kadrov za delo v organizaciji predstavljajo prvo stopnico v preprečevanju nasilja in agresivnega vedenja na delovnem mestu. Pri selekciji kandidatov za določeno delo je potrebno poleg iskanja zaželenih lastnosti in veščin kandidatov (angl. *selecting in*) ugotavljati tudi, ali obstajajo okoliščine, ki ovirajo posameznikovo uspešno vključevanje v novo delovno okolje, kot je na primer močno izražena agresivnost (angl. *screening out*). Eden izmed pripomočkov, ki jih imajo pri tem kadrovske delavci, so ustrezni psihološki testi, s katerimi lahko s precejšnjo verjetnostjo ugotavljajo agresivne in nasilne vedenjske težnje pri kandidatu za zaposlitev. Pri uporabi testov je treba paziti, da izberemo takšen psihološki test, ki dejansko napoveduje vedenje, ki smo ga opredelili kot pomembno oviro za uspešno in učinkovito izvedbo dela (18).

Raziskovalci opozarjajo, da se povečuje število lažnih ali netočnih navedb v prijavih za zaposlitev. Zato je, poleg uporabe psihološkega testiranja, priporočljivo tudi temeljito preverjanje kandidatovih navedb in njegove preteklosti (angl. *background investigation*) (18). Slednje še posebej velja za kandidate za delo v policiji. Pomembno je, da na začetku izbornega postopka od kandidata dobimo soglasje, da lahko preverimo navedbe iz njegove prijave in da to soglasje postavimo kot pogoj za sklenitev delovnega razmerja.

Ugotavljanje kandidatovega vedenja v kriznih položajih je lahko tudi ena izmed situacijskih vaj v ocenjevalnem centru, ki se vse bolj uveljavlja kot metoda izbora kadrov (22). Ocenjevalni centri so metoda, ki bi

jo v slovenski policiji morali veliko bolj pogosto uporabljati predvsem za izbor policijskih menedžerjev.

Pri usposabljanju zaposlenih je potrebno primerno pozornost posvetiti seznanjanju z organizacijsko politiko in postopki glede nasilja in agresivnosti na delovnem mestu. V tem okviru je pomembno ozaveščanje zaposlenih in menedžerjev na vseh ravneh glede realne nevarnosti, ki jo nasilje in agresivno vedenje na delovnem mestu lahko predstavljata. Kot kažejo raziskave o policijski deviantnosti, se lahko predstave o obsegu in resnosti teh pojavov med zaposlenimi in menedžerji pomembno razlikujejo (23). Pomembno je tudi usposabljanje v veščinah medsebojnega komuniciranja in drugih socialnih veščinah, s katerimi zaposleni lažje upravljajo z vzroki, ki vodijo v agresivno vedenje. Pri tem morajo kadrovske delavce upoštevati, da imajo zaposleni v nekaterih poklicih močnejše izražene lastnosti, ki lahko pospešijo pojav nasilja in agresivnosti na delovnem mestu.

Hkrati velja poudariti pomen usposabljanja menedžerjev za upravljanje z nasiljem in agresivnim vedenjem na delovnem mestu. Menedžerji bodo lahko nasilje in agresivno vedenje uspešno upravljali le, če bodo za to usposobljeni in bodo v procesu socializacije v delo vodje dojemali, da je upravljanje medsebojnega vedenja zaposlenih veščina, ki se je morajo naučiti. V skladu z rezultati naše raziskave se kot zelo pomembne kažejo predvsem *veščine upravljanja konfliktov* (s tem bi zmanjšali verjetnost za sovražno in omalovažujoče vedenje) in *veščine vodenja* (s tem bi lahko zmanjšali posledice, ki nastanejo zaradi zmanjševanja delovnih kompetenc).

V tem celotnem sklopu usposabljanja seveda ne sme manjkati usposabljanje s področja etike, saj izkušnje kažejo, da prav etično ravnanje in osebna integriteta policistov in policijskih menedžerjev predstavljata najučinkovitejše orožje proti vsem oblikam deviantnosti (23), potemtako tudi proti nasilju in agresivnemu vedenju na delovnem mestu.

Ustrezna organizacijska oblika, ustrezno oblikovanje dela in delovnega okolja

Menedžerji so dolžni oblikovati in organizirati delo tako, da bodo čim bolj uspešno odstranili dejavnike, ki pri posameznikih povzročajo frustracijo in stres ali ustvarjajo okoliščine z veliko možnostmi za nasilje in agresivno vedenje na delovnem mestu. Ustrezna organizacija dela ter oblikovanje dela lahko vplivata predvsem na dve obliki nasilja in agre-

sivnega vedenja, ki smo ju ugotovili v naši raziskavi. Prvo je zmanjševanje delovnih kompetenc, ki ga najpogosteje doživljajo uniformirani policisti. Delegiranje nalog in odgovornosti bi zmanjšalo njihovo doživljanje neupoštevanja njihovega dela, hkrati pa bi bilo v skladu s sodobnim pristopom policijskega dela v skupnosti. Ustrezno oblikovanje dela bi vsekakor pomembno vplivalo tudi na zmanjševanje posledic, ki nastanejo zaradi delovne preobremenjenosti.

Ukrepe, ki jih lahko podpremo z ugotovitvami naše raziskave, je potrebno nadgraditi tudi s spoznanjem, da lahko precejšen del nasilja in agresivnega vedenja na delovnem mestu preprečimo z ustrezno prostorsko ureditvijo delovnih mest in organizacij. Znani so primeri, ko so organizacije v ta namen fizično ločile zaposlene od strank, izboljšale osvetlitev, ustrezno uredile hrambo denarja in dragocenosti, zagotovile ustrezno vidnost zaposlenih pri postopku s strankami, preuredile pisarne tako, da so imeli zaposleni lažjo možnost umika ipd. (5, citirano 18). V tem okviru je pomemben dejavnik preprečevanja nasilja na delovnem mestu tudi ustrezno fizično in elektronsko varovanje, ki ga lahko organizacija izvaja sama ali pa ga prepusti za to usposobljenim agencijam. Gre predvsem za vprašanja nadzora in reguliranja dostopa v organizacijo ali njene posamezne dele, nadzora nad vnašanjem hladnega in strelnega orožja, za spremstvo prevoza ali prenašanja denarja in drugih dragocenosti, za namestitvev in vzdrževanje varnostnih naprav (kamer, alarmov, sistemov za registracijo dostopa ipd.) ter tudi za interveniranje ob nasilnih dejanjih (4). Kot opozarjata Kaufer in Mattman (25), se večina organizacij ne more niti ne želi spremeniti v nedostopne utrdbe, kar še posebej velja za policijsko enoto, kjer naj bi bili policisti dostopni prebivalcem. Odločitev o obsegu in stopnji fizičnega in elektronskega varovanja mora zato temeljiti na realni oceni dejanskih in potencialnih nevarnosti, tveganj in potreb organizacije.

Ustrezni postopki premeščanja, discipliniranja in odpuščanja

V današnjem poslovnem svetu so postala odpuščanja, premeščanja na manj privlačna delovna mesta ali celo nazadovanja delavcev realnost, ki se ji več ne moremo izogniti niti v državnih službah, kot je na primer policija. Izkušnje kažejo, da v takih primerih lahko menedžerji z delavci ravnajo na bolj ali manj ustrezen način. V ZDA znaten del nasilja na delovnem mestu povzročijo prav delavci, ki so bili odpuščeni ali premeščeni

proti svoji volji (25). Možnost, da bi tovrstni dogodki privedli do nasilja, se bistveno zmanjša, če menedžerji s posamezniki odkrito komunicirajo, postopajo tako, da upoštevajo in ohranijo njihovo dostojanstvo, posameznikom pomagajo pri načrtovanju prihodnosti in (pri odpuščanju) pri iskanju nove zaposlitve. Z vidika preprečevanja nasilja in agresivnega vedenja na delovnem mestu je v takih primerih najpomembnejše, da delavec ne dobi občutka brezizhodnosti, saj prav ta občutek pogosto privede do tega, da posameznik poseže po skrajnih sredstvih. Whitmore in Kleiner (18) opisujeta postopke, ki zmanjšajo stopnjo sovražnosti, ki nastane ob izrekanju disciplinskih ukrepov ali odpuščanju:

- Izbrati je treba pravi čas za sporočanje odločitve o disciplinskem ukrepu oz. odpustitvi. Z zaposlenim je treba komunicirati dostojanstveno in s spoštovanjem.
- Disciplinski ukrep ali odločitev o odpustitvi je treba izvesti na nevtralnem prostoru in diskretno, ob tem pa naj bosta prisotna tako neposredno nadrejeni zaposlenega kot oseba, odgovorna za kadrovske postopke.
- Vzroke za disciplinski ukrep oz. odpustitev je zaposlenemu treba predstaviti v neosebni, v zvezi z delom povezanim tonom in jezikom.
- Zaposlenemu je treba dopustiti, da izrazi svoje mnenje o ukrepu in da opiše občutke, ki jih ima. Če gre za disciplinski ukrep, ki ne vodi v odpustitev, je treba sestanek zaključiti v pozitivnem ozračju, usmerjenim v prihodnost.
- Vsako nasilno in sovražno reakcijo ob izreku disciplinskega ukrepa je treba takoj sporočiti ustrezni službi oz. posamezniku (na primer varnostni službi).
- Osredotočiti se je treba na aktivnosti zaposlenega v prihodnosti. Zaposlenemu je treba predstaviti izbiro, da lahko spremeni svoje vedenje ali pa poišče novo zaposlitev. V prvem primeru mu lahko pomagamo s primernim usposabljanjem (na primer programi EAP) ali pa mu pomagamo pri iskanju nove zaposlitve.
- Z odpuščenimi delavci je potrebno opraviti izhodni intervju. Omogočiti jim je treba, da izrazijo svoja čustva o organizaciji ter opišejo težave, s katerimi so se srečevali v času svoje zaposlitve. Izhodni intervju je tudi čas, ko se od zaposlenega prevzame vsa lastnina podjetja.

Viri

1. Bowie V. Defining violence at work: a new typology. In: Gill M. , Fisher B. , Bowie V. (Eds). Violence at work. Causes, patterns and prevention. Portland: Willan Publishing. 2002 p. 1–20.
2. Neuman J. H. , Baron R. A. Aggression in the Workplace. V: Giacalone R. A. , Greenberg J. Antisocial Behavior in Organizations. Sage Publications. Thousand Oaks. 1997 p 37–67.
3. Barron O. Why workplace bullying and violence are different: protecting employees from both. In: Gill M. , Fisher B. , Bowie V. (Eds). Violence at work. Causes, patterns and prevention. Portland: Willan Publishing. 2002 p. 151–64.
4. Pagon M. , Lobnikar B. , Jereb J. Agresivno vedenje in nasilje na delovnem mestu ter pomen njunega upravljanja za zagotavljanje organizacijske uspešnosti in učinkovitosti. V: Vukovič, G. Management in globalizacija: zbornik posvetovanja z mednarodno udeležbo. Kranj: Moderna organizacija. 2001 p. 114–27.
5. Canadian Centre for Occupational Health and Safety. Violence in the Workplace. 1999 Internet: <http://www.ccohs.ca/oshanswers/psychosocial/violence.html>
6. Pearson C. M. , Andersson L. M. , Wegner J. W. When workers flout convention: A study of workplace incivility. Human Relations. 2001; 54(11): 1387–419.
7. Greenberg J. The STEAL Motive: managing the Social Determinants of Employee Theft. V: Giacalone R. A. , Greenberg J. (Ur.) Antisocial Behavior in Organizations. Sage Publications. Thousand Oaks. 1997 p 85–108.
8. Robinson S. L. , Bennett R. J. A typology of deviant workplace behaviors: A multidimensional scaling study. Academy of Management Journal 1995 38: 555–72.
9. Mikkelsen E. G. , Einersen S. Bullying in Danish work-life: Prevalence and health correlates. European Journal of Work and Organizational Psychology. 2001; 10 (4): 393–413.
10. Salin D. Prevalence and forms of bullying among business professionals: A comparison of two different strategies for measuring bullying. European Journal of Work and Organizational Psychology; 2001; 10 (4): 425–41.
11. Hubert A. B. , van Veldhoven M. Risk sectors for undesirable behaviour and mobbing. European Journal of Work and Organizational Psychology; 2001 10 (4) p. 415–24.
12. Leymann H. The content and development of mobbing at work. European Journal of Work and Organizational Psychology. 1996; (5): 165–84.
13. Einersen S. , Raknes B. I. Harassment in the workplace and the victimization of man. Violence and Victims; 1997; 12: 247–63.

14. Hoel H. , Cooper C. L. , Fragher B. The experience of bullying in Great Britain: The impact of organizational status. *European Journal of Work and Organizational Psychology*; 2001; 10 (4): 443-65.
15. Ferligoj A. Razvrščanje v skupine – izbrane teme. Ljubljana. Metodološki zvezki 4, 1989.
16. Duffy M. K. , Ganster D. C.; Pagon M. , Lobnikar B. Socialno spodkopavanje v policijskih in vojaških okoljih: medkulturna primerjava. *Varstvoslovje*. 2003; 5 (2): 97-106.
17. Lasthuizen K. , Huberts L. , Kaptein M. Vprašanje integritete v policijski organizaciji: analiza percepcije policistov. *Varstvoslovje*: 2003; 5 (2): 142-9.
18. Whitmore L. , Kleiner B. H. Violence in the Workplace. *Management Research News*; 1999; 22 (8): 12-7.
19. Duffy M. K. , Ganster D. C. , Pagon M. Social undermining and social support in the workplace. Fifty-eighth Annual Meeting of the Academy of Management, , 1998 August 7-12 San Diego, California.
20. Pagon M. , Duffy K. M. , Ganster C. D. , Lobnikar B. Understanding Police Deviance: Personal and Interpersonal Determinants. *Security Journal*; 1998; 11: 179-84.
21. Berridge J. , Cooper C. L. , Highley-Marchington C. *Employee Assistance Programmes and Workplace Counselling*. John Wuley & Sons. Chichester; 1997.
22. Pagon M. Novi pristopi h kadrovanju v policijskih organizacijah: uporaba ocenjevalnih centrov. *Revija Policija*, 1993; 13 (3): 257-76.
23. Pagon M. , Lobnikar B. Comparing supervisor and line officer opinions about the code of silence: the case of Slovenia. V: Pagon, M. (ur.). *Policing in Central and Eastern Europe, Ethics, integrity, and human rights*. Ljubljana: College of Police and Security Studies, 2000 p. 197-209.
24. Pagon M. Policijska etika kot zvrst uporabne etike. *Varstvoslovje*, 2000; 2 (2): 158-67.
25. Kaufer S. , Mattman J. W. (Internet). *Workplace Violence: An Employer's Guide*. www.workplaceviolence.com

UČINKI STALNEGA DOSTOPA V KIBERNETSKI PROSTOR IN ODTUJEVANJE PODATKOV

Blaž Markelj in Igor Bernik

Povzetek

Potreba po hitrem odločanju v poslovnem in zasebnem okolju, vsiljuje potrebo po stalnem dostop do podatkov. Pri odločanju je možnost neprestanega dostopa nujna za konkurenčnost. Z mobilnimi napravami je stalen dostop enostaven, internetne povezave, računalništvo v oblaku in pripadajoča programska oprema, pa povezuje potrebne elemente dostopa in predstavitve podatkov. Raznovrstna programska oprema na mobilnih napravah omogoča hiter in enostaven dostop do shranjenih podatkov. S pomočjo mobilne naprave smo z internetom lahko povezani stalno, to pa omogoča dostop do potrebnih podatkov, ne glede na to, kje se nahajajo. Pa naj bo to znotraj informacijskega sistema ali v oblaku. Ob vseh prednostih in nenehnih novostih, ne smemo pozabiti na številne grožnje, ki pri dostopu pretijo uporabnikom mobilnih tehnologij. S hitrim razvojem mobilnih tehnologij so se zaradi zapostavljanja varnosti razvile številne grožnje. Ugotovitve globalnih organizacij na podlagi analiz groženj mobilnim napravam kažejo veliko povečanje teh. Glavni izvor groženj je, poleg prenosljivosti naprav, raznolika in varnostno nepreizkušena programska oprema. Za ugotavljanje stanja v slovenskem prostoru in možnosti boljšega odkrivanja zlorab, smo izvedli raziskavo, ki kaže na stopnjo zavedanja odtujevanja podatkov pri rabi mobilnih naprav; na podlagi rezultatov predlagamo rešitve za zmanjšanje tveganj in boljše zaščite podatkov, ob morebitni zlorabi pa možnosti odkrivanja storilcev.

I Uvod

Novitete na področju mobilnih naprav so namenjene pomoči dostopanja do potrebnih podatkov za hitro in kakovostno odločanje. Zato je bistvenega pomena, da je dostop hiter in stalen. Razvoj interneta, mobilnih naprav, računalništva v oblaku in pripadajoče programske opreme so zagotovili stalen dostop do podatkov, ne glede na kraj in čas sprejema-

nja odločitev. Spreminja se načini hranjenja in obdelovanja podatkov. Čeprav ideja računalništva v oblaku ni nova, je zdaj uresničljiva zaradi razvoja tehnologij (internetnih povezav, strežniških sistemov itd.) povezovanja in hranjenja podatkov, kar omogoča transparenten stalen dostop do podatkov. Za kakovostno odločanje je smiselno podatke hraniti tako, da dostopamo do njih z uporabo mobilnih tehnologij in prenosa podatkov transparentno, brez posebnega znanja. Raziskava, ki jo je objavila organizacija comScore (2011), je pokazala, da je v novembru 2011 internet uporabljalo že 380 milijonov Evropejcev. Pri tem bo, po ugotovitvah MicrostoftTag (2011), do leta 2014 število mobilnih dostopov do interneta preraslo dostope izvedene z namiznimi računalniki, že danes pa se to razmerje približuje 50 odstotkom. S pomočjo mobilnih naprav in stalnega dostopa do interneta dejansko neprestan dostop do podatkov pride do izraza, saj mobilne naprave predstavljajo povezovalni element oz. stično točko med uporabnikom in mestom hranjenja podatkov.

Vendar pa so učinki stalnega dostopa lahko tudi negativni. Tako so uporabniki mobilnih naprav lahka tarča številnih groženj, ki delujejo z namenom zlorabe njihovih podatkov. Grožnje se lahko uresničijo s pomočjo številnih zlonamernih kod, prestrezanja komunikacije ali zgolj zaradi odtujitve naprave. Številna svetovna podjetja, ki se ukvarjajo z izdelavo zaščitne programske opreme, poročajo o velikem povečanju števila raznovrstnih virusnih okužb, poznavanje naše GPS lokacije, prenos in zloraba osebnih podatkov (certifikati, gesla itd.) ter avtomatične vključitve posameznih delov programske kode. To so le nekatere zlorabe, ki se vse pogosteje izvajajo na mobilnih napravah.

Da zlorabe preprečimo, pa moramo poznati postopke (včasih tudi delovanje programske in strojne opreme) in v primeru zlorab ustrezno ukrepati, da zaščitimo (še) ne odtujene podatke, v nadaljevanju pa zlorabo prijaviti pristojnemu CERT-u in drugimi ustreznim organom. Uporabniki bi moral ob sumu kaznivega dejanja nemudoma obvestiti pristojne organe, saj je potem pridobitev in ohranitev ustreznih dokazov ter digitalnih sledi bistveno boljša, pri tem pa smiselno upoštevati postopke pridobivanja digitalnih dokazov, ki jih določa Zakon o kazenskem postopku [ZKP-UPB4] (2007) z 219.a in 223.a členom. V poslovnih sistemih se je smiselno izobraziti zaposlene in nanje prenesti postopke varnosti in zavarovanja digitalnih dokazov v primeru zlorab za učinkovitejše odzivanje in odkrivanje napadov in napadalcev.

Informacijska infrastruktura, kjer so shranjeni podatki, mora biti prilagojena oddaljenim dostopom, torej primerno zavarovana. V preteklosti so se za namene oddaljenega dostopa v požarnih zidovih puščali odprte specifična vrata v sistem, po katerih je potekala komunikacija oddaljenega dostopa – RDP¹. Sodobne mobilne naprave pa se neposredno povezujejo z internetom, zato večina informacijskih tokov poteka na splošni način (http²), ki je namenjen spletni komunikaciji (brskanje), zato so vrata na požarnem zidu že v osnovi odprta in nezavarovana, s čimer se poveča ogroženost.

Poleg hranjenja podatkov v lastni informacijski infrastrukturi, vse več uporabnikov podatke hrani in/ali obdeluje v računalniškem oblaku. Ker tehnologija v oblaku deluje na virtualni ravni z avtomatiziranimi sistemi, to pomeni, da je dodeljevanje virov stvar avtomatike sistema. Tako je potrebno zagotoviti ustrezno obrambo pred grožnjami, v primeru zlorab podatkov pa za ustrezno digitalno dokazovanje zlorab in pregon storilcev kibernetskega kriminala, kar je zaradi oddaljene (in pogosto nepoznane) lokacije zahtevno, previdnost pa velja tudi pri izbiri ponudnika oblaka. Smernice kažejo, da se uporaba računalništva v oblaku z leti povečuje, s tem pa tudi tveganja. Podjetje TechNavio je objavilo poročilo o trenutni razširjenosti storitev računalništva v oblaku in predvidevanja prihodnje rasti teh storitev. Pričakuje se 42 odstotno rast med letoma 2010 in 2014 (Infiniti Research Limited, 2011).

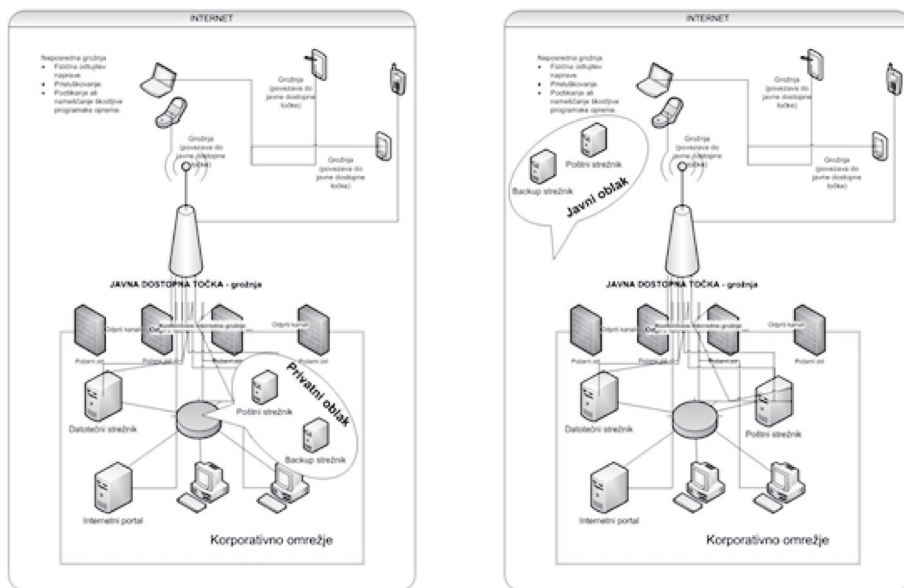
1.1 Grožnje mobilnim napravam, dostopu in informacijam

Najšibkejši člen v celotnem procesu prenosa in hranjenja podatkov predstavljata uporabnik ter njegovo znanje o varni uporabi mobilnih naprav, oblaka, programske opreme in prenosa podatkov. V zadnjem obdobju lahko spremljamo veliko povečanje raznovrstnih okužb mobilnih naprav. Organizaciji Lookout (2011) in Juniper (2011) v poročilih navajata veliko povečanje okužb mobilnih naprav s škodljivo programsko opremo. Postavlja se vprašanje, zakaj bi nekdo želel vdreti v informacijski sistem organizacije ali oblak, ko pa lahko vse podatke pridobi s pomočjo mobilne naprave, saj se večina mobilnih naprav povezuje v te sisteme prek raznovrstnih omrežij. Ker se število naprav stalno pove-

¹ Remote Desktop Protocol (Povezava z oddaljenim namizjem) (TechTarget, 2007).

² Hyper Text Transfer Protocol (glavna metoda za prenos informacij po internetu) (Presentia, 2010).

čuje, narašča tako število groženj kot število zlorab. Za primer naj navedemo, da raziskava IDC-ja (2011) ugotavlja, da se v svetovnem merilu prodaja pametnih mobilnih telefonov povečuje za 55 odstotkov na leto. Po raziskavi CEE Telco Industry Report, ki jo je izvedla organizacija GfK Group (2011) (zajela je 15 držav Srednje in Vzhodne Evrope), je Slovenija po uporabi pametnih mobilnih telefonov vodilna, saj kar 27,8 odstotkov uporabnikov mobilne telefonije uporablja pametni mobilni telefon, sledijo ji Turčija z 23,7 odstotka in Litva z 18,5 odstotka. S povečanjem števila uporabnikov mobilnih naprav se povečuje izpostavljenost, napredujejo grožnje, zaradi omenjenega pa se število primerov kibernetске kriminalitete, zaradi pričakovanega večjega izplena, povečuje. Kot rečeno, so lahko podatki, do katerih dostopamo z mobilnimi napravami, na več različnih lokacijah, zato je treba razdelati grožnje in zagotoviti ustrezno zaščito. Grožnje lahko delujejo na več delih ter posamično ali kombinirano (Markelj in Bernik, 2011), večinoma pa z namenom odtujitve podatkov. Identificirati je potrebno mesta, na katerih se lahko pojavijo grožnje, ugotoviti vrste groženj in možnosti zlorab.

Slika 1: Grožnje pri dostopanju do informacijskega sistema organizacije ali oblaka

Slika 1 prikazuje možne grožnje, ko uporabnik mobilne naprave dostopa do podatkov znotraj informacijskega sistema organizacije ali oblaka. Prikazane so relacije med uporabnikom, mobilnimi napravami in centralnim informacijskim sistemom in oblakom. Na posameznih relacijah so predstavljene morebitne grožnje, vendar se je potrebno zavedati, da te (kot je predstavljeno na sliki) velikokrat, z namenom hitrejše in učinkovitejše odtujitve podatkov, delujejo kombinirano (skupaj in istočasno).

Informacijski sistem organizacije in računalniški oblak sta posredno ogrožena zaradi uporabe mobilne naprave in (odprtega) dostopa do podatkov, posebej v primerih, ko ne uporabljamo potrebnih varnostnih mehanizmov (avtentikacije, enkripcije, tunelnega protokola, varnih internetnih povezav in dostopov). Beckham (2011) navaja pet najbolj izpostavljenih informacijsko-varnostnih tveganj pri uporabi računalništva v oblaku, ki jih potencira uporaba mobilnih naprav. Na prvem mestu je prenos podatkov med informacijskim sistemom organizacije, uporabnikom (oz. mobilno napravo) in oblakom. Izpostavljeno je tveganje prenosa podatkov skozi več različnih ponudnikov interneta in hkrati neuporaba enkripcije podatkov, avtentikacije in varne internetne povezave (https ipd.). Na drugem mestu so varni programski vmesniki, kar je povezano s tem, kako se uporabniki avtenticirajo za dostop do podatkov v oblaku. Sledijo dileme glede varnosti hranjenih podatkov, njihove razpršenosti in enkripcije. So podatki stalno kriptirani, tudi v času prenosa do aplikacije prikaza in hranjenja na strežniku? Veliko informacijsko varnostno tveganje predstavlja odvisnost od neprestanega dostopa in s tem odvisnosti od internetnih povezav.

2 Metoda

Decembra 2011 je bila med študenti izvedena raziskava o poznavanju in zavedanju groženj uporabnikov mobilnih naprav. Spletni vprašalnik je bil objavljen tri tedne na spletnem portalu »Ika« (www.ika.si). Zbrane podatke smo analizirali s programom SPSS; ugotavljali smo tipe uporabnikov in namen uporabe mobilnih naprav ter najpogostejše vrste uporabljenih mobilnih naprav in programskih rešitev, ocenili poznavanje in uporabo varnostnih rešitev ter poznavanje in zavedanje groženj,

ki pretijo ob uporabi mobilnih naprav. Obravnavali smo 281 izpolnjenih vprašalnikov. Ker nekateri vprašalniki niso bili izpolnjeni v celoti, se je pri posameznih vprašanih vzorec populacije spreminjal.

	N	%	
Starost (n=281)	do 20 let	75	26,7
	od 21 do 25 let	133	47,3
	od 26 do 34 let	57	20,3
	od 35 do 44 let	2	4,6
	od 44 do 54 let	2	0,7
	Več kot 55 let	1	0,4
Spol (n=275)	Ženske	169	61,5
	Moški	106	38,5
Izobrazba (n=280)	srednja šola	177	63,2
	1. bolonjska stopnja	67	23,9
	2. bolonjska stopnja	25	8,9
	3. bolonjska stopnja	11	3,9

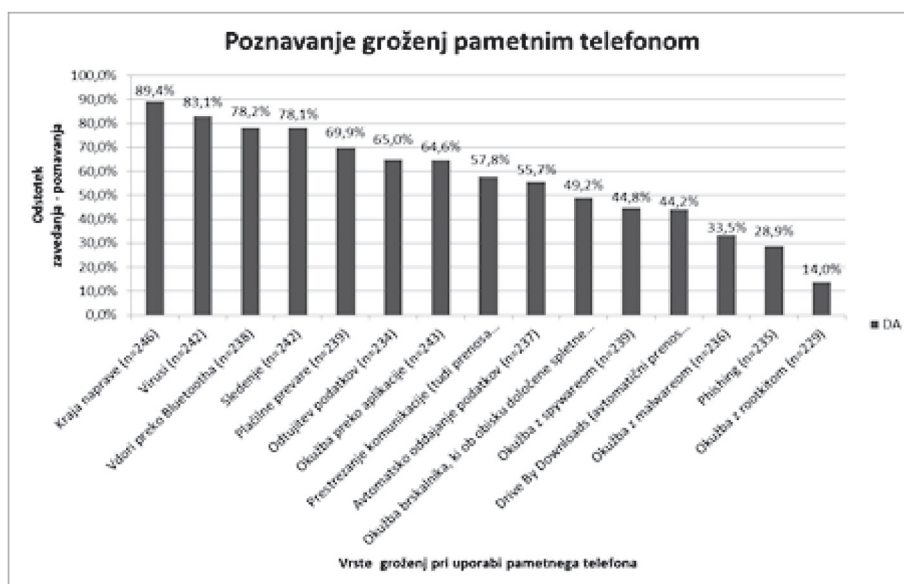
Tabela 1: Značilnosti vzorca anketiranih uporabnikov svetovnega spleta

Med vprašanimi je bila večina starih od 21 do 25 let, sledi starostna skupina do 20 let. Med vprašanimi je bilo 61,5 odstotkov žensk in 63,2 odstotka takih, ki imajo že zaključeno srednješolsko izobrazbo (Tabela 1).

3 Raziskava: varnostni vidik načina rabe mobilnih naprav

Podatki iz raziskave nam pokažejo, kako študenti uporabljajo mobilne naprave in dostopajo do kibernetskega prostora. Cilj raziskava je prikazati, v kolikšni meri študenti poznajo grožnje (katerih posledice so odtujitev podatkov) in varnostne rešitve, ki jih lahko zaščitijo pred takšnimi zlorabami.

Slika 2 prikazuje grožnje, ki jih vprašani poznajo in se jih pri uporabi mobilnih naprav bojijo. Med najbolj prepoznavnimi grožnjami je kraja (89,4 %), sledijo virusi (83,1 %). Ti podatki ne presenečajo, saj so to grožnje, ki so poznane že dalj časa.

Slika 2: Poznavanje groženj pametnim telefonom

Zaskrbljujoče je dejstvo, da vprašani zelo slabo poznajo napredno škodljivo programsko opremo, katerih količina in načini delovanja se nenehno povečujejo. Medtem ko velike organizacije mesečno objavljajo rezultate analiz, ki nakazujejo veliko povečevanje števila okužb mobilnih naprav s škodljivo programsko opremo, smo v raziskavi ugotovili, da je poznavanje tovrstnih groženj slabo.

	Uporabljam		Poznam, vendar ne uporabljam		Ne poznam	
	N	%	N	%	N	%
Centralni nadzor pametnega telefona (določanje politike uporabe) (n=205)	13	6,3	83	40,5	109	53,2
Oddaljeno brisanje vsebin (n=206)	14	6,8	84	40,8	108	52,4
VPN povezava (n=206)	14	6,8	84	40,8	108	52,4
Avtentikacija ob uporabi določenih funkcij (n=208)	27	13	90	43,3	91	43,8

	Uporabljam		Poznam, vendar ne uporabljam		Ne poznam	
Enkripcija podatkov (n=206)	12	5,8	112	54,4	82	39,8
Arhiviranje vsebin pametnega telefona (n=205)	40	19,5	91	44,4	74	36,1
Izobraževanje (n=204)	53	26	84	41,2	67	32,8
Omogočeno sledenje pametnega telefona v primeru kraje (n=207)	42	20,3	104	50,2	61	29,5
PIN zadostop do aplikacij na pametnem telefonu (n=206)	44	21,4	117	56,8	45	21,8
Anti virusna zaščita (n=207)	61	29,5	102	49,3	44	21,3
PIN za SIM kartico (n=212)	190	89,6	21	9,9	1	0,5

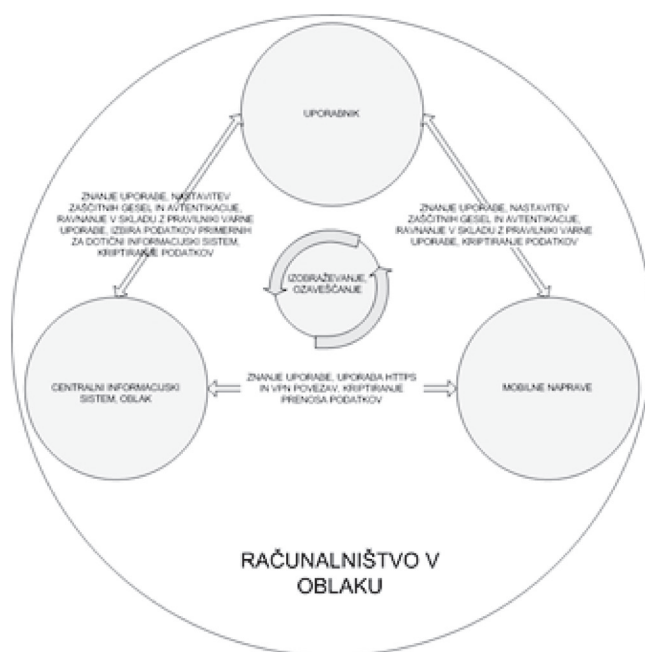
Tabela 2: Uporaba varnostnih zaščit na pametnem mobilnem telefonu

Tabela 2 prikazuje nekatere možne rešitve za zavarovanje mobilne naprave pred grožnjami. Vprašani v največji meri uporabljajo standardno zaščito kot so PIN-koda za SIM-kartico in anti-virusne programe, medtem ko bolj naprednih orodij, kot sta enkripcija podatkov in oddaljeno brisanje vsebin z naprave sploh ne poznajo. Poznajo pa nekatere rešitve, kot je PIN-koda za dostop do posameznih aplikacij, vendar jih ne uporabljajo.

4 Diskusija o načinih implementacije in možnih rešitvah

Na trgu najdemo mnogo programskih rešitev, ki zavarujejo mobilno napravo, prenos podatkov in preprečijo možnosti okužbe s škodljivo ali vohunsko programsko opremo. Poznavanje uporabe strojne in programske opreme, pretečih groženj in možnosti zaščite je bistvenega pomena za, s stališča informacijske varnosti, varno uporabo mobilnih naprav. Slika 3 predstavlja oblike zaščite pri uporabi mobilnih naprav in dostopu do informacijskega sistema in/ali v oblaku shranjenih podatkov. Prikazane so možne rešitve na posameznih relacijah, v samem središču pa sta znanje in ozaveščenost. Slika 3 je nastala na podlagi spo-

znanj, ki smo jih dobili iz končnih rezultatov raziskave, ki smo jo izvedli med študenti, in na podlagi teoretičnih spoznanj. Dejstvo je, da mladi slabo poznavaajo grožnje informacijski varnosti in varnostne rešitve, zato je kljub nekaterim dobrim tehničnim rešitvam težko preprečiti zlorabe mobilnih naprav in posledično možnosti odtujitve podatkov. S tem namenom smo v središče slike 3 postavili izobraževanje in ozaveščanje. Vse uporabnike mobilnih naprav je potrebno ozaveščati o grožnjah in potencialnih posledicah ter jih seznaniti z možnimi rešitvami.

Slika 3: Možne oblike zaščite na povezavah med mobilnimi napravami in centralnim informacijskim sistemom in/ali oblakom

Istočasno pa je potrebno, pred implementacijo oz. spremembo neke storitve, procesa ali organizacijske strukture, upoštevati različne vidike informacijske varnosti (D'Aubeterre, Singh in Iyer, 2008). Hkrati je dobro, da pri vpeljavi nove tehnologije ali spremembah obstoječe, sodelujejo med seboj vsi oddelki organizacije, saj se lahko le tako optimizirajo

vsi sistemi in se zagotovi najvišja raven informacijske varnosti (Kietzmann, 2008).

Navedene ugotovitve na podlagi raziskav nam nakazujejo trend rasti groženj, ki pretijo uporabnikom mobilnih naprav in posledično tistim, ki uporabljajo stalni dostop do korporativnih podatkov. Na trgu se pojavljajo različne tehnične zaščite, ki pomagajo preprečiti odtujitev podatkov ali uresničitev posameznih groženj, le uporabiti jih je potrebno. Kot omenjeno, ima veliko mobilnih naprav že nameščena nekatera zaščitna orodja, ki pa jih uporabniki velikokrat ne uporabijo. Vsekakor je varnost odvisna od posameznikovega poznavanja tehnologije in vedenja, kako jo uporabiti. Zato je potrebno ljudi ozavestiti, v organizacijah pa sprejeti potrebne pravilnike, ki definirajo uporabo mobilnih naprav, programske opreme in dostopanja do centralnega informacijskega sistema ter podatkov v oblaku. Oceniti je potrebno, kateri podatki so primerni za shranitev na mobilni napravi, v centralnem informacijskem sistemu in oblaku ter seveda tudi, ali je do njih varno dostopati na daljavo. V primeru, da pride do zlorabe, je smiselno obvestiti pristojne organe, saj bodo ti ravnali v skladu s postopki, ki jim jih narekujejo osmi odstavek člena 219.a ZKP-UPB4 (2007) (ki govori o posebnem načinu zavarovanja podatkov) ter s tem zavarovali izvirnost in integriteto pridobljenih digitalnih dokazov (1. in 5. odstavek člena 223.a ZKP-UPB4, 2007). Forenzična preiskovanja digitalnih dokazov predstavljajo v svetu preiskovanja kriminalitete vse pomembnejši člen (Bernik in Prislan, 2012).

5 Zaključek

Načinov odtujitve podatkov je več. Vsem so zagotovo najbolj poznani načini, kot so odtujitev naprave, razna prestrezanja komunikacij ali direktni vdori v sistem. Med njih lahko prištejemo tudi vdore s pomočjo dešifriranja ali kraje gesel. Obstajajo pa še veliko bolj prefinjeni načini, ki s pomočjo okužb sistema s škodljivo programsko opremo pridobijo ustrezne podatke ali odprejo »zadnja vrata« sistemov. Primer predstavljajo okužbe mobilnih naprav, ki posledično neznancem avtomatično posredujejo osebne informacije uporabnika. Med temi informacijami so lahko tudi certifikati, raznovrstna gesla in lokacija uporabnika.

Mark Fischetti (2011) je izdelal tabelo najbolj pogostih načinov odtuji-

tve podatkov. Na vrhu lestvice so razni vdori v računalnike in strežniške sisteme organizacije (16 %). Takoj lahko potegnemo vzporednice z raziskavami podjetij Lookout (2011) in Juniper (2011), ki nakazujeta veliko povečanje raznovrstnih okužb, ter raziskavo o poznavanju in zavedanju groženj, ter uporabi možnih rešitev, ki smo jo sami izvedli med mladimi. Vse tri raziskave očitno kažejo, da se s povečanjem morebitnih okužb s škodljivo programsko opremo posledično povečuje tudi možnost vdora v sistem. Na drugem mestu najpogostejših oblik odtujitve podatkov je neposredni zajem podatkov na spletu. V tem primeru lahko spet naredimo primerjavo z različnimi okužbami, saj je za potrebe dostopa do uporabniških podatkov na spletu potrebno poznati tudi uporabnikovo geslo za dostop do profilov oziroma shramb podatkov v oblaku. Zanimivo je tudi dejstvo iz naše raziskave, da so kraja in virusi na dnu lestvice najbolj znanih načinov odtujitve podatkov.

Raziskave ne nakazujejo zmanjšanja rasti groženj mobilnim napravam in posledično zlorabam ter odtujitvam podatkov, ravno nasprotno. Tega se v veliki meri zavedajo tudi proizvajalci informacijsko varnostnih produktov. Panožne smernice nakazujejo nadaljnji razvoj posameznih programskih sklopov, ki bodo dejavni ob prijavi uporabnika v sistem, ki se aktivira z geslom, in bodo skladni s sprejeto organizacijsko politiko informacijske varnosti. Istočasno pa se vsi zavedamo pomembnosti izobraževanja in ozaveščanja posameznikov o varni uporabi mobilnih naprav in previdnega dostopanja do podatkov. Rešitve varovanja podatkov gredo v smeri razumevanja groženj, znanja uporabe tehnologij in poznavanja varnostnih rešitev.

Viri

- Beckham, J. (2011). The Top 5 Security Risks of Cloud Computing. Pridobljeno 30. 12. 2011 na <http://blogs.cisco.com/smallbusiness/the-top-5-security-risks-of-cloud-computing>.
- Bernik, I. in Prisljan, K. (2012). Kibernetska kriminaliteta, informacijsko bojevanje in kibernetski terorizem. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede, Univerza v Mariboru.
- comScore. (2011). In Europe, Apple iOS Eco system Twicethe Size of Android When Accounting for Mobile Phones, Tablet sand Other Connected Media Devices. Pridobljeno 18. 2. 2012 na http://www.comscore.com/Press_Events/Press_Releases/2012/1/Nearly_50_Percent_of_Internet_Users_in_Europe_Visit_Newspaper_Sites.

- D'Aubeterre, F., Singh, R. in Iyer, L. (2008). Secure activity resource coordination: empirical evidence of enhanced security awareness in designing secure business processes. *European Journal of Information Systems*, 17, 587-542.
- Fischetti, M. (2011). Stolen data: How thieves get your identity and other information. *Scientific American*, (Oct.). Pridobljeno 30. 12. 2011 na <http://www.scientificamerican.com/article.cfm?id=data-breach-how-thieves-steal-your-identity-and-information>.
- GfKGroup. (2011). CEE Telco Industry Report 2011. Pridobljeno 6. 2. 2012 na http://www.gfk.com/group/press_information/press_releases/008894/index.en.html.
- IDC. (2011). IDC – PressRelease. Pridobljeno 10. 9. 2011 na <http://www.idc.com/getdoc.jsp?containerId=prUS22871611>.
- InfinitiResearchLimited. (2011). Global Cloud System Management Software Market 2010-2014. Pridobljeno 7. 9. 2011 na <http://www.marketresearch.com/Infiniti-Research-Limited-v2680/Global-Cloud-Systems-Management-Software-6458283/view-stat>.
- Juniper Networks.(2011). Malicious Mobile Threats Report 2010/2011.Pridobljeno 10. 9. 2011 na <http://www.juniper.net/us/en/dm/interop/go>.
- Kietzmann, J. (2008). Interactive innovation of technology for mobile work. *European Journal of Information Systems*, 17, 305-320.
- Lookout. (2011). Lookoutmobilethreatreport. Pridobljeno 10. 9. 2011 na <https://www.mylookout.com/mobile-threat-report>.
- Markelj, B. in Bernik, I. (2011). Kombinirane grožnje informacijski varnosti pri rabi mobilnih naprav. Nove razmere in priložnosti v informatiki kot posledica družbenih sprememb [Elektronski vir]: zbornik konference / 18. konferenca Dnevi slovenske informatike, Portorož, Slovenija, 18.-20. april 2011.
- MicrosoftTag. (2011). Infographic: Mobile Statistics, Stats&Facts 2011. Pridobljeno 6. 2. 2012. na <http://www.digitalbuzzblog.com/2011-mobile-statistics-stats-facts-marketing-infographic/>.
- Presentia. (2010). Kaj je http?. Pridobljeno 20. 3. 2012 na <http://www.presentia.si/baza-znanja-helpdesk/2010/kaj-je-http/>.
- TechTarget. (2007). Remote Desktop Protocol (RDP). Pridobljeno 20. 3. 2012 na <http://searchenterprisedesktop.techtarget.com/definition/Remote-Desktop-Protocol-RDP>.
- Zakon o kazenskem postopku [ZKP-UPB4]. (2007). Uradni list RS, (32/2007, 68/2008, 77/2009, 91/2011).

KRITIČNI POGLED NA RAZVOJ IN STANJE KRIMINALISTIKE V SLOVENIJI (1920 – 2012)

Darko Maver

Povzetek

Kriminalistiki je bilo (in je) v Sloveniji namenjene dosti manj raziskovalne, publicistične in pedagoške pozornosti kot v sosednjih državah, še zlasti v republikah nekdanje Jugoslavije (Hrvaški, Srbiji, BiH). Prav tako je bilo kriminalistiki namenjene manj pozornosti kot nekaterim drugim kazensko pravnim znanostim - npr. kriminologiji. Le redki posamezniki so se lotili empiričnih raziskav, malo je bilo teoretičnih del – večinoma doktorskih in magistrskih nalog, prav tako pa je bilo malo tudi znanstvenih in strokovnih člankov in učbenikov. Na strani uporabnikov je malo zanimanja, težavnost raziskovanja na tem področju pa odvrča tudi raziskovalce. Takšno stanje vpliva na prakso odkrivanja in preiskovanja, kjer ugotavljajo premajhno učinkovitost policije in tožilstva. Šele v zadnjih letih se je stanje nekoliko izboljšalo, predvsem zaradi razvoja na Fakulteti za varnostne vede, vendar pa je perspektiva kriminalistike kot znanosti slaba, saj je ne priznavajo kot znanosti in se tudi habilitacije na univerzitetnem študiju iz tega področja uvrščajo v kriminologijo. Kljub temu pa so bili nekateri slovenski kriminalisti ustvarjalni in inovativni.

I Uvod

Pred časom smo opozorili na dokaj kritično stanje slovenske kriminalistike (kot znanosti o odkrivanju, preiskovanju in dokazovanju kaznivih dejanj), ki je (poleg drugih dejavnikov) tudi eden od razlogov za manj uspešen in učinkovit pregon najhujših oblik gospodarske in organizirane kriminalitete v naši državi, in prikazali njen razvoj in tendence razvoja v Sloveniji (Maver, 2009). Kljub temu se stanje od tedaj ni kaj dosti spremenilo, morda je celo nazadovalo. Zadnji primer oprostilne sodbe večine obtoženih članov organizirane kriminalne združbe trgovcev z mamili (zadeva »Balkanski bojevniki«) je še dodatno pokazal na

pomanjkljivosti v delu policije, tožilstva in sodstva, pa tudi zakonodaje, ki so lahko posledica nestrokovnega in premalo preišljenega dela preiskovalcev. Zato kaže ponovno zastaviti vprašanje, kako smo pri nas doslej skrbeli za razvoj in stanje kriminalistike, to je vede, ki daje preiskovalcem znanje za uspešno opravljanje dela. Smo ji namenili dovolj strokovne in raziskovalne pozornosti, jo razvijali in prenašali v prakso, sledili novostim in razvijali lastno znanje, ali pa smo na tem znanstvenem področju zaostali za drugimi državami in za drugimi znanostmi o kriminaliteti in ali je morda tudi to eden od razlogov za slabšo učinkovitost preiskovanja kaznivih dejanj? Več znanja o načinih delovanja storilcev, o oblikah kaznivih dejanj in tipologiji storilcev, o tehniki, taktiki in metodiki odkrivanja in preiskovanja kaznivih dejanj in storilcev ter o napakah v praksi preiskovanja, s čemer se ukvarja prav kriminalistika, je prav gotovo pomemben pogoj za večjo uspešnost pri delu preiskovalcev. Kako je torej s kriminalistiko v Sloveniji oziroma s „slovensko“ kriminalistiko in kaj se obeta v prihodnosti?

Že bežen pregled strokovne literature pokaže, da o teh vprašanjih doslej pri nas ni bilo veliko napisanega. Medtem ko je o začetkih, razvoju in tendencah kriminalistike v nekdanji Jugoslaviji (in kasneje v posameznih državah) napisanega kar precej (zlasti v knjigah in člankih Vodineliča, Markovića, Modlyja, Pavišiča, Koraljića, idr.), je bilo o zgodovini slovenske kriminalistike narejenih le nekaj krajših zapisov v posameznih učbenikih in v omenjenem prispevku avtorja pričujočega članka. Redki znanstveni članki pa so vendarle že v preteklosti opozarjali na kritično stanje na področju kriminalistike (npr. Pečar, 1969; 1973; Maver, 2002), zato je še toliko bolj upravičeno, da se ponovno dotaknemo te teme. Se je stanje izboljšalo, ostalo nespremenjeno ali se celo poslabšalo? Kaj je mogoče še narediti za nadaljnji razvoj kriminalistike pri nas, tako na teoretičnem kot tudi na praktičnem področju? Kdo in kaj je raziskoval in pisal o kriminalistiki v preteklosti in kdo se s to znanostjo ukvarja danes? Kako jo bolj uveljaviti v sistemu znanosti in utemeljiti njeno raziskovalno področje? To so le nekatera vprašanja, na katera bomo skušali odgovoriti v tem prispevku. Pri tem pojmujeemo kriminalistiko kot celovito znanost in praktično vedo o odkrivanju, preiskovanju in dokazovanju kaznivih dejanj (Maver in soavtorji, 2004), ki jo sestavljajo uvod v kriminalistiko ter kriminalistična taktika, tehnika (forenzika) in metodika.

Problematiche smo se lotili z več vidikov, zlasti raziskovalnega (koliko empiričnih in teoretičnih raziskav je bilo opravljenih) in publicističnega (koliko knjig, učbenikov, strokovnih člankov je bilo izdanih oziroma objavljenih), deloma pa tudi uporabnega (kako smo v praksi sledili spoznanjem in odkritjem iz tujine) in pedagoškega (kako smo izobraževali in usposabljali). Prikaz je omejen na raziskovalce in pomembnejše objave, ki so zabeležene v bazah COBISS. Pregledali in analizirali smo opravljene raziskave na Inštitutu za kriminologijo in Fakulteti za varnostne vede, samostojne publikacije, objavljene članke v Reviji za kriminalistiko in kriminologijo, v revijah Varstvoslovje, Varnost – Strokovni bilten, Policija ter v nekaterih tujih strokovnih revijah, kakor tudi učne programe kriminalistike na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani in Fakulteti za varnostne vede Univerze v Mariboru. Postavljene so bile naslednje izhodiščne hipoteze:

Kriminalistiki smo v Sloveniji namenili v preteklosti malo raziskovalne in strokovne pozornosti, vsekakor manj kot npr. kriminologiji, zato smo na tem področju v zaostanku;

Z raziskovanjem kriminalistike so se ukvarjali predvsem redki avtorji v okviru podiplomskih in doktorskih študijev, sicer pa je šlo pretežno za posameznike, ki so delali v praksi in pisali strokovne članke;

Raziskovalno delo na področju kriminalistike je težavnejše za empirično raziskovanje in terja institucionalno podporo in zanimanje zlasti policije kot glavnega uporabnika ter akademskih institucij kot nosilcev pedagoškega dela. Obojega je bilo (in še vedno je) v Sloveniji premalo.

Uporabljene so bile metode analize razpoložljive literature in analize opravljenih raziskav, primerjalna metoda, zgodovinska metoda, statistična metoda in analiza študijskih programov. Pregled stanja in razvoja kriminalistike v Sloveniji smo razdelili na več obdobjev, na področje raziskovalnega in pedagoškega dela ter sklepne ugotovitve in pogled v prihodnost.

2 Nastanek in razvoj kriminalistike v Sloveniji

2.1 Pionirji slovenske kriminalistike

Pregled razvoja kriminalistike v Sloveniji pričenjamo z imenom in delom dr. Metoda Dolenca, profesorja na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani, ki se je že v času svojega bivanja v Gradcu v Avstriji v letih 1905 – 1914 pod vplivom dr. Hansa Grossa pričel zanimati za kriminalistiko in je v reviji Slovenski pravnik objavil prve strokovne članke o psihologiji izpovedbe in o razvoju kriminalnih pomožnih ved (Skaberne, 1961).

Po Grossovem vzoru je leta 1921 na univerzi v Ljubljani ustanovil kriminalistični inštitut, ki ga je vodil do svoje smrti leta 1941. Za inštitut je bil leta 1925 za asistenta imenovan dr. Hinko Lučovnik, ki se je nameraval specializirati za kriminalistiko, vendar je bilo mesto zaradi finančnih težav ukinjeno že dve leti kasneje (1927) in je inštitut naprej le še životaril (Skaberne, prav tam). Profesor Dolenc je na pravni fakulteti predaval o subjektivni in objektivni kriminalistiki in ga lahko imenujemo za prvega slovenskega akademskega kriminalista. Podobno kot na Hrvaškem se je torej tudi v Sloveniji kriminalistika pričela razvijati na pravni fakulteti (le da dosti pozneje, saj so se npr. prve vaje iz kriminalistike na pravni fakulteti v Zagrebu pričele izvajati že leta 1880 pod vodstvom profesorja Julije Čakanica) in je zajemala predvsem t.i. antropološko kriminalistiko (Pavišić, Modly, Veić, 2006). Slovenci pač nismo imeli svojega Archibalda Reissa, ki bi nam dal svoja znanja iz področja kriminalistične tehnike (forenzike).

Bolj načrtna publicistična dejavnost na področju kriminalistike se je pričela z letom 1950, ko je začela izhajati revija Kriminalistična služba, ki jo je kot zaupno („strogo poverljivo“) strokovno glasilo izdajal Državni sekretariat za notranje zadeve. Revija, ki se je leta 1959 preimenovala v Revijo za kriminalistiko in kriminologijo, izhaja še danes in je bila dolgo edina specializirana znanstvena revija za kriminalistiko in kriminologijo v Sloveniji. Istega leta je bil na Državnem sekretariatu za notranje zadeve ustanovljen prvi kriminalistično-tehnični laboratorij (Golja, 2006) leto kasneje je izšel prvi slovenski učbenik kriminalistike, leta 1954 pa so na Pravni fakulteti v Ljubljani ustanovili Inštitut za kriminologijo.

Prvi slovenski učbenik kriminalistike „Uvod v kriminalistiko“ je leta 1951 izdal Avgust Munda. Napisal ga je kot priročnik za študente pravne fakultete, „ki pa ga utegnejo uporabljati tudi uslužbenci kriminalistične stroke“ (Munda, 1951: 3). Knjiga je bila razdeljena na splošni in posebni del. Splošni del zajema področja: uvod v kriminalistiko, kriminalistično taktiko in tehniko, posebni del pa obravnava kriminalistično metodiko preiskovanja posameznih vrst kaznivih dejanj. Profesor Munda je s svojim učbenikom postavil temelje za klasično strukturo kriminalističnih učbenikov pri nas, ki so zajemali uvod v kriminalistiko (pojem, zgodovina, metode, kriminalistične ustanove ipd.), nekatere kriminalistično tehnične (danes bi rekli „forenzične“) metode (daktiloskopija, krvni sledovi, odtisi obuval), kriminalistično taktične metode (psihologijo zasliševanja, ogled kraja dejanja ipd.) ter metodiko preiskovanja najbolj pogostih kaznivih dejanj. Munda je na Pravni fakulteti v Ljubljani predaval kazensko procesno pravo in kriminalistiko do svoje upokojitve leta 1956. Zavzemal se je, da kriminalistika postane redni predmet na pravni fakulteti (Lučovnik, 1959: 17). Objavil je tudi tri strokovne članke s področja kriminalistike (Munda, 1944; 1945/46; 1948).

Njegovo predavateljsko delo na pravni fakulteti je leta 1956 nadaljeval Hinko Lučovnik, ki je predaval kriminalistiko do svoje smrti leta 1960 (Vodopivec, 1960). Lučovnik je bil izvoljen za asistenta za kazensko pravo in kriminalistiko že leta 1925, vendar je to delo do svoje ponovne vrnitve opravljal le dve leti (do leta 1927). Lučovnika je leta 1961 nasledil Janez Pečar, ki je kriminalistiko predaval vse do leta 1987, ko sem predavanja prevzel podpisani. Tako Lučovnik kot Pečar pa sta napisala le nekaj člankov s področja kriminalistike in sta večino svoje raziskovalne pozornosti namenila kazenskemu pravu oziroma kriminologiji. Kljub temu ju lahko uvrščamo med pionirje slovenske kriminalistike na akademskem področju. Lučovnik je objavil zanimiv znanstveni članek o pomenu psihologije za kriminalistično službo (Lučovnik, 1956), za naše razmišljanje pa sta pomembna zlasti dva prispevka Janeza Pečarja v Reviji za kriminalistiko in kriminologijo, objavljena leta 1969 in 1973, ki kažeta na dokaj kritično stanje na področju kriminalistike pri nas in na potrebo po raziskovalnem delu na tem področju (Pečar, 1969, 1973). V prvem članku (»Za hitrejši in smotrnejši razvoj kriminalistike“) Pečar ugotavlja, da „stanje kriminalistike pri nas ni zadovoljivo in da je njen

razvoj dokaj počasen, kolikor o njem sploh lahko govorimo“, zato bi bilo treba sprejeti nekatere nujne ukrepe za ustvarjanje znanstvenih kadrov in raziskovanje na področju kriminalistike; za večjo izdajateljsko dejavnost; za ustrezno poklicno izobraževanje in poučevanje kriminalistike na univerzitetnem nivoju; za pravočasno prenašanje tujega znanja in izkušenj; za mednarodno sodelovanje pri strokovnem izobraževanju ter za ustanovitev strokovnega združenja kriminalistov (Pečar, 1969: 70). Tudi v svojem drugem prispevku („Raziskovalno delo v kriminalistiki“) avtor opozarja na zaostajanje kriminalistike pri nas v primerjavi z drugimi državami in poziva pristojne organe družbenega nadzorstva, da bolj poskrbijo za razvoj kriminalistike in njeno uporabo v praktičnem preiskovanju kaznivih dejanj, če že ne v okviru svojih lastnih izobraževalnih institucij pa v povezavi z univerzitetnimi ustanovami in instituti (Pečar, 1973).

Kljub kritikam glede znanstvenega raziskovanja in publiciranja s področja kriminalistike pa stanje v praksi kriminalističnega preiskovanja vendarle ni bilo slabo. Pri pregledu strokovne literature smo ugotovili, da so v tem obdobju največ objavljali posamezniki, predvsem praktiki s področja kriminalistične tehnike. Med njimi je pomemben predvsem prvi vodja kriminalistično tehničnega laboratorija Vlado Vidic, ki je od leta 1950 do 1960 v Reviji za kriminalistiko in kriminologijo (Kriminalistični službi) objavil kar 21 člankov, ki so obravnavali različne kriminalistično-tehnične teme, od balistike, daktiloskopije, odtisov orodja, stopal do poligrafa. in drugih forenzičnih področij (Vidic, 1951; 1960 idr.). Vidic, ki se je v letih 1953/54 usposabljal na Inštitutu za znanstveno policijo in kriminologijo na Univerzi v Laussani, je leta 1973 izdal tudi prvi specializirani učbenik kriminalistične tehnike *Kriminalistična tehnika* (Vidic, 1973). Učbenik je bil sicer internega značaja in namenjen predvsem izobraževanju in usposabljanju policistov in kriminalistov, vendar so ga uporabljali tudi pravniki. Vidic je po letu 1960 prenehal objavljati in v Reviji za kriminalistiko in kriminologijo skoraj dvajset let (do leta 1980) ni bilo več zaslediti domačih kriminalističnih člankov. Kot eno redkih del s področja kriminalistične metodike je leta 1972 izšel še interni učbenik kriminalista Jožeta Predaniča *Kriminalistična metodika 1. del* (Predanič, 1972), kaj več strokovnih ali znanstvenih člankov domačih avtorjev pa v tem času ni bilo.

Na splošno je bilo torej v letih 1950 – 1980 največ objav s področja kriminalistične tehnike, ki pa ni tolako izviral iz lastnih raziskav, pač pa je šlo bolj za prenos tujega znanja in lastnih izkušenj iz prakse. To je vsekakor pomembno, saj so bila na ta način slovenski strokovni javnosti pravočasno predstavljena novejša odkritja in spoznanja iz tujine. Poleg Vidica se je se je na Univerzi v Laussani v letih 1972/73 izšolal tudi kasnejši dolgoletni vodja Centra za kriminalistično-tehnične (forenzične) preiskave Janez Golja (Golja, 2006). Na ta način je bila zahodnoevropska doktrina forenzične znanosti že od vsega začetka značilnost slovenskega nacionalnega forenzičnega laboratorija, ki je veliko sodobne instrumentalne opreme dobil zlasti pod vodstvom Cirila Žerjava, v letih 1976 – 1982 in se tedaj tudi kadrovsko krepilo.

Tudi drugi domači učbenik kriminalistike je napisal kriminalistični praktik in vodja Centra za kriminalistično-tehnične preiskave, Ciril Žerjav. Njegova „Kriminalistika“ je izšla leta 1983 (Žerjav, 1983) in je nadaljevanje internega policijskega priročnika „Osnove kriminalistične taktike“, ki je izšel leta 1969. Knjigo je leta 1994 oblikoval v širši in posodobljen učbenik, ki je predstavljal naslednjo izdajo njegove „Kriminalistike“ (Žerjav, 1994). V njej je obdelal vsa tri področja kriminalistike: taktiko, tehniko in metodiko. Učbenik je bil namenjen predvsem izobraževanju policistov v tedanji kadetski šoli, študenti na pravni fakulteti pa so večinoma uporabljali jugoslovanske učbenike profesorjev Vlada Vodinelića, Tomislava Markovića in Živojina Aleksića, saj ustreznega slovenskega visokošolskega učbenika za kriminalistiko tedaj ni bilo.

2.2 Raziskovalno delo na Inštitutu za kriminologijo (1976 – 1990)

Na raziskovalnem in pedagoškem področju pa je bil narejen korak naprej, ko so leta 1976 na Inštitutu za kriminologijo pri pravni fakulteti v Ljubljani zaposlili diplomanta pravne fakultete, ki se je usposabljal za raziskovalno delo na področju kriminalistike. Njegovo zaposlitev je financiral Republiški sekretariat za notranje zadeve. S tem se je prav zaradi prizadevanja profesor Pečarja začelo z bolj načrtnim in specializiranim raziskovanjem kriminalistike v Sloveniji. Avtor tega prispevka, Darko Maver, sem se že v okviru diplomske naloge na pravni fakulteti lotil tedaj povsem novega področja kriminalistične odorologije oziroma

uporabe vonjev pri preiskovanju kaznivih dejanj. Opozoril sem na možnost identifikacije storilcev s pomočjo vonja, ki ga pustijo na žrtvi, kraju dejanja ali predmetih. Za nalogo, ki je bila objavljena v strokovni reviji *Varnost*, (Maver, 1976) je policija sicer pokazala zanimanje, premaknilo pa se (vse do danes) ni nič. Lahko bi bili pionirji na tem področju, pa so nas prehiteli mnogi, ki o tem tedaj sploh niso razmišljali.

Tudi prvo empirično raziskovanje kriminalistične metodike je potekalo v okviru moje magistrske naloge na kazensko-pravnem podiplomskem študiju na Pravni fakulteti. Empirična raziskava se je ukvarjala s problematiko tatvin v prodajalnah in je bila objavljena v knjigi „Tatvine v samopostrežnih prodajalnah“ (Pečar, Maver, Zobec, 1981). Raziskava je bila osnova za številna predavanja in seminarje, ki jih je Inštitut za kriminologijo priredil za trgovce in prodajno osebje in tako neposredno pripomogel k boljšemu in učinkovitejšemu odkrivanju in preiskovanju tatvin v prodajalnah. Tovrstnih empiričnih raziskav kasneje ni bilo več.

V okviru doktorskega študija sem se nato lotil obširne teoretske raziskave o značilnostih t.i. kriminalističnega spoznavnega procesa. Ker je bilo o epistemoloških in psiholoških vidikih preiskovanja kaznivih dejanj tedaj v Sloveniji in srednji Evropi zelo malo znanega, sem se usmeril v proučevanje literature s področja nekdanje Sovjetske zveze. Disertacija „Zbiranje in ugotavljanje dejstev (o kaznivem dejanju in storilcu) kot kriminalistični spoznavni proces“, ki sem jo napisal pod mentorstvom profesorja Živojina Aleksića na Pravni fakulteti v Beogradu, je bila doslej edino tovrstno raziskovalno delo v Sloveniji in je bila objavljena pod naslovom „Kriminalistični spoznavni proces“ (Maver, 1988; 1990). Postala je obvezni učbenik za študente Pravne fakultete Univerze v Ljubljani. Šlo je za raziskovanje povsem novega področja v kriminalistiki, ki sega tako na gnoseološko (epistemološko), spoznavno, kot tudi na psihološko, miselno in intuitivno sfero kriminalističnega dela. Na podlagi disertacije je nastala vrsta člankov o kriminalističnem spoznavnem procesu (Maver, 1985a; 1988a), o vlogi logičnega in ustvarjalnega mišljenja (Maver, 1984; 1985), pa o preiskovalnih situacijah (Maver, 1984a) ipd. Opravil sem tudi nekaj redkih empiričnih raziskav s področja kriminalistike, med drugim o pravnih in kriminalističnih vidiki razgovora z osumljencem« (Inštitut za kriminologijo, 1988) ter skupaj z E. Posego o

»pogrešanih osebah« (Maver, 1983) in »vlomih« (Maver, Posega, 1989).

V tem obdobju se je s kriminalističnim raziskavami pričel ukvarjati tudi Anton Dvoršek, prav tako pravnik po izobrazbi in nekdanji kriminalist, zaposlen na tedanji Višji šoli za notranje zadeve (od leta 1996 Visoki policijsko varnostni šoli in sedaj Fakulteti za varnostne vede, ki se je posvetil predvsem problemom odkrivanja in preiskovanja gospodarske kriminalitete. Tako je v svojem magistrskem delu postavil temelje gospodarski kriminalistiki (Dvoršek, 1988). Rezultate je objavil tudi v znanstvenem članku (Dvoršek, 1989). Dvoršek je do leta 1990 objavil še nekaj znanstvenih člankov v domačih in tujih strokovnih revijah (o vlogi medijev pri odkrivanju kaznivih dejanj ter gospodarski kriminaliteti (1989), sicer pa je večji del svoje raziskovalne dejavnosti opravil v naslednjem obdobju, ko je pripravljal (in opravil) svojo doktorsko disertacijo in kasneje. Drugih pomembnejših raziskovalcev iz kriminalistike v tem obdobju ni bilo. Moj odhod z Inštituta za kriminologijo pa je pomenil konec tovrstnega raziskovanja na tem inštitutu, saj ni bil nihče več zaposlen in usposobljen za raziskovanje na tem področju, drugi sodelavci IK pa so se preusmerili v raziskovanje na področju kriminologije, penologije, viktimologije, kazenskega prava, družbenega nadzorstva ipd.

2.3 Obdobje 1990 – 2012 (Fakulteta za varnostne vede, MNZ RS)

Po volitvah in spremembah v vodstvu Policije (milice) in na Ministrstvu za notranje zadeve (prej Republiški sekretariat za notranje zadeve) je prišlo do reorganizacije izobraževanja v policiji, do večje podpore raziskovalnemu delu, do večje odprtosti do tujine (ne le na področju kriminalistične tehnike temveč tudi drugod), ter do tesnejšega mednarodnega sodelovanja na področju kriminalističnega dela, s tem pa tudi do več možnosti za pridobivanje tujih izkušenj in znanja. Z vključitvijo v Interpol (1992), Europol (2001), Srednjeevropsko policijsko akademijo (MEPA), ENFSI, s številnimi bilateralnimi sporazumi o sodelovanju na področju boja proti terorizmu, organiziranem kriminalu in drogam, pričetkom sodelovanja z FBI, DEA, Secret Service-om, BKA in drugimi uglednimi preiskovalnimi uradi se je kopičilo tudi znanje s področja kriminalistike. Zelo pomembna je bila ustanovitev Visoke policijsko-varnostne šole v okviru Ministrstva za notranje zadeve (in kot pridru-

žena članica Univerze v Ljubljani) leta 1996 in njeno preoblikovanje v Fakulteto za varnostne vede v okviru Univerze v Mariboru leta 2003. To je dalo nove možnosti za razvoj kriminalistike in sorodnih znanosti tudi na univerzitetnem nivoju, s čimer so se končno izpolnila prizadevanja in predlogi prof. Pečarja s konca šestdesetih let. Po drugi strani pa je prehod iz interne visoke šole v okviru MNZ (in pridružene članice Univerze) v samostojno fakulteto pomenil prekinitev intenzivnejšega sodelovanja s policijo in njenim izobraževalnim sistemom (policijsko akademijo).

2.3.1 Raziskovalna in publicistična dejavnost

V okviru podiplomskih študijskih dejavnosti (zlasti predavateljev na VPVŠ oz. FVV) pa je vendarle nastalo nekaj monografij, ki so obravnavale posamezne kriminalistične teme, vendar predvsem s teoretičnega vidika. Prinesle so nova znanja in nove poglede na obravnavane teme in bile pomemben vir za pedagoško dejavnost. Tako je Anton Dvoršek, ki je bil medtem nekaj let tudi direktor Uprave kriminalistične policije, nadaljeval s proučevanjem preiskovanja gospodarske kriminalitete in na Pravni fakulteti v Ljubljani doktoriral s temo „Kriminalistična strategija omejevanja gospodarske kriminalitete“ (Dvoršek, 2000). S tem je odprl novo vejo kriminalistike pri nas in postal pionir razvoja kriminalistične strategije v Sloveniji. Svoja spoznanja je objavil v učbeniku „Kriminalistična strategija“. (Dvoršek, 2001). S tem se je tudi razvil nov univerzitetni učni predmet tako na dodiplomski kot tudi podiplomski ravni. Kmalu zatem je isti avtor izdal tudi učbenik „Kriminalistična metodika“, ki je po Predaničevi interni knjigi pravzaprav prvi in doslej edini javni učbenik s tega področja v Sloveniji (Dvoršek, 2003).

Dvoršek je v tem obdobju opravil tudi nekaj empiričnih raziskav s področja preiskovanja premoženjskih deliktov, zlasti vlomov in ropov. Na podlagi teh raziskav so nastali članki o vlomih v stanovanja in hiše (Dvoršek, 1991), o preiskovanju in preprečevanju ropov v Sloveniji, pa tudi o kriminalističnem delu z oškodovanci (Dvoršek, Meško in Maver, 2007). Sicer pa je pisec v tem obdobju namenil pozornost predvsem kriminalistični strategiji (Dvoršek 2001a; 2002), pa tudi etiki preiskovanja (Dvoršek, 2000a). Oblikoval je predmet na podiplomskem študiju Fakultete za varnostne vede „Kriminalistična strategija omejevanja kriminalitete“ ter kasneje še „Kriminalistična obveščevalna dejavnost“. Prav

temu področju v zadnjem času namenja največ raziskovalne pozornosti. Njegova najnovejša monografija »Strategija v kriminalistiki: izbrana dela« (Dvoršek, 2012) zajema njegove številne objavljene prispevke o tej aktualni tematiki.

Na Fakulteti za varnostne vede UM raziskuje na področju kriminalistike tudi Bojan Dobovšek, ki je v svoji magistrski nalogi obravnaval vprašanja organiziranega kriminala (Dobovšek, 1997), v doktorski nalogi pa korupcije v javni upravi (Dobovšek, 2003). Čeprav v obeh raziskavah ne gre za tipično kriminalistični (temveč bolj kriminološki) vidik, je vendarle nekaj pozornosti namenil tudi temu področju. V nekaterih znanstvenih člankih se je lotil aktualnih vprašanj kriminalistike (npr. Petrović, Dobovšek, 2006; Dvoršek, Dobovšek, 1996; Dobovšek, Meško, 2005), v drugih pa je pretežno kriminološki vsebini dodal kriminalistično noto (npr. Dobovšek, 2008; Meško, Mitar, Dobovšek, 2008). Kot dolgoletni predavatelj kriminalistike je nedvomno eden od tvorcev slovenske kriminalistike, še zlasti aktivno pa v zadnjih letih objavlja svoje prispevke tudi v tujih publikacijah in s tem širi ugled slovenske kriminalistike. Obdelal je teme v zvezi z organizirano kriminaliteto (Dobovšek, Aby, 2011), korupcijo (Dobovšek, Škrbec, 2012), kriminalom v zvezi z umetninami (Dobovšek, Charney, Škrbec, 2010; Dobovšek, Slak, 2011), trgovino z ljudmi (Dobovšek, 2012) itd. Glede na obsežno bibliografijo je dr. Dobovšek zagotovo eden najbolj znanih slovenskih kriminalistov v tujini.

Z raziskovanjem psiholoških vidikov kriminalističnega preiskovanja, še zlasti s psihofiziološkimi preiskavami zavajanja, se je ukvarjala Polonca Selič. Kot doktorica psiholoških znanosti in kriminalistka je namenila največ pozornosti poligrafskim preiskavam in skupaj z Andrejem Juratovcem postavila temelje slovenske poligrafske šole (npr. Selič, Juratovec, 2002). Iz študija in praktičnih izkušenj je nastala vrsta preglednih znanstvenih člankov, ki so predstavili različne metode poligrafskih preiskovanj in najnovejša spoznanja s tega področja v svetu (Selič, 2001; 2003; 2005, idr.). Seličeva je pisala tudi o taktikah razgovora s storilcem kaznivega dejanja v troje (Selič, 1999), zaslišanju osumljencev hujših kaznivih dejanj (Selič, 2000) ter o neverbalni komunikaciji (Selič, 2007). Po odhodu iz policije in FVV je svojo znanstveno dejavnost

usmerila na druga področja (zlasti socialne medicine) in ne več v kriminalistiko. Propadle so tudi zamisli o ustanovitvi oddelka za preiskovalno podporo, ki je bil poleg začetka delovanja slovenske poligradske šole v okviru kriminalistične policije, dobro izhodišče za izboljšanje preiskovanja kaznivih dejanj.

S področjem kriminalistične in forenzične psihologije se na Fakulteti za varnostne vede ukvarjata tudi Peter Umek in Igor Areh. Areh je svojo raziskovalno pozornost usmeril zlasti v problematiko pričevanja očitancev kaznivih dejanj in jo obdelal najprej v svoji magistrski nalogi »Veljavnost pričevanja« (Areh, 2003), nato pa še v doktorski disertaciji »Vpliv osebnostnih značilnosti na verodostojnost pričanja« (Areh, 2007). Gre za redke empirične raziskave s področja kriminalistike (kriminalistične psihologije), ki jih je avtor predstavil tudi v nekaj znanstvenih člankih (Areh, 2004; 2008). Tudi Umek se je že v devetdesetih letih ukvarjal z enako temo (Umek, 1993; 1995), in kasneje objavil nekaj člankov skupaj z Arehom (Areh, Umek, 2004; 2007). V zadnjem času je Areh objavil nekaj člankov o prepoznavi oseb, predvsem glede na razlike med spoloma. (Areh, 2010; 2011) ter učbenik Psihologija za varnostno področje (2012), Umek pa je proučeval forenzično lingvistiko v kriminalističnem preiskovanju (Umek, Čarman, 2011).

Edino večjo empirično kriminalistično raziskavo na Inštitutu za kriminologijo so v tem obdobju opravili v okviru Ciljnih raziskovalnih programov (CRP). Jager in sodelavci so namreč izvedli analizo statističnih podatkov za vsa kazniva dejanja v obdobju 2000 – 2002 in nato za izbran vzorec še analizo kazenskih spisov (Jager, Gorkič, Mozetič idr. 2006). Raziskava „Analiza učinkovitosti policijskega preiskovanja kaznivih dejanj z upoštevanjem razvoja kriminalistične stroke ter dokaznih standardov kazenskega postopka“ je ena redkih domačih raziskav o uspešnosti kriminalističnega preiskovanja. Pri raziskavi sem sodeloval tudi avtor tega prispevka, ki se po odhodu iz Inštituta za kriminologijo leta 1990 nisem več ukvarjal z empiričnimi raziskavami v kriminalistiki. Po vodenju kriminalistične policije (direktor Uprave kriminalistične službe MNZ RS sem bil od leta 1990 do 1993), kjer sem se seznanil z prakso, sodelovanjem v mednarodni policijski dejavnosti in vodenjem Visoke policijsko-varnostne šole (dekan od leta 1998 do 2001),

sem se usmeril predvsem v pedagoško delo na področju kriminalistike. Tako sem v tem obdobju objavil nekaj znanstvenih člankov o tipičnih obrambnih strategijah in strategijah preiskovanja (Maver, 2000), o etiki v kriminalističnem preiskovanju (Maver, 2000a), operativni kriminalistični analizi (Maver, Selič, 2001), preslepitvi kot taktiki kriminalističnega dela (Maver, 2008), preiskovanju neraziskanih umorov (Maver, 2012), predvsem pa izdal dva univerzitetna učbenika in sicer »Kriminalistika« (Maver, 1997) ter skupaj s soavtorji doslej najobsežnejši učbenik kriminalistike pri nas »Kriminalistika: uvod, taktika, tehnika« (Maver in soavtorji, 2004).

Na področju forenzičnih znanosti oz. kriminalistične tehnike je bila raziskovalno dejavna predvsem Katja Drobnič. Ukvarjala se je z biološkimi sledovi, zlasti krvnimi, in DNK identifikacijo. Poleg številnih znanstvenih člankov s področja DNK, ki jih je objavila tako v domačih kot tujih znanstvenih revijah in publikacijah, so za naš namen pomembni predvsem tisti, ki se neposredno navezujejo na kriminalistično preiskovanje. Med temi so zlasti članki o identifikaciji oseb in sledi s preiskavo DNK (Drobnič, 1999; 2001; 2001a; 2002; 2003) ter o krvnih sledovih (Drobnič, 2002a; Drobnič, Oblak, Žbogar, 2010) ter novih možnostih uporabe DNK za ugotavljanja zunanjega videza oseb (Kastelic, Drobnič, 2012).

Poleg nje so nekatere empirične raziskave opravili še nekateri sodelavci iz Nacionalnega forenzičnega laboratorija GPU MNZ. O različnih metodah izzivanja prstnih odtisov (npr. na človeški koži, na sadju ipd.) je pisal Matej Trapečar (Trapečar, Balažic, Drobnič, 2007; Trapečar, Balažic, 2007; Trapečar, Kern Vinkovič, 2008) in skušal povezati preiskave prstnih odtisov z DNK preiskavami. Gre za zanimive raziskave, ki pa terjajo še poglobljene potrditve. Na področju forenzične kemije je znanstvene prispevke objavljala Klemenc Sonja, ki je doktorirala iz teme forenzičnih preiskav heroína (Klemenc, 2003) in njeni kolegi (Budič, Klemenc, 2000; Gostič, Klemenc, Štefane, 2009).

Veliko število strokovnih člankov s področja forenzike, še zlasti balistike, je napisal dolgoletni vodja Centra za forenzične preiskave, Janez Golja. Podobno kot njegov kolega Vlado Vidic v prejšnjem obdobju, je

Golja spremljal novosti na področju forenzičnih znanosti v svetu in skrbel za njihovo vključevanje v delo forenzikov pri nas, pisal poročila in ocene o delu CFP, opravljal sodno izvedenstvo in pedagoško dejavnost, še zlasti pa je skrbel za mednarodno sodelovanje. Bil je tudi eden ustanovnih članov ENFSI (Evropsko združenje forenzičnih laboratorijev) ter pobudnik za vključitev v ASCLD (Ameriško združenje forenzičnih laboratorijev). Žal njegovim predlogom za večjo raziskovalno dejavnost Centra za forenzične preiskave niso prisluhnili, zato se v tej instituciji nikoli niso širše in bolj sistematično ukvarjali z raziskovalno dejavnostjo. V zadnjem času je nekaj člankov s področja kriminalistične tehnike objavil tudi Andrej Gerjevič in po opravljenem specialističnem študiju tudi pričel s pedagoškim delom na tem področju (npr. Gerjevič, 2006).

Med mlajšimi raziskovalci na FVV se uveljavlja dr. Danijela Frangež, ki je svojo disertacijo z naslovom »Kriminalistični vidiki odkrivanja in dokazovanja spolnih zlorab otrok« namenila empiričnemu proučevanju kazenskih spisov o spolnih zlorabah otrok (2012) in v zvezi s tem objavila tudi več prispevkov (Frangež, Dvoršek, 2012; Frangež, Dvoršek, 2012). Je ena od nosilk bodočega razvoja kriminalistike na Fakulteti za varnostne vede. Omeniti je treba kaže še dr. Igorja Lambergerja, bivšega kriminalista in vodjo oddelka za gospodarsko kriminaliteto na Upravi kriminalistične policije GPU, ki je v preteklem letu doktoriral s temo o zlorabah kreditnih kartic in objavil tudi znanstveni članek o tem (Lamberger, Dobovšek, Slak, 2012).

2.3.2 Pedagoška dejavnost

Ob relativno skromni raziskovalni dejavnosti na področju kriminalistike pa je zanimivo, da se je na pedagoškem področju stanje precej popravilo in sicer predvsem na visokošolskem oz. univerzitetnem nivoju, saj je število pedagoških ur iz predmeta kriminalistika, kriminalistična tehnika, forenzične vede, kriminalistična metodika, kriminalistična psihologija ipd. v zadnjih letih precej poraslo! To velja predvsem za predmetnike na Fakulteti za varnostne vede, kjer je trenutno v vseh študijskih programih na visokošolskem, univerzitetnem, dodiplomskem in podiplomskem študiju kar 1.325 pedagoških ur kriminalistike!

Podrobnejši razpored predmetov in pedagoških ur kaže naslednja Tabela 1:

tabela 1: Predmeti in pedagoške ure kriminalistike na Fakulteti za varnostne vede v študijskem letu 2009/2010

študijski program	predmet	ur
visokošolski program	kriminalistično preiskovanje	120
	forenzična psihologija	60
	organizirana kriminaliteta	60
	gospodarska kriminaliteta	60
univerzitetni program	kriminalistika	90
	kriminalistična strategija	75
	metodologija preiskovanja posameznih vrst kriminalitete	75
	osnove forenzičnih znanosti	75
	preiskovalna in sodna psihologija	75
magistrski študij	profiliranje v kriminalističnem preiskovanju	75
	forenzične znanosti	75
	odkrivanje izbranih oblik transnacionalne kriminalitete	75
	kriminalistična obveščevalna dejavnost	75
	kriminalistični spoznavni proces	110
	kriminalistična strategija omejevanja kriminalitete	110
	računalniška forenzika	75
doktorski študij	sodobni trendi na področju strategije krim. preiskovanja	20
	kriminalistični vidiki odzivanja na sodobne oblike kriminalitete	20
skupaj ur:		1.325

Čeprav na drugih fakultetah še zdaleč niso tako naklonjeni kriminalistiki (na Pravni fakulteti v Ljubljani je bila kriminalistika enosemestrski predmet s 30 pedagoškimi urami, ki pa so ga v novem bolonjskem programu uvrstili med izbirne predmete, toda povečali število ur na 45; na Pravni fakulteti v Mariboru je bila prav tako samostojen predmet s

45 urami, ki pa so ga v novem programu povsem odpravili kot nepravni predmet; na Evropski pravni fakulteti v Novi Gorici je to izbirni predmet.), pa je tako veliko število pedagoških ur vendarle presenetljivo, še zlasti ob sicer skromni raziskovalni in publicistični dejavnosti. Od kod torej znanje za predavanja? Domnevamo lahko, da predvsem iz tujine in pa iz lastnih izkušenj predavateljev, ki pa jih ni ravno veliko. Še zlasti je zaskrbljujoče stanje na pravnih fakultetah, kjer je po novem kriminalistika večinoma izbirni predmet ali pa je sploh ni, bodoči tožilci, sodniki in odvetniki pa tako ostajajo brez ustreznega znanja za svoje delo (Bo potreben novi Hans Gross, da se bo stanje spremenilo?).

Kljub relativno ugodnemu stanju glede predavanj kriminalističnih predmetov na Fakulteti za varnostne vede, pa se bo tudi to v kratkem spremenilo in poslabšalo! Obeta se namreč krčenje programov s področja kriminalistike in zmanjševanje števila pedagoških ur, saj je v novem predlogu za akreditacijo študijskih programov predvideno znatno zmanjšanje predmetov in števila ur – vse zaradi finančne krize in varčevanja. Škoda, ki bo s tem nastala za razvijanje posameznih področij ali za oblikovanje novih, je velika in težko nadomestljiva. Z ukinjanjem posameznih predmetov se namreč praviloma konča tudi njihov razvoj. V novem programu se ukinjajo ali združujejo predmeti kot so »Kriminalistični spoznavni proces«, »Kriminalistična obveščevalna dejavnost«, »Osnove forenzičnih znanosti«, prav tako se zmanjšuje skupno število pedagoških ur za kriminalistične (pa tudi druge) predmete. To pomeni tudi krčenje števila redno zaposlenih predavateljev in zunanjih sodelavcev.

Trend vse večjega števila habilitiranih učiteljev za kriminalistiko, ki je od enega samega docenta iz obdobja do 1991 naraslo na več kot deset, se bo torej ustavil. Trenutno stanje pa je: (stanje november 2012): redni profesorji: dr. Darko Maver (kriminalistika), dr. Peter Umek (kriminalistična psihologija) in dr. Katja Drobnič (kriminalistika); izredni profesorji: dr. Anton Dvoršek (kriminalistika) in dr. Bojan Dobovšek (kriminalistika); docenti: dr. Polona Selič (kriminalistika) in dr. Igor Areh (forenzična psihologija); višji predavatelji: spec. Andrej Gerjevič (kriminalistična tehnika), dr. Igor Lamberger (gospodarski kriminal); predavatelji: Janez Golja (kriminalistična tehnika), Jakob Demšar (gospodarski kriminal) ter asistentki Saša Kuhar (kriminalistika) ter dr. Danijela Frangež (posebne

oblike kriminalitete). Področja habilitacij morda niso najbolj usklajena, vendar kažejo na osredotočenost zanimanja posameznega predavatelja. Pri tem velja opozoriti, da je le pet od navedenih še redno zaposlenih na fakulteti. (Maver, Dobovšek, Umek, Areh in Frangež). V kratkem se bosta upokojila še dva redna profesorja s področja kriminalistike in kriminolistične psihologije, tako da bo kadrovska struktura še bolj skrčena. Pri tem je treba tudi omeniti, da je habilitiranje novih docentov, izrednih in rednih profesorjev vse težje, saj se kriteriji na univerzi zaostrejejo, novo zaposlovanje na fakulteti pa skoraj nemogoče.

3 Razprava

3.1 Splošno o raziskovanju in publicistiki na področju kriminalistike

Iz dosedanjega prikaza je razvidno, da je bila publicistična dejavnost na področju kriminalistike živahna predvsem med leti 1950 in 1960, sledilo je daljše zatišje, raziskovalno delo v kriminalistiki pa je zaživel v osemdesetih letih, ko so na Inštitutu za kriminologijo zaposlili in usposabljali posebnega raziskovalca za to področje. Čeprav je njegovo raziskovalno delo financiral tedanji Republiški sekretariat za notranje zadeve in tako pokazal določeno zanimanje za razvoj kriminalistike na akademskem nivoju, pa resničnega interesa za vključevanje raziskovalnih spoznanj v prakso preiskovanja vendarle ni bilo. Z odhodom tega raziskovalca z Inštituta leta 1990 je popolnoma prenehala aktivnost inštituta na tem področju, kar se je odražalo tudi v tem, da raziskav iz kriminalistike ni bilo več. V tem času se je slovenska kriminalistika razvijala predvsem pod vplivom profesorja Vladimirja Vodinelića in nekaterih ruskih piscev, kar ji je dajalo sicer bolj teoretični značaj, je pa hkrati omogočalo odpiranje zanimivih in novih tem, ki jih zahodna kriminalistika ni obravnavala. Tudi sicer je bil dostop do ruskih virov zelo težak in omejen (zaradi težko dosegljive literature in nepoznavanja jezika ter pisave), zato smo imeli glede tega določeno prednost.

Od leta 1990 dalje je sicer še vedno skromno raziskovalno dejavnost iz kriminalistike prevzela tedanja Visoka policijsko-varnostna šola, ki se je kasneje preoblikovala v Fakulteto za varnostne vede Univerze v

Mariboru. Tudi tu pa je raziskovalno delo nekaterih njenih pedagoških delavcev potekalo predvsem v okviru podiplomskih in doktorskih študijev na drugih fakultetah (zlasti pravni fakulteti in fakulteti za družbene vede). Raziskovalnega dela izven teh akademskih študijskih prizadevanj je bilo malo. Po drugi strani pa tudi prave podpore uporabnikov (zlasti policije) ni bilo več, predvsem zaradi različnih osebnih zamer in drugih nasprotovanj med vodstvi policije in fakultete ter vse večje zaprtosti policije in nezaupljivosti do empiričnih raziskovanj »od zunaj«. Raziskovanje kriminalistike mora temeljiti na proučevanju praktičnih postopkov in empiričnem ugotavljanju problemov v praksi in iskanju najboljših rešitev, kar je že samo po sebi težavna naloga (neposredno spremljanje preiskovalnih postopkov, opazovanje in ugotavljanje, kako potekajo odločitve in razmišljanja kriminalistov, merjenje učinkovitosti preiskovalnih postopkov ipd.), ki pa jo nepripravljenost za sodelovanje še dodatno otežuje. Tako torej ni presenetljivo, da se je raziskovalna pozornost posameznih raziskovalcev usmerila v lažje dosegljivo proučevanje kriminoloških in drugih varstvoslovnih pojavov, s tem pa je še bolj slabela vloga in pomen kriminalistike na akademski ravni. To kažejo podatki o številu raziskav in objavljenih člankov s področja kriminalistike ter njihova primerjava s področjem kriminologije in varstvoslovja v celoti (glej tabelo 2), pa tudi status kriminalistike kot znanosti in univerzitetnega predmeta nasploh.

Tabela 2: Primerjava števila raziskav s področja varstvoslovja, kriminologije in kriminalistike v Sloveniji

(Vir: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Raziskovanje; Meško, 2002, 2006)

kdo	skupaj raziskav	kriminologija	kriminalistika
Inštitut za kriminologijo			
1954 - 2009	160	90	4 (+2)*
Fakulteta za varnostne vede			
1996 - 2001 - VPVŠ	40	6	2
2001 - 2005 - FVV	50	11	1
2006 - 2009	5 (31)	5	0 (+6)*
Skupaj (od 1954 - 2009):	255 (286)	112	7 (15)* = 3%

* gre za raziskave internega značaja (notranje raziskave)

Od vseh raziskav jih je bilo le okoli 3% namenjenih kriminalistiki. Nekaj je bilo sicer manjših internih raziskav, ki niso bile posebej financirane, vendar to stanja ne spreminja bistveno. Očitno je torej, da je bilo dosti več raziskav s področja kriminologije, policijskih ved, penologije ipd. kot pa kriminalistike, ki je očitno na raziskovalnem področju zapostavljena, kot je bilo razvidno iz dosedanjega prikaza.

Podobno je stanje tudi v zvezi z objavljanjem člankov v znanstvenih revijah in zbornikih. Upoštevali smo predvsem Revijo za kriminalistiko in kriminologijo, revije Varstvoslovje, Varnost, Policija in Zbornik znanstvenih razprav VŠNZ, ki so objavljale tudi kriminalistične članke (tabela 3). Zajeli smo celotno obdobje izhajanja teh revij, članke pa razdelili le na skupno število in na tiste s področja kriminalistike, saj bi bilo razčlenjevanje na posamezne vede za namen tega pisanja manj pomembno. Čeprav je število prispevkov iz kriminalistike na videz kar precejšnje, še vedno tvorijo ti le okoli 12% vseh objavljenih prispevkov.

Tabela 3: Objavljeni članki v strokovnih in znanstvenih revijah

revija	skupaj	kriminalistika	%
RKK (1950-2009)	960	135	14%
Varstvoslovje (1999-2009)	298	21	7%
Zbornik VŠNZ (1991-1996)	117	7	6%
Varnost (1981-1992)	296	36	12%
Policija (1993-1995)	37	5	13%
Skupaj	1.708	204	12%

Nekaj čez 200 objav znanstvenih in strokovnih člankov s področja kriminalistike ni posebno veliko, če je to le okoli 12 % vseh objav, zajema pa obdobje skoraj 60 let. V COBISS-u smo pregledali tudi koliko znanstvenih in strokovnih del iz kriminalistike so objavili posamezni pisci – raziskovalci. Ker pa je bilo včasih zelo težko razvrstiti posamezno delo v določeno področje znanosti, saj se je lahko pisanje nanašalo na različna področja (zlasti npr. na kriminalistiko, kriminologijo, policijske vede ipd.), ker razvrstitev med strokovne in znanstvene članke ni natančna in dosledna in ker se članki tudi večkrat ponavljajo v različnih variantah (kot publikacija,

nastala na podlagi kongresnega gradiva, isti članek objavljen v različnih revijah, povzetki članka ipd.) ter bi bila za natančno presojo ocena avtorja morda preveč subjektivna, smo izpustili natančen pregled števila člankov in njihovih avtorjev. Iz pregleda raziskovalne in strokovne dejavnosti s področja kriminalistike v Sloveniji pa je vendarle razvidno, da se je s tem ukvarjalo le manjše število raziskovalcev, ki so si izbrali osrednjo temo ter jo razvijali zlasti v okviru svojega podiplomskega študija. Le redko so posegli tudi na empirično področje, da bi svoje teoretične ugotovitve tudi praktično preverili. Večina avtorjev izhaja iz Fakultete za varnostne vede in večinoma so bodisi pravniki, psihologi ali varstvoslovci, nekaj pa je tudi delavcev Nacionalnega forenzičnega laboratorija GPU MNZ, ki imajo naravoslovne-tehnično univerzitetno izobrazbo.

Ob tem kaže še omeniti, da je pomembno tudi prevajanje in objavljanje tujih znanstvenih publikacij in revij, saj so tako dosti bolj dostopne študentom in drugim uporabnikom. Tako so npr. sodelavci fakultete prevedli in objavili priročnik za policijske analitike ameriških avtorjev Clarka in Ecka (Clark, Eck, 2008)

3.2 Uspehi, problemi in načrti za prihodnje

Kljub temu pa vendarle lahko trdimo, da smo bili tudi Slovenci na posameznih področjih kriminalistike dokaj inovativni, čeprav je bila odmevnost spoznanj in objavljenih člankov v tujini relativno skromna. Pisali smo o nekaterih vprašanih kriminalističnega preiskovanja, ki se jih v tujini (zlasti na Zahodu) lotevajo šele v najnovejšem času. Če smo npr. (Maver) že v osemdesetih letih prejšnjega stoletja obravnavali problematiko kriminalističnega mišljenja, logike v preiskovanju, vloge intuicije in ustvarjalnega mišljenja pri reševanju kriminalističnih problemov in kriminalističnega spoznavnega procesa ipd., ta vprašanja v angloameriški strokovni literaturi odpirajo šele v najnovejšem času (glej npr. Rossmo, 2009). (Pri tem je seveda treba povedati, da so o tem že prej pisali nekateri nemški in švicarski kriminalisti (npr. Hans Walder, William Pfister, Reiner Magulski), predvsem pa avtorji iz nekdanje Sovjetske zveze, kljub temu pa to ne zmanjšuje pomena omenjenih znanstvenih prispevkov.).

Podobno smo (Dvoršek) orali ledino na področju kriminalistične strategije in se pri tem zgledovali zlasti po nemških kriminalistih. Tudi

Dvoršek je pisal (in piše) o stvareh, ki jih v angloameriški literaturi manj pogosto obravnavajo: npr. o strategijah Sun Cuja v boju z gospodarsko in drugo kriminaliteto, o povezavah med kriminalistično strategijo in kriminalitetno politiko, o kriminalistični obveščevalni dejavnosti ipd.

Čeprav smo s področja kriminalistike Slovenci v tujih znanstvenih revijah bolj malo objavljali, vendarle ne gre spregledati nekaterih objav v ugledni nemški reviji *Kriminalistik* (Dvoršek, Meško, Bučar Ručman, 2005; Dvoršek, Maver, Meško, 2007; Trapečar, Balažič, Drobnič, 2007; Frangež, Dvoršek, 2012) ter v publikacijah iz mednarodnih kriminalističnih konferenc (Maver, 1997; Dobovšek, Meško, Umek, 2000; Maver, 2001a idr.) in posvetov (npr. konferenci NA FBI v Ljubljani; Maver, 2003; Drobnič, 2003).

Velik problem pa ostajajo empirične raziskave, saj jih skorajda ni. Glede tega se stanje v zadnjih desetletjih ni bistveno spremenilo. Ni ustrezno motiviranih raziskovalcev, prav tako pa tudi ne podpore in zanimanja uporabnikov. Gotovo terjajo empirične raziskave veliko dela in potrpežljivosti, vzbujajo pa tudi odpor pri „raziskovancih“, vendar so prav tovrstne raziskave pomembne za izboljšanje praktičnega dela pri odkrivanju, preiskovanju in dokazovanju kaznivih dejanj ter odpravljanju pomanjkljivosti in napak. Tako ni presenetljivo, da se pozornost raziskovalcev v tujini (zlasti Veliki Britaniji in ZDA) usmerja predvsem v proučevanje napak pri preiskovanju in sojenju (glej npr. Rossmo, 2009) in učinkovitost kriminalističnega preiskovanja (Npr. Newburn, Williamson, Wright, 2007). Pri nas takšnih raziskav ni oziroma so izjemno redke. Večinoma se torej zadovoljujemo z ad hoc pridobljenimi spoznanji in njihovim posredovanjem strokovni javnosti na posvetih in seminarjih ali z objavami v strokovnih prispevkih. Tudi to je seveda koristno, ni pa zadostno.

Trenutno se izvajata dve raziskavi, ki segata na področje kriminalistike. Damijan Potparič pripravlja doktorsko disertacijo s področja kriminalistične obveščevalne dejavnosti in je objavil tudi nekaj člankov o tem (Potparič, Dvoršek, 2010; Potparič, Dvoršek, 2012), Saša Kuhar pa o kriminaliteti v zvezi z umetninami. Novi dogovor z Ministrstvom za notranje zadeve morebiti obeta tudi več možnosti za empirično razisko-

vanje na področju kriminalistike, prav tako pa so večje možnosti tudi za empirično raziskovanje predkazenskih in kazenskih postopkov. Tu bi bilo v ospredje prav gotovo treba postaviti analiziranje neuspešnih obtožnic in ugotavljanje morebitnih sodnih zmot.

Ni dvoma, da je kriminalistika kot znanost in praktična veda v določeni krizi – tako pri nas kot v tujini. Vse bolj namreč izgublja svojo samostojnost in se utaplja v kriminologiji, policijskih vedah in varstvo-slovju (criminal justice). To kaže tudi dejstvo, da se po novih habilitacijskih merilih Univerze v Mariboru ukinja področje kriminalistike in se bodo morali bodoči pedagoški delavci za predmete iz kriminalistike in forenzike habilitirati za habilitacijsko področje »kriminologija«! Še manj je možnosti, da bi lahko študenti diplomirali, magistrirali ali doktorirali iz kriminalistike, pri raziskovanju pa je kriminalistika prav tako uvrščena v področje „kriminologija in socialno delo“, kriminaliste pa tudi sicer dostikrat uvrščajo med kriminologe (npr. Meško, Tičar, 2008: 288, 289) Hkrati prihaja tudi do vse večjega razcepa med antropološko kriminalistiko (taktiko, metodiko) in kriminalistično tehniko, ki se kot forenzika vse bolj profilira kot samostojna znanost. To je po eni strani razumljivo, saj gre za področje naravoslovno-tehničnih znanosti, ki so doživele izjemen napredek, zato nestrokovnjak težko spremlja in pozna podrobnosti kemijskih, bioloških ali fizikalnih preiskav, ki se uporabljajo v forenzičnih laboratorijih, kot je bilo to mogoče v času dr. Hansa Grossa. Kriminalisti, tožilci, odvetniki in sodniki ne zmorejo več sami obvladovati obsežne znanstvene problematike, zato jo puščajo strokovnjakom in se osredotočajo predvsem na praktično uporabnost (npr. pri ogledu kraja dejanja). Preiskovalci naj o kriminalistični tehniki vedo toliko, kolikor je potrebno za praktično iskanje, odkrivanje in zavarovanje sledi na kraju dejanja, da bodo lahko učinkoviti in uspešni pri svojem delu, laboratorijsko in izvedensko delo pa prepustijo forenzičnim strokovnjakom. Poznati je treba torej predvsem postopke, metode in standarde za iskanje in zavarovanje sledi in se na ta način izogibati napakam in obtožbam s strani obrambe. Vse bolj namreč prihaja v ospredje pomen integritete materialnih dokazov oz. t.i. chain of custody. Nejasna je tudi razmejitev med kriminalistiko in kriminalistično psihologijo, kjer se veliko tem podvaja ali prekriva (npr. zaslišanje, zbiranje obvestil, poligraf, hipnoza, neverbalna komunikacija, laganje in zavajanje ipd.) in

še bi lahko naštevali. Vsekakor bo potreben nov zagon in prizadevanje za utrditev statusa kriminalistike kot vede in bolj natančna razmejitev s sorodnimi vedami. Dela za raziskovalce je torej dovolj.

4 Zaključek

Na uvodoma zastavljene hipoteze je mogoče odgovoriti takole:

- Kljub na videz obsežni literaturi je stanje na področju kriminalistike v Sloveniji vse prej kot dobro, saj je bilo raziskav zelo malo, še zlasti so bile redke empirične raziskave, ki bi pokazale razmere v praksi in dajale neposredno koristna spoznanja za izboljšanje učinkovitosti preiskovanja. Prav tako je število objavljenih del bistveno manjše kot npr. na področju kriminologije in sorodnih ved. Kljub večjemu številu predmetov in pedagoških ur na Fakulteti za varnostne vede, načrtnega razvoja in strategije kriminalistike skorajda ni, vse je prepuščeno nekaterim posameznikom, ki se bolj ali manj zagnano ukvarjajo s svojim področjem kriminalistične znanosti.
- Z raziskovalno, publicistično in pedagoško dejavnostjo so se ukvarjali pretežno posamezniki v okviru podiplomskega študija in pa nekateri praktiki zlasti s področja kriminalistične tehnike (forenzike). Tako je sicer prihajalo do povezanosti teorije in prakse, vendar v premajhni meri, da bi lahko govorili o učinkovitemu prenašanju znanja. Načrtno raziskovalno delo je potekalo le na Inštitutu za kriminologijo v času, ko je bil tam zaposlen redni raziskovalec za to področje. Z njegovim odhodom je inštitut prenehal raziskovati to področje in ga prepustil Fakulteti za varnostne vede. Tam so poskrbeli za uvajanje in razvijanje posameznih kriminalističnih programov, manj pa za načrtno raziskovalno dejavnost. Kljub temu pa za poselitev nove raziskovalke prav za kriminalistiko in bolj naklonjen odnos novega vodstva policije in Ministrstva za notranje zadeve vpliva upanje, da se bo stanje vendarle izboljšalo.
- Raziskovalno delo na področju kriminalistike ima svoje posebnosti, ki otežujejo zlasti empirično raziskovanje. Posredno ugotavljanje

praktičnih problemov je namreč nezanesljivo in premalo objektivno, možnosti za neposredno proučevanje dela preiskovalcev in njihovih rezultatov pa so omejene zaradi same narave kriminalističnega dela in metodoloških problemov. Prav tako je čutiti tudi nezaupanje in odpor preiskovalcev samih in njihovih inštitucij do proučevanja „od zunaj“. Na eni strani ni pravega zanimanja in predlogov s strani raziskovalcev, na drugi strani pa tudi ne s strani morebitnih uporabnikov. Začarani krog je tako sklenjen.

Kaj torej lahko pričakujemo v prihodnosti? Bomo lahko čez nekaj let poročali o uspešnem prodoru kriminalistike in kriminalističnega znanja na Slovenskem, ali pa se bodo ponovile pesimistične ocene iz preteklosti? Bo kriminalistika zasedla ustrezno mesto v univerzitetnih študijskih programih, ali izgubila še tisto, kar ima zdaj? Bo več zanimanja za raziskovalne projekte in razvijanje novega znanja, ali pa bo želja po novem še bolj potisnjena v ozadje? Bomo imeli več in višje izobraženih pedagogov in raziskovalcev, ali bomo izgubili še te, ki jih imamo?

To so le nekatera vprašanja na katera morajo odgovoriti vodilni tako na Ministrstvu za notranje zadeve in Policiji ter nekaterih drugih represivnih organih kot tudi v akademskih institucijah (Fakulteti za varnostne vede, pravnih fakultetah). Če bo dovolj podpore ter finančnih in drugih sredstev, se za razvoj kriminalistike ni bati, sicer pa se tudi v prihodnje „kriminalistiki ne piše dobro“. Žal stanje kaže prav nasprotno tendenco, zmanjševanje predavanj in predmetov, manj denarja za raziskave in odpuščanje predavateljev! Vsekakor je tem za raziskovanje, ki bi bile aktualne, zanimive in uporabne veliko, dovolj je tudi raziskovalcev, zato bi bilo potrebno le nekaj več dobre volje in skupnega prizadevanja vseh raziskovalcev ter pripravljenosti uporabnikov (policije, tožilstva in sodstva) za sodelovanje z univerzitetnimi institucijami in za financiranje ter s tem omogočanje empiričnega raziskovanja na tem področju. Ne nazadnje bi tako zagotovo tudi izboljšali uspešnost in učinkovitost kriminalističnega preiskovanja v Sloveniji.

Uporabljena literatura:

- Areh, I. (2003). Veljavnost pričevanja. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Areh, I. (2004). Pričevanje – vpliv osebnostnih lastnosti na priklic podatkov iz spomina. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 55(1), 22-30.
- Areh, I. (2007). Vpliv osebnostnih značilnosti na verodostojnost pričanja. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Areh, I. (2008). Vpliv osebnostnih dimenzij na spominsko obnovo kaznivih dejanj. *Varstvoslovje*, 10(3), 450-463.
- Areh, I., Umek, P. (2004). Personal characteristics and eyewitness testimony. V: A. Czereddecka (ur.), *Forensic Psychology and Law: Facing the Challenges of a Changing World* (str. 213-218). Krakow: Institut of Forensic Research Publishers.
- Areh, I., Umek, P. (2007). Predicting quality of memory recall by personality traits. *Studia psychologica*, 49(1), 19-26.
- Areh, I. (2010). Razlike med spoloma v opisovanju kaznivega dejanja. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 61(4), 387-394.
- Areh, I. (2011). Gender-related differences in eyewitness testimony. *Personality and Individual Differences*, 50(5), 559-563.
- Areh, I. (2012). *Psihologija za varnostno področje*. 2. ponatis. Ljubljana: Univerza v Mariboru, Fakulteta za varnostne vede.
- Budič, B., Klemenc, S. (2000). Determination of trace elements in heroin by inductively coupled plasma atomic emission spectrometry using ultrasonic nebulization. *Spectrochimica acta, Part B, Atomic spectroscopy*, 55(6), 681-688.
- Clark, R.V., Eck, J. (2008). *Priročnik za policijske (kriminalistične) analitike – v 60 korakih do rešitve problema*. Zbirka Učbeniki, 37. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
- Dobovšek, B. (1997). *Organiziran kriminal*. Ljubljana: Unigraf.
- Dobovšek, B. (2003). *Korupcija v javni upravi*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
- Dobovšek, B., Meško, G. (2005). Tožilci in sodobna kriminalistika. *Pravna praksa*, 21/22(24), 19-21.
- Dobovšek, B., Pirnat A. (2008). Organized crime as a fifth branch on power. *Review of International Affairs*, 58(1132), 23-34.
- Dobovšek, B., Škrbec, J. (2012). Corruption prevention model in the Republic of Slovenia. *Cahiers Politiestudies*, 3(24), 165-180.
- Dobovšek, B. (2012). The third wave: human trafficking in the Western Balkans. *Law enforcement executive forum*, 12(1), 51-63.
- Dobovšek, B., Abe, J. (2011). A scenario of the development of organised crime. *Review of International Affairs*, 62(1142) 14-35.

- Dobovšek, B., Slak, B. (2011). The significance of studying and investigation art crime: old reasons, new world. *Varstvoslovje*, 13(4), 392-405.
- Dobovšek, B., Charney, N., Škrbec, J. (2010). Art crime security. *Review of International Affairs*, 61(1137), 91-105.
- Drobnič, K. (1999). Identifikacija oseb in sledi s preiskavo DNK v povezavi z zavarovanjem bioloških sledi pri kaznivih dejanjih zoper spolno nedotakljivost. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 50(4), 307-317.
- Drobnič, K. (2001). PCR analysis of DNA from skeletal remain in crime investigation case. *Z Zagadnień Nauk Sądowych*, 46, 110-115.
- Drobnič, K. (2001a). Vpliv zbirke podatkov DNK na učinkovitost preiskovanja kaznivih dejanj. *Varstvoslovje*, 8(3), 141-148.
- Drobnič, K. (2002). Zgodovinski pregled genetskih preiskav pri kriminalističnem preiskovanju v Sloveniji. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 3(53), 249-255.
- Drobnič, K. (2002a). Osnove preiskovanja oblik krvnih sledi. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 2(53), 152-161.
- Drobnič, K. (2003). Forensics: the use of DNA technology in crime and war crime investigation. V: *International perspectives of the policing in post-war conditions, war crime investigation, peacekeeping operations* (str. 50). Ljubljana: FBI National Academy Associates.
- Drobnič, K., Oblak, A., Žbogar, A. (2010). Sodobna metoda ugotavljanja izvora krvnih madežev v 3D-prostoru - pilotska študija aplikacije BackTrack Suite. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 61(3), 259-271.
- Dvoršek, A. (1988). *Gospodarska kriminalistika v trgovinskem poslovanju: pojavne oblike, odkrivanje, preiskovanje*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pravna fakulteta.
- Dvoršek, A. (1989). *Pojavne oblike gospodarske kriminalitete v trgovinskem poslovanju in metodika njihovega preiskovanja*. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 40(1), 3-12.
- Dvoršek, A. (1991). *Provale u stanove i stambene kuće – pokušaj gledanje s druge strane*. *Priručnik za stručno obrazovanje unutrašnjih poslova*, 39(5), 356-363.
- Dvoršek, A., Dobovšek, B. (1996). *Prikrite preiskave in prikriti preiskovalci*. *Zbornik strokovno znanstvenih razprav*, 11, 132-140.
- Dvoršek, A. (2000). *Kriminalistična strategija omejevanja gospodarskega kriminala*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pravna fakulteta.
- Dvoršek, A. (2000a). *Ethics in criminal investigation of organized crime*. V: M., Pagon (ur.), *Policing in Central and Eastern Europe* (str. 323-329). Ljubljana: College of Police and Security Studies.
- Dvoršek, A. (2001). *Kriminalistična strategija*. Ljubljana: MNZ RS, Visoka policijsko-varnostna šola.

- Dvoršek, A. (2001a). Razmerje med kriminalistično strategijo in kriminalitetno politiko. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 52(4), 340-348.
- Dvoršek, A. (2002). Elementi strategije omejevanja organiziranega kriminala v Republiki Sloveniji. *Varstvoslovje*, 3(4), 196-203.
- Dvoršek, A. (2003). *Kriminalistična metodika*. Ljubljana: MNZ RS, Visoka policijsko-varnostna šola.
- Dvoršek, A., Meško, G., Bučar-Ručman, A. (2005). Studie uber Raubdelikte in Slowenien: Erkenntnisse fur Ermittlungen und Praventio. *Kriminalistik*, 59(10), 560-565.
- Dvoršek, A., Maver, D., Meško, G. (2007). Umgang mit Geschadigten bei Eigentumsdelikten: Freundlichkeit statt Leistung? *Kriminalistik*, 61(10), 624-633.
- Dvoršek, A., Potparič, D., Frangež, D. (2011). Some issues in establishing a national criminal intelligence model - Slovenian case. V: Ž., Nikač (ur.). *Tematski zbornik radova međunarodnog značaja, Vol.1. (str. 201-211)*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.
- Dvoršek, A. (2012). *Strategija v kriminalistiki: izbrana dela*. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
- Frangež, D., Dvoršek, A. (2012). Sexueller Missbrauch von Kindern in Slowenien. *Kriminalistik*, 66(11), 655-661.
- Gerjevič, A. (2006). Reorganizacija opravljanja ogledov kot strategija povečanja preiskavnosti kaznivih dejanj. *Specialistična naloga*. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
- Golja, J. (2006). Kriminalističnotehnično izvedenstvo v Evropi in Sloveniji, *Varnost*, 2(54), 12-15.
- Gostič, T., Klemenc, S., Štefane, B. (2009). A study of the thermal decomposition of adulterated cocaine samples under optimized aerobic pyrolytic conditions. *Forensic Science International*, 187(1-3), 19-28.
- Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani (2009). Raziskovanje. Pridobljeno 31.8.2009 na www.inst-krim.si/research.php
- Jager, M., Gorkič, P., Mozetič, P., Čibej, Z., Brvar, B., Šugman K. (2006). Analiza učinkovitosti policijskega preiskovanja kaznivih dejanj z upoštevanjem razvoja kriminalistične stroke ter dokaznih standardov kazenskega postopka. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri pravni fakulteti v Ljubljani
- Kastelic, V., Drobnič, K. (2012). Določitev zunanjšega videza ljudi s preiskavami DNK. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 63(3) 225-228.
- Klemenc, S. (2003). *Forenzične preiskave ilegalnega heroina*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za kemijo.
- Lamberger, I., Dobovšek, B., Slak, B. (2012). Zlorabe plačilnih kartic – pogledi izdajateljev kartic. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 63(2), 123-135.

- Lučovnik, H. (1959). Pomen psihologije za kriminalistično službo. *Kriminalistična služba*, 2/3(7), 98 – 111.
- Lučovnik, H. (1959). August Munda. *Zbornik znanstvenih razprav*, 29, 13-22.
- Maver, D. (1976). Uporaba vonjev pri preiskovanju, *Varnost*, 6(25), 185-192; 7/8(25), 219 – 226; 9/10(25), 254-259.
- Maver, D. (1983). Pogrešane osebe (kot družbeni in kriminalistični problem). *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 34(1), 16-27.
- Maver, D. (1984). Vloga ustvarjalnega mišljenja pri reševanju kriminalističnih problemov. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 35(3), 213-223.
- Maver, D. (1984a). Preiskovalna situacija in kriminalistični spoznavni proces. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 35(4), 312-325.
- Maver, D. (1985). Preiskovanje in logično mišljenje. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 36(2), 126-137.
- Maver, D. (1985a). Preiskovanje kot spoznavni proces. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 36(3), 222- 234.
- Maver, D. (1988). *Kriminalistični spoznavni proces*. Ljubljana: Uradni list SR Slovenije.
- Maver, D. (1988a). Spoznavni in dokazni vidik preiskovanja. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 1 (39), 3-14.
- Maver, D. (1990). *Kriminalistični spoznavni proces*. 2. izdaja. Ljubljana: Uradni list SR Slovenije.
- Maver, D. , Posega, E. (1989). Nekatere kriminalistične značilnosti vlomov. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 40(2), 185-192.
- Maver, D. (1997). *Kriminalistika*. Ljubljana: Uradni list republike Slovenije.
- Maver, D. (2000). Tipične obrambne strategije in strategije preiskovanja. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 51(1), 12-23.
- Maver, D. (2000a). Etika in preiskovanje kaznivih dejanj: nekatere dileme in problemi. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 51(4), 287-294.
- Maver, D. , Selič, P. (2001). Operativna kriminalistična analiza in njena uporaba v praksi preiskovanja umorov. *Varstvoslovje*, 3(3), 159-169.
- Maver, D. (2002). Raziskovalno delo na področju kriminalistike. V: G. , Meško, B. , Dobovšek (ur.), *Vizije slovenske kriminologije* (str. 199-208). Ljubljana: MNZ RS, Visoka policijsko-varnostna šola.
- Maver, D. in soavtorji. (2004). *Kriminalistika: uvod, taktika, tehnika*. Ljubljana: Uradni list RS.
- Maver, D. (2008). Preslepitev kot taktika kriminalističnega dela. *Varstvoslovje*, 10(3), 434-449.
- Maver, D. (2009). Slovenska kriminalistika: quo vadis? *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 60(4), 277-291

- Maver, D. (2012). Cold cases investigation: evaluation model and strategies. V: Ž., Nikač (ur.). Tematski zbornik radova međunarodnog značaja, Vol. 1. (str. 47-54). Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.
- Meško, G., Mitar, M., Dobovšek, B. (2008). Opazovanje z udeležbo kot metoda družboslovnega raziskovanja in policijskega tajnega opazovanja – konceptualne razlike in navidezne podobnosti med kriminologijo in kriminalistiko. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 59(2), 114-124.
- Meško, G., Tičar, B. (2008). Slovenska kriminologija in razvoj varstvoslovja v Sloveniji. *Varstvoslovje*, 10(2), 285-312.
- Munda, A. (1944). Psihologija in tehnika sestavljanja zapisnika. Zbornik znanstvenih razprav, 20, 116-142.
- Munda, A. (1945/46). Psihologija prepoznavanja oseb. Zbornik znanstvenih razprav, 21, 49-68.
- Munda, A. (1948). Vpliv sugestije na izpovedbo. Zbornik znanstvenih razprav, 22, 79-110.
- Munda, A. (1951). Uvod v kriminalistiko. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pravna fakulteta.
- Newburn, T., Williamson, T., Wright, A. (2007). *Handbook of Criminal Investigation*. Cullompton, Portland: Willan Publishing.
- Pavišić, B., Veić, P., Modly, D. (2006). *Kriminalistika*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Pečar, J. (1969). Za hitrejši in smotrnejši razvoj kriminalistike. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 20(2), 70-77.
- Pečar, J. (1973). Raziskovalno delo v kriminalistiki. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 24(3), 238-248.
- Pečar, J., Maver, D., Zobec, Ž. (1981). *Tatvine v samopostrežnih prodajalnah*. Ljubljana: Center za samoupravno normativno dejavnost.
- Petrović, B., Dobovšek, B. (2006). Development and challenges of criminalistics/criminal investigation in the post-socialists countries. V: G., Meško, B., Dobovšek (ur.), *Past, present and futures: policing in Central and Eastern Europe* (str. 35-36). Ljubljana: Faculty of Criminal Justice and Security.
- Potparič, D., Dvoršek, A. (2010). Vzpostavitev proaktivno usmerjene kriminalistično-obveščevalne dejavnosti v državah Evropske unije. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 61(1), 15-27.
- Potparič, D., Dvoršek, A. (2012). Oblikovanje osnovne terminologije na področju kriminalističnoobveščevalne dejavnosti. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 63(1), 39-49.
- Predanič, J. (1972). *Kriminalistična metodika 1.del*. Ljubljana: Strokovna šola za notranje zadeve.
- Rossmo, K. (2009). *Criminal Investigative Failures*. Boca Raton: CRC Press.

- Selič, P. (1999). Posebnosti in prednosti razgovora v troje – moški in ženska kot par sogovornikov. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 50(2), 138-147.
- Selič, P. (2001). Forenzična psihologija v kriminalistični praksi. V: *Međunarodni seminar poligrafskih ispitivača; zbornik radova* (str. 116 – 128). Zagreb: RH, MUP, Ravnateljstvo policije.
- Selič, P., Juratovec, A. (2002). Psihofiziološka preiskava verodostojnosti izjav z uporabo poligrafa – ključna vprašanja. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 52(2), 133-142.
- Selič, P. (2003). Uporaba poligrafske metode pri obravnavi storilcev kaznivih dejanj zoper spolno nedotakljivost. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 54(2), 125-136.
- Selič, P. (2005). Psihofiziološka preiskava verodostojnosti izjav s poligrafom – uporabnost in učinkovitost v realnih in eksperimentalnih pogojih: V: K., Šugman (ur.), *Poligraf v kazenskem postopku* (str. 37-51). Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
- Selič, P. (2007). Novi odročnik: nebesedno sporazumevanje za vsakdanjo rabo. Ljubljana: Inštitut za psihofiziološke študije Pares.
- Trapečar, M., Balažic, J. (2007). Fingerprint recovery from human skin surfaces. *Science and Justice*, 47(3), 136-140.
- Trapečar, M., Balažic, J., Drobnič, K. (2007). Sichtbarmachung von Fingerabdrucken auf menschlicher Haut. *Kriminalistik*, 61(1), 47-51.
- Trapečar, M., Kern Vinkovič, M. (2008). Techniques for fingerprint recovery on vegetable and fruit surfaces used in Slovenia; A preliminary Study. *Science and Justice*, 48(4), 192-195.
- Umek, P. (1993). Vpliv socialne percepcije in pozornosti na veljavnost izjav. *Zbornik strokovno znanstvenih razprav*, 5, 161-173.
- Umek, P. (1995). Psihološki vidiki pričevanja očitvidcev kaznivih dejanj. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 46(4), 342-350.
- Umek, P., Čarman, P. (2011). Forenzična lingvistika v kriminalističnem preiskovanju. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 62(3), 263-273.
- Vidic, V. (1951). O identifikaciji pisalnih strojev. *Kriminalistična služba*, 10/11(2), 395-402.
- Vidic, V. (1960). Dinamična in statična elektrika kot vzrok požarov. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 11(3), 213-221.
- Vidic, V. (1973). *Kriminalistična tehnika*. Ljubljana: IC ONZ.
- Vodopivec, K. (1960). Dr. Hinko Lučovnik. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 11(3), 1-2.
- Žerjav, C. (1983). *Kriminalistika*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Žerjav, C. (1994). *Kriminalistika*. Ljubljana: MNZ RS, Izobraževalni center.

PREPREČEVANJE KRIMINALITETE V LOKALNIH SKUPNOSTIH – MED AD HOC PRISTOPI IN NA ZNANJU TEMELJEČIH PREVENTIVNIH DEJAVNOSTIH¹

Gorazd Meško in Andrej Sotlar

Povzetek

Članek obravnava preprečevanje kriminalitete na lokalni ravni in poudarja, kako pomembno in nujno je pri preprečevanju kriminalitete uporabiti pristop, ki temelji na znanju. Prispevek predstavlja probleme, ki nastanejo zaradi ad hoc pristopov pri preprečevanju kriminalitete. Obstajajo številne pasti, ki so značilne za trenutno (lokalno) politiko in prakso njenega preprečevanja, zato avtorja v članku predlagata pristop preprečevanja kriminalitete, ki temelji na znanju, saj večina tovrstnih posegov temelji na nepreizkušeni ideji, namesto da bi temeljila na raziskavah, ki bi nazorno prikazale, ali in kateri posegi dosežejo želene učinke, ki so hkrati tudi stroškovno učinkoviti. Preventivne dejavnosti redko oblikujejo znanstveniki ali specialisti s področja preprečevanja kriminalitete; po navadi jih oblikujejo in izvajajo državni uradniki in uslužbenci v organih lokalne samouprave, ki jih zasnujejo na lastnih domnevah o tem, kaj povzroča kriminaliteto ter kaj in kako je treba storiti, da bi vplivali na njene vzroke. Prispevek predlaga razmislek o uvedbi paradigme, ki poudarja na znanju in raziskavah temelječe preprečevanje kriminalitete na lokalni ravni.

¹ Prispevek je nastal na osnovi raziskovalnega dela v okviru ciljnega raziskovalnega projekta Občutek ogroženosti in vloga policije pri zagotavljanju varnosti v lokalni skupnosti (V5-1038), ki ga financirata ARRS in MNZ. Pri raziskovalnem delu poleg avtorjev prispevka sodelujejo še dr. Branko Lobnikar, asist. Maja Jere in asist. Bernarda Tominc. Prispevek temelji na kvalitativni analizi, ki poleg pregleda literature predstavlja ugotovitve intervjujev, ki so jih spomladi 2012 opravili raziskovalci na temo zagotavljanja varnosti v lokalni skupnosti in sodelovanja v sosvetih za varnost. Intervjuji s policisti so potekali na policijskih upravah v Murski Soboti, Celju, Ljubljani in Novi Gorici, z župani oz. predstavniki občin pa v občinah Bistrica ob Sotli, Bovec, Celje, Kobilje, Ljubljana, Log - Dragomer, Moravče, Murska Sobota, Nova Gorica, Radlje ob Dravi, Rogašovci in Vipava.

I Uvod

Kriminaliteta je resen družbeni problem, ki ga je treba tako tudi jemati. Če ga jemljemo resno, denarna sredstva usmerimo v raziskave in razvoj, ki nam pomagajo bolje spoznati in razumeti vzroke problema, ter v iskanje najučinkovitejših načinov za soočenje s problemom. Brez trdnega znanja o tem, *zakaj* se problemi sploh pojavljajo in *kako* se z njimi spopadamo, bodo napor in ukrepi za zmanjšanje kriminalitete in nereda še naprej neuspešni, denar pa porabljen zaman.

Čeprav politiki in strokovnjaki (policija, organi socialnega varstva itd.) morda problem *kriminalitete* jemljejo resno, pa bi to težko trdili za njeno *preprečevanje*. V družbi se kriminaliteto na splošno razume kot resen problem, glede katerega moramo nekaj *narediti*. Zato se vedno znova predlagajo in uvajajo novi ukrepi, ki se pogosto izvedejo v naglici, ob tem pa so še slabo (ali sploh ne) medsebojno usklajeni. Prav tako pogosto ne temeljijo na znanju in prej dokazanih učinkih. Kriminaliteto redko jemljemo kot problem, ki zahteva, da moramo o njem več *vedeti*, da bi se lahko z njim ustrezno spopadli. Po poglobljenih raziskavah in razvoju zato ni velike potrebe, denarna sredstva v ta namen pa so zelo omejena. Prav tako ni sistematičnih in obsežnih raziskovalnih programov, ki bi znanje kriminologov o vzrokih za kriminaliteto posredovali snovalcem politik in praktikom. Če to povemo z drugimi besedami, mantra, ki vodi aktivnosti na področju preprečevanja kriminalitete (vsaj za večino politikov in strokovnjakov), ni *znanje*, ampak *ukrepanje*. Ob tem opozorila, da lahko *ukrepanje brez znanja* včasih položaj samo še poslabša, prepogosto preslišimo² (Meško, 2002; 2004; Meško in Kury, 2009).

Med politiki in drugimi odločevalci imajo še največ podpore študije, ki pokažejo, koliko kriminalitete je na nekem območju (statistike in pregledne študije o kriminaliteti) in kako se ta razlikuje med različnimi geografskimi območji (ali kraji), kako se žrtve razlikujejo med različnimi družbenimi skupinami (viktimizacijske študije) ter, najpomembneje, kakšen je trend gibanja kriminalitete (ali se stopnja kriminalitete zvišuje ali znižuje). Tovrstno znanje je sicer zelo pomembno, žal pa ne pojasnjuje, *zakaj* ljudje storijo kaznivo dejanje in *kaj* povzroči, da se stopnja kriminalitete spreminja. V najboljšem primeru je to le izhodišče za postavljanje vpra-

² Več o tem v poglavju o učinkih situacijskega preprečevanja kriminalitete (Meško, 2002) in nezaželenih učinkih preventivnih dejavnosti (Grabosky, 1996).

šanj o vzrokih za kriminaliteto in njenem preprečevanju. Takšne raziskave nam zgolj pomagajo definirati problem, ne pa razložiti, kaj ga povzroča ali kaj lahko storimo glede njega. Da bi dosegli resnične izboljšave na področju preprečevanja kriminalitete, morajo politiki in strokovnjaki denarna sredstva *najprej* nameniti *raziskovalnim programom*, ki bodo izboljšali znanje o vzrokih kriminalitete. Tako pridobljeni rezultati in ugotovitve pa naj bodo vodilo za kanaliziranje denarnih sredstev v *razvoj* učinkovitih metod preprečevanja kriminalitete (vključno z organizacijskimi in tehnološkimi vidiki izvedbe) na področjih, kjer ima tak poseg realno možnost uspešne implementacije. Treba se je torej zavedati, da sta raziskovanje in razvoj preventivnih dejavnosti *bistvena za preprečevanje kriminalitete* (Reiss, 1992).

Glavni cilj tega prispevka je prepoznati in obravnavati nekatere bistvene probleme pri učinkovitem preprečevanju kriminalitete. Osrednja razprava temelji na pregledu literature in ocenah strategij, organiziranosti in dejavnosti lokalnih partnerstev pri preprečevanju kriminalitete na Švedskem, v Združenem kraljestvu⁵ in Sloveniji. Drugi cilj je razložiti, zakaj na znanju temelječ pristop lahko bolje pomaga prepoznati in obravnavati problem kriminalitete in njenega preprečevanja, ter na kratko predstaviti spremembe, ki so potrebne, da bi se tak pristop tudi dejansko uveljavil.

2 Želja po bazi znanja – ideje o preprečevalnih programih, ki delujejo

Da bi dosegli napredek pri preprečevanju kriminalitete, moramo koristno uporabiti najboljše znanje in najboljše podatke, ki jih imamo na voljo. *Najboljša praksa* pri preprečevanju kriminalitete je tista, kjer politika in praksa za reševanje problema uporabljata najboljše razpoložljivo znanje o vzrokih kriminalitete in najboljše podatke o učinkovitosti določenih strategij, ki so na voljo. Bolj kot je baza znanja obsežna in kakovostna, večja je verjetnost, da se bomo usmerili na *pomembna področja* pri preprečevanju kri-

⁵ Švedska in Združeno kraljestvo sta vključena v prispevek, ker iz teh držav prihaja največ raziskav o uspešnih metodah za preprečevanje kriminalitete na lokalni ravni, predvsem pa o dobri organizaciji preventivne dejavnosti, ki temelji na lokalnem partnerstvu. Poleg tega imata obe državi na račun številnih analiz in evalvacij preventivnih programov močan vpliv na razširjanje idej o preprečevanju kriminalitete na lokalni ravni na druge evropske države (Wikström, 2006). Več o prenosu idej družbenega nadzora v Meško (2008).

minalitete, in boljša kot je baza znanja, večja je verjetnost, da bomo *izvedli ustrezne ukrepe* pri odpravljanju ključnih vzrokov kriminalitete.

Bazo znanja lahko definiramo kot *najboljše znanje* o vzrokih kriminalitete, ki nam je na voljo in ki temelji na teoriji ter empiričnih študijah. Znanstvena dognanja so po svoji naravi *splošna*. Pomagajo nam bolje razumeti družbene, razvojne in situacijske *mehanizme* (procese), ki vplivajo na posameznikovo kriminalno dejavnost. Ključna prednost baze znanja pri preprečevanju kriminalitete je, da pomaga *usmeriti pozornost* na procese, pri katerih lahko ukrepanje močno vpliva na preprečevanje in zmanjševanje kriminalitete. Teorija in raziskave omogočajo referenčne okvire za preventivno dejavnost, ki je obetavna pri doseganju zaželenih ciljev. Vse pogostejši problem pri trenutnih ukrepih preprečevanja kriminalitete je, da so odločevalci in strokovnjaki pri ustvarjanju strategij in akcijskih načrtov za preprečevanje kriminalitete pogosto brez (znanstvene) baze znanja, ki bi vodila njihovo delo. Posledično so številni posegi usmerjeni na taka področja ali pa so izvedeni tako, da nimajo možnosti, da bi resneje vplivali na vzroke kriminalitete (Wikström, 2006).

Bazo znanja (ali dobrih praks) lahko razumemo kot *najboljše dokaze* o učinkovitosti določenih ukrepov preprečevanja kriminalitete, ki temeljijo na znanstveni oceni (evalvacijah). Glavna vloga baze znanja je, da določa izbor *podrobnih ukrepov*, ki jih moramo izvesti, da se lahko lotimo vzrokov kriminalitete. Njene pomanjkljivosti pa so, da ni popolna, da pogosto kaže nasprotujoče rezultate za določen ukrep in da ugotovitve številnih ocen temeljijo na šibkih načrtih in/ali slabo izvajanih ukrepih (npr. situacijska preventivna kriminalitete, v Sherman in drugi, 2002). Zato je celotna vrednost trenutne baze znanja pri preprečevanju kriminalitete pogosto omejena. Tudi kjer obstajajo dokazi o določenem ukrepu, jih odločevalci in strokovnjaki ne uporabljajo, ker se jim zdijo neprimerni. Pogosto se uveljavljajo in uporabljajo tudi programi, ki nimajo vidnih učinkov, čeprav dokazi kažejo (ali namigujejo), da so neučinkoviti (Farrington in Welsh, 2006).

Ovira pri preprečevanju kriminalitete je tudi preveliko osredotočanje na (precej nepopolno in šibko) bazo dobrih praks (ali izkušnje posameznikov na kratkih predstavitvah določenih preventivnih dejavnosti), pri čemer se zapostavlja baza znanja. Trenutna baza uspešnih praks ni dovolj izčrpna in tudi mnoge ocene so slabe kakovosti, zato, če strategija preprečevanja kriminalitete in politika temeljita *samo* na takšnih razpoložljivih »dokazih«, to ne bo vedno najboljše vodilo za ustvarja-

nje najučinkovitejšega načina preprečevanja kriminalitete. Pravzaprav bi bilo pametneje, če bi v trenutnem položaju za *izhodišče* ustvarjanja strategije in posameznih politik glede preprečevanja kriminalitete vzeli bazo znanja in ne baze dobrih praks, ki so velikokrat precenjene⁴. S takim pristopom se bomo bolj verjetno osredotočili na družbene, razvojne in situacijske procese, pri katerih ima poseg največjo možnost uspeha. Pri tem nastane dodatna prednost, in sicer da se bomo z gradnjo baze znanja (z analizo poskusov in napak ter evalvacije) osredotočali na sistematično razvijanje ukrepov in ocenjevanje posegov, pri katerih obstaja verjetnost, da bodo usmerjeni na glavne vzroke kriminalitete. Če bi torej želeli trenutno strategijo in politiko preprečevanja kriminalitete pomakniti naprej, bi moralo biti *prvo* vprašanje pri preprečevanju kriminalitete »Kako delujejo preventivni ukrepi?« in šele *drugo* »Kaj deluje?«.⁵

Izdelava teorije in njeno testiranje (ustvarjanje znanja) sta pogosto ločena od razvoja in prakse preprečevanja kriminalitete, kar pomeni, da sta ločena od ustvarjanja, uvajanja in testiranja določenih posegov (zbiranje dokazov). Da bi izboljšali preprečevanje kriminalitete, je treba zagotoviti: 1. boljšo povezanost med znanjem o vzrokih kriminalitete (ključni mehanizmi in procesi) in vedenjem o učinkovitosti določenih posegov (pri čemer merimo na mehanizme in procese) ter 2. močnejše smernice iz prakse preprečevanja kriminalitete, ki temeljijo na znanju (Rosenbaum, Lurigio in Davis, 1998).

3 Izjalovljena vloga lokalnih partnerstev za preprečevanje kriminalitete

V državah, kot so Švedska, Združeno kraljestvo, Slovenija (in številnih drugih), se trenutno osredotočajo na izvajanje preprečevanja kriminalitete s pomočjo lokalnih partnerstev (npr. svet za lokalno preprečevanje

⁴ Vsi primeri dobre prakse ne ustrezajo vsem okoljem, zato je vsako preventivno dejavnost treba postaviti v ustrezen družbeno-politični kontekst (Sherman, 1997).

⁵ Da bi se izognili nesporazumom, je treba podpreti dejavnosti, ki temeljijo na dokazih, in poudariti pomembnost ustvarjanja kakovostne baze znanja po zgledu skupine Campbell Collaboration Crime and Justice Group – glej Welsh in Farrington (2006). Problem, ki ga je treba omeniti in obravnavati, je splošno pomanjkanje znanja o vzrokih kriminalitete. Znanje in podatki lahko pomagajo lokalnim partnerstvom (ter seveda tudi državnim akterjem na področju preprečevanja kriminalitete), da svoje dejavnosti usmerijo na najpomembnejša področja, da bi lahko dosegli najučinkovitejše preprečevanje kriminalitete.

kriminalitete (angl. Local Crime Prevention Council) na Švedskem, partnerstva za varnost skupnosti (angl. Community Safety Partnerships) v Združenem kraljestvu (Wikström, 2006) in (so)sveti za varnost na lokalni ravni v Sloveniji (Meško in Lobnikar, 2005).

Ideja lokalnih partnerstev za preprečevanje kriminalitete je v bistvu dobra ideja, saj učinkovito preprečevanje kriminalitete zahteva aktivno udeležbo in prispevek številnih lokalnih sodelavcev (županov, policistov, socialnih delavcev, ravnateljev, predstavnikov nevladnih organizacij in drugih). Ključno vprašanje, ki se zastavlja, je, kaj počnejo člani lokalnih partnerstev (ali česa ne počnejo) in kaj določa (oz. kakšni so kriteriji), ali je preprečevanje kriminalitete učinkovito. Učinkovitost preprečevanja kriminalitete je odvisna od tega, kako učinkovito je poseganje v procese, ki posameznike spodbudijo k storitvi kaznivega dejanja (Meško, 2002).

Če lokalne sodelavce samo povežemo v partnerstvo, to samo po sebi ne zagotavlja obravnave, izbora in izvedbe ustreznih družbenih, situacijskih in razvojnih (preventivnih) posegov. Zato je potreben dostop do poglobljenega znanja o vzrokih kriminalitete in učinkovitosti določenih posegov. Večina partnerstev ima oziroma uporablja premalo takega znanja in zato je njihovo izhodišče za politiko in prakso preprečevanja kriminalitete že v osnovi pomanjkljivo.

Zanimiv je primer, ko se člani takšnega partnerstva niso strinjali o vzrokih in so zato predlagali, da bi o glavnih vzrokih morali glasovati. Ideja, da bi lahko demokratično določili vzroke, je fascinantna, a verjetno ne bi bila uspešna podlaga za preventivne dejavnosti (Wikström, 2006). To je značilno tudi za sosvete za varnost v občinah v Sloveniji (Meško in Lobnikar, 2005).

Manj skrajna in običajnejša situacija je, ko imajo udeleženci iz različnih ustanov različna *mnenja* in se ne morejo dogovoriti, kateri bi lahko bili ključni vzroki za kriminaliteto, zato se demokratično (da bi se izognili konfliktom in se lahko premaknili naprej) odločijo ukvarjati z vsemi (ali vsaj mnogimi) možnimi vzroki. Pravzaprav imajo akterji na področju preprečevanja kriminalitete (kot večina ljudi) precej močna in pogosto različna mnenja o temeljnih vzrokih kriminalitete, čeprav je beseda »vzrok« manj pogosto uporabljena. Težava nastane, ko ideje o glavnih vzrokih ne temeljijo na znanju in so nedosledne (npr. ideja, da bi morali posege zmanjšati, ker delajo več škode kot koristi, proti ideji, da je treba s strogimi reakcijami ljudi odvracati od storitev kaznivih dejanj) (Skogan, 1988, 2012).

Tipična situacija nastane, ko partnerstvo vzroka problema ne obravnava in se ukvarja predvsem z vprašanjem obravnavanja problemov, to je posledic nekega neprimerne vedenja, s tem, da se *nesistematično izbira posege iz najrazličnejših virov* (kot so razne smernice, priporočila, predstavitve na konferencah, časopisni članki, posnemanje dejavnosti drugega partnerstva itd.) brez upoštevanja konteksta. Primera: »Imamo težavo z vandalizmom. Ali kdo ve za kakšno dobro idejo, s katero bi ga lahko zmanjšali?« in »Vlada zahteva, da damo prednost tatvinam motornih vozil. Ali kdo ve za kakšen dober ukrep, s katerim bi preprečili to kriminaliteto?« Lokalni načrti zagotavljanja varnosti so pogosto pripravljene brez poglobljenega premisleka⁶. Običajno so le poskus uskladiti določene probleme/prednosti s preventivnimi ukrepi. Redko se postavi vprašanje, *kako* določen ukrep vpliva na oz. prepreči določeno vrsto kriminalitete (Wikström, 2006).

Glede partnerstev na področju zagotavljanja varnosti⁷ je ideja, da pregleđamo seznam posegov, ki sestavljajo določen lokalni (občinski) varnostni načrt, in se za vsakega vprašamo: »*Kako bi prav ta poseg preprečil kriminaliteto?*« Do sedaj se je vedno pokazalo, da velika večina ukrepov v akcijskem načrtu po vsej verjetnosti nima velikega vpliva na kriminaliteto (ali točno določeno vrsto kriminalitete, ki naj bi jo preprečevala). Bistveno vprašanje je: »*Zakaj imamo toliko lokalnih varnostnih načrtov, v katerih so navedeni slabo usklajeni ukrepi, od katerih večina ne bo bistveno pripomogla k preprečevanju kriminalitete?*« Poleg tega je zanimivo dejstvo, da se veliko teh programov ne izvaja in se zateka k *ad hoc* rešitvam problemov (prav tam).

Povzetek intervjuja s predstojniki policijskih postaj glede občinskih varnostnih načrtov v Sloveniji:

»Predstojniki policijskih postaj so v intervjujih izrazili mnenje, da so občinski varnostni načrti zgolj formalnost in da je sodelovanje lokalne skupnosti na varnostnem področju v prvi vrsti odvisno od županov ter da najbolj deluje neformalno sodelovanje med predstavniki formal-

⁶ V Sloveniji je zadeva še bolj absurdna; načrte kot produkt v okviru tržne dejavnosti ponujajo po principu »kopiraj – prilepi«, pri čemer pisce vodi ekonomski interes, župane pa predvsem zagotavljanje obveznosti iz zakonodaje in nikakor ne skrb za varnost v lokalni skupnosti.

⁷ Vsi predstavljeni primeri in izjave v nadaljevanju članka temeljijo na usmerjenih skupinskih intervjujih s policisti in strukturiranimi intervjuji s predstavniki slovenskih občin, ki so bili izvedeni spomladi 2012.

nih institucij, ki temelji na zaupanju in integriteti (poštenosti) vseh partnerjev pri zagotavljanju varnosti. Ni tako redko, da občinske varnostne načrte sestavijo kar upokojeni policisti, medtem ko se ocena učinkov/rezultatov sploh ne izvaja. Po drugi strani tudi sami župani priznavajo, da občinski varnostni načrt ni deležen (pre)velike pozornosti, saj se ponavadi omeji na obravnavo na občinskem svetu in/ali varnostnem sosvetu, v nekaterih občinah pa ga sploh nimajo, čeprav jim ga narekuje zakon. Občinski varnostni program je v mestnih občinah pripravljen in sprejet, se pa o njem večinoma ni razpravljalo pred sprejetjem, program pa ponavadi sooblikujeta varnostni sosvet in policija.«

Treba je omeniti tudi ugotovitve študij o sosvetih za varnost. To so predvsem posvetovalna telesa občin, ki nimajo izvršne moči (mogoče je to pravzaprav dobro) in v glavnem razpravljajo o preventivnih ukrepih, pa tudi policiji predlagajo izvajanje intenzivnejšega nadzora določenih prepovedanih dejavnosti (Meško in Lobnikar, 2005). Da bi lokalna partnerstva lahko učinkoviteje usklajevala in izvajala preventivne dejavnosti, je treba razmišljati o bazi znanja, ki bi bila dostopna vsem lokalnim skupnostim, saj ob razdrobljenosti preventivnih dejavnosti ni skupnega okvira za razumevanje odklonskih pojavov ter preprečevanja kriminalitete in nereda.

4 Skupna baza znanja – izzivi

Pomanjkanje skupnega organiziranega okvira znanja o vzrokih kriminalitete je glavna ovira za napredek pri uspešni politiki in praksi njenega preprečevanja. Pomanjkanje strategije, ki temelji na znanju, spodbuja reaktivni pristop, kjer se usmerimo na »prioritete in dnevne probleme«, podlaga za izbiro programov in ukrepov za ukvarjanje s problemi in prioriteta pa so »dnevne prioritete« in »ad hoc smernice«. To običajno vodi v veliko število kratkoročnih projektov, ki pogosto ne temeljijo na znanju in podatkih, kar ima za posledico neenotno ter slabo koordinirano ukrepanje (Liddle in Gelsthorpe, 1994; Wikström in Torstensson, 1999; Byrne in Pease, 2003). Posledično se odvrča pozornost od bistvenih dejavnikov in osredotoča na manj pomembne dejavnike. Pogosto se to kaže v majhnem ali celo nikakršnem dolgoročnem vplivu na kriminaliteto.

Več je razlogov, zakaj sta pristopa, ki temeljita na znanju in podatkih pri preprečevanju kriminalitete v lokalnem okolju, redkeje uporabljena, toda glavni razlog je, da imajo tisti, ki oblikujejo lokalne strategije in akcijske načrte, *pomanjkljivo oziroma nezadostno znanje* o vzrokih za kriminaliteto in učinkovitosti različnih iniciativ za njeno zmanjševanje. To ne spodbuja sistematičnega in enakomernega pristopa ter odločevalcem pogosto celo odvrača pozornost od obravnavanja bolj temeljnih vzrokov. Med razloge lahko štejemo tudi *birokratsko organiziranost* različnih institucij, ki so vključene v partnerstva (kar pogosto otežuje dobro usklajene strategije in učinkovito izvedbo), in *strukturo financiranja* (ki pogosto podpira kratkoročne, predvsem pa poceni projekte). To spodbuja pristope po načelu »idej iz vseh vetrov«, kar povzroči, da so denarna sredstva razporejena med številne manjše projekte, pri čemer noben projekt ne prejme veliko/zadosti denarja. Zelo pomemben razlog pa so tudi *zahteve* medijev in interesnih skupin (in včasih tudi financerjev), ki pričakujejo takojšnje ukrepanje in ukvarjanje s konkretnimi problemi. To spodbuja reaktivni pristop, ki skupaj z »občutkom nujnega ukrepanja« vodi v položaj, ko je ukrepanje samo pomembnejše od njegove vsebine (Wikström, 2006).

V nadaljevanju si bomo ogledali najpogostejše nezaželene učinke, ki so posledica pomanjkanja ustreznega okvira znanja in ki pogosto onemogočajo uresničiti cilje preventivnih dejavnosti.

4.1 Nujnost: zgoditi se mora danes, če ne, pa vsaj jutri

Dolgoročne in dobro premišljene strategije ter natančno izdelani akcijski načrti zahtevajo čas in znanje. Med politiki in strokovnjaki, ki obravnavajo takšne probleme, kot sta kriminaliteta in nered, lahko pogosto zaznamo občutek nujnosti. Zahteva po takojšnjem ukrepanju, ki jo izražajo mediji in določene interesne skupine (pri čemer ne smemo pozabiti omeniti politike na državni ravni in v lokalni skupnosti), je lahko močna in včasih tudi močno čustveno obarvana (npr. trditev, da neukrepanje vodi v oškodovanje nedolžnih ljudi). Če je naš cilj doseganje trajnih učinkov preventivnih dejavnosti, potem se moramo zoperstaviti občutkom nujnosti in zahtevam po takojšnjem ukrepanju. V nasprotnem primeru tvegamo izvajanje ukrepov (in zapravljanje denarja), ki ne prispevajo nič ali zelo malo ali pa situacijo celo poslabšajo. Zaznati problem ni isto kot vedeti, kaj je treba ukreniti (ne glede na to, kako resno je problem ocenjen). Načrtovanje preprečevanja kriminalitete mora vsebovati kratkoročne, srednjeročne in dolgoročne ukrepe (Grabosky, 1996).

Vedno obstaja tveganje, da pri preprečevanju kriminalitete in zagotavljanju varnosti v lokalni skupnosti ukrepamo prehitro. To se lahko zgodi iz več razlogov. Prvi je zahteva lokalne skupnosti po takojšnjem ukrepanju glede določenih »dnevni problemov«, ki jih razglašajo skupine stanovalcev, mediji, lokalni politiki itd. Drugi razlog so osrednje smernice ali zahteve, da je treba dati prednost določeni vrsti kriminalitete, ki so lahko ali pa tudi ne vezane na razpoložljive možnosti financiranja. To lahko spodbuja osredotočanje na hitro rešljive in kratkoročne ukrepe ter odvrta pozornost od »večje slike« temeljnih problemov, ki jih je treba obravnavati. V okviru raziskave o lokalnih svetih za varnost v Sloveniji (Meško in Lobnikar, 2005) je bilo ugotovljeno, da so se predstavniki vladnih ali lokalnih služb želeli naučiti več o tem, kako rešiti določen problem. Ker so se morali zanašati le nase in svoje znanje, je prevladal interes za konkretne in enostavne ukrepe, ki jih je mogoče takoj izvesti in naj bi imeli takojšen učinek.

Zelo očitno tveganje pri prehitrem ukrepanju je, da lahko vodi do osredotočanja na kratkoročno in intenzivno policijsko dejavnost, ki ima za posledico kazenski pregon. Poleg tega je v družbi najbolj sprejeto situacijsko preprečevanje kriminalitete, pri čemer se pogosto zanemari družbeno strukturne značilnosti okolja, kot so kakovost življenja v stanovanjskih soseskah in dolgoročne socialno usmerjene strategije preprečevanja kriminalitete. V večini lokalnih akcijskih načrtov prevladujejo kratkoročni represivni in situacijski ukrepi, zato je preprečevanje kriminalitete v nekaterih lokalnih partnerstvih postalo kar sinonim za represivne in situacijske preventivne ukrepe ter spodbujanje zasebnovarnostne dejavnosti (Meško in Lobnikar, 2005; Wikström, 2006).

Primer:

»Razprave o možnih (preventivnih) dejavnostih imajo običajno za posledico sklep, da mora policija še bolj represivno ukrepati, ali pa gre za pozivanje ljudi, da morajo sami več storiti za lastno varnost.«

V razpravah o partnerstvih pri preprečevanju kriminalitete na lokalni ravni je zanimiva ugotovitev, ki jo predstavlja Hope (1995); govori o avtoritarnem komunitarianizmu in moralnem minimalizmu. Avtoritarni komunitarianizem pomeni pritisk ljudi v skupnostih na represivne organe, da bi morali intenzivneje izvajati policijsko dejavnost. Pri tem avtor ugotavlja, da so ti ljudje praviloma bolj avtoritarni kot policiisti in so nagnjeni k vigilantizmu, če se njihova pričakovanja ne uresni-

čijo. Na drugi strani so moralni minimalisti, ki zagovarjajo dejavnosti družbenih nadzorovalcev (brez poseganja in pritiskov na njih), pri čemer menijo, da so sami storili dovolj že s tem, da so kot državljani plačali davke, iz katerih se financirajo družbene dejavnosti. Prvi so pripravljeni dejavno sodelovati v preventivnih in nadzorstvenih dejavnostih, medtem ko se slednji ne želijo udeleževati v nobeni formalni preventivni (nadzorstveni) dejavnosti.

4.2 Osredotočanje na ukrepanje namesto na vsebino

V povezavi z »občutkom nujnosti« pri številnih partnerstvih prevladuje prepričanje, da *je vedno bolje nekaj narediti, kot pa stati križem rok*. Po drugi strani pa obstaja tudi mnenje, da je reakcije in posege najbolje čim bolj zmanjšati, pač skladno z idejo, da ukrepanje, zaradi učinkov stigmatizacije, položaj vedno poslabša. Vendar ni težava v tem, da bi prehitro ukrepali, temveč da bi bili preveč pasivni. Ni neobičajno, da je glavno »bojišče« v partnerstvu med tistimi, ki hočejo takoj ukrepati, in tistimi, ki sploh nočejo ukrepati. S tem povezana težava je tudi, da financerji preventivnih programov (ponavadi) podpirajo idejo o takojšnjem ukrepanju.

»Policisti so glede svetov za varnost v slovenskih občinah povedali, da je najpomembnejši cilj dobiti denarna sredstva za preventivne programe. Običajno po obdobju financiranja denar ostane in treba je hitro najti nove projekte, da se lahko porabi. Nobenega zagotovila ni, da bo izbrani ukrep prinesel zelene rezultate. Pomembno je, da se nekaj dela ...«

Treba se je zavedati, da pri »prevenciji brez znanja« obstaja »tveganje, da bodo sredstva porabljena za ukrepe, ki se lahko izkažejo za neučinkovite in predrage in ki lahko v najslabšem primeru položaj še poslabšajo« (Grabosky, 1996).⁸

Obstaja tudi očitno tveganje, da bomo »nepreizkušene, a obetajoče ukrepe izvedli prehitro, ne da bi o njih dodobra razmislili, posledično pa bodo ti ukrepi po pomoti zavrženi« (Reiss, 1992). Povedano drugače,

⁸ Grabosky (1996) govori tudi o nezaželenih učinkih preprečevanja kriminalitete, do katerih pride zaradi slabe izvedbe, predčasne ukinitve programa ali nefleksibilnosti programa (pomanjkanje samokorekture in prilagodljivosti ukrepov). Po Graboskem so najbolj tipični nezaželeni učinki eskalacija oz. slabšanje, etiketiranje in represivna dejavnost v imenu prevencije.

»početje brez znanja« ni ravno najpametnejše. Včasih je namreč bolje, da zoper nastajajoče probleme (na krajši rok) ne ukrepamo, vse dokler bolje ne razumemo njihovih vzrokov.

Močno osredotočanje na ukrepanje pripelje tudi do prenagljenih odločitev, zato je dobro, da praksa preprečevanja kriminalitete temelji na analitičnem in empiričnem znanju o vzrokih kriminalitete (Reiss, 1992). Tipičen komentar praktikov na prispevke raziskovalcev in predstavnikov univerz k preprečevanju kriminalitete so, da so ti pametni, a pogosto neuporabni. Podobna mnenja so značilna tudi za priročnike evropskih institucij za lokalno preprečevanje kriminalitete (Pungerčar, 2004).

4.3 Ideje z vseh vetrov ali kako primeri dobrih praks od drugod niso uporabni

Če ni jasnih smernic, ki bi določale, katera so najpomembnejša področja, ki jih je treba obravnavati, lahko kaj hitro pridemo do pristopa »idej z vseh vetrov«, v upanju, da *če bomo izvedli več ukrepov, bodo vsaj nekateri dali pozitivne rezultate*. Ključni vzrok, ki spodbuja tak pristop, je pomanjkanje referenčnega okvira, ki temelji na znanju, v kombinaciji z »občutkom nujnosti« in močno usmerjenostjo na ukrepanje. To običajno povzroči nedosledne in slabo koordinirane ukrepe, ki ne temeljijo na znanju in podatkih. Včasih se zdi, da daljši kot je seznam posegov v akcijskem načrtu, bolje je le-ta ocenjen. Ali so bili ti posegi pri obravnavanju problemov in prioritet relevantni (temelječi na znanju), primerni (količinsko in časovno) in učinkoviti (temelječi na podatkih), bi morala biti temeljna vprašanja ocenjevalcev, vendar jih to očitno ni zanimalo (Wikström, 2006). Glavno je, da obstaja lokalni (občinski) varnostni načrt, pri tem pa ni pomembno, kakšna je njegova vsebina – ali torej vsebuje ukrepe, ki bodo imeli pozitiven učinek na zmanjšanje kriminalitete.

Na tem mestu je treba omeniti idejo o policijskem delu v skupnosti, ki so jo v večini držav povzeli po praksi policijskega dela v skupnosti v Združenih državah Amerike in Združenem kraljestvu. V večini primerov je šlo za prenos ideje in izvedbe policijskega dela v skupnosti brez ustreznega postavljanja te dejavnosti v nacionalni in lokalni kontekst posameznih držav. V Sloveniji je koncipiranje novih oblik policijskega dela v skupnosti potekalo skupaj s predstavniki angleške policije iz grofije Surrey v sredini devetdesetih let 20. stoletja. V tem obdobju je nastala tudi ideja o ustanavljanju svetov za varnost v občinah, ki je bila plod

idej snovalcev politike policijskega dela v skupnosti; in to predvsem zato, da bi policijsko dejavnost (ponovno) sofinancirale občine⁹. Razlike med razglašenimi cilji zagotavljanja varnosti na lokalni ravni in izvajanjem dejavnosti v praksi so bile očitne in velikokrat so partnerstva na področju preprečevanja kriminalitete bila le »klepetalnice« o problemih v lokalnih skupnostih (Meško, 2001; Meško in Lobnikar, 2005). Zato je treba temeljito spremeniti filozofijo reševanja lokalnih varnostnih problemov in preprečevanja kriminalitete, saj ni videti sprememb na boljše v zadnjih petnajstih letih (Jere, Meško in Kanduč, 2011), kvečjemu se pojavlja še več odtujenosti ljudi.

4.4 Veliko projektov – malo denarja

Manj verjetno je, da bomo dosegli spremembe, če manjše količine denarja (davkoplachevalcev ali donatorjev) investiramo v številne manjše in kratkoročne projekte. To lahko kaj hitro postane slabo »naložen« denar. Razdelitev denarnih sredstev na majhne dele je pogosto posledica pomanjkanja znanja v kombinaciji z birokratsko organizacijo in strukturo financiranja, ki podpira kratkoročne projekte. Zahteve in pritiski številnih organizacij, da morajo dobiti svoj delež, lahko dodatno vplivajo na razporejanje denarja v manjše projekte. To je praksa tudi v nekaterih svetih za varnost v Sloveniji, kjer člani svetov menijo (pritrjujejo pa jim tudi predstavniki nevladnih organizacij), da so preprosto upravičeni do denarja za izvajanje preventivnih dejavnosti, ki pa ga je v te namene običajno premalo.

O tem priča tudi povzetek ugotovitve intervjujev s policisti (2012):

»Predstojniki policijskih postaj so to ponazorili na primeru policijskega dela v skupnosti, kjer so menili, da je preveč eksperimentiranja, saj ni jasnih navodil za izvajanje te dejavnosti. Policija zaradi svoje socialne vloge opravi tudi veliko dela, ki bi ga morale po njenem mnenju opraviti druge institucije (socialna služba, šole), vendar policisti niso (dovolj) usposobljeni za tako delo. Preveč je »dnevne politike prioritete« in ambicij strokovnjakov na vrhu policijske organizacije, ki nimajo prave predstave o delu na policijski postaji. Dobro bi bilo, da se tisti, ki pišejo navodila, tudi sami v praksi preizkusijo in pripravijo/usposobijo

⁹ Pred spremembo družbeno-političnega sistema v Sloveniji v začetku devetdesetih let 20. stoletja so namreč občine delno financirale dejavnost lokalnih policijskih postaj (takratnih postaj milice).

vodje policijskih okolišev za delo z mladino in drugimi, so menili vodje policijskih postaj. Tudi izkušnje policistov z nevladnimi organizacijami, ki vodijo oziroma sodelujejo pri izvedbi določenih projektov, niso najboljše, saj imajo policisti občutek, da »nevladniki« nanje gledajo kot na »nebodijih treba« – praviloma velikemu navdušenju in prepričanju, da s policijo nima smisla sodelovati, sledi sodelovanje, ki ni vedno najboljše. Predlogi policije in razprave o preventivni dejavnosti v sosvetih za varnost v občinah velikokrat pripeljejo do tega, da mora policija sama opraviti vse delo.«

Zato bi se veljalo izogibati osredotočanju na »projekte«. Namesto tega bi moral biti poudarek na kratkoročnih, srednjeročnih in dolgoročnih ukrepih, ki vodijo do trajnih sprememb v načinu delovanja in ukrepanja institucij ter posameznikov. Vloga projektov bi morala biti le, da se z njimi preverijo in izboljšajo posegi, preden jih izvedemo v večjem obsegu. Vseeno pa kaže, da lokalna partnerstva pri izvajanju številnih kratkoročnih projektov zelo pogosto ne dobijo osrednje vloge pri preprečevanju kriminalitete (Wikström, 2006; Hope, 1995), če pa že, je ta zelo šibka.

Potencialni vpliv pobud za preprečevanje določene vrste kriminalitete je običajno odvisen od: 1. kakovosti znanja in dokazov o učinkih preventivnih dejavnosti, 2. kakovosti izvedbe, 3. količine in vrste ukrepov (npr. števila sej ali intenzitete in količine preventivnih dejavnosti) in 4. časovnega trajanja pobude. Številne pobude za preprečevanje kriminalitete trpijo tudi zaradi slabe oziroma šibke izvedbe in kratkega trajanja. V takih primerih lahko pričakujemo malo ali celo nobenih opaznih učinkov, tudi če je vrsta programa v bistvu učinkovita. Slaba izvedba ima običajno za posledico neuporabne ocene rezultatov in ne pripomore h grajenju trdne baze znanja (Grabosky, 1996).¹⁰

Poleg tega lahko določeni programi v nekaterih okoljih bolje delujejo kot v drugih, torej je njihova učinkovitost lahko odvisna od konteksta. Zato je pomembno, da razmislimo o tem, v katerih razmerah bi bil določen program učinkovit. Glede učinkovitosti preventivnih programov so mnenja deljena – praviloma jih izvajalci in financerji označijo kot učinkovite, znanstvene evalvacije pa tega ne pokažejo (Sherman, 1997).

¹⁰ Grabosky (1996) ugotavlja, da so programi na področju preprečevanja kriminalitete neučinkoviti zaradi nejasnega koncepta dejavnosti, slabega izvajanja in pomanjkanja sredstev.

4.5 Ignoriranje temeljnih vzrokov kriminalitete

Čeprav pobude za odkrivanje in pregon kriminalitete ter situacijsko usmerjene tehnike preprečevanja kriminalitete predstavljajo pomembne elemente pri obsežni lokalni strategiji preprečevanja kriminalitete, imajo vendarle svoje meje. Malo verjetno je, da bodo imele dolgoročen vpliv na ključne dejavnike, ki povzročajo kriminaliteto. V urbanih okoljih je treba premisliti ukrepe v deprivilegiranih soseskah. Medtem ko se na bogatih območjih glavno pozornost v lokalni strategiji skupnosti za preprečevanje kriminalitete in akcijskih načrtih predvsem posveča situacijsko usmerjenim ukrepom, v manj bogatih skupnostih to ni tipična oblika preprečevanja kriminalitete. V takih skupnostih je treba obravnavati *strukturne dejavnike* (socialna prikrajšanost in slabša kakovost življenja) in razviti *obsežne družbene programe za preprečevanje kriminalitete*, ki bodo merili na vlogo ključnih dejavnikov pri socializaciji otrok in mladine ter njihovem razvoju življenjskega sloga, kot sta na primer družina in šola. Vse to bi moralo biti podprto s *ciljno usmerjenim odkrivanjem in pregonom kaznivih dejanj ter situacijskimi tehnikami preprečevanja kriminalitete* (Meško, 2002).¹¹

Bistveno si je prizadevati za kakovost življenja družin in kakovostno izvedbo vzgojno-izobraževalnega dela v šolah ter za širšo organiziranost družbenega življenja in nadzora v lokalni skupnosti, saj le tako lahko dosežemo trajne spremembe na področju reševanja nereda in kriminalitete.

5 Na znanju temelječe preprečevanje kriminalitete

Da bi pri preprečevanju kriminalitete ustvarili pristop, ki bo bolj temeljil na znanju, morajo lokalna partnerstva (in tudi državni udeleženci) ponovno definirati svojo vlogo pri preprečevanju kriminalitete. Pri tem je vredno razmisliti o vlogi partnerstev na področju preprečevanja kriminalitete in katere spremembe so potrebne, da bi jim pomagale pri uredničenju in izvajanju preventivnih dejavnosti.

¹¹ Glej poglavji o socialni in situacijski prevenciji ter neželenih učinkih situacijskega preprečevanja kriminalitete (Meško, 2002) in prispevek o socialni prevenciji v Sloveniji (Meško, Kanduč in Jere, 2012).

5.1 Glavni vlogi partnerstev bi morali biti izvedba in reševanje problemov

Večina članov lokalnih partnerstev nima poglobljenega znanja o vzrokih kriminalitete in tehnikah preprečevanja kriminalitete.¹² Zato morada niso najboljši organ, ki bi postavljaj temelje strategije preprečevanja kriminalitete in akcijskih načrtov, ki temeljijo na znanju. Pravzaprav je nepošteno, da skupino strokovnjakov (»partnerstvo«) prosimo, da prevzame nalogo, za katero (v večini primerov) ni niti primerno izobražena niti usposobljena. Glede tega navajava naslednji primer:

»Policisti v osnovnih šolah izvajajo preventivne programe za osnovnošolsko mladino, ki so dobro sprejeti na sosvetih za varnost v občinah. Za delo z osnovnošolsko mladino bi si ti želeli več usposabljanj za poučevanje in delo z otroki. Trudijo se po svojih najboljših močeh, vendar opažajo, da so njihova predavanja različno sprejeta. Otroci se navadijo na policiste in odziv je praviloma dober. V nekaterih šolah pa imajo odpor do njih. Material, ki ga delijo otrokom v šolah (zgifanke), se pogosto znajde v koših za odpadke. Policisti menijo, da bi bilo pri načrtovanju takih dejavnosti treba bolj sodelovati z ministrstvom, pristojnim za šolstvo, in jih vključiti v učne načrte osnovnih šol.«

»Policisti navajajo tudi pobudo za poučevanje osnovnošolskih otrok o spolnih zlorabah otrok, za kar niso bili ustrezno usposobljeni. Predavanja so izvedli v najboljši veri, da bodo ozavestili otroke o tej problematiki. O učinkih svojega dela so imeli različna mnenja. Nekateri so bili prepričani, da so delo opravili ustrezno, drugi niso vedeli, o čem predavati, saj niso bili ustrezno usposobljeni in so improvizirali.«

Zanimiv je tudi primer slabe organizacije in usklajevanja preventivnega programa za osnovnošolske otroke, ki ga policisti izvajajo v okviru policijskega dela v skupnosti v Sloveniji:

»Včasih se zgodi, da na GPU za nagrade učencev zmanjka denarja in jih policisti sami kupijo za otroke, ki so najdejavnije sodelovali v preventivnem programu. Še več, včasih so uradne nagrade XXL-majice, ki so popolnoma neprimerne za otroke.«

¹² Ni posebnega razloga, zakaj bi morali imeti lokalni politiki, učitelji in celo policisti poglobljeno znanje o vzrokih kriminalitete ali učinkovitosti določenih posegov, saj jim pri tem lahko pomagajo kriminologi z analizami kriminalitete in vzročnosti prestopništva (Wikström, 2006). Več o profesionalizaciji zagotavljanja varnosti v občinah in profilu strokovnjaka za preprečevanje kriminalitete na lokalni ravni glej v prispevku o občinskem varnostnem koordinatorju (Meško, 2007).

Naj navedemo tudi primer najpopularnejšega policijskega preventivnega programa v Združenih državah Amerike – D.A.R.E. , v katerem policisti učencem predavajo o preprečevanju zlorabe drog. Evalvacija tega programa je pokazala, da nima pozitivnega učinka na zmanjšanje zlorabe drog pri mladostnikih. Celo nasprotno, mladostniki se zaradi prepričanja, da o drogah dovolj vedo, pogosteje lotijo eksperimentiranja z nedovoljenimi drogami (Sherman, 1997).

Iz navedenega izhaja, da bi morala biti glavna vloga partnerstev skrb za organizacijo, financiranje in usklajevanje preventivnih dejavnosti. Morda bi bilo treba začeti razmišljati o ustanovitvi nacionalnega foruma oziroma centra odličnosti za preprečevanje kriminalitete, ki bi skrbel za izdelavo baz znanja in podatkov, na katerih temeljijo akcijski načrti ter izvedba strategije za preprečevanje kriminalitete, in tako pomagal partnerstvom pri načrtovanju (lokalnih) preventivnih dejavnosti (Wikström, 2006).

5.2 Vključevanje lokalnega prebivalstva v partnerstva za ustvarjanje strategij in akcijskih načrtov preprečevanja kriminalitete

Do katere mere, če sploh, bi se morali z lokalnimi prebivalci posvetovati in jih vključiti v ustvarjanje akcijskih načrtov in lokalne strategije za preprečevanje kriminalitete, je težko in občutljivo vprašanje. Nekoč je prevladovalo mnenje, da *lokalni prebivalci najbolj vedo, kakšni so njihovi problemi in kaj bi bilo treba v zvezi z njimi storiti*. Vprašanje je, do kolikšne mere to res drži. Čeprav so lahko dober vir informacij o vidnih problemih lokalne kriminalitete (in bi jih glede tega morali upoštevati), *je manj jasno, zakaj bi imeli posebno znanje o tem, kaj bi bilo najbolj narediti, da bi rešili probleme s kriminaliteto in neredom*. Vključevanje lokalnih prebivalcev v dejavnosti na področju preprečevanja kriminalitete in zagotavljanja varnosti v skupnosti bi se torej moralo osredotočati na zagotavljanje prepoznavanja problemov v skupnosti, namesto da se jih vključuje v proces iskanja rešitev za določene probleme po logiki javnega mnenja. Čeprav je pogosto vključevanje lokalnih prebivalcev, kot so starši, učitelji itd., lahko bistven del uspešnega preprečevanja kriminalitete, obstaja nevarnost, da se o ukrepih odloča na »demokratičen« način, kar pogosto vodi v predloge za bolj represivno ukrepanje policije. Odzivanje na kriminaliteto, ki temelji na javnem mnenju, namreč praviloma vodi v več represije in intenzivnejše širjenje mrež družbenega nadzorstva (Crawford, 1998).

Prednosti in slabosti (so)svetov za varnost:

»Predstojniki policijskih postaj niso navdušeni nad delovanjem varnostnih svetov, menijo, da so predvsem »na papirju«, da jih je bila večina ustanovljena »na silo« in da je za njihovo ustanovitev praviloma dala pobudo lokalna policijska postaja, čeprav so jih formalno ustanovile občine oziroma župani. Vse to seveda vpliva tudi na (ne)aktivnost varnostnih svetov, saj jih večina ne deluje, kot je bilo zamišljeno, zato večina predstojnikov policijskih postaj meni, da v takšni obliki niso potrebni, saj ne igrajo posebne vloge pri zagotavljanju varnosti – »policija je pobudnik, promotor, predlaga reševanje problemov in na koncu praviloma večino dela opravi sama«. Tudi župani majhnih in srednje velikih občin ocenjujejo pristojnosti varnostnih svetov kot majhne, zato je tudi njihov vpliv na policijo in druge subjekte temu primeren. Kaže se »ad hoc« pristop, brez temeljitih analiz in s premalo usklajevanja z drugimi subjekti. Slabo usklajevanje med različnimi organizacijami je prepoznano kot problem tudi v mestnih občinah, kar predstavlja oviro za še boljše sodelovanje, čeprav to ni slabo. Naslednja pomanjkljivost pa izhaja iz dejstva, da varnostni sosveti niso profesionalizirani, ampak prostovoljni, zato bi v mestnih občinah raje videli sosvete s poklicno sestavo. Nasploh je tendenca po večji institucionaliziranosti in formaliziranosti značilnejša za župane mestnih kot pa srednje velikih ali majhnih občin.«

»Člani svetov za varnost največkrat pričakujejo od policije, da bo naredila več glede preprečevanja kriminalitete. Pri tem so ji pripravljeni nuditi podporo, vendar ne želijo biti vključeni v nadzorstvene dejavnosti.«

5.3 Lokalna strategija in akcijski načrti ne bi smeli biti le problemsko usmerjeni

Oblikovanje lokalnih strategij in akcijskih načrtov, ki temeljijo na zaznanih problemih (pri partnerstvih oz. svetih za varnost, javnosti, medijih, interesnih skupinah itd.) in vladnih prioritetah (ki so dandanes videti kot reakcije na zaznane probleme), vodi v delne strategije in akcijske načrte, ki se osredotočajo predvsem na obravnavanje *simptomov* (zaznanega), namesto temeljnih vzrokov kriminalitete (Wikström, 2006). Pri oblikovanju lokalnih strategij in akcijskih načrtov za učinkovito preprečevanje kriminalitete bomo imeli boljše izhodišče, če se vprašamo, kateri so temeljni vzroki (t. j. kateri so ključni družbeni, razvojni in situ-

acijski procesi), ki jih je treba obravnavati, da bi preprečili ali zmanjšali kriminaliteto. Meniva, da se bi »vzročno usmerjeni pristop« (vsaj na daljši rok) izkazal za veliko učinkovitejšega pri organiziranju in ustvarjanju učinkovite strategije ter akcijskih načrtov za preprečevanje kriminalitete kot pa le »problemsko usmerjeni pristop«. Medtem ko nam spoznavanje problema ne pove veliko o tem, kako ga lahko preprečimo, nam spoznavanje njegovih vzrokov in procesov omogoča prav to. Poleg tega Rosenbaum s sodelavci (1998) zagovarja tezo, da se je treba usmerjati v dejavnosti zagotavljanja kakovosti življenja in manj v represivno dejavnost, da bi preprečili kriminaliteto tistih, ki se najpogosteje znajdejo v policijskih statistikah.

5.4 Vzroki so enaki, problemi pa niso

Lokalna partnerstva se soočajo z zelo različnimi stvarnostmi. Značilnosti problemov se zelo razlikujejo. Povsem običajno je, da se bo to odražalo v strategijah in akcijskih načrtih partnerstev. Dejstvo, da so problemi različni, še ne pomeni, da so tudi osnovni vzroki določenih problemov različni. Vzroki so lahko enaki, problemi pa se kažejo na različne načine. Partnerstva se soočajo z različnimi problemi, ker se dejavniki, ki jih povzročajo, med določenimi kraji razlikujejo po prisotnosti in intenziteti. Glavna naloga partnerstva bi morala biti *prilagoditev* splošne teorije o vzrokih kriminalitete glede na posebnosti lokalne skupnosti, namesto da poskušajo ustvariti svoj okvir, ki temelji na »demokratskem odločanju«. Da bi bilo partnerstvo sposobno prenesti splošno teorijo o vzrokih kriminalitete v lokalne strategije in akcijske načrte, bi potrebovalo primerno izobrazbo ter usposabljanje in/ali podporo strokovnjakov od zunaj, predvsem kriminologov (Wikström, 2006).

5.5 Ugotavljanje vzrokov kriminalitete mora postati prioriteta preprečevanja kriminalitete

Vplivanje na temeljne vzroke kriminalitete mora biti prednostna naloga preprečevanja kriminalitete. *Raziskovalnim programom o vzrokih kriminalitete moramo nameniti primerna denarna sredstva ter ustvariti nacionalni center odličnosti, da bo pomagal (svetoval in izobraževal) odločevalcem in strokovnjakom, da bodo ti kar najboljše izkoristili pridobljeno znanje.* Pri ukvarjanju s preprečevanjem kriminalitete se ne bomo mogli nikoli izogniti vprašanju vzročnosti kriminalitete, saj če želimo nekaj preprečiti, moramo pozna-

ti vzroke za to in jih tako odpraviti, da posledic ne bo več.¹³ Če vzrokov ne poznamo (ali načina, da bi na njih vplivali), je preprečevanje nemogoče. Če verjamemo v preprečevanje kriminalitete, se moramo na vse načine potruditi, da bomo izboljšali svoje znanje o vzrokih zanjo. Obravnavanje temeljnih vzrokov kriminalitete (socialna prevencija) je učinkovitejše in trajnejše kot pa obravnavanje simptomov kriminalitete (situacijska prevencija) (Wikström, 2006; Sherman, 2002).

Kriminološke raziskave so proizvedle ogromno pomembnega znanja o kriminaliteti, a je to znanje dokaj slabo organizirano in ne vedno dovolj analizirano glede vzrokov kriminalitete. To trditev zelo dobro ponazori *pristop dejavnikov tveganja* (in njegova uporaba pri preprečevanju kriminalitete, ki se osredotoča na tveganje). Farrington (2000: 7) je poudaril, da »je največja težava pri paradigmi dejavnikov tveganja določiti, kateri dejavniki tveganja so vzroki in kateri le označujejo vzroke oz. so povezani z njimi«. Prav tako je opazil, da »ne moremo govoriti o pomanjkanju poznavanja dejavnikov, ki so pomembno povezani s kaznivim in antisocialnim vedenjem; pravzaprav je *veliko* spremenljivk, ki razlikujejo med storilci kaznivih dejanj in drugimi ljudmi« (Farrington, 2000). Preprečevanje kriminalitete, ki temelji na strategiji, ki želi čim bolj zmanjšati število dejavnikov tveganja, ni najgospodarnejši in najuspešnejši način obravnavanja problema preprečevanja kriminalitete, zato je treba izluščiti najvplivnejše dejavnike tveganja.

Če želimo pridobiti še več znanja o vzrokih kriminalitete (in izboljšati bazo znanja za preprečevanje kriminalitete), *moramo preseči usmeritev le na dejavnike tveganja in jo zamenjati s pristopom, ki vsebuje tudi prepoznavanje pravih vzrokov kriminalitete*, kjer njeno preprečevanje vpliva na ključne družbene, razvojne in situacijske mehanizme, ki vplivajo na posameznikovo vključenost v kazniva dejanja (Wikström, 2006).

Rutter (2003: 19) je poudaril, da »zgodovina biologije in medicine kaže, da je kompleksne vzroke, ki nastanejo zaradi več dejavnikov, običajno možno zmanjšati na dosti bolj omejeno skupino vzročnih mehanizmov«. To bi pomagalo, da bi se v strategijah in akcijskih načrtih osredoto-

¹³ Skoraj nemogoče je preprečiti kriminaliteto, če ne poznamo njenih vzrokov (pri preventivnih ukrepih imamo seveda lahko srečo in povsem po naključju vplivamo na vzrok). Toda bolje kot poznamo vzroke, večja je verjetnost, da bomo sredstva in čas porabili za ukrepe, ki imajo možnost biti učinkoviti (namesto da gresta čas in denar za projekte, za katere obstaja majhna verjetnost, da bodo uspešni) (Wikström, 2006).

čali na manjše število temeljnih vzrokov (namesto na veliko število znakov in simptomov) ter da bi čas in denar namenjali razvoju najučinkovitejših možnih posegov pri obravnavanju temeljnih vzrokov kriminalitete.

6 Sklepne misli

Preprečevanje kriminalitete ni lahka naloga. Če želimo biti uspešni, jo moramo jemati resno. Da bi naredili spremembo, morajo strategije za preprečevanje kriminalitete in akcijski načrti temeljiti na znanju in, kjer je možno, tudi na dokazih, saj lahko le tako obravnavajo bistvene vzročne procese. Poleg tega jih morata podpirati tudi organizacijska in finančna struktura, ki omogočata, da preprečevanje kriminalitete izvajamo na dolgi rok, da podpiramo in opazujemo vse dejavnosti ter da neprestano ocenjujemo in spreminjamo odnos do naučenega. Zakrpane strategije, ki želijo na hitro izboljšati stanje, ne bodo dale pomembnih in trajnih rezultatov ter lahko pomenijo le zapravljanje časa in denarja. Kaže, da so pasti, ki smo jih obravnavali, precej pogosto prisotne v Združenem kraljestvu, na Švedskem, v Sloveniji in tudi drugod. Ena izmed glavnih težav je pomanjkanje skupne baze podatkov za oblikovanje strategij in akcijskih načrtov. Dobro razvita in na znanju temelječa strategija (utemeljena na teoriji vzročnosti kriminalitete, ki bi nastala na podlagi empiričnih študij) bi (političnim) odločevalcem in strokovnjakom omogočala, da bi pozornost bolje osredotočali na družbene, razvojne in situacijske procese, pri katerih lahko posegi najboljše vplivajo na preprečevanje ali zmanjševanje kriminalitete in nereda. Poleg tega lahko to pomaga ustvariti tudi bolj relevantno in obsežno bazo dokazov s pomočjo promoviranja znanstvenih ocen glede vrste ukrepov, ki bodo najbolj verjetno vplivali na bistvene družbene, razvojne in situacijske procese pri vzročnosti kriminalitete. Skratka, da bi preprečevanje kriminalitete popeljali prek trenutnih pasti, potrebujemo večji poudarek na znanju (kaj narediti), namesto da še naprej izvajamo preventivne dejavnosti brez upoštevanja kriminološkega znanja.

Izzivi na področju preprečevanja kriminalitete in zagotavljanja varnosti v lokalnih skupnostih v Sloveniji so naslednji:

- vzpostavitev centra odličnosti za preprečevanje kriminalitete, ki bi skrbel za oblikovanje baz znanja in podatkov, na katerih bodo

temeljili akcijski načrti in izvedba strategije za preprečevanje kriminalitete;

- na javnem mnenju temelječo prakso odzivanja na kriminaliteto, ki praviloma vodi v več represije in širjenje mrež družbenega nadzorstva, naj bi nadomestilo sodelovanje lokalnih prebivalcev predvsem v smislu identifikacije problemov v skupnosti in ne toliko v smislu iskanja rešitev za določene probleme. Pretirana »demokratičnost« na tem področju namreč vse pre pogosto vodi k pričakovanjem oziroma zahtevam po bolj represivnem ukrepanju policije;
- izobraziti in usposobiti lokalna partnerstva, ki želijo prenesti teorijo o vzrokih kriminalitete v lokalne strategije in akcijske načrte. Pri tem je treba zagotoviti pomoč in podporo zunanjih strokovnjakov, predvsem kriminologov;
- redefinirati vlogo varnostnih sosvetov, ki uporabljajo »ad hoc« pristop brez temeljitih analiz in s premalo usklajevanja z drugimi subjekti. Tudi v organizacijskem smislu bo treba presoditi, v kolikšni meri potrebujemo (in si lahko privoščimo) višjo stopnjo institucionaliziranosti, formaliziranosti in profesionaliziranosti varnostnih sosvetov;
- »problemsko usmerjeni pristop« nadomestiti z »vzročno usmerjenim pristopom«, ki bi se na daljši rok moral izkazati za veliko učinkovitejšega pri oblikovanju in izvajanju strategije ter akcijskih načrtov za preprečevanje kriminalitete. Dobro poznavanje in razumevanje vzrokov določenega problema (kakršen je kriminaliteta) je najboljši način za njegovo preprečevanje;
- na represivni dejavnosti temelječo paradigmo nadomestiti s paradigmo zagotavljanja čim višje kakovosti življenja, kar bo zmanjševalo kriminaliteto deprivilegiranih socialnih skupin in posameznikov, ki imajo najpogosteje opraviti z zakonom;
- strategijo preprečevanja kriminalitete, ki temelji na zmanjševanju števila dejavnikov tveganja, nadomestiti s strategijo, ki se usmerja na najvplivnejše dejavnike tveganja, kar bo omogočilo usmerjanje na manjše število, vendar najpomembnejših vzrokov, to pa bo sprostilo čas in denar za razvoj najučinkovitejših posegov za obravnavanje temeljnih vzrokov kriminalitete.

V tem smislu je za Slovenijo spodbudna vsakršna pobuda oblikovalcev kriminalitetne in varnostne politike, da sodelujejo z neodvisnimi znanstveno-raziskovalnimi institucijami (npr. v obliki naročanja raziskav, kot so ciljni raziskovalni projekti), ki jim lahko zagotovijo ustrezno bazo znanja in dokazov o delujočih in nedelujočih preventivnih dejavnostih. To vsekakor prispeva k boljši kakovosti procesa odločanja in vsebine ukrepov za preprečevanje kriminalitete, da bi to dosegli, pa je treba poskrbeti za dobro organiziranost, ki vključuje kontinuirano (tudi z raziskavami podprto) spremljanje situacije, hiter in učinkovit pretok in izmenjavo podatkov in informacij, primerno usposabljanje udeležencev in seveda ustrezno financiranje.

Viri:

- Byrne, S. , in Pease, K. (2003). Crime reduction and community safety. V Newburn, T. (ur.), Handbook of policing. Collumpton: Willan Publishing.
- Crawford, A. (1998). Crime prevention and community safety – Politics, policies and practices. London in New York: Longman.
- Farrington, D. P. (2000). Explaining and preventing crime: The globalisation of knowledge – the American Society of Criminology 1999 presidential address, *Criminology*, 38 (1), 1–24.
- Farrington, D. P. , Welsh, B. C. (2006). Preventing crime. What works for children, offenders, victims and places. Dodrecht: Springer Verlag.
- Grabosky, P. N. (1996). Unintended consequences of crime prevention. V: Homel, R. , in Clarke R. (ur). Crime prevention studies, Vol 5. Monsey: Criminal Justice Press, 25–56.
- Hope, T. (1995). Community crime prevention. V Tonry, M. , in Farrington, D. P. (ur). Building a safer society: Strategic approaches to crime prevention. Chicago: The University of Chicago Press, 21–90.
- Jere, M. , Meško, G. , in Kanduč, Z. (2011). Diskurz o socialni prevenciji kriminalitete in prestopništva v Sloveniji. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 62 (4), 325–332.
- Jere, M. , Sotlar, A. , in Meško, G. (2012). Praksa in raziskovanje policijskega dela v skupnosti v Sloveniji, *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 63 (1), 3–13.
- Lab, S. P. (2000). Crime prevention: approaches, practices and evaluations. Cincinnati: Anderson Publishing Co.
- Liddle, A. , in Gelsthorpe, L. (1994). Interagency crime prevention: Organising local delivery. Crime prevention unit series paper 52. London: Home Office.

- Meško, G. (2001). V skupnost usmerjeno policijsko delo – izziv za slovensko policijo? *Teorija in praksa*, 38 (2), 272–289.
- Meško, G. (2002). *Osnove preprečevanja kriminalitete*. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola.
- Meško, G. (ur.) (2004). *Preprečevanje kriminalitete – teorija, praksa in dileme*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo.
- Meško, G. (2007). Občinski varnostni koordinator – izziv za varstvoslovje in varstvoslovce?, *Varstvoslovje*, 9 (4), 269–276.
- Meško, G. (2008). Prenos kriminalitetnih politik-sodobne kulture odzivanja na kriminaliteto in vloga kriminologov v procesih oblikovanja nadzorstvenih politik. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 59 (1), 31–38.
- Meško, G. , in Lobnikar, B. (2005). The contribution of local safety councils to local responsibility in crime prevention and provision of safety. *Policing – An international journal of police strategies and management*, 28 (2), 353–373.
- Meško, G. , in Kury, H. (2009). *Crime policy, crime control and crime prevention – Slovenian perspectives*. Ljubljana: Tipografija.
- Pungerčar, A. (2004). *Institucionalna in javnomnenjska raziskava javne varnosti v Republiki Sloveniji*. Magistrsko delo. Brdo pri Kranju: FDEŠ.
- Reiss, A. , Jr. (1992). Research as the core technology in crime prevention. V *Crime control: Past, present and future*. Seoul: Korean Institute of Criminology.
- Rosenbaum, D. P. , Lurigio, A. J. , in Davis, R. C (1998). *The prevention of crime – social and situational strategies*. Belmont (CA): West/Wadsworth.
- Rutter, M. (2003). Crucial path from risk indicator to causal mechanism. V Lahey, B. , in Caspi, A. (ur.), *Causes of conduct disorder and juvenile delinquency*. New York: Guilford Press.
- Sherman, L. (1997). What works, what doesn't and what is promising. Pridobljeno na <https://www.ncjrs.gov/works/> 15. 6. 2012.
- Sherman, L. , Farrington, D. , Welsh, B. , in Layton Mackenzie, D. (2002). *Evidence-based crime prevention*. London: Routledge.
- Skogan, W. (1988). *Community organizations and crime*, Pridobljeno na http://www.skogan.org/files/Community_Organizations_and_Crime.pdf 15. 6. 2012.
- Skogan, W. (2012). Community-based partnerships and crime prevention. *Criminology and public policy*, 10(4), 987–990.
- Wikström, P. O. (2006). Doing without knowing: Common pitfalls in crime prevention. V Farrell, G. , Bowers, K. , Johnson, S. , in Townsley, M. (ur.) *Imagination for crime prevention: Essays in honour of Ken Pease*. Monsey: Criminal Justice Press, 59–80.
- Wikström, P. O. , in Torstensson, M. (1999). Local crime prevention and its national support: Organisation and direction. *European Journal of criminal policy and research*, 7, 459–481.

EPISTEMOLOŠKE PREDPOSTAVKE RAZISKOVANJA VARNOSTI

Miran Mitar

Povzetek

Namen prispevka je opozoriti na ontološka in epistemološka izhodišča različnih pristopov, ki se v družbenih vedah soočajo s problematiko varnosti na različnih ravneh (posameznik, skupine, organizacije, skupnosti, ...). Ta vprašanja so aktualna v družbenih vedah še posebej po objavi Kunhnovega dela *Struktura znanstvenih revolucij*, v okviru katerega je opozoril na različna gledanja na razvoj znanosti (evolucija, revolucija) in v katerem je opredelil pojem in sestavine paradigme.

V prispevku so prikazani uveljavljeni pristopi k primerjanju različnih družboslovnih (Johnson, Dandeker in Ashworth), organizacijskih (Burrell in Morgan; Alvesson in Deetz), varstvoslovnih (Buzan, Waever in de Wilde) in kriminoloških teorij (Young Jock) s pomočjo opredelitve epistemoloških vprašanj, na katere so možni različni odgovori.

Eksplicitna opredelitev, pregled in primerjava ontoloških in epistemoloških izhodišč različnih pristopov omogoča, da se avtorji na širšem področju družbenih in varnostnih ved izognejo govorjenju »eden mimo drugega« in se s tem začne »dialog« med avtorji (in pristaši) različnih, včasih tudi protislovnih pristopov.

I UVOD

Na področju raziskovanja varnosti se srečujejo in razhajajo spoznanja različnih teorij, tako tistih, ki poskušajo opredeliti, opisati, pojasniti in/ali interpretirati ožja področja varnosti (teorije o posebnih pojavih) kakor tudi tistih teorij, ki se soočajo s širšo problematiko opredeljevanja in pojasnjevanja varnosti na srednji (t.i. teorije srednjega dometa) in najvišji ravni posploševanja (ti. velike teorije in paradigme). Že od *Strukture znanstvenih revolucij* Thomasa Kuhna (1970) dalje je znano, da na področju

različnih znanstvenih disciplin poteka tekmovanje paradig (op.p. v drugi izdaji knjige je Thomas Kuhn uporabil termin disciplinarna matrica), ki različno definirajo koncepte (modele), posplošitve, vrednote in idealne primere raziskav (angl. exemplars) (Kuhn, 1970;182-187), ki (lahko) postanejo znanstveno orodje določene ožje znanstvene (disciplinarne) skupnosti. Čeprav ni soglasja o pojmu paradigme, pa obstaja soglasje o funkcijah paradig, saj le-te običajno pomenijo novo širšo perspektivo (1), predlagajo nove teorije (2), nove vrste raziskav (3), zastavijo nove probleme (4) in razrešijo stare (Cohen, 1992). Zaradi tega so paradigme meta-teoretičen okvir, ki vodi posamezne znanstvene tradicije (Pettigrew, 1996: 29).

Primerjava različnih teorij iz zakladnice družbenih ved (npr. na področjih družboslovja, organizacijskih ved, varstvoslovja ipd.), ugotavljanje njihovih podobnosti in razlik je mogoča v toliko, v kolikor se opredelijo ontološke, epistemološke in aksiološke (oz. vrednostne) predpostavke posameznih pristopov oz. , če se upoštevajo paradigme, iz katerih različne teorije izhajajo. Primerjave različnih teorij v okviru družbenih ved (in varnosti) so bile pogoste med vsebinami različnih teorij (in njihovimi avtorji), redkejša pa so bile primerjave med predpostavkami. Pogosto je razumevanje predpostavk (pogosto skritih in neopredeljenih) posameznih teorij eden od predpogojev za ustrezno razumevanje vsebinskih in metodoloških razlik posameznih pristopov.

Navzlic temu pa je mogoče v literaturi zaslediti avtorje, ki so pristopili k primerjavi različnih teorij s pomočjo primerjave njihovih predpostavk. Med najbolj znanimi so opredelitve Johnsona, Dandekerja in Ahswortha (1984) ter Burrella in Morgana (1979; 1984), ki so postale osnovno izhodišče na področju metodologije družbenih znanosti in na področju organizacijskih znanosti. V prispevku so poleg omenjenih predstavljeni še pristopi Alvessona in Deetza (1996), Buzana, Waeverja in de Wilde-ja (1996) ter Younga (2003) zato, da se prikažejo različni pristopi, ki so na različne načine izvedli primerjavo paradig.

Na področju varstvoslovja je bilo precej pozornosti namenjeno opredelitvi različnih pristopov, vsekakor je potrebno upoštevati spoznanje, da je razprava o predpostavkah (ontoloških, epistemoloških in aksioloških) različnih teorij je pogoj za vzpostavitev dialoga paradig.

Potrebno je upoštevati, da je v družbenih vedah pogosto na področjih, ki se ukvarjajo s problematiko varnosti (tako znotraj družbe kakor varnosti družbe v širšem mednarodnem okviru) prevladujoča tradicionalna paradigma (pozitivizem v okviru modernizma, ki obravnava družbeni svet kot objektivno dan). Vztrajanje na »monopolu« resnice ene same paradigme je podprto s povezavami nosilcev moči iz premalo demokratiziranega državnega aparata in nekaterih zbirokratiziranih univerzitetnih okolij. Na nekaterih področjih je možno, da so določene teorije pridobile značilnosti »doktrine«, ki zasleduje parcialne interese svojih nosilcev.

Zaradi razvoja znanosti in zaradi razvoja bolj demokratičnega razreševanja varnostnih problemov je potrebno nameniti določeno stopnjo pozornosti razpravam o predpostavkah posameznih teorij, kajti na ta način je mogoče ugotoviti tako njihove podobnosti in razlike (pozitivne in negativne), kakor tudi njihovo vpetost v demokratične in manj-demokratične prakse.

2 ONTOLOŠKE IN EPISTEMOLOŠKE PREDPOSTAVKE ŠTIRIH PRISTOPOV V DRUŽBENIH VEDAH

Johnson, Dandeker in Ashworth (1984: 16-21) so opredelili okvir za primerjavo štirih pristopov, ki so jih opredelili s pomočjo križanja dveh ontoloških pogledov (materializem, idealizem) in dveh epistemoloških pogledov (nominalizem, realizem). Dobili so štiri strategije (idealni tipi):

Za **empiricizem** (kombinacija materialistične ontologije in nominalistične epistemologije),

je značilno, da meni, da je človeško delovanje najbolj mogoče razumeti s pomočjo opazovanja vedenja v okoliščinah, ki jih je možno opazovati s pomočjo sistematičnega opazovanja, bodisi v okviru eksperimenta ali primerjave.

Subjektivizem (kombinacija idealizma in nominalizma), ki družbeno realnost razume kot rezultat interpretativnih aktivnosti posameznikov, ki druž(be)no konstruirajo realnost. Ker družbena realnost ni

več kot rezultat pogajanj različno močnih interpretacij posameznikov, je tudi raziskovalec le eden od dodatnih interpretov. Zato družbena znanost nima nekega prednostnega položaja, lahko le replicira interpretacije realnosti različnih akterjev.

Substancionalizem (kombinacija materialistične ontologije in realistične epistemologije) razume svet kot objektivno materialno strukturo, ki je ni mogoče opaziti z neposrednim opazovanjem, ampak je neposredne zaznave dogodkov (npr. stavke) potrebno obrazložiti s strukturo materialnih odnosov (npr. odnosi izkoriščanja).

Racionalizem (kombinacija idealistične ontologije in realistične epistemologije) razume družbeno realnost kot objektivno in omejevalno strukturo idej. Te ideje niso značilnosti posameznikov, ampak kolektivitet.

Empiricizem je povezan s pozitivizmom in falsifikacionizmom, substancionalizem je povezan s kritičnim realizmom, subjektivizem pa z interpretativizmom. Racionalizem je danes redek, zgodovinski primer je Durkheimova pojmovanje samomora.

Kakšna je narava družbene realnosti?

Kako je družbena realnost spoznana?

Materialna

Empiricizem

Substancionalizem

Idealna

Subjektivizem

Racionalizem

Skica 1: Štirje pristopi k raziskovanju (po Johnsonu, Dandekerju in Ashworthu (1983: 19)

Avtorji (1983: 185) so poudarili, da so različni pristopi pogosto v razmerju tekmovanja in fragmentacije, ker vsak pristop poskuša vzpostaviti svojo kriterije veljavnosti, manj pa je poskusov dialoga in sinteze.

Empiricizem kot kriterij veljavnosti poudarja le tisto, kar je mogoče videti z lastnimi očmi, medtem ko je praktična izkušnja kot kriterij veljavnosti poudarjena v substancionalizmu. Resnica ni določena predvsem s pasivnimi opazovanjem sveta, ampak z aktivno prakso v njem (npr. marksizem). V subjektivizmu je važen kriterij soglasja, ki določa veljavnost razlag o družbenih odnosih, v racionalizmu pa je logična neprotislovnost osnova za veljavnost razlag.

Vsak od teh (idealno-tipskih) pristopov je izoblikoval svoje lastne kriterije veljavnosti (izkušnjo, prakso, soglasje in logiko), zato se je zastavilo vprašanje (angl. incommensurability) nesoizmerljivosti posameznih pristopov. Kot ena od alternativ se je izpostavila ugotovitev, da je vse dobro (Feyerband: anything goes), ker ni absolutnega kriterija resnice. V kolikor nočemo zapasti v relativizem oz. izbrati enega od štirih pristopov (ob zavedanju, da ima vsak posamičen kriterij veljavnosti svoje pomanjkljivosti), je potrebno po mnenju Johnsona is sodelavcev razmisliti o možnostih sinteze, do katere lahko prihaja v dialogu enega pristopa z drugimi. Eden od poskusov sinteze je Giddensovo delo Nova pravila sociološke metode (1989), v okviru katerih je podal svoje razumevanje odnosa med strukturo in akcijo, drug poskus je Bhaskarjevo delo Možnosti naturalizma (1979), v okviru katerega je poudaril, da za razliko od naravoslovja družbene vede ne iščejo univerzalne in nespremenljive zakone, ampak zakone, ki so zgodovinski. Čeprav dosedanji poskusi sinteze niso dali zelenih rezultatov, pa avtorji menijo, da je potrebno iskati rešitve v dialektični sintezi, ki mora upoštevati komplementarnosti in nasprotja posameznih pristopov.

3 PREDPOSTAVKE O NARAVI ZNANOSTI IN DRUŽBE

Burrell in Morgan (1979, ponatis 1994) sta opravila pregled paradig v družbenih vedah. Kot osnovo za razlikovanje sta opredelila križanje dveh dimenzij. Kot prvo dimenzijo sta uporabila razlikovanje med subjektivistični in objektivističnimi pristopi, ki se razlikujejo v odgovorih na **vprašanje o naravi znanosti**. Kot drugo dimenzijo sta opredelila odgovore paradig na vprašanje o možnostih in potrebah **spreminjanja družbene realnosti** bodisi s postopno regulacijo bodisi z radikalno spre-

membo. Glede na izbrane kriterije o naravi znanosti in o naravi družbene realnosti (potrebe in možnosti postopnega in/ali radikalnega spreminjanja) sta razlikovala štiri osnovne paradigme (radikalno humanistično, radikalno strukturalistično, interpretativno in funkcionalistično).

	RADIKALNA SPREMEMBA		
SUBJEKTIVNO	Radikalni humanizem	Radikalni strukturalizem	OBJEKTIVNO
	Interpretacija	Funkcionalizem	
	REGULACIJA		

Skica 2: Štiri paradigme za primerjavo družboslovnih teorij (Burrell in Morgan, 1994: 22).

V okviru dimenzije subjektivno – objektivno sta kot osnovne obravnavala naslednje predpostavke:

- ontološke: ali je realnost objektivna ali pa je produkt človekove zavesti (solipsizem: ni sveta izven zavesti);
- epistemološke: kako je realnost mogoče spoznati in to znanje posredovati drugim osebam (razmerje med lastno izkušnjo in možnosti učenja od drugih; razmerje med opazovalcem in akterjem; razmerje med verifikacijo in falsifikacijo);
- o človekovi naravi: vprašanje odnosa med človekom in okoljem (determinizem : voluntarizem);
- metodološke : razmerje med idiografskimi in nomotetičnimi znanostmi (opis enkratnega – pojasnitev zakonitosti, splošnosti),

DIMENZIJA SUBJEKTIVNO - OBJEKTIVNO	
Subjektivistični pristopi	Objektivistični pristopi
Nominalizem<------(ontologija)----->	Realizem
Anti-pozitivizem<------(epistemologija)----->	Pozitivizem
Voluntarizem <------(človekova narava)----->	Determinizem
Idiografskost<------(metodologija)----->	Nomotetičnost

Skica 3: Okvir za analizo predpostavk o naravi družbenih znanosti

V zvezi s pojmovanjem potreb in možnosti spreminjanja družbene realnosti sta Burrell in Morgan uvedla pojma sociologija regulacije in sociologija radikalne spremembe, pri čemer se prva ukvarja predvsem s problemi (upravljanja) obstoječega, družbenega reda, konsenza, družbene integracije in kohezije, solidarnosti, potrebami, aktualnim stanjem, druga pa se ukvarja predvsem z radikalno spremembo, strukturalnimi in političnimi konflikti, načini dominacije, protislovji, emancipacijo, deprivacijo in potencialnim (Burrell in Morgan, 1994: 10-20). Na tej osnovi sta opredelila dihotomno sestavljeno dimenzijo predpostavk o naravi družbe, ki jim je služila kot drugi kriterij za razvrstitev družboslovnih pristopov (še posebej na področju organizacijskih znanosti).

DIMENZIJA REGULACIJA - RADIKALNA SPREMEMBA	
REGULACIJA	RADIKALNA SPREMEMBA
a. status quo	a. radikalna sprememba
b. družbeni red	b. strukturalni konflikt
c. konsenz	c. dominacija
d. družbena integracija in kohezija	d. protislovje
e. solidarnost	e. emancipacija
f. zadovoljitev potreb	f. deprivacija
g. aktualnost	g. potencialnost

Skica 4: Dimenzija regulacija – radikalna sprememba (Burrell in Morgan, 1994: 18)

S pomočjo uporabe dveh dimenzij (subjektivno – objektivno, regulacija – družbena sprememba) sta Burrell in Morgan najprej razvrstila splošne družboslovne pristope (skica 5), potem pa še pristope v organizacijskih vedah (skica 6).

SOCIOLOGIJA RADIKALNE SPREMEMBE

S U B J E K T I V N O	Radikalni humanizem Francoski eksistencializem	Anarhistični individualizem	Radikalni strukturalizem Sodobni sredozemski Marksizem	Ruska družbena teorija	O B J E K T I V N O
	Konfliktna teorija				
	Fenomenologija Fenomenološka sociologija Interpretativna sociologija	Hermenevtika	Integrativna teorija Interakcionizem in teorija družbene akcije Funkcionalistična sociologija	Sistemska teorija Objektivizem	

SOCIOLOGIJA REGULACIJE

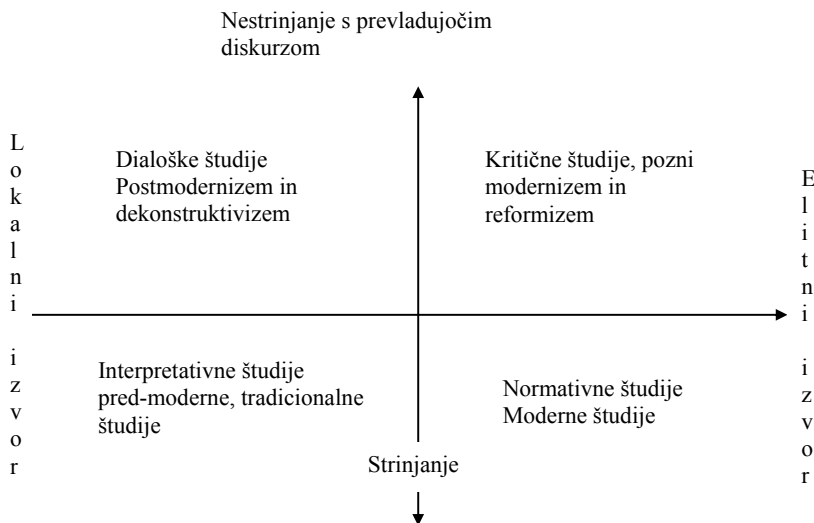
Skica 5: Pregled paradig v družbenih vedah (Burrell in Morgan, 1994: 27)

S U B J E K T I V N O	SOCIOLOGIJA RADIKALNE SPREMEMBE		O B J E K T I V N O
	Anti - organizacijska teorija	Radikalna organizacijska teorija	
	Etnometodologija in fenomenološki simbolični interakcionizem	Pluralizem Referenčni okvir akcije	Teorije disfunkcij birokracije
			Teorija družbenih sistemov Objektivizem
	SOCIOLOGIJA REGULACIJE		

Skica 6: Pregled paradig v organizacijskih vedah (Burrell in Morgan, 1994: 28)

4 Kritično-teoretični in postmodernistični pristopi v organizacijskih vedah

Alvesson in Deetz (1996) sta razvrstila sodobne pristope v organizacijskih vedah podobno kot Burrell in Morgan, vendar sta uporabila dimenziji strinjanje – nestrinjanje s prevladujočim gledanjem v družbi in dimenzijo izvora konceptov in problemov (lokalni izvor ali od elit).

Skica 7: Dimenzije za meta-teoretični okvir praks reprezentacij realnosti (Alvesson in Deetz, 1996: 196).

Na osnovi metateoretičnih izhodišč sta avtorja raziskovala štiri vrste diskurzov. Njihove značilnosti sta predstavila v preglednici.

Preglednica 1: Tipične značilnosti diskurzov (Alvesson in Deetz, 1996: 198)

Izhodišča	Normativni	Interpretativni	Kritični	Dialoški
Osnovni cilj	Vzročne relacije med objekti	Prikaz enotne kulture	Razkritje dominacije	Izpostavi konflikt
Metoda	Nomotetična znanost	Hermenevtika, etnografija	Kulturna kritika Kritika ideologije	Dekonstrukcija Genealogija
Upanje	Progresivna emancipacija	Odkritje integrativnih vrednot	Preoblikovane družbenega reda	Poudarek interesov marginalnih
Podoba družbenih odnosov	Ekonomski	Družbeni	Politični	Atomizirana množica
Podoba organizacije	Tržišče	Skupnost	Država	Predstava (karneval)
Poglavitni problemi	Neučinkovitost nered	Nesmiselnost, nelegitimnost	Dominacija soglasje	Marginalizacija potlačitev konfliktov
Komunikacijski Problem	Zaupanje, vpliv, informacijske potrebe	Družbena akulturacija, Afirmacija skupin	Nepriznavanje, sistematično popačenje	Zaprtje diskurza
Pripovedni stil	Znanstveno-tehnični, strateški	Romantični	Terapevtski, usmerjevalni	Ironičen, ambivalenten
Časovna identiteta	Modernost	Predmodernost	Pozna modernost	Postmodernost
Organizacijska korist	Kontrola ekspertiza	Zavzetost, kvaliteta dela in življenja	Soudeležba razširitev znanja	Raznolikost, kreativnost
Počutje	Optimizem	Prijateljstvo	Dvom	Igrivost
Družbeni strah	Nered	Razosebljenje	Avtoriteta	Totalizacija normalizacija

5 NOV OKVIR ZA ANALIZO VARNOSTI

Buzan, Waeber in de Wilde (1998) so oblikovali nov okvir za teorijo varnostnih kompleksov. Buzan in sodelavci še vedno kritizirajo prevladujočo vojaško usmerjenost tradicionalne teorije varnosti, vendar pa v novem okvir za analizo varnosti podajo delno kritiko in delno potrditev teorije varnostnih kompleksov, kakor jo je razvil Buzan (1983, 1991).

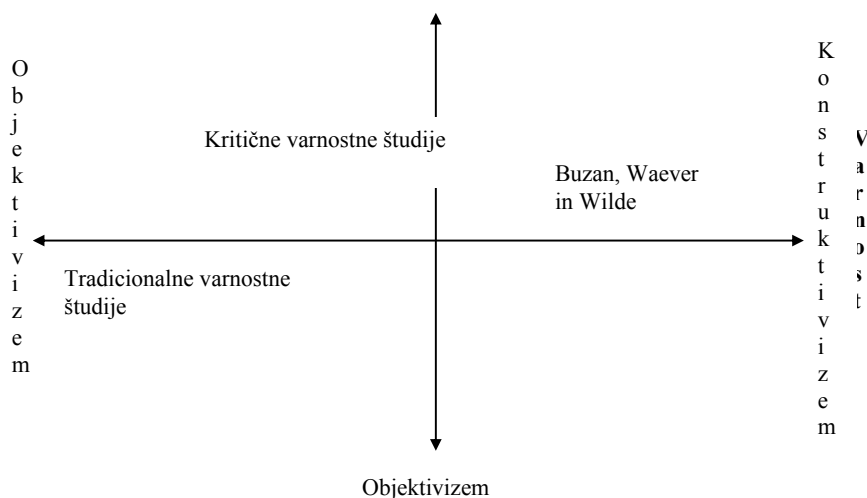
V delu so poudarili predvsem proces družbene konstrukcije varnosti v procesu povarnostenja (angl. securitization), ki se dogaja v okviru meddržavnih odnosov ki vodijo do razločnih regionalnih vzorcev, ki so oblikovani tako s porazdelitvijo moči in zgodovinskimi odnosi prijateljstva in sovraštva. Tako je varnostni kompleks definiran kot množica držav, katerih zaznave varnosti in skrbi so povezane tako, da njihovi problemi nacionalne varnosti ne morejo biti analizirani in razreše(va) ni ločeno. Dinamika in struktura varnostnega kompleksa je oblikovana s strani držav znotraj kompleksa, z njihovimi zaznavami in njihovimi interakcijami.

Najprej so avtorji poudarili, da je poleg vojaškega in političnega področja (sektorja) potrebno upoštevati še druge sektorje (npr. ekonomski, okoljski, societalni) in poleg države še druge enote analize (mednarodne sisteme in podsisteme nad ravni države kot enote, prav tako pod-enote in posameznike), v kolikor hočemo razumeti dogajanje v varnostnem kompleksu.

Potem so avtorji poudarili, da so se varnostni kompleksi doslej večinoma oblikovali od znotraj, ne gre pa prezreti, da so se nekatere regije oblikovale od zunaj, s skupno izpostavljenostjo nevarnosti (npr. oškodovanja iz okolja). Varnostni kompleksi so se razvili predvsem preko konfliktov v smeri varnostnih režimov in varnostnih skupnosti.

Tisto, kar razlikuje nov okvir za analizo ni samo podrobnejša dopolnitev teorije varnostnih kompleksom s procesi povarnostenja in razvarnostjenja, s katerimi akterji (predvsem države) opredelijo določene grožnje kot varnostne ali pa jih prenehajo opredeljevati kot varnostne, ampak je analitična opredelitev razmerja novega pristopa na kontinu-

mu od konstruktivizma k objektivizmu (Buzan in sod., 1998: 203), tako glede »razmerij na področju varnosti«, kakor tudi glede »družbenih odnosov« na splošno. Avtorji so opredelili svoj položaj v koordinatnem sistemu dveh dimenzij v primerjavi s t.i. kritičnimi varnostnimi študijami in tradicionalnimi varnostnimi študijami.

Skica 7: Razvrstitev pristopov v varnostnih študijah (prirejeno po Buzan in sod., 1998: 205)

6 NEKATERI MODELI KRIMINOLOGIJE

Jock Young (2003) je na spletni strani objavil prispevek »Taking crime seriously«, v katerem je prikazal primerjavo šestih glavnih paradig kriminološke teorije (klasicizem, pozitivizem, konzervativizem, teorija napetosti, nova teorija odklonskosti in marksizem) s pomočjo šestih vprašanj:

1. Kako paradigma gleda na človeško naravo?
2. Kako paradigma slika obstoječ družbeni red in kriminaliteto v njem?
3. Ali je kriminaliteta opredeljena kot naravni, družbeni ali pravni pojav?

4. Kakšen sta obseg in porazdelitev kriminalitete – je splošna in normalna ali pa je obrobna in izjemna aktivnost? Ali vsi ljudje zagrešijo kazniva dejanja ali pa se le nekateri ljudje iz posebnih skupin udeleženi v kriminalnih aktivnostih?
5. Kaj so glavni vzroki kriminalitete?
6. Kakšne so možne usmeritve za politike soočanja s kriminaliteto?

Kot možne odgovore je oblikoval dihotomije, v okviru katerih lahko posamezne paradigme zavzamejo določeno mesto:

- A. ČLOVEKOVA NARAVA: VOLUNTARIZEM ALI DETERMINIZEM
- B. DRUŽBENI RED: SOGLASJE ALI PRISILA
- C. DEFINICIJA KRIMINALITETE: PRAVNA ALI DRUŽBENA
- D. OBSEG IN PORAZDELITEV KRIMINALITETE: OZKO ALI RAZŠIRJENO
- E. VZROKI: INDIVIDUALNI ALI DRUŽBENI
- F. USMERITVE: KAZNOVANJE ALI DRUGAČNA OBRAVNAVA

Young je poudaril, da razprava o paradigmah (s področja kriminalitete) ni nepomembna, kajti je razpravah o vrednotah (in kršenju le-teh), ki so temelj za življenje v civilizirani družbi.

7 ČEMU JE POTREBNA RAZPRAVA O PREDPOSTAVKAH PARADIGM

Razprava o predpostavkah je potrebna zato, da različne teorije o različnih varnostnih pojavih ostanejo odprte za kritično preverjanje, da ne postanejo dogme ali celo doktrine posameznih nosilcev moči (znotraj univerze in v državnem aparatu). Zaradi tega je odprtje tovrstne razprave eden od znakov odprtosti »znanstvene skupnosti«, ki z izmenjavo argumentov (ne z argumenti avtoritete) sooča različne zorne kote in išče rešitve na zastavljena teoretična in praktična vprašanja. Pri tem naj znanstvena skupnost ne bi bila ozko »zaprta« v lastne okvire, ampak odprta tudi za pripombe, predloge in stališča, ki nastajajo in se oblikujejo izven področja družboslovnega in varstvo-slovnega raziskovanja.

Vsekakor zgoraj prikazan pregled nekaterih primerjav paradig ni izčrpen, saj nekatere novejšje paradigme in njihove značilnosti niso vključene v primerjavo (npr. paradigme kompleksnosti oz. teorije kaosa oz. nelinearne dinamike), prav tako so podane le osnovne značilnosti paradig.

V prihodnje je potrebno sistematični primerjavi paradig na posameznih področjih (npr. kriminologija, varstvoslovje) nameniti več pozornosti med drugim zato, da se lahko na eni strani zagotovi ustrezna refleksija o stanju in možnostih razvoja teorij o varnosti, na drugi strani pa da se odprejo nove možnosti za odpravljanje in omejevanje neželenih družbenih pojavov v družbi.

LITERATURA

- Alvesson, M. in Deetz, S. (1996). Critical Theory and Postmodernism approaches to Organizational Studies, iz Clegg, S.R., Hardy, C. in Nord, W.R. (eds.): Handbook of Organization Studies, London: Sage. Str. 191-217.
- Bhaskar, R. (1979). The Possibilities of naturalism: A Philosophical critique of the contemporary human sciences. Brighton: Harvester.
- Burrell, G. and Morgan, G. (1994). Sociological Paradigms and Organizational Analysis. 2nd edition. London: Heinemann.
- Buzan, B. Waeverja, O. and de Wilde, J. (1996). Security. A New Framework for Analysis. Boulder: Lynne Rienner.
- Cohen, B.P. (1992). Paradigms and models. In Borgatta, E.F. & Borgatta, M.L. (eds.), Encyclopedia of Sociology, Vol. 3. New York: Macmillan.
- Giddens Anthony (1989). Nova pravila sociološke metode, Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta.
- Johnson, T., Dandeker, C. and Ahswortha, C. (1984). The structure of social theory. London: Macmillan.
- Kuhn, Thomas (1970). The Structure of Scientific Revolutions. 2nd edition. Chicago: University of Chicago Press.
- Pettigrew, Thomas (1996). How to Think Like a Social Scientist. New York: Longman.
- Young, J. (2003) Taking Crime seriously, internetna stran, brez datuma (vpogled april 2006). www.malcolmread.co.uk/JockYoung/tsac_v_2003.pdf

SODNI IZVEDENEC PSIHOLOŠKE STROKE

Tinkara Pavšič Mrevlje

Povzetek

Besedilo daje pregled nad različnimi vsebinami, s katerimi se sreča sodni izvedenec psihološke stroke. Za mnenje ga lahko zaprosijo v civilnopравниh in upravnih postopkih ter v zadevah s podobnimi vsebinami. V članku je poudarek na kazenskopravnih zadevah, kot so zmožnost obtoženčevega sodelovanja v sodnem postopku, prištevnost in kazenska odgovornost ter ocena tveganja za ponovitev kaznivega dejanja. Predstavljeno je tudi sodelovanje psihologa izvedenca v primerih ocenjevanja veljavnosti pričanja, ki pri nas še ni uveljavljeno v praksi.

I. Forenzična psihologija

Forenzična psihologija nima enotne definicije. Najširše je forenzična psihologija opredeljena kot uporaba psiholoških metod, teorij in ugotovitev v okviru kazenskega in civilnega prava. Forenzični psiholog lahko torej svoje delo opravlja v policiji, na sodišču, v zaporih, bolnišnicah in na akademskem področju (Needs, 2008). Raziskovalna forenzična psihologija preko empiričnih študij proučuje skupine posameznikov in druge vsebine, vezane na pravni sistem, aplikativna forenzična psihologija pa skuša npr. sodniku ali zagovorniku ponuditi informacije, ki bi jim pomagale pri odločanju glede pravnih vsebin (Goldstein, 2003). V slednjo, torej aplikativno forenzično psihologijo prištevamo tudi sodno izvedenstvo. V praksi se namreč pogosto zgodi, da je za ugotovitev, potrditev ali oceno pomembnega dejstva potrebno specifično strokovno znanje in razumevanje. Vsak izvedenec je strokovnjak z nepravnege področja, ki pa je zato kvalificiran na drugem specifičnem področju.

Psihološka in druga izvedenska mnenja s področja duševnega zdravja se uporabljajo pri različnih kazenskopravnih in civilnopravnih postopkih, redkeje pa v upravnih in drugih zadevah, npr. pri prekrških (Kobal, 2009). Uporabljajo se najpogosteje zaradi potrebe po širjenju

spoznanj o različnih psiholoških pojavih, s katerimi se srečujejo strokovnjaki v pravu, pri ocenjevanju psihičnih funkcij udeležencev sodnih postopkov, v zvezi z razlago preteklega in napovedovanjem prihodnjega ravnanja ter pri psihološkem svetovanju (Benedik, 2004). Kot vse sodne izvedence tudi izvedence psihološke stroke imenuje minister za pravosodje Republike Slovenije. Sodni izvedenci izrečejo prisego, ko izpolnijo določene pogoje, med drugim dokažejo ustrezno strokovno znanje in imajo vsaj šest let delovnih izkušenj na specifičnem področju, pridobijo mnenje ustreznega strokovnega združenja in opravijo preizkus strokovnosti (Zakon o sodiščih, Ur. l. RS, št. 94/07-UPB4 in 45/08). Psihologi izvedenci morajo tako poleg strokovnega znanja poznati tudi zakonodajo, vezano na področje njihovega dela (Ogloff in Douglas, 2003). Pomembno je poudariti, da ostaja izvedenec psihološke stroke zvest svoji stroki in posledično podaja mnenja o duševnem zdravju in ne pravnih mnenj. Izvedensko mnenje torej ne bo dalo črno-belih odgovorov, temveč bodo ti različnih sivih odtenkov (Gray in Williams, 2008). Psiholog na primer v mnenju zaključí, da osumljenčeve omejene intelektualne sposobnosti onemogočajo ustrezno razumevanje obtožnice, sodišče pa dokončno odloči, če je ta oseba zmožna sodelovanja v sodnem postopku (Hecker in Scoular, 2004).

Sodni izvedenci psihološke stroke svoja mnenja podajajo na področju dodelitve otrok po razvezi zakonske zveze in primernosti starševstva, klinične psihologije, mladoletnega prestopništva, odrasle klinično psihološke problematike, otroške in mladostniške problematike, posledic psihične, fizične in spolne zlorabe otrok, psiholoških posledic nezgodnih poškodb in travmatskih doživetij otrok in mladostnikov. Predvsem v ZDA pa je uveljavljena tudi vloga psihologa izvedenca, ki ugotavlja veljavnost pričanja žrtev in očividcev.

Psihološko izvedensko mnenje je pogosto specializirano klinično psihološko mnenje, zato je v članku uvodoma predstavljena razmejitev med klinično psihološko in izvedensko prakso. Sledi predstavitev vsebine dela sodnega izvedenca psihološke stroke s poudarkom na kazenskopравниh vprašanjih, dodan pa je tudi prikaz dela psihologa izvedenca za področje pričanja, ki v Sloveniji zaenkrat še ni uveljavljeno v praksi.

2. Forenzična in klinična psihologija

Z razumevanjem in ocenjevanjem posameznikovega vedenja se ukvarjata tako psihologija kot pravo, zato so vpogledi psihologije v človeško obnašanje lahko na sodišču v pomoč pri odločanju. Splošno gledano lahko rečemo, in to velja tudi za slovenski prostor, da je izvedensko mnenje specializirano klinično psihološko mnenje (Otto in Heilbrun, 2002). Pa vendar obstajajo med izvedenskim in klinično psihološkim/terapevtskim procesom pomembne razlike (Craig, 2004; Goldstein, 2003; Heilbrun, 2002), in sicer:

- *Namen*: izvedenec ocenjuje, če in v kolikšni meri je posameznik (bil) sposoben razumevanja, mišljenja, doživljanja ali vedenja in s tem zadovoljuje pravne zahteve za npr. sodelovanje v sojenju, potrebe skrbništva itd. Klinična ocena pa je običajno vezana na opis simptomov, lastnosti in vedenj, pomembnih za duševno delovanje in je podlaga za načrtovanje ustreznega zdravljenja.
- *Vloge*: pri kliničnem delu so vse pridobljene informacije o pacientu uporabljene njemu v korist, podporo in pomoč, psiholog izvedenec pa je s podatki v pomoč sodišču, ne glede na koristi posameznika.
- *Standardi*: običajno se v kliničnem delu upoštevajo trije standardi: diagnostični (npr. DSM klasifikacija), vedenjski in psihodinamski, ki pomagajo določiti področja pregleda, skrčiti poročilo na ključne podatke in rezultate prevesti v smernice zdravljenja. Izvedensko mnenje pa mora poleg teh upoštevati še pravne standarde: kako je na primer posameznikova sposobnost sodelovanja v sodnem procesu oškodovana zaradi duševne bolezni.
- *Časovna orientacija*: najpogosteje je klinična ocena usmerjena v trenutno stanje in sposobnosti, za psihologa izvedenca pa je to redko pomembno: večinoma je osredotočen na preteklost (npr. duševno stanje v času kaznivega dejanja) ali prihodnost (npr. ocena tveganja ponovitve kaznivega dejanja).

3. Metodološki okvir dela

Da bi lahko psiholog izvedenec odgovoril na vprašanja sodišča, npr. o oceni psihotičnih motenj, zlorabi in odvisnosti od alkohola/drog, post-

travmatske stresne motnje, motnjah kontrole impulzov, suicidalnosti itd., mora poznati celotno delovanje preiskovanca. Katere metode in tehnike pri tem uporabi, je odvisno od narave izvedenskega ocenjevanja, teoretične usmeritve, izkušenj psihologa in vrste vprašanj, zaradi katerih so obtoženca k psihologu izvedencu sploh napotili. Ne gre za jasno definiran postopek ali instrument, ampak za metodološki okvir, ki se prilagaja glede na pogoje, namen in konkretne cilje (Benedik, 2004). Običajno je mnenje sestavljeno iz podatkov, pridobljenih iz:

- intervjuja s preiskovancem, v katerem psiholog pridobi predvsem biografske podatke in ima možnost opazovanja posameznikovega vedenja;
- intervjuja z ljudmi, ki so s preiskovancem v pogostem stiku, in tistimi, ki so stik imeli v specifični situaciji (žrtev, priča, policist ipd.);
- psihološkega testiranja;
- drugih virov, na primer zapisov in poročil zdravstvenih (tudi psihiatričnih) obravnav, morebitnih preteklih kaznivih dejanj, posameznikovega delovanja v šolskem in službenem okolju ter na drugih področjih.

Z dobljenimi podatki psiholog natančno oceni določeno osebnostno potezo, simptom ali vedenje ter preverja postavljene hipoteze (Heilbrun, 2002). Torej ne gre zgolj za testiranje (Gacono, 2002). Slednje se nanaša na aplikacijo, vrednotenje in morda interpretiranje posameznih testnih rezultatov, medtem ko gre pri ocenjevanju za proces, v katerem se uporabi različne teste, rezultate teh pa psiholog integrira med seboj ter s podatki iz opazovanja, osebne zgodovine, heteroanamneze in drugih virov (Handler in Clemence, 2003).

Forenzična ocena je torej multimodalna in, kot že rečeno, vključuje tudi uporabo psiholoških testov. Izbira ustreznih in kakovostnih merskih instrumentov ter strokovnost psihologa pri tem sta ključnega pomena. V ZDA je Daubertov standard leta 1993 spremenil pogled na sprejemanje znanstvenih dokazov na sodišču. Da so sprejemljivi, morajo biti znanstveni izsledki ovrednoteni po določenih kriterijih, kar se posredno dotika tudi psiholoških instrumentov (Hecker in Scoular, 2004). Ti so ustrezni, če so:

- strokovno recenzirani;
- splošno strokovno sprejeti;
- razviti na osnovi znanstvenih metod;
- če so ocenjene in poznane tudi omejitve rezultatov, ki ji instrument daje.

V slednjo alinejo sodijo standardi, ki minimalizirajo različne tipe morebitnih napak in veljajo za vsa psihodiagnostična sredstva. Predvsem gre za objektivnost (vsi testiranci imajo v vsakem trenutku testiranja enake okoliščine testiranja – pri izvedbi, vrednotenju in interpretaciji rezultatov), zanesljivost (isti testiranec bo na enakem ali podobnem testu pri naslednjem morebitnem testiranju v enakih okoliščinah dosegel enak ali vsaj zelo podoben rezultat), veljavnost (test meri to, kar mislimo da meri) in občutljivost, ki omogoča, da lahko v skupini testirancev merimo majhne razlike med njimi (Bucik, 1997).

4. Najpogosteje zastavljena vprašanja

Od najpogosteje postavljenih vprašanj sodišča izvedencu psihologu bodo v nadaljevanju predstavljena naslednja tri:

- zmožnost obtoženčevega sodelovanja v sodnem postopku;
- prištevnost in kazenska odgovornost;
- ocena tveganja za ponovitev kaznivega dejanja.

4.1 Zmožnost obtoženčevega sodelovanja v sodnem postopku

Obtoženec mora za pošteno sojenje razumeti, da je obtožen, česa je obtožen in v sodnem procesu sodelovati. Glavni pogoji so (Gray in Williams, 2008):

- a. razumevanje razlike med zagovoroma, če se izreče za krivega ali nedolžnega;
- b. razumevanje podrobnosti dokazov;
- c. spremljanje sodnega procesa (če oseba ne razume samega postopka, potem tudi kazni in njenega učinka ne bo);
- d. izbira in sodelovanje z odvetnikom.

V omenjenih primerih je psiholog pogosto poklican, da oceni kognitivne funkcije, saj so tesno vezane na sposobnost razumevanja zgoraj omenjenih elementov sodnega procesa. Pogosto tak psihološki pregled

obsega tudi oceno intelektualnih sposobnosti in nevropsihološkega delovanja. Pomembno je vedeti, da je te funkcije potrebno oceniti v kontekstu sodnega procesa, v katerem je obtoženec, ker so nekatere vsebine lažje razumljive kot druge, na razumevanje pa močno vpliva tudi nivo stresa.

Staffordova (2003) med populacijami, ki so glede kompetentnosti za spremljanje in sodelovanje v sodnem procesu izpostavljene, omenja tudi osebe z motnjami v duševnem razvoju, mladoletnike in psihotične bolnike.

»Sodna« kompetentnost oseb z motnjami v duševnem razvoju je po raziskavah sodeč redko ocenjena, v kolikor pa je, se nezmožnost za sodelovanje v sodnih postopkih giblje med 12 do 57 %. Osebe z inteligenčnim primanjkljajem slabše ali sploh ne razumejo abstraktnjšega, kompleksnejšega in specifičnega izrazoslovja; to velja tudi za pravne pojme. Osebe z motnjo v duševnem razvoju nerazumevanje poskušajo skriti, predvsem v odnosu do avtoritete, zato je potrebna natančna ocena pred začetkom sodnega procesa.

Druga izpostavljena populacija so psihotični bolniki. Poglavitni znaki shizofrenije so motnje mišljenja, zaznavanja, čustvovanja, hotenja in znaki avtizma. A vseh psihotičnih stanj ni možno uvrstiti v shizofrenijo, lahko gre za prehodno psihotično motnjo ali blodnjavo motnjo, za katero je značilna predvsem dolgotrajna blodnjavost (Žvan, 1999). Psihotični simptomi sami niso sinonim za nekompetentnost, zagotovo pa veliko doprinesejo k sposobnosti sodelovanja v sodnem procesu (Nicholson in Kugler, 1991; po Stafford, 2003). Raziskava Goldsteina in Burda (1990; po Stafford, 2003) je pokazala, da blodnjave osebe lahko dajejo vtis, da razumejo obtožnico in sam sodni postopek, saj v površnih in strukturiranih pogovorih razumno sodelujejo. Natančna ocena pa razkrije blodnjavo mišljenje, ki vpliva na obtoženčevo udeležbo v procesu. Poleg tega pa je pri psihotičnih osebah v času sojenja potrebno opazovati mentalni status obtoženca zaradi morebitnega poslabšanja.

¹ Nevropsihološki pregled nudi informacije o dokončnosti, posledicah in prognozi možganske disfunkcije. Ker nevropsihološki instrumentarij običajno zajema oceno raznolikih vedenj, je ta mulditimenzionalni pristop k merjenju visoko kortikalnega delovanja v veliko pomoč pri določanju nezmožnosti, ki so na primer posledica poškodb glave ali drugih nevropatoloških stanj (Heilbrun, Marczyk, DeMatteo, Zillmer, Harris in Jennings, 2003).

Vprašanja o kompetentnosti mladoletnikov so se pričela pogosteje pojavljati nedolgo nazaj kot odziv na višanje kazni mladoletnim prestopnikom in spremembe v zakonodaji za mladoletnike. Ocenjevanje kompetentnosti je namreč namenjeno odraslim, odpira pa dileme glede razvojnih značilnosti adolescentov in njihovega vpliva na sposobnosti za sodelovanje pri sojenju (Grisso, 2003). Različni avtorji so si z vidika razvojne psihologije edini v tem, da predadolescentni otrok nima znanja in sposobnosti odraslega za razumevanje sodnega procesa. »Povprečni« adolescent se v osnovnih pojmih temu sicer približa, še vedno pa morda ni dokončno razvil vseh kapacitet, potrebnih za sprejemanje odločitev v okviru sojenja (Grisso, 2003).

4.2 Prištevnost

Sodišče po 265. členu Zakona o kazenskem postopku odredi psihiatrično izvedenstvo, če se pojavi sum, da je zaradi trajne ali začasne duševne motenosti ali zaostalega duševnega razvoja prištevnost obdolženca izključena ali zmanjšana.

Na tej točki je dobro opozoriti na podobnosti in razlike psihiatrične in psihološke stroke. Benedik (2004) ugotavlja, da je obema skupno preučevanje in zdravljenje duševnih oziroma psihičnih motenj, v procesu katerih se uporabljajo nekatere skupne diagnostične metode (na primer klinični intervju) in metode zdravljenja (različne psihoterapije, svetovanja). Psihijatrija je medicinska veda, zato simptome, motnje oziroma bolezni ugotavlja po kategorialnem modelu z metodo je ali ni prisotna. Pri mnogih psiholoških pojavih in motnjah pa ni mogoče postaviti jasne meje med zdravim in patološkim, zato lahko pri oceni skozi tovrstno klasifikacijo pride to težav. Poleg tega je psihijatrija pretežno usmerjena v iskanje bioloških vzrokov motenj in s tem tudi v biološko zdravljenje z zdravili.

Klinična psihologija pa ne proučuje izoliranih bolezenskih procesov, temveč vpliv psihičnih motenj na celotno osebnost in delovanje človeka, ki ima psihične motnje (Benedik, 2004). Psihologom so na razpolago raznovrstni testi in tehnike, standardizirane in normirane, ki omogočajo bolj objektivno, zanesljivo in veljavno oceno posameznikovih mentalnih sposobnosti, osebnostnih lastnosti, psihičnih motenj in podobno. Klinično psihološka ocena psihičnih motenj pomeni oceno posamezne psihične lastnosti v razmerju z drugimi posamezniki in v razmerju s celotno osebnostjo.

Vrnimo se nazaj na vprašanje prištevnosti in kazenske odgovornosti. Prištevnost kot nujna predpostavka krivde vključuje prepričanje, da je posameznik sposoben spoštovanja in upoštevanja družbenih norm (Ecclestone in Ward, 2003; Kozarić-Kovačić, Grubišić-Ilić in Grozdanić, 1998). Poleg tega se smatra tudi, da so njegove intelektualne in intencionalne sposobnosti intaktne. Z drugimi besedami: z ustreznimi intelektualnimi kapacitetami se posameznik zaveda dogajanja v sebi, okoli sebe in učinkov svojega delovanja v tem kontekstu; z ustreznimi intencionalnimi sposobnostmi se odloči in željeno aktivnost udejanji ali jo inhibira (Kozarić-Kovačić idr. , 1998).

Ocena odgovornosti za storjeno kaznivo dejanje je torej ocena vplivov duševnih motenj na delovanje posameznika: v kolikšni meri razume pomen svojih dejanj in je zmožen obvladati svoje vedenje. Različni avtorji (Kobal 2009; Kozarić-Kovačić idr. , 1998) opozarjajo na problem, ki se lahko pojavi zaradi razlike v pojmovanju problema med psihologi/psihiatrji in pravniki. Neprištevnost sama je pravni koncept in ne medicinski ali psihološki termin. S pravnega vidika neprištevnost izvira iz motenj razuma in volje: vsa vedenja so prostovoljna, namerna, vsak ima prosto voljo pri izbiri ali bo izvedel kaznivo dejanje ali ne. Psihologi/psihiatrji pa verjamemo, da so ljudje »determinirani« v svojem specifičnem vedenju zaradi socialnega ozadja, naučenih vzorcev ali dednosti. Osnova pravnega pojma prištevnosti je namreč »normalnost«, to pa lahko definiramo z različnih vidikov: psihološkega, sociološkega, psihiatričnega itd.

Prištevnost lahko zmanjšajo (Kozarić-Kovačić idr. , 1998):

- duševne bolezni, ki povzročijo motnje v mišljenju in zaznavanju (organske ali funkcionalne), na primer psihotične motnje;
- začasne duševne motnje, ki vplivajo na večino psihičnih funkcij, dokler traja učinek endogenega ali eksogenega sprožilca (intoksikacija z narkotiki ali medicinskimi sredstvi, opitost z alkoholom, izčrpanost, preutrujenost, delirij, kratkostična reakcija in podobno);
- motnje v duševnem razvoju: intelektualna nerazvitost zaradi motenj centralnega živčnega sistema, motenj delovanja endokrinih žlez ali nesposobnega/neustreznega okolja. Psihični aparat je nerazvit, zato sta odločanje in presoja nemogoča ali otežena.

Posebej velja opozoriti, da sama duševna bolezen ne pomeni neprištevnosti a priori (Goldstein, Morse in Shapiro, 2003). Kaznivo dejanje osebe, ki se na primer že dlje časa zdravi zaradi določene duševne bolezni, ne bo nujno vezano na bolezen: če ženska umori svojega otroka zaradi žrtvovanja božanstvu, dlje časa pa že trpi za religioznimi halucinacijami in blodnjami, sta dejstvi skladni. Če pa ista ženska oborožena oropa mimoidočega, njena duševna bolezen najverjetneje ni motivirala kaznivega dejanja. Vprašanje skladnosti znakov in simptomov duševne bolezni in kaznivega vedenja je torej smiselno.

Kot pri ocenjevanju drugih značilnosti psihičnega funkcioniranja posameznika, tudi pri oceni prištevnosti upoštevamo podatke iz različnih virov (Goldstein idr. , 2003). Obtoženec je sicer edini vir informacij glede mentalnega stanja v času dejanja, veljavnost poročanja pa je lahko zaradi zdravil, spontanah sprememb v klinični sliki (bolezni), stresa, izkrivljenosti spomina, simulacije, poučenosti o možnih posledicah sodnega procesa in podobnih dejavnikov vprašljiva. Zaradi omenjenih sprememb posameznikovega mentalnega stanja je priporočljivo pregled opraviti čim prej po domnevnem kaznivem dejanju in, če je možno, obtoženčeve informacije preveriti oziroma potrditi še z drugimi viri.

4.3 Ocena tveganja za ponovitev kaznivega dejanja

Ocena tveganja ponovitve kaznivega dejanja, ki je precej neroden prevod angleškega violence risk assessment, ima različen pomen glede na okoliščine, v katerih je zahtevana. Za zavode za prestajanje kazni je na primer ocena morebitnega nasilnega vedenja pomembna zaradi namestitve takega posameznika; pri osebah z duševno motnjo je potrebna kratkoročna in dolgoročna ocena zaradi tveganja, ki ga lahko predstavlja za svojo varnost in varnost družbe, in s tem potrebno daljšo hospitalizacijo (Andrade, O'Neill in Diener, 2009). Tudi tovrstna ocena se oblikuje na podlagi podatkov, pridobljenih iz različnih virov s poudarkom na pridobivanju informacij, relevantnih za oceno tveganja.

Literatura raziskovalce s tega področja deli v tri generacije (Andrade idr. , 2009). Prva se je osredotočila predvsem na klinično populacijo in s težavo ocenjevala skupine posameznikov, za katere velja večje/manjše tveganje. Druga generacija je raziskovala specifične dejavnike tveganja in določila statistične mere, ki so pomembno povečale natančnost napove-

di. Vendar je ocenjen nivo tveganja statičen: kategorizacija posameznika se ni spreminjala, na primer glede na spremembo okolja ali zdravljenje. Tretja generacija pa združuje oboje: je strokovna ocena na osnovi strukturirane sheme, pri čemer so upoštevana tudi individualna tveganja.

Ocena tveganja ponovitve kaznivega dejanja je kontinuiran proces, ki vključuje tudi različne intervencije, do katerih pride tekom časa. Nivo tveganja se namreč spreminja zaradi razlogov, kot je denimo nov stresor v okolju (Andrade, 2009).

4.4 Osebnostne motnje

V členu o neprištevnosti (265. člen Zakona o kazenskem postopku) je v 3. odstavku omenjena trajna duševna motenost. Ta se nanaša na motnje osebnosti, ki so po mednarodni klasifikaciji DSM IV – TR (Ameriško psihološko združenje, 2000) definirane kot trajen vzorec notranjega doživljanja in vedenja, ki pomembno odstopa od pričakovanj kulturnega okolja posameznika in se odraža vsaj na dveh od naslednjih področjih: kogniciji (način zaznavanja in doživljanja sebe, drugih in dogodkov v okolici), čustvovanju (razpon, intenziteta, ustreznost čustvenega odziva), medosebnih odnosih in/ali kontroli impulzov. Gre za trajne, toge in stabilne vzorce, ki vodijo h klinično pomembnim subjektivnim težavam ali okvaram na socialnem, profesionalnem in drugih področjih posameznikovega delovanja, ki pa niso posledica ali znak druge duševne motnje, somatskega stanja ali učinkov substanc. Te motnje se začnejo že v otroštvu ali adolescenci in se nadaljujejo v odrasli dobi.

Omenjena DSM klasifikacija je kategorialna in zato na področju osebnostnih motenj tudi deležna kritik (npr. Benedik, 2004). Kategorialni model predpostavlja, da simptomatiko osebnostnih motenj definira majhno število osebnostnih tipov, ki so medsebojno neodvisni. Vsakega je mogoče opisati s skupino simptomov, vsak tip pa predstavlja tudi homogeno skupino. Dimenzionalni model pa predpostavlja, da je simptomatiko mogoče opisati z nekaj splošnimi in neodvisnimi osebnostnimi lastnostmi, te pa sestavlja več specifičnih značilnosti. Ker govorimo o dimenzijah, so osebnostne lastnosti bipolarne in normalno porazdeljene: večina ljudi ima povprečno izraženo neko lastnost, skrajne vrednosti pa izražajo oškodovanost (Hart, 2001). Oba modela imata svoje omejitve, a je kategorialni v klinični praksi pogosteje v rabi in je središče velikega števila raziskav (Hart, 2001).

Poleg DSM klasifikacije pa je pogosto v rabi tudi Mednarodna klasifikacija bolezni (MKB) (Svetovna zdravstvena organizacija, 2007). Obe klasifikaciji sta si v poglavju osebnostnih motenj bolj ali manj skladni (Ziherl, 1999a). Tako MKB 10 specifične osebnostne motnje glede na primarno osebnostno strukturo deli na štiri večje skupine: vase umaknjene osebnosti, odvisnostne, zavrte in disocialne osebnosti. V pravosodju in forenzični psihologiji se najpogosteje srečujemo z disocialno (antisocialno), paranooidno in čustveno neuravnovešeno (borderline) osebnostno motnjo (Ziherl, 1999b). Pogosto uporabljen termin psihopatija je običajno sinonim za omejeno disocialno oziroma antisocialno osebnostno motnjo, čeprav strokovnjaki, ki proučujejo to specifično področje, poudarjajo, da sicer gre za medsebojno močno povezane definicije, a med njimi ni popolnega prekrivanja (Martens, 2000). Tako psihopatija kot izraz, ki že dlje časa nosi slabšalno in negativno noto (Arrigo in Shipley, 2001), ostaja kot ločen koncept, katerega definicija ne obsega le vedenj in vedenjskih vzorcev (tako je opisana kot antisocialna osebnostna motnja v DSM IV), temveč tudi čustvovanje in medosebne odnose. Zaradi posledic, ki jih ima diagnoza psihopatije za posameznika v stiku s kazenskim pravosodjem (slabše možnosti za krajše kazni ali pogojni izpust in za zdravljenje), bi bilo natančni rabi izrazov in njihovih definicij potrebno posvetiti več pozornosti (Shipley in Arrigo, 2001).

5. Pričanje (in spomin)

Psihologi lahko kot strokovnjaki na sodišču pričajo tudi o sami veljavnosti pričanja. Ena od definicij tovrstno strokovno pričanje razlaga kot predstavitev informacij o raziskavah in teoriji spomina ter vseh dejavnikov, ki nanj vplivajo (Leippe, 1995). Poznavanje in upoštevanje faktorjev, ki vplivajo na pričanje, je namreč lahko bistvenega pomena za preiskovanje kaznivih dejanj in nesreč.

Tovrstno pričanje strokovnjakov se je (predvsem v ZDA) pričelo uveljavljati v 80. letih prejšnjega stoletja. Takrat so mnoge raziskave pokazale, da posledice napak pri pričanju presegajo normativna pričakovanja in da je razumevanje tovrstnih napak s strani tistih, ki so v stiku s pričami (kriminalisti, porotniki, zagovorniki itd.), nezadostno. Leippe (1995) pri pregledu raziskav s tega področja namreč sklene, da se večina

dejstev s področja spomina prič, ki jih strokovnjak poda na sodišču, izrazito razlikuje od laičnih predstav in poznavanja. Obstaja torej dovolj tehtnih razlogov za pričanje strokovnjakov o dejavnikih, ki vplivajo na zanesljivost pričanja, da lahko sodnik in/ali porotniki bolje ocenijo zanesljivost dokazov, ki iz pričanja izhajajo (Memon, 2008). Vendar psihologi izvedenci, tako kot v drugih primerih, tudi v oceni pričanja običajno v mnenje ne vključujejo ocene veljavnosti ali natančnosti očitca, temveč strokovno obrazložijo poznavanje dejavnikov, ki so lahko vplivali na večjo ali manjšo natančnost pričanja. Tovrstno pričanje psihologa na sodišču je po mnenju stroke potrebno v naslednjih primerih (Leippe, 1995):

- ko je pričanje za rzsodbo ključnega pomena;
- ko obstajajo dokazi, da je policija uporabila neprimerne tehnike spraševanja, preverjanja in identifikacije;
- ko obstaja visoka verjetnost napake pri pričanju, ker so bili pogoji, vezani na prisostvovanje dogodku in s tem na spomin, slabi;
- ko se porota ne zaveda nevarnosti pomanjkljivih pogojev, ki vplivajo na spomin in pričanje;
- ko so posledice in stroški napačne obsodbe izjemno visoki.

5.1 Spomin

Če se zadržimo posebej v okviru spominskega sistema: na kakovost in količino spominskega priklica vpliva množica dejavnikov (Areh, 2004). Že pri vhodnem delu spoznavnega sistema je pomembno, kako jasno je zaznavanje, na primer zaradi svetlobe, hitrosti ali velikosti objektov, in koliko časa je dogodek trajal. Zaznani elementi se nato procesirajo, a le tisti, ki so bili v središču pozornosti in procesirani na višji (zavestni) ravni, se bodo tudi vkodirali v kratkoročni in dolgoročni spomin. Ob tem je potrebno upoštevati tudi vpliv psihoaktivnih snovi, čustev in stresa.

Podatki, shranjeni v spomin, pa niso nespremenljivi – pri konstrukciji in rekonstrukciji spominov prihaja do napak zaradi različnih dejavnikov (Areh, 2001). Eden izmed njih je predhodno vedenje, saj novo pridobljene informacije poskuša vsak od nas vključiti v že obstoječe znanje, t. i. kognitivne sheme. Na shranjene vsebine pa vplivajo tudi informacije, ki jih posameznik izve po dogodku: ker so neskladne s kognitivnimi shemami in/ali ker so zavajajoče. Spomin je lahko popačen tudi, če zamenjamo vir informacij (in se ne spomnimo, od kod imamo nek spomin), zaradi konteksta doživljanja in zaradi vpliva domišljije.

Ker je pričanje na sodišču nemalokrat časovno precej oddaljeno od dogodka, je pomembno tudi poznavanje obstojnosti spomina. S priklicem podatke iz spomina vrnemo v zavest. Priče običajno o izkušnji poročajo policiji, na sodišču in psihologu/psihiatru. V omenjenih kontekstih pripoved priče vodijo vprašanja in namigi (Ghetti, Schaaf, Qui in Goodman, 2004). Tehnike izpraševanja so raznolike, pomembno splošno načelo za uspešen priklic pa je princip specifičnosti vkodiranja: skladnost okolja priklica z okoljem vkodiranja pomembno določa posameznikovo sposobnost natančnega in popolnega pričanja (Ghetti idr., 2004).

5.2 Stres in natančnost spomina

Zaradi narave kaznivih dejanj žrtve in priče le-teh običajno doživljajo povišan nivo stresa. Odnos med spominom in stresom pa ni jasen, saj so izsledki raziskav raznoliki in včasih celo nasprotujoči. Gre za kompleksno področje, vezano na individuuum in specifično situacijo. Najpogosteje razlaga zajema Yerkes-Dodsonov zakon in narobe obrnjeno U krivuljo, predvsem s poudarkom na visokem čustvenem vznemirjenju, ki naj bi omejil spominske funkcije. A raziskave kažejo, da lahko vznemirjenje vodi tudi do boljšega funkcioniranja (Christianson, 1992), na primer zaradi učinka bliskavice ali osredotočanja pozornosti na orožje (Hanoch in Vitouch, 2004). Yerkes-Dodsonova krivulja je torej presplošna in preveč poenostavljena.

5.3 Osebnostne lastnosti

Areh (2004) se pri pregledu raziskav s področja vpliva osebnostnih značilnosti na priklic podatkov osredotoči na razlike med spoloma, v starosti, genetiki in duševnih lastnostih. Raziskovanje omenjenih razlik še ni dalo jasnih in enoznačnih rezultatov, možno pa je zaključiti, da je bolj zanesljiv očividec, ki je zaznal dogajanje skladno s svojimi spoznavnimi shemami – nepoznane življenjske okoliščine in nepoznani obrazi ali celo tuja rasa natančnost pričanja in prepoznavo osumljenecv otežujejo (Areh, 2004).

5.4 Prepoznavna osumljenca

Prepoznavna osumljenca je najbolj neposreden dokaz krivde, saj natančno poveže osumljenca s kaznivim dejanjem. Do sedaj je bilo naštetih več različnih dejavnikov, ki vplivajo na spomin in pričanje. T. i. kronološka

delitev dejavnikov poleg že omenjenih upošteva tudi tiste, ki so vezani na prepoznavo osumljenca (Wells in Loftus, 2002):

- lastnosti očividca (na primer rasa ali starost očividca v odnosu do osumljenca);
- lastnosti dogodka (trajanje, prisotnost orožja itd.);
- podogodkovni dejavniki (pričanja drugih očividcev itd.);
- način izvedbe prepoznave; na primer prepoznavo po fotografijah ali v živo, število ljudi v identifikacijski vrsti in njihova podobnost (ali velike razlike), sporočilo očividcu, da je v vrsti tudi osumljenec (Ghetti idr. , 2004);
- dogodki po identifikaciji (na primer povratna informacija očividcu, da je izbral osumljenca).

5.5 Veljavnost pričanja

Na nekaterih sodiščih v ZDA, pa tudi v Evropi, na primer v Nemčiji, Avstriji, na Švedskem in Nizozemskem se kot dokaz uporablja tudi ocena veljavnosti izjav prič in žrtev (Statement validity assessment). Gre za inštrument, razvit v namene ugotavljanja veljavnosti pričanja otrok o spolnih zlorabah v primerih, ko fizičnih in medicinskih dokazov za to ni (Vrij, 2005). Uporaba pa ni omejena le na otroke, temveč na vse situacije, v katerih ni (trdnih) materialnih dokazov, izjave žrtev in osumljencev pa si nasprotujejo.

V prvem od štirih korakov ocene veljavnosti izjav (Vrij, 2008) strokovnjak pridobi osnovne informacije o otroku (odraslem), med drugim o njegovih sposobnostih, odnosu do osumljenca, o dogodku samem, času, ki je pretekel od dogodka in preteklih posameznikovih izjavah. Podatki služijo usmerjanju nadaljnjega poteka ocene. V drugem koraku otrok (odrasli) v polstrukturiranem intervjuju opiše dogodek, ne da bi izpraševalec vplival na pripoved. Posnet pogovor se v tretjem koraku zapiše, prepis pa strokovnjak pregleda s kriterijsko vsebinsko analizo (Criteria based content analysis), upoštevajoč devetnajst kriterijev. V zadnjem koraku se z uporabo validacijske ček liste ugotavlja morebitne vplive na rezultat kriterijske vsebinske analize. Manj jih je, močnejši je dokaz v prid resničnosti izjave.

6. Psiholog na sodišču

Že v uvodu so bile opisane različne vloge izvedencev psihološke stroke, čeprav so v prispevku poudarjene predvsem naloge izvedencev v kazensko pravnih postopkih. Psiholog je lahko poklican na sodišče tudi nepredvideno. Če je na primer posameznika ocenjeval v kadrovske namene, kasneje pa je ta oseba utrpela možganske poškodbe v nesreči pri smučanju, je lahko pretekla ocena v primeru tožbe pomembna kot dokaz kognitivnega delovanja pred nesrečo. Taki oceni težko rečemo izvedensko mnenje, saj je bila oblikovana v druge namene.

Izvedensko mnenje je tisto, ki ga sodišče naroči izrecno v pravne namene. Predvsem gre za oceno prištevnosti, kazenske odgovornosti, zmožnosti sodelovanja v sodnem postopku in oceno tveganja za ponovitev kaznivega dejanja. Smiselno pa bi bilo tudi v Sloveniji pozornost usmeriti na natančnost in veljavnost pričanja; posledice upoštevanja dejstev neverodostojnih prič so namreč lahko nepopravljive. In ne bo odveč ponovno poudariti, da se predstave in znanja, ki jih posameznik uporabi za presojo veljavnosti priče, zelo razlikujejo od dejstev, ki jih pozna psiholog, strokovnjak na področju pričanja.

Literatura

- Ameriško psihološko združenje (American psychiatric association). (2000). Diagnostic and statistical manual of mental disorders DSM – IV – TR (4th edition). Washington DC: APA.
- Andrade, J. T., O'Neill, K., in Diener, R. B. (2009). Violence risk assessment and risk management: a historical overview and clinical application. V J. T. Andrade, (ur.) Handbook of violence risk assessment and treatment. New approaches for mental health professionals (str. 3-40). New York: Springer Publishing.
- Areh, I. (2001). Nepopolnost spomina: koliko lahko zaupamo preteklosti? V B. Lobnikar in J. Žurej (ur.), Raziskovalno delo podiplomskih študentov v Sloveniji – novo tisočletje (str. 637-644). Ljubljana: Društvo mladih raziskovalcev Slovenije.
- Areh, I. (2004). Pričevanje - vpliv osebnostnih lastnosti na priklic podatkov iz spomina. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, 55(4), 22-30.
- Arrigo, B. A., in Shipley, S. (2001). The confusion over psychopathy (I): Historical considerations. International journal of offender therapy and comparative criminology, 45(3), 325-344.

- Benedik, E. (2004). Ocenjevanje osebnosti v sodnem izvedenstvu. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 55(4), 395-402.
- Bucik, V. (1997). *Osnove psihološkega testiranja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Christianson, S. (1992). Emotional stress and eyewitness memory: A critical review. *Psychological bulletin*, 112(2), 284-309.
- Craig, R. J. (2004). *Personality guided forensic psychology*. Washington DC: American Psychological Association.
- Ecclestone, L. , in Ward, T. (2003). Assessment of dangerousness and criminal responsibility. V W. T. O'Donohue in E. R. Levensky (ur.), *Handbook of forensic psychology. Resource for mental health and legal professionals* (str. 86-103). London: Elsevier academic press.
- Gacono, C. B. (2002). Introduction to a special series: psychological testing in forensic settings. *International journal of offender therapy and comparative criminology*, 46(3), 274-280.
- Ghetti, S. , Schaaf, J. M. , Qui, J. , in Goodman, G. S. (2004). Issues in eyewitness testimony. V W. T. O'Donohue in E. R. Levensky (ur.), *Handbook of forensic psychology. Resource for mental health and legal professionals* (str. 514-555). London: Elsevier academic press.
- Goldstein, A. M. (2003). Overview of Forensic Psychology. V A. M. Goldstein in I. B. Weiner (ur.), *Handbook of psychology. Forensic psychology, volume 11* (str. 3-20). New Jersey: John Wiley and sons.
- Goldstein, A. M. , Morse, S. J. in Shapiro, D. L. (2003). Evaluation of Criminal Responsibility. V A. M. Goldstein in I. B. Weiner (ur.) *Handbook of psychology. Forensic psychology, volume 11* (str. 381-406). New Jersey: John Wiley and sons.
- Gray, N. , in Williams, T. (2008). The expert witness: professional practice and pitfalls. V K. Soothill, P. Rogers in M. Dolan (ur.), *Handbook of forensic mental health* (str. 483-504). Devon: Willan Publishing.
- Grisso, T. (2003) *Forensic Evaluation in Delinquency Cases*. V A. M. Goldstein in I. B. Weiner (ur.), *Handbook of psychology. Forensic psychology, volume 11* (str. 315-334). New Jersey: John Wiley and sons.
- Handler, L. , in Clemence, A. J. (2003). Education and training in psychological assessment. V J. R. Graham in J. A. Naglieri (ur.), *Handbook of psychology. Assessment psychology, volume 10* (str. 181-212) . New Jersey: John Wiley and sons.
- Hanoch, Y. , in Vitouch, O. (2004). When less is more. Information, emotional arousal and the ecological reframing of the Yerkes-Dodson law. *Theory and psychology*, 14(4), 427-452.
- Hart, S. D. (2001). *Forensic issues*. V W. J. Livesley (ur.), *Handbook of Personality Disorders Theory, Research, and Treatment* (str. 555-569). New York: The Guilford press.

- Hecker, J. E. , in Scoular, R. J. (2004). Forensic report writing. V W. T. O'Donohue in E. R. Levensky (ur.), *Handbook of forensic psychology. Resource for mental health and legal professionals* (str. 64-85). London: Elsevier academic press.
- Heilbrun, K. (2002). *Principles of forensic mental health assessment*. New York: Kluwer academic publishers.
- Heilbrun, K. , Marczyk, G. R. , DeMatteo, D. , Zillmer, E. A. , Harris, J. , in Jennings, T. (2003). *Principles of forensic mental health assessment. Implications for neuropsychological assessment in forensic contexts*. *Assessment*, 10(4), 329-343.
- Kobal, M. F. (2009). *Psihopatologija za varnostno in pravno področje*. Ljubljana: UM, Fakulteta za varnostne vede.
- Kozarić – Kovačić, D. , Grubišić, Ilić, M. , in Grozdanić, V. (1998). *Forenzička psihiatrija*. Zagreb: MUP RH.
- Leippe, M. R. (1995). The case for expert testimony about eyewitness memory. *Psychology, Public Policy, and Law*, 1(4), 909-959.
- Martens, W.H. J. (2000). Antisocial and psychopathic personality disorders: causes, course and remission – a review article. *International journal of offender therapy and comparative criminology*, 44(4), 406-430.
- Memon, A. (2008). Eyewitness research: Theory and practice. V D. Canter in R. Žuskauskienė (ur.), *Psychology and law: Bridging the gap* (str. 51-64). Hampshire: Ashgate.
- Needs, A. (2008). Forensic psychology. V *Dictionary of forensic psychology* (str. 75-77). Devon: Willan Publishing.
- Ogloff, J. R. P. , in Douglas, K. S. (2003). Psychological assessment in Forensic Settings. V J. R. Graham in J. A. Naglieri (ur.), *Handbook of psychology. Assessment psychology*, volume 10 (str. 345-364). New Jersey: John Wiley and sons.
- Otto, R. K. , in Heilbrun, K. (2002). The practice of forensic psychology. A look toward the future in light of the past. *American psychologist*, 57(1), 5-18.
- Shipley, S. , in Arrigo, B. A. (2001). The confusion over psychopathy (II): Implications for forensic (correctional) practice. *International journal of offender therapy and comparative criminology*, 45(3), 325-344.
- Stafford, K. P. (2003). Assessment of Competence to Stand Trial. V Goldstein, A. M. in Weiner, I. B. (ur.), *Handbook of psychology. Forensic psychology*, volume 11 (str. 359-380). New Jersey: John Wiley and sons.
- Svetovna zdravstvena organizacija (World health organization). (2007). *International Statistical Classification of Diseases and Related Health problems, 10th Revision*. Prebrano 31.1.2010 na <http://apps.who.int/classifications/apps/icd/icd10online/>
- Vrij, A. (2005). Criteria-based content analysis. A Qualitative Review of the First 37 Studies. *Psychology, Public Policy, and Law*, 11(1), 3-41.

- Vrij, A. (2008). *Detecting lies and deceit. Pitfalls and opportunities*. Second edition. Chichester: Wiley and sons.
- Wells, G. L. , in Loftus, E. (2002). *Eyewitness memory for people and events*. V A. M. Goldstein in I. B. Weiner (ur.), *Handbook of psychology. Forensic psychology*, volume 11 (str. 149-160). New Jersey: John Wiley and sons.
- Zakon o sodiščih (ZS-UPB4, 2007). Uradni list Republike Slovenije, (94) 16.10.2007, str. 12651.
- Zakon o sodiščih (ZS-H, 2008). Uradni list Republike Slovenije, (45) 9.5.2008, str. 5005.
- Ziherl, S. (1999a). *Osebnostne motnje*. V M. Tomori in S. Ziherl (ur.), *Psihiatrija* (str. 287-302). Ljubljana: Litterapicta.
- Ziherl, S. (1999b). *Sodobna klasifikacija osebnostnih motenj z ozirom na izvrševanje kaznivih dejanj*. V D. Žagar (ur.), *Forenzična psihiatrija. Zbornik 11. forenzičnega seminarja* (str. 25-28). Ljubljana: Psihiatrična klinika v Ljubljani.
- Žvan, V. (1999). *Shizofrenija, shizotipske in blodnjave motnje*. V M. Tomori in S. Ziherl (ur.), *Psihiatrija* (str. 169-206). Ljubljana: Litterapicta.

JAVNI VIRI IN ANALITIKA V OBVEŠČEVALNI DEJAVNOSTI

Iztok Podbregar in Teodora Ivanuša

Povzetek

Prispevek predstavlja nove najverjetnejše smernice v razvoju obveščevalno varnostne dejavnosti, pri čemer posebej izpostavlja vse pomembnejšo vlogo javnih virov oziroma OSINT (Open Source Intelligence). OSINT v nobenem primeru ne posega v človekovo zasebnost in ne krši veljavne zakonodaje. Javni viri v obveščevalno varnostni dejavnosti so proces raziskovanja, razlikovanja, selekcije in posredovanja. Za uspešno izvedbo vseh štirih glavnih faz obveščevalnega procesa, pa so potrebni izkušeni analitiki. Javni viri niso zamenjava za tajno sodelovanje in tajno pridobivanje podatkov, temveč povečujejo hitrost dostopa do aktualnih podatkov in informacij tako naročnikom kot uporabnikom. Hkrati pa omogočajo hitrejše prepoznavanje vse bolj ne-transparentnih groženj ter boljšo usmeritev klasične obveščevalne dejavnosti k realnim ciljem resničnih tajnih podatkov. Prispevek v drugem delu predstavlja rezultate izvirne raziskave, ki je potekala v dveh ciljnih skupinah: eksperti analitiki in študenti, ki sta s pomočjo OSINT analizirali varnostno-politično situacijo na Kosovu. Raziskava je potrdila pomen OSINT, potrebo po vključevanju izkušenih ekspertov analitikov in hitro postavitev kvalitetnih tez analitičnega obveščevalnega procesa.

I Uvod

Obveščevalno-varnostna dejavnost je v bistvu proces dejavnosti od zajemanja, zbiranja podatkov, njihovega vrednotenja in analiziranja t.j. transformacije podatkov v informacije ter distribucije raznolikih obveščevalno-varnostnih informacij, potrebnih pri odločanju uporabnikov. Termin obveščevalna dejavnost se uporablja v različnih smereh, toda vedno v povezavi z udeležbo intelekta. Razvili sta se dve razmišljanji o obveščevalni dejavnosti, ki sta zelo različni:

- a) obveščevalna dejavnost se uporablja, da razloži tako proces, kot aktivnosti. Takrat govorimo o izvajanju obveščevalne dejavnosti;
- b) obveščevalna dejavnost je tudi pokazatelj končnih produktov ali izdelkov obveščevalno-varnostnega procesa. Takrat govorimo o izdelkih, produktih oziroma rezultatih obveščevalno varnostne dejavnosti (McDowell, 2009: 11).

O potrebnosti te dejavnosti v sodobnem svetu ne želimo polemizirati. Tisti odločevalci, ki so bili v vlogi uporabnikov obveščevalnih informacij so mnenja, da jih potrebujejo. Prav tako pa po sicer maloštevilnih raziskavah lahko ugotavljamo, da vsebina obveščevalnih informacij sodeluje v odločitvah v zelo majhnem, morda pa v ključnem odstotku.

Razvoj obveščevalno-varnostne dejavnosti pri disciplini zajemanja podatkov bo šel v bodoče najverjetneje v dve smereh. Prva smer pomeni nadaljevanje pridobivanja podatkov s poseganjem v človekove pravice in svoboščine, kjer se bodo z razvojem tehnologije pojavljali posegi v človekovo zasebnost, ki jih bodo težko prepoznavali celo sami izvajalci obveščevalno-varnostne dejavnosti. Javnost, ki je sicer zelo občutljiva glede posegov v zasebnost, za tovrstne posege ne bo občutljiva, ker jih ne bo zaznavala. Razkorak med zaznavo posega v človekovo zasebnost in občutljivostjo izvajalcev obveščevalno-varnostne dejavnosti in javnosti v takšen poseg, pa pomeni zamudo pri normativni urejenosti. Zakonodaja in nadzor bosta v izvedbenem smislu ves čas zaostajala za realnimi potrebami, torej ne bosta omogočala učinkovitega nadzora nad to dejavnostjo.

Gre za kompleksno vprašanje, ki zahteva ločeno in poglobljeno znanstveno raziskovanje tega področja in vse bolj kompetentne izvajalce obveščevalno-varnostne dejavnosti ter predvsem zelo občutljive nadzornike posegov v človekove pravice.

Graditev tradicionalnega tajnega sodelovanja pri operativnem delu je dolgotrajna, draga in večkrat ne daje rezultatov v realnem času. Posebej zato, ker so različni posegi v npr. Slovensko obveščevalno-varnostno agencijo (SOVA) in Obveščevalno-varnostno službo Ministrstva za obrambo Republike Slovenije (MORS-OVS) v zadnjih letih zelo verjetno omajali zaupanje med registriranimi tajnimi sodelavci in operativci teh služb. To sodelovanje je namreč živ organizem, ki diha in deluje odlič-

no le, če ne zaznava zunanjih motenj. Nепrestano pojavljanje tovrstnih služb v medijih v preteklih letih je občutno vplivalo in motilo tajno pridobivanje podatkov ter omejilo to občutljivo delovanje za daljši čas. Zato je okrnjeno celotno operativno delo obveščevalno-varnostne službe. Nikoli ne bo prenehala obstajati potreba po osebi/osebah, ki bo tajno, za potrebe in po naročilu obveščevalne službe vzpostavljala neposreden stik s ciljnim okoljem/osebami in realizirala nekatere naloge, zaradi česar je tajno sodelovanje še vedno eno najpomembnejših obrtnih orodij obveščevalno-varnostne dejavnosti.

Druga smer razvoja pa pomeni večje zajemanje podatkov iz javnih virov, kjer ni nobenih posegov v človekove pravice. Sodobno okolje praktično nudi skoraj vse potrebne podatke za odločanje. Problem je kako v množici podatkov, ki nas globalno obkrožajo, pridobiti nujno potrebne in zadostne informacije za odločanje v realnem času. Zato je potrebno vključiti sodobno informacijsko tehnologijo in motivirati k sodelovanju pridobivanja tako imenovanih javnih podatkov primerno število sodelavcev. Izbor oziroma vrednotenje in razvrščanje podatkov, da bi postali sporočilo in kasnejša informacija, so ključni, da odločevalec, kateremu podatki na začetku niso pomenili ničesar, postanejo ključna informacija za odločanje na pravem mestu in ob pravem času.

1.1 Javni viri

Vloga javnih virov v obveščevalno-varnostni dejavnosti je vse pomembnejša. Ne gre samo za možnost takojšnje informiranosti o aktualnih dogodkih, temveč tudi za širše razumevanje razvoja določenih dogajanj in možnosti preverjanja podatkov iz različnih virov.

Javni viri v obveščevalni dejavnosti niso samo zbirka novih časopisnih izrezkov ali klipov, tudi ne samo kvalitetno brskanje po internetu, ampak lahko s sodobno mrežo sodelavcev obveščevalnih služb tudi na terenu preverjamo javno dostopne podatke. Tako gradimo mreže dostopov do javnih virov in jih krmilimo glede na potrebe in drugo. Sodobno lobiranje, ki je sicer interesno posredovanje, se poslužuje mreženja baz javnih podatkov, pri čemer je bistveno, da pri teh aktivnostih nikoli ne posegamo v človekovo zasebnost in ne kršimo veljavne zakonodaje.

Načrtovalci sprememb v slovenski obveščevalno-varnostni skupnosti, bi skupaj z nadzorniki in iskalci pravnih rešitev, lahko po prej opisanih smereh najhitreje izgradili sodoben zajem podatkov, ki bi dajal zadostne rezultate za izvajalce obveščevalne dejavnosti in tiste, ki odločitve sprejemajo. Pri tem naj se natančno sledi strogi ločnici med tajnimi podatki pridobljenimi z neizogibnim posegom v človekovo zasebnost in javnimi podatki, pridobljenimi iz javno dostopnih virov. Javni viri v obveščevalno varnostni dejavnosti, so zato vedno bolj cenjeni v smislu načrtovanja in posledične potrditve pravilnosti oziroma napovedne vrednosti informacij.

1.2 Analitika

Klasična analitika se tako posredno kot neposredno vključuje v vse **štiri glavne faze obveščevalnega procesa** (Herman, 1999: 1-2). Njena funkcija se kaže v štirih sklopih in sicer: **obdelava podatkov** (vrednotenje in analiziranje) s pripravo ustreznih informacij za naslovnika; **usmerjevalna funkcija**, ki se začne z natančno določitvijo informacijskih potreb; z vrednotenjem, kjer s povratno informacijo operativcem analitiki izvajajo **kontrolno funkcijo**; glede na ugotovitve pa je funkcija analitike lahko **deskriptivno razlagalna** oziroma **predlagalno usmerjevalna** (Podbregar, 2003: 2).

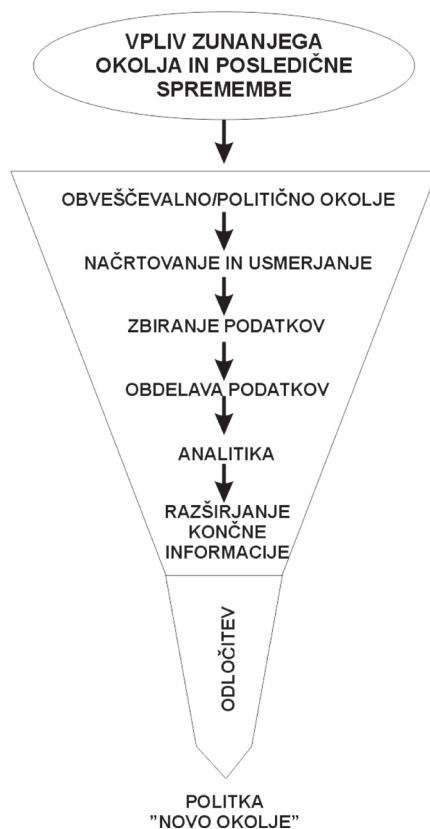
1.3 Informacije iz javnih virov (Open Source Information - OSINF)

Informacije iz javnih virov (Open Source Information – v nadaljevanju OSINF) so vsi podatki iz dostopnih internetnih virov, tiskanih virov, časopisov in ostalih elektronskih virov (npr. radio, TV itd.). To niso nujno brezplačni podatki in vključujejo komercialno oddajanje podatkov (npr. BBC Monitoring ali Factiva, komercialne satelitske slike itd.).

Izvajanje temeljne naloge obveščevalno-varnostnih služb, proces pridobivanja podatkov, poteka v ciklusu, sestavljenem iz petih korakov (NATO Open Source Handbook, Intelligence Reader, and Intelligence Exploitation of the Internet, 2002, <https://www.eurosint.eu>):

1. Načrtovanje.
2. Zbiranje podatkov.
3. Obdelava podatkov.
4. Analiziranje.
5. Izdelava končnega »izdelka« - informacije in posredovanje le-te naročniku.

Tak koncept obveščevalnega cikla je doživel veliko kritik, saj naj ne bi upošteval dinamične narave dela obveščevalno-varnostnih služb in posledično vplival na zunanje okolje. Koncept, ki naj bi upošteval to razgibanost dela in posledično upošteval tudi odziv okolja v proces svojega dela je koncept, poimenovan »lijak vzročnosti«. Prednost koncepta »lijaka vzročnosti« (slika 1) naj bi bila predvsem v tem, da izloči nepotrebne podatke za končni izdelek (Gill in Phytian, 2006a/b).

Slika 1: Lijak vzročnosti

Glavni vir v zadnjih 12 letih postaja internet, ki omogoča, da se na svetovnem spletu vsak trenutek nahaja veliko število generiranih podatkov.

1.4 Obveščevalne informacije iz javnih virov (Open Source Intelligence – OSINT)

Sistematično zbiranje javnih virov razdelimo na dve vrsti:

- informacije iz javnih virov ali OSINF (Open Source Information), (velja za vse angleške izraze v besedilu) in
- obveščevalne informacije iz javnih virov ali OSINT (Open Source Intelligence), (velja za vse angleške izraze v besedilu).

Open Source Intelligence (OSINT) je eden od treh tradicionalnih virov obveščevalne dejavnosti; vendar edini javno dostopen. Objavljenih je kar nekaj raziskav na področju razvoja orodij in tehnologije za podporo OSINT procesa. International Conference on Intellegence and Security Informatics (IEEE), ISI 2004-2007 daje poudarek na povezovalnih orodjih in tehnologijah (Best, Van der Goot, Blackner, Garcia in Horby, 2005: 6).

OSINT se lahko organizira, kot povsem samostojen proces obveščevalno-varnostne dejavnosti, saj je obveščevalni cikel proces, ki se začne z zahtevo za obveščevalne študije. To zahtevo poda odločevalec oziroma uporabnik OSINT obveščevalnega izdelka oziroma informacije. Posledica takšne zahteve je načrt in identifikacija informacijskih virov. Raziskovalec ali OSINT specialist nato zbira ustrezne podatke z uporabo različnih informacijskih orodij, jih vrednoti, indeksira ter združuje v označene generatorje podatkov. Tako zbrane podatke preda analitiku, strokovnjaku za vsebino, ki jo analizira ter selekcionira in na podlagi zahteve naročnika izbere vse razpoložljive vsebine v zelenem obsegu in obliki. Gre za vizualizacijo zahtevanih oziroma zelenih podatkov. V naslednjem koraku potem pomembne in vidne podatke združi v končno vsebino oziroma izdelek/informacijo oziroma študijo za ciljnega naročnika (Best, 2009: 2).

Za uspešno izvajanje OSINT se potrebuje ustrezne vire podatkov, kar omogočajo programska oprema in programska orodja. V javni prodaji je dosegljivo večje število tovrstnih orodij (npr. Maltego, Paterva, Lexis Nexis, Wordpress, Silobraker itd.), ki so dosegljiva na spletu, tudi preko brskalnika Google in omogočajo hiter dostop, avtomatsko vrednotenje in delno analiziranje ter mreženje podatkov. Vendar brez usposobljenih

analitikov, ki znajo združiti klasična analitična znanja in imajo izkušnje s tovrstnimi programskimi orodji, OSINT ni izvedljiv. Posebej se izpostavlja multidisciplinarnost t.j. znanje in izkušnje klasične analitike s hkratno hitro uporabo programske opreme in neizogibno timsko delo ter zanesljiva sposobnost prepoznavanja zahtev naročnikov/okolja v realnem času.

Nujna je večšina ločevanja med podatki in informacijami ter končnimi dejstvi in zagotavljanje kredibilnosti javnega vira oziroma njegov predhodni ugled v razpoložljivem času. Kredibilen javni vir je tisti, ki daje na voljo elementarne podatke in je najbližji viru dogodka ali vsebini. To so na primer prva poročila o nekem dogodku, komentarji, znanstvene razprave, mnenja ipd. Sama analitika oziroma analize so že sekundarnega pomena za OSINT, ker večinoma nastajajo s časovnim zamikom od začetka samega dogodka. Zato je hitro ugotavljanje kredibilnosti in funkcije izbranega javnega sporočila s stališča OSINT v obveščevalno-varnostni dejavnosti ključnega pomena. Obsežno pomanjkanje kadra z izvedeniškim znanjem, poznavanjem tujih – manj znanih jezikov in področij, kjer nastajajo novodobne grožnje oziroma pomanjkanje in podcenjevanje znanja na sploh, hromi odločevalce, vodi v enostranskost in napačne odločitve, ki so posledica množice podatkov, ne pa premišljenih in analitično obdelanih podatkov in kredibilnih informacij, ki sledijo.

OSINT se osredotoča na zbiranje kvalitetnih primarnih virov in na proces strukturiranja digitalnih podatkov. Razumeti je potrebno zahtevo po informaciji (Requests for Information) in probleme, ki so vsebina analiziranja ter vzpostavitev jasne interakcije med analitikom in uporabnikom informacije. Definicija problema (generalno analitično vprašanje) diktira način analiziranja (<http://www.dia.mil/college/pubs/pdf/8342.pdf>).

Na podlagi omenjenih in predstavljenih dejavnikov se je pristopalo k projektiranju našega načrta iskanja javnih virov in njihovega analiziranja. Raziskava, ki je predstavljena je model pristopa k OSINT, ki je vezana na realno situacijo v enem obdobju in kjer so sodelovali realni subjekti OSINT.

2 Raziskava

Poudariti je potrebno, da je izvajanje raziskave, v kateri sodelujejo osebe (analitiki) z izkušnjami iz obveščevalne dejavnosti, omejeno zaradi obvezne in zakonsko določene molčečnosti. Raziskavo smo izvajali v mesecu juniju in mesecu juliju 2009 v dveh različnih ciljnih skupinah, skupni cilj je bil naslednji:

- poglobiti znanja o obveščevalni dejavnosti iz javnih virov pri obeh skupinah, torej pri ekspertih analitikih in pri študentih brez praktičnih izkušenj,
- pridobiti mnenja in ugotovitve o nekaterih dejavnikih obveščevalnega procesa javnih virov na slabo poznani vsebini za obe skupini (Kosovo),
- ugotoviti možnosti vključevanja v OSINT mlade neizkušene osebe (ene ali več?),
- predlagati nekatere dejavnike razvoja obveščevalne dejavnosti iz javnih virov.

Raziskava je bila opravljena v angleškem jeziku.

Evropska obrambna agencija (European Defence Agency - EDA) je meseca junija 2009 v sodelovanju s pogodbeniki iz Luksemburga in Švedske ter Slovenije izvedla prvo usposabljanje ekspertov (analitikov obveščevalno varnostnih služb, visokih uradnikov Evropske unije (EU) in svetovalcev vlad EU) o pristopu in uporabi javnih virov za obveščevalno dejavnost. Na tak način smo imeli priložnost pridobiti mnenja in ugotovitve ekspertov obveščevalno-varnostne dejavnosti, jih vključiti v raziskavo, v kateri je sodelovalo 32 ekspertov analitikov, ki so predstavljali prvo skupino.

Inštitut za politične študije Univerze v Grenoblu (Francija) je v mesecu juliju 2009 organiziral poletno šolo EU/AU (Summer School) za študente iz Avstralije (University of Western Sydney, Flinder University, Griffith University), študente iz Združenega Kraljestva (Keele University), študente iz Francije (Institute d'Etudes Politiques de Grenoble, Universite de Rouen) in študente iz Slovenije (Univerza v Mariboru), ki so predstavljali drugo skupino. Poletna šola oziroma delavnica, ki je potekala, je del triletne izmenjave študentov, ki so jo vodili Susanne Karstedt (Keele), Sebastian Roche (Grenoble) in Gorazd Meško (Univerza v

Mariboru) ter v Avstraliji Richard Wortley (Griffith). Sodelovalo je 28 študentov (od predvidenih 30), šlo je za študente družboslovja, ki imajo mednarodne izkušnje o varnostnih temah. Tudi tem študentom je bila predstavljena tema o pristopu in uporabi javnih virov za obveščevalno dejavnost. S temo so se sistematično seznanili prvič, torej brez kakršnihkoli praktičnih izkušenj. Tako ekspertom analitikom kot študentom smo v enakem časovnem obdobju predstavili enaka učna vprašanja in pridobili njihova mnenja ter ugotovitve.

Izbira dveh ciljnih skupin, ki sta bili vključeni v raziskavo ni bila naključna, kljub temu, da je šlo za dve navidezno popolnoma različni skupini ljudi. Edina njihova izhodiščna skupna točka je bila ta, da eksperti analitiki delajo na obveščevalno-varnostnem področju, študentje pa so to področje šele spoznavali na ravni dodiplomskega študija. Eksperti analitiki so preverjali svoje dejansko delo na področju OSINT, študentje pa so metodo OSINT in svoje potencialno bodoče delo šele spoznavali. V tej različnosti smo med skupinama (z identičnim generalnim analitičnim vprašanjem) iskali sinergije, ki prinašajo nove razsežnosti pri celovitem razmišljanju in hkrati spodbujali upoštevanje zakona zadostne in potrebne celovitosti (Mulej, Kajzer, 1998). Skupni imenovalec za opredelitev, kaj zajema in kaj pušča ob strani zakon zadostne in potrebne celovitosti v primeru analitike, je opredelitev informacijskih potreb uporabnikov analiz. V ozadju take opredelitve pa je zadostna in potrebna celovitost tistih, ki te informacije opredelijo, kot oseb in organizacij, v katerih se ti ljudje združujejo. Kako jo bodo dosegli, je odvisno od njihove sposobnosti in volje, da poznajo dano in verjetno dogajanje z upoštevanjem istega zakona.

Podobno kot Meško s sodelavci (2008; 2009) smo ugotovili, da je pri preučevanju zapletenih oblik varnostnih ogrožanj in ocenjevanje kompleksnih problemov poleg uradnih statističnih podatkov in študij potrebno pregledati tudi javno dostopne vire, ki na eni strani kakovostno dopolnjujejo statistike in raziskave, na drugi strani pa so lahko izhodišče za novo raziskovalno delo. Za lažji in poenoten pristop k temam, smo uporabili vsebinsko temo o varnostno-političnih razmerah na Kosovu v letu 2009, ki je bila obema skupinama predstavljena identično. Za to obdobje je značilno, da je naloge prevzemal European Union Rule of Law Mission in Kosovo (EULEX), gre za varnostne sile EU, z osnovnim ciljem vzpostavljanja lokalne ravni upravljanja na celotnem ozemlju Kosova

ter prevzemanja odgovornosti za delovanje lokalne skupnosti. Omenjena tema in regija sta bili relativno manj znani obema skupinama, hkrati pa je Kosovo kot varnostno-politična tema obe skupini zelo zanimala. Obema skupinama smo podali tudi nekaj splošnih usmeritev kako določamo predmet zbiranja podatkov, vrednotenje podatkov, generiranje podatkov, priprave informacij in njihovega razširjanja. Vsebine oziroma problematike, o katerih smo zbirali in analizirali podatke, so bile oblikovane na podlagi splošnih zahtev in pričakovanj uporabnikov ter zahtevami aktualnega dogajanja. Za uspešno opredelitev predmeta raziskovanja je pomembno poznavanje zakonodaje, konkretnih potreb in pričakovanj uporabnikov ter obveščevalnega procesa. V praksi proces opredelitve problema običajno poteka zgolj v miselnem procesu analitika, v številnih primerih pa so parametri določeni že z naročilom za izdelavo informacije. Pri natančnejši opredelitvi problema raziskovanja je treba najprej odgovoriti na nekaj osnovnih vprašanj:

- **Kaj?** Kateri so vidiki, ki jih bomo pri analiziranju upoštevali oziroma iz katerih bomo zadevo obravnavali (politični, ekonomski, vojaški itd.).
- **Kdaj?** Določimo časovni okvir, v katerem bomo raziskovali problem (npr. kako daleč v preteklost bomo posegli).
- **Kje?** Ali nas zanima le dogajanje v neki državi ali tudi širše.
- **Zakaj?** Ali gre le za informativno uporabnost (informativna informacija) ali pa naj bi naslovniki na osnovi te informacije sprejemali konkretne odločitve (usmerjevalna informacija).

2.1 Postavitev elementarnih vsebinskih tez raziskovanja javnih virov

Z ozirom na časovno omejitev raziskave, smo raziskavo omejili le na določanje elementarnih vsebinskih tez na podlagi katerih so bili v nadaljevanju zbrani podatki iz javnih virov. Za raziskavo smo postavili naslednje generalno analitično vprašanje/trditev:

»Mandat in usposobljenost EULEX sta na takšni ravni, da v varnostno-političnih razmerah na Kosovu 2009 zagotavljata uspešno implementacijo načrta mednarodne skupnosti.«

Na podlagi predstavitve aktualne varnostno-politične situacije na Kosovu je skupina izkušenih analitikov opredelila naslednje teze analitičnega dela, ki jih je bilo potrebno vsebinsko obdelati, da bi lahko kvali-

tetno odgovorili na generalno analitično vprašanje:

- različni mandat mednarodnih organizacij na Kosovu,
- različna vizija mednarodnih organizacij na Kosovu,
- definicija EULEX strategije,
- nadaljevanje etničnega čiščenja na Kosovu in
- različne nacionalnosti se med seboj kontinuirano ogrožajo.

Skupina študentov je po seznanitvi z varnostno-politično situacijo na Kosovu opredelila naslednje teze za analitično delo pri pripravi odgovora na generalno analitično vprašanje:

- priporočilo EULEX, da upošteva zgodovinsko ozadje področja in situacije,
- povezava med mednarodnimi strokovnjaki in lokalno oblastjo,
- odnosi med mladinskimi organizacijami različnih etničnih skupin,
- raven vpletenosti civilne družbe pri iniciativah ohranjanja miru,
- kako zagotoviti demokratične procese z enakovredno vpletenostjo manjšin,
- visoka fleksibilnost ciljev EULEX,
- v družbo usmerjen proces in omogočanje javnosti, da govori,
- EULEX mora delovati in sodelovati v lokalni skupnosti in
- odnosi med različnimi političnimi strankami.

Skupina ekspertov analitikov je postavila pet tez, skupina študentov pa je postavila devet tez, ki so bile podlaga za iskanje podatkov iz javnih virov v zvezi s potrjevanjem generalnega analitičnega vprašanja.

2.2 Načrt analiziranja javnih virov

Drugo učno vprašanje, ki smo ga zastavili obema skupinama je bila zahteva, da na podlagi postavljene teze generalnega analitičnega vprašanja ter njihovih elementarnih tez analitične raziskave, naredijo načrt pregleda javnih virov. Pri tem nismo zahtevali, da nam procesno prikažejo natančen analitični vsebinski načrt temveč, da nam predstavijo samo vrstni red javnih virov, ki jih bodo uporabili, da bi potrdili ali ovrgli teze, ki so jih definirali v prvem delu raziskave. Skupina izkušenih analitikov je podala naslednje predloge načrtov pregleda javnih virov in sicer za vsako predhodno postavljeno tezo posebej:

- **Različni mandati za mednarodne organizacije na Kosovu** - KFOR web side, BBC.
- **Različna vizija za mednarodne organizacije na Kosovu** - Inter Yourn, Subject Expert, BBC, local newspaper, the Economist.
- **Definicija EULEX strategije** - EULEX.com, local newspaper, Balkan inside, B-92.
- **Obstoj etničnega čiščenja na Kosovu** - EULEX.com, Lexis Nexis.
- **Različne nacionalnosti se med seboj ogrožajo** - ON-STRAND, EULEX.com, BBC, Reuters, B-92, local newspaper.

Pri tem so eksperti posebej izpostavili, da je potrebno za kvalitetno analizo poznati tudi lokalne jezike, kljub temu, da so na spletu na voljo določena orodja za prevajanje jezikov.

Skupina študentov v Grenoblu je na isto učno vprašanje in na relativno bogato postavljene teze analitičnega raziskovanja v prvem delu podala naslednje odgovore:

- Google.com, BBC,
- Lexis Nexis,
- EULEX.com, B-92.

Nabor javnih virov študentov ni bil postavljen za vsako tezo posebej, kot so to naredili eksperti kljub temu, da jim je bila podana identična naloga. Ni šlo za različne eksperimentalne pogoje, šlo je za različen pristop pri identičnih pogojih in za očitno prednost izkušenih ekspertov analitikov.

3 Rezultati in razprava

Posebej poudarjamo, da sta obe skupini delali pod velikim časovnim pritiskom, hkrati pa sta bili soočeni s temo, ki je bila za njih relativno nova oziroma povsem neznana. Skupen zaključek prejšnjih dveh ugotovitev je, da nam je v raziskovalnih pogojih uspelo simulirati pogoje, v katerih se vsakodnevno realno znajdejo različne obveščevalne službe. Gre za časovno nemogoče vsebinske zahteve naročnikov in neznane nove teme,

kjer obveščevalne službe nimajo vedno na razpolago lastnih ciljnih ekspertov. Torej je osebje obveščevalne analitike prisiljeno delati vsebinsko poglobljene analize v pogojih s pomanjkljivimi znanji in s skromnimi izkušnjami. Pri postavljanju tez smo pri obeh skupinah naleteli na zelo velik interes za problematiko, zato so predlagali večje število tez, ki pa bi jih bilo potrebno zožiti v nadaljnjih korakih na eno ali dve tezi, kar ni storila nobena skupina. Za ta del reševanja zastavljene naloge so kljub temu mladi neizkušeni študenti pokazali izjemno veliko motivacijo, kar ocenjujemo kot pozitivno. Sklepamo lahko, da so izkušnje ekspertov analitikov pri postavitvi tez omejevale njih same, ker so bile njihove izkušnje bližje nekaterim predhodnim zahtevam uporabnikov obveščevalnih informacij oziroma generalni tezi. Pri načrtu analiziranja oziroma postavitvi vrstnega reda pregleda javnih virov ugotavljamo, da so izkušeni analitiki poiskali bolj podrobne vire iskanja, kar je glede na njihovo znanje in izkušnje logično. Mladi študentje (le dva avstralska študenta sta bila stara okoli 40 let) pa so bili pri tem delu naloge zelo skromni, celo površinski, kar ne daje zagotovitve objektivnosti. Iz teh dejstev lahko sklepamo, da so tudi za celovito analiziranje javnih virov potrebne izkušnje. Možno pa je v posamezne dele procesa analiziranja vključiti mlade, radovedne in manj izkušene udeležence ali sodelavce. Možno pa je poleg interdisciplinarnih izkušenj, različnih regionalnih navad in značilnosti ter velike omejenosti obveščevalnih skupnosti, doseči izjemne rezultate z graditvijo multidisciplinarnih timov.

Kljub vsemu ostaja zaskrbljujoče dejstvo, da je na razpolago izjemno majhno število lokalnih spletnih naslovov, ki so dostopni v svetovnih jezikih (poznavanje lokalnih jezikov je logično zelo omejeno). V tej raziskavi je bil edini prepoznan lokalni vir neodvisni beograjski radio B-92, ki je v tej regiji že večkrat odigral pomembno vlogo. V času Miloševićevega režima je večkrat edino ta radio neodvisno poročal iz Srbije. Vprašanje je ali je kot beograjski vir vsebinsko resnično neodvisen glede Kosova. Vir je bil izbran zato, ker je nudil podatke v angleškem jeziku in ker se je kot spletni zadetek pojavljal zelo hitro. Ta vsebinska ugotovitev je za našo raziskavo posebej pomembna s stališča objektivnosti lokalnih virov, ki jih pri analitiki moramo uporabiti. Vsekakor se objektivnost dvigne z uporabo več lokalnih in svetovnih virov podatkov. Sicer manj pomembno za našo raziskavo, pa vendar širše zelo pomembno dejstvo je, da lokalni mediji s Kosova in balkanske regije zelo skromno sodelu-

jejo v dostopnejših oblikah v širšem prostoru, kar je zelo zaskrbljujoče, saj je tudi oddajanja podatkov in informacij že v lokalnih jezikih premalo. Poleg politikov morajo biti na takšna dejstva, t.j. odsotnost lokalnih javnih virov v širšem medijskem prostoru, pozorni tudi v obveščevalno-varnostni dejavnosti. Zato menimo, da je v post-informacijski dobi, ne glede na informacijsko razvitost posamezne regije ali področja, v smislu prepoznavnosti določenih idej, nujno le-te predstavljati na svetovnem spletu in v svetovnih jezikih. Svetovni splet je namreč medij, ki je pomemben tako za civilno kot za obveščevalno-varnostno dejavnost oziroma OSINT.

Raziskava je pokazala, da se lahko v relativno zelo kratkem času o povsem neznani vsebini na podlagi javnih virov, postavijo kvalitetne teze analitično-obveščevalnega procesa in se lahko naredi dober načrt vrstnega reda raziskave javnih spletnih virov. Oboje je temelj za kvalitetne obveščevalne analize, ki dajejo odgovore uporabnikom obveščevalnih informacij. Glede na izkušnje obeh skupin bi določen uspeh lahko dosegli v omejenem obsegu že s skupino manj izkušenih študentov, če bi med njimi delal vsaj eden ali dva analitika z bogatimi izkušnjami in če bi tej skupini dodali še poznavalca lokalnih jezikov oziroma bi s tehnologijo premostili še to oviro, uspešnost dela ne more biti vprašljiva.

4 Zaključek

Javni viri (OSINT) v obveščevalni dejavnosti predstavljajo vse večji strateški delež. OSINT ni le del obveščevalne dejavnosti, ampak predstavlja predvsem metodo zbiranja, (definicije) podatkov na ravni javnih virov (mediji ipd.). Zakaj beseda »Intelligence«, ker predstavlja točno določeno informacijo, ki jo potrebujemo oziroma jo potrebuje naročnik/uporabnik za odločanje in nadaljnje doseganje ciljev? »Intelligence« je resda beseda, ki izhaja iz obveščevalnega žargona, vendar se v primeru OSINT govori predvsem o metodi zbiranja podatkov in ustvarjanje konkretnih informacij za doseganje ciljev. Kje je povezava s kriminalistiko? Neposredne povezave ni, saj OSINT izhaja iz obveščevalne dejavnosti. OSINT bi v kriminalistiki lahko prišel v poštev v praksi preiskovanja kaznivih dejanj, saj se lahko s pomočjo metod OSINT pridobiva informacije v korist preiskovalcev. Kljub vsemu ima stalna praksa preiskovanja v

kriminalistiki še vedno prednost pred metodami OSINT, ki ne sme preko ovire/meje zasebnih virov in prikritih policijskih ukrepov oziroma jih omejujejo javni viri. Informacije z obveščevalno-varnostnimi vsebinami, ki jih pridobivajo obveščevalno-varnostne službe, so po zakonu stopnjevane in namenjene le ozki skupini ljudi ali celo posameznikom. Tako pridobljenih informacij praviloma (razen v posebnih okoliščinah) ne delijo z drugimi zainteresiranimi javnostmi tudi, če je obveščevalne informacije pristojna služba pridobila z metodo OSINT. Ker metoda OSINT ne uporablja metod, navedenih v 19. in 20. členu ZSOVA (ZSOVA. Ur. l. RS, št. 81/06-UPB2)¹, je njena prihodnost verjetnejša v zasebnem (neinstitucionaliziranem) sektorju in prednostno za potrebe gospodarstva. OSINT pa ima nesporne potenciale tudi v varnostnem sistemu, saj se kriza ne razume izključno kot problem z vsebinami, ki pripadajo zgolj varnostnemu sistemu. Krizne razmere, npr. v gospodarskem sektorju, lahko neposredno in posredno vplivajo na stabilnost varnostnega sistema in obratno, pri čemer te sinergije ne gre spregledati. Zato so z metodo OSINT pridobljene informacije vse pomembnejši segment podpore kriznemu odločanju, krizni komunikaciji in delovanju v varnostnem in gospodarskem okolju, ki ga vodijo in upravljajo skupine ljudi ali posamezniki, ki po zakonu nimajo dostopa do stopnjevanih informacij z obveščevalno-varnostnimi vsebinami. Tako restriktiven dostop ima za posledico vsaj nezmožnost primerjati ključne zahtevane informacije, pridobljene z metodo OSINT, s potencialnimi informacijami z obveščevalno-varnostnimi vsebinami pristojnih služb, kar tveganja v varnostnem in gospodarskem sektorju povečuje.

Pri OSINT ni posegov v človekovo zasebnost, zato jih ni potrebno nadzorovati kot klasično pridobivanje tajnih podatkov. Končni izdelki OSINT so zato lahko dostopni tudi širšim uporabnikom in ne samo državnim obveščevalnim službam. Služijo lahko tako za napovedne, kot tudi za mnenjske in ostale obveščevalne informacije. Tovrstna dejavnost bo verjetno v večjem obsegu zaživela kot zasebna dejavnost za potrebe gospodarstva, kajti klasične tradicionalne obveščevalne službe

¹ Agencija pridobiva podatke tudi s tajnim sodelovanjem in posebnimi oblikami pridobivanja podatkov. Agencija lahko za opravljanje svojih nalog uporablja posebne oblike pridobivanja podatkov: spremljanje mednarodnih sistemov zvez, tajni nakup dokumentov in predmetov, tajno opazovanje in sledenje na odprtih ali javnih prostorih z uporabo tehničnih sredstev za dokumentiranje.

so v smislu servisiranja gospodarstva izjemno toge oziroma konzervativne. V kolikor se obveščevalna dejavnost iz javnih virov podpre še s kvalitetnimi informacijskimi analitičnimi orodji, se uporabi nekatere sodobne tehnologije mreženja in uvede določeno preverjanje podatkov še na terenu, smo vsekakor na poti, ko lahko pričakujemo uporabne rezultate v realnem času. Menimo, da bo delež obveščevalne dejavnosti iz javnih virov v obveščevalni dejavnosti vse večji in da se bo klasično pridobivanje podatkov s posegi v človekovo zasebnost omejilo res samo na tiste najbolj ključne tajne podatke, ki bodo potrebni le za potrebe nacionalne varnosti. Svoje mesto ima lahko tudi v kriminalistični obveščevalni dejavnosti, čeprav je obveščevalna dejavnost iz javnih virov na žalost zelo dostopna oziroma znana tudi organiziranemu kriminalu. Meško in Dobovšek (2007) ugotavljata, da je pri preučevanju organizirane kriminalitete treba razvijati nova orodja, ki temeljijo na upoštevanju teorij tveganja. Cilj je razvoj novih metod, ki bi omogočale odgovornim zaznavanje dejavnikov, ki vplivajo na razvoj organiziranega kriminala, saj imajo uradni podatki o organiziranem kriminalu kot tudi drugih zapletenih družbenih pojavih zelo omejeno vrednost (Meško s sodelavci, 2009: 62). OSINT bi v teh prizadevanjih lahko odigral določeno pozitivno in učinkovito vlogo.

Raziskava je pokazala, da kljub različnim omejitvam in slabšemu poznavanju tovrstne dejavnosti lahko pričakujemo pozitivne rezultate. Seveda pa so predhodne izkušnje v obveščevalni dejavnosti neprecenljiva dodana vrednost. To je morda tudi priložnost za nov začetek vseh tistih obveščevalnih izvedencev, ki jih največkrat po dolgoletnih izkušnjah tradicionalne službe enostavno brez razloga vržejo na cesto, njihovo znanje pa ima še vedno uporabno vrednost.

Posebej zanimivo je dejstvo, da so študentje kljub neizkušenosti izjemno hitro našli javne vire podatkov, ki bi potrdili oziroma ovrgli njihove, glede na eksperte analitike, preštevilne teze. Naslednja njihova ovira je bila ta, da so pridobljenih podatkov, zaradi neizkušenosti zaznavali bistveno manj sporočil, ki bi v sinergiji z drugimi podobnimi sporočili in zakonitostmi analitičnega procesa postali informacija z visoko napovedno močjo. Vedeti je namreč potrebno, da o informaciji ne moremo govoriti tako dolgo, dokler sporočilo ne vpliva, da bi povzročilo akcijo, kot so pomnjenje sporočila, povezovanje njegovega pomena z drugimi sporočili in novo nastale sinergije med njimi, ki spodbujajo nova razu-

mevanja, nova vedenja in vednosti ter znanja itd. (Podbregar, Mulej, Pečan, Podbregar, N., Ivanuša, 2010 v tisku). Na podlagi te ugotovitve in novo nastalih sinergij med obema skupinama se je začetna različnost med skupinama značilno zmanjševala, »zakaj bi bila sicer soodvisnost smiselna, če je ne razumemo tako, da se razlike medsebojno dopolnjujejo v celoto?« (Mulej in sod., 2007). To nevarnost odstranjuje prehod od multi- na interdisciplinarnost. Raziskava med obema skupinama z identičnim generalnim analitičnim vprašanjem je poskušala predstaviti novo »paradigmo« v znanstvenem razmišljanju; koncept sistema se lahko definira in razvija po različnih poteh, na različne načine, kot to zahteva predmet raziskave in reflektira v različnih pogledih osrednje ideje/predstave.« (Bertalanffy, 1979: 7).

Viri

- Bertalanffy, L. (1979). *General System Theory. Foundations, Development, Applications*. Revised Edition. New York, Sixth Printing. Braziller.
- Best, C. (2009). Report. Brussels, NATO Joint Research Centre.
- Best, L., Van der Goot, E., Blackner, K., Garcia, T., Horby, D. (2005). *Europa Media Monitor-System Description*. Brussels, EUR Report, 22173.
- Gill, P., Phythian, M. (2006). *How do they gather information? Intelligence in an insecure world*. Cambridge, Polity Press.
- Gill, P., Phythian, M. (2006). *What is intelligence? Intelligence in an insecure world*. Cambridge, Polity Press.
- Herman, M. (1999). *Intelligence power in peace and war*. Cambridge, The Royal Institute of International Affairs.
- McDowel, D. (2009). *Strategic Intelligence, a hand book for practitioners, managers and users*. Lanham, Maryland, Toronto, Playmont, The Scarecrow Press Inc.
- Meško, G., Dobovšek, B. (2007). Merjenje organizirane kriminalitete - omejitve in izzivi. V: Prezelj, I. (ur.). *Model celovitega ocenjevanja ogrožanja nacionalne varnosti Republike Slovenije*. Ljubljana: Ministrstvo za obrambo, Direktorat za obrambne zadeve, Sektor za civilno obrambo, str. 103-124.
- Meško, G., Mitar, M., Dobovšek, B. (2008). Opazovanje z udeležbo kot metoda družboslovnega raziskovanja in policijskega tajnega opazovanja – konceptualne razlike in navidezne podobnosti med kriminologijo in kriminalistiko. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, apr.-jun., letn. 59, št. 2, str. 114-124.

- Meško, G., Dobovšek, B., Kešetović, Ž. (2009). Measuring organized crime in Slovenia. Problems of Post-communism, Mar.-Apr., vol. 56, str. 58-62.
- Mulej, M., Kajzer, Š. (1998). Ethics of interdependence and law of requisite holism. V Rebernik, M., Mulej, M. (ur.). STIQUE 98. Proceedings of the 4th International Conference on Linking Systems of Thinking, 129-140. Maribor, Ekonomsko-poslovna fakulteta.
- Mulej, M., Čančer, V., Hrast, A., Jurše, K., Kajzer, Š., Knez-Riedl, J., Mulej, N., Potočan, V., Rosi, B., Uršič, D., Ženko, Z. (2007). The law of requisite holism and ethics of interdependence: basics of the dialectical system thinking (applied to innovation in catching-up countries. Maribor, Poslovno-ekonomska fakulteta.
- Podbregar, I. (2003). Trend razvoja slovenske obveščevalno-varnostne skupnosti po vstopu v EU in NATO. Maribor, Visoka policijsko-varnostna šola.
- Podbregar, I., Mulej, M., Pečan, S., Podbregar, N., Ivanuša, T. (V tisku). Informacije kot »bojna« podpora kriznemu odločanju, krizni komunikaciji in delovanju. Učbenik. Ljubljana, Demat d.o.o. CIP 001.102 005.931.11 ISBN 978-961-92700-1-1. 250506240
- Zakon o Slovenski Obveščevalno – Varnostni Službi. ZSOVA. Ur. l. RS, št. 81/06-UPB2).
- Naslov spletne strani: NATO Open Source Handbook, Intelligence Reader, and Intelligence Exploitation of the Internet, 2002 <https://www.eurosint.eu> z dne 13.4.2010.
- Naslov spletne strani: web:<http://www.dia.mil/college/pubs/pdf/8342.pdf> z dne 5.3.2010.

POLICISTI IN VARNOSTNIKI V PROCESU IZVAJANJA POLICIJSKE DEJAVNOSTI – MED TEKMOVANJEM, KONFLIKTOM, SODELOVANJEM IN PARTNERSTVOM¹

Andrej Sotlar

Povzetek

Avtor proučuje dejansko vlogo policije in zasebnega varovanja ter njihovih zaposlenih v sodobni družbi. Najprej predstavi prevladujoče teoretične pristope in poglede, ki se ukvarjajo s pojasnjevanjem vloge, ki ju imata policija in zasebno varovanje v družbi, s čimer opozori tudi na izvor legitimnosti obeh institucij. V nadaljevanju preide na konkretnjšo analizo delovanja policistov in varnostnikov ter njihovega medsebojnega sodelovanja, kjer se nasloni na izsledke empirične raziskave o medsebojnih odnosih policistov in varnostnikov. Pri tem ugotovi, da stereotipa, da so v Sloveniji odnosi med policisti in varnostniki konfliktni ali vsaj tekmovalni, rezultati raziskave ne potrjujejo. Oboji odnose namreč zaznavajo mnogo bolj spravljivo, in sicer kot sodelovanje, varnostniki včasih celo kot partnerstvo. Ker je njihovo delo dokaj natančno zakonsko definirano, se policisti največ ukvarjajo z nudenjem informacij državljanom in prijemanjem storilcev kaznivih dejanj, varnostniki pa bolj s splošnim nadzorovanjem – tehničnim in fizičnim varovanjem. Kljub vsemu obstajajo delovna področja, kjer policisti in varnostniki skupaj opravljajo naloge kot so: varovanje javnih prireditev, prevoz in varovanja denarja, prijetje storilcev kaznivih dejanj s strani varnostnikov in njihova predaja policiji, ukrepanje ob sprožitvi alarma (intervencije), izmenjava informacij o kriminaliteti, in celo nadzorstvo policije nad zasebnim varovanjem. Opravljanje omenjenih dejavnosti pa policiste in varnostnike prikaže v zelo različnih vlogah, in sicer kot nadzorovalce, varnostnike, preventivce, represivce, socialne delavce itd, kar pomeni, da je tudi slovensko policijsko-varnostno-nadzorstveno »sceno« moč pojasniti skozi že obstoječe teoretične koncepte, ki pojasnjujejo vlogo(e) policistov in varnostnikov sodobni družbi.

¹ Prispavek je nastal na osnovi doktorske disertacije, ki jo je avtor oktobra 2007 zagovarjal na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

I Uvod

Z razvojem različnih državnih, paradržavnih in zasebnih policijsko-varnostno-nadzorstvenih organizacij in z dejstvom, da policija že dolgo ni več edini »ponudnik« varnostnih storitev, se vse pogosteje zastavlja vprašanje, kakšne so možnosti medinstitucionalnega sodelovanja ter javno/državno-zasebnega partnerstva na področju zagotavljanja notranje varnosti, da bi imele sodobne družbe od tega čim več koristi. Zdi se, da je ključno vprašanje odnosov med najštevilčnejšimi pripadniki varnostnih organizacij – policisti in zasebni varnostniki, saj družbi ne more biti vseeno ali gre pri njihovi medosebni in medinstitucionalni neizbežni interakciji za vzorce konfliktnosti in tekmovalnosti na eni strani, ali pač sodelovanja in partnerstva na drugi strani. Odnosi so zanimivi tudi zato, ker gre pri policiji za namensko organizirano institucijo za zagotavljanje varnosti, reda in zakonitosti, medtem ko gre pri zasebnovarnostnih podjetjih v prvi vrsti za gospodarsko dejavnost, kateri, skladno z bistvom takšne dejavnosti, vodilo predstavlja dobiček, šele nato varnostna dejavnost. Ali pa je to le naš občutek? V članku bomo zato naprej pregledali najpogostejše teoretične pristope k pojasnjevanju vloge policije/policistov in zasebnega varovanja/varnostnikov v družbi. Tako bomo poizkušali pojasniti tudi izvor legitimnosti obeh organizacij/dejavnosti. Na koncu pa bomo, skozi analizo nekaterih empiričnih podatkov, poizkušali odkriti tudi kakšna je situacija v Sloveniji in odgovoriti na zastavljeno dilemo v naslovu članka, ki nakazuje na kompleksne odnose znotraj »razširjene policijske družine«, ki ne determinirajo samo vlog(e), ampak tudi medsebojnih percepcij policistov in varnostnikov. Že na tej točki je potrebno opozoriti, da je zaradi večplastne narave obeh poklicev, poklicnih skupin in njihovih organizacij, težko pričakovati uniformne in enoznačne odgovore.

2 Policija in policijska dejavnost

Policijo lahko na splošno opredelimo kot zelo kompleksno organizacijo, kot izvršni organ vlade (oblasti), ki je skladno z zakonskimi pooblastili zadolžen za zagotavljanje notranje varnosti v družbi, pri čemer lahko uporablja legitimna sredstva prisile ob striktnem upoštevanju etičnih in

profesionalnih načel pri opravljanju svoje funkcije (Masleša, 2001: 176). Takšna definicija ji daje primat znotraj notranjevarnostnega sistema sodobne družbe in v bistvu pomeni udejanjanje procesa, ki se je začel v 19. stoletju, ko je policija začela od vojske prevzemati vlogo čuvaja javnega reda, kar je vodilo v bolj ali manj striktno delitev dela, profesionalizacijo in specializacijo ter determiniralo nove družbene vloge obeh klasičnih represivnih institucij. Tako je bila vojski prepuščena skrb za zunanjo varnost, medtem ko se je policija v glavnem ukvarjala z notranjo varnostjo.

Glavni (zelo konkretni) nalogi policije sta postali (in sta še vedno) vzdrževanje javnega reda in omejevanje kriminala. Morda tudi v teh osnovnih nalogah policije leži nekaj krivde za to, da policija (z vedno prisotnimi izjemami seveda) ni bistveno spremenila svojega pristopa pri opravljanju dejavnosti že vse od ustanovitve metropolitanske policije v Londonu, ki nekako predstavlja mejnik v razvoju policije kot moderne organizacije. Predvsem gre tu za tradicionalno opravljanje policijskega dela, za katerega je značilna centralizirana, birokratizirana in paravojaška filozofija tako v smislu organizacijske strukture policije, kot tudi v smislu opravljanja policijskega dela.² Takšno delo je ponavadi represivno in retroaktivno, saj se ukvarja predvsem z dogodki, ki so se že zgodili in precej manj preventivno in proaktivno. Slednjo paradigmo predstavljajo nekateri modernejši pristopi v izvajanju policijskega dela, ki se usmerja v skupnost, kjer problemi nastajajo, in se policija odziva bolj na potrebe, želje in zahteve uporabnikov kot na ukaze vrha policijske organizacije ali celo politične oblasti. Predvsem gre tu za v skupnost usmerjeno policijsko delo ali na kratko policijsko delo v skupnosti³ in k reševanju problemov usmerjeno policijsko delo (Pagon, Lobnikar, 2004: 245-246).

² Haltiner (2000: 20 - 21) sicer opozarja prav na splošno notranjo organiziranost in način delovanja policije, ki naj bi potekalo "od spodaj navzgor" (ang. *bottom-up*), in kar bi naj jo najbolj razlikovalo od vojaške organizacije, ki je organizirana in deluje "od zgoraj navzdol" (ang. *top-down*).

³ V skupnost usmerjeno policijsko delo je hkrati »filozofija (način razmišljanja) in organizacijska strategija (način udejanjanja filozofije) z namenom skupnega reševanja problemov v skupnosti, ki se nanašajo na kriminaliteto, prepovedane droge, strah pred kriminaliteto, kršenje reda in vprašanja glede kakovosti življenja v soseski.« (Trojanowicz, 1990 v Meško, 2001: 285).

V povezavi s policijo kot organizacijskim pojmom se pojavlja tudi termin policijska dejavnost. Gre zagotovo za mnogo širši pojem, ki se ne ukvarja toliko (če sploh) s samo organizacijo, ampak v ospredje postavlja dejavnost, ki določeni organizaciji pripisuje policijsko naravo, čeprav je bila prvenstveno ustanovljena zaradi opravljanja drugih nalog. V resnici je policijska dejavnost (ang. *policing*) celo precej starejši pojem od pojma policija in je še pred nastankom moderne policije označeval precej široko socialno-politično funkcijo (in ne toliko formalno-pravno), ki se odvija v civilni družbi (in ne zgolj v okvirih državne pristojnosti) (Johnston, 1992: 4). V sodobnem času gre pri policijski dejavnosti za prepletanje s splošno nadzorovalno dejavnostjo, ki poteka malodane v vseh porah družbe, pri čemer gre lahko za zelo institucionalizirano državno in nedržavno nadzorstvo (Pečar, 1992) ali zgolj za oblike neformalnega nadzorovanja. Elemente policijske dejavnosti je zato moč najti ne samo v delovanju klasične policijske organizacije, ampak tudi v tožilstvu, carini, inšpekcijskih službah, obveščevalno-varnostnih službah, službah za izvrševanje kazenskih sankcij, komunalnih redarstvih in nenazadnje tudi v zasebnovarnostnih podjetjih in zasebni detektivski dejavnosti. Skupno točko takšne »hibridne policijske dejavnosti« je moč najti ne samo v splošnem nadzorstvenem procesu, ki ga omenjene organizacije in posamezniki nedvomno izvajajo, ampak tudi v njihovi skupni težnji po odkrivanju, preprečevanju in tudi sankcioniranju dejanj, ki so v nasprotju predvsem z zapisanimi (ustavnimi, zakonskimi) pa tudi nezapisanimi, a splošno sprejetimi družbenimi normami. Da bi bilo to njihovo početje sploh mogoče in uspešno, potrebujejo ustrezna pooblastila, ki so lahko zelo široka (kot je to v primeru policije, tožilstva, obveščevalno-varnostnih služb) ali zelo omejena (kot je to v primeru komunalnih redarstev, zasebnovarnostnih podjetij in detektivov).

Jones in Newburn (1998, v Crawford, 2003: 138-139) sta skozi postavitev petih temeljnih osi, okrog katerih se razporejajo različne oblike policijske dejavnosti, predstavila večdimenzionalno razumevanje policijske dejavnosti. Te osi so naslednje:

- funkcionalna os: gre za različne naloge, ki jih opravljajo različne »policijske« organizacije,
- pravna os: gre za naravo pooblastil, ki jih uživajo različne policijske organizacije,

- sektorska os: gre za razmerje med določenimi policijskimi organizacijami in državo oziroma tržiščem,
- geografska os: gre za razmerja med lokalnim, nacionalnim in internacionalnim vidikom organiziranosti in delovanja policijskih organizacij,
- prostorska/področna os: gre za naravo in obliko prostora/področja,⁴ kjer policijske organizacije delujejo (bivalno okolje, trgovsko, poslovno in industrijsko okolje, internetno okolje itd.).

Ko v omenjeni model razvrstimo ali skozi njega analiziramo državne, paradržavne in zasebne policijske organizacije, v resnici dobimo nekaj, kar lahko poimenujemo tudi »pluralistični model sodobne policijske dejavnosti«, ki prioriteto pozicijo države na policijsko-varnostnem področju nadomešča z nekakšno širšo »varnostno mrežo« (Ibidem).

Kar zadeva določitev (priznavanja) vloge, ki jo ima policija v družbi, avtorji dosegajo relativno visoko stopnjo soglasja, da se vloga policije razprostira na širokem polju nekje med vzdrževanjem reda, zagotavljanjem zakonitosti, socialno službo in vzdrževanjem določene politične oblasti. Nekaj teh pristopov je predstavljenih tudi v nadaljevanju.

2.1 Policija med vzdrževanjem reda in zakonitosti ter socialno službo

Johnston (1992: 188) ugotavlja, da so se skozi zgodovino proučevanja vloge policije v družbi razprave vrtele predvsem okrog treh ključnih vlog. Zelo pogosto avtorji policiji pripisujejo instrumentalno vlogo izvrševanja in uveljavljanja zakonodaje v družbi (Kinsey in drugi, 1986, v Johnston, 1992: 1988). Policija torej nastopa kot branik splošno sprejetih družbenih norm, kot telo, ki naj prepreči splošno družbeno anarhijo.

Temu nasprotni teoretični pristop obravnava policijo kot organizacijo, ki izvaja predvsem socialno službo (Punch, Naylor, 1973, v Johnston, 1992: 188). Skladno s tem pogledom je policija v družbi tudi/ali predvsem za to, da ljudem pomaga, ko se znajdejo v stiski, in sicer ne le takrat, ko

⁴ Tukaj ne gre za napačno uporabo sopomenk prostor in področje. Prostor je v tem kontekstu mišljen kot specifično območje oziroma okolje v katerem se lahko odvijajo različna področja policijskega dela.

so ogroženi s strani drugih ljudi, ampak kadarkoli potrebujejo pomoč ali informacijo. Policija jim je ob tem najbolj pri roki, saj kot ena redkih državnih institucij deluje neprekinjeno.

Spet drugi teoretiki (Wilson, 1986, v Johnston, 1992: 188) menijo, da je glavna vloga policije vzdrževanje in zagotavljanje reda v družbi, kar je nekoliko širše pojmovanje od prvega pogleda in z malo abstrahiranja lahko absorbira tudi drugi teoretični pogled, saj v sodobni družbi opažamo, kako se lahko omenjene vloge policije medsebojno prepletajo. Ali, kot pravi Reiner (1985): »Čeprav se lahko policija ukvarja z razreševanjem raznoraznih problemov (konfliktov), je njeno bistvo v posedovanju legitimne pravice, da jih, če ne gre drugače, razreši tudi z uporabo sile« (Johnston, 1992: 188).

2.2 Policija kot (a)politični instrument

Po drugi strani Heywood (1997) opozarja na (a)politično naravo policijske dejavnosti, ki jo je moč po njegovem opazovati skozi prizmo vsaj treh teoretičnih pristopov - liberalnega, konzervativnega in radikalnega.

Po liberalnem pristopu naj bi bila policija nevtralnno telo, ki skrbi za notranji red skozi varovanje individualnih pravic in svoboščin. Skladno s tem pristopom policija uživa visoko stopnjo družbene legitimnosti, ki temelji na predpostavki, da policijska dejavnost podpira družbeno stabilnost in osebno varnost. Policija se v glavnem ukvarja z zaščito državljanov pred drugimi državljani. Glede na to, da prvenstveno skrbi za zaščito državljanov in vladavino prava, skladno z liberalnim pogledom, policija torej nima nobene bistvene politične funkcije (Heywood, 1997: 372).

Konzervativni pogled poudarja, da je vloga policije predvsem "vzdrževanje državne oblasti in zagotavljanje, da je njena jurisdikcija razširjena nad celotno skupnost" (Ibidem). Skladno s tem pogledom deluje policija zgolj kot prisilna služba, ki nadzira družbene nemire in nered, kar jo determinira kot mehanizem politične kontrole.

Radikalni pristop gre še dlje od konzervativnega. Policija naj ne bi bila nič drugega kot »orodje zatiranja (pritiska), ki bolj deluje v interesu drža-

ve kot ljudi ter služi elitam in ne ljudskim množicam.« Po marksistični verziji radikalnega pristopa policija predvsem »brani lastnino in pomaga vzdrževati interese kapitalističnega razreda« (Heywood, 1997: 371 - 378).

Najbolje bi se bilo ravnati skladno z liberalnim pristopom k razumevanju vloge policije v družbi, vendar moramo pri tovrstnem ocenjevanju vedno upoštevati naravo političnega sistema, v okviru katerega policija deluje in legitimnost policije. Obe sta tudi neločljivo povezani z vprašanjem politične kulture točno določene družbe. Sicer pa je preveč idealistični pogled na odnos policije in politike v svojem referenčnem delu »*The Politics of the Police*« razgalil tudi Reiner (1992), opozarjajoč na neizbežno »političnost« takšnega telesa, kot je policija, in skušnjava po zlorabi policije v politične namene, kateri se uspe upreti le redko katera politična elita, ko pride na oblast.

Vsaj na tej točki bi morale biti zasebno varovanje v »prednosti« pred policijo, saj, kot bomo videli v nadaljevanju, ponavadi podleže »le« zasebnim interesom.

3 Zasebno varovanje in zasebnovarnostna dejavnost

Ko govorimo o varovanju, ki ga ne zagotavlja država, ampak je državljanom na voljo na osnovi pogodbenega razmerja, se pravi za plačilo, imamo najpogosteje opraviti s pojmi, kot so zasebno varstvo, zasebno varovanje, zasebnovarnostna podjetja, zasebnovarnostna industrija in podobno. Vsem omenjenim zasebnovarnostnim entitetam je skupno dejstvo, da bistvo njihovih definicij ne temelji toliko na samih posledicah njihove dejavnosti, se pravi varnosti, ampak predvsem na značilnostih dejavnikov, procesov in akterjev, ki varnost ustvarjajo ter tudi tistih, ki so te procese sprožili, se pravi naročnikov varnostnih storitev. Zato tukaj tudi lahko in moramo potegniti ločnico med zasebnim varstvom in zasebnim varovanjem.

S pojmom zasebno varstvo, ki je izmed omenjenih pojmov zagotovo najširši, razumemo dejavnosti zasebnovarnostnih podjetij, ki prodajajo

svoje storitve na trgu, nadalje varnostne službe, ki opravljajo takšne storitve za svoja lastna podjetja in ki te dejavnosti ne tržijo na trgu varnostnih storitev,⁵ zatem podjetja, ki ponujajo varnostno svetovanje, in nenazadnje - v zasebno varstvo štejemo tudi zasebne detektive, ki neposredno sicer ne opravljajo varnostne dejavnosti, ampak prek poizvedovalne dejavnosti in zbiranja informacij lahko naročniku pomagajo razrešiti (tudi) določen varnostni problem (npr., ko gre za pisce grozilnih pisem, izsiljevanje itd.).

Za našo razpravo je bistven predvsem tisti del zasebnega varstva, ki se nanaša na klasično zasebno varovanje, to je dejavnost podjetij, ki vzpostavijo pogodbeno razmerje z naročnikom (stranko) in za njega opravljajo eno ali več oblik varovanja, ki ga ne zagotavlja država. Zasebno varovanje (v tujini uporabljajo tudi izraz zasebnovarnostna industrija) je torej profitna gospodarska dejavnost, za katero je značilno, da jo opravljajo profesionalna zasebnovarnostna podjetja (in posamezniki) za naročnika, na osnovi pogodbenega razmerja. Vključuje varovanje oseb, premoženja in interesov ali javnega reda pred različnimi grožnjami, pri čemer se uporabljajo varnostno osebje, mehanično-tehnična, elektronska, komunikacijska, transportna in druga sredstva in naprave. (De Waard, 1999: 144-145; Cunningham in drugi, 1990: 123). Sem sodijo sicer tudi zgoraj omenjene notranje varnostne službe v podjetjih, kjer s svojo varnostno dejavnostjo soomogočajo ustvarjanje dobička v osnovni dejavnosti svojega podjetja (Timm, Christian, 1991: 3) in ki tokrat niso predmet proučevanja.

V tej skopi definiciji zasebnega varovanja se skrivajo številne dejavnosti, ki jih trg zasebnovarnostnih storitev nudi potencialnim uporabnikom, kot na primer (De Waard, 1999: 145):

- nadzor in varovanje premičnega in nepremičnega premoženja,
- varovanje premoženja in nadzor javnih avtocest,
- transport denarja in drugih vrednostnih pošiljk,
- varovanje oseb (varovanje VIP oseb z uporabo telesnih stražarjev ali t.i. bodyguardov),

⁵ Takšne varnostne službe imenujemo tudi »notranje ali »interne«. Na angleškem govornem območju tovrstno dejavnost imenujejo »*in-house security*« (hišno varovanje) (De Waard, 1999: 144) ali »*proprietary security firms*« (podjetja za varovanje lastnine), za razliko od »klasičnih«, to je »*contract security firms*« (pogodbena varnostna podjetja) (Timm, Christian, 1991: 241-242).

- varovanje v podjetjih in trgovinah,
- pristopna kontrola,
- varovanje letališč,
- varovanje javnih prireditev,
- upravljanje z zapori in nadzor zapornikov,
- varovanje parkirišč, vključno z velikimi nakupovalnimi centri,
- nadzor stanovanjskih zgradb oziroma četrti,
- kurirska služba,
- receptorska služba,
- upravljanje z alarmnimi napravami in sistemi,
- nadzor z video nadzornimi sistemi,
- naloge v okviru zaščite in reševanja,
- osnovni nadzor prometa,
- varnostno svetovanje itd.

V omenjenih raznoterih storitvah, ki jih je sodobna zasebnovarnostna industrija sposobna ponuditi najboljšemu plačniku (South, 1988), se verjetno napaja tudi del legitimnosti ali pravice do obstoja zasebnega varovanja v družbi, medtem ko se drugi del napaja v pozitivnih učinkih, ki jih zasebno varovanje (lahko) ima tudi za splošno varnost, se pravi tudi za vse tiste, ki niso nič »dodatno plačali.«

V nadaljevanju bomo skozi analizo najbolj pogostih teoretičnih pristopov, poizkušali osvetliti izvore legitimnosti zasebnega varovanja v družbi. Različne teoretične pristope smo sintetizirali v štiri sklope, in sicer pristope, ki v zasebnem varovanju vidijo predvsem instrument preprečevanja kriminalitete, pristope, ki zasebno varovanje vidijo kot obliko privatizacije policijske dejavnosti in novo obliko družbenega nadzorstva, teoretične pristope, ki v zasebnem varovanju vidijo predvsem priložnost in način za zmanjševanje stroškov države za policijsko dejavnost ter pristope, ki vidijo zasebno varovanje predvsem kot prikladno obliko oziroma način zaščite zasebne lastnine in prostora z vsemi razpoložljivimi sredstvi.

3.1 Zasebno varovanje v funkciji preprečevanja kriminalitete

Verjetno je ena najbolj razširjenih teorij o izvoru legitimnosti zasebnega varovanja tista, ki zasebno varovanje postavlja v kontekst najširših na-

porov družbe, da z določenimi ukrepi zajezi, če že ne prepreči nastanka in rasti kriminalitete. V tem smislu se preprečevanje kriminalitete (kriminalna prevencija) deli na tri temeljne oblike, in sicer primarno, sekundarno in terciarno prevencijo.

Pri primarni prevenciji gre za ugotavljanje dejavnikov v fizičnem in družbenem okolju, ki nudijo priložnosti ali spodbujajo kriminalno dejavnost in tistih, ki naj takšno dejavnost preprečijo oziroma omejijo. Med ukrepe, ki naj primarno preprečujejo kriminaliteto, sodijo npr. načrtovanje okolja,⁶ sosedske straže,⁷ socialna prevencija,⁸ dejavnost policije in pravosodnega sistema, zasebno varovanje ter izobraževanje o kriminaliteti in izvajanju kriminalne prevencije. Zanimivo je, da sta tukaj vlogi policije in zasebnega varovanja presenetljivo podobni – tako policijska organizacija kot zasebnovarnostna podjetja že s svojo vidnostjo, prisotnostjo v določeni lokalni skupnosti odvrčata možne storilce kaznivih dejanj ter tako ljudem dvigujeta občutek varnosti. Primarni preventivni ukrepi naj bi torej po eni strani odpravili pogoje za nastanek kriminalitete in po drugi strani pozitivno delovali na zmanjševanje občutka strahu pred kriminaliteto (Meško, 2002: 61-62).

Pri sekundarni prevenciji gre za to, da družba (preko svojih institucij) poizkuša napovedati potencialne storilce kaznivih dejanj oziroma potencialne varnostne probleme, ki nastanejo zaradi problematičnega

⁶ Tu gre predvsem za takšne arhitekturno-urbanistične ukrepe in posege v stanovanjske soseske, ki omogočajo boljši nadzor nad objekti, vhodi v zgradbe, večjo preglednost nad dogajanjem v soseski itd. (Meško, 2002: 61). Vse to naj bi na morebitnega storilca kaznivega dejanja delovalo odvrčalno, saj bi tvegala, da bo pri svojem dejanju prej zaloten in prijet. Povsem drugo pa je seveda vprašanje, ali ga ne bodo takšni ukrepi zgolj odvrnili od določene soseske in se bo zato še z večjo vnemo »posvetil« kakšni drugi, kjer niso bile uveljavljene tovrstne preventivne tehnike.

⁷ Tukaj ne gre za kakšne morebitne »vaške straže«, ki bi si jemale pristojnosti državnih nadzornih institucij (npr. policije), ampak za določeno obliko državljanskega samovarovanja in varnostnega samoorganiziranja, ki pomenita predvsem prevzem (večje) odgovornosti za varnost v soseskah, kar naj bi tudi delovalo odvrčalno na storilce protipravnih ravnanj. V nekaterih državah tako npr. poznajo t. i. »*Neighbourhood (Crime) Watch*«, »*Crime Stop*«, »*Citizen Patrol*«, »*Guardian Angels*« itd. (Pečar, 1991: 326-329).

⁸ Pri socialni prevenciji gre za dejavnosti, ki prispevajo k zmanjševanju nezaposlenosti, dvigu izobrazbene ravni prebivalstva, zmanjševanju revščine in drugih problemov, katerih odprava lahko pripomore k zmanjšanju kriminalitete in samega strahu pred njo (Meško, 2002: 61-62).

vedenja posameznikov in skupin ter na tej osnovi pravočasno ukrepa. To seveda ni enostavno in lahko opravilo, zato se tovrstna preprečevanja še najbolj »znajde« pri proučevanju t.i. preddelinkventnega ali odklonskega vedenja,⁹ ki naj bi posameznika vodilo v kriminalno kariero. Vzgojno-izobraževalne institucije (lahko) pomembno prispevajo k takšni preprečevanju, saj imajo po eni strani dober vpogled v situacijo, po drugi strani pa lahko mladostnikom nudijo ustrezno pomoč, ki je uspešna le ob sodelovanju družine in drugih družbenih institucij. Uspešneje gre sekundarni preprečevanju v tistem delu, kjer se dejansko manifestira skozi ukrepe, ki smo jih navedli v okviru primarne preprečevanja. Pomembna razlika med primarnimi in sekundarnimi ukrepi je v tem, da je pri prvih ves trud namenjen preprečevanju samih okoliščin, ki bi lahko vodile do nastanka kriminalitete, medtem ko so pri drugih takšne okoliščine že nastale, zato jih je potrebno razreševati, tudi z omenjenimi (primarnimi) ukrepi, ki se na ravni sekundarne preprečevanja dejansko prelevijo v t. i. situacijsko preprečevanje.

To pomeni, da skuša situacijska preprečevanja odkriti probleme na mikro ravni in jih obvladati z ukrepi, ki so tej mikro problematiki prilagojeni in zato najbolj ustrezni. Ponavadi gre za izboljšave bivalnega in življenjskega okolja, povečanje socialnih interakcij, poostreno nadzorstvo itd. (Meško, 2002: 62-63). V tej luči se zopet pojavita tako policija (še posebej v smislu v skupnost usmerjenega policijskega dela) kot zasebno varovanje, ki s svojo splošno nadzorstveno vlogo zavaruje dobrine, blago ali interese strank, ki so bile ali so potencialne žrtve kriminalnih dejanj (pri tem gre lahko tudi za določeno lokalno skupnost, ki najame usluge zasebnega varovanja!), pri tem pa se posredno doseže odvrtačni učinek tudi na druga območja in objekte v lokalni skupnosti, ne da bi bilo potrebno prebivalcem zato kaj dodatno plačati.

Pri terciarni preprečevanju gre za ukrepe zoper tiste osebe, ki so že storile kazniva dejanja, se pravi odkritim prestopnikom. Glavno breme to-

⁹ Sem sodijo npr. prekomerno uživanje alkohola, drog in druge odvisnosti, ki lahko posameznika kanalizirajo na kriminalno pot, saj so v neposredni ali posredni zvezi z nekaterimi oblikami prestopništva (Meško, 2002: 63). Pogosti so primeri premoženjskih kaznivih dejanj, ki jih predvsem odvisniki od drog storijo z namenom pridobitve nujno potrebnega denarja za nabavo mamil.

vrstnih preventivnih ukrepov nosijo še vedno državne institucije, kot so policija, pravosodni organi, zavodi za prestajanje zapornih kazni, socialne institucije itd. (Meško, 2002: 64). Z uvajanjem novih načinov kaznovanja in nadzorovanja delinkventov se v terciarno prevencijo vključujejo tudi nevladne organizacije in zasebnovarnostna podjetja, ki v nekaterih državah celo upravljajo z zapori (zasebni zapori) ali elektronsko nadzorujejo prestajanje zaporne kazni na domu ali ukrep prepreževanja.

3.2 Zasebno varovanje kot privatizacija policijske dejavnosti in (nova) oblika družbenega nadzorstva

Zasebno varovanje se je v zadnjih letih razvijalo zelo hitro in se celo začelo mednarodno povezovati. Začelo je prevzemati čedalje več in kompleksnejših nalog, tako da je njegov razvoj potekal tako v kvantitativnem, kot kvalitativnem smislu. K temu je veliko prispeval tudi hiter razvoj raznovrstne tehnologije za varovanje in nadzorovanje, hitremu uvajanju le-tega pa so bili mnogokrat v zasebnem sektorju precej bolj naklonjeni kot v državnem. Seveda je tu potrebno opozoriti na dejstvo, da je policija kot državna organizacija v marsičem bolj zakonsko omejena (sme početi samo tisto in uporabljati samo takšne metode in tehnike, ki so ji izrecno dovoljene), zato je tudi uvajanje novosti povezano z daljšimi postopki (normativno-pravnimi, preizkušnjami, usposabljanjem osebja itd.).

Toda glavni razlogi, da se je zasebno varovanje tako razširilo, da je do določene mere začelo prevzemati tudi klasične policijske naloge, tako rekoč privatizirati policijsko dejavnost in vstopati na področje javne varnosti, so bili vendarle globlji in predvsem strukturne narave. Poleg dejstva, da je policija očitno začela spreminjati prioritete na področju svojega dela in vse bolj zapostavljala »nepolicijske« naloge, je zgoraj opisani razvoj potekal predvsem zaradi globokih družbenih strukturnih sprememb praktično vse od konca druge svetovne vojne dalje. Najprej je hitra gospodarska rast in s tem povezan vsesplošen razvoj pripeljal do novih (in še posebej bolj disperziranih) oblik lastništva. Policija, ki sčasoma ni bila sposobna več varovati in zavarovati »vseh in vsakogar«, saj se ni povečevalo samo blagostanje, ampak tudi kriminal, je bila prisiljena pri svojem delu postaviti določene prioritete, katerih izvrševanje naj

bi predvsem omogočalo kriminalno prewencijo, kljub temu da je bilo kar nekaj »ne pravih policijskih opravil«, ki jih danes uvrščamo v primarno (in tudi situacijsko prewencijo), odstopljeno zasebnemu varovanju. Policije tako npr. ni več (toliko) zanimalo varovanje parkirišč, poslovnih stavb, javnih prireditel, mirujočega prometa itd., s tem pa je bil ustvarjen prostor za nastop zasebnovarnostnih podjetij (De Waard, 1999: 146).

Z vidika kriminalcev seveda niso bili zanimivi samo prej omenjeni na pol javni prostori in lastnina. Premoženska kriminaliteta se je drastično povečevala, saj se je tudi »odtujljivost« (ang. *stealability*) premoženja in vrednih stvari povečevala vzporedno s povečevanjem zasebne lastnine. Ljudje so se posledično začeli počutiti manj varne, vendar policija na tak razvoj ni bila sposobna ustrezno reagirati (Cohen, Felson, 1979, v De Waard, 1999: 146).

Zasebno varovanje je »domovinsko pravico« dobilo tudi zaradi dveh procesov. Prvi je strukturne in drugi politično-ekonomske narave. Z zmanjševanjem družbene kohezivnosti, uveljavljanjem liberalizma in individualizma na malodane vseh področjih družbenega življenja ter posledično zmanjševanjem socialno-nadzorne vloge tradicionalnih institucij, kot so cerkev, šola, soseska in družina, kar je vodilo v težji nadzor določenih družbenih skupin, je določeno vlogo ob policiji pridobilo tudi zasebno varovanje kot nova oblika družbenega nadzorstva.

Po drugi strani so bili politično-ekonomski razlogi tisti, ki so vodili posamezne vlade, ki so iskale učinkovitejše in cenejše načine zagotavljanja varnosti in zaščite, do (politične) odločitve, da tudi na tako občutljivem področju omejijo državni monopol, povabijo zasebna varnostna podjetja, povečajo konkurenčnost (Ibidem) in na nek način celo začnejo državno-zasebno partnerstvo na področju zagotavljanja varnosti. Na tej točki začne potekati razprava o stroških opravljanja policijske dejavnosti oziroma se pojavi vprašanje razmerja med vloženim denarjem in dejanskimi koristmi (*cost-benefit* analiza), ki jih določena družba ima, ko poizkuša tudi s pomočjo policijske dejavnosti regulirati določene družbene odnose in procese.

3.3 Zasebno varovanje kot način racionalizacije stroškov države za policijsko dejavnost

Zagovorniki prenosa določenih nalog in pooblastil iz policije na zasebnovarnostna podjetja kot enega izmed najmočnejših argumentov izpostavljajo pozitivne finančne učinke, ki jih omenjeni transfer prinaša državnemu proračunu. Pečar (2001) tako npr. omenja teorije o fiskalnem pritisku, ekonomsko teorijo o zasebnem varovanju in druge, ki vse po vrsti poudarjajo upadanje zmogljivosti države zaradi vse večjih stroškov za policijo, hkrati pa liberalizacijo in demokratizacijo družbenega in ekonomskega življenja, ki že po naravi stvari morata dopuščati zasebni pobudi ustrezen (pravni) prostor in gospodarsko pobudo tudi na področju varnosti. »Še toliko bolj, kolikor gre za zagotavljanje dobička, odpravljanje škode in prevzemanje odgovornosti, za katero državi ni več treba skrbeti.« (Pečar, 2001: 12). Z drugimi besedami, gre za ravnanje države, ki v želji po omejevanju naraščanja stroškov za policijo raje dopusti zasebnovarnostnim podjetjem, da si odrežejo večji kos pogače, zato tudi dovoli določeno stopnjo privatizacije nekaterih manj pomembnih policijskih nalog. V resnici zna biti tovrstna racionalizacija stroškov celo nekoliko zavajajoča, saj država v resnici morda zgolj upočasni rast stroškov, ki jih mora namenjati za zagotavljanje varnosti, medtem ko policija zaradi zmanjšanja obsega določenih nalog v resnici ne dobi nič manj denarja, le odgovornost se ji lahko celo zmanjša. Po drugi strani je tovrstna racionalizacija vprašljiva tudi z zornega kota državljanov, saj jim država prepušča (omogoča) zagotavljanje varnosti na osnovi pogodbenega odnosa z zasebnovarnostnimi podjetji in jim v resnici s tem celo zožuje njihove »varnostne pravice«, za katere uveljavljanje je bila nekoč odgovorna policija.

Država se na tak način izogne tudi (pretiranim) stroškom in obremenitvam, ki nastanejo zaradi potrebe po varovanju npr. določenih podjetij in prireditvev, ki so izrazito dobičkonosno naravnane in zaradi varovanja katerih je morala policija še do včeraj izdvajati velik del svojih kadrovskih in materialnih kapacitet, medtem ko pravega računa naročniku storitev nikdar ni mogla v popolnosti izstaviti. V tem primeru z vidika racionalizacije stroškov sedaj velja logika, da tisti, ki z določeno dejavnostjo, ki lahko predstavlja tudi določeno stopnjo varnostnega tve-

ganja (npr. zaradi velikega števila ljudi na prireditvi ali zaradi specifične dejavnosti, kjer obstaja povečano varnostno tveganje) največ zasluži, tudi prevzame odgovornost za varnost, vključno s stroški. Policija mu je tu lahko sicer v pomoč, ker je še vedno odgovorna za javno varnost in preprečevanje kriminala, toda organizator dejavnosti nase prevzema večji del odgovornosti za varnost, ob tem da ima vse možnosti za ustrezen denar (ki ga lahko nenazadnje vračuna v svoje stroške, ki jih plača končni potrošnik) najeti strokovno pomoč v obliki zasebnovarnostnega podjetja. V tem smislu je moč zasebnovarnostne storitve razumeti tudi kot enega izmed možnih načinov upravljanja s tveganji, torej kot nekaj, kar lahko njihovemu uporabniku (dodatno) zavaruje dobiček, ker odvrta nevarnosti ali vsaj zmanjšuje neposredno škodo, če že odvrta samo ni bilo uspešno.

3.4 Varovanje zasebne lastnine kot (dodatni) izvor legitimnosti zasebnega varovanja

Zasebna lastnina je v večini sodobnih družb deležna posebne pozornosti, skrbi in (celo ustavne) zaščite. Zato ne presenečajo tisti pogledi, ki dajejo lastnikom zasebne lastnine ali tistim, ki jo varujejo malodane proste roke pri izbiri oblik in načinov njene zaščite, varovanja ali celo obrambe. Shearing in drugi (1985) so v svoji raziskavi celo v Kanadi, ki glede uporabe fizičnega in oboroženega nasilja ni ravno najbolj problematična zahodna država, ugotovili, da javnosti kaj hitro popustijo moralni zadržki in pomisleki, ko gre za vprašanje zaščite zasebne lastnine. Tako so se namreč udeleženci raziskave relativno hitro odločili v korist uporabe fizične sile ali celo orožja proti vsiljivcem, v kolikor bi bila ogrožena zasebna lastnina ali zasebni prostor, čeprav so bili precej bolj zadržani, ko je šlo za varovanje kvazi javnih prostorov (npr. nakupovalnih središč, športnih prizorišč itd.) in je šlo za podobno ukrepanje (izvajanje najostrejših pooblastil in ukrepov) zasebnih varnostnikov, ki takšna območja ponavadi varujejo.

Na tej točki med državami tudi najpogosteje prihaja do razlik v zakonski ureditvi polja dejavnosti zasebnovarnostnih podjetij na eni strani, ter pooblastil, pravic in obveznosti zasebnovarnostnega osebja na drugi strani. Toda tisto, kar nam takšna percepcija zasebnega varovanja pove, ima

globlji in bolj daljnosežen pomen, kot bi mislili na prvi pogled. Pove nam, da javnost in posameznike (lastnike premoženja) pravzaprav ne zanima preveč, kakšne so zakonske omejitve početja zasebnega varovanja, ampak nad vse postavljajo zasebni interes – biti varen, zaščiten, zavarovan.

4 Vloga policistov in varnostnikov v Sloveniji skozi prizmo kvantitativnega in kvalitativnega raziskovanja

4.1 Metodologija in vzorec

V kolikor predstavljene teoretične pristope in poglede soočimo z dejansko situacijo v Sloveniji, ugotovimo, da sicer obstoji normativno-pravni okvir delovanja tako policije kot zasebnega varovanja, da pa samo na njegovi osnovi ne moremo sklepati katera je glavna vloga, ki jo imata policija in zasebno varovanje v slovenski družbi, ali drugače, na osnovi katere dejavnosti si zagotavljata največji delež družbene legitimnosti.

Vsaj deloma si lahko pomagamo z nekaterimi empiričnimi podatki. V osmih največjih policijskih upravah v Sloveniji (Celje, Koper, Kranj, Ljubljana, Maribor, Murska Sobota, Nova Gorica, in Novo mesto) smo v času med marcem in julijem 2006 anketirali 487 policistov 13-ih policijskih postaj s splošnim delovnim področjem (vključno s pomočniki in komandirji), ki imajo med vsemi policisti najpogostejše stike z zasebnimi varnostniki in zasebnovarnostnimi podjetji. Poleg tega smo anketirali 369 varnostnikov (vključno z nekaterimi ostalimi zasebnovarnostnimi poklici in najnižjim menedžmentom) sedmih zasebnovarnostnih podjetij, ki sodijo med deset največjih v RS in ob tem posedujejo licence za tiste oblike varovanja, pri katerih se varnostniki najpogosteje srečujejo s policisti (varovanje premoženja, varovanje javnih prireditev).

Z anketiranjem smo pridobili podatke o:

- pogostosti opravljanja določene dejavnosti,
- medsebojnih odnosih med policisti in zasebnimi varnostniki ter med policijo in zasebnovarnostnimi podjetji ter
- razvoju odnosov med policijo in zasebnim varovanjem v prihodnosti.

Poleg tega smo poizkušali ugotoviti, katera so tista področja in ravni sodelovanja, kjer policisti niso zgolj pokrovitelji varnostnikom, ampak sodelovanje poteka na relativno enakopravni osnovi. Johnston (1992) na primer omenja kar nekaj možnih oblik oziroma področij sodelovanja med policijo in zasebnim varovanjem, nekakšno »policijsko delitev dela«, ki je značilna predvsem za nekatere zahodne države, in sicer:

- medosebne stike med policisti in zasebnimi varnostniki,
- skupne operacije,
- izmenjavo uslug,
- dodeljevanje posebnih pooblastil,
- najemanje zasebnovarnostnega osebja s strani javnih organizacij in
- nove organizacijske oblike (kvazi-javne organizacije).

Da bi ta področja/naloge/ravni (so)delovanja med policijo in zasebnim varovanjem identificirali tudi v Sloveniji, smo opravili intervjuje s sedmimi direktorji že omenjenih policijskih uprav in vodjo sektorja uniformirane policije policijske uprave, ter predstavnikom sektorja splošne policije iz uprave uniformirane policije GPU, ki pokriva področje zasebnega varovanja (»policijski šefi«) ter s sedmimi direktorji/lastniki/pomočniki direktorjev zasebnovarnostnih podjetij¹⁰ in s sekretarjem Zbornice RS za zasebno varovanje (»varnostni menedžerji«).

4.2 Rezultati

4.2.1 Pogostost opravljanja določenih dejavnosti policistov in varnostnikov

Kar zadeva prvi vsebinski sklop so rezultati factorske analize pokazali (glej tabelo 1), da lahko dejavnosti policistov in varnostnikov razdelimo v dve skupini dejavnosti, in sicer »splošno nadzorstvo« (opazovanje in nadzorovanje) ter »specifična področja dela« (nudenje prve pomoči žrtvam KD, skrb za žrtve KD, nudenje prve pomoči prebivalcem, sodelovanje s prebivalci v lokalni skupnosti, odkrivanje in prijemanje storilcev KD ter nudenje informacij prebivalcem). Kot je razvidno iz tabele 2, obstajajo pri vseh področjih dela statistično pomembne razlike med policisti in

¹⁰ Eden izmed direktorjev je bil hkrati tudi predsednik Zbornice RS za zasebno varovanje.

varnostniki. Medtem ko prvi ocenjujejo, da se v službi največ ukvarjajo z nudenjem informacij prebivalcem, zatem z odkrivanjem in prijemanjem storilcev kaznivih dejanj, sodelovanjem s prebivalci v lokalni skupnosti in opazovanjem, so varnostniki ocenili, da se največ ukvarjajo s fizičnim in tehničnim varovanjem ter opazovanjem in manj z nudenjem informacij prebivalcem, medtem ko je odkrivanje in prijemanje storilcev kaznivih dejanj šele na četrtem mestu. Vsa ostala področja delovanja so očitno toliko specifično policijska, da na njih varnostniki zaidejo le bolj poredko.

Tabela 1: Pogostost opravljanja naštetih dejavnosti policistov in varnostnikov

Trditve (1-5)*	Lastna vrednost	Aritm. sredina
F1- Specifična področja dela (38.62% pojasnjene variance, $\alpha = 0.74$)		
Nudenje prve pomoči žrtvam KD	0.829	2.08
Skrb za žrtve kaznivih dejanj	0.822	2.16
Nudenje prve pomoči prebivalcem	0.757	2.19
Sodelovanje s prebivalci v lokalni skupnosti	0.696	2.63
Odkrivanje in prijemanje storilcev KD	0.583	2.81
Nudenje informacij prebivalcem	0.472	3.29
F2- Splošno nadzorstvo (11.58% pojasnjene variance, $\alpha = 0.72$)		
Opazovanje	0.730	3.39
Nadzorovanje (fizično tehnično)	0.652	3.20

Koeficient ustreznosti vzorčenja (KMO) znaša 0.79. Cronbachov alfa koeficient zanesljivosti na lestvicah znaša več kot 0.72. *1 pomeni »tega ne počnem nikdar« in 5 »to počnem vsak dan«

Tabela 2: Pogostost opravljanja naštetih dejavnosti - primerjava med skupinama

Dejavnost/skupina	policisti (n= 487)	varnostniki (n= 369)	F
F1- Specifična področja dela			
Nudenje prve pomoči žrtvam KD	2.58/1.19	1.40/0.74	273.68***
Skrb za žrtve kaznivih dejanj	2.69/1.26	1.46/0.83	257.89***
Nudenje prve pomoči prebivalcem	2.68/1.19	1.53/0.81	250.91***
Sodelovanje s prebivalci v lokalni skupnosti	3.15/1.29	1.93/1.12	207.55***
Odkrivanje in prijemanje storilcev KD	3.37/1.23	2.04/1.12	263.34***
Nudenje informacij prebivalcem	3.63/1.14	2.82/1.53	77.42***
F2- Nadzorstvo			
Opazovanje	3.02/1.42	3.89/1.41	78.91***
Nadzorovanje (fizično, tehnično)	2.61/1.32	3.97/1.40	211.07***

Opomba: Za vsako postavko sta na voljo dva podatka: aritmetična sredina in standardni odklon. Zvezdica označuje raven statistično pomembne razlike (* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.00$). Uporabljena je bila petstopenjska lestvica, pri čemer 1 pomeni, da te dejavnosti ne opravljajo nikdar in 5, da to dejavnost opravljajo vsak dan.

4.2.2 Odnosi med policisti in varnostniki ter policijo in zasebnovarnostnimi podjetji

Kar zadeva drugi vsebinski sklop so rezultati faktorске analize pokazali (glej tabelo 3), da lahko razlikujemo med »individualnimi« in »institucionalnimi« odnosi med zasebnim varovanjem in policijo. Prvi zajemajo vprašanja stikov in stike same med posameznimi predstavniki obeh poklicnih skupin, drugi pa prav takšne odnose med institucijami, katerim le-ti pripadajo.

Policisti in varnostniki se popolnoma strinjajo samo v enem (glej tabelo 4), in sicer da bi višja profesionalnost varnostnikov izboljšala odnose med enimi in drugimi. Blizu so si tudi glede ocene o tem, da bi zasebnovarnostna podjetja sama lahko naredila več za boljše medinstitucionalne odnose, čeprav po drugi strani ne trdijo, da so odnosi med njimi konfliktni. Pri vseh ostalih trditvah opazimo, da prihaja do izrazitih statistično pomembnih razlik. Tako so varnostniki bolj prepričani, da pri zagotavljanju varnosti sodelujejo s policisti, bolj verjamejo, da so policisti in varnostniki partnerji in na splošno pomembneje ocenjujejo medsebojni odnos kot dober. Varnostniki so tudi mnogo bolj kot policisti prepričani, da je policija tista, ki bi lahko naredila več za boljše odnose z zasebnovarnostnimi podjetji.

Tabela 3: Delovni odnosi med policisti in zasebnimi varnostniki ter policijo in zasebnovarnostnimi podjetji

Trditve (1-7)*	Lastna vrednost	Aritm. sredina
Fr- Medosebni odnosi (28.65% pojasnjene variance, $\alpha=0.72$)		
Policisti in varnostniki sodelujejo pri zagotavljanju varnosti.	0.811	4.61
Odnos med policisti in zasebnimi varnostniki je dober.	0.801	4.21
Policisti in varnostniki so partnerji pri zagotavljanju varnosti.	0.796	4.23
Izobraževanje varnostnikov, ki ga je predpisala država, bo dolgoročno izboljšalo predstave policistov o zasebnih varnostnikih.	0.614	4.37
Odnosi med policisti in varnostniki so konfliktni.	-0.542	2.85

F2- Institucionalni odnosi (11.82% pojasnjene variance, $\alpha=0.67$)

Zasebnovarnostna podjetja bi lahko naredila več za zagotavljanje boljših medsebojnih odnosov med zasebnovarnostnimi podjetji in policijo.	0.655	2.16
Policija bi lahko naredila več za zagotavljanje boljših medsebojnih odnosov med policijo in zasebnovarnostnimi podjetji.	0.549	4.41
Višja profesionalnost varnostnikov bi izboljšala odnose med policisti in zasebnimi varnostniki.	0.415	4.26

Koeficient ustreznosti vzorčenja (KMO) znaša 0.76. Cronbachov alfa koeficient zanesljivosti znaša na vseh lestvicah več kot 0.67. *1 pomeni »se sploh ne strinjam« in 7 »popolnoma se strinjam«

Tabela 4: Delovni odnosi – primerjava med skupinama

Trditve/skupina	policisti (n=487)	varnostniki (n=369)	F
F1- Medosebni odnosi			
Policisti in varnostniki sodelujejo pri zagotavljanju varnosti.	4.22/1.62	5.14/1.88	59.01***
Odnosi med policisti in varnostniki so konfliktni.	2.98/2.50	2.66/1.78	7.59**
Policisti in varnostniki so partnerji pri zagotavljanju varnosti.	3.82/1.68	4.77/2.08	55.23***
Izobraževanje varnostnikov, ki ga je predpisala država, bo dolgoročno izboljšalo predstave policistov o zasebnih varnostnikih.	4.16/1.59	4.65/1.97	16.28***
Odnos med policisti in zasebnimi varnostniki je dober.	3.92/1.46	4.59/1.91	33.71***
F2- Institucionalni odnosi			
Zasebnovarnostna podjetja bi lahko naredila več za zagotavljanje boljših medsebojnih odnosov med zasebnovarnostnimi podjetji in policijo.	4.82/1.53	4.94/1.81	1.17*
Policija bi lahko naredila več za zagotavljanje boljših medsebojnih odnosov med policijo in zasebnovarnostnimi podjetji.	3.78/1.73	5.25/1.76	48.55***
Višja profesionalnost varnostnikov bi izboljšala odnose med policisti in zasebnimi varnostniki.	5.28/1.46	5.23/1.73	0.25

Opomba: Za vsako postavko sta na voljo dva podatka: aritmetična sredina in standardni odklon. Zvezdica označuje raven statistično pomembne razlike (* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.00$). Uporabljena je bila sedemstopenjska lestvica, pri čemer 1 pomeni, da se respondenti s trditvijo 'sploh ne strinjajo', 7 pa, da se s trditvijo 'popolnoma strinjajo'.

Kar zadeva same vzorce odnosov med varnostniki in policisti, faktorska analiza (glej tabelo 5) izloči dve paradigmi vzorcev, in sicer »partnerstvo-sodelovanje« ter »konflikt-tekmovanje«. Pri tem lahko ugotovimo, da imajo policisti in varnostniki kar različne poglede na vzorce odnosov, ki trenutno vladajo med policijo in zasebnovarnostnimi podjetji (glej tabelo 6). Še najbliže so si, ko trdijo (še zlasti varnostniki), da odnosi med policijo in zasebnovarnostnimi podjetji niso tekmovalni. Varnostniki se tudi bolj nagibajo k temu, da bi odnose ocenili za partnerske, saj menijo, da med policijo in zasebnovarnostnimi podjetji poteka predvsem sodelovanje, ne pa konfliktni odnosi. Slednjemu pritrjujejo tudi policisti, čeprav pri obeh trditvah opazimo pomembne statistične razlike. Po mnenju anketirancev med policijo in zasebnovarnostnimi podjetji torej obstaja sodelovanje, morda celo partnerstvo in nikakor ne tekmovanje ali konflikt. Simptomatično pri tem je, da varnostniki vidijo stvari bolj pozitivno in v lepši luči, kot je to slučaj s policisti, ki so, predvsem ko gre za morebitno partnerstvo, precej zadržani. Prav tako niso ravno redki med policisti, ki vidijo tudi določene konfliktno odnose.

Tabela 5: Vzorcev odnosov med policijo in zasebnovarnostnimi podjetji

Trditve (1-7)*	Lastna vrednost	Aritm. sredina
F1- Partnerstvo – sodelovanje (39.36% pojasnjene variance, $\alpha=0.82$)		
Odnosi med policijo in zasebnovarnostnimi podjetji so partnerski.	0.866	3.68
Med policijo in zasebnovarnostnimi podjetji poteka sodelovanje.	0.786	4.24
F2- Konflikt - tekmovanje (14.59% pojasnjene variance, $\alpha=0.78$)		
Odnosi med policijo in zasebnovarnostnimi podjetji so konfliktni.	0.870	2.91
Odnosi med policijo in zasebnovarnostnimi podjetji so tekmovalni.	0.568	2.38

Koeficient ustreznosti vzorčenja, KMO znaša 0.62. Cronbachov alfa koeficient zanesljivosti znaša na vseh lestvicah več kot 0.78. *1 pomeni »sploh se ne strinjam« in 7 »popolnoma se strinjam«

Tabela 6: Vzorci odnosov med policijo in zasebnovarnostnimi podjetji – primerjava med skupinama

Institucija/skupina	policisti (n=487)	varnostniki (n=369)	F
F1- Partnerstvo – sodelovanje			
Odnosi med policijo in zasebnovarnostnimi podjetji so partnerski.	3.43/1.34	4.01/1.94	26.56**
Med policijo in zasebnovarnostnimi podjetji poteka sodelovanje.	3.96/1.33	4.62/1.87	36.47***
F2- Konflikt - tekmovanje			
Odnosi med policijo in zasebnovarnostnimi podjetji so konfliktni.	3.09/1.41	2.68/1.83	14.02***
Odnosi med policijo in zasebnovarnostnimi podjetji so tekmovalni.	2.48/1.37	2.25/1.59	5.38*

Opomba: Za vsako postavko sta na voljo dva podatka: aritmetična sredina in standardni odklon. Zvezdica označuje raven statistično pomembne razlike (* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.00$). Uporabljena je bila sedemstopenjska lestvica, pri čemer 1 pomeni, da se respondenti s trditvijo 'sploh ne strinjajo', 7 pa, da se s trditvijo 'popolnoma strinjajo'.

4.2.3 Razvoj odnosov med policijo in zasebnim varovanjem v prihodnosti

Kar zadeva tretji sklop je faktorjska analiza (glej tabelo 7) deset trditev glede vloge policije in zasebnega varovanja v prihodnosti razdelila v dva faktorja, in sicer v »povečano vlogo zasebnega varovanja« in v »prepletajočo vlogo policije in zasebnega varovanja«.

Policisti in varnostniki so si enaki v svoji skepsi (glej tabelo 8), da bo v prihodnosti zasebno varovanje upravljalo z zapori in zaporniki in tudi glede vprašanja, ali bi nemara kaj takega bilo potrebno dovoliti. Pri vseh ostalih trditvah se pojavljajo statistično pomembne razlike. Tako na primer varnostniki ne verjamejo, da se bodo v prihodnosti policisti v svojem prostem času ukvarjali z zasebnim varovanjem, niti se ne strinjajo, da bi kaj takega dovolili. Policisti so slednjemu logično bolj naklonjeni. Visoki aritmetični sredini pričata, da sta obe skupini prepričani, še posebej pa varnostniki, da bo zasebno varovanje postalo vse bolj pomemben dejavnik nadzora v družbi. Varnostniki tudi menijo, da bo v prihodnosti prevladalo skupno delo policije in zasebnega varovanja, policisti pa so glede tega precej neodločeni. Policisti po drugi strani (za

razliko od varnostnikov) niso navdušeni nad možnostjo, da bi zasebno varovanje v prihodnosti lahko uporabljalo več sredstev fizične prisile, podobno kot policija (npr. razpršilec, palico, službenega psa, službenega konja). Hkrati pa tudi niso že vnaprej proti možnosti, da bi v prihodnosti dovolili, da bi zasebno varovanje opravljalo naloge mestnih redarstev, za kar se, zanimivo, tudi sami varnostniki pretirano niti ne zavzemajo.

Tabela 7: Pogledi policistov in varnostnikov na razvoj odnosov med policijo in zasebnim varovanjem v prihodnosti

Trditve (1-7)*	Lastna vrednost	Aritm. sredina
F1- Povečana vloga zasebnega varovanja (25.79% pojasnjene variance, $\alpha=0.75$)		
Zasebno varovanje bo v prihodnosti lahko uporabljalo več sredstev fizične prisile, podobno kot policija (razpršilec, palica, službeni pes, službeni konj).	0.740	3.82
V prihodnosti bi bilo potrebno dovoliti, da bi zasebno varovanje uporabljalo več sredstev fizične prisile, podobno kot policija (razpršilec, palica, službeni pes, službeni konj).	0.726	3.68
V prihodnosti bo prevladovalo skupno delo policije in zasebnega varovanja.	0.605	4.36
Zasebno varovanje bo postalo vse bolj pomemben dejavnik nadzovanja v družbi.	0.516	5.40
V prihodnosti bi bilo potrebno dovoliti, da bi zasebno varovanje opravljalo naloge mestnih redarstev (npr. urejanje mirujočega prometa).	0.457	3.85
Zasebno varovanje bo v prihodnosti opravljalo naloge mestnih redarstev (npr. urejanje mirujočega prometa).	0.439	3.80
F2- Prepletajoča vloga policije in ZV (12.16% pojasnjene variance, $\alpha=0.75$)		
V prihodnosti se bodo policisti v svojem prostem času lahko ukvarjali z zasebnim varovanjem.	0.798	3.30
V prihodnosti bi bilo potrebno dovoliti policistom, da se v svojem prostem času ukvarjajo z zasebnim varovanjem.	0.778	3.51
Zasebno varovanje bo v prihodnosti upravljalo z zapori in zaporniki (npr. upravljanje zaporov, elektronsko nadzorovanje kaznjencev, nadzor pogojno izpuščenih).	0.501	3.27
V prihodnosti bi bilo potrebno dovoliti, da bi zasebno varovanje upravljalo z zapori in zaporniki (npr. upravljanje zaporov, elektronsko nadzorovanje kaznjencev, nadzorovanje pogojno izpuščenih).	0.481	3.21

Koeficient ustreznosti vzorčenja, KMO znaša 0.68. Cronbachov alfa koeficient zanesljivosti znaša na lestvicah 0.75. *I pomeni »sploh se ne strinjam« in 7 »popolnoma se strinjam«

Tabela 8: Razvoj odnosov med policijo in zasebnim varovanjem v prihodnosti – primerjava med skupinama

Trditve/skupina	policisti (n=487)	varnostniki (n=369)	F
F1- Povečana vloga zasebnega varovanja			
Zasebno varovanje bo v prihodnosti lahko uporabljalo več sredstev fizične prisile, podobno kot policija (npr. razpršilec, palica, službeni pes, službeni konj).	3.27/1.86	4.55/2.15	85.20***
V prihodnosti bi bilo potrebno dovoliti, da bi zasebno varovanje uporabljalo več sredstev fizične prisile, podobno kot policija (npr. razpršilec, palica, službeni pes, službeni konj).	3.25/1.8	4.67/2.13	105.86***
V prihodnosti bo prevladovalo skupno delo policije in zasebnega varovanja.	3.86/1.66	5.02/1.78	95.57***
Zasebno varovanje bo postalo vse bolj pomemben dejavnik nadzovanja v družbi.	5.09/1.56	5.80/1.52	44.62***
V prihodnosti bi bilo potrebno dovoliti, da bi zasebno varovanje opravljalo naloge mestnih redarstev (npr. urejanje mirujočega prometa).	3.66/2.17	4.09/2.27	7.86**
Zasebno varovanje bo v prihodnosti opravljalo naloge mestnih redarstev (npr. urejanje mirujočega prometa).	3.61/2.12	4.06/2.19	9.23**
F2- Prepletajoča vloga policije in ZV			
V prihodnosti se bodo policisti v svojem prostem času lahko ukvarjali z zasebnim varovanjem.	3.73/2.17	2.72/2.14	45.72***
V prihodnosti bi bilo potrebno dovoliti policistom, da se v svojem prostem času ukvarjajo z zasebnim varovanjem.	4.18/2.22	2.63/2.14	104.13***
Zasebno varovanje bo v prihodnosti upravljalo z zapori in zaporniki (npr. upravljanje zaporov, elektronsko nadzorovanje kaznjencev, nadzor pogojno izpuščenih).	3.23/1.97	3.32/2.17	0.40
V prihodnosti bi bilo potrebno dovoliti, da bi zasebno varovanje upravljalo z zapori in zaporniki (npr. upravljanje zaporov, elektronsko nadzorovanje kaznjencev, nadzorovanje pogojno izpuščenih).	3.11/1.97	3.33/2.2	2.36

Opomba: Za vsako postavko sta na voljo dva podatka: aritmetična sredina in standardni odklon. Zvezdica označuje raven statistično pomembne razlike (*p<0.05, **p<0.01, ***p<0.00). Uporabljena je bila sedemstopenjska lestvica, pri čemer I pomeni, da se respondenti s trditvijo 'sploh ne strinjajo', 7 pa, da se s trditvijo 'popolnoma strinjajo'.

4.2.4 Področja/naloge/ravni sodelovanja med policijo in zasebnim varovanjem

Glede področij dela, na katerih policija/policisti in zasebnovarnostna podjetja/varnostniki najpogosteje sodelujejo, se intervjuvani policijski šefi in varnostni menedžerji strinjajo, da gre predvsem za naslednja:

- skupno varovanje javnih prireditev (npr. nogometnih tekem, drugih športnih prireditev, koncertov, sejmov),
- prevoz in varovanja denarja,
- prijetje storilcev KD s strani varnostnikov in njihova predaja policiji,
- ukrepanje ob sprožitvi alarma (intervencije),
- izmenjava informacij o kriminaliteti itd.

Primeri tipičnih odgovorov:

»Za nas so to v prvi vrsti varovanja nogometnih tekem, ker jih je pač veliko in tam na vseh teh obravnavah za izdajo dovoljenja in kasneje pri pripravi načrtov varovanja tekem. Potem smučarske prireditve, festival, kjer je varnostno podjetje odgovorno za varnost in takrat dostikrat koristimo tehniko obojih. Dosti je tudi sodelovanja pri samih prijetjih in tudi pri reševanju zapletov v kriminalnih žariščih (prek varnostnega sosveta).«

(Moški, 43 let, magister znanosti, direktor policijske uprave)

»Najpogosteje sodelujemo pri varovanju javnih prireditev, pri razreševanju kaznivih dejanj v podjetjih in drugje, sodelujemo s kriminalistično policijo v bolj kompliciranih zadevah, kjer lahko pomagamo, kar nekajkrat smo pomagali s tehniko, ki jo imamo na razpolago. Tu so sodelovanja najbolj konkretna in najboljša.«

(Moški, 56 let, univerzitetna izobrazba, direktor zasebnovarnostnega podjetja in predsednik ZRSZV)

»Sodelovanja je veliko pri prevozu denarnih vrednosti, kjer so zasebnovarnostna podjetja že po pravilniku zavezana, da obveščajo policijo o prevozih najbolj rizičnih pošiljk. Sodelovanje ob obveščanju o alarmih, ki jih imajo. To poteka dnevno, da se tudi policija odzove z intervencijo v primeru česa sumljivega. Veliko primerov je, ko varnostniki primejo storilca kaznivega dejanja in ga predajo policiji.«

(Moški, 38 let, magister znanosti, vodja sektorja uniformirane policije policijske uprave)

Zanimivo, da k naštetemu, nekateri varnostni menedžerji dodajajo še nadzorstveni odnos med policijo in zasebnovarnostnimi podjetji, ter celo pomoč s tehničnimi sredstvi za varovanje/nadzorovanje, ki jo zasebnovarnostna podjetja včasih nudijo policiji.

Glede ravni sodelovanja (taktično, operativno, strateško/sistemsko, neformalno), opisana področja sodelovanja po mnenju policijskih šefov zadevajo predvsem operativno in taktično raven, precej manj strateško/sistemsko, medtem ko redko kateri policijski šef priznava tudi neformalne stike z zasebnim varovanjem. Primera tipičnih odgovorov:

»Največ je operativnih oblik sodelovanja, malo zaradi tega, ker zakonodaja predpisuje. Kar zadeva srečevanje z direktorji varnostnih služb moram reči, da se tega izogibam, ker je treba vedeti, da so te službe na trgu in kakršnokoli pojavljanje direktorja policijske uprave na nekih prireditvah, npr., golf turnirju, ki ga organizira neka varnostna služba, je negativno, ker lahko povzročimo nelojalno konkurenco. Športnih srečanj pa ni.«

(Moški, 45 let, univerzitetna izobrazba, direktor policijske uprave)

»Neformalnih stikov tukaj ni in je tudi vprašanje, kje je tista meja zbliževanja, ker smo po drugi strani njim tudi nadzorniki. Sodelovanje poteka bolj na taktični ravni, ko gre za dogovore, nekaj je tudi zakonsko predpisanega, nekaj tudi operativnega sodelovanja, tako kot pri nas v mestu, kjer varujejo mestni park, ker je dosti vandalizma, v neki drugi občini je sodelovanja še več, ker je tam varnostni sosvet zelo živ, tako da so te oblike različne in so odvisne od potreb in tudi od tega kako se znajdeti vodja varnostne službe in komandir PP.«

(Moški, 44 let, univerzitetna izobrazba, direktor policijske uprave)

Varnostni menedžerji izpostavljajo sodelovanje na taktični ravni, malo manj na operativni, medtem ko najmanj tovrstnega sodelovanja zasledijo na strateški/sistemski ravni. Po drugi strani za razliko od policijskih šefov, omenjajo tudi neformalno sodelovanje, druženja, skupne športne prireditve. Primera tipičnih odgovorov:

»Največ je taktičnega sodelovanja, tudi najbolj konkretno je, manj je sodelovanja na operativnem nivoju, čeprav tudi tukaj je, saj policijska uprava ali njeni posamezniki pomagajo pri nekih usposabljanjih. Na strateškem nivoju mislim, da ni

sodelovanja, stvari gredo tukaj precej bolj narazen kot na taktičnem nivoju, sodelovanja je bistveno manj ali pa ga jaz ne vidim. Obstajajo tudi te neformalne oblike sodelovanja, kar nekajkrat smo imeli kakšna športna srečanja, srečujemo se na prireditvah, tako da to druženje na nek način obstaja, vendar ni neke velike intenzivnosti.»

(Moški, 56 let, univerzitetna izobrazba, direktor zasebnovarnostnega podjetja in predsednik ZRSZV)

»Vseh oblik sodelovanja je po malem, taktičnega je največ. Neformalnega srečevanja ni, deset let nazaj je bilo več tega, tudi odnosi v policiji so se spremenili, tako da se policisti več toliko ne ustavljajo pri naših varnostnikih, kot nekoč.»

(Moški, 50 let, višješolska izobrazba, direktor zasebnovarnostnega podjetja)

4.3 Razprava

Anketirani policisti in varnostniki so potrdili naša pričakovanja v zvezi s pogostostjo opravljanja določene policijsko-varnostno-nadzorstvene dejavnosti, pri čemer so se policisti predstavili kot »operativci - specialisti«, varnostniki pa bolj kot »splošni nadzorovalci«. Takšna »delitev dela« je logična in je tudi zakonsko determinirana, čeprav rahlo preseneča trditev policistov, da se veliko ukvarjajo (tudi) z neklasičnimi, nerepresivnimi opravili, kot so nudenje informacij in sodelovanje s prebivalci. Z vidika teorije o kriminalni prevenciji je to vsekakor dobrodošla ugotovitev.

Kar zadeva percepcijo medsebojnih in medinstitucionalnih odnosov, nas generalna ugotovitev, da policija/policisti in zasebno varovanje/varnostniki sodelujejo, da so si včasih celo partnerji in da nikakor ne gre za konfliktno medsebojne odnose, pripelje do spoznanja, da takšne in tovrstne ugotovitve rušijo stereotip o tem, da policija in zasebno varovanje medsebojno tekmujeta, si konkurirata na trgu varnostnih storitev. Očitno je (zakonska) delitev del, nalog in pristojnosti toliko natančna, da za kaj takega ni potrebe in da se obe instituciji zavedata prednosti, ki jih prinaša sodelovanje. Še toliko bolj, ker je policija v specifičnem, privilegiranem položaju in kot takšna ni odvisna od tržnih rezultatov. Seveda pa slednja trditev drži samo kar zadeva njeno financiranje, ne pa tudi kar zadeva njen ugled, verodostojnost in posledično legitimnost, ki jo uživa pri državljanih, ki so kot davkoplačevalci pravzaprav posredni naročniki in plačniki njenih storitev.

Policija in zasebno varovanje bosta morala v prihodnosti rešiti nekatera odprta, praktična in tudi konceptualna vprašanja. Mednje sodijo širjenje pooblastil in področij delovanja zasebnega varovanja. Zagotovo ni presenetljivo, da policisti niso navdušeni nad možnostjo, da bi zasebno varovanje v prihodnosti lahko uporabljalo več sredstev fizične prisile, podobno kot oni sami (npr. razpršilec, palico, službenega psa, službenega konja), saj lahko predvidevamo, da bi tudi raziskava med državljanii pokazala podobna rezervirana stališča. Po drugi strani tudi niso že vnaprej proti možnosti, da bi dovolili, da bi zasebno varovanje opravljalo naloge mestnih redarstev, za kar se, zanimivo, celo varnostniki sami pretirano ne zavzemajo. Če gre pri takšnih stališčih policistov verjetno za posledico dejstva, da so mestna oziroma občinska redarstva že nekaj let stvarnost, da se policisti zavedajo, da nova zakonodaja redarje v določenih primerih v smislu pooblastil celo izenačuje s policisti, in da je policija nase prevzela levji delež odgovornosti za njihovo usposabljanje, pa po drugi strani vendarle preseneča določena pasivnost varnostnikov, ko gre za njihove lastne možnosti. Očitno možnosti poseganja na področje delovanja mestnih redarstev mnogo bolj zanimajo lastnike in menedžerje zasebnovarnostnih podjetij kot pa njihove varnostnike, ki jim je bolj ali manj vseeno kje opravljajo svoje delo, samo da so ustrezno plačani. Podobno se zgodi tudi, ko vprašanje nanese na možnosti, da bi zasebno varovanje v prihodnosti lahko upravljalo z zapori in zaporniki, čeprav so takšne rešitve v svetu dobro poznane in sodijo na področje t. i. terciarne prevencije. Očitno gre za razpravo, za katero je potreben zelo velik miselni zasuk, ki so ga zaenkrat sposobni le redki lastniki kapitala (kar ne preseneča) in pa predvsem predstavniki akademske sfere, mnogo manj pa dolgoletni protagonisti državnega varnostno-nadzorstvenega aparata. Kljub vsemu ne preseneča, da tako policisti kot varnostniki ocenjujejo, da bo zasebno varovanje postalo vse bolj pomemben dejavnik nadzora v družbi. Oboji so namreč priča hitrega razvoja zasebnega varovanja v svetu in tudi v Sloveniji, kjer se število varnostnikov počasi približuje številu policistov na operativnih dolžnostih.

Policijski šefi in varnostni menedžerji so v intervjujih izpostavili predvsem skupno varovanje javnih prireditev, prevoz in varovanje denarja, prijetje storilcev KD s strani varnostnikov in njihovo predajo policiji, ukrepanje ob sprožitvi alarma (intervenciji) ter izmenjavo in-

formacij o kriminaliteti kot najbolj tipična področja skupnega, relativno enakopravnega (so)delovanja policije in zasebnovarnostnih podjetij. Njihova ocena ne preseneča, saj jih k tovrstnemu sodelovanju napotuje že normativno-pravni okvir delovanja obeh institucij. Opisano sodelovanje poteka v glavnem na taktični in operativni ravni, mnogo manj pa na strateški, tudi sistemski ravni. Policijski šefi neradi govorijo o neformalnih povezavah med njihovimi enotami in zasebnovarnostnimi podjetji, medtem, ko menedžerji slednjih, zaznavajo tudi tovrstno sodelovanje. To opozarja na dejstvo, da neformalnih stikov vendarle ni tako malo, kot bi morda želeli prikazati oziroma priznati policijski šefi. Očitno ocenjujejo ali se celo bojijo, da bi bilo neformalno sodelovanje neprofesionalno in neetično ter kot takšno v policijski organizaciji nezaželeno, možno pa je tudi, da se enostavno le-tega niti ne zavedajo oziroma ne vedo, kaj se dogaja na nižjih organizacijskih ravneh.

Vendar stvari v zvezi s sodelovanjem varirajo od območja do območja policijskih uprav. Na območju nekaterih policijskih uprav je sodelovanje med policijo in zasebnovarnostnimi podjetji maksimalno formalizirano (temelji na zakonodaji) in se največkrat nanaša na vprašanje nadzora policije nad zasebnovarnostnimi podjetji, obveščanje policije o kaznivih dejanjih, o uporabi sile varnostnikov itd., spet drugje je več tudi operativnega in taktičnega sodelovanja. Tovrstno sodelovanje ponavadi zasledimo tam, kjer predstavniki zasebnovarnostnih podjetij sodelujejo pri delu varnostnih sosvetov, kjer na ravni občine poizkušajo najti skupno rešitev za določen varnostni problem v lokalni skupnosti. Seveda pa v takšnih situacijah predstavniki policije in zasebnega varovanja niso sami, ampak sodelujejo s številnimi drugimi subjekti (župani, centri za socialno delo, šole, vrtci, občinska redarstva, gasilci, inšpekcijske službe itd.), kar tudi verjetno pozitivno prispeva k njunemu boljšemu sodelovanju.

5 Zaključek

Če rezultate in ugotovitve empiričnega raziskovanja med slovensko policijsko in zasebnovarnostno populacijo preslikamo nazaj na teoretične pristope, ki se ukvarjajo s pojasnjevanjem vloge policije in zasebnega

varovanja ter se poizkušamo odzvati na, v naslovu zastavljeno dilemo, lahko sklenemo naslednje:

1. Uniformen, univerzalen odgovor je skorajda nemogoče podati, saj ne le, da gre pri policiji/policistih in zasebnem varovanju/varnostnikih za sorodni, a tudi različni organizaciji/poklica, ampak tudi znotraj njiju samih obstajajo raznolikosti, tako v smislu organizacije, filozofije dela, kot nalog, ki ju opravljata.
2. Zakonska ureditev policijskega in zasebnovarnostnega področja in posledična (raz)delitev dela determinirajo policiste kot splošne nadzorovalce, preventivce, represivce, varnostnike, socialne delavce itd., varnostnike pa predvsem kot nadzorovalce in preventivce, ter hkrati in kar je za družbo kot celoto manj pomembno, čuvarje zasebnih interesov (premoženja, prostora, itd.).
3. Opisane vloge se med seboj prepletajo, kakor se med seboj prepletajo tudi nekatera delovna področja, kjer policisti in varnostniki skupaj zagotavljajo varnost, red in zakonitost in kjer se zasebno varovanje lahko delno legitimira tudi kot oblika racionalizacije stroškov države za policijsko dejavnost. Med takšnimi delovnimi področji so v ospredju varovanje javnih prireditev, prevoz in varovanja denarja, prijetje storilcev kaznivih dejanj s strani varnostnikov in njihova predaja policiji, ukrepanje ob sprožitvi alarma (intervencije), izmenjava informacij o kriminaliteti, in celo nadzorstvo policije nad zasebnim varovanjem.
4. Zasebno varovanje je z »vstopom« v temeljni doktrinarni dokument s področja nacionalne varnosti, Resolucijo o strategiji nacionalne varnosti Republike Slovenije (Ur. list RS, št. 56/2001, 110/2002) ter kasneje še v Resolucijo o preprečevanju in zatiranju kriminalitete (Ur. l. RS, št. 43/2006) oziroma Resolucijo o nacionalnem programu preprečevanja in zatiranja kriminalitete za obdobje 2007-2011 (Ur. l. RS, št. 40/2007) doseglo relativno visoko stopnjo legitimnosti v slovenski družbi, saj se je (verjetno ne po svoji zaslugi/krivdi) predstavilo predvsem v funkciji dejavnika in akterja primarne in sekundarne kriminalne prevencije. Vendar v kolikor želi narediti korak naprej in prodreti tudi na polje terciarne prevencije (npr. upravljanje z zapori in zaporniki), kar z vidika možnega zaslužka gotovo ni zanemarljivo, mora z vidika družbene legitimnosti ublažiti pretirano poudar-

janje zgolj gospodarske dimenzije zasebnovarnostne dejavnosti. Čeprav še sami varnostniki ne verjamejo preveč v možnosti prodora njihove dejavnosti na področje terciarne prevencije, bi se namreč lahko upočasnil prenos nekaterih policijsko-nadzorstveno-varnostnih nalog iz državnih policijsko-nadzorstvenih institucij na »zasebno« policijo. Marsikdo v Sloveniji verjetno ni in ne bi bil prepričan, da s tovrstno privatizacijo zares racionaliziramo stroške, ki jih ima država s policijsko dejavnostjo, ko pozkuša zagotoviti svojim državljanom čim višjo stopnjo varnosti. Med skeptiki bi zagotovo našli tudi mnoge policiste.

5. Rezultati raziskave pa nenazadnje opozarjajo tudi na dejstvo, da med slovenskimi državnimi in zasebnimi varnostnimi subjekti očitno (še vedno?) ni bil dosežen pomembnejši konsenz o skupnem zagotavljanju varnosti in da so tudi policisti in varnostniki pri nekaterih odprtih vprašanjih na svojih bregovih, čeprav je zasebno varovanje tudi v percepciji policistov zagotovo pridobilo domovinsko pravico. Kaže, da je razvoj zasebnovarnostne dejavnosti dosegel neko kritično točko, onkraj katere se nahaja, na močni državi sloneča, filozofija zagotavljanja varnosti in ki bi za morebitne večje konceptualne spremembe potrebovala tudi nov družbeni premislek o legitimnih načinih zagotavljanja notranje varnosti v Sloveniji. Tudi sam proces »etatizacije zasebnega varovanja«, ki sta ga sprožili spremembi zakona o zasebnem varovanju v letu 2003 in 2007, močno kliče po takšnem premisleku.

Viri

- Crawford, A. (2003). *The Pattern of Policing in the UK: Policing Beyond the Police*. V: Newburn, T. (ur.). *Handbook of Policing*. Cullompton, Devon, Willan Publishing.
- Cunningham, W. C. , Strauchs, J. J. , Vanmeter, C. W. in Hallcrest Systems, Inc. (1990). *Private Security Trends, 1970-2000*. Boston, Butterworth-Heinemann.
- De Waard, J. (1999). *The Private Security Industry in International Perspective*. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 7(2) 143-174.
- Haltiner, K. W. (2000). *Policemen or Soldiers? Organizational Dilemmas*. V: Malešič, M. (ur.). *International Security, Mass Media and Public Opinion*. Ljubljana: ERGOMAS and University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences, Defence Studies Department, Defence Research Centre.

- Heywood, A. (1997). *Politics*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London, Macmillan Foundations.
- Johnston, L. (1992). *Rebirth of Private Policing*. London, Routledge.
- Meško, G. (2001). V skupnost usmerjeno policijsko delo - izziv za slovensko policijo. *Teorija in praksa* 38(2), 15-25.
- Meško, G. (2002). *Osnove preprečevanja kriminalitete*. Ljubljana, Visoka policijsko-varnostna šola.
- Pagon, M., Lobnikar, B. (2004). Preprečevanje kaznivih dejanj: Možnosti in omejitve novih pristopov pri izvajanju policijske dejavnosti. V: Meško, G. (ur.). *Preprečevanje kriminalitete – teorija, praksa in dileme*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
- Pečar, J. (1991). Organizirano samovarovanje. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 42 (4), 325-339.
- Pečar, J. (1992). Institucionalizirano nedržavno nadzorstvo. *Radovljica, Didakta*.
- Pečar, J. (2001). Privatizacija in komercializacija policijske dejavnosti v dihotomiji: državno – zasebno. V: Sotlar, A. (ur.). *Normativna in funkcionalna ureditev zasebnega varstva - med željami in možnostmi: zbornik posveta*. Ljubljana, Visoka policijsko-varnostna šola, Društvo za zasebno varstvo in državljansko samovarovanje.
- Reiner, R. (1992). *The Politics of the Police*. Second edition. New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore, Harvester Wheatsheaf.
- Resolucija o nacionalnem programu preprečevanja in zatiranja kriminalitete za obdobje 2007-2011 (Ur. l. RS, št. 40/2007).
- Resolucija o preprečevanju in zatiranju kriminalitete (Ur. l. RS, št. 43/2006).
- Resolucija o strategiji nacionalne varnosti Republike Slovenije (Ur. list RS, št. 56/2001, 110/2002).
- Shearing, C. D., Stenning, P. C., Addario, S. M. (1985). *Public Perceptions of Private Security*. *Canadian Police College Journal*, 9(3), 225-253.
- South, N. (1988). *Policing for Profit*. London, Sage Publications.
- Timm, H. W., Christian K. E. (1991). *Introduction to Private Security*. Pacific Grove, Brooks/Cole Publishing Company.

OBVEŠČEVALNA DEJAVNOST V PROCESU KRIZNEGA UPRAVLJANJA

Jerneja Šifrer

Povzetek

Nenehne spremembe v družbi in mednarodnem okolju, ki sta jih povzročila predvsem razpad blokovske delitve sveta in pa globalizacija, postavljajo pred države vedno nove izzive. Po koncu hladne vojne in razpadu preteklih bipolarnih delitev sveta je bilo pričakovati, da bodo razmere in odnosi v državah in mednarodni skupnosti manj konfliktni in bolj prijazni, humani, predvsem pa bolj varni. Tako spremenjen svet pa je spodbudil razvoj globalnih razsežnosti, hkrati s tem pa postal tudi veliko bolj nestabilen in nepredvidljiv. Grožnje miru, svobodi, demokraciji in stabilnosti v svetu so se nadaljevale, poleg teh pa so se pojavile nove, t.i. nadnacionalne (transnacionalne) grožnje, kot so: proliferacija, mednarodni organiziran kriminal, mednarodni terorizem, etnični konflikti, regionalne agresije, krizne napetosti, množične migracije itd. Poleg navedenih groženj, ki so večinoma politično pogojene, so očitne spremembe opazne tudi na tehnološkem in znanstvenem področju. Danes je ogromno podatkov dostopnih javnosti preko sodobnih informacijskih sistemov. Veliko, včasih tajnih podatkov je dostopnih v različnih mednarodnih bazah podatkov. Ne gre več za pomanjkanje podatkov, ampak za njihov presežek. Vse to pa predstavlja nove izzive tudi za obveščevalno varnostne službe, ki so nosilke obveščevalne dejavnosti. Obveščevalna dejavnost vzajemno deluje z vsemi principi kriznega upravljanja in je nujna aktivnost, ki prevladuje skozi proces kriznega upravljanja. In ne samo, da je obveščevalna dejavnost bistven element, ki se odseva v vseh pogledih kriznega upravljanja, ampak predstavlja tudi osnovno aktivnost, ki zagotavlja informacije, na osnovi katerih bi morale bazirati odločitve. Sodobne obveščevalno varnostne službe so se navedenim spremembam prilagodile na naslednje načine¹:

¹ Delo se v veliki meri veže na prispevek Podbregar, I., Šifrer, J. (2007). Pomen obveščevalne dejavnosti v procesu kriznega upravljanja. V: LOBNIKAR, Branko (ur.). 8. slovenski dnevi varstvoslovja, Bled, 30. maj - 1. junij 2007. Zbornik povzetkov [prisp-evkov]. Maribor: Fakulteta za varnostne vede.

- s povečanim pomenom tajnega sodelovanja;
- težišče njihovega dela ja analitično in strateško načrtovanje;
- razvijajo t.i. Business Intelligence, to je obveščevalno dejavnost v gospodarstvu;
- tajno sodelovanje ostaja še vedno najpomembnejša oblika pridobivanja tajnih podatkov;
- povečano je sodelovanje med obveščevalno varnostnimi službami (bilateralno, multilateralno): izmenjava podatkov, ocen in informacij, vzajemno izobraževanje in usposabljanje, sodelovanje pri skupnih projektih.

Problem, ki nastane, ko razmišljamo o funkciji obveščevalne dejavnosti v procesu kriznega upravljanja, izhaja iz konvencionalnega dojemanja obveščevalne produkcije in managementa. Proces opozarjanja, preizkušanja, zbiranja, analiziranja in posredovanja informacij je največkrat preveč zakompliciran in preobsežen, da bi lahko zagotavljal hitre in relevantne informacije za končne uporabnike kriznega upravljanja. Odgovor na to dilemo je lahko dvojni. Ali da odločevalci sami analizirajo surove informacije, ali pa da se poišče še nek alternativni vir informacij. Vprašanja, ki izhajajo iz te dileme, so sledeča (McCarthy, 1998):

- Kakšna je funkcija obveščevalne dejavnosti v političnem sistemu, še posebej v povezavi s kriznim upravljanjem? Kdo je in kdo naj bi bil v času kriznih situacij odgovoren za obveščevalne analize? Ali se analiziranje podatkov v času kriznih situacij prenese s strani obveščevalne dejavnosti na krizno upravljanje?
- Kako naj prilagodimo tradicionalni obveščevalni cikel v obveščevalni cikel v kriznem upravljanju? Ali je obveščevalni cikel zadošten model za razumevanje in pojasnjevanje dinamike v odnosu ‚proizvajalec-naročnik‘?
- Kako lahko reakcije političnih odločevalcev vplivajo na proces preizkušanja, analiziranja, managementa in odnos ‚proizvajalec-naročnik‘ v času kriznih situacij?
- Ali se oblikovanje kriznih strategij veže na širše strateške cilje nacionalne varnosti in ali so le-ti zasnovani na osnovi obveščevalne dejavnosti?

I Opredelitev pojmov

I.1 Obveščevalna dejavnost

Obveščevalno dejavnost delimo v tri specializirane zvrsti, in sicer: obveščevalno, protiobveščevalno in varnostno zvrst.

Obveščevalna zvrst predstavlja aktivnost, katere cilj je zaščita nacionalnih in/ali mednarodnih interesov. Opravljajo jo vladne in druge organizacije (predvsem obveščevalne službe), ki zbirajo, vrednotijo, analizirajo in posredujejo podatke oziroma informacije, ki imajo zunanjepolitični, varnostni, obrambni ali gospodarski pomen za državo in/ali mednarodno skupnost. Te službe navadno nimajo represivne funkcije.

Protiobveščevalna zvrst zajema aktivnosti odkrivanja in preprečevanja delovanja tujih obveščevalnih služb in drugih organizacij, ki iz svojih ali tretjih držav delujejo na ozemlju države protiobveščevalne službe.

Varnostna zvrst pa pomeni preprečevanje, preiskovanje in odpravljanje nekaterih oblik ogrožanja varnosti države, kot so na primer zaščita ozemeljske celovitosti, splošne varnosti, javnega reda in miru ter varnosti posameznika in njegovega premoženja. Pri izvajanju varnosti gre predvsem za ukrepanje, pretežno na način in z metodami ter s sredstvi, ki so značilne za organe pregona in druge nadzorne organe.

Temeljna funkcija obveščevalnih in varnostnih služb je določena z lastnostmi političnega sistema. Ta določa vrsto, obseg in ofenzivnost nalog, ki naj bi jih službe izvajale. Od njega sta odvisna tudi velikost in ustroj obveščevalno varnostnega sistema.

Temeljne funkcije obveščevalnih služb so (Zakon o Slovenski obveščevalno-varnostni agenciji, 2006):

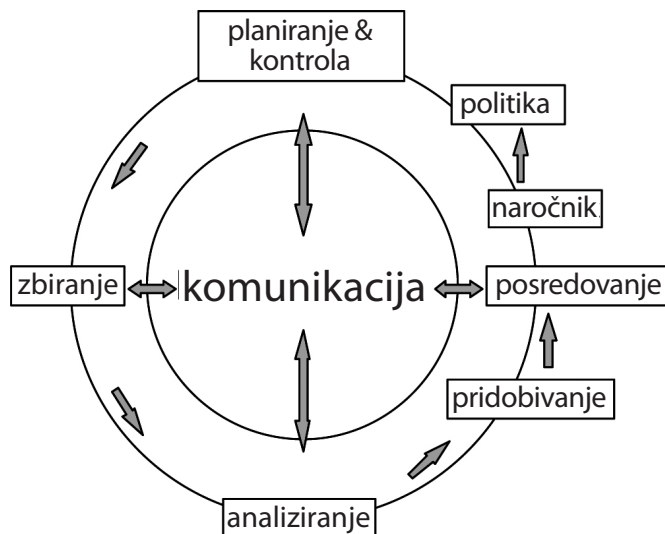
- zbiranje, analiziranje, vrednotenje in posredovanje obveščevalnih podatkov ter spoznanj, ki so pomembni za strateško vodenje nacionalnih politik;
- zagotavljanje ustreznih in pravočasnih informacij naročnikom;

- izdelovanje napovedi razvoja situacije na nekem področju;
- posredniška vloga med državami (tajna diplomacija);
- sodobne obveščevalne službe se vedno bolj usmerjajo v pridobivanje podatkov s področja tehnologije in znanosti.

Temeljne funkcije varnostnih služb so (Zakon o Slovenski obveščevalno-varnostni agenciji, 2006):

- odkrivanje in preprečevanje dejavnosti tujih obveščevalnih in varnostnih služb, vladnih in nevladnih subjektov, ki to dejavnost izvajajo iz njihovih držav ali iz tretjih držav;
- pridobivanje podatkov o organizacijah, skupinah in osebah, ki s svojo dejavnostjo ogrožajo varnost države in njeno ustavno ureditev;
- zbiranje podatkov, pomembnih za varnost nekaterih oseb, organov in objektov.

Pri obveščevalni dejavnosti gre torej za proces zbiranja podatkov, kot je prikazan na sliki 1.

Slika 1: Proces obveščevalne dejavnosti (McCarthy, 1998)

Metode obveščevalne dejavnosti lahko razdelimo v tri skupine:

1. zbiranje javno dostopnih podatkov:
 - a. zbiranje podatkov iz sredstev javnega obveščanja, javno objavljenih dokumentov, novic, javnih sporočil itd.;
 - b. preučevanje javnega mnenja;
2. zbiranje podatkov, do katerih je javni dostop omejen (značilnost teh metod je, da se izvajajo s prikrito dejavnostjo znotraj legalnih in običajnih dejavnosti):
 - a. zbiranje podatkov prek diplomatskih in konzularnih predstavništev;
 - b. zbiranje podatkov prek nediplomatskih predstavništev v tujini;
 - c. metoda prikritega anketiranja;
 - d. metoda prikritega znanstvenega raziskovanja;
3. tajne metode zbiranja podatkov:
 - a. tajna umestitev oz. vrinjanje pripadnika obveščevalne službe v strukturo nasprotnika;²
 - b. tajno sodelovanje (agenturna metoda);³
 - c. metoda tajne uporabe operativno-tehničnih sredstev.⁴

Osnovni namen celotne obveščevalne dejavnosti pa je zagotavljanje nacionalne varnosti. Nacionalna (državna) varnost pomeni povezave političnih, gospodarskih, vojaških, ideoloških, pravnih, socialnih in drugih notranjih in zunanjih družbenih dejavnikov, preko katerih si države prizadevajo, da bi z različnimi sredstvi zagotovile sprejemljive

² Pri tej metodi gre za načrtno in premišljeno tajno infiltriranje pripadnika OS v nasprotnikovo sredino oziroma organizacijo s pomočjo ustrezne legende in s ciljem, da bi pridobival in sporočal tajne in druge podatke ter izvajal druge naloge.

³ Za osebo, ki tajno sodeluje z obveščevalno službo, se je uveljavil izraz tajni sodelavec, obveščevalec, agent. V naši in tuji operativni praksi pa se pogosto uporablja izraz agent (zato agenturna metoda). Pri pojmu agent oz. obveščevalni agent velja posebej poudariti pomembno razliko v pojmovanju agenta v ameriški in britanski ter evropski terminologiji oz. poimenovanju. V ameriški in britanski terminologiji se s pojmom agent označuje osebo, ki tajno sodeluje s temi službami, vendar formalno ni zaposlena v teh službah, v evropski terminologiji se s pojmom agent označuje osebo, ki je tudi formalno zaposlena v teh službah.

⁴ V Sloveniji uporabljamo pojmovno zvezo 'uporaba posebnih oblik pridobivanja podatkov'.

razmere za ohranjanje suverenosti, ozemeljske celovitosti, za fizični obstoj in razvoj prebivalstva, ohranjanje politične neodvisnosti ter možnosti za enakopraven, uravnotežen in hiter razvoj. V t.i. varnostnem konceptu je torej v ospredje postavljena država, pri čemer mislimo na njeno notranjo varnost (ogrožanje reda in miru, kriminal) in zunanjo varnost (napadi, posegi, okupacije drugih držav ter t.i. transnacionalne grožnje). Če nam pri zagotavljanju nacionalne varnosti spodleti, lahko pride do različnih kriznih situacij.

1.2 Obveščevalno-varnostni sistem Republike Slovenije kot del nacionalno-varnostnega sistema

Osnovno strukturo nacionalno-varnostnega sistema sestavljata nacionalno-varnostna politika in sistem nacionalne varnosti.

Nacionalno-varnostna politika je uravnotežena celota dejavnosti, programov in načrtov države za doseganje ciljev nacionalne varnosti. Sestavljajo jo:

- zunanja politika,
- obrambna politika,
- politika zagotavljanja notranje varnosti,
- gospodarska politika,
- politika varstva pred naravnimi in drugimi nesrečami,
- politika varovanja in ohranjanja okolja in prostora.

Znotraj vseh teh politik lahko najdemo nacionalno obveščevalno politiko, za katero bi lahko rekli, da je celota aktivnosti, metod in sredstev obveščevalnih in varnostnih služb, ki so skladno z zakonom uravnotežene in sorazmerne z viri ogrožanja na eni ter nameni in cilji (opredeljenimi v ostalih nacionalno-varnostnih politikah) na drugi strani.

Sistem nacionalne varnosti država organizira z namenom zagotavljanja nacionalne varnosti. Temelji na pravnih, političnih, gospodarskih, materialnih, socialno-zdravstvenih, informacijskih, infrastrukturnih, znanstvenih, izobraževalnih in drugih zmogljivostih države.

Republika Slovenija preko subjektov varnostnega sistema in njihovih funkcij poskuša obvladovati varnostno okolje na različnih področjih

človekovega dela in življenja, družbe in države. Politika zagotavljanja notranje varnosti se izraža tako z delovanjem oblastnih organov kot tudi z delovanjem subjektov varnostnega sistema. Za uspešno zagotavljanje nacionalne varnosti so zelo pomembni subjekti, kot so policija, obveščevalne in varnostne službe, državno tožilstvo, pravosodni ter inšpekcijski ter drugi nadzorni organi. Dejavnost vseh teh subjektov je tako preventivna kot kurativna in usmerjena v zagotavljanje notranje varnosti, pa tudi v prevzemanje ustreznega dela odgovornosti za globalno varnost.

Obveščevalno-varnostni sistem je v okviru nacionalno-varnostnega sistema Republike Slovenije podsistem za področje obveščevalne in varnostne dejavnosti. Poleg obveščevalnih in varnostnih služb ta sistem sestavljajo tudi državni organi (Državni zbor Republike Slovenije s svojimi stalnimi in občasnimi delovnimi telesi in Vlada Republike Slovenije z delovnimi, svetovalnimi in usklajevalnimi organi, zlasti s Svetom za nacionalno varnost), ki skladno z zakonskimi določili in opredeljenimi pristojnostmi opredeljujejo nacionalno varnost, nacionalno varnostno politiko, obveščevalno in varnostno politiko ter usmerjajo in nadzirajo aktivnosti obveščevalnih in varnostnih služb ter obveščevalne in varnostne službe Republike Slovenije, ki to izvršujejo. Subjekti obveščevalno-varnostnega podsistema v RS so:

- Slovenska obveščevalno-varnostna agencija (SOVA),
- Obveščevalno-varnostna služba Ministrstva za obrambo RS (OVS MORS),
- Obveščevalni sektor pri Generalštabu Slovenske vojske (J-2),
- Policija z Upravo kriminalistične službe.

V okviru nacionalno-varnostne strategije obveščevalne in varnostne službe prepoznavajo svojo vlogo pri zagotavljanju informacijskega temelja delovanja sistema nacionalne varnosti, ki ga predstavljajo predvsem informacije, ki se nanašajo na prepoznavanje in analiziranje tveganj ter nevarnosti za nacionalno varnost. Te informacije posredujejo vsem organom in službam, ki skrbijo za nacionalno varnost RS, torej ključnim akterjem odločanja v državi.

1.3 Obveščevalno-varnostni sistem kot del mednarodnega varnostnega sistema

Ko govorimo o mednarodnem varnostnem sistemu, mislimo predvsem na bilateralno in multilateralno povezovanje posameznih držav z namenom zagotavljanja varnega okolja. V času globalizacije postajajo tudi grožnje globalnejše, in sicer gre za t.i. transnacionalne grožnje (ki smo jih omenili že v uvodu). Prav tako kot same države, se bilateralno in multilateralno povezujejo tudi obveščevalne in varnostne službe.

Najbolj je izpostavljeno povezovanje na področju terorizma, saj lahko rečemo, da je terorizem najhujša grožnja mednarodnemu varnostnemu okolju v začetku 21. stoletja. Terorizem pa nenehno dobiva nove pojavne oblike, zato je potrebno ves čas skrbeti za čim boljše sodelovanje in koordinacijo med obveščevalnimi in varnostnimi službami. Ta koordinacija poteka na mednarodni ravni – v okviru Evropske unije, poleg tega pa se prenaša tudi na širšo nacionalno raven.

Danes si s stališča resursov ne moremo predstavljati, da bi takšno grožnjo, kot je terorizem, neka država obvladovala sama. Zato je potrebno sodelovanje. Po 11. septembru se je začela pospešeno razvijati zelo dobra koordinacija na različnih področjih, tudi v tehničnem smislu, tako da lahko govorimo o hitri in učinkoviti izmenjavi podatkov. Pa ne samo to, proučujejo se tudi modeli, po katerih so se teroristični napadi zgodili, in se med seboj primerjajo.

Za evroatlantski prostor je značilno politično, ekonomsko in varnostno združevanje, ki zagotavlja večjo varnost in stabilnost tega območja. Evropska unija in Nato postajata globalna dejavnika zagotavljanja in varovanja mednarodnega miru, varnosti in stabilnosti ter uveljavljanja demokracije in skupnih vrednot. Pri tem gre predvsem za večnacionalne operacije zavezniških sil oziroma sil koalicij. Prednosti večnacionalnih operacij so v mednarodni legitimnosti sil, dopolnjevanju operativnih zmogljivosti, dopolnjevanju logistike in celovitejši obveščevalni zagotovitvi. Slabosti pa izhajajo iz različnih nacionalnih interesov, različne opremljenosti in zmogljivosti, nacionalnih doktrin in operativnih postopkov, težav v komuniciranju zaradi jezika in iz nepripravljenosti za izmenjavo obveščevalnih informacij.

Posebni izzivi doseganju učinkovitosti večnacionalnih sil so vzpostavitev učinkovitega poveljevanja, izmenjava obveščevalnih informacij, ki temeljijo na skupnih in nacionalnih virih, ter logistični sistem, ki temelji na nacionalni odgovornosti, vendar tudi na skupnih potrebah in medsebojni pomoči. Podlaga učinkovitega sodelovanja med silami zavezništva ali koalicije so dobri medsebojni odnosi med poveljujočimi, medsebojno spoštovanje profesionalnosti, kulture, zgodovine, navad in vrednot, poznavanje in razumevanje doktrin, zmogljivosti in namer drugih ter ustrezno komuniciranje.

1.4 Kriza in krizno upravljanje

Beseda kriza izhaja iz grške besede *krinein*, ki pomeni *odločiti*. Nanaša se na odločitve o tem, kako ravnati v določenih situacijah, do katerih je prišlo (najverjetneje) povsem nepričakovano in ki imajo lahko (bolj ali manj) katastrofalne posledice. Krizo lahko torej opredelimo kot neko »resno stanje, ki zahteva ukrepanje« (Collin, 1988). Lahko jo opredelimo tudi kot »situacijo visokega ogrožanja, ki zahteva ukrepanje v končnem, običajno kratkem času« (Russet in Starr, 1996). Natančneje pa lahko krizo opredelimo kot situacijo, ki ogroža visoko prioriteten cilj enote odločanja, omejuje količino časa za odgovor, s svojim pojavom preseneča člane skupine odločanja in vzbuja vtis katastrofalnih oziroma pogubnih posledic v primeru neukrepanja (Holsti, 1995; Rosenthal, Charles, T>Hart, 1989; Salmon, Alkadri, 1992; Rosenthal, Kouzmin, 1997). Gre torej za kumulacijo škodljivih pogojev, med katere štejemo hudo ogrožanje, negotovost in nujnost takojšnjega odločanja in ukrepanja. Kriza predstavlja torej neko resno grožnjo temeljnim strukturam ali družbenim vrednotam in normam, ki pod časovnim pritiskom v zelo negotovih okoliščinah vzbujajo nujno sprejemanja kritičnih odločitev. Situacija, ko do krize pride, je zelo stresna. Krizo tako opisujejo besede, kot so *nepričakovanost*, *nenačrtovanost*, *neprecedenčnost* in *nepredstavljenost*; to so t.i. ‚ne-nost‘ katastrofalni dogodki: *unexpected*, *unscheduled*, *unprecedented*, *unimaginable* (‚un-ness‘ of catastrophic events).

V literaturi zasledimo še mnogo drugih avtorjev, ki opredeljujejo krizo zelo podobno, in sicer kot:

- situacijo velikega ogrožanja vrednot, omejenega časa za odločanje in povečanja verjetnosti nasilja (Williams, 1991);

- situacijo, ki izhaja iz sprememb v zunanjem ali notranjem okolju kolektiva, za katero so značilne tri oblike zaznavanja s strani tistih, ki sprejemajo odločitve: ogrožanje temeljnih vrednot (threat), kar se nanaša predvsem na preživetje države ter njenega prebivalstva, nujnost reagiranja (urgency) in negotovost (uncertainty) (Stern, 1999);
- situacijo, izhajajoča iz sprememb v skupnosti ali njenem okolju, ki jo označujejo: dejanska in/ali zaznana grožnja osnovnim vrednotam, izgubljen nadzor nad situacijo, nujnost, negotovost in potreba po hitrem odločanju ter ukrepanju (Polič, Kranjčec, 2002);
- nacionalno ali mednarodno situacijo, ki predstavlja grožnje prioritarnim vrednotam, interesom ali ciljem vpletenih strani (Nattova neuradna definicija krize; Generic Crisis Management Handbook, 1997);
- resno grožnjo temeljnim vrednotam in normam družbenega sistema ali njegovih podsistemov (slovenska raziskovalna skupina s področja kriznega menedžmenta, oziroma v izvirniku raziskovalna skupina kriznega upravljanja in vodenja);
- stanje porušene stabilnosti opazovanega referenčnega subjekta (npr. posameznika, skupine ljudi, družine, organizacije, narave, organizacije, lokalne skupnosti, regije, države, družbe, mednarodne skupnosti, sveta ipd.) (Prezelj, 2005).

Nekateri drugi avtorji pa v zvezi s krizo identificirajo elemente, ki so značilni (skupni) za vsako krizo:

- Kriza je pogosto preobrat dogodkov in aktivnosti; je situacija, ki zahteva akcijo s strani udeležencev; ogroža cilje vpletenih; sledijo ji pomembne posledice, ki vplivajo na prihodnost udeležencev; kriza je konvergenca dogodkov, ki vzpostavijo nove okoliščine; poraja negotovosti pri ocenjevanju situacije in formuliranju alternativ za njeno reševanje; zmanjša nadzor nad dogodki in njihovimi posledicami; poveča nujnost, kar se odraža v povečanem stresu in bojazni (strahu); je okoliščina, v kateri je na voljo neobičajno malo informacij; povečuje časovne pritiske za vpletene; povzroči spremembo odnosov med vpletenimi; povzroči napetosti med vpletenimi (Robinson, 1968).

- Značilnosti sodobnih kriz so: velike posledice, veliko prizadete populacije, visoki gospodarski stroški, precedenčni, klasični in kombinirani problemi, dinamika ‚snežene kepe‘ (snowball dynamics) zaradi množice resonančnih problemov, zastarele in neuporabne procedure varnostnih sistemov, ekstremna negotovost, dolgo trajanje s spreminjanjem ogrožanja, konvergenca organizacij na mestu udara, komunikacijski problemi med odgovornimi organizacijami, z javnostjo, mediji, žrtvami, precejšnja tveganja ... (Boin, Lagadec, 2000).

Če torej povzamemo, lahko rečemo, da so krize nepričakovane, za njih je značilna relativno nizka stopnja psihološke pripravljenosti ter organizacijskega načrtovanja in posledično visoka stopnja improviziranja pri kriznem odločanju in reagiranju. Za krize so značilni velik časovni pritisk in negotove okoliščine, ki zahtevajo hitro odločanje pristojnih posameznikov, organov in ustanov, pri čemer procesi sprejemanja in izvajanja odločitev pogosto zahtevajo drugačne institucionalne poti in povezave, kot so običajne ali predpisane za normalne, nekrizne razmere, oziroma zahtevajo aktiviranje vnaprej načrtovanih mehanizmov kriznega upravljanja. Zahteve odziva praviloma presegajo razpoložljive vire prizadete skupnosti.

Razvoju koncepta krize sledi krizno upravljanje/krizni management (crisis management)⁵, ki ga lahko opredelimo kot prizadevanje za nadzor nad dogodki, da ne bi prišlo do nepričakovane (negativne) situacije – krize. Gre torej za neke bolj ali manj organizirane dejavnosti, ki so usmerjene v reševanje ali obvladovanje kakršnekoli krize na (a) pripadajoči ravni in (b) v pripadajoči dimenziji (c) pred krizo, med njo in po njej (Prezelj, 2005). Cilj kriznega upravljanja je vzpostaviti razmere, ki niso krizne s stališča prizadetih, in pridobitev ponovnega nadzora nad dogodki, kar predvsem pomeni odpraviti vir ogrožanja varnosti. Natova raziskovalna skupina v priručniku za krizni management opredeljuje

⁵ V slovenskem jeziku se pojavlja problem prevoda termina ‚crisis management‘ iz angleškega jezika. S stalno uporabo izraza ‚krizno upravljanje‘ je le-ta postal v Sloveniji tudi najbolj uveljavljen (zato bomo v tem delu uporabljali ta izraz). Vendar pa beseda ‚management‘ pomeni, ne samo upravljanje, temveč tudi vodenje in gospodarjenje. ‚Crisis management‘ bi torej lahko prevedli kot krizno vodenje, upravljanje in gospodarjenje.

krizno upravljanje kot organizacijo, ureditve in ukrepe s ciljem obvladovanja krize s strani kriznih managerjev in oblikovanja prihodnjega poteka krize ter v tem smislu primerne rešitve. Tej opredelitvi je sorodna tudi opredelitev pojma v okviru slovenske raziskovalne skupine s področja kriznega managementa, po kateri je krizno upravljanje oblikovanje postopkov, odgovorov in odločitev, ki vplivajo na potek krize, ter organizacija, priprave, ukrepi in razporeditev virov za njeno obvladovanje.

Paziti moramo, da nam pojem kriznega upravljanja ne ustvari napačne predstave, da je možno krizo voditi, upravljati, obvladovati, oziroma izkoristiti njene učinke po lastni želji (to bi bilo mogoče, če bi krizo ustvarili sami in v nekem izoliranem prostoru nadzirali njene elemente, vendar pa v resnici večinoma to sploh ni tako). Termin je potrebno razumeti kot dejavnost v smeri obvladovanja krize, kar pomeni, da krizno upravljanje zajema tako identificiranje krize kot planiranje odgovora na krizo, soočenje s krizo in samo odpravljanje krize.

Pogoste so tudi zamenjave kriznega upravljanja/managementa (crisis management) z upravljanjem s tveganji (risk management) in katastrofnim upravljanjem/managementom (disaster management)⁶.

Če želimo razumeti upravljanje s tveganji, moramo najprej razumeti, kaj je tveganje. V vsakdanji uporabi se tveganje pogosto uporablja kot sinonim za verjetnost nastanka neke škode, izgube ali grožnje.

Tveganje prvenstveno ni odvisno od čustev, temveč ga je mogoče izraziti matematično, s formulo tveganja (Winkler, 2005):

$$\text{Tveganje} = \frac{\text{Grožnja} \cdot \text{Ranljivost}}{\text{Protiukrepi}} \cdot \text{Vrednost}$$

- **Vrednost** se nanaša na vrednost informacije, ki je lahko izražena tako v denarju kot tudi drugače.

⁶ Prevod katastrofni management se v literaturi sicer zasledi, vendar bomo v tem delu v pretežni meri uporabljali kar izraz 'disaster management', prav tako pa tudi izraza 'crisis management' in 'risk management'.

- **Grožnjo** predstavljajo ljudje, organizacije ali druge entitete, za katere je »napadeno« lahko dragocen vir.
- **Ranljivost** se nanaša na organizacijske šibkosti cilja. Ranljivost lahko predstavlja povezava računalnikov na internet, nezaklepnjene pisarne, neosveščenost zaposlenih in neustrezna organizacijska oziroma varnostna kultura ali pomanjkljivi varnostni postopki in podobno. Če ni ranljivih točk, tudi tveganja ni.
- **Protiukrepi** so koraki, postopki in orodja oziroma naprave, ki jih uporabimo z namenom, da bi zmanjšali ranljivost.

Upravljanje s tveganji (risk management) je proces merjenja ali ocenjevanja tveganja in pripravljanja strategije za njegovo upravljanje.

Disaster lahko prevedemo kot nesrečo, katastrofo, razdejanje ... Gre za nastanek nekega negativnega dogodka, ki je lahko posledica bodisi nekih naravnih okoliščin bodisi je povzročitelj lahko človek (namerno ali nenamerno s svojo dejavnostjo ali opustitvijo). Vsekakor pa imajo nesreče negativne posledice za družbo in za okolje.

Katastrofni management pa je disciplina, ki se ukvarja z izogibanjem tveganjem, ki lahko povzročijo neko katastrofo. Gre za proces, ko posamezniki, skupine, družbe ... želijo preprečiti nastanek neke katastrofe; gre torej za dejanja preventivnega in kurativnega ravnanja, saj katastrofni management vključuje tudi priprave, podporo in scenarije, kako ponovno vzpostaviti normalno stanje po nesreči. Katastrofni management se najpogosteje omenja kot odgovornost države – vodstva države skupaj z institucijami civilne obrambe, pa tudi vojaške obrambe in drugih organizacij (npr. bolnice). Faze procesa pa so: ublažitev, pripravljenost, reakcija, okrevanje.

Zaradi boljše preglednosti vseh omenjenih vrst upravljanj (managementa), predvsem pa zato, ker se v praksi pa tudi v literaturi ti pojmi dostikrat mešajo, vsebina pa prekriva, smo njihove najočitnejše lastnosti združili v tabelo (tabela št. 1):

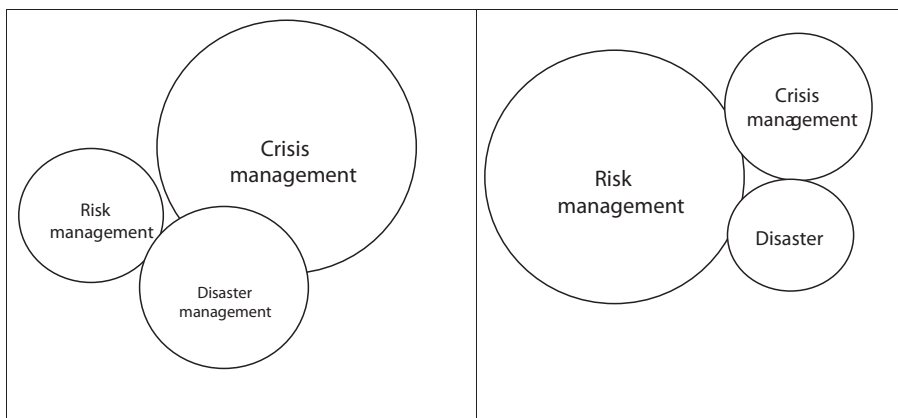
	RISK MANAGEMENT	DISASTER MANAGEMENT	CRISIS MANAGEMENT
PREDMET PROUČE- VANJA	tveganje	katastrofa	kriza
CILJ	- preprečevanje nastanka negativnih ⁷ tveganj, oziroma negativnih posledic tveganj	- izogibanje tveganjem, ki lahko povzročijo katastrofo - priprave na katastrofo in ponovna vzpostavitev normalnega stanja	- preventivne priprave na krizo - ponovna vzpostavitev normalne situacije
PROCES	- osnovanje konteksta - identifikacija - ocenitev - potencialna ravnanja: izogibanje tveganjem, zmanjševanje tveganj, zadržanje tveganj, prenos tveganj; - izdelava plana; - implementacija, revizija in vrednotenje plana	- ublažitev - pripravljenost - reakcija - okrevanje	- pripravljenost (možni scenariji razvoja, planiranje in učenje iz izkušenj) - opozarjanje (nadzorovati, napovedovati, zgodnje alarmiranje) - odzivnost (sprejemanje in sporočanje odločitev, reagiranje) - po-krizne dejavnosti (učenje iz izkušenj, ocena posledic) - rekonstrukcija (obnova) - preventiva in ublažitev posledic
ČASOVNA DIMENZIJA	pred nastankom tveganja	pred in po-katastrofne dejavnosti	pred in po-krizne dejavnosti

Tabela 1: Risk, disaster in crisis management

Risk management se ukvarja predvsem z dejanji pred uresničenjem tveganj, torej s tistimi potencialnimi dejanji, situacijami, procesi, dogodki ..., s katerimi se lahko izogibamo negativnim tveganjem oziroma negativnim posledicam tveganj. Medtem ko smo pri disaster managementu in crisis managementu osredotočeni tako na aktivnosti, s katerimi bi lahko preprečili nastanek katastrof oziroma kriz, kot tudi na reakcije in odločitve, ko je do katastrofe/krize že prišlo.

⁷ Poslovanje nas danes sili k temu, da tvegamo. In velja splošno pravilo, da »kdor ne riskira, ta ne profitira«. Vendar pa so posledice tveganj lahko tako negativne kot tudi pozitivne, vendar se bomo v delu osredotočili na negativna tveganja oziroma negativne posledice, ker le-te lahko privedejo do katastrofe, krize ...

Ko upravljanje s tveganji odpove, pride do nesreče oziroma krize in takrat nastopi disaster management oziroma crisis management. Spodnjo sliko (slika št. 2) smo izdelali z namenom prikazati razmerja med crisis, risk in disaster managementom: bolj kot imamo razvito upravljanje s tveganji, manjša je možnost, da pride do neke katastrofe ali krize, in obratno.

Slika 2: Razmerja med crisis, risk in disaster managementom

Lahko bi rekli, da je disaster management del kriznega upravljanja, vendar pa se disaster management nanaša predvsem npr. na večje naravne nesreče, terorizem in druge nadnacionalne grožnje ... Lahko rečemo, da disaster management zaokrožuje upravljanje kriz v sistemih nacionalne varnosti. Ni pa nujno, da vsaka nesreča privede tudi do krize. Če smo imeli npr. dobro dodelane pred-katastrofne dejavnosti, je večja verjetnost, da do krizne situacije sploh ne pride.

Ena izmed temeljnih značilnosti kriz je, da prizadete in odgovorne postavlja pred nujnost takojšnjega reagiranja v smeri ponovne vzpostavitve normalnih (nekriznih) razmer. Nereagiranje lahko v dani situaciji povzroči žrtve, materialno škodo, splošno poslabšanje varnostnih razmer, upad legitimnosti odgovornih ipd. V takšni situaciji je potrebno obvladovati vire nastajanja kriznih razmer in njihove posledice, kar poteka v okviru dejavnosti kriznega managementa (Prezelj, 2005).

V kriznem okolju ne prihaja do običajnih, urejenih in linearnih procesov, ki so značilni za družbene in naravne sisteme (prav tam). Krize namreč prekinejo vsakodneven tok dogodkov, njihovo urejenost in stabilnost. Razlika med stabilnimi sistemi in krizami je v tem, da se slednje oddaljujejo od predvidljivosti in stabilnosti, medtem ko je razvoj stabilnih sistemov predvidljiv in temelji na preteklosti. Krize so torej predvsem nelinearni pojavi (Hillyard, 2000). Zato se pojavi problem, ker je današnja družba navajena predvsem na linearno razmišljanje (na neko ustaljeno sosledje dogodkov), v smislu vzrok – posledica. Ljudje od okolja pričakujemo neko linearno vedenje, kar pa se v realnosti ne zgodi vedno. Tedaj nastopi kriza.

Širjenje pojmovanja kriz je posledica širjenja pojmovanja (ogrožanja) varnosti. Problemsko področje, s katerim se določena krizna situacija poveže, je odvisno od interpretacije narave ogrožanja in temeljnih vrednot, ki so ogrožene (Stern, 1999).

Krize lahko delimo vertikalno ali pa horizontalno. Vertikalna delitev kriz se nanaša na obseg (posledic) krize oziroma na referenčne objekte krize (to so tisti akterji, ki se spopadajo z danim kriznim problemom). V tem smislu ločimo med krizami na ravni posameznika, skupine ljudi, družine, organizacije, narave, lokalne skupnosti, regije, države, družbe, mednarodne skupnosti, sveta ... Krize v horizontalnem smislu pa je mogoče razdeliti na različne tipe ali skupine. Tako številni aktualni pristopi kriznih študij ločujejo med vrstami kriz, in sicer (Prezelj, 2005):

- vojaško-varnostne krize
- humanitarne krize
- ekonomske krize
- okoljske krize
- krize naravnih in tehnoloških nesreč
- zdravstvene krize
- teroristične krize
- jedrske krize
- nemiri
- informacijski zlomi
- etnične napetosti
- migracijski tokovi kot krize
- itd.

Glede na akterje, ki se s krizami spopadajo, pa lahko ločimo med strateškim in operativnim kriznim upravljanjem. V strateški vrh sodijo državni vrh, kamor spadajo politiki in visoki uradniki (ki se predvsem odločajo o tem, kaj storiti), v operativno raven pa sodijo tisti, ki se spopadajo s krizo na 'terenu' in izpolnjujejo odločitve strateške ravni.

Ključna značilnost sodobnega varnostnega okolja je kompleksnost, katerega posledica je, da so tudi krize danes vse bolj in bolj kompleksne. Kar pomeni, da ene vrste kriza, lahko sproži številne druge krizne situacije. Različni avtorji to poimenujejo različno. Tako Keys (1999) govori o *domino efektu* (domino effect). Pri svojem proučevanju posledic globalnega segrevanja ozračja je namreč prišel do ugotovitve, da je le-to povzročilo smrt že 100.000 ljudi po vsem svetu, in sicer zaradi suš, orkanov, tajfunov, poplav itd., torej zaradi vsega, kar je nastalo kot posledica globalnega segrevanja ozračja. Dandeker (1994) uporablja izraz *kompleksnost varnostnih tveganj* (complexity of security risks ali kar risk complexity). Davies in Gurr (1998) govorita o *različnih, vendar hkrati prepletajočih in povezanih kriznih pojavih* (overlapping and interrelated crisis phenomena), kot so politična nestabilnost, etnopolitični konflikti, okoljski konflikti, genocidi, razpad držav, prehranjevalne krize, preseljevanje populacij idr. Boin in Lagadec (2000) pa na primer ugotavljata, da pri krizah pride do množično resonančnih problemov, zaradi česar se pojavlja *dinamika snežene kepe* (snowball dynamics). Quarantelli (2001) omenja koncept *sestavljene nesreče* (compounded disaster), ki pomeni kombinacijo naravnih (na primer potresi) in antropogenih (na primer požari, rušenje hiš) nenadnih pojavov. Potresi lahko povzročijo požare, poplavam lahko sledita lakota in širjenje nalezljivih bolezní ipd. Rosenthal in Kouzmin (1993) pa omenjata *sestavljene krize* (compounded crises). Rosenthal (1986) opozarja tudi na pojav *nesreče po nesreči* oziroma *krize po krizi*, kar pomeni veliko verjetnost, da konec ene krize posledično povzroči nastanek druge krize. Natova raziskovalna skupina pa ugotavlja, da so krize pogosto mešanica različnih tipov kriz (politične, ekonomske, vojaške, okoljske, socialne ipd.), vendar z 'glavnim priokusom enega tipa' (Generic Crisis Management Handbook, 1997).

Zaradi vse te kompleksnosti kriznih situacij se zahtevajo tudi kompleksne rešitve, zato je nujno potrebno reševanje kriz na medorganizacijski in tudi mednarodni ravni.

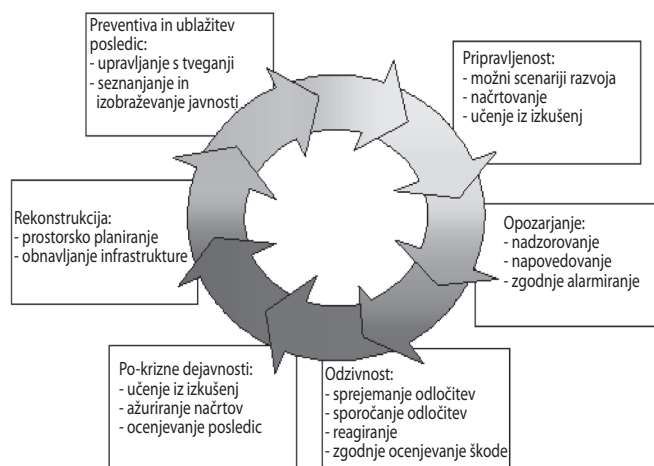
1.5 Cikel kriznega upravljanja

Krizno upravljanje je proces, ki sestoji iz več faz (cikel kriznega upravljanja):

1. faza pripravljenosti
2. faza opozarjanja
3. faza odzivnosti
4. faza po-kriznih dejavnosti
5. faza rekonstrukcije
6. faza preventive in ublažitve posledic.

Znotraj cikla kriznega upravljanja, ki je prikazan na sliki 3, pa lahko najdemo mehanizme kriznega upravljanja, ki pa so:

- mehanizmi za razglasitev kriznega stanja oziroma kriznih razmer,
- mehanizmi za ocenjevanje ogrožanja nacionalne varnosti in krizno opozarjanje,
- mehanizmi za načrtovanje kriznega upravljanja in izvajanje vaj ter simulacij,
- mehanizmi za operativno odločanje koordiniranje in vodenje kriznega odzivanja,
- krizni informacijsko-komunikacijski podporni mehanizmi,
- mehanizmi za krizno komuniciranje z javnostmi,
- mehanizmi za po-krizno analiziranje in vrednotenje.

Slika 3: Cikel kriznega upravljanja (povzeto po Weets, 2005)

V fazi zbiranja podatkov in kriznega opozarjanja je najprej treba pridobiti vse podatke v zvezi z nastajajočimi kriznimi razmerami (krizni kazalci, povzročitelji, vzroki, obseg ipd.), nato oceniti razmere in v nadaljevanju opozoriti odgovorne krizne akterje ter splošno javnost o bližajoči se krizi. V fazi kriznega načrtovanja je treba oblikovati načrt za reševanje specifičnih vrst kriz, kar poleg oblikovanja samih dokumentov vključuje tudi oblikovanje materialnih, kadrovskih, finančnih, komunikacijskih in drugih zmogljivosti kriznega upravljanja. V tej fazi je treba izvajati tudi vaje in simulacije kriznega upravljanja. V fazi neposrednega kriznega odločanja in vodenja kriznih operacij je predvsem treba sprejemati kakovostne odločitve v realnem času ter pridobiti in ohraniti nadzor nad kriznimi razmerami. V zadnji fazi pokriznega učenja pa je potrebno oceniti pretekle predkrizne in krizne dejavnosti, odkriti šibke člene in napake ter pripraviti izhodišča za njihovo odpravljanje. Osnovni cilj kriznega upravljanja je tako upravljanje s tveganji. Drugi pomembni cilj pa je pretvorba potencialno nevarnih in pogubnih situacij v nove priložnosti (prednosti).

Krizno upravljanje je tudi proces v sistemu nacionalne varnosti, s katerim se vzpostavljajo enotna načela, postopki, mehanizmi in ukrepi za usklajeno in učinkovito odzivanje na krize. Obveščevalna zagotovitev pa obsega ukrepe, postopke in aktivnosti, ki se izvajajo za spoznavanje in razumevanje nasprotnikovih dejavnosti, zmogljivosti in namer. V okviru obveščevalne zagotovitve potekajo izvidovanje, obveščevalna dejavnost ter sistematično opazovanje in pridobivanje podatkov o cilju. Obveščevalni viri so človeški viri, slikovna in pisna gradiva, tehnična sredstva, sredstva zvez, radarji, javni viri in zaplenjena tehnična sredstva ter oprema. Hrbtenica učinkovite obveščevalne zagotovitve je obveščevalni cikel, ki obsega opredelitev obveščevalnih zahtev, načrtovanje, zbiranje in obdelavo obveščevalnih informacij ter njihovo širjenje oziroma posredovanje uporabnikom.

1.6 Začetki kriznega upravljanja

Sodobno znanstveno in politično razmišljanje o konceptu krize in kriznega upravljanja se je začelo v ZDA po kubanski krizi leta 1962, ki je bila po mnenju mnogih najbližji primer stopnjevanju jedrskega spopada med obema velesilama. Kriza se je začela z ameriškim odkritjem sovjetskih jedrskih raket na Kubi in končala z njihovim umikom. Kubanska

kriza je dokaj hitro postala primer uspešnega kriznega upravljanja, saj je bila dokaz, da je stopnjevanje kriznih dogodkov mogoče nadzirati ter da se je v krizi možno racionalno odločiti ter učinkovito civilno nadzirati vojaške operacije (Williams, 1991). V zgodovini so znane še številne druge krize, ki so bile deležne posebne pozornosti: kriza iz leta 1914 in nadaljnja eskalacija v prvo svetovno vojno, korejska kriza iz leta 1950, berlinska kriza med leti 1948 in 1949 ter 1958 in 1961, madžarska kriza leta 1956, češkoslovaška kriza leta 1968, jedrska kriza na Otoku treh milj, medblokovska kriza, sovjetsko-ameriška kriza, izraelsko-arabske krize ali bližnjevzhodna kriza, kriza v nekdanji Jugoslaviji, balkanska kriza, zalivska kriza leta 1991, kosovska kriza iz leta 1999 ipd. Predvsem kriza iz leta 1914 je bila deležna velike raziskovalne pozornosti. Začela se je z manjšo lokalno krizo (atentatom na avstroogrškega prestolonaslednika Franca Ferdinanda), ki se je hitro stopnjevala v prvo svetovno vojno. Države so druga drugi pošiljale razne ultimat in izvajale popolne mobilizacije oboroženih sil, s čimer so želele odvrniti nasprotnika. Nobena država ni računala na to, da bo vse to pripeljalo v vojno. Dogodki so dobesedno ušli izpod nadzora posameznih vlad. Zato je primer izbruha prve svetovne vojne razumljen kot primer zgrešenega kriznega upravljanja (crisis mismanagement) (Prezelj, 2005).

Vse zgoraj naštetje krize so vojaško-političnega značaja, kar pomeni, da se je koncept kriznega upravljanja nanašal predvsem na kritičnost vojaško-političnih odnosov med velesilami oziroma umirjanje potencialno eksplozivne situacije med velesilama in blokoma.

Največ kriz je izšlo iz nerazumevanja, kaj v medsebojni odnosih pomeni status quo, zato se je med ZDA in Sovjetsko zvezo poleg dokaj intenzivnih pogajanj (ki so služila seznanjanju z interesi) oblikoval krizni komunikacijski mehanizem – neposredna komunikacijska povezava med političnima vrhoma (Hot Line, tudi Rdeči telefon). Njegov namen je bil omogočiti neposredno pojasnjevanje interesov ter namenov in s tem zmanjšati verjetnost oboroženega spopada. Kasneje se je v Evropi pod okriljem Konference za varnost in sodelovanje v Evropi (KVSE) oziroma Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE)⁸ oblikoval kri-

⁸KVSE je predhodnica OVSE.

zni preventivni režim v obliki CSBM (Confidence and Security Building Measures), ki temelji na transparentnosti vojaških aktivnosti, kar naj bi zmanjševalo možnosti za napačne presoje v krizah. Zato je podobno kot kriza, krizno upravljanje po hladni vojni pojmovano širše kot prej. Tako je krizno upravljanje postal večdimenzionalni pojav, tako kot se je zgodilo s samim konceptom krize. V sodobnem svetu pa obstaja več ne-vojaških kot vojaških kriz, zato je danes krizno upravljanje predvsem civilne narave.

2 Pomen obveščevalne dejavnosti v procesu kriznega upravljanja

Teorijo in empirijo obveščevalne dejavnosti je s koncepti kriznega upravljanja prvi združil McCarthy (1998). Oblikoval je integrirano teorijo obveščevalne dejavnosti in kriznega upravljanja, ki opredeljuje vlogo obveščevalnih služb v kriznem upravljanju.

Obveščevalna dejavnost je nepogrešljiva komponenta v procesu odločanja v nacionalno varnostni politiki, še posebej v obdobju vojne in kriznih situacij (v izrednih razmerah). Politični vodje potrebujejo za vodenje in odločanje poznavanje razmer v drugih državah. Potrebujejo informacije o tujih državah, ki so popolne, točne, pravočasne in na osnovi katerih lahko sprejemajo odločitve. Obveščevalna dejavnost igra torej ključno vlogo pri zbiranju informacij, ki se nanašajo na nasprotnikove zmožnosti in namene in je zato najpomembnejša že v fazi opozarjanja.

McCarthy (1998) sicer ugotavlja, da nam primeri iz preteklosti kažejo, da obveščevalna dejavnost pogosto zataji v primerih kriznega opozarjanja, da pa večkrat odigra pomembno vlogo pri opisovanju ključnih dogodkov med samo krizno situacijo. Tak primer je bila na primer kubanska kriza leta 1962, ko je obveščevalna dejavnost odigrala ključno vlogo v procesu odločanja v času krize, vendar pa je zatajila že v fazi opozarjanja, torej pred samo krizo. Kljub temu so bili obveščevalni podatki in pravočasne ocene situacije (s strani obveščevalnih služb) ključnega pomena pri odločanju in razreševanju krize.

Kadar govorimo o pomenu obveščevalne dejavnosti v procesu kriznega upravljanja, lahko identificiramo tri njene glavne funkcije (prav tam):

- obveščevalna dejavnost kot indikator in opozorilo;
- obveščevalna dejavnost kot povratna informacija o poteku dogodkov in okoliščin med razvojem krize;
- obveščevalna dejavnost kot identifikacija in zaznava priložnosti, ki se lahko razvijejo iz krizne situacije.

Vidimo, da se obveščevalna dejavnost vključuje in je tudi pomembna v vseh fazah kriznega upravljanja. Njen pomen v vsaki posamezni fazi kriznega upravljanja smo strnili v spodnjo tabelo (tabela 2).

Faza kriznega upravljanja	Vloga obveščevalne dejavnosti
Pripravljenost: <ul style="list-style-type: none"> ▪ možni scenariji razvoja ▪ načrtovanje ▪ učenje iz izkušenj 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Prepoznavanje in analiziranje tveganj ter nevarnosti ▪ Preučevanje modelov, po katerih so se določene krizne situacije zgodile in primerjave ▪ Poznavanje razmer o drugih državah
Opozarjanje: <ul style="list-style-type: none"> ▪ nadzorovanje ▪ napovedovanje ▪ zgodnje alarmiranje 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Obveščevalna zagotovitev informacij o ukrepih, postopkih in aktivnostih sovražnikovih dejavnosti, zmogljivosti in namer (izvidovanje, sistematično opazovanje in pridobivanje podatkov o cilju) ▪ Obdelava obveščevalnih informacij ter njihovo posredovanje uporabnikom ▪ Strateško opozarjanje ob zaznavi tveganja ali grožnje
Odzivnost: <ul style="list-style-type: none"> ▪ sprejemanje odločitev ▪ sporočanje odločitev ▪ reagiranje ▪ zgodnje ocenjevanje škode 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Zagotavljanje ustreznih obveščevalnih podatkov za odločevalce ▪ Ocena razvijajoče se situacije ▪ Opisovanje kriznih dogodkov med samo krizno situacijo (o poteku krize)
Po-krizne dejavnosti: <ul style="list-style-type: none"> ▪ učenje iz izkušenj ▪ ažuriranje načrtov ▪ ocenjevanje posledic 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Pridobivanje informacij o vzrokih nastanka krizne situacije ▪ Pridobivanje informacij o vzrokih za nepravočasno preprečitev krizne situacije (,kaj je šlo narobe', v kateri fazi je prišlo do napake) ▪ Predlaganje sprememb v načrtovanju, reorganizaciji ...

Faza kriznega upravljanja	Vloga obveščevalne dejavnosti
Rekonstrukcija: <ul style="list-style-type: none">▪ prostorsko planiranje▪ obnavljanje infrastrukture	<ul style="list-style-type: none">▪ Satelitski posnetki obveščevalnih služb
Preventiva in ublažitev posledic: <ul style="list-style-type: none">▪ upravljanje s tveganji▪ seznanjanje in izobraževanje javnosti	<ul style="list-style-type: none">▪ Upravljanje s tveganji

Tabela 2: Pomen obveščevalne dejavnosti v procesu kriznega upravljanja

Na prvem mestu in seveda najpomembneje je zavedanje, da lahko pride do določene krizne situacije. Očitno je dejstvo, da se lahko učinkovito odzovemo na krizo samo, če smo nanjo pripravljeni, kar pomeni biti pripravljen, ko se kriza pojavi. Če smo dobro pripravljeni, si s tem lahko olajšamo aktivnosti v naslednji fazi, obvladovanju krize in preprečevanju škode (Brouard, 2004).

Obveščevalna dejavnost igra pomembno vlogo že v fazi pripravljenosti. Podpira namreč mehanizme, ki povečujejo zmožnosti akterjev, da lažje razumejo kompleksnost situacij, do katerih lahko pride in olajšajo planiranje in kasneje odločanje.

V fazi opozarjanja obveščevalne službe zagotavljajo vnaprejšnja opozorila o pretečih možnih kriznih situacijah in igrajo podporno vlogo v proti-kriznih operacijah. Seveda lahko do krize še vedno pride. Vzrok lahko najdemo, ali v tem, da je prišlo do napake v sami obveščevalni dejavnosti, ali pa, da se odjemalci informacij (odločevalci) niso zavedali njihovega pomena. Prvi vzrok lahko preprečimo s tem, da so zagotovljene informacije resnične, objektivne, nedvoumne, primerne za potrebe odločevalcev in pravočasne. Drugemu pa se lahko izognemo z ustrežno komunikacijo med ,obveščevalci' in ,prejemniki' informacij, ki si morajo biti v tesnih odnosih. To pa se lahko doseže s tem, da so ,obveščevalci' blizu političnim ciljem (McCarthy, 1998).

Ko enkrat kriza nastane, je vloga obveščevalne dejavnosti v tem, da politične stratege, krizne managerje in odločevalce informira, kako se dogodki in okoliščine v času same krize razvijajo, da le ti lahko sprejemajo nadaljnje odločitve in se pravilneje odzivajo na nastalo krizno situacijo.

Tudi v procesu obveščevalne dejavnosti in kriznega upravljanja se lahko največ naučimo iz izkušenj, torej iz preteklih dogodkov, ki jih analiziramo in ugotovimo, na kateri točki in zakaj je prišlo do napake, ki je povzročila nastanek krizne situacije. Na osnovi teh ugotovitev, pa lahko nato ažuriramo načrte.

V fazi rekonstrukcije, po sami krizi, lahko na primer obveščevalna dejavnost pomaga s svojimi satelitskimi posnetki, v zadnji fazi – preventive in ublažitve posledic – pa je naloga obveščevalne dejavnosti upravljanje s tveganji.

Delovanje kriznega upravljanja se po McCarthy-ju (1998) deli na naslednje faze:

- 1) ocenjevanje vseh zbranih (obveščevalnih) podatkov o kriznih razmerah;
- 2) zaznavanje ogrožanja (opredelitev narave krize in njenega vpliva na vrednote, cilje in politike);
- 3) ocena tveganja (ocenjevanje posledic posameznih možnih opcij odzivanja na krizo);
- 4) izbira strategije in krizni odgovor (uresničevanje, nadziranje in sistematično prilagajanje izbrane strategije).

Sodobno varnostno okolje zahteva celostno razumevanje varnosti in posledično tudi celostno zaznavanje ogrožanja nacionalne varnosti. Pri doseganju nacionalne varnosti sodobnih držav je nujno poleg vojaškega področja ogrožanja nacionalne varnosti sistematično spremljati in analizirati tudi okoljsko, gospodarsko, kriminalno, informacijsko, zdravstveno, migracijsko, zaščitno-reševalno in druga področja, saj nekdanj prevladujoče enačenje vojaške varnosti z nacionalno varnostjo ne zadošča več varnostnim potrebam sodobne države. Zato se morajo temu pri soočanju z novimi grožnjami prilagajati tudi sistemi nacionalne varnosti. Prvi in ključni korak pa pri tem predstavlja celovita in čimbolj natančna ocena ogrožanja nacionalne varnosti.

Raziskovanje ocenjevanja ogrožanja nacionalne varnosti zahteva naslednje faze (Grošelj, 2006):

- 1) Oblikovanje zasnove oz. modela za celovito periodično in spro-

tno ocenjevanje ogrožanja nacionalne varnosti in opredelitev in prepoznavanje ključnih področij (razsežnosti) ogrožanja nacionalne varnosti.

- 2) Oblikovanje empiričnega modela za celovito periodično in sprotno ocenjevanje ogrožanja nacionalne varnosti. Ta faza obsega sodelovanje z ustreznimi institucijami sistema nacionalne varnosti RS pri opredelitvi kazalcev, ki odsevajo najpomembnejše in predvidljive grožnje nacionalni varnosti RS. Temu sledi oblikovanje matematično-statističnega modela in določanje stopnje ogroženosti, primerljive s klasifikacijo zveze Nato in EU.
- 3) Izdelava informacijskega orodja, ki bo omogočalo stalno obdelavo, analiziranje in prikazovanje stanja ogroženosti nacionalne varnosti RS.

Ocenjevanje ogrožanja nacionalne varnosti je proces spremljanja groženj varnosti, ki obsega (Prezelj, 2006):

- identificiranje pojavov, ki ogrožajo nacionalno varnost oziroma bi jo lahko ogrozili;
- utemeljevanje razlogov, zakaj identificirani pojavi ogrožajo nacionalno varnost;
- analiziranje njihovih splošnih in konkretnih pojavnih značilnosti;
- analiziranje in opredelitev tipičnih povezav z drugimi grožnjami;
- ocenjevanje oziroma merjenje intenzivnosti identificiranih pojavov oziroma groženj, kar lahko temelji na indikatorjih;
- ocenjevanje potencialnih ali že povzročenih posledic in tveganj v zvezi z grožnjami;
- posredovanje ocen relevantnim odločevalcem;
- posredovanje obvestil javnosti.

Če se vrnemo nazaj na sliko št. 3 (Cikel kriznega upravljanja), lahko ugotovimo, da ocenjevanje ogrožanja nacionalne varnosti umestimo v fazo pripravljenosti, ki je prva faza cikla, kar nam pove, kako zelo je pomembna. V tej fazi identificiramo ogrožanja, ki bi lahko povzročila nastanek različnih kriznih situacij, kar pa je neposredno povezano z zgodnjim opozarjanjem na grožnje in krize. Če imamo dobro zasnovan

proces ogrožanja nacionalne varnosti, lahko hitro prepoznamo grožnjo. To pa nam omogoča pripravljenosti na krizo in pa hitro – zgodnje opozarjanje.

Krizno upravljanje mora imeti vzpostavljen sistem za zgodnje krizno opozarjanje, katerega cilj je posredovanje zgodnjih opozoril (državnemu vrhu, ki odloča v najhujših krizah. Zgodnje opozarjanje se nanaša na:

- informiranje odločevalcev, kaj bi se lahko zgodilo v primeru neukrepanja, in
- na formuliranje napovedi ali projekcij o potencialnih ranljivostih na podlagi sistematičnega zbiranja in procesiranja informacij.

Cilj zgodnjega opozarjanja je proaktivna vključitev v zgodnje faze potencialnih konfliktov in kriz z namenom preprečevanja ali vsaj omilitve kriznih situacij. Opozarjanje mora biti zanesljivo in pravočasno (zgodnje), kar omogoča pripravo dobrega kriznega načrta. Gre za postopek sistematičnega zbiranja informacij, njihovo analizo in nadaljnjo posredovanje rezultatov analize oblikovalcem politik pri sprejemanju strateških odločitev v smislu boljšega poznavanja situacij in s tem boljših možnosti za ustrezno reagiranje. Bistvo zgodnjega opozarjanja je torej:

- posredovanje opozoril za prihajajoče krize,
- vsakodnevno zagotavljanje analiz krizne situacije,
- zmanjševanje tveganj pri odločanju v stalno spreminjajočem se okolju.

Sestavni del ocenjevanja ogrožanja varnosti je tudi analiza ranljivosti družbe in države zaradi posledic različnih kriz.

Spremembe varnostnega okolja ob koncu hladne vojne so NATO napeljale na dejstvo, da so revidirali metodologijo kriznega oznanjanja in opozarjanja (indications-and-warning methodology). Kot rezultat zmanjšane tveganja oboroženega konflikta med državami in povečanega tveganja nastanka konfliktov znotraj držav, je NATO razširil svoj pristop zgodnjega kriznega opozarjanja na številne načine. Preveč let je namreč minilo, preden je NATO prevzel akcije za zaustavitev državljanske vojne v Bosni in Hercegovini. V času Kosovske krize je že reagiral veliko hitreje, vendar še vedno prepozno za preprečitev etničnega čiščenja

in zlorabe človekovih pravic. Kasneje se je Zveza na Balkanu vmešala tudi v konflikte v južni Srbiji in Bivši jugoslovanski republiki Makedoniji še preden so se napetosti razširile v odprt konflikt – rezultat je bil preprečitev masovnega prelivanja krvi, mir pa je bil ohranjen z relativno majhnimi stroški.

Kar se lahko naučimo iz dogodkov na Balkanu je, da je zgodnje opozarjanje kriznega ogrožanja vitalno. Zgodnje odzivanje – in seveda pravilno odzivanje – je neprecenljivo. Zelo težko je vedeti, kdaj je tisti najprimernejši trenutek, ko se je potrebno vključiti v prihajajočo krizno situacijo. To zahteva hiter pregled nastale situacije in prilagoditev vseh akcij, da bi lahko ravnali kar se da učinkovito.

V zadnjem času se veliko mednarodnih organizacij ukvarja prav z razvijanjem in izpopolnjevanje zmožnosti zgodnjega opozarjanja. Združeni narodi so (na primer) ustanovili svoj humanitarni sistem zgodnjega opozarjanja (Humanitarian Early Warning System), Evropska Komisija podpira tako imenovano mrežo preprečevanja konfliktov (Conflict Prevention Network), NATO je razvil svoje krizno upravljanje, pa tudi druge akademske institucije in nevladne organizacije so s svojimi izsledki prispevale pomembna strokovna znanja s tega področja.

Prednosti zgodnjega opozarjanja prihajajoče krize so torej očitne. Omoogoča več časa za priprave, analize in planiranje na odziv in v primeru intervencije, poveča verjetnost uspeha. Zgodnje opozarjanje lahko tudi prispeva k uresničitvi postavljenih ciljev, razvoju načrtovanih akcij in njihovo primerjavo. To sčasoma vodi k implementaciji izbranih možnosti in analizi odziva vseh vključenih dejavnikov. Zaradi pomembnosti zgodnjega odzivanja se krizno upravljanje in preprečevanje konfliktov osredotoča predvsem na zgodnje faze pridobivanja informacij, ocenjevanja in analiziranja.

Zveza Nato (Generic Crisis Management Handbook, 1997) ima zelo dobro razvit in dodelan sistem opozarjanja z obveščevalnimi podatki - Nato Intelligence Warning System (NIWS). Temeljno načelo delovanja Natovega sistema kriznega odzivanja - Nato Crisis Response System (NCRS) je njegova povezava z NIWS. Informacije NIWS so namenjene

čim zgodnejšemu opozarjanju s čim manj nejasnostmi, temeljijo pa na nacionalnih ocenah in analitični presoji. Sistem je zasnovan tako, da omogoča predvsem pravočasno opozarjanje na strateški ravni, vendar pa morata biti struktura in filozofija NIWS uporabna tudi za operativno in taktično raven. Temeljni dokument o politiki in delovanju NIWS je priročnik MC 166, ki vsebuje tudi navodila za članice in obveščevalne službe glede procesa opozarjanja. NIWS ima najpomembnejšo vlogo v prvi fazi Natovega sistema kriznega upravljanja (opozorilna znamenja in opozarjanje – Indications and Warnings - I&W). NIWS namreč skrbi za strateško opozarjanje ob pojavu tveganja ali grožnje, ki bi lahko vplivala na varnostne interese zavezništva. Sistem podpira natančna metodologija opozarjanja, ki obravnava spekter potencialnih opozorilnih pokazateljev. Za odločevalce je pomembno pravočasno in natančno opozarjanje, saj so jim zagotovljeni ustrezni obveščevalni podatki. Opozarjanje poteka, dokler ni sprejeta zavestna odločitev, ki mora obsegati vsaj odločitev o nikakršnem ukrepanju. Vendar pa morajo izvedene aktivnosti vplivati na NCRS. Opozarjanje je neuspešno, če se ga ne upošteva. Zato je učinkovitost NCRS vezana na takojšnjo in neovirano izmenjavo opozorilnih znamenj in opozarjanja (I&W) ter preostalih obveščevalnih podatkov znotraj zavezništva, kot je določeno v veljavnih Natovih postopkih (zbirke MC 166, MC 128 in MC 114).

Opozorilna znamenja in opozarjanje lahko posreduje ena ali več članic zavezništva oziroma vrhovni poveljnik zavezniških sil za področje Evrope - Supreme Allied Commander in Europe (SACEUR). Generalni sekretar Nata je obveščen, če se pojavi ali spremeni Natovo varnostno opozorilo, ali če se spremeni status varnostnega opozorila. Opozorilni pokazatelji, ki jih oblikuje NIWS, predstavljajo temelj za začetne razmisleke Severnoatlantskega sveta – North Atlantic Council in Odbora za obrambno načrtovanje – Defence Planning Committee (NAC/DPC) o vplivu morebitne ali dejanske krize na varnost zavezništva. Zato je vzajemna interakcija med NIWS in NCRS ter tesno sodelovanje med podpornimi štabi pri poveljstvu Nata, zlasti na začetku morebitne ali dejanske krize, bistvenega pomena za začetek posvetovanj in odločanja v Natu v podporo zavezništva pri kriznem upravljanju.

3 Sodobni izzivi za obveščevalno skupnost

Jasno je torej, da spremenjeni svet (konec hladne vojne, pojav različnih oblik mednarodnega terorizma itd.) postavlja pred obveščevalne službe nove izzive, na katere se morajo primerno odzvati. Najbolj izpostavljenе ,nove' grožnje so:

- proliferacija akterjev in virov konfliktov in sredstev za uporabo sile,
- transnacionalnost – doseg in vpliv groženj,
- hiter razvoj tehnoloških inovacij, ki vodijo v še večje ranljivosti, naraščajoče raznolikosti in neenakosti razporeditve virov,
- rast prevladujočih nesimetričnih in neobičajnih oblik konfliktov in
- povečan premik nasilja v urbana območja in področje notranje varnosti (predvsem etničnih, ekonomskih, verskih in ideoloških sporov).

Nekateri ti trendi so rezultat naravne transformacije, medtem ko so nekateri drugi lahko stalno prisotni in so le zadnje čase bolj pomembni za obveščevalni sektor. Vsi pa imajo vpliv na operacije večine obveščevalne dejavnosti. Istočasno pa vsepovsod ostajajo tradicionalni notranji konflikti in ohranjanje notranje stabilnosti prioriteta obveščevalnim službam.

Obveščevalna skupnost mora opazovati torej vse vrste groženj. Stalno se morajo prilagajati novim zahtevam varnostnega okolja, če želijo svoje delo opravljati uspešno. In kot trdita Berkowitz in Goodman (2000), ne gre več toliko za vprašanje ,kaj', temveč ,kako'. Pri tem pa je potrebno najti pravo ravnotežje med sredstvi, s katerimi opravljajo svoje aktivnosti, in posegom v človekove pravice. Prav zaradi tega je njihovo delovanje v zadnjem času še bolj pod drobnogledom in podvrženo različnim kritikam. Tako se jim očita različne nepravilnosti:

- operacijske napake (napačno napovedovanje terorističnih napadov ali pomanjkanje znanja za njihovo preprečitev);
- organizacijske pomanjkljivosti (nesodelovanje z drugimi obveščevalnimi službami in vladnimi oddelki ter izmikanje reorganizaciji in reformam);

- demokratične zlorabe (vključujoč kršenje pravice do zasebnosti, protizakoniti pripori, grdo ravnanje s priporniki – tudi mučenje, protizakonite tehnike zasliševanja, premestitve pripornikov v države z nižjimi standardi z namenom uporabe prisilnih tehnik).

Največji problem pa predstavlja obveščevalnim službam tajnost njihovega delovanja, saj jim to preprečuje, da bi se lahko javno branili v javnosti in ovrgli vse očitane nepravilnosti.

Vse te spremembe pomenijo za obveščevalne službe določene posledice:

- Učinkovito odločanje in politično načrtovanje je močno odvisno od predčasnega identificiranja problemov, hitrega ocenjevanja potencialnih posledic odločitev in pravočasnega nadzorovanja izvedb.
- S spremembami strateškega okolja se pojavi večje število uporabnikov obveščevalnih podatkov.
- Samo v primeru, da so najvišji odločevalci in politični načrtovalci dobro informirani, lahko zagotovijo potrebne usmeritve obveščevalnim službam.
- Operativno delo obveščevalnih služb postaja vse bolj in bolj odvisno od podatkov, do katerih je težko priti in je včasih celo nevarno.
- Vzdrževanje tajnosti je zelo zahtevno, tako s tehničnega (revolucija informacij) kot s političnega vidika.
- Nacionalne obveščevalne službe morajo delovati z obveščevalnimi službami v drugih državah, če želijo izpolniti zahteve; to pa je lahko zelo vprašljivo zaradi vzajemne sumničavosti in različnih praks med partnerskimi službami.
- Delo obveščevalnih služb v nekaterih državah je lahko ovirano zaradi zaupanja v njihovo učinkovitost in njihovo pripadnost demokratičnim vrednotam. Do teh problemov lahko pride tam, kjer javnost ni dovolj obveščena o aktivnostih obveščevalnih služb in metodah, ki te nadzorujejo.

Obveščevalne službe morajo zato prilagoditi svoj način delovanja na štirih področjih (DCAF Backgrounder, 2006a):

- zbiranje informacij in uporaba;
- nacionalna koordinacija in kooperacija med obveščevalnimi službami in drugimi akterji varnostnega sektorja;
- delitev informacij z mednarodnimi organizacijami in drugimi državami;
- javno sprejemanje in odgovornost.

3.1 Informacijska revolucija

Informacijska revolucija je najpomembnejši faktor, ki vpliva na delo obveščevalnih služb. Vključuje se tako v razpoložljivost in dostopnost informacij kot tudi v njihovo analiziranje. Kot rezultat sprememb tehnik zbiranja informacij:

- imamo danes prenasičenost informacij v nasprotju s pomanjkanjem;
- obseg informacij za nacionalno ocenjevanje se danes pridobi iz obveščevalnih virov, čeprav je glavnina še vedno pridobljena z metodami, ki v veliki meri ostajajo izključna kompetenca obveščevalnih služb;
- iskanje (rudarjenje) podatkov in ostalih avtomatskih tehnik zbiranja je postalo ključno za filtriranje in shranjevanje informacij.

Informacijska revolucija ima tudi dramatičen vpliv na način, kako so obveščevalne analize vodene. Zlasti:

- je spremenila delovne odnose med individualnimi analitiki in analitičnimi skupinami z obveščevalnimi službami, saj tehnološki trendi stopnjujejo horizontalne mreže in pospešujejo decentralizacijo;
- je omogočila privatizacijo vrednotenja preko množice zasebnih podjetij, ki ponujajo znanje, ki izvira iz analiz globalnega tveganja, ki po kakovosti pogosto presegajo analize vladnih obveščevalnih agencij;
- je prispevala k odkritju neformalnih omrežij distribuiranja informacij, ki tekmuje z obveščevalnimi službami, z namenom vzbuditve pozornosti političnega načrtovanja.

Te razvojne izboljšave zahtevajo pomembne spremembe v managementu in obveščevalni 'obrbi'. Takšno spremembo lahko na primer predstavlja zahteva po odločanju o tem, v katerih primerih se lahko ob-

veščevalna dejavnost opre na odprte vire in obstoječe metode zbiranja podatkov, kateri pa so tisti, ki zahtevajo razvoj novih pristopov (zaradi naraščajočega trenda sodelovanja med obveščevalnimi službami).

Informacijska revolucija ne bo rešila vseh problemov v zvezi z obveščevalnim delom. Dragi, visoko tehnološki obveščevalni sistemi razviti za nadziranje elektronskega okolja so lahko neučinkoviti v primerjavi z organizacijami, ki uporabljajo preprostejše metode komuniciranja. Večina terorističnih in zločinskih organizacij ima na voljo take infrastrukture, ki so tehnološkim metodam zbiranja težko dostopne. Tehnološki napredek izkoristijo namreč tudi obveščevalne tarče, in s tem boljše zaščitijo svoje tajnosti in skrijejo svoje aktivnosti (tak napredek predstavljajo na primer: javno dostopne kriptirne metode komuniciranja, razširjanje dostopa do svetovnega spleta – kar tudi olajšuje izmenjavo informacij in rast komercialno dostopnih satelitskih posnetkov). Večina novih groženj zahteva tudi večje angažiranje zbiranja podatkov s človeškimi viri, predvsem s pomočjo posameznikov, ki imajo znanje jezikov in kulture, potrebne za infiltriranje v sodobne teroristične in druge zločinske mreže.

4 Nacionalna kooperacija in koordinacija

Kot smo že omenili, je v današnjem varnostnem okolju sodelovanje različnih obveščevalnih in varnostnih služb nujno potrebno (tako na nacionalni kot tudi mednarodni ravni). Poleg tega je nujno tudi sodelovanje s policijo, vojsko, ministrstvi in ostalimi akterji, ki so pomembni za zagotavljanje varnosti. To sodelovanje poteka vzajemno, saj si v nekaterih primerih lahko obveščevalne službe pri analiziranju podatkov pomagajo tudi z znanjem in izkušnjami drugih vladnih služb. Nacionalno koordiniranje je lahko podprto na različne načine:

- s političnimi in varnostnimi koordinacijskimi mehanizmi, kot so razni odbori, delovne skupine, ki so lahko stalne ali pa ad-hoc;
- z izmenjavami zaposlenih za zagotavljanje večjega sodelovanja in komunikacijskih kanalov;
- s posebnimi, stalnimi medagencijskimi koordinacijskimi enotami, nanašajoč se na specifične zadeve, kot sta na primer terorizem in tihotapljenje drog;
- s ‚situacijskimi sobami‘ za soočanje z nevarnostnimi situacijami.

5 Izmenjava obveščevalnih podatkov in mednarodno sodelovanje

Od kar se obveščevalne službe soočajo z naraščajočimi globalnimi in transnacionalnimi problemi, so se okrepili tudi odnosi med državami. Prednosti izmenjevanja informacij so očitne: v naprej pridobljene informacije so potrebne za pravočasno, ozaveščeno in dobro razvito varnostno odločanje; poleg tega pa se s tem odpravijo dvojni napori, kar lahko pomeni za države občutno varčevanje z viri, in tudi zmanjšajo tveganja.

Ločimo bilateralno in multilateralno sodelovanje. Bilateralno sodelovanje pomeni izmenjevanje informacij (praviloma dvostransko), kadar gre za zadeve vzajemnih interesov. Taka kooperacija običajno deluje na *quid pro quo* osnovi (zamenjavi, nadomestilu), saj države ne želijo razkrivati svojih virov ali metod, ne da bi pri tem imele kakšne koristi. Čeprav države, ki so bolj omejene z obveščevalnimi viri, niso vedno zmožne zagotavljanja obveščevalnih podatkov, ki bi se ujemali s tistimi, ki jih imajo večje službe, pa lahko kljub temu sodelujejo na drugačne načine, na primer z zagotavljanjem dostopa do nekaterih regij.

Za multilateralno sodelovanje je značilna večstranskost – vključnost večjega števila sodelujočih držav oziroma njihovih obveščevalnih služb. Vključuje pa doveznost za naslednje izzive:

- Koalicijske sile razvite v podporo mirovnih in vojaških operacij zahtevajo tako rekoč stalno obveščevalno podporo v času vojne.
- Transnacionalne grožnje, pri katerih uspeh ene države pomeni koristi za vse, spodbudijo mnogo držav, da pridobijo in zagotovijo večjo dostopnost do informacij.
- Multilateralne mreže so lahko odločilne za razvoj sporazumov o sodelovanju, modernih tehnologij in podatkovnih baz ter vzajemne pravne pomoči.

Evropska unija je v procesu razvijanja nadnacionalnih mehanizmov za ocenjevanje obveščevalnih podatkov, ki pa so zaenkrat še vedno odvisni od nacionalnih vložkov.

5.1 Javna odgovornost in sprejemljivost

Na splošno bi morale obveščevalne službe postati vse bolj podobne drugim državnim službam glede odnosa do transparentnosti in odgovornosti ter dolžnostmi do javnosti (razen seveda v primerih občutljivih zadev, ko bi bilo to nemogoče in nespametno). Parlamenti v tem pogledu igrajo zelo pomembno vlogo. Zagotavljati namreč morajo, da zakoni in drugi predpisi jasno in odprto določajo vloge in odgovornosti obveščevalnih služb. Poleg tega morajo uslužbenci v obveščevalnih službah imeti potrebna profesionalna znanja in zmožnosti ter na voljo tudi primerna usposabljanja. Prav tako mora biti zagotovljeno, da tajnost ni zlorabljena v smislu prikrivanja informacij, ki bi morale biti javne. Vse to pa lahko izboljša učinkovitost obveščevalnega dela, pa tudi podobo obveščevalnih služb. Nadalje je tudi pomembno, da so mediji, nedržavne organizacije in splošna javnost (brez strahu pred sankcijami) informirani – in tudi sami dejavno vključeni v informiranje – o aktivnostih obveščevalnih služb.

6 Zaključek

Ugotovili smo torej, da ima obveščevalna dejavnost zelo pomembno, lahko rečemo celo ključno vlogo v procesu kriznega upravljanja (DCAF Backgrounder, 2006b):

- zagotavlja analize na področju, pomembnem za zagotavljanje nacionalne varnosti;
- daje zgodnja opozorila o pretečih potencialnih krizah;
- nacionalnemu in mednarodnemu kriznemu upravljanju pomaga zaznavati namere potencialnih nasprotnikov;
- informira nacionalno obrambno planiranje in vojaške operacije;
- varuje skrivnosti, tako svojih virov in aktivnosti kot tudi ostalih državnih organov;
- s prikritim delovanjem lahko vpliva na določene dogodke, da se zgodijo v prid nacionalnim interesom.

Obveščevalna dejavnost ima nepogrešljivo vlogo v procesu kriznega upravljanja v vseh njegovih fazah. Najpomembnejše vloge in osnovne funkcije obveščevalne dejavnosti v procesu kriznega upravljanja pa so:

- obveščevalna dejavnost kot mehanizem opozarjanja na prihajajoče krizne situacije (strateška vloga) – s predčasnim opozarjanjem poskuša zmanjšati presenečenja;
- podpora odločevalcem pri sprejemanju odločitev (operativna vloga): v času že nastale krize, s tem da odločevalce (politike, krizne managerje . . .) zalaga z informacijami o dogodkih in poteku ter okoliščinah med samo krizo;
- ocena učinkov in reakcij vlade (odločevalcev) s pomočjo povratnih informacij o uspešnosti njihovih odločitev glede na pridobljene informacije.

Na začetku smo si postavili vprašanje, kdo naj bi bil v času kriznih situacij odgovoren za obveščevalne analize. Kako interpretiramo pridobljene informacije, je namreč ključnega pomena za sprejemanje odločitev. Napačno interpretiranje namreč privede do napačnega odločanja in s tem nastanka (ali poslabšanja) krizne situacije. Krizni upravljalci pridobivajo informacije iz več virov, zato je najbolje, da so te informacije že analizirane, v nadaljevanju pa je njihova naloga, da postopajo po naslednjih korakih:

- 1) ovrednotenje vseh pridobljenih obveščevalnih informacij, ki se nanašajo na določeno krizo;
- 2) zaznavanje ogrožanja: določitev narave krizne situacije in njenega vpliva glede na politično pomembnost in cilje;
- 3) analiza tveganj: simuliranje vseh možnih reakcij na krizno situacijo;
- 4) izbira strategije reševanja krizne situacije;
- 5) krizni odgovor: implementacija ter ocena izbrane strategije, ki je seveda prilagodljiva glede na razvoj in potek krize.

Obveščevalni cikel pridobivanja podatkov se v samem kriznem upravljanju ne spreminja. Razlika je le v tem, da je ponavadi na voljo veliko manj časa. Kljub temu pa morajo biti informacije pridobljene iz zanesljivih virov, preverjene, analizirane ter ustrezne posredovane odločevalcem. Da pa se bodo v prihodnosti obveščevalne službe lahko učinkovito in uspešno vključevale na vsa področja zagotavljanja nacionalne varnosti in da bodo učinkovito in uspešno odigrale vlogo v procesu kriznega upravljanja (predvsem v čim zgodnejših fazah), si morajo za cilj postaviti naslednje prioritete:

- izgradnja integracijskih nacionalnih obveščevalnih zmožnosti z optimiziranimi zmožnostmi zbiranja podatkov;
- okrepitev analitičnega znanja, metod in praks znotraj obveščevalne skupnosti in spodbujanje odprtega, kreativnega okolja;
- odstranjevanje ovir za izmenjavo obveščevalnih podatkov znotraj obveščevalne skupnosti in med partnerji ter vpeljava tistih politik, ki odsevajo potrebo po izmenjavi vseh podatkov;
- izrabljanje znanstvenih in tehničnih prednosti, predvsem pa sprememb informacijske tehnologije, ki omogočajo ohranjanje in razširjanje kapacitet za obvladovanje varnostnih tveganj;
- izgradnja obveščevalne kibernetске družbe, v kateri lahko obveščevalne službe, odjemniki in partnerji hitro medsebojno delujejo tako na nacionalni kot mednarodni ravni;
- širjenje tehnoloških zmogljivosti z namenom obvladovanja stalno naraščajočega obsega signalov, ki jih je potrebno prestreči;
- osredotočanje naporov pri zbiranju podatkov na zadeve, ki jih zasebni sektor ne more primerno obvladovati, ker bi bile neprofitne, preveč tehnološko zahtevne ali izpostavljene nesprejemljivim zakonskim obvezam;
- in predvsem: razvoj novih standardov zakonitih in demokratičnih dobrih praks, ki odgovarjajo (so ustrezne) tehnološkim izzivom in grožnjam.

Obveščevalna dejavnost mora biti torej danes veliko več kot samo preprosto politično poročanje. Sposobna mora biti identificirati pojavljajoče se vire moči in nestabilnosti v vsaki dimenziji ter napovedati prihajajoče nevarnosti – spremembe (Steele, 2001). Vključevati se morajo na več področij, in sicer glede zaščite nacionalne infrastrukture pred različnimi napadi teroristov in drugih kriminalcev; glede mednarodnih mirovnih operacij, ki potrebujejo obveščevalno dejavnost za izvršitev njihovih misij; glede zaščite državnih meja; glede množičnih posegov v človekove pravice in drugih primerov destabilizacije (na primer Darfur); glede katastrofnega managementa, iskanja vojnih zločincev ipd.

Viri

- Berkowitz, B.D. , Goodman, A.E. (2000). *Best Truth: Intelligence in the Information Age*. New Haven and London: Yale University Press.
- Boin, A. , Lagadec, P. (2000). Preparing for the Future: Critical Challenges in Crisis Management. *Journal of Contingencies and Crisis Management Research*, let. 8, št. 4.
- Brouard, F. (2004). Business Intelligence for Canadian Corporations after September 11. *Journal of Competitive Intelligence and Management*, 1 (2), 1-12.
- Collin, P.H. (1988). *Dictionary of Government and Politics*. Peter Collin Publishing, Middlesex.
- Dandeker, C. (1994). New Times for the Military: Some Sociological Remarks on the Changing Role and Structure of the Armed Forces of the Advanced Societies. *British Journal of Sociology*, let. 45, št. 4.
- Davies, J. , Gurr T.R. (1998). *Preventive Measures: Building Risk Assessment and Crisis Early Warning Systems*. Rowman & Littlefield Publishers, Lanham.
- DCAF Backgrounder. (2006a). Contemporary challenges for the Intelligence Community. Pridobljeno na <http://www.dcaf.ch/publications/kms/details.cfm?lng=en&id=18415&navI=4>
- DCAF Backgrounder. (2006b). Intelligence Services. Pridobljeno na http://www.dcaf.ch/_docs/bg_intelligence_servicesI.pdf
- Generic Crisis Management Handbook. (1997). Document NACC/PFP (COEC) D(97)2, NATO/NACC/PFP Unclassified.
- Grošelj, K. (2006). Informacija o raziskovalni dejavnosti Obramboslovnega raziskovalnega centra na področju kriznega upravljanja in vodenja, *Ujma*, 20, strani 199-201.
- Hillyard, M. (2000). *Public Crisis Management: How and Why Organizations Work Together to Solve Society's Most Threatening Problems*. Writers Club Press, San Jose.
- Holsti, K. (1995). *International Politics: A Framework For Analysis*. Prentice Hall, New Jersey.
- Keys, D. (1999). *Catastrophe: An Investigation into Origins of Modern World*. Century, London.
- McCarthy, S.P. (1998). *The Function of Intelligence in Crisis Management: Towards an Understanding of the Intelligence Producer-Consumer Dichotomy*. Aldershot, UK: Ashgate Publishing Company.
- Podbregar, I. , Šifrer, J. (2007). *Pomen obveščevalne dejavnosti v procesu kriznega upravljanja. Dnevi varstvoslovja*, Ljubljana, Univerza v Mariboru, Fakulteta za varnostne vede.
- Polič, M. , Kranjčec, R. (2002). Psihološki vidiki kriznega upravljanja, *Ujma*, št. 16.

- Prezelj, I. (2005). Nacionalni sistemi kriznega menedžmenta. (Knjižna zbirka Varnostne študije). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Prezelj, I., (2006). Modeliranje celovitega ocenjevanja ogrožanja nacionalne varnosti Republike Slovenije, Zbornik prispevkov: Raznolikost zagotavljanja varnosti, VII. dnevi varstvoslovja, Bled 31.5.-2.6.2006, UM, Fakulteta za policijsko-varnostne vede, strani 31-41.
- Quarantelli, E. (2001). Another Selective Look at Future Social Crises: Some Aspects of Which We Can Already See in the Present. *Journal of Contingencies and Crisis Management Research*, let. 9, št. 4.
- Robinson, J. (1968). Crisis, v: Sills, David (ur.), *International Encyclopedia of the Social Sciences*. The Macmillan Company & The Free Press.
- Rosenthal, U. (1986). Nine Dilemmas of Crisis Management, v: *Proceedings from the International Conference on Crisis Management at the National Level*. March 20-22, Stockholm.
- Rosenthal, U., Charles, M., T'Hart, P. (1989): *The World of Crisis and Crisis Management*, v: Rosenthal, U., T'Hart, P. (ur.), *Coping with Crises: The Management of Disaster, Riots and Terrorism*. Charles Rhomas, Springfield.
- Rosenthal, U., Kouzmin, A. (1993). Globalizing an Agenda for Contingencies and Crisis Management: An Editorial Statement. *Journal of Contingencies and Crisis Management Research*, let. 1, št. 1.
- Rosenthal, U., Kouzmin, A. (1997). Crises and Crisis Management: Toward Comprehensive Government Decision Making. *Journal of Public Administration Research & Theory*, let. 7, št. 1.
- Russett, B., Starr, H. (1996). *World Politics: The Menu for Choice*. W. H. Freeman and Company, New York.
- Salmon, T., Alkadri, R. (1992). Crises, Crisis Management and Crisis Prevention, v: Carey, R., Salmon, T. (ur.), *International Security in the Modern World*. St. Martin's Press, New York.
- Steele, R.D. (2001). *On Intelligence: Spies and Secrecy in an Open World*. Oakton, VA: OSS International Press.
- Stern, E. (1999). *Crisis Decisionmaking: A Cognitive Institutional Approach*. University of Stockholm, Stockholm.
- Weets, G. (2005). NCP, Call 5 meeting; Bruselj: European Commission. Pridobljeno na <http://www.vfdb.de/riskcon/presentations/HannoverWeets.pdf>
- Williams, P. (1991). *Crisis Management: From Cuba to Sarajevo*, v: Booth, K. (ur.), *New Thinking About Strategy and International Security*. HarperCollins Publishers, London.
- Winkler, I. (2005). *Spies Among Us - How to stop spies, terrorists, hackers and criminals you don't even know you encounter every day*. Indianapolis, Wiley Publishing, Inc.
- Zakon o Slovenski obveščevalno-varnostni agenciji. (2006). Ur.l. RS št. 88/2006.

MOŽNOSTI ZA JAVNO-ZASEBNE ZAPORE V REPUBLIKI SLOVENIJI

Bojan Tičar in Gorazd Meško

Povzetek

Namen naslovnega članka je v definiciji in analizi možnosti uporabe novega slovenskega pravnega instituta javno – zasebnega partnerstva (v nadaljevanju JZP) na področju zaporniške dejavnosti. Članek temelji na predpostavki, da v sistemu proračunskega financiranja zaporov ni dovolj javnih sredstev za izgradnjo novih zaporov. Ta problem je še posebej pereč zato, ker se sodobni peneloški, okoljski, tehnični in kakovostni standardi (npr. ISO standardi) tudi za zapore vse bolj dvigujejo. Ena od možnosti, ki bi lahko ponudila odgovor na ta pereča vprašanja, je uporaba pravnega instituta JZP pri gradnji in upravljanju zaporov v Sloveniji v prihodnje. Avtorja predstavljata navedeni koncept s teoretično analizo pravne ureditve in nadaljujeta s primerjalno analizo možnih modelov. Članek zaključita z možnostjo implementacije JZP modelov na področju zaporniške dejavnosti v Sloveniji.

Avtorja sta izdelala možne modele za nove slovenske zapore po predpisih o JZP in jih primerjalno analizirala z vidika uporabnosti za možne JZP projekte na področju zaporov.

Vrednost naslovnega članka je v novem mišljenskem pristopu, kako v prihodnosti reševati krizo prezasedenosti slovenskih zaporov. Za ponazoritev alternativnih rešitev tega problema je v članku predstavljena možnost JZP. JZP je od leta 2007 zakonsko urejen pravni institut slovenskega pravnega sistema, ki pa lahko na področju zaporniške dejavnosti povzroči tudi aplikativne težave pri kakovosti zagotavljanja teh storitev.

I Uvod

V Republiki Sloveniji je organiziranih trinajst zaporov v okviru Uprave za izvrševanje kazenskih sankcij RS, ki sodi v okvir Ministrstva RS za pravosodje. Stopnja zapornikov v letu 2008 na 100.000 prebivalcev je v Sloveniji, glede na druge primerljive države, še vedno relativno skromna in znaša 70 zapornikov na 100.000 prebivalcev. Ne glede na to, pa so slovenski za-

pori prenapolnjeni. V njih je, glede na prostorsko kapaciteto, 20% preveč zapornikov. Tako se že sedaj Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij RS dejansko sooča s problemom prenatrpanosti, ki pa bo v prihodnje še hujši, kolikor ne bo prišlo do povečanja prostorskih kapacitet. Eden od možnih odgovorov na ta problem je v uvedbi JZP modelov pri gradnji novih zaporov in morda tudi pri prihodnjem upravljanju z njimi.

Javno-zasebno partnerstvo (v nadaljevanju JZP) je posebni pravni institut, ki se lahko izvaja v pretežno dveh oblikah:

1. v obliki zasebnega investiranja v javne projekte;
2. v obliki javnega sofinanciranja zasebnih projektov, kolikor so v javnem interesu.

Zgodovinsko so vlade države v javnem interesu zagotavljale najrazličnejše blago in storitve, kamor sodijo tudi storitve povezane z izvajanjem zaporniških dejavnosti. Razlogi za to so lahko bili splošno-politični, socialno-politični ali ekonomski. Vendar so države ekonomsko učinkovito zagotavljale storitve in blago le, če je bila njihova dejavnost bolj učinkovita, kot tržna (Nicholson, 1998). S pomanjkanjem fiskalnih sredstev in vse večjim širjenjem javnih dobrin ter storitev, pa vlade nimajo več dovolj javnih resursov, da bi lahko stroškovno-učinkovito zagotavljale vse javne potrebe (glej na primer Bettigbnies and Ross, 2004: 235). Eden od odgovorov na takšno fiskalno krizo je bila zato v devedesetih letih prejšnjega stoletja privatizacija. Ta pa je izgubila svoj ekonomski pomen, ko je prišlo do privatizacije javne infrastrukture. Takrat se je pojavil koncept tudi JZP, kot dopolnitev koncepta privatizacije. JZP je sodobnejši pristop od privatizacije in bi lahko združil zasebni kapital in zasebno ekspertizo upravljanja z javnim interesom, kolikor bi se našlo skupno interesno stičišče (Trebilcock, 1994). Od tod tudi misli avtorjev tega članka, da poskusita najti v modelih JZP alternativni odgovor na današnje prenapolnjene zapore v Republiki Sloveniji.

2 Delovanje zaporov kot javno-zasebnih partnerskih projektov

V Sloveniji je koncept JZP postal formalno-pravni institut za zakonom, ki ureja javno-zasebna partnerstva in ki je začel veljati marca 2007 (Zakon o javno-zasebnem partnerstvu, Ur. L. RS, št.: 126/2006 – v nadalje-

vanju ZJZP). Sam koncept izvira iz Britanskega pojmovanja javno-zasebnega partnerstva. Vendar pa v Veliki Britaniji to ni posebni pravni institut, ki bi bil uzakonjen. Je zgolj opredelilni element pogodbenega sodelovanja med javnimi in zasebnimi organizacijami, ko se prepleteta javni in zasebni interes.

V 11. členu slovenskega zakona o izvrševanju kazenskih sankcij (Uradni list RS, št.: 22/2000, 59/2002, 113/2005-ZJU-B, 70/2006, 110/2006-UPB1, 76/2008 – v nadaljevanju ZIKS-UPB1) je zapisano, da se kazni zapora in mladotniškega zapora, kazni zapora, izrečene v postopku o prekršku, ter kazni zapora, izrečene po drugih predpisih, se izvršujejo v zavodih za prestajanje kazni zapora, torej v zaporih. Zapori so organizirani v okviru Uprave za izvrševanje kazenskih sankcij Republike Slovenije in s tem del javne uprave. Vendar so zapori poleg tega tudi samostojne sui generis osebe javnega prava organizirane v statusno-pravni obliki javnih gospodarskih zavodov. Ti so kot posebna statusna oblika urejeni v Zakonu o gospodarskih javnih službah (Ur. l. RS, št.: 23/1993, 30/1998-ZZLPPO, 127/2006-ZJZP – v nadaljevanju ZGJS). Statusne in druge zadeve, ki jih ne ureja ZGJS, pa se uporablja splošni – krovni – zakon o zavodih (Uradni list RS, št.: 121/1991, 45/1994 Odl.US: U-I-104/92, 8/1996, 18/1998 Odl.US: U-I-34/98, 36/2000-ZPDZC, 127/2006-ZJZP – v nadaljevanju ZZ).

Ureditev zakonodaje o izvrševanju kazenskih sankcij (glej 11. člen ZIKS – UPB1) ne določa kogentno kakšen naj bo zavod za izvrševanje kazenskih sankcij. Zavod pa je lahko javni, javni-gospodarski lahko pa tudi javno-zasebni, organiziran po pravilih javno-zasebnega partnerstva. Glede na to ugotavljamo, da ustavnopravno in zakonsko ni prepovedi, da ne bi bili zapori organizirani tudi kot javno-zasebni partnerski zavodi.

Slovenski zakon o javno-zasebnem partnerstvu regulira institut JZP kot obvezni pravni institut. Zakon je bil sprejet 23. novembra 2006 in je pričel veljati 7. marca 2007 po trimesečnem vakacijskem roku. ZJZP je obsežen predpis, ki ima devet poglavij in 154 členov. Kot materialni (vsebinski) predpis opredeljuje nove pojme, institucije in načela. Kot formalni (oblikovni) predpis pa ureja institucije in postopek prihodnjega konstituiranja javno-zasebnega partnerstva. Zakon je hkrati tudi kasnejši predpis, ki bistveno posega v določeno materialno in procesno ureditev posameznih področij.

Zakon vsebinsko ureja tri pravna področja: (1) opredeljuje javno zasebno partnerstvo kot posebni pravni institut v pogodbenih in statusnih pravnih oblikah, (2) kot edini slovenski predpis opredeljuje pravni institut koncesije gradenj in (3) kot kasnejši predpis ureja preoblikovanje obstoječih javnih podjetij, javnih zavodov in javnih gospodarskih zavodov v »lastniško prečiščene« statusne oblike.

Navedeni pravni institut prihaja v slovensko pozitivno pravno ureditev iz programskih opredelitev Zelene knjige o javno-zasebnem partnerstvu (v nadaljevanju: zelena knjiga), ki jo je sprejela Komisija Evropske unije dne 30.4.2004. Razumevanje pojma, kot ga v zeleni knjigi pojmuje Komisija Evropske unije, dopolnjujeta še »Delovno gradivo poročila o javni obravnavi imenovane zelene knjige« z dne 3.5.2005 in »Sporočilo komisije evropskemu parlamentu, svetu EU, ekonomsko-socialnemu svetu EU in komiteju regij o javno zasebnem partnerstvu« z dne 15.11.2005. V pravu EU pojem javno-zasebnega partnerstva ni unificiran ter reguliran kot poseben institut prava EU. To pomeni, da pojem ni kogentno pravno urejen z nobenim predpisom EU niti z v članicah neposredno učinkujočo uredbo EU niti z direktivo EU, ki bi jo morale članice prenesti v svoj pravni red. Slovenija je šla po svoji poti in uredila pravni institut JZP z svojim zakonom.

Javno-zasebno partnerstvo v Republiki Sloveniji bi naj temeljilo na področju zaporov na naslednjih predpostavkah:

- Republika Slovenija z uvedbo JZP ne sme izgubiti restriktivnega nadzora nad izvajanjem dejavnosti zaporov. Država mora kot javni partner obdržati v celoti oblastni nadzor in nadzor nad standardi izvajanja te dejavnosti.
- JZP je primerna in sodobna projektna oblika za gradnjo novih objektov-zaporov, pa tudi za zagotavljanje izvajanja dejavnosti zaporov, saj se lahko na ta način lahko poveča učinkovitost in uspešnost zagotavljanja tovrstne javne službe z manjšo porabo javno-finančnih sredstev.
- Raven kakovosti tovrstnih storitev ne sme upasti zaradi JZP. Država mora zato obdržati in vzdrževati tako oblastni nadzor nad to dejavnostjo, kot tudi korporativni nadzor znotraj novih pravnih subjektov organiziranih po načelih JZP.
- Zapori nikakor ne smejo delovati po načelu ustvarjanja dobička. Kolikor bi novi JZP subjekti ustvarili presežek dohodkov nad od-

hodki zaradi učinkovitejšega in uspešnejšega delovanja, se mora ta presežek investirati nazaj v sistem zaporov.

3 Možni modeli javno-zasebnih partnerstev na področju zaporov

Pravno gledano ZJZP omogoča naslednje + modele primerne za vzpostavitev JZP (Mužina, 2007) tudi na področju zaporniške dejavnosti:

<p>1. MOŽNI MODEL: JAVNO-ZASEBNO STATUSNO PARTNERSTVO Z USTANOVITVIJO NOVEGA JZP ZAPORNEGA ZAVODA, OZ. S PREOBLIKOVANJEM OBSTOJEČEGA ZAVODA V JZP ZAPORNI ZAVOD.</p>
<p>2. MOŽNI MODEL: JAVNO-ZASEBNO PARTNERSTVO - KONCESIJA GRADNJE NOVEGA ZAPORA V ENI IZMED VARIANT: B.T.O ALI B.O.T. KONCESIJSKEGA RAZMERJA.</p>
<p>3. MOŽNI MODEL: JAVNO-ZASEBNO PARTNERSTVO V OBLIKI JAVNO-NAROČNIŠKEGA (POGODBENEGA) RAZMERJA ZA IZGRADNJO NOVEGA ZAPORA.</p>

PRIMERJALNA ANALIZA PREDSTAVLJENIH MODELOV ZA IZVEDBO PROJEKTA JZP NA PODROČJU ZAPOROV V SKLADU Z VELJAVNO ZAKONODAJO:

PRIMERJALNI KRITERIJI:	MOŽNI MODEL 1.	MOŽNI MODEL 2.	MOŽNI MODEL 3.
<p>POTREBNI POSTOPKI IN FINANCIRANJE PROJEKTA</p>	<p>- javni razpis za izbiro zasebnega partnerja; - ustanovitev pravne osebe - zavoda; - zasebni partner in RS financirata projekt v partnerskem razmerju.</p>	<p>- javni razpis; - zasebni partner in RS financirata projekt v partnerskem razmerju.</p>	<p>- javni razpis; - zasebni partner financira projekt v pretežnem delu (na primer: vsaj 60 % do 90 %), RS pa v manjšem delu zaradi pomanjkanja namenskih javno-finančnih sredstev.</p>

PRIMERJALNI KRITERIJI:	MOŽNI MODEL 1.	MOŽNI MODEL 2.	MOŽNI MODEL 3.
ČAS (PREFERENCA JE, DA SE IZBERE NAJKRAJŠI POSTOPEK)	- relativno dolg;	- relativno krajši;	- najkrajši;
TVEGANJE (PREFERENCA JE, DA SE ČIM VEČ TVEGANJ PRENESE NA ZASEBNEGA PARTNERJA):	- RS nosi tveganje vložnega deleža v pravno osebo in upravljanja s tem deležem (v okviru tega nosi RS tveganje projektiranja, gradnje in upravljanja).	- pretežni del tveganja nosi zasebni partner, RS nosi vsaj del tveganja.	- RS nosi del tveganja v razmerju od sofinanciranja projekta.
UPRAVLJANJE	- z objektom upravlja novo ustanovljen JZP pravni subjekt.	- z objektom upravlja zasebni partner.	- v javnem interesu upravlja RS z delom objekta, ki je namenjen zadovoljevanju javnega interesa, v komercialnem delu pa zasebni partner.
VPRAŠANJE LASTNINSKE PRAVICE	- novoustavnovljen JZP pravni subjekt postane lastnik celotnega projekta v višini lastniškega deleža.	- vprašanje lastništva je odprto in se opredeli v pogajanjih (B.T.O. – lastninska pravica preide na javnem delu na RS poizgradnji); (B.O.T. – lastninska pravica preide na javnem delu na RS po poteku dogovorjenega časa).	- RS postane lastnik javnega dela projekta, zasebni partner postane lastnik dela novo zgrajenega objekta.
PRITOŽBENI POSTOPEK	- relativno dolg;	- relativno dolg;	- relativno dolg;

Katera oblika modela JZP bo v konkretni situaciji najprimernejša, se bo predlagala Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij preko Ministrstva za pravosodje Vladi Republike Slovenije. Vlada RS je tudi tista, ki bo odločitev o JZP v skladu z ZJZP sprejela.

Kolikor bo prišlo do preoblikovanja obstoječega zapora v JZP zavod ali kolikor bo prišlo do uporabe katerega modela JZP in s tem do ustanovitve novega zapora v obliki JZP zavoda, je potrebno predvideti tudi posledice za zaposlene.

Glede na novo JZP statusno obliko zaposleni v zaporih ne bi bili več tipični javni uslužbenci, temveč bi zanje veljala regulacija, ki velja v zasebnem sektorju. To bi država morala urediti posebej s posebnim predpisom, ki bi nadzornikom v JZP zaporih uredila status tako pooblaščen osebe kot delovnega razmerja v novi konstalaciji javno-zasebnega statusa zapora.

4 Sklepi

Javni zapori zagotavljajo javno službo izvrševanja kazenskih sankcij v javnem interesu brez kakršnih koli dobičkonosnih motivov. Financirani so v celoti iz javnih sredstev. Ker država ne razpolaga z zadostnimi javno-finančnimi viri, da bi lahko učinkovito odpravila prenatrpanost slovenskih zaporov z izgradnjo novih, se ponuja komplementarna možnost vzpostavitve novih javno-zasebnih zaporov v skladu z veljavno slovensko in ne v nasprotju z evropsko zakonodajo.

Z uveljavitvijo modela JZP na področju zaporov bi lahko prišlo do konstruktivnega sodelovanja javnega in zasebnega sektorja, ki bi bil predvsem v javno korist. Da pa bi lahko uspešno deloval, bi bilo že od začetka potrebno zagotoviti polno preglednost zagotavljanja in porabe javnih in zasebnih sredstev.

Ne glede na to, pa se z uvedbo JZP na področju zaporov kakovost, dostopnost in cena izvrševanja kazenskih sankcij ne smela nikakor poslabšati. Ravno nasprotno, novi modeli JZP na področju zaporov bi naj povečali uspešnost in učinkovitost zagotavljanja te javne službe.

Ekonomski razlog za vzpostavljanje JZP zaporov izvira predvsem iz dejanske fiskalne krize, ki z obstoječimi javno-finančnimi viri ne more zagotavljati ustrezne kakovosti izvrševanja kazenskih sankcij. To se

kaže predvsem v 20% prenatrpanosti slovenskih zaporov, ker država ne razpolaga z dovolj velikim številom objektov in kadrovskih resursov, da bi ta problem lahko enostavno odpravila. Kot edenod možnih odgovorov na zastavljeni problem, se pojavlja tudi možnost JZP zaporov.

Sklepno lahko zaključimo, da slovenska zakonodaja omogoča dovolj natančno ureditev, da bi se JZP modeli lahko uporabili tudi pri zaporih. Pa vendar vse še ni dorečeno. Še zmeraj se bodo pojavljala vprašanja na primer statusa zaposlenih in računovodskih standardov v JZP zaporih. Odgovore nanje bodo podali prihodnji predpisi, ki jih bo država gotovo še morala sprejeti, kolikor bo želela udejanjiti to idejo. Tako bomo večjo učinkovitost in uspešnost izvajanja javne službe izvrševanja kazenskih sankcij lahko izmerili šele v prihodnjih letih, kolikor bo država zbrala dovolj odločnosti, da se stopi na to pot.

Viri

- Bettignies J-E. and Ross T.W. (2004) *The Economics of Public Sector*. Canadian Public Policy – Analyse de Politiques, Vol. XXX, No.2
- European Commission, 2003, *Public Finances in EU 2003* (Brussels)
- Green Paper on Public-Private Partnership, 2004, European Commission (April http://e.wikipedia.org/wiki/Public-private_partnership (18.01.2008); http://www.pppcouncil.ca/aboutPPP_definition.asp, (19.01.2008)
- IMF, 2004, *Public Private Partnership* (prepared by the Fiscal Affairs Department)
- Mužina, A., R. Bohinc, B., Tičar. (2007), *Zakon o javno zasebnem partnerstvu (ZJZP) s pojasnili*, Nebra, Ljubljana.
- Nicholson, W. (1998) *Microeconomic Theory 4ed.*, The Dryden Press series in economics.
- Trebilcock, M. (1994) *The Prospects for Reinventing Government*, Toronto; C.D. Howe Institute.
- Zakon o gospodarskih javnih službah, Ur. l. RS, št.: 23/1993, 30/1998-ZZLPPO, 127/2006.
- Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij Ur. l. RS, št.: 22/2000, 59/2002, 113/2005-ZJU-B, 70/2006, 110/2006-UPBI, 76/2008.
- Zakon o javno-zasebnem partnerstvu, Uradni list, št.: 126/2006.
- Zakon o zavodih, Uradni list RS, št.: 121/1991, 45I/1994 Odl.US: U-I-104/92, 8/1996, 18/1998 Odl.US: U-I-34/98, 36/2000-ZPDZC, 127/2006.

PERSPEKTIVE ZAGOTAVLJANJA VARNOSTI V URBANIH OKOLJIH NA ZAHODNEM BALKANU¹

Bernarda Tominc

Povzetek

Članek govori o upravljanju urbane varnosti v prestolnicah republik nekdanje Jugoslavije, in sicer v Ljubljani, Zagrebu, Sarajevu, Beogradu in Skopju. Pri obravnavanju urbane varnosti je prevzeta perspektiva človekove varnosti, katere bistvo je varnost ljudi in ne nacionalna ali mednarodna varnost. S pojmom sodobni viri ogrožanja sicer razumemo širok spekter groženj sodobni varnosti, osredotočamo pa se na kriminaliteto in naravne nesreče. Poročilo Združenih narodov o varnosti v urbanih okoljih poudarja, da je treba varnost v urbanih okoljih obravnavati skozi ustrezno urbano politiko, načrtovanje in vodenje. Poleg tega ugotavljamo, da je izrednega pomena sodelovanje različnih državnih in lokalnih akterjev za zagotavljanje varnosti v urbanih središčih. Kompetence, znanje, veščine in integriteta so pogoj za uspešno opravljanje dela varnostnih menedžerjev v mestih.

Opravili smo primerjalno študijo, temelječo na delno strukturiranih intervjujih s funkcionarji in strokovnjaki za urbano varnost ter univerzitetnimi profesorji. Intervjuvanci so identificirali najbolj in najmanj ogrožajoče dejavnike ter prioritete zagotavljanja varnosti. Opredelili so strategije varnostnega menedžmenta v svojih mestih in izrazili mnenje o sodelovanju različnih državnih ter lokalnih subjektov, ki skupno prispevajo k varnostni situaciji v urbanih naseljih. Prav tako so ocenili kompetence, znanje in veščine, ki so zahtevane za upravljavce varnosti v urbanih okoljih za izboljšavo varnostnega menedžmenta in koordinacijo zagotavljanja varnosti ter za večjo učinkovitost in uspešnost. Članek prav tako prikazuje sekundarno analizo statističnih podatkov o kriminaliteti ter javnem redu in miru, kar so najpogostejši dejavniki tveganja v mestih skupaj z naravnimi nesrečami in dejavniki negotovosti (revščina, brezposelnost, negativna nataliteta).

¹ Prispevek je nastal na podlagi zbranih podatkov v okviru projekta URBIS (<http://www.urbisproject.eu/index.php/en/>), ki ga financira Evropska komisija (518620-LLP-1-2011-1-IT-LEONARDO-LMP). Skupino slovenskih raziskovalcev v projektu URBIS tvorijo dr. Gorazd Meško kot vodja ter dr. Andrej Sotlar in Bernarda Tominc kot člana.

I Uvod

Prestolnice so edinstvena okolja, saj se razlikujejo od drugih mest s prevzemanjem političnih, upravnih, kulturnih in simbolnih funkcij. V njih so običajno sedeži nacionalnih vlad, gostijo pa tudi druge nacionalne in mednarodne ustanove. Prav tako je tu večja gostota prebivalstva, mestna arhitektura/struktura pa specifična. Ta dejstva vplivajo tudi na lokalno upravno strukturo in tako definirajo proces zagotavljanja varnosti teh mest glede dodelitve pristojnosti, financiranja ter upravljanja. Za razliko od držav Srednje Evrope je v državah Zahodnega Balkana etos decentralizacije in prilagajanje različnih modelov lokalne samouprave še vedno v povojih (Péteri, 2001). Kljub temu so danes vse države, zajete v raziskavi, upravno teritorialno razdeljene, pri čemer občina predstavlja temeljno in tradicionalno obliko lokalne samouprave, ki ima avtonomijo v skladu z ustavo. Organizacijska struktura in glavne naloge ter razmerje med državno in lokalno upravo so opredeljeni v državnih in občinskih pravnih aktih. Velikost (število prebivalcev, območje) in število občin se razlikujeta od države do države. To je deloma posledica nekdanjega razvoja držav in prizadevanja za decentralizacijo ter urbanizacijo², deloma pa posledica sodobne zakonodaje. Monocentrični razvoj mest in vse večja mehanizacija kmetijstva sta povzročila selitev prebivalstva iz srednje- in nerazvitih ruralnih območij v mesta, ki so omogočala višji življenjski standard (Yanjiu, 1980).

Spremenjeno globalno varnostno okolje in nova varnostna tveganja so vplivali na razvoj varnostnih sistemov v novo nastalih političnih subjektih po razpadu nekdanje Jugoslavije. Spremembe v mednarodnem varnostnem okolju so velevale redefinicijo koncepta varnosti na vseh treh ravneh – individualni, nacionalni in globalni/mednarodni (Tominc in Sotlar, 2011), to pa je vplivalo tudi na lokalno upravo in zagotavljanje varnosti na lokalni ravni.

Narava sodobnih virov ogrožanja zahteva tudi na lokalni ravni multi-agencijski pristop, in to državnih agencij, civilnopravnih subjektov (orga-

² Po drugi svetovni vojni je bil v Jugoslaviji deklariran enoten koncept prostorsko urbanega razvoja. Ta policentrično zasnovan projekt je predvideval razvoj večjega števila (manjših) mest. Namen projekta je bil uravnotežiti razvoj mest z industrializacijo. Vendar je šel razvoj bolj v smer monocentrizma, kjer gre za razvoj majhnega števila mest (običajno en center), ki imajo razmeroma dober življenjski standard (Verlič Dekleva, 1991).

nizacij, institucij) ter seveda posameznikov. Brez sodelovanja, skupnega reševanja varnostnih pojavov bi uspeh pogosto izostal, kar priznava tudi policija, saj je pri zagotavljanju varnosti in reševanju problemov manj uspešna, če ni doseženo soglasje o težavah v skupnosti in če ni sodelovanja z drugimi subjekti (Meško, Sotlar, Lobnikar, Tominc in Jere, 2012a).

Pričakovanja državljanov so vedno višja, skladno s težnjo k višji kakovosti življenja, kjer je varnost nepogrešljiva dobrina, hkrati pa moramo upoštevati vse večjo ranljivost značilno potrošniške družbe. Kakovost življenja (Dimitrijević, 1973), trajnostni razvoj družbe (Nobilo, 1988), zaščita življenja in premoženja (Grizold, 1992) in uresničevanje temeljnih funkcij družbe (socialno-ekonomske, socialno-politične, kulturne, ekološke, ekonomske) (Grizold, 1992) so tiste sestavine nacionalne varnosti z največjim vplivom na posameznika. Koncept človekove varnosti (Djurić, 2009) postavlja posameznika in njegove potrebe ter pričakovanja v center zagotavljanja varnosti, ki ga zagotavljajo državni in lokalni akterji. Če so se svetovne prestolnice po enajstem septembru v svojih varnostnih politikah ukvarjale pretežno z grožnjo terorizma in kriminalitete, so nedavne naravne nesreče, kot so orkan Katrina, potres na Haitiju in cunamiji v Aziji ipd., ozavestile ranljivost mest tudi zaradi naravnih nesreč. Tudi poročilo Združenih narodov *Enhancing Urban Safety and Security: Global Report on Human Settlements* (Združeni narodi, 2007) navaja tri glavne vire groženj v mestih, in sicer urbano kriminaliteto in nasilje, negotovost lastništva in prisilne izselitve ter naravne in antropogene nesreče. Ker je varnost dobila nov in širši pomen za posameznika, se zastavlja vprašanje, kdo lahko upravlja kompleksno varnostno okolje v mestnih okoljih, kjer delujejo številni državni, lokalni in zasebnovarnostni subjekti? Čeprav je v zadnjih 20 letih postopna „pluralizacija“ policijske dejavnosti opazna v številnih državah (Stenning, 2009), v središče zagotavljanja varnosti v lokalni skupnosti (še vedno) postavljamo policijo. Z vidika državljana je varnostni sektor enoten sistem, ki mora biti učinkovit in uspešen ter ekonomsko sprejemljiv. Eden od izzivov v prizadevanju za varnejša mesta in za zagotavljanje blaginje meščanov je izboljšati sodelovanje med upravnimi organi, različnimi agencijami, ki prispevajo k delovanju mestnih skupnosti, in službami za zagotavljanje varnosti, zaščite in pomoči. Zagotavljanje varnosti v lokalnih skupnostih tako zahteva sodelovanje in partnerstvo med organi državne in lokalne uprave ter organizacijami (policijo, lokalno policijo/redarstvom,

posvetovalnimi telesi, sistemom zaščite in reševanja) in hkrati vključuje civilno družbo (državljanke, civilne iniciative, nevladne organizacije). Poseben izziv za prihodnost je, kako pritegniti lokalno prebivalstvo k sodelovanju pri prizadevanjih za večjo varnost, kako utrditi uvajanje in izvajanje filozofije policijskega dela v skupnosti ter kako zagotoviti visoko stopnjo integritete na obeh straneh partnerskega sodelovanja (Jere, Sotlar in Meško, 2012). Tudi Meško in Lobnikar (2005) opozarjata, da se za zagotavljanje lokalne varnosti zahteva sodelovanje različnih partnerjev, vendar so primarno še vedno odgovorne nacionalne (državne) institucije na lokalni ravni. Partnerstvo med državnimi in lokalnimi organi ter organizacijami med njimi lahko vodi do izboljšanih varnostnih mrež v mestih. Vendar pa Meško (2004) opozarja, da bi se tovrstno zagotavljanje varnosti v lokalni skupnosti lahko spreverglo tudi v „ljudeh prijazno“ nadzorovanje, kar pomeni širjenje mrež formalnega družbenega nadzorstva, ki nima nič opraviti s preventivnimi aktivnostmi, lahko pa vodi v policizacijo lokalnih skupnosti. Rešitev bi lahko našli v integraciji predstavnikov institucij in skupnosti v organih, ki bi določali prednostne naloge pri reševanju varnostnih vprašanj in tudi prevzemali odgovornosti za takšne prioritete. Po drugi strani pa ima zagotavljanje varnosti v vse bolj negotovem svetu za posledico preobremenjene proračune, ki pogosto presega zmogljivosti lokalnih skupnosti (Greene, 2011).

Tradicionalne metode policijskega dela se dopolnjujejo z novimi preventivnimi metodami dela policije. K temu lahko v veliki meri prispevajo tudi civilnodružbeni subjekti, saj gre za ozaveščanje in dvigovanje kulture prebivalcev ter oblikovanje vrednotnega sistema. Pri dosedanjem raziskovalnem delu o zagotavljanju varnosti na lokalni ravni v Sloveniji gre predvsem za preučevanje policijskega dela v skupnosti in preučevanje varnostnih svetov. Ker pa varnostni pojavi v lokalni skupnosti niso samo kriminalne narave, so v sistem zagotavljanja varnosti v lokalni skupnosti vključeni tudi drugi subjekti, ki so usposobljeni za reševanje, zaščito in pomoč pri naravnih in drugih nesrečah. V preventivni dejavnosti je poleg policijske dejavnosti treba upoštevati še razne socialne in druge javne službe ter zasebni sektor in nevladne organizacije, ki s svojimi aktivnostmi posredno ali neposredno zmanjšujejo obseg varnostnih pojavov in možnosti za njihov nastanek (Meško, Sotlar in Kury, 2007). Tudi Evropska listina o urbanih okoljih (Svet Evrope, 1992) predvideva koordinirano sodelovanje možnih akterjev v lokalni skupnosti, ki lahko pri-

pomorejo k večji varnosti. Gre za subjekte formalnega družbenega nadzorstva, neformalnih mrež (društev za pomoč žrtvam, športnih društev, nevladnih organizacij) ter organov političnega odločanja in upravljanja na lokalni ravni, katerih cilj je razvoj in varna lokalna skupnost.

Evropska listina o urbanih okoljih poudarja, da je učinkovita varnostna politika v urbanih okoljih odvisna od sodelovanja med policijo in lokalno skupnostjo. Na ta način zagotovimo učinkovito partnerstvo na področju zagotavljanja varnosti in preprečevanja kriminalitete. Pri tem pa ne smemo zanemariti vključevanja čim večjega števila članov skupnosti in v največji meri odpraviti odtujenost ljudi. Meško (2003) je na primer dokazal pozitivno korelacijo med samovarovanjem oz. samozaščitnim obnašanjem občanov in policijskim delom v skupnosti. S sodelovanjem subjektov v lokalnih skupnostih na področjih, ki se nanašajo na izboljšanje varnosti, se znova spodbuja skupno reševanje različnih vprašanj na najnižjih ravneh, ki predvsem zaradi razvijanja partnerskih odnosov s policijo zahtevajo formaliziranje možnega vplivanja in sodelovanja javnosti (Pečar, 2001), kar se v Sloveniji kaže v oblikovanju posvetovalnih teles v lokalnih skupnostih, pri čemer Meško in Sotlar (2012) opozarjata, da morajo preventivne dejavnosti temeljiti na znanju in ne toliko na ad hoc pristopih, kot se pogosto dogaja.

V socializmu kot družbeno-političnem in ekonomskem sistemu (pred letom 1991) so vse republike bivše Jugoslavije gojile tako imenovani sistem splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite (SLO in DS). Še posebej dobro razvita je bila doktrina družbene samozaščite, ki je predstavljala neke vrste policijsko delo v skupnosti, saj je bilo sodelovanje med policijo in lokalno skupnostjo ključni element zagotavljanja javne varnosti. Ker bi bilo doktrino družbene samozaščite možno razumeti kot predhodnico sodobnega policijskega dela v skupnosti, je mogoče pričakovati, da so nekateri sledovi stare doktrine še vedno prisotni v sodobni strategiji zagotavljanja varnosti in družbenega nadzorstva.

Glavni cilj prispevka je predstaviti stanje urbane varnosti in izzive za njeno upravljanje v prestolnicah držav nekdanje Jugoslavije z vidika glavnih značilnosti držav in njihovih glavnih mest, vključno s pregledom najpomembnejših prijavljenih kaznivih dejanj in ogroženostjo zaradi naravnih nesreč. Pri tem je treba opozoriti, da kriminalitetne statistike v nekaterih državah in prestolnicah niso zanesljive, niso na voljo ali pa ne obstajajo. Ocena ogroženosti zaradi naravnih nesreč je predsta-

vljena z uporabo različnih nacionalnih in mednarodnih poročil ter dokumentov. Nadalje je cilj predstaviti rezultate delno strukturiranih intervjujev z raziskovalci in strokovnimi delavci o upravljanju varnosti v petih glavnih mestih držav z območja nekdanje Jugoslavije. Vprašalnik, ki ga je zasnoval Gordon Hughes iz Univerze v Cardiffu v Veliki Britaniji, vodilni akademski partner mednarodnega raziskovalnega projekta URBIS, je raziskovalna ekipa na Fakulteti za varnostne vede, Univerze v Mariboru, ustrezno prilagodila raziskovalnemu okolju. Intervjuji so bili opravljeni v juliju in avgustu 2012. Izsledki nam omogočajo boljše razumevanje trenutnega stanja varnosti in varovanja v preučevanih mestih ter tudi glavnih varnostnih izzivov, ki so jim mesta izpostavljena. Z empiričnim delom smo ugotavljali tudi, kako se mesta ubadajo z ovirami pri organizaciji, usklajevanju in upravljanju varnosti ter kako si predstavljajo upravljanje varnosti v prihodnje, vključno z možnostjo uveljavitve novega razvijajočega se poklicnega profila menedžer urbane varnosti (Meško, 2007), ki nastaja v okviru evropskih projektov EEMUS (European Forum for Urban Security, 2012) in URBIS (URBIS, 2012).

2 Kriminaliteta in varnost v prestolnicah držav nekdanje Jugoslavije

Namen tega poglavja je analizirati kriminaliteto in naravne nesreče, dve varnostni grožnji, ki imata pomembne posledice za veliko število ljudi v lokalni skupnosti in za organe državne ter lokalne oblasti. To se nanaša tudi na proces oblikovanja lokalnih preventivnih politik in procesa njihovega izvajanja. Slovenija, Hrvaška, Bosna in Hercegovina, Srbija ter Makedonija kot nekdanje jugoslovanske republike delijo skupno zgodovino, čeprav je za to območje značilna visoka raznolikost glede na geografski in geopolitični položaj, demografski razvoj, etnično sestavo, religijo, kulturo in gospodarsko razvitost. Te družbe so bile v zadnjih 20-ih letih prejšnjega stoletja soočene s političnimi, gospodarskimi in socialnimi preobraty, ki so se odražali tudi v številnih konfliktih ter nestabilnosti po razpadu Jugoslavije in propadu socialističnega sistema. Kljub vsem težavam je od poznih 1990-ih naprej opaziti izjemen napredek. Tabela 1 prikazuje glavne značilnosti obravnavanih držav in pomaga razumeti obseg ter kontekst varnostnih groženj v opazovanih družbah.

Tabela 1: Glavne značilnosti nekdanjih jugoslovanskih republik in njihovih glavnih mest

Država	Slovenija	Hrvaška	Bosna in Hercegovina	Srbija	NJR Makedonija
Št. preb. (v milijonih)	2,02	4,42	3,88	7,43	2,06
Površina (km ²)	20.151	55.974	51.187	77.474	25.433
Gostota prebivalstva (preb./km ²)	100,24	78,97	75,80	95,90	81,00
Bruto družbeni produkt na prebivalca (USD)	23.184,12	13.999,46	4.488,16	5.816,28	4.875,31
Stopnja brezposelnosti	8,70	13,55	27,60	23,91	31,23
Rast prebivalstva v % (ocena za 2012)	-0,185	-0,092	-0,09	-0,464	0,237
Mestno prebivalstvo (% delež prebivalstva (2010))	50	58	49	56	59
Stopnja urbanizacije (% stopnja rasti na leto (2010–15 ocena))	0,2	0,4	1,1	0,6	0,3
Glavno mesto – populacija	LJUBLJANA 267.386	ZAGREB 779.145	SARAJEVO 493.442	BEOGRAD 1.576.120	SKOPJE 506.926
Površina glavnega mesta (km ²)	275	641	1.276,90	3.222,68	571,46
Gostota prebivalstva v prestolnici	972,31	1.215,52	386,44	489,07	887,07
Število kaznivih dejanj na državni ravni ³	90.354	117.558	41.755	99.005	22.024
Število kaznivih dejanj v glavnem mestu	34.141	36.291	10.431	33.492	10.006
Delež kriminalitete v mestih od skupne kriminalitete	37,79	30,87	24,98	33,83	45,43

Viri: Central Intelligence Agency, 2012; City of Sarajevo, 2012; Croatian Bureau of Statistics, 2011; Institute for Informatics and Statistics, 2011; International Monetary Fund, 2012; Statistični urad Republike Slovenije, 2010; United Nations Office on Drugs and Crime, 2008.³

Pri razpravi o varnostnih grožnjah urbanim družbam ne smemo pozabiti na značilnosti držav in prestolnic, je pa nujno opozoriti, da je pripravljenost za poročanje kriminalnih dejanj v nekaterih državah

³ Kriminalitetna statistika je bolj kazalnik uspešnosti kazenskega pregona ter pripravljenosti posameznikov in ustanov za prijavljanje kaznivih dejanj ter zmožnosti policije, da zbere dovolj dokazov za kazensko ovadbo, kot pa dejanske razširjenosti.

nizka. Zato prikazana stopnja kriminalitete ni dober pokazatelj dejanskega stanja kriminalitete v mestu in je ni smiselno primerjati med mesti, lahko pa služi vsaj kot pokazatelj obremenitve policistov s kazenskimi zadevami.

Slovenija je upravno razdeljena na 201 občino in 11 mestnih občin⁴. Ljubljana kot glavno mesto je politično, upravno in gospodarsko središče z zelo dinamičnim demografskim razvojem po letu 1945. Do konca sedemdesetih let je bila hitra rast prebivalstva posledica močnega priseljevanja iz ruralnih predelov Slovenije in drugih republik nekdanje Jugoslavije. Še en močan val priseljevanja se je zgodil v zadnjih 15 letih kot posledica gospodarskega razcveta (2007 in 2008), ko so se v Slovenijo v glavnem spet priseljevali ljudje iz držav nekdanje Jugoslavije (Bosna in Hercegovina, Makedonija, Srbija in Hrvaška), kar je glavni vzrok za to, da se je delež tujih državljanov v celotni populaciji postopoma povečal na 4,0 % v letu 2010 (Hren et al., 2011). V osemdesetih in devetdesetih letih se začne tudi dekoncentracija prebivalstva v ljubljanski regiji z intenzivno suburbanizacijo in upadanjem števila prebivalcev v mestnem središču ter starejših stanovanjskih soseskah. Za trenutni proces urbanizacije v Ljubljani je značilna nadaljnja dekoncentracija prebivalstva z razpršeno urbanizacijo podeželskih delov regije – „t. i. širjenje mest“. Začeli pa sta se tudi revitalizacija in ponovna urbanizacija nekaterih delov mestnega središča. Ljubljana še vedno ponuja najboljše možnosti za zaposlovanje, kar se odraža v veliki intenzivnosti dnevnih migracij in gostem prometu. Zato je težnja k dekoncentraciji delovnih mest iz mestnega središča na obrobje mesta, kjer se v zadnjih desetih letih vzdolž avtocestnega obroča razvijajo novi trgovski, storitveni in poslovni centri (Rebernik, 2004).

Hrvaška je upravno razdeljena na 429 občin, združenih v 20 županij in 1 mesto (Encyclopedia of the nations, 2012; Croatian Bureau of Statistics, 2012). Njena prestolnica Zagreb je politično, upravno, gospodarsko in univerzitetno središče ter mesto kulture in umetnosti. Kljub

⁴ Skladno s konceptom klasifikacije statističnih regij OECD nobena od statističnih regij v Sloveniji (NUTS 3) ne more biti razvrščena kot pretežno urbano območje. Skladno s konceptom Eurostata o stopnji urbanizacije je večina slovenskih občin (71 %) opredeljenih kot redko naseljena, medtem ko sta le dve občini (Ljubljana in Maribor) razvrščeni kot gosto poseljeni, vse ostale občine predstavljajo neko vmesno obliko (Statistični urad Republike Slovenije, 2012).

dejstvu, da se Hrvaška sooča s problemom natalitete, zmanjšanjem⁵ in staranjem prebivalstva, se je število prebivalcev Zagreba od leta 1948 do leta 2009 povečalo za 159 % (Feletar, 2009). Skoraj četrtnina Hrvatov prebiva v Zagrebu in njegovih predmestjih (Encyclopedia of the nations, 2012). V tranzicijskem obdobju, zlasti po letu 2000, je – kot posledica prehoda na nov politični in gospodarski sistem – prišlo do velikih prostorskih in funkcionalnih sprememb v urbanem razvoju Zagreba (Sić, 2007). Prehodno obdobje urbanizacije v Zagrebu je bilo zaznamovano tudi z ustanovitvijo nove poslovne četrti, širitvijo velikih trgovskih centrov predvsem na obrobju mesta (Sić, 2007) in z obširnejšimi migracijami, kar lahko med drugim povzroči težave v prometu⁶.

Kot v drugih državah v regiji so se tudi v Bosni in Hercegovini v drugi polovici 20. stoletja kot posledica hitrega gospodarskega in industrijskega razvoja zgodile resne demografske spremembe, kar je sprožilo množične migracije prebivalstva. Demografske spremembe je povzročila tudi vojna, saj je povzročila razselitev prebivalstva in številne žrtve⁷. Upravno je BiH sestavljena iz 142 občin⁸, od tega je sedem mest (Agency for Statistics, 2012). Po ocenah Agencije za statistiko BiH za leto 2005 je bilo v glavnem mestu Sarajevu skoncentrirano približno 34 % prebivalcev države, tu so tudi kulturne, športne, izobraževalne in druge ustanove nacionalnega pomena (Nurković in Gekić, 2011). Po letu 2001 je prišlo do velikih prostorskih in funkcionalnih sprememb v urbanem razvoju Sarajeva kot družbeno-ekonomskega urbanega središča. Okrog njega se je oblikovalo urbano predmestje, ki skupaj z osrednjim mestom tvori urbano regijo. Satelitska mesta so tesno povezana s Sarajevom, njihov

⁵ Ob razglasitvi neodvisnosti leta 1991 je imela Hrvaška 4.784 milijonov prebivalcev, potem pa se je populacija zmanjšala na 4.437 milijone v letu 2001 in 4.418 v letu 2010 (Croatian Bureau of Statistics, 2012).

⁶ Po podatkih popisa prebivalstva leta 2001 99,938 delavcev in študentov migrira v Zagreb zaradi delovnega mesta in šole (Feletar, 2009).

⁷ Ocena števila prebivalstva v Bosni in Hercegovini je lahko napačna zaradi številnih razselitev ter etničnega čiščenja v državljanski vojni (1992–1995). Po popisu iz leta 1991 je imela država 4.364.574 prebivalcev, državljanska vojna je povzročila več sto tisoč žrtev, mnogi pa so bili prisiljeni zbežati. Tako se je do leta 1998 število prebivalcev zmanjšalo za okoli 1 milijon ljudi (Encyclopedia of the nations, 2012).

⁸ BiH je upravno razdeljena na dve enoti prvega reda (Federacija Bosne in Hercegovine ter Republika Srbska) in enoto mednarodno nadzorovanega okrožja Brčko. Federacija je razdeljena na 10 kantonov, ki se nato delijo na občine in imajo svojo kantonsko vlado, Republika Srbska pa je razdeljena neposredno v občine.

razvoj je delno pogojen tudi z oblikovanjem novih poslovnih centrov, ki so razporejeni predvsem na robovih mesta. Druga značilnost Sarajeva je tudi koncentracija delovnih mest in gospodarstva, kar je povzročilo, da se je del prebivalstva preselil v mesto, drugi del pa se dnevno vozi na delo iz oddaljenih krajev⁹ (Nurković in Gekić, 2011).

Teritorialna organizacija Srbije vključuje Beograd kot ločeno teritorialno upravno enoto, kar določata ustava in zakon. Administrativna razdelitev poleg tega vključuje 30 upravnih območij, 24 mest, 28 mestnih občin in 150 občin (Statistical Office of the Republic of Serbia, 2011). Intenziven proces industrializacije po drugi svetovni vojni je pomembno vplival na procese urbanizacije in deagrarizacije Srbije. To je prispevalo k izraziti dominaciji prestolnice Beograd (Tošić, 2001), ki se je razvila v središče srbske kulture, izobraževanja, znanosti in gospodarstva. Okoli 27 % prebivalstva Srbije živi v Beogradu (ibid.). Glavno mesto Srbije leži v jugovzhodni Evropi, na Balkanskem polotoku na pomembnem prometnem križišču med Vzhodno in Zahodno Evropo (City of Belgrade, 2004).

Nekdanja jugoslovanska republika Makedonija je sestavljena iz 8 regij, razdeljenih v 84 občin. Kot rezultat migracijskih procesov 60 % prebivalstva zdaj živi v urbanih centrih Makedonije. Skoraj polovica celotnega prebivalstva živi v severnem delu države, v samo štirih mestih (Skopju, Kumanovem, Tetovem, Gostivarju) in njihovi okolici (The Regional Environmental Center for Central and Eastern Europe, 2012). V skladu z Zakonom o teritorialni organizaciji Republike Makedonije je mesto Skopje posebna enota lokalne samouprave, ki je sestavljena iz 10 občin (Law on Territorial Organization of the Local Self-Government in the Republic of Macedonia, 2004). Skopje je glavno mesto in edinstvena prostorska, urbana, ekonomska, politična in ekološka entiteta. Približno četrtina prebivalstva živi v Skopju. Samo od leta 1994 je prebivalstvo narastlo za 6 % (The Regional Environmental Center for Central and Eastern Europe, 2012; State Statistical Office Republic of Macedonia, 2012).

Omenjene značilnosti urbanizacije držav in prestolnic se zrcalijo tudi v varnostnih izzivih za urbano populacijo. Osredotočili se bomo le na grožnje kriminalitete in naravne nesreče.

⁹ Po podatkih zveznega urada za statistiko BiH iz leta 2007 je bilo skupno število dnevnih migrantov delavcev v Sarajevu okrog 48.000.

Tabela 2: Policijska statistika kriminalitete: skupna kriminaliteta, 2003–2009

Država	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Slovenija	76.643	86.568	84.379	90.354	88.197	81.917	87.465
Hrvaška	80.377	85.416	79.946	81.049	75.857	74.571	73.497
Bosna in Hercegovina	*	*	*	*	*	*	*
Srbija	90.419	99,866	102.093	99.244	104.862	106.031	102.369
Makedonija	22.547	22.663	22.634	22.024	26.224	28.327	*

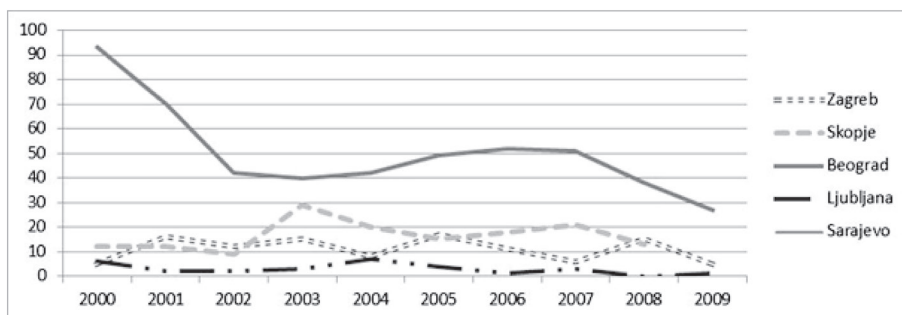
* Podatki niso na voljo. Vir: Eurostat (Tavares, Thomas in Bulut, 2012).

Tabela 3: Kazniva dejanja na 100.000 prebivalcev: skupno število

	2003	2004	2005	2006	2007	% spremembe 2003–07
Slovenija	3.838	4.335	4.217	4.499	4.390	14
Hrvaška	2.455	2.639	2.532	2.648	2.505	2
Bosna in Hercegovina	*	*	1.112	1.087	*	*
Srbija	*	*	*	*	*	*
Makedonija	1.112	1.115	1.111	1.079	*	*

* Podatki niso na voljo. Vir: Eurostat (Tavares et al., 2012).

Glede na statistične podatke Eurostata je število kaznivih dejanj v državah nekdanje Jugoslavije dokaj konstantno razen Makedonije. Hrvaška opaža največji padec celotne kriminalitete. Slovenija ima najvišjo stopnjo kriminalitete na 100.000 prebivalcev, sledita ji Hrvaška in Srbija. Skopje kot glavno mesto Makedonije ima veliko višjo povprečno stopnjo umorov, kot je to trend na državni ravni. Enako velja tudi za Srbijo in njeno glavno mesto Beograd, medtem ko imata Ljubljana in Zagreb nižji delež umorov, kot je povprečje v njunih državah (Tavares et al., 2012).

Graf 1: Policijska statistika: Umori v mestih (Eurostat, 2012) (Podatki za Sarajevo niso na voljo)

Strah pred kriminaliteto in občutek ogroženosti se ob umorih – najhujšem kaznivem dejanju zoper življenje in telo – povečata, saj strah v skladu s Killiasovim referenčnim okvirjem (Killias v Meško, Hirtenlehner in Vošnjak, 2009) izvira iz izpostavljenosti tveganjem, pričakovanih posledic in zmožnosti nadzora. Kot je razvidno iz zgornjega grafa, največji padec v številu umorov v mestih opaža Beograd, in sicer v primerjavi z letom 2000, v letu 2009 je ta delež padel za 66 %. Srbija, Slovenija in Hrvaška se soočajo z naraščajočim številom ropov, vendar pa število vlomov v stanovanja pada. Čeprav se je kraja avtomobilov v Evropski uniji zmanjšala za 4,8 % med letoma 1995 in 2005, je to še vedno velik in donosen posel. Balkanske države so ključno tržišče za ukradene avtomobile (Barham, 2011), se je pa med letoma 2003 in 2009 obseg avtomobilskih tatvin zmanjšal tudi v državah nekdanje Jugoslavije, razen v Makedoniji, kjer lahko opazimo porast. Kazniva dejanja trgovine s prepovedanimi drogami v prestolnicah upadajo, le Ljubljana se sooča z rastjo za okoli 25 % letno (Tavares et al., 2012).

Slovenija, ki je najmanjša glede na ozemlje, prebivalstvo, ima najnižjo stopnjo brezposelnosti in najvišji BDP na prebivalca, navaja najvišje število kaznivih dejanj na 100.000 prebivalcev (glej Tabelo 1). Meško, Maver in Klinkon (2010) opozarjajo, da so kriminaliteta in drugi varnostni izzivi skoncentrirani v urbanih okoljih. Obseg kriminalitete se je v Sloveniji potrojil od leta 1996 (Meško in Jere, 2012). Kljub največjemu obsegu prijavljenih kaznivih dejanj na 100.000 prebivalcev primerljivo z ostalimi v regiji, je občutek varnosti med slovenskimi prebivalci velik. Najnovejše raziskave o zagotavljanju varnosti kažejo, da se 70 % vprašanih počuti varne (Meško et al., 2012a). Leta 2011 je bilo v Sloveniji 88.722 ka-

znivih dejanj. Ljubljana ima približno 44,988 evidentiranih kaznivih dejanj v istem obdobju, kar pomeni, da Policijska uprava Ljubljana obravnava več kot 50 % vseh kaznivih dejanj v državi (Policijska uprava Ljubljana, 2011a)¹⁰. Obseg splošne kriminalitete se je v Ljubljani zmanjšal za 5 %, v istem obdobju pa je bilo 46 % več kaznivih dejanj gospodarske kriminalitete (Policijska uprava Ljubljana, 2011b). Glede na statistične podatke Eurostata (Tavares et al. , 2012) je Slovenija med štirimi državami EU z najnižjo stopnjo umorov (manj kot 1 na 100.000 prebivalcev). Delež umorov v večjih mestih v Evropi večinoma izraža nacionalne trende, v Ljubljani pa je obseg umorov celo nižji, kot je na nacionalni ravni. Med vzroki za 345 kaznivih dejanj zoper življenje in telo v letu 2010 prevladujeta nasilje in maščevanje. Pri kaznivih dejanjih zoper spolno nedotakljivost gre večinoma za kazniva dejanja spolnega napada na osebo, mlajšo od 15 let, in kazniva dejanja predstavljanja, izdelave, posesti in posredovanja pornografskega gradiva (Policijska uprava Ljubljana, 2011a). Število kaznivih dejanj zoper premoženje je v obdobju 2005–2010 padlo (Policijska uprava Ljubljana, 2011b). V letu 2011 je bilo 45 kaznivih dejanj z elementi organizirane kriminalitete (25,0 % manj kot v letu 2010) in 400 kaznivih dejanj na področju prepovedanih drog (4,5-odstotni padec). Zabeleženih je tudi 18 kaznivih dejanj nedovoljene proizvodnje in prometa z orožjem in eksplozivi (45,5-odstotni padec) (Policijska uprava Ljubljana, 2011a).

Kovčo Vukadin, Borovec in Golub Ljubin (2012) so analizirali trend in strukturo kriminalitete na Hrvaškem v obdobju med dvema sklopoma reform kazenske zakonodaje (1997 in 2011). Podatki o stopnji kriminalitete za nasilna kazniva dejanja, kot so umor, posilstvo in rop, v primerjavi z drugimi državami v evropskem prostoru kažejo, da je Hrvaška relativno varna država, čeprav je zaznan trend porasta, saj se je število kaznivih dejanj na 100.000 prebivalcev na Hrvaškem med letoma 2003 in 2007 povečalo za 2 % (iz 2.455 na 2.505) (Aebi et al. , 2010). V letu 2011 število storjenih kaznivih dejanj v Zagrebu (36.291) predstavlja več kot 30 % vseh prijavljenih kaznivih dejanj na Hrvaškem. Kratek pregled podatkov zagrebske policijske uprave kaže, da se je število kaznivih dejanj s področja javnega reda in miru v primerjavi z letom 2010 povečalo za 5,8 %, porast gospodarske kriminalitete in korupcije prav tako vpliva na dvig stopnje kriminalitete. Splošna kriminaliteta v Zagrebu se je pove-

¹⁰ Mestna občina Ljubljana je ena od 35 občin, ki jih pokriva Policijska uprava Ljubljana in kjer živi 46,1 % vsega slovenskega prebivalstva (Policijska uprava Ljubljana, 2011b)

čala predvsem v obliki premoženjske kriminalitete (kraja koles in druge kraje, vlomi v domove, kioske, trgovine, šole itd.), pri čemer je bilo manj vlomov v motorna vozila in manj tatvin motornih vozil. V letu 2011 je bilo 13 umorov in 44 poskusov umora. Med evidentiranimi 1.653 kaznivimi dejanji gospodarske kriminalitete so najpogostejše računalniške goljufije, sledijo jim prevare v poslovnih transakcijah ter zlorabe položaja in pooblastil. Zabeležili so 134 kaznivih dejanj, povezanih z organizirano kriminaliteto. Kazniva dejanja, povezana z drogami, so v upadu. Zabeleženih je bilo tudi 16.036 kaznivih dejanj s področja javnega reda in miru (Zagreb Police Directorate, 2011).

Zlom političnih, gospodarskih in socialnih struktur kot posledica vojne v Bosni in Hercegovini se odraža tudi v porastu različnih oblik kriminalitete. Skupna stopnja kriminalitete v državi je še vedno visoka, z največjo koncentracijo kaznivih dejanj v Sarajevu (1,892 na 100.000 prebivalcev) in drugih urbanih območjih. Kriminalitetna statistika za leto 2009 kaže, da je bilo v Sarajevu 8.015 kaznivih dejanj, kar je za 9,2 % manj kot v letu 2008 (Meško et al., 2012b). V letu 2011 se je v primerjavi z letom 2010 zmanjšalo število prijavljenih kaznivih dejanj za 3,6 %. V letu 2011 je bilo 197 kaznivih dejanj zoper življenje in telo: 4 umori, 19 kaznivih dejanj poskusa umora, 109 kaznivih dejanj hude telesne poškodbe. Na področju kaznivih dejanj zoper spolno nedotakljivost je bilo prijavljenih 26 kršitev. Prijavljenih je bilo 221 kaznivih dejanj nasilja v družini. S področja drog je bilo 255 kaznivih dejanj: 48 kaznivih dejanj neupravičene proizvodnje in prometa s prepovedanimi drogami ter 207 dejanj omogočanja uporabe in posedovanja drog. Zgodilo se je 5.455 kaznivih dejanj zoper premoženje, 151 kaznivih dejanj zoper javno varnost oseb in premoženja, 354 kaznivih dejanj zoper javni red in pravne posle (ustrahovanje, ponarejanje dokumentov, nezakonito posedovanje orožja ali eksplozivnih snovi). V strukturi kaznivih dejanj zoper javni red in mir prevladujejo kazniva dejanja, kot so beračenje, pretepi ali napadi, še posebej pa predrzno vedenje in zavrnitev ukaza ter upiranja policistom, nevljudno vedenje in nedovoljena uporaba petard (Ministry of Interior of Canton Sarajevo, 2011).

V Srbiji celovite raziskave o trendih kaznivih dejanj ni, kot tudi ni na voljo kriminalitetne statistike, ki bi orisala trenutno stanje kriminalitete v Srbiji. Zloraba drog in trgovanje z drogami predstavljata glavni vzrok za manjši občutek varnosti med prebivalci, tako na državni kot lokalni ravni. Korupcija je tudi eden od treh problemov, ki ogrožajo Srbijo

(Kešetović, v tisku). Vendar statistični podatki ministrstva za notranje zadeve kažejo, da so kazniva dejanja splošne kriminalitete v Beogradu v upadu, kar je pomembno dejstvo, če imamo v mislih, da kriminaliteta v Beogradu predstavlja tretjino celotne kriminalitete v Republiki Srbiji. Kazniva dejanja zoper premoženje so še vedno najpogostejša oblika kriminalitete. Število ropov se je povečalo, število umorov zmanjšalo (MUP Republike Srbije, 2012). Organizirana kriminaliteta in z njo povezano nasilje ter korupcija še naprej ostajajo glavna skrb srbskih oblasti. Opazen je porast oboroženih ropov na banke in pošte v Srbiji v letu 2010 (Overseas Security Advisory Council, 2011). S področja gospodarske kriminalitete je zabeleženih 9.279 kaznivih dejanj. Število prekrškov zoper javni red se je zmanjšalo za skoraj 12 % (na 47.809), kljub velikemu številu javnih shodov (58.835) (MUP Republike Srbije, 2012).

V 20-letnem obdobju (1991–2011) se je število kaznivih dejanj v Republiki Makedoniji povečalo za več kot tretjino (Mirčeva in Rajkovčevski, v tisku). Več kot polovica kaznivih dejanj, ki so bila registrirana v Makedoniji v prvi polovici leta 2009, se je zgodilo na območju Skopja. Stopnja kriminalitete v Skopju znaša 2.300 kaznivih dejanj na 100.000 prebivalcev (Meško et al., 2012b). Trendi kriminalitete so dokaj neenakomerni, najvišja rast (38,3) pa je bila v letu 2011 (Mirčeva in Rajkovčevski, v tisku). Skladno s statistiko Ministrstva za notranje zadeve so v zadnjih desetih letih najpogostejša kazniva dejanja zoper premoženje (30 %) in kazniva dejanja zoper varnost prometa (17 %). Na področju organizirane kriminalitete v letu 2012 je policija obravnavala predvsem kazniva dejanja, povezana s korupcijo, trgovino s prepovedanimi drogami in tihotapljenjem migrantov (Mirčeva in Rajkovčevski, v tisku). V letu 2011 je bilo skupno 713 nasilnih kaznivih dejanj, več kot 60 % od tega so vlomi in ropi (banke, menjalnice, stavnice, stanovanja). 25 (3,5 %) od teh nasilnih kaznivih dejanj je umorov, poskusov umorov, hudih poškodb in drugih nasilnih dejanj (Ministerstvo za vnatrešni raboti Republika Makedonija, 2012a; Overseas Security Advisory Council, 2012). Statistika prometnih nesreč se izboljšuje, saj se je njihovo število zmanjšalo za 35 %, vendar je bilo zabeleženih več smrtnih žrtev (Ministerstvo za vnatrešni raboti Republika Makedonija, 2012b; Overseas Security Advisory Council, 2012). Poleg preprečevanja in odkrivanja kriminalitete je vzdrževanje javnega reda in miru prednostna naloga makedonske policije. Med prekrški zoper javni red in mir prevladujejo tisti z elementi nasilja

(Mirčeva in Rajkovcevska, v tisku). Pomembna vprašanja v zvezi z varnostjo zadnjih 20 let so tudi etnične narave (Taleski, 2005).

Meško je skupaj s sodelavci (2012b) izvedel primerjalno analizo strahu pred kriminaliteto v prestolnicah držav nekdanje Jugoslavije in ugotovil, da na intenzivnost strahu pred kriminaliteto vplivajo šibka socialna omrežja v soseski, zaskrbljenost glede kriminalitete, verjetnost viktimizacije v naslednjih 12 mesecih, resnost posledic viktimizacije, nizka sposobnost samoobrambe, preventivni (varnostni) ukrepi, spol (ženske), visokošolska izobrazba, slab položaj na trgu dela ter izkušnje z viktimizacijo. Vendar se rezultati po prestolnicah razlikujejo. V Ljubljani na strah pred kriminaliteto vplivajo nered v soseski, zaskrbljenost glede kriminalitete, posledice viktimizacije, nizka sposobnost samoobrambe, vpliv viktimizacije na posameznikovo življenje in previdnost. Nobena od demografskih spremenljivk ni signifikantna. V Zagrebu na strah pred kriminaliteto vplivajo šibka socialna omrežja v soseski, nizka sposobnost samoobrambe, vpliv viktimizacije na posameznikovo življenje, previdnost, spol (ženske), položaj na trgu dela in finančni položaj posameznika, v Sarajevu pa zaskrbljenost glede kriminalitete, nizka sposobnost samoobrambe, vpliv viktimizacije na posameznikovo življenje in previdnost. V Beogradu so s strahom pred kriminaliteto povezane nizka sposobnost samoobrambe, posledice viktimizacije, previdnost, izobrazba in nizek finančni status gospodinjstva, v Skopju pa zaskrbljenost glede kriminalitete, nizka sposobnost samoobrambe, previdnost, spol (ženske), izobraževanje in slab položaju na trgu dela. Zaupanje v javne ustanove (država, policija, kazensko pravosodje, vojska, politične stranke, cerkev) in starost nista statistično značilno povezana s strahom pred kriminaliteto v katerikoli od preučevanih prestolnic.

Število kaznivih dejanj in strah pred kriminaliteto sta pomembna dejavnika, vendar še zdaleč ne povesta celotne zgodbe o tem, kako varno se ljudje počutijo v določenem okolju. Zelo verjetno na to vplivajo tudi naravne in antropogene nesreče, ki prebivalcem povzročajo celo več težav in se jih tudi več sooči z njimi. Po drugi strani pa naravne nesreče po navadi niso omejene le na eno regijo, državo ali glavno mesto. Zelo verjetno je, da ko se zgodijo, vplivajo na širše območje in večje število ljudi. Zato je z vidika državljanov hitro in usklajeno odzivanje organov in agencij, ki so odgovorni za zaščito in reševanje ljudi in njihovega premoženja, še pomembnejše kot boj proti kriminaliteti.

Zaradi geografskih značilnosti so v Sloveniji naravne nesreče pogost pojav, zlasti poplave, neurja, požari in potresi. Posledice naravnih nesreč se povečujejo tudi zaradi urbanizacije in industrializacije. Škoda, ki jo mora Slovenija plačati vsako leto za neurja, poplave, žled, zemeljske plazove in druge naravne nesreče, znaša v povprečju več kot 2 % BDP (Uprava Republike Slovenije za zaščito in reševanje, 2012).

Tudi Hrvaška ni imuna na podnebne spremembe in čeprav ni visoko ogrožena, se redno sooča z nesrečami, kot so suše, gozdni požari, pozeba, toča, poplave in hude snežne padavine (United Nations Development Programme, 2012). Suša povzroča največ škode (65 %), sledijo toča, zmrzal, dež, poplave in veter/nevihte (Državna uprava za zaščito in spaševanje Republike Hrvatske, 2009). Samo škoda zaradi suše, pozebe in toče je ocenjena na 3,5 milijarde evrov za obdobje 1980–2002, kar v povprečju znaša 152 milijonov na leto (The South Eastern Europe Regional Disaster Risk Management Programme, 2011).

Najpogostejše naravne nesreče, ki ogrožajo življenje in zdravje ljudi ter njihovo premoženje v BiH, so potresi, neurja s točo, orkanski vetrovi in udari strele, snežne nevihte, močno deževje, ki povzroča obsežne poplave, zemeljski plazovi, suše, zgodnje in pozne pozebe ter industrijski in gozdni požari (Tamási in Grósz, 2012).

Tabela 4: Značilnosti večjih naravnih nesreč v nekdanjih jugoslovanskih republikah v obdobju 1980–2010

Država	Slovenija	Hrvaška	BiH	Srbija	Makedonija
Število dogodkov	6	18	18	10	15
Število smrtnih žrtev	296	848	16	9	34
Povprečno število smrtnih žrtev na leto	10	27	1	0	1
Število prizadetih ljudi	2.355	5.386	403.208	48.010	1.121.805
Povprečno število prizadetih ljudi	76.000	174.000	13.007	1.549	36.187
Gospodarska škoda (USD x 1.000)	487.000	607.750	298.000	132.260	262.163
Gospodarska škoda na leto (US\$ x 1.000):	15.710	19.605	9.613	4.266	8.457

Vir: United Nations Office for Disaster Risk Reduction, 2012.

Glavne naravne nesreče, ki jim je izpostavljena Republika Srbija, so potresi, poplave, hudourniške poplave, nevihte, močna deževja, udari strele, toča, suša, zemeljski in snežni plazovi, ekstremne temperature zraka, zaledenitev tekočih voda, bolezni živali in epidemije škodljivcev (The South Eastern Europe Regional Disaster Risk Management Programme, UNDP Serbia, 2011).

Makedonija je zelo ranljiva zaradi poplav, suš, ekstremnih temperatur, gozdnih požarov in potresov. Tudi seizmičnost je visoka in glede na nedavno raziskavo Svetovne banke obstajajo samo tri države v Evropi, ki so se v letih med 1990 in 2008 soočale z več naravnimi nesrečami kot Makedonija (The South Eastern Europe Regional Disaster Risk Management Programme, UNDP Macedonia, 2011).

Hyoški okvirni program (Hyogo Framework for Action)¹¹ je prispeval k premiku paradigme kriznega upravljanja od pokriznega odzivanja proti celovitemu strateškemu pristopu. Hyoški akcijski načrt prvi celovito zajame opis in razdelitev izvajanja nalog po različnih sektorjih ter akterjih za zmanjšanje izgub zaradi nesreč. Izpostavlja pet prednostnih nalog za ukrepanje in ponuja vodilna načela ter praktična sredstva za doseganje manjše ranljivosti ob nesrečah. Njegov cilj je znatno zmanjšanje izgub zaradi naravnih nesreč do leta 2015 z izgradnjo sistema za zmanjšanje ranljivosti držav in skupnosti ob nesrečah. To pomeni zmanjšanje izgube človeških življenj ter socialnih, ekonomskih in okoljskih sredstev kot posledice naravnih nesreč (United Nations Office for Disaster Risk Reduction, 2007).

Poleg uradne (in verjetno nepopolne) statistike smo, da bi dobili jasnejšo sliko o glavnih grožnjah in izzivih za urbano varnost v glavnih mestih nekdanjih jugoslovanskih republik, opravili intervjuje z raziskovalci na področju varnosti in strokovnjaki za zagotavljanje varnosti v mestih. Delno strukturirani intervjuji so bili izvedeni v juliju in avgustu 2012.

¹¹ HFA, ki določa globalni načrt do leta 2015, je pripravilo in podpisalo 168 držav med svetovno konferenco Združenih narodov o zmanjševanju nesreč v Kobeju na Japonskem januarja 2005.

3 Varnostne strategije in izzivi upravljanju varnosti v urbanih okoljih – ugotovitve raziskave

Anketiranci so navedli, da velik izziv varnosti v skupnosti v prestolnicah držav z območja nekdanje Jugoslavije predstavljajo trgovina s prepovedanimi drogami, premoženjska kriminaliteta (kraje, vlomi in ropi), korporativna kriminaliteta in korupcija. Tem sledijo nasilje, utaja davkov, socialna izključenost in brezposelnost mladih, neciviliziranost, antisocialno vedenje in uničevanje okolja (nezakonito odlaganje odpadkov, onesnaževanje). Pomemben izziv predstavlja varovanje kritične infrastrukture (voda in zanesljiva preskrba s hrano, transport in komunikacijski sistemi, energetska omrežja). Sogovornike smo zaprosili, da navedejo najmanj pomembne izzive varnosti v mestih. Kot je bilo pričakovati, terorizmu ne pripisujejo velikega pomena, čeprav smo bili v zadnjih letih priča kar nekaj terorističnim napadom v evropskih prestolnicah (Moskva, Madrid, London). Tudi policijsko nasilje, migracije in priseljenci ter nizka socialna kohezija, množične demonstracije in civilni nemiri, ki so povezani z varčevalnimi ukrepi, po mnenju intervjuvancev ne predstavljajo večjega izziva urbani varnosti.

Profesionalizem varnostnih menedžerjev je upravičen z vidika, da lahko na ta način lažje pridobivajo sredstva za zagotavljanje varnosti in uresničevanje poslanstva ter svojega prispevka za varnejšo skupnost. Nevarnost profesionalizacije se kaže v osamitvi poklica od drugih poklicev in skupnosti, ki ji je pravzaprav namenjen. Zato mora predstavljati svoje spretnosti in znanja, se družiti s podobnimi poklici in predvsem sodelovati z javnostjo. Sodelovanje in komunikacija sta temeljni dejavnosti, ki se prepletata z njegovim delom (Meško in Vrhovnik, 2006).

Naši sogovorniki so nakazali glavne pristope k upravljanju varnosti v mestih: (1) preprečevanje odklonskega vedenja in neciviliziranega obnašanja, (2) uveljavljanje kazenskega prava, (3) krepitev demokratičnega nadzora in nadzor varnostnih strategij in (4) zmanjševanje socialnih razlik glede na dohodek v gospodinjstvu, omogočanje dostopa do izobraževanja, zaposlitve, zdravstvenega varstva in stanovanj. Intervjuvanci se strinjajo, da uporaba zaporov in prevzgojnih zavodov na splošno ni dober pristop k zagotavljanju varnosti skupnosti. Zmanjšanje socialne segregacije in spodbujanje socialne kohezije prav tako ni ključnega po-

mena. Najmanj pomembni pristopi so tudi deklarativno zagotavljanje varnega življenjskega okolja. Zanimivo je, da intervjuvanci samozaščitnega obnašanja ne ocenjujejo kot dobro rešitev ali pristop. Torej menijo, da zmanjšanje možnosti za viktimizacijo in zahteva, da državljani sami prevzemajo odgovornost za lastno varnost, nista preveč dobri rešitvi.

V zvezi z aktualnimi izzivi za upravljanje z varnostjo v urbani lokalni skupnosti so se intervjuvanci večinoma strinjali, da bi bilo treba varnostne strategije podpreti s strokovnim znanjem in raziskavami o vzrokih varnostnih problemov ter z oceno o tem, kaj deluje in kaj ne ter kaj je perspektivno pri spopadanju z varnostnimi izzivi. Slednje je še bolj poudarjeno pri praktikih kot pri univerzitetnih profesorjih.

Kljub prizadevanjem Evropske unije in obstoječi Evropski urbani listini (Svet Evrope, 1992), ki zagotavlja usklajeno sodelovanje možnih akterjev v lokalni skupnosti, med intervjuvanci obstaja nestrinjanje z možnostjo, da bi se tovrstne varnostne strategije usklajevale na ravni EU. To mora biti v pristojnosti lokalnih organov, nacionalna vlada pa bi morala predvsem zagotoviti večjo finančno podporo. Subjekti formalnega družbenega nadzorstva na državni ravni, neformalne mreže (društva za pomoč žrtvam, športna društva in nevladne organizacije) ter državni in lokalni organi odločanja naj bi skupaj skrbeli za razvoj skupnosti in zagotavljanje varnosti. EU in drugi mednarodni subjekti bi morali biti bolj vključeni v strategije boja proti organizirani kriminaliteti in drogam. Terorizem, organizirana kriminaliteta in podobne oblike hudih kaznivih dejanj so v pristojnosti državnih agencij (npr. policije), ne glede na raven in stopnjo tveganja.

Globalna finančna, gospodarska in socialna tveganja ter varčevalni programi vplivajo tudi na upravljanje lokalne varnosti, ker pa imajo državljani zelo visoko zaupanje v neformalne mreže (nevladne organizacije, reševalna in druga društva¹²), so bili naši sogovorniki prepričani, da bo ta situacija povzročila večjo vključenost gospodarskih družb in nevladnih organizacij ter posameznikov prostovoljcev v prizadevanja za varnejše urbano okolje. Velja tudi trdno prepričanje, da varčevalni programi ne bodo povzročili pretirane rasti področja zasebnega varovanja v bogatih soseskah. Praktiki v Ljubljani in Beogradu so bili zaskrbljeni, da bo svetov-

¹² Še posebej visoko zaupanje med prebivalci uživajo npr. v Sloveniji gasilci, kar je poleg neposrednega stika s prebivalci ob najrazličnejših dogodkih lahko tudi posledica zgodovinske tradicije gasilstva (Meško et al., 2012a).

na finančna kriza spodbudila številčnost nemirov in protestov. Sicer se je zvrstilo že vrsto protestov, vendar kljub nekaterim izpadom desničarskih ekstremnih skupin ni bilo večjih neredov ob demonstracijah. Zadnji večji incident v Ljubljani se je zgodil leta 2010 na študentskih protestih, ko je bilo poškodovano pročelje parlamenta.¹⁵ V Beogradu pa so doživeli neredne ob padcu Miloševićevega režima leta 2000. Tudi strah pred terorizmom v prestolnicah tega dela Evrope ni prisoten. Kljub temu bi se močno zategovanje pasu pri zagotavljanju varnosti lahko maščevalo v prihodnosti.

Veliko realnejši izzivi za upravljanje varnosti v mestih so dejavniki negotovosti, kot sta revščina in brezposelnost (Sotlar in Tominc, 2012). Problematika brezposelnosti bo vse bolj razširjena med mladimi prebivalci mest, kar bi se lahko posledično odrazilo v porastu kriminalitete med mladimi, ki bi bila usmerjena proti starejšim prebivalcem. Sogovorniki so bili dokaj enotni tudi pri nestrinjanju o tem, da bo finančna kriza in staranje prebivalstva v mestih spremenila demografijo kaznivih dejanj, tako da bo odklonsko vedenje postalo pogostejše tudi med starejšimi prebivalci. Podobno kot v Srbiji, kjer zaznavajo primere pripadnikov nekdanje visoke družbe, ki se danes ukvarjajo s trgovino s prepovedanimi drogami ali pa so zapadli v drugo skrajnost in so pristali na cesti kot berači. Intervjuvanci se strinjajo, da v okviru zaostrenih razmer omejene gospodarske rasti obstaja povečana možnost porasta sive ekonomije.

Zanimivo je, da kljub vsem medetničnim konfliktom na Zahodnem Balkanu naši sogovorniki niso zaskrbljeni glede etnične in kulturne raznolikosti, ki bi lahko povzročila poslabšanje socialne segregacije in integracije.

Kljub visokemu zaupanju v nevladne organizacije anketiranci menijo, da nedržavni akterji, kot so lokalna podjetja, lokalna društva in prostovoljne skupine, ne morejo prevzemati odgovornosti za izvajanje ključnih nalog za varnost na nivoju "ulice", prav tako pa ne določajo varnostne agende. Od njih tudi ne pričakujejo, da bodo vpleteni v ustvarjanje varnostnih strategij. Državna uprava še vedno nosi glavno strateško in operativno odgovornost ter neposredno vpliva na zagotavljanje varnosti v skupnosti. Največje zahteve so do policije; od nje se pričakuje, da nosi glavno odgovornost pri ukvarjanju z varnostnimi izzivi, saj je

¹⁵ Zbiranje podatkov pri anketirancih je potekalo poleti 2012, zato v prispevku ne obravnavamo varnostnih problemov, ki so povezani z zagotavljanjem javnega reda in miru na protestih v Sloveniji konec leta 2012 in v januarju 2013.

ustrezno opremljena in usposobljena. Lokalna uprava nosi odgovornost za zagotavljanje varnosti, vendar pa so njene pristojnosti omejene z zakonom. Druga težava, ki nastaja pri prenosu pristojnosti, je financiranje. Država po navadi ob prenosu pristojnosti ne zagotovi ustreznih finančnih sredstev za njihovo implementacijo.

Poseben izziv za prihodnost predstavlja možnost, da bi strateške naloge prevzemali župani ali drugi izvoljeni uradniki, da bi tako zagotovili prednostno obravnavo izzivov varnosti v mestih in odražali stališča lokalnih prebivalcev. Za izvajanje teh nalog bi morali biti imenovani javni uslužbenci, ki so sposobni delovati preko nekaterih objektivnih časovnih omejitev, kot so na primer volitve, kar bi jim omogočalo oblikovanje dolgoročnih strategij, ki ne bi bile pod političnimi pritiski. Toda moč ne bi smela biti popolnoma prenesena z javne policije in kazenskega pravosodja na lokalne akterje, prednost bi moralo imeti vzpostavljanje močnejšega partnerstva med vsemi akterji na lokalni in državni ravni.

Intervjuvanci menijo, da obstaja potreba po izobraževanju in usposabljanju, ki se osredotoča na zagotavljanje varnosti v skupnosti. Akterji zagotavljanja varnosti v lokalni skupnosti imajo svoje lastne in samostojne sisteme usposabljanja in izpopolnjevanja, ti programi pa so problemsko naravnani in omejeni na določene težave. Tradicionalno kazensko pravosodje in policijske reaktivne strategije še vedno predstavljajo prevladujoči del kurikula obveznega, centraliziranega, državno vodenega programa usposabljanja ter sistema izobraževanja oz. certificiranja. Znanje urbanega varnostnega menedžerja bi moralo temeljiti predvsem na podiplomski ravni izobraževanja s področja kriminologije in kriznega upravljanja ter na interdisciplinarnem pristopu k reševanju problemov, na spretnostih za reševanje problemov in analitičnih sposobnostih, sposobnostih sporazumevanja in pogajanja s političnimi odločevalci ter raziskovalci in znanstveniki. Usposabljanje bi moralo odražati potrebe prakse na področju zagotavljanja varnosti v skupnosti in vključevati rezultate raziskav, da bi se s tem povezali teorija in praksa.

4 Zaključek

V nasprotju s statistiko evropskih držav, kjer več kot dve tretjini evropskega prebivalstva danes živi v urbanih območjih (The Regional Envi-

ronmental Center for Central and Eastern Europe, 2012), je v državah z območja nekdanje Jugoslavije ta stopnja občutno nižja (Sarajevo 49 %, Ljubljana 50 %).

Kriminaliteta in nestabilnost v regiji Zahodnega Balkana ter posledično varnost v urbanih okoljih izhajajo iz različnih dejavnikov. Po vseh oboroženih (etničnih) konfliktih na tem območju danes zagotavljanju varnosti predstavlja največji izziv gospodarsko nazadovanje držav. Dejavniki negotovosti, kot sta revščina in brezposelnost, ki je posledica gospodarske krize v Evropi, postavljajo pred organe državne in lokalne oblasti nove izzive ter naloge. Druga najzahtevnejša vprašanja predstavljajo naravne nesreče. Kriminaliteta, zlasti organizirana, se je na obravnavanem območju razširila tudi med vojno, predvsem zaradi slabe državne infrastrukture in šibkega gospodarstva. Njeno preprečevanje v teh državah je prednostna naloga državne policije, čeprav se relativno hitro razvija tudi zasebnovarnostni sektor (Sotlar, 2009). Druge organizacije so bolj restorativne narave ob socialni krizi ali naravnih nesrečah.

Kljub hitremu razvoju družbe in varnostnim izzivom, s katerimi se danes mesta soočajo, je razvoj poklicnega profila urbanega varnostnega menedžerja v analiziranih državah zelo zahteven projekt. Znanje in kompetence, s katerimi naj bi tak profil razpolagal, bi morale zajemati vsebine kriminologije in kriminalne preventivne dejavnosti, veščine in znanja za upravljanje z varnostjo, pravna znanja, vedenje o državni in lokalni upravi, politološka znanja in komunikacijske veščine. Najpomembnejše pa je, da mora imeti poklic urbanega varnostnega menedžerja zagotovljeno legitimnost na obeh ravneh – lokalni in državni –, ki zagotavljata finančno in logistično podporo, da ga sprejemajo drugi lokalni varnostni akterji in kar je najpomembnejše, da ima zagotovljeno legitimnost od državljanov. Danes tovrstne naloge opravljajo različni profili in poklici, umeščeni v različna delovna okolja in področja, vendar sodobno varnostno okolje nedvomno zahteva profesionalen poklicni profil v skupnosti, ki se bo sposoben odzvati na različne izzive.

Vse obravnavane države imajo univerzitetne programe, ki ponujajo znanje in spretnosti, potrebne za delo urbanih varnostnih menedžerjev. Na primer študijski program na Fakulteti za varnostne vede Univerze v Mariboru omogoča študentom, da se seznanijo z osnovami menedžmenta, kazenskega pravosodja, kriminologije, kriminalistike, ekonomije, javne uprave, upravnega prava, sociologije, etike in človekovih pra-

vic, policijskih pooblastil in veliko drugih tematskih področij (Meško in Vrhovnik, 2006). Podobne programe imajo tudi na Fakulteti za varnostne vede Univerze v Beogradu, Fakulteti za varnost Univerze Svetega Cirila in Metoda iz Skopja ter Fakulteti za kriminalistiko, kriminologijo in varnostne vede Univerze v Sarajevu.

Kljub temu bi bilo pomembno in dobrodošlo vzpostaviti specializiran nacionalni ali mednarodni univerzitetni program, namenjen samo varnostnemu upravljanju v urbanih središčih: Obetavna projekta na tem področju, poleg obstoječih univerzitetnih programov kriminologije, kazenskega pravosodja in varnosti, sta tudi evropska projekta EEMUS¹⁴ in URBIS¹⁵.

Viri

- Aebi, M. F., Cavarlay, B. A., Barclay, G., Gruszczynska, B., Harrendorf, S., Heiskanen, M. et al. (2010). European sourcebook of crime and criminal justice statistics – 2010. Den Haag: Ministry of Justice, Research and Documentation Centre (WODC).
- Barham, J. (2011). Europe's car thieves go upscale. Pridobljeno na <http://www.securitymanagement.com/article/europes-car-thieves-go-upscale>
- Central Intelligence Agency Agency for Statistics. (2012). About BiH. Pridobljeno na [http://www.bhas.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=52&Itemid=80&lang=en&Itemid=\(2012\)](http://www.bhas.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=52&Itemid=80&lang=en&Itemid=(2012)). The world factbook. Pridobljeno na https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/wfbExt/region_eur.html
- City of Belgrade. (2004). Facts about Belgrade. Pridobljeno na <http://www.begrad.rs/cms/view.php?id=201201>
- City of Sarajevo. (2012). About Sarajevo. Pridobljeno na <http://www.sarajevo.ba/en/stream.php?kat=78>
- Croatian Bureau of Statistics. (2011). Statistical Yearbook of Republic of Croatia. Zagreb: Croatian Bureau of Statistics.
- Croatian Bureau of Statistics. (2012). Statistical information 2012. Zagreb: Croatian Bureau of Statistics.
- Dimitrijević, V. (1973). Pojam bezbednosti u međunarodnim odnosima. Beograd: Savez udruženja pravnika Jugoslavije.

¹⁴ EEMUS: European Diploma in Urban Security (več na <http://masterinurbansecurity.eu/index.php?id=31814>).

¹⁵ URBIS je evropski raziskovalni projekt o urbani varnosti (več na <http://www.urbis-project.eu/index.php/en/>).

- Djurić, S. (2009). Qualitative approach to the research into the parameters of human security in the community. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 32(3), 541–559.
- Državna uprava za zaščito i spašavanje Republike Hrvatske. (2009). Procjena ugroženosti Republike Hrvatske od prirodnih i tehničko tehnoloških katastrofa i velikih. Zagreb: Državna uprava za zaščito i spašavanje.
- Encyclopedia of the nations. (2012). Pridobljeno na <http://www.nationsencyclopedia.com/Europe/Croatia.html>
- European Forum for Urban Security. (2012). The European Diploma on Urban Security Project. Pridobljeno na <http://masterinurbansecurity.eu/index.php?id=31000&L=hipnnpdfvn>
- Eurostat. (2012). Crimes recorded by the police: Homicide in cities. Eurostat.
- Feletar, P. (2009). The function of Zagreb as a factor of the transformation of the greater Zagreb girdle – with a separate commentary on daily migration. *Revija za geografijo - Journal for Geography*, 4(2), 61–70.
- Greene, J. R. (2011). Community policing and terrorism: Problems and prospects for local community security. V B. Forst, J. R. Greene in J. P. Lynch (ur.), *Criminologists on terrorism and homeland security* (str. 208–244). Cambridge: Cambridge University Press.
- Grizold, A. (1992). Oblikovanje slovenske nacionalne varnosti. V A. Grizold, *Razpotja nacionalne varnosti* (str. 59–93). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Hren, K., Cirjaković, J., Korenič, R., Kralj, A., Peceli, S., Grabnar, I. R. et al. (2011). Sloveniji za 20. rojstni dan slovenski statistiki. Pridobljeno na <http://www.stat.si/Brdo2011/doc/SLO-20-let.pdf>
- Institute for Informatics and Statistics. (2011). Statistical yearbook of Belgrade 2010. Belgrade: Institute for informatics and statistics.
- International Monetary Fund. (2012). Data and statistics. Pridobljeno na <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2012/01/weodata/weorept.aspx?sy=2012&ey=2012&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&pr1.x=66&pr1.y=11&c=963%2C962%2C960%2C942&s=NGDPDPC%2CLUR%2CLP&grp=o&a=#csi>
- Jere, M., Sotlar, A. in Meško, G. (2012). Praksa in raziskovanje policijskega dela v skupnosti v Sloveniji. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 63(1), 3–13.
- Kešetović, Ž. (v tisku). Serbian police: Troubled transition from police force to police service. V G. Meško, B. Lobnikar, A. Sotlar in C. B. Fields (ur.), *Handbook of policing in Central and Eastern Europe*. Dordrecht: Springer.
- Kovčo Vukadin, I., Borovec, K. in Golub Ljubin, T. (v tisku). Policing in Croatia. V G. Meško, B. Lobnikar, A. Sotlar in C. B. Fields (ur.), *Handbook of policing in Central and Eastern Europe*. Dordrecht: Springer.

- Law on territorial organization of the local self-government in the Republic of Macedonia. (2004). Official Gazette of the Republic of Macedonia, (55/04). Pridobljeno na <http://www.libertas-institut.com/de/MK/nationallaws/Law%20on%20territorial%20organization%20of%20the%20LSG.pdf>
- Meško, G. (2003). Novi stari trendi v preprečevanju kriminalitete na lokalni ravni: obujanje svetov za varnost in upanje na večjo varnost ljudi na lokalni ravni. V Z. Kanduč (ur.), *Kriminaliteta, družbeno nadzorstvo in postmodernizacijski procesi* (str. 165–177). Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- Meško, G. (2004). Zagotavljanje varnosti v lokalni skupnosti. Pridobljeno na http://www.inst-krim.si/fileadmin/user_upload/Gorazd_Me%C5%A1ko.pdf
- Meško, G. (2007). Občinski varnostni koordinator – izziv za varstvoslovje in varstvoslovce? *Varstvoslovje*, 9(3/4), 269–276.
- Meško, G. in Jere, M. (2012). Crime, criminal justice and criminology in Slovenia. *European Journal of Criminology*, 9(3), 323–334.
- Meško, G. in Lobnikar, B. (2005). The contribution of local safety councils to local responsibility in crime prevention and provision of safety. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 28(2), 353–373.
- Meško, G. in Sotlar, A. (2012). Preprečevanje kriminalitete v lokalnih skupnostih – med ad hoc pristopi in na znanju temelječih preventivnih dejavnostih. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 63(3), 229–239.
- Meško, G. in Vrhovnik, M. (2006). Občinski varnostni menedžer – nov izziv za varstvoslovje in varstvoslovce? V B. Lobnikar (ur.), *Raznolikost zagotavljanja varnosti* (str. 225–233). Ljubljana: Fakulteta za policijsko-varnostne vede.
- Meško, G., Hirtenlehner, H. in Vošnjak, L. (2009). Izkušnje s kriminaliteto in občutek ogroženosti v Linzu in Ljubljani – preskus kognitivne teorije strahu pred viktimizacijo. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 60(4), 292–308.
- Meško, G., Maver, D. in Klinkon, I. (2010). Urban crime and criminal investigation in Slovenia. V G. Cordner, A. Cordner in D. K. Das (ur.), *Urbanization, policing, and security: Global perspectives* (str. 301–322). Boca Raton: CRC Press.
- Meško, G., Sotlar, A. in Kury, H. (2007). Polizei und private Sicherheitsdienste in Slowenien: Ergebnisse einer empirischen Untersuchung. *Kriminalistik*, 61(1), 31–40.
- Meško, G., Sotlar, A., Lobnikar, B., Tominc, B. in Jere, M. (2012a). Občutek ogroženosti in vloga policije pri zagotavljanju varnosti na lokalni ravni. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede Univerze v Mariboru.
- Meško, G., Vošnjak, L., Muratbegović, E., Budimlić, M., Bren, M. in Kury, H. (2012b). Fear of crime in urban neighbourhoods: A comparative analysis of six capitals. *Varstvoslovje*, 14(4), 397–421.

- Ministerstvo za vnatrešni raboti Republika Makedonija. (2012a). Pokarakteristični krivični dela od opšt kriminal. Pridobljeno na <http://www.mvr.gov.mk/DesktopDefault.aspx?tabindex=0&tabid=394>
- Ministerstvo za vnatrešni raboti Republika Makedonija. (2012b). Broj saobraćajni nezgodi vo periodot 2001–2012 godina. Pridobljeno na <http://www.mvr.gov.mk/DesktopDefault.aspx?tabindex=0&tabid=388>
- Mirčeva, S. in Rajkovčevski, R. (v tisku). Policing in the Republic of Macedonia. In G. Meško, B. Lobnikar, A. Sotlar in C. B. Fields (ur.), *Handbook of Policing in Central and Eastern Europe*. Dordrecht: Springer.
- MUP Republike Srbije. (2012). MUP Republike Srbije u 2011. godini. Beograd: MUP Republike Srbije.
- Nobilo, M. (1988). Pojam sigurnosti u terminologiji međunarodnih odnosa. *Politička misao*, 25(4), 69–80.
- Nurković, R. in Gekić, H. (2011). New spatial development processes of urbanisation of Sarajevo. *Journal of Settlements and Spatial Planning*, 2(2), 109–114.
- Overseas Security Advisory Council (2011). Serbia 2011 crime and safety report. Pridobljeno na <https://www.osac.gov/Pages/ContentReportDetails.aspx?cid=10532>
- Overseas Security Advisory Council (2012). Macedonia 2012 crime and safety report. Pridobljeno na <https://www.osac.gov/Pages/ContentReportDetails.aspx?cid=12283>
- Pečar, J. (2001). Policija in (lokalna) skupnost. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 52(2), 132–140.
- Péteri, G. (2001). Foreword. V E. Kandeva (ur.), *Stabilization of Local Governments* (str. 16–18). Budapest: OSI Local Government and Public Service Reform Initiative.
- Policijska uprava Ljubljana. (2011a). Poročilo o delu Policijske uprave Ljubljana za leto 2011. Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve.
- Policijska uprava Ljubljana. (2011b). Predstavitev varnostnih razmer na območju Mestne občine Ljubljana v obdobju 2005–2010. Pridobljeno na <http://www.google.si/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&ved=0CB8QFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.ljubljana.si%2Ffile%2F954611%2F9.-toka---predstavitev-varnostnih-razmer.pdf&ei=b2a1UL68G8aC4ASkz4GwDA&usg=AFQjCNFhBBopEv4YUHoYVO2R-OYonAJ96g>
- Rebernik, D. (2004). Razvoj prebivalstva v ljubljanski urbani regiji. *Dela*, (22), 89–99.
- Sić, M. (2007). Spatial and functional changes in recent urban development of Zagreb. *Dela*, (27), 5–15.

- Sotlar, A. (2009). Post-conflict private policing: Experiences from several former Yugoslav countries. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 32(3), 489–507.
- Sotlar, A. in Tominc, B. (2012). Zaznava deklarativnih virov ogrožanja nacionalne varnosti v slovenski družbi. *Varstvoslovje*, 14(3), 231–258.
- State Statistical Office Republic of Macedonia. (2012). Statistics by theme. Pridobljeno na http://www.stat.gov.mk/SoopstenijaPoOblasti_en.aspx
- Statistical Office of the Republic of Serbia. (2011). Statistical yearbook. Belgrade: Statistical Office of the Republic of Serbia.
- Statistični urad Republike Slovenije. (2010). Demografsko socialno področje. Pridobljeno na <http://www.stat.si/TematskaKartografija/Maplist.aspx?lang=eng&field=13>
- Statistični urad Republike Slovenije. (2012). Projekt statistike razvoja podeželja - Upravno-teritorialna razdelitev. Prevezeto na http://www.stat.si/tema_splosno_upravno_podezelje_predstavitev.asp#OECD
- Stenning, P. (2009). Governance and accountability in a plural policing environment – the story so far. Pridobljeno na <http://www.stat.si/TematskaKartografija/Maplist.aspx?field=13>
- Svet Evrope. (1992). The European urban charter. Strasbourg: Council of Europe.
- Taleski, D. (2005). Decentralisation in the Republic of Macedonia; The last step across the abyss. Pridobljeno na http://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/arbeitspapiere/Decentralisation_ks.pdf
- Tamási, B. in Grósz, Z. (2012). Prevention of natural disasters in Bosnia and Herzegovina. *Academic and Applied Research in Military Science - An International Journal of Security, Strategic, Defense Studies and Military Technology*, 9(1), 175–182.
- Tavares, C. , Thomas, G. in Bulut, F. (2012). Eurostat statistics in focus: Population and social conditions: 6/2012. Bruxelles: European Union.
- The Regional Environmental Center for Central and Eastern Europe. (2012). Urbanisation. Pridobljeno na <http://www.greenpackonline.org/english/threats-and-pressures.php?id=05-03>
- The South Eastern Europe Regional Disaster Risk Management Programme. (2011). IPA beneficiary disaster risk reduction needs assessment, Republic of Croatia. Zagreb: UNEP.
- The South Eastern Europe Regional Disaster Risk Management Programme, UNDP Serbia. (2011). IPA beneficiary country needs assessment Serbia. Pridobljeno na <http://www.gripweb.org/gripweb/?q=countries-risk-information/documents-publications/ipa-beneficiary-country-needs-assessment-serbia>
- The South Eastern Europe Regional Disaster Risk Management Programme, UNDP Macedonia. (2011). GRIPWEB. Pridobljeno na <http://www.gripweb.org/gripweb/?q=content/see-regional-drm-programme-see-rdrmpo>

- Tominc, B. in Sotlar, A. (2011). The politics of peacekeeping: The case of former Yugoslavia. V G. Meško, A. Sotlar in J. Winterdyk (ur.), *Policing in Central and Eastern Europe - social control of unconventional deviance: conference proceedings* (str. 457-483). Ljubljana: Faculty of Criminal Justice and Security.
- Tošič, B. (2001). System of centers, the city of Belgrade and territorial organization of Serbia. *Dela*, (31), 55-78.
- United Nations Development Programme (2012). Croatia. Pridobljeno na <http://www.undp.hr/show.jsp?newscontainer=147220&page=51912&singlenewsid=146486>
- United Nations Office for Disaster Risk Reduction (2007). Hyogo framework for action. Pridobljeno na <http://www.unisdr.org/we/inform/publications/1037>
- United Nations Office for Disaster Risk Reduction (2012). PreventionWeb. Pridobljeno na <http://www.preventionweb.net/english/countries/europe/>
- United Nations Office on Drugs and Crime (2008). Slovenia. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime. Pridobljeno na <http://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/Slovenia.pdf>.
- Uprava Republike Slovenije za zaščito in reševanje. (2012). Ocenjevanje ogroženosti Slovenije z naravnimi in drugimi nesrečami. Pridobljeno na <http://www.sos112.si/slo/page.php?src=ogi.htm>
- URBIS. (2012). Urban manager for security, safety and crisis management. Pridobljeno na <http://www.urbisproject.eu/index.php/en/>
- Verlič Dekleva, B. (1991). Kriza razvojne prostorske paradigme v Jugoslaviji. *Družboslovne razprave*, 8 (12), 90-101.
- Yanjiu, R. (1980). Population reproduction and migration in Yugoslavia since World War 2. *Medlin*, (3), 58-62.
- Zagreb Police Directorate. (2011). Annual report of thje work of Zagreb Police Directorate 2011. Zagreb: Ministry of the Interior.
- Združeni narodi. (2007). Enhancing urban safety and security: Global report on human settlements 2007. London: United Nations Human Settlements Programme.

STRESNOST SODNIŠKEGA DELA

Peter Umek in Bojan Dobovšek

Povzetek

Delo na sodišču je nedvomno stresno in sodniški poklic sodi med stresno bolj ogrožene poklice. Sodniki in drugi zaposleni v pravosodju doživljajo strese tako kot v drugih poklicih, nekateri vzroki stresa (stresorji) pa so posebni, povezani z naravo dela.

Med primarne stresorje sodniškega dela prištevamo osamljenost oziroma socialno izoliranost sodnikov, občutke ogroženosti, zaskrbljenost za lastno varnost in varnost družine, preobremenjenost z delom in intelektualno zahtevnost, poleg tega pa tudi spremembe zakonodaje, pritiske politike, medijev in javnosti, dolgotrajne sodne procese ipd. Med sekundarne stresorje pa uvrščamo predvsem nenehno soočanje s tragedijami strank v sodnem procesu. Stalna prisotnost navedenih stresorjev lahko privede do različnih nezaželenih sprememb na spoznavnem, čustvenem, telesnem in vedenjskem področju, pa tudi do izgorelosti. Vse te navedene težave lahko vplivajo na kakovost dela sodnikov in povzročajo tudi resne zdravstvene težave.

V raziskavi smo želeli ugotoviti, katere dejavnike dela sodniki doživljajo kot stresne in katere težave na spoznavnem, čustvenem, telesnem in vedenjskem področju najbolj pogosto doživljajo.

Na osnovi raziskav o stresnosti sodniškega dela, ki so bile narejene v tujini, smo sestavili vprašalnik, s katerim smo ugotavljali, kaj civilni sodniki naših sodišč pri svojem delu doživljajo kot stresno in katere težave pripisujejo izpostavljenosti delovnim stresorjem.

Vprašalnik smo s pomočjo turning pointa uporabili pri predavanju o stresnosti sodniškega dela v okviru sodniške šole, ki je v spomladanskih mesecih potekala na Čatežu ob Savi. Tako smo pridobili odgovore od 150 civilnih sodnic in sodnikov.

Sodnice in sodniki so menili, da je sodniški poklic stresen in kot najbolj stresne so navajali zunanje vplive na njihovo delo, manj stresne pa doživljajo situacije, ki so neposredno povezane s pripravo in vodenjem obravnav. Kot najbolj pogoste pa so navajali težave iz čustvenega in telesnega področja (vznemirjenost, napetost, zaskrbljenost, motnje spanja in glavobole).

V raziskavo so bili vključeni samo sodniki in sodnice, ki so se udeležili sodniške šole. Vzorec je sicer dovolj velik, nismo pa ugotavljali njegove reprezentativnosti.

V Sloveniji še ni bilo narejene raziskave o stresnosti sodniškega dela. Rezultati bodo nedvomno uporabni za vodstva sodišč in Sodniško društvo pri načrtovanju preventivnih ukrepov in načrtovanju psihosocialne pomoči sodnikom in sodnicam.

I Uvod

Delo na sodišču je nedvomno stresno in sodniški poklic sodi med stresno bolj ogrožene poklice. Sodniki in drugi zaposleni v pravosodju doživljajo strese tako kot v drugih poklicih, nekateri vzroki stresa (stresorji) pa so posebni, povezani z naravo dela. In še posebnost, ki je značilna za nekatere bolj izpostavljene poklice (npr. zdravnike, policiste), sodniki zaradi dojemanja svojega položaja neradi poiščejo pomoč pri strokovnjakih (psihologih, psihiatrih), posledica pa je večja občutljivost in dovzetnost za različne duševne, vedenjske in telesne težave. Obiski psihologov in psihiatrov so redki, predvsem zaradi bojazni pred etiketiranjem in bojaznijo, da jih bodo proglasili za nekompetentne pri sprejemanju pomembnih odločitev (razsodb).

2 Opredelitev stresa

Stres je sestavni del vsakdanjika in je neizogibna posledica naših odnosov z nenehno spreminjajočim se okoljem (fizičnim in socialnim), s katerim moramo vzdrževati ravnovesje. To nam v večini primerov tudi uspeva, vendar vedno ni tako. Če pride do razlik med sposobnostmi in zahtevami, se ravnovesje v človeku poruši in prevladovati začne škodljivi stres.

Vedenjski psiholog Richard Lazarus (Lazarus in Folkman, 1984) je psihološki stres teoretično opredelil in njegov model še sedaj predstavlja osnovo za psihološka proučevanja stresa. Stres ni samo dražljaj ali odgovor, stres je predvsem proces, v katerem ima človek aktivno vlogo in lahko vpliva na delovanje stresorja z vedenjskimi, spoznavnimi in čustvenimi strategijami. Po tem modelu je možno razložiti, zakaj ista stresna situacija vpliva na ene bolj in na druge manj, zakaj eni v konfliktni

situaciji ostanejo mirni, pri drugih pa se napetost močno poveča. Učinek stresa je v največji meri odvisen od sodbe, da zahteve okolja ali notranje zahteve presegajo posameznikove zmogljivosti poravnavanja (spoprijemanja, obvladovanja) stresa. Posebno vlogo je namenil čustvom, ki pravzaprav sprožijo stresni odziv. Brez spoznanja, da nas nekaj ne ogroža, tudi primernege stresnega odziva ni. To pa je za prilagajanje nevarni situaciji (na primer bolezn, ki poteka brez bolečin) slabo (Lazarus, 2007).

Naš znani imunolog Alojz Ihan (2004) opredeljuje stres kot reakcijo celotnega telesa (avtonomni odziv) na nevarnost oziroma na občutke ogroženosti. V današnjem času je ogroženost predvsem socialne narave in če vzrokov ogroženosti ne zmoremo odpraviti, se stresno stanje podaljšuje, kar organizem preobremeni, moti njegovo presnovo in psihofizično ravnovesje. Vztraja torej avtonomen odgovor, ki razrešitvi stresne socialne situacije prav nič ne pripomore. To neravnovesje sproži različna čustvena stanja, ki skušajo v organizmu ponovno vzpostaviti ravnovesje. Večkrat so te prilagoditve nevrotične narave, ki sicer pripomorejo, da se stresna reakcija zmanjša, pojavijo pa se različne čustvene težave (vznemirjenost, zaskrbljenost, strahovi, obsedenost), vedenjske spremembe (motnje hranjenja) ter različne zasvojenosti (pogostejše kajenje, uživanje kofeina, alkohola, mamil in drugih psihoaktivnih snovi). Posledica nerazrešenih stresov je pogosto depresija, s katero se človek zavaruje pred nenehnimi stresi, ki jih ne more konstruktivno razreševati.

3 Vzroki stresa (stresorji) in posledice (distres) pri sodniškem delu

Raziskav o stresu pri sodnikih ni prav veliko, še največ so jih naredili v ZDA, nekaj v Avstraliji, evropskih raziskav nismo zasledili (morda pa obstajajo). Pri nas ni bila narejena nobena resnejša študija na to temo. Menimo, da vzrokov stresa, ki jih navajajo tuje raziskave, ne moremo kar presaditi na naše področje, gotovo pa je večina stresorjev enakih, saj je delo sodnikov po vsem svetu zelo podobno, čeprav različno organizirano.

Na osnovi rezultatov lastnih raziskav in raziskav drugih, so ameriški avtorji (Miller in Richardson, 2006; Chamberlain in Miller, 2008) postavili model vzrokov in posledic, povezanih s stresom sodnikov. Model predpostavlja, da so sodniki izpostavljeni predvsem sekundarnemu

stresu. Temu so izpostavljeni predvsem tisti, ki se na kakršen koli način ukvarjajo s posamezniki, ki so doživeli hudo travmo (zdravstveno osebe, policisti, svetovalci, terapevti in drugi) in s takimi posamezniki se ukvarjajo tudi sodniki, seveda pa na drugačen način.

S sekundarnim stresom so povezani naslednji pojmi:

- izgorelost na delovnem mestu ali delovna izgorelost (work-related burnout);
- izčrpanost kot posledica sočutja (compassion fatigue);
- nadomestna travma (vicarious traumatization).

Pojmi se vsebinsko v velikem delu prekrivajo in jih je možno alternativno uporabljati.

3.1 Delovna izgorelost

Različne obremenitve človek običajno kar uspešno obvladuje sam ali s pomočjo drugih (socialna podpora). Stresorji pa so lahko siloviti ali tudi dolgotrajni, človekove prilagoditvene zaloge se manjšajo in to pomeni začetek stopnje izčrpanosti. Človek ne zmore obvladovati vsakodnevnih pritiskov, stresna reakcija poteka vseskozi na previsokem nivoju, pravzaprav si neprekinjeno sledijo stanja alarma ali preplaha, kar pa je seveda škodljivo, in ti škodljivi vplivi se kopičijo (kumulirajo), pogosto tudi neopazno, energije za konstruktivno reševanje različnih situacij je vse manj. To stanje v strokovni literaturi imenujejo izgorelost (burnout). Kot posledica se pojavijo duševne in telesne težave in motnje, ki lahko prerastejo v bolezni, pa tudi vedenjske spremembe (Schafer, 1996).

Začetnica novejših raziskav s tega področja Christine Maslach je definirala sindrom izgorelosti kot skupek znakov telesne in duševne izčrpanosti, ki zajema razvoj negativne predstave o sebi, negativen odnos do dela in do sodelavcev ter strank in izgubo občutkov odgovornosti. Izgorelosti na delovnem mestu so izpostavljeni zaposleni v tistih poklicih, ki imajo opravka z ljudmi, na primer psihoterapevti, učitelji, zdravniki in medicinske sestre, uradniki, policisti in nedvomno tudi sodniki (Maslach in Leiter, 2002).

Sodniško delo je zahtevno in verjetno ne poteka v idealnih pogojih. Gotovo so prisotni dejavniki, kot so konflikti, preobremenjenost (predvsem z odgovornostjo), zaznavanje neenakosti in neustrezno nagrajevanje dela, ki jih Maslachova (ibid.) omenja kot dejavnike izgorelosti. Pri sodniškem delu pa prispeva k izgorelosti tudi idealiziranje prava (oziroma sodniškega poklica) in pogosta izpostavljenost travmatičnim primerom.

Sodniki, ki vodijo razprave, vsakodnevno sprejemajo odgovorne odločitve, ki imajo pomembne posledice za stranke v postopku, neprestano se srečujejo tudi z njihovimi težavami, tudi s konflikti jim ni prizanešeno. Konflikti so različni, lahko notranji, ko se ne strinjajo z zakonskimi opredelitvami, ali pa zunanji, ki jih lahko povzročajo vsi udeleženci sodnega procesa (Chamberlain in Miller, 2008; Chamberlain in Miller, 2009).

Pri sodnikih se lahko tako pojavijo telesni in čustveni znaki, ki so značilni za izgorelost kot na primer glavoboli, povišan krvni pritisk, nespečnost, obupanost (izguba iluzij), depresija in drugi. Pojavi se lahko tudi negativno vrednotenje in dožemanje samega sebe in negativna stališča do drugih (sodelavcev, strank, družinskih članov).

3.2 Izčrpanost, kot posledica sočutja

Izčrpanost, kot posledica sočutja, se kaže kot čustvena prizadetost, ki je posledica nudenja pomoči močno duševno ali pa telesno travmatiziranemu posamezniku. Pojem je nastal pri preučevanju težav medicinskih sester, kasneje pa so ga začeli uporabljati bolj splošno in je bolj znan kot sekundarna travmatska stresna motnja, znaki pa so enaki kot pri potravmatski stresni motnji (PTSM). Znaki, ki so najbolj značilni za sekundarno stresno motnjo pa so prisilne misli in predstave, motnje spanja, razdražljivost, izogibalno vedenje, potreba po alkoholu, nezanimanje za delo.

Nastanek sekundarne stresne motnje je pri sodnikih odvisen predvsem od čustvenega vlaganja v sam proces. Tako sodnik lahko sočustvuje z žrtvijo ali družino žrtve, lahko sočustvuje tudi z obtožencem, čeprav bolj poredko, ki mu je prisiljen izreči dolgotrajno zaporno kazen. Predpostavlja se, da so sodniki, ki so bolj empatični, bolj dovtetni za sekundarno stresno motnjo (Figley, 1993).

4 Nadomestna travma

Koncept nadomestne travme je namenjen pojasnitvi sprememb pri psihoterapevtih, ki se vživljajo v težave klientov. Nadomestna travma naj bi vplivala negativno na psihološki razvoj, prilagajanje in doživljanje ter dožemanje sebe. Tudi sodniki lahko izkusijo simptome, ki so značilni za nadomestno travmo. To velja predvsem za sodnike z družinskega oddelka, ki se zavedajo, da njihove odločitve lahko močno vplivajo na družinsko življenje.

Zimmerman (2000), ameriški klinični psiholog, ki je med prvimi začel preučevati stres sodniškega dela, poudarja osamljenost oziroma socialno izoliranost sodnikov, ki zaradi narave dela probleme in težave težko delijo z drugimi. Temu sledijo občutki ogroženosti oziroma zaskrbljenost za lastno varnost in varnost družine. Groženj sodnikom je namreč vedno več, tudi nasilje do sodnikov narašča. Naslednji stresorji se nanašajo na preobremenjenost z delom (preveč dela), zahtevno delo in obremenjujoče delo. Sodniško delo je nedvomno intelektualno zahtevno (vodenje procesa, sodbe), pa tudi čustveno obremenjujoče, posebno pri travmatičnih primerih (zločini proti otrokom, nasilni zločini). Čustveno obremenjujoč je tudi nadzor nad vedenjem. Od sodnikov se namreč pričakuje, da so vseskozi obvladani, da ohranjajo mirno kri, ne glede na to, kako doživljajo situacije.

Kaj še lahko po našem mnenju sodniki doživljajo kot distress, negativni stres? Zakonodajo, spremembe zakonodaje, konflikte vrednot, pritiske politike, medijev in javnosti, nekompetentno osebje, konflikte z zagovorniki in tožilci (več ali manj se vsi med seboj poznajo), dolgotrajne sodne procese, motnje dela, pomanjkanje povratnih informacij, organizacijo dela, delovne pogoje, nove tehnologije, plačni sistem in še kaj specifično sodniškega bi se našlo. Potem pa so tu še stresi vsakdanjega življenja, kot so kriza srednjih let, odhod otrok, samopodoba, zdravstvene težave ipd.

Kronično doživljanje stresa lahko privede do različnih nezaželenih sprememb na spoznavnem (kognitivnem), čustvenem, telesnem in vedenjskem področju. Tu govorimo o znakih ali simptomih, ki so opozorilo, da so zunanji ali notranji vplivi neugodni in da moramo nekaj storiti, da bi obdržali zdravje v najširšem pomenu besede. Naj naštejemo nekaj pogostejših znakov stresa: nemirno srce, zasoplost, prebavne motnje, mišična napetost, nemir, vročinski valovi, motnje hranjenja, zaskrbljenost, vznemirjenost, pobitost, tesnoba, vzkipljivost, jeza, nezadovoljstvo, občutki krivde, pomanjkanje zanimanja za ljudi, puščanje nedokončanih nalog, pomanjkanje sposobnosti jasnega mišljenja, raztresenost, pozabljivost, pomanjkanje ustvarjalnosti, omahljivost, pretirana kritičnost, razvade in drugi (Ihan, 2004).

Če se te simptome nezavedno ali zavedno spregleda, se težave lahko razvijejo v bolezn. Pogostejše bolezni, ki so bolj ali manj neposredno povezane s stresom, so: koronarna srčna bolezen, ki vodi do infarkta,

zvišan krvni tlak, migrena, prebavne motnje, čir na želodcu, bolečine v vratu in hrbtu, sladkorna bolezen, rak, alergije, prehladi in gripe, težave s spanjem, povečano kajenje, povečano uživanje alkohola, anksioznost, fobije, depresija (ibid.).

5 Možno ukrepanje pri stresu sodnikov

Kako lahko ukrepa vsak posameznik? Prvi in verjetno najpomembnejši korak pri poravnavanju s stresom je spoznanje, da obstaja problem. Nato je treba poiskati vzroke težav in to lahko stori vsak sam ali pa s pomočjo strokovnjaka. Naslednji korak je ukrepanje, za to pa ni recepta. Stres je kompleksen problem in tako se ga je treba tudi lotiti. O tem, kaj vse pomaga, je veliko napisanega, opozarjamo pa, da je aktivnosti potrebno prilagoditi lastnim potrebam.

Alojz Ihan (2004), ki je napisal odlično knjigo o stresu z naslovom *Do odpornosti* z glavo, našteva naslednje dejavnike proti stresu:

- zdrava in uravnotežena prehrana;
- redna telesna dejavnost, ki nam je v veselje;
- sprostitvev in mirno dihanje;
- poznavanje stresa in svojih odzivanj na stresno situacijo;
- odprt in pozitiven odnos do sebe, ljudi in sveta;
- sprijaznjenje s situacijo, ki jo ne moremo spremeniti;
- sposobnost načrtovanja svojega časa;
- sposobnost reči ne, ko česa ne zmoremo ali ne obvladamo;
- zaupanje v soljudi.

Zavedati se je potrebno dejstva, da se stresnost življenja povečuje, da pa so posledice stresa v veliki meri odvisne od vsakega posameznika in pravočasnega zavedanja, da se je za zdravje nujno in vredno potruditi.

Kaj pa lahko sodni sistem nudi sodnikom? Različni avtorji menijo (Miller, Flores, Dolezilek, 2007), da bi sodni sistem lahko zagotavljal naslednje metode pomoči:

- razbremenilni pogovor po procesu (debriefing);
- posredovanje pred procesom;
- kombinirano posredovanje.

5.1 Razbremenilni pogovor (Debriefing) po procesu

Pomeni pogovor po končanem procesu (lahko tudi v posameznih fazah procesa) o izkušnjah iz procesa. Sodniki lahko spregovorijo o svojem čustvenem doživljanju in mislih v varnem okolju in tako zmanjšajo negativne vplive procesa. Uporablja se metoda, ki se jo uporablja za intervencijo v kriznih situacijah z žrtvami kaznivih dejanj, pri posledicah naravnih katastrof in podobnih travmah. Debriefing lahko izvajajo tudi izkušeni in posebej usposobljeni sodniki.

5.2 Posredovanje pred procesom

Pomeni vse aktivnosti, ki pripravijo sodnika na stres, ki ga lahko izkusijo med potekom procesa. Sodnike se seznanja z možnimi učinki stresa, opozarja se jih na stresne znake (simptome) in nauči se jih tehnik za poravnavanje (coping) s stresom. To se lahko naredi s pisnimi prispevki, video prikazi, najbolj učinkovite pa so prav gotovo delavnice, kjer si sodniki lahko tudi izmenjavajo izkušnje. Antistresna usposabljanja bi morala biti po našem mnenju sestavni del vsebine sodniških šol.

5.3 Kombinirano posredovanje

Namenjeno je predvsem porotnikom, verjetno pa se bi ga dalo uporabiti tudi pri sodnikih. Pred procesom dobi sodnik pisne informacije o stresu, reakcijah na stres in o možnih tehnikah spoprijemanja (poravnavanja s stresom). Če je pritisk na sodnika zelo velik (grožnje, pritisk javnosti, težke odločitve), sodnik lahko poišče pomoč (ali pa se mu to svetuje) pri strokovnjaku ali usposobljenemu sodniku svetovalcu, seveda pa sodnik lahko poišče pomoč tudi po procesu.

Eden izmed pomembnih elementov preventive pred stresom je zagotavljanje varnosti sodišč in sodnikov. Jasno je, da tega ni mogoče v popolnosti zagotoviti, treba pa je narediti tisto, kar je mogoče. Ovir je veliko, na primer neprimerna lokacija sodišča ali pa neprimerna sodniška stavba, največkrat pa pomanjkanje sredstev za zagotavljanje varnosti.

Vsekakor bi sodni sistem moral spodbujati kulturo sprejetja pomoči sodnikom, ki so nedvomno stresno ogroženi, kot normalen in nujen del dela sodnikov.

6 Namen raziskave

Z raziskavo smo želeli ugotoviti, katere dejavnike dela sodniki, ki vodijo civilne procese, doživljajo kot stresne in v kakšni meri in katere težave na spoznavnem, čustvenem, telesnem in vedenjskem področju najbolj pogosto doživljajo.

7 Metoda

7.1 Postopek

Raziskavo smo izvedli med predavanji o stresu pri sodnikih v okviru sodniške šole, ki jo organizira Ministrstvo za pravosodje. Izobraževanje je bilo na Čatežu ob Savi meseca maja 2010 izvedeno v treh skupinah, v vsaki skupini je predavanjem prisostvovalo preko sto sodnic in sodnikov. Predavanja smo izvajali s pomočjo programa Turning point, ki omogoča aktivno sodelovanje in sprotno izražanje svojega mnenja.

7.2 Preučevani vzorec

V raziskavi je sodelovalo 149 sodnic in sodnikov (125 sodnic in 24 sodnikov), čeprav je število odgovorov na posamezna vprašanja lahko tudi manjše (niso odgovorili ali pa je zatajila tehnika). 55 % je bilo starih do 40 let in 45 % nad 40 let, sodniško službo pa jih je 60 % opravljalo manj kot 10 let in 40 % več kot 10 let.

7.3 Vprašalnik

Na osnovi raziskav o stresnosti sodniškega dela, ki so bile narejene v tujini, smo sestavili vprašalnik, s katerim smo ugotavljali, kaj civilni sodniki naših sodišč pri svojem delu doživljajo kot stresno in katere težave pripisujejo izpostavljenosti delovnim stresorjem.

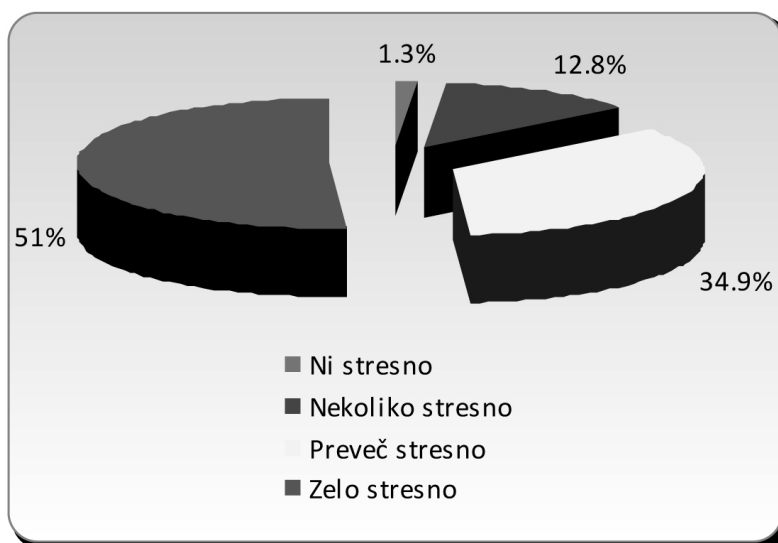
V prvem delu vprašalnika so sodnice in sodniki na pet stopenjski Likertovi lestvici ocenjevali stresnost nekaterih pomembnejših dejavnikov sodniškega dela in ocenili, koliko je po njihovem mnenju sodniško delo stresno. V drugem delu pa so izmed osmih ponujenih težav, ki se kot posledice stresnosti dela lahko pojavijo na telesnem, duševnem ali vedenjskem področju, izbrali tri težave z vsakega področja, ki se pri njih ali pri njihovih kolegih pojavljajo najbolj pogosto. V tretjem delu so od-

govorili na nekaj osnovnih demografskih vprašanj, vprašanje o številu dni bolniškega dopusta za lansko leto in na vprašanje, koliko so zadovoljni s sodniškim poklicem.

8 Rezultati in diskusija rezultatov

Velika večina sodnikov (86 %) še ni prebrala članka ali študije o stresu pri sodniškem delu. To verjetno dokazuje, da se pri nas o tem še ni pisalo.

(Graf 1) 51 % sodnikov ocenjuje sodniško delo kot zelo stresno in 35 % kot preveč stresno. Sodniki so kljub stresnim situacijam zelo malo na bolniškem dopustu, saj jih kar 55 % v letu 2009 sploh ni bilo na bolniškem dopustu, 32 % pa le do 7 dni. To si lahko razlagamo z odgovornim odnosom do dela, pa tudi z zadovoljstvom, ki jih jim nudi sodniški poklic. Na splošno so sodniki zadovoljni ali zelo zadovoljni z delom (62 %) in le 11 % jih je manj zadovoljnih ali nezadovoljnih.

Graf 1: Stresnost dela sodnikov

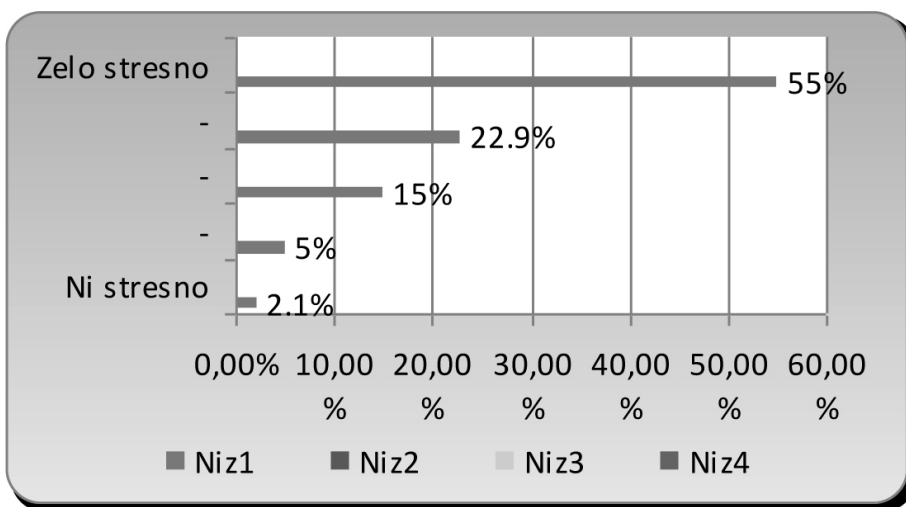
V nadaljevanju smo sodnike spraševali, v kolikšni meri doživljajo odnos medijev, javnosti in politike do njihovega dela kot stresne. 65 % so-

dnikov doživlja stresno odnos medijev, 67 % odnos javnosti in 50 % odnos politike. Rezultati so podobni rezultatom tujih raziskav. Sodniki to verjetno doživljajo kot pritisk populizma na stroko, posledice pa so vznemirjenije, napetost, jeza, kar lahko v nadaljevanju vpliva na njihovo delo.

Kot neproblematične (nestresne) ocenjujejo sodniki odnose s svojimi kolegi, odvetniki in tudi pričami, tudi obravnave jih ne vznemirjajo. Razlika je v doživljanju procesov, kjer se obravnavajo travmatični primeri. Skoraj 60 % sodnikov jih doživlja kot stresne. Gre torej za vpliv sekundarnega stresa, posledice pa so odvisne od čustvenega vložka v sam proces. Zanimivo je, da približno enak odstotek sodnikov ocenjuje odločanje pri izrekanju sodb kot stresno (35 %) in nestresno (32 %).

Sodniki doživljajo odločitve višjih instanc na njihove odločitve kot stresne v 53 %, zakonodajo doživlja kot stresno oziroma nestresno približno enak odstotek sodnikov (34 - 38 %). Drugačno mnenje so izrazili o spremembah zakonodaje, saj jih to doživlja kot obremenjujoče 62 %.

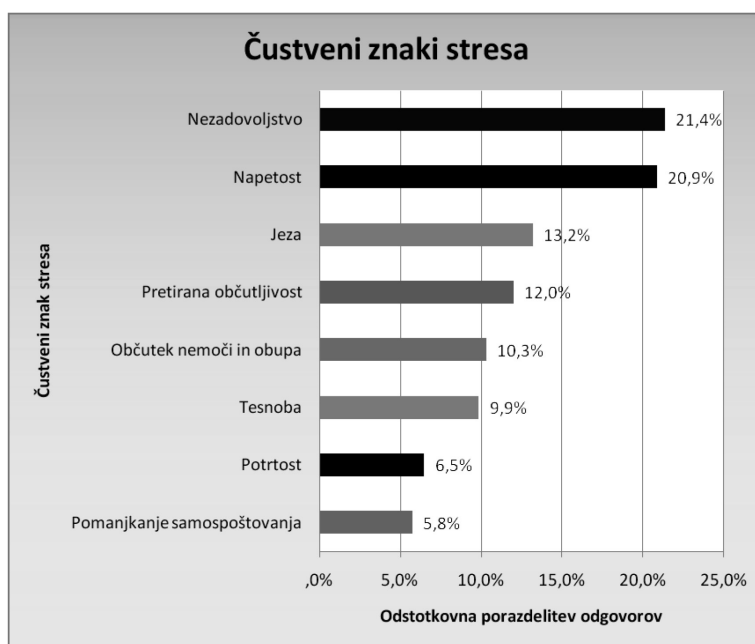
Zelo enotni so si v oceni obremenjenosti z delom, ki ga kot stresnega doživlja kar 78 % in kot nestresnega samo v 7 %, kar kaže na vse večjo obremenjenost sodnikov z delom (graf 2).

Graf 2: Obremenjenost z delom

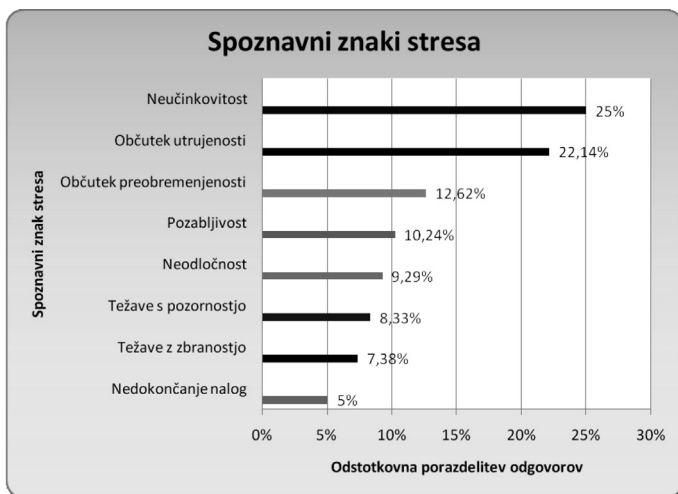
Sodniki ne ocenjujejo pomanjkanja spoštovanja in občutke ogroženosti kot problematične, prav tako tudi pogoje dela ne, bolj nezadovoljni so z organizacijo dela in vodstvu sodišč. Problematična se jim zdi plača, ki jo kot stresni dejavnik zaznava kar 62 % sodnikov, za 20 % sodnikov pa to ni stresni dejavnik.

V drugem delu so sodniki med znaki stresa, ki se pojavljajo na čustvenem, spoznavnem, telesnem in vedenjskem področju, za vsako skupino izbrali tri znake (težave), ki se po njihovem mnenju pri njih ali pri njihovih kolegih pojavljajo najbolj pogosto.

Graf 3: Čustveni znaki stresa (nezadovoljstvo, napetost, jeza, pretirana občutljivost, občutek nemoči in obupa, tesnoba, potrtost, pomanjkanje samospoštovanja).

Nezadovoljstvo in napetost naj bi bili najbolj pogosti težavi s področja čustvenega doživljanja. Nezadovoljstvo in tudi napetost lahko vplivata na odnose do strank, kolegov in tudi do družinskih članov, kar pa lahko privede do novih težav (graf 3).

Graf 4: Znaki stresa na spoznavnem področju (neučinkovitost, občutek utrujenosti, občutek preobremenjenosti, pozabljivost, neodločnost, težave s pozornostjo, težave z zbranostjo, nedokončanje nalog).

Med znaki stresa na spoznavnem področju izstopata občutek neučinkovitosti in občutek utrujenosti (graf 4).

Graf 5: Znaki stresa na telesnem in vedenjskem področju (nespečnost, glavobol, splošna mišična napetost, motnje pri hranjenju, pretirano uživanje nikotina in kofeina, visok krvni pritisk, pretirano uživanje analgetikov in pomirjeval, pretirano uživanje alkohola).

Med znaki stresa na telesnem in vedenjskem področju izstopata nespečnost in glavobol ter splošna mišična napetost. Simptoma pretiranega uživanja alkohola in analgetikov ter pomirjeval se pojavljata le v 2 do 3 % odgovorov. V nekaterih tujih raziskavah avtorji opozarjajo na alkoholizem kot problem, ki se pri sodnikih pojavlja kot posledica stresa (graf 5).

Sodnice in sodniki višjih sodišč menijo, da jim največ stresa povzročajo naslednji dejavniki njihovega dela:

- delo je stresno;
- odnos medijev, javnosti in politike;
- obravnavanje travmatičnih primerov;
- odločitve višjih instanc;
- spremembe zakonodaje;
- prekomerna obremenjenost z delom;
- plača.

Med čustvenimi znaki stresa so sodnice in sodniki kot najbolj pogoste izbrali nezadovoljstvo in napetost, med spoznavnimi neučinkovitost in utrujenost ter med telesnimi in vedenjskimi težavami nespečnost, glavobol in splošna mišična utrujenost.

9 Razprava

Rezultati raziskave nedvomno kažejo, da večina sodnikov delo sodnikov ocenjuje kot stresno in da je nekaj stresnih dejavnikov dela specifičnih, torej značilnih za sodniško delo. Zanimivo pa je, da so ti stresorji predvsem zunanji in niso neposredno povezani z njihovim delom, z izjemo »obravnavanje travmatičnih primerov«.

Miller et al. (2007) v svojem prispevku navajajo nekaj ukrepov, ki bi lahko zmanjšali stresnost sodniškega dela oziroma ublažili posledice doživljanja stresov. Predvsem menijo, da bi bilo nujno spremeniti stališča do protistresnih ukrepov, ki bi morali postati sestavni del sodniškega dela. Sodniki in odgovorni za pravosodni sistem bi se morali zavedati, da stres vpliva tako na mnoge vidike dela, kot tudi na privatno življenje, zato bi morali omogočati in spodbujati različne oblike protistresnih ukrepov (predavanja, delavnice, svetovanje). Sodniki, kljub nji-

hovemu položaju, ko odločajo o usodi drugih, niso nič manj dojemljivi za stresne učinke.

Sodni procesi so nedvomno zahtevni in naporni. Zato bi se moralo težiti k temu, da se sodne zadeve rešuje tudi na drugačen način, na primer z arbitražo in mediacijo.

Treba bi bilo uvesti mentorstvo za mlade sodnike. Mentorji so mladim sodnikom lahko v veliko pomoč, ko jim pomagajo pri pripravi procesov in s tem zmanjšujejo možnost delovnega stresa.

Primernejše upravljanje s časom je naslednje priporočilo za zmanjševanje stresa. Sodnikom bi moralo biti omogočeno, da so tudi v delovnih dneh primerno aktivni (rekreacija, hobi). Aktivnosti jim zagotavljajo sprostitev in omogočajo večjo delovno učinkovitost.

Sodnike bi se moralo usposabljanje za samovarovanje, istočasno pa bi se moralo sodnikom zagotavljati čim boljšo varnost (varovanje sodišč).

Ministrstvo za pravosodje izvaja programe izpopolnjevanja in usposabljanja, v katere so vključena tudi predavanja o samovarovanju, varovanju sodišč in tudi o vzrokih in posledicah stresa. Te programe je treba nadgraditi in se sistematično lotiti usposabljanj sodnikov in drugega sodniškega osebja na tem področju.

Literatura

- Chamberlain, J. , Miller, M. C. (2008). *Stres in the Courtroom: Call for Research*. *Psychiatry, Psychology and Law*, 15 (2), 237-250.
- Chamberlain, J. , Miller, M. C. (2009). *Evidence of Secondary Traumatic Stress, Safety Concerns, and Burnout Among a Homogeneous Group of Judges in a Single Jurisdiction*. *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 37 (2), 214-224.
- Figley, C. R. (1993). *Coping with stressors on the home front*. *Journal of Social Issues*, 49 (4), 51-71.
- Ihan, A. (2004). *Do odpornosti z glavo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Lazarus, R. S. (2007). *Stress and Emotion: a New Synthesis*. V: A. Monat, R. S. Lazarus, G. Reevy (ur.), *Stress and Coping*. Westport: Praeger.
- Lazarus, R. S. , Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal, and Coping*. New York: Springer.
- Maslach, C. , Leiter, M. P. (2002). *Resnica o izgorevanju na delovnem mestu*. Ljubljana: Educy.

- Miller, M. K., Richardson, J. T. (2006). A model of causes and effects of judicial stress. *The Judges Journal*, 45, 20-30.
- Miller, M. K, Flores, D. M., Dolezilek, A. N. (2007). Addressing the Problem of Courtroom Stress. *Judicature*, 91 (2), 60-69.
- Schafer, W. (1996). *Stress Management for Wellness*. Fort Worth: Harcourt Brace College Publishers.
- Zimmerman, I. M. (2000). Isolation in the Judicial Career. *Court Review*, 36 (4), 4-6.

ODMERA KAZNI V MEDNARODNEM KAZENSKEM PRAVU

Sabina Zgaga

Povzetek

Članek obravnava določbe Statuta Mednarodnega kazenskega sodišča za nekdanjo Jugoslavijo (MKSJ) in sodno prakso tega sodišča v zvezi z odmero kazni, namene kaznovanja, ki jih sodišče zasleduje, ter vpliv nacionalnih kazenskopravnih sistemov na sodno prakso MKSJ. Osredotoča se tudi na ustrezne določbe Rimskega statuta Mednarodnega kazenskega sodišča (MKS). Glavni problem pri ugotavljanju namenov kaznovanja je stek različnih pravnih kultur in sistemov, saj so nameni kaznovanja močno odvisni od trenutka odločanja, vrednot in teorij, ki prevladujejo v določenem pravnem okolju. Pred MKSJ se sodni senati sklicujejo tako na absolutne kakor na relativne teorije, vendar pa po mnenju avtorice prevladujejo absolutne oz. retributivne. Drugo vprašanje, s katerim se je podrobneje ukvarjalo MKSJ, je individualizacija kazni. Sodišče je s sklicevanjem na individualizacijo kazni upravičevalo nepoenoteno sodno prakso glede odmere kazni. Zgolj dosledna individualizacija kazni lahko omogoči enakost obsojencev in s tem poenoteno sodno prakso. Na drugi strani pregled zgodovinskega razvoja ureditve kazni kaže na to, da je bila kazen zmeraj bolj določena. Ena pomanjkljivost pa vendarle ostaja tudi v Rimskem statutu, in sicer odsotnost določenega namena kaznovanja. Iz preostalih določb Rimskega statuta, stalne zahteve po končanju nekaznovanosti potencialnih storilcev najhujših kaznivih dejanj (*to put an end to impunity*) ter iz kulture kaznovanja, ki jo je čutiti v mednarodnopravni skupnosti, je mogoče razbrati prevladujočo vlogo absolutnih teorij.

Odmera kazni v statutu Mednarodnega sodišča za nekdanjo Jugoslavijo

Že statut Mednarodnega vojaškega sodišča v Nürnbergu je vseboval določbe o sodbi in kazni. V 27. členu je bilo tako določeno, da ima sodišče po obsodbi pravico obsojencu izreči smrtno kazen ali kako drugo kazen, za

katero se ugotovi, da je pravična. Poleg tega je imelo sodišče pravico obsojencu zaseči kakršno koli ukradeno lastnino in ukazati njeno izročitev Nadzornemu svetu za Nemčijo (v današnji terminologiji zaseg protipravno pridobljene premoženjske koristi). Kazni so se izvršile v skladu z ukazi tega sveta. Nadzorni svet je imel tudi pristojnost za omilitev ali spremembo kazni, prepovedano pa mu je bilo, da bi jo povečal.¹

Ena od kritik, ki leti na to sodišče, je, da je statut vseboval bore malo določb o tem, kakšno kazen naj sodišče izreče (smrtno ali katero drugo) in katere okoliščine vplivajo na njeno odmero. Bistvo druge kritike pa je možnost izreka smrtne kazni. To možnost je sodišče na glavnem nürnberškem procesu izkoristilo za polovico obdolženih.²

Statut MKSJ je glede kazni že natančnejši. Iz 23. člena je razvidno, da pozna kazni in druge kazenske sankcije. Glede kazni postavlja omejitve, da je ta lahko zgolj zaporna.³ S tem je izključena možnost izreka smrtne kazni. Pri določanju zaporne kazni sodeči senat upošteva splošno prakso izrekanja zapornih kazni na sodiščih nekdanje Jugoslavije, pri odmeri pa mora upoštevati zlasti težo kaznivega dejanja in individualne okoliščine obsojene osebe. V zvezi z odmero kazni je iz statutarne ureditve razvidno, da gre za eksemplifikativno naštevanje okoliščin, ki vplivajo na odmero kazni.

Poleg kazni pa MKSJ obsojeni osebi naloži še vrnitev premoženja in premoženjskopravne koristi, pridobljene protipravno ali z nasiljem, njenim zakonitim lastnikom, kar v naši terminologiji pomeni odvzem protipravno pridobljene premoženjske koristi, ki pa se vrne oškodovancu in ne državi (kakor ima tudi v Sloveniji premoženjskopravni zahtevek oškodovanca prednost pred odvzemom premoženjskopravne koristi). Iz statutarne ureditve pa je razvidno, da ta ne zahteva, da bi oškodovanec (zakoniti lastnik) vložil zahtevek, ampak se lahko to odredi po uradni dolžnosti. Razvidno je tudi, da odvzem premoženja ni predviden kot kazen, ampak kot dodaten ukrep.⁴ Tudi statut MKSJ enako kot nürnberški statut vsebuje določbe o pomilostitvi ali znižanju kazni, do-

¹ 27. in 28. člen nürnberškega statuta.

² Bagaric, M., Morris, J., str. 192. Kazni, ki jih je sodišče izreklo na glavnem sojenju, so bile: smrt z obešenjem, dosmrtni zapor in zaporna kazen od 10 do 20 let. Navedeno po Hole, A., str. 40.

³ 24. člen.

⁴ Triffterer, O., str. 1422.

datno pa tudi določbo o izvrševanju kazni.⁵

Še natančnejša pa so Pravila o dokazih in postopku.⁶ V skladu s pravili je dopustno izreči dosmrtno kazen ali pa zaporno kazen za določeno obdobje,⁷ pri odmeri kazni pa mora sodišče upoštevati individualne okoliščine primera in težo kaznivega dejanja ter med drugim tudi obteževalne okoliščine, olajševalne okoliščine, vključno z znatnim sodelovanjem obdolženca oz. obsojenca s tožilcem med postopkom ali po obsodilni sodbi, splošno prakso izrekanja zaporne kazni pred sodišči nekdanje Jugoslavije, upoštevati pa mora tudi, ali in koliko je obsojenec že prestal kazen za isto dejanje pred sodiščem posamezne države.⁸

Upoštevati je treba tudi, ali in koliko je bil obsojenec priprt že med kazenskim postopkom.⁹ Obdolženec bo začel kazen prestajati še isti dan, ko jo sodni senat razglasi, pritožba pa ima suspenzivni učinek do odločitve pritožbenega senata. Kljub temu pa bo obsojenec v vmesnem času v priporu.¹⁰

Izvrševanje zaporne kazni nadzira MKSJ ali posebno telo (v konkretnem primeru tajništvo MKSJ, ki nadzoruje priporniško enoto), ki ga določi sodišče.¹¹

Kljub določeni ureditvi izrekanja kazni pa niti statut niti pravila ne vsebujejo take ureditve kot kazenski zakoniki držav. Ti namreč v splošnem delu določajo splošna pravila o kazenskih sankcijah in kaznih posebej, pri vsakem kaznivem dejanju in njegovi modaliteti pa sta določena posebni minimum in maksimum ali pa vsaj slednji. Tega v statutu MKSJ ne najdemo, saj vsebuje le zgolj omenjena splošna pravila o kazni. Taka ureditev pa omogoča precejšnjo diskrecijo, kar ugotavljajo avtorji in tudi sodniki.¹² Zaradi tega se postavlja vprašanje, ali je taka ureditev v skladu z načelom *nulla poena sine lege praevia*.¹³ V sistemu, v katerem se

⁵ 27. in 28. Člen.

⁶ V primeru MKSJ pravila o dokazih in postopkih sprejemajo sodniki. Schabas, W., v Cassese, A., str. 1500.

⁷ Pravilo št. 101/A.

⁸ Pravilo št. 101/B.

⁹ Pravilo št. 101/C.

¹⁰ Pravilo št. 102. Tako ureditev omogoča tudi naš Zakon o kazenskem postopku, a najdlje do poteka kazni, na katero je bil obsojenec obsojen.

¹¹ Pravilo št. 104.

¹² Bagaric, M., Morris, J., str. 206, 208 in 209.

¹³ O problemu zakonitosti glej več Shahram, D., str. 1 in naprej.

zahteva zakonska ureditev kazni, je prevelika sodniška diskrecija glede odmere kazni lahko sporna s stališča tega načela, saj v tem primeru kazni ne določi zakon, ampak sodnik v konkretnem primeru.

Neobstoj posebnih minimumov in maksimumov je sodišče zaznalo, a se mu to ni zdelo sporno,¹⁴ vendar pa na to vprašanje opozarjajo številni avtorji. Še bolj pa je to po mojem mnenju sporno pri Rimskem statutu, pri katerem bi lahko njegovi avtorji upoštevali slabosti predhodnih statotov, vključno s stališča *nulla poena sine lege praevia*, poleg tega pa Rimski statut tudi sam določa, da načelo zakonitosti velja tudi za kazen, a to ni bilo do konca izpeljano.¹⁵

Pravila o dokazih in postopku pa v primerjavi s statutom urejajo še druga kazniva dejanja, storjena zoper MKSJ, in sicer razžalitev sodišča ter lažno pričanje. Tu je, spet v primerjavi s statutom, predpisana denarna kazen. Še več, določena je naj- višja kazen, ki ne sme presežati 100.000,00 EUR ali sedem let, če je izrečena zaporna kazen, ali oboje. Ko sodišče izreče denarno kazen, mora določiti tudi rok plačila, če pa kazen ni pravočasno plačana, sodišče lahko izda nalog, na podlagi katerega se mora oseba zglasiti pred sodiščem ali pa pisno pojasniti, zakaj še ni plačala denarne kazni. Sodišče ima v skrajnem primeru tudi možnost spremeniti denarno kazen v zaporno kazen z omejitvijo največ 12 mesecev.¹⁶ Zanimivo je, da je ta denarna kazen natančneje urejena kot zaporna kazen, ki se lahko izreče za kazniva dejanja, za katera je sodišče primarno pristojno in pregon katerih je dejansko cilj ustanovitve tega sodišča.¹⁷

Kljub temu pa je ureditev MKSJ primerna s tega stališča, da omogoča pritožbo na podlagi napačne odmere kazni. Tega statut sicer ne določa izrecno, omogoča pa pritožbo obsojenca ali tožilca zaradi napačne uporabe prava, ki je vplivala na veljavnost sodbe, ali zaradi zmotne ugotovitve dejanskega stanja, ki je povzročila kršitev pravičnosti. Na podlagi teh razlogov je po mojem mnenju mogoče uveljavljati tudi napačno ugotovljeno dejansko stanje ali napačno uporabo prava v zvezi z odmero kazni, kar so obsojenci v praksi tudi uporabljali.¹⁸ Pritožbeni senati bi tako lahko

¹⁴ Na primer Tožilec proti Miroslavu Deronjiću, IT-02-61, sodba sodnega senata, par. 151. Tožilec proti Draganu Nikoliću, IT-94-2, sodba sodnega senata, par. 141.

¹⁵ Več tudi o drugih vidikih tega načela v Shahram, D.

¹⁶ Pravila št. 77, 77 bis in 91.

¹⁷ Hole, A., str. 41.

¹⁸ Clark, J., str. 1695.

s svojo sodno prakso pripomogli k poenotenju izrečenih kazni, a avtorji ugotavljajo, da pritožbeni senati te svoje možnosti niso izkoristili.¹⁹ S sklicevanjem na individualizacijo kazni so senati drug za drugim zavrnil ali dopustili poenostavljeno uporabo institutov, ki bi omogočili poenotenje sodne prakse (smernice, zahteva po obrazložitvi odmere kazni, primerjava podobnih dejstev primera).²⁰ Poleg tega je v sistemu, v katerem ima prvostopenjski senat (skoraj) popolno diskrecijo pri odmeri kazni, težko govoriti o napačni odmeri kazni. Tudi zaradi tega je pritožbeni senat zelo redko zgolj na tej podlagi spremenil prvostopenjsko sodbo.

Odmera kazni v praksi Mednarodnega sodišča za nekdanjo Jugoslavijo

Vprašanje (ne)poenotene sodne prakse odmere kazni

Ker je po tej predstavitvi statutarne ureditve in ureditve v pravilih jasno, da je odmera kazni urejena precej skopo, o namenu kaznovanja pa ni ne duha ne sluha (pri upoštevanju teže kaznivega dejanja bi sicer lahko zasledili sled absolutne teorije), so morali biti sodni senati pri oblikovanju sodne prakse precej dejavni, poleg tega pa so imeli zaradi tega pri odmeri kazni tudi precejšnjo diskrecijo.²¹ Povprečna izrečena kazen avgusta 2008 je bila tako 15,1 leta, izrečene kazni pa se gibljejo od dveh let do dosmrtna zaporne kazni. Zanimivo je, da je povprečna dolžina kazni, izrečene na prvi stopnji, 15,9 leta, na drugi stopnji pa se zniža na 14,9 leta. Pritožbeno sodišče je v večini primerov znižalo izrečeno kazen in le v treh primerih jo je zvišalo. Kazen dosmrtnega zapora je pritožbeni senat izrekel v enem primeru.²²

Iz sodne prakse prvostopenjskih senatov je razvidno, da so ti izrekli zelo različno dolge kazni zapora. Omenjeno je že bilo, da so pritožbeni senati poudarjali potrebo po individualizaciji kazni. Tudi sodni senati so to poudarjali, zato so v praksi senati izrekli tako različno dolge kazni. Razlike so tako med različnimi sodnimi senati, med sodnimi in pritož-

¹⁹ Clark, J., str. 1696.

²⁰ Clark, J., str. 1702.

²¹ Bagaric, M., Morris, J., str. 206, 208 in 209.

²² Več o statistiki izrečenih kaznih glej Hola, B., Smeulers, A., Bi Jleveld, C. Tudi Clark, J., str. 1691–1692.

benimi senati ter tudi v pojmovanju olajševalnih oziroma obteževalnih okoliščin.²³ Vse to privede do nepoenotene sodne prakse. Torej, zaradi sklicevanja na individualizacijo kazni, na zahtevo, naj bo kazen čim bolj prilagojena storjenemu kaznivemu dejanju in osebnim okoliščinam storilca (kar sicer zahteva tudi statut in pravila), smo prišli v položaj, ko je sodna praksa izrekanja in odmere kazni ter upoštevanja določenih okoliščin vse prej kot poenotena. Očitno temelji argument pritožbenih in tudi sodnih senatov tudi na tem, da poenotena sodna praksa onemogoča individualizacijo kazni. Pa je to res? Menim, da ne. Še več, menim, da zgolj dosledno izpeljana individualizacija kazni lahko omogoči enakost obsojencev in s tem poenoteno sodno prakso. Če sodni senat upošteva, da so dejstva dveh primerov, ki so pomembna za odmero kazni, bistveno enaka, potem mora izreči bistveno enako kazen. In nasprotno, če se dejstva razlikujejo, potem mora izreči različne kazni. Samo če sodni senat dosledno upošteva vse pomembne okoliščine za individualizacijo kazni, lahko tudi ugotovi, ali je dejansko stanje enega primera tako podobno drugemu, da mora izreči enako kazen, oziroma ali so dejstva tako različna, da mora izreči različno kazen. Torej je pravilno izpeljana individualizacija kazni pogoj za enakost obsojencev in s tem za poenoteno sodno prakso. Problem nastane, če sodni senat ne upošteva določenih dejstev, ki so pomembna, oziroma upošteva dejstva, ki niso pomembna, in zato napačno odloči, ali sta primera enaka ali ne oziroma ali si zaslužita enako kazen ali ne.²⁴ Potem je načelo enakosti kršeno in s tem se posredno ruši tudi enotna sodna praksa.

Vpliv zakonodaje in sodne prakse SFRJ na odmero kazni pred MKSJ

Ena od zanimivih tem pri odmeri kazni v sodni praksi MKSJ je že omenjena določba 24. člena statuta MKSJ, po kateri sodišče pri določanju zaporne kazni upošteva splošno prakso izrekanja zapornih kazni na sodiščih nekdanje Jugoslavije. Kot je bilo že na začetku omenjeno, se tu pojavijo zlasti tri vprašanja:

- kaj je mišljeno pod splošno prakso izrekanja zapornih kazni na sodiščih nekdanje Jugoslavije;

²³ Clark, J., str. 1689–1694.

²⁴ Tako tudi Clark, J., str. 1702.

- na zakonodajo oziroma sodno prakso katerega obdobja se MKSJ lahko sklicuje ter
- kako tesno je sodni senat pri odmeri kazni vezan na to prakso.

Glede prvega vprašanja se pojavlja več mogočih odgovorov. Najdoslednejši in najstrožji bi bil, da je sodišče vezano na kazensko zakonodajo, tj. kazenski zakonik nekdanje SFRJ²⁵ in posamezne republiške kazenske zakonike.²⁶ Druga možnost bi bila, da je MKSJ vezano na sodno prakso jugoslovanskih sodišč. Tudi tu obstaja problem, in sicer sodne prakse v nekdanji Jugoslaviji v zvezi z genocidom, vojnimi hudodelstvi in hudodelstvi (skoraj) ni. To je ugotovilo tudi MKSJ v zadevi *Erdemović*.²⁷ Ko je MKSJ presojalo splošno sodno prakso izrekanja zapornih kazni, je opredelilo pravo nekdanje Jugoslavije, ki ga mora presojati pri odmeri kazni. Tako je v zadevi *Erdemović* sodni senat najprej obravnaval Kazenski zakonik SFRJ (16. poglavje: Kazniva dejanja zoper človečnost in mednarodno pravo, v katerem so določeni tudi posebni minimumi in maksimumi za ta kazniva dejanja). Senat pa je priznal, da obravnavanje zgolj zakonodaje ni zadostno, poleg tega pa to tudi ne ustreza jezikovni razlagi 24. člena, ki govori o splošni praksi sodišč nekdanje Jugoslavije, zato je skušal analizirati še sodno prakso teh sodišč. Pri tem pa je ugotovil, da ni primera, ki bi ga lahko uporabil kot precedens, in da iz te sodne prakse ni mogoče izpeljati pomembnih vsebinskih sklepov in je zato neuporabna.²⁸ V zadevi *Čelebići*²⁹ se je sodišče spet sklicevalo na Kazenski zakonik SFRJ, tokrat na določbi splošnega dela o zaporni kazni in odmeri kazni v primeru pravega steka. Poleg tega je sodišče zaslišalo strokovno pričo o uporabi teh določb v praksi sodišč v nekdanji Jugoslaviji, saj je menilo, da sklicevanje zgolj na zakonodajno ureditev ne zadošča. Enako je sodišče ravnalo še v zadevi *Nikolić, D.*³⁰ in še v mnogih drugih zadevah. V tej zadevi se je sodišče sklicevalo še na Kazenski zakonik BiH iz leta 1977. Po mojem mnenju je bilo razmišljanje MKSJ pravilno. Sodišče bi moralo obravnavati ne le pravila splošnega dela o odmeri kazni ter posebne

²⁵ Uradni list SFRJ, št. 44/76.

²⁶ Zlasti BiH in Hrvaške.

²⁷ Tožilec proti Draženu Erdemoviću, IT-96-22, sodba o izreku kazni, par. 37.

²⁸ Erdemović, par. 37–39. Čisto res to sicer ni (bila sta vsaj primera Mikhalović in Artuković), je pa praksa res skopa.

²⁹ Tožilec proti Zdravku Mučiću et al., IT-96-21, sodba sodnega senata, par. 1204 in naprej.

³⁰ Nikolić, D., par. 155.

maksimume in minimume pri posameznih kaznivih dejanjih, ampak tudi sodno prakso odmere kazni. Seveda je bilo to v tem primeru delno onemogočeno s tem, ker sodne prakse v zvezi z genocidom in drugimi mednarodnimi hudodelstvi ni bilo. Kljub temu pa bi MKSJ lahko upoštevalo, kakšen je bil trend odmere kazni v praksi glede na predpisane kazni v zveznem in republiškem kazenskem zakoniku. Torej, v katerem razponu se dejansko izrekajo kazni glede na predvidene kazni.

Glede vprašanja, katero časovno obdobje naj MKSJ upošteva, obstajata dve možnosti; kazenska zakonodaja ali sodna praksa posameznih držav, ki so nastale na ozemlju nekdanje Jugoslavije, ali pa kazenska zakonodaja ali sodna praksa nekdanje Jugoslavije. Tu je MKSJ zavzelo jasno stališče, da se upoštevata zakonodaja in sodna praksa nekdanje Jugoslavije, torej zakonodaja in morebitna sodna praksa pred razpadom države.³¹ Sodišče je izrecno zavrnilo razlago, na podlagi katere bi bila pod sodišči nekdanje Jugoslavije mišljena sodišča držav, ki so nastala na ozemlju nekdanje Jugoslavije. Lahko pa se sodišče v posameznem primeru pozanima o sodni praksi, če meni, da bi bilo to potrebno.³² V zvezi s tem pa je obdolženec v zadevi *Nikolić, D.* opozoril na vprašanje, ali mora upoštevati zakonodajo držav, ki so nastale na ozemlju nekdanje Jugoslavije, če je ta milejša zanj (uporaba *lex mitior*). Tudi to možnost je sodišče izrecno zavrnilo, saj naj bi šlo za (v večini držav ustavno) načelo, ki velja znotraj države (jurisdikcije), ne pa tudi v razmerju med več državami. Sodišče je razsodilo, da uporaba *lex mitior* ne pomeni mednarodno priznanega načela in da nobena država zaradi tega načela ni zavezana uporabiti kaznovalni okvir druge države, ker je ta milejši. Tudi MKSJ zato ni dolžno uporabiti milejšega zakona, ki bi ga v tem primeru pomenila notranja zakonodaja.³³

Tudi glede tretjega vprašanja, ali je sodišče na to zakonsko ureditev oziroma sodno prakso vezano in ji mora slediti ali nanjo ni vezano in jo uporablja zgolj kot smernico, je MKSJ v svoji sodni praksi zastopalo jasno stališče, da sodna praksa na območju nekdanje Jugoslavije vpliva na odmero kazni, a da hkrati ne pomeni odločilnega vpliva na njeno odmero. To je sodišče najprej odločilo v zadevi *Erdemović*.³⁴ Tu je sicer

³¹ Tožilec proti Goranu Jelišiću, IT-95-10, sodba pritožbenega senata, par. 114.

³² Jelišić, par. 114–116.

³³ Nikolić, D., par. 163–165.

³⁴ Erdemović, par. 39. Henham, R. (2002), str. 7. Clark, J., str. 1696.

tako odločilo zato, ker ni našlo ustrezne sodne prakse, na katero bi se oprlo, zato jo je vzelo zgolj kot smernico. Vendar pa se je stališče obdržalo in potrdilo v poznejših odločbah. V zadevi *Čelebići* je tako sodišče odločilo, da to sklicevanje pomeni iskanje mogočih pravnih virov in da ni obvezno ter zavezujoče.³⁵ Obramba je sicer zagovarjala stališče (kot že v drugih zadevah), da sodišče ne sme izreči višje kazni, kot jo dopušča Kazenski zakonik SFRJ. Sodni senat pa je tako stališče gladko zavrnil. Odločil je, da ni vezan na zakonodajo, da jo mora zgolj upoštevati pri odmeri kazni ter da lahko izreče višjo kazen, kot bi jo lahko izrekel sodnik v nekdanji Jugoslaviji,³⁶ ter da taka odločitev ne pomeni kršitve načela zakonitosti.³⁷

Pritožbeni senat je tako odločitev potrdil, spoznana pa je bila tudi za splošno prakso tega sodišča.³⁸ V zadevi *Kunarac* je sodišče podrobneje opredelilo, kaj pomeni, da mora upoštevati sodno prakso sodišč nekdanje Jugoslavije. Sodni senat je opredelil, da ni dovolj, da zgolj navaja ustrezne določbe zakonodaje, ampak mora, če od njih odstopi, svojo odločitev obrazložiti, še posebej, ko tudi mednarodno pravo ne daje nobenih smernic o odmeri kazni. Čeprav obstaja tesna povezava med kazenskim pregonom pred sodišči držav in pred MKSJ, pa narava, pomen in obseg kaznivih dejanj, ki se preganjajo pred MKSJ, ne dopuščajo samodejne uporabe sodne prakse sodišč nekdanje Jugoslavije.³⁹ Mnenje pritožbenega senata v isti zadevi je bilo, da zadošča, da sodni senat pokliče strokovno pričo, ki priča o relevantni sodni praksi in zakonodaji.⁴⁰

Menim, da pristop MKSJ do omenjenih vprašanj temelji najprej na razlikah v kaznovalnih okvirih Kazenskega zakonika SFRJ in nekdanjih jugoslovanskih republik ter statuta MKSJ na drugi strani. Kazenski zakonik SFRJ je v izjemnih primerih dopuščal izrek smrtne kazni oziroma pogosteje alternativno kazen 20 let zapor. Splošni maksimum zaporne kazni je bil 15 let, kazenski zakoniki posameznih republik pa so določali posebne maksimume, ki pa seveda niso smeli biti višji od 15

³⁵ Čelebići, par. 1194.

³⁶ Prav tam, par. 1200.

³⁷ Prav tam, par. 1212.

³⁸ Čelebići, sodba pritožbenega senata, par. 813 in 817. Jelišić, par. 117. Nikolić, D., sodba pritožbenega senata, par. 68.

³⁹ Tožilec proti Dragoljubu Kunarcu, IT-96-23 & 23/1, sodba sodnega senata, par. 829.

⁴⁰ Kunarac, sodba pritožbenega senata, par. 349.

let. Po drugi strani statut MKSJ dopušča izrek kazni dosmrtnega zapora. Očitno je, da statut predvideva višje kazni kot pravo SFRJ. Če bi bilo MKSJ vezano na pravo SFRJ, potem kazni dosmrtnega zapora ne bi moglo izreči, prav tako pa tudi ne kazni, višje od 15 oziroma 20 let. Iz statuta MKSJ je razvidno, da je sodišče ustanovljeno za pregon domnevno odgovornih za hude kršitve mednarodnega humanitarnega prava,⁴¹ poleg tega pa, kot ugotavljajo številni avtorji, v mednarodnem pravu vlada t. i. *culture of conviction*,⁴² katere cilj je čimprejšnja obsodba in čim hujše kaznovanje domnevnih storilcev, da se doseže kaznivost teh oseb (*to put an end to impunity*). Tako nizke kazni, ki jih je predpisovalo pravo SFRJ, zato ne bi zadoščale. Pristop MKSJ do tega vprašanja temelji tudi na dejstvu, da Kazenski zakonik SFRJ ne ureja vseh inkriminacij, ki jih vsebuje statut SFRJ. Tako da tudi zaradi tega sodišče ni moglo upoštevati ureditve posebnega dela Kazenskega zakonika SFRJ, še zlasti posebnega maksimuma zaporne kazni. Menim pa, da bi vsaj v delu, v katerem se inkriminacije pokrivajo (genocid, hudodelstva zoper človečnost), sodišče lahko upoštevalo ureditev SFRJ. Tretji vzrok za predstavljen pristop MKSJ do uporabe ureditve SFRJ pa je pomanjkanje sodne prakse v SFRJ glede mednarodnih hudodelstev. Kot je bilo že omenjeno, pa bi MKSJ kljub temu lahko upoštevalo, v katerem razponu so se v SFRJ dejansko izrekale kazni.

Zaradi vseh teh razlogov je sodišče odločilo, da na splošno prakso sodišč nekdanje Jugoslavije ni vezano, ampak da jo mora preučiti in upoštevati pri odmeri kazni. Zaradi tega zato tudi ni vezano na uporabo milejšega zakona (*lex mitior*). Zastavlja pa se mi vprašanje, ali je dopustno v primerih, ko gre za inkriminacije, ki jih ureja notranje pravo ter v katerem so predpisani splošni in posebni maksimumi in minimumi, samo zato, ker postopek poteka pred *ad hoc* sodiščem in ne pred sodiščem države, izreči višjo kazen, kot bi jo lahko izrekli po notranjepravnem sistemu. Na čem temelji taka razlika v kazni? Sodišče je to razliko skušalo utemeljiti v zadevi *Čelebići*. Poudarilo je, da je treba upoštevati namen ustanovitve tega sodišča, da imamo opravka s kaznivimi dejanji, kaznivimi po mednarodnem humanitarnem pravu, ter namene kaznovanja, ki jih skuša MKSJ doseči; povračilnost in prevencija. Očitno je sodišče te cilje skušalo doseči v širšem okolju kot zgolj na ozemlju nekdanje Jugoslavije, saj bi v tem primeru upoštevanje ureditve SFRJ za-

⁴¹ I. člen.

⁴² Henham, R. (2002), str. 6 in 16. Hole, A., str. 53.

doščalo. Ureditev MKSJ glede odmere kazni je na prvi pogled sicer skopa, a jasna, saj se nam sklicevanje na ureditev SFRJ kaže kot logična rešitev. Pregled prakse pa pokaže, da je sodišče mimo tega na podlagi diskrecije razvilo svojo lastno sodno prakso glede tega vprašanja, in to kljub temu, da bi po mojem mnenju v ureditvi SFRJ lahko našlo mnoge oporne točke.

Nameni kaznovanja v praksi MKSJ

Na to, kateri namen bo sodišče skušalo doseči s kaznovanjem, vpliva najprej zakonska ureditev (če izrecno ureja namen kaznovanja ali pa vsebuje vsaj kakšen namig glede tega), poleg tega pa še mnogi drugi dejavniki, vključno s prevladujočo teorijo v pravnem sistemu, ki mu sodnik pripada. Na MKSJ sodelujejo sodniki iz različnih pravnih sistemov, zato je prišlo do stika absolutnih in relativnih namenov kaznovanja, nekateri avtorji pa menijo, da prevladujejo relativne teorije, zlasti rehabilitacijske, in zato sodišče kritizirajo.⁴³ Drugi avtorji pa ga kritizirajo zato, ker po njihovem mnenju sodišče sploh ne zasleduje namenov kaznovanja, ampak zgolj politične cilje. To naj bi bilo razvidno tudi iz obrazložitev sodb, v katerih se sodni senat sicer sklicuje na posamezne namene kaznovanja, a ne obrazloži, kako so ti vplivali na odmero kazni.⁴⁴ Kot glavna namena kaznovanja je sodišče opredelilo retribucijo (absolutne teorije) in zastraševanje oziroma prevencijo (relativne teorije).⁴⁵ To stališče je sodišče zastopalo tudi v poznejših odločbah.

Sodišče je razlikovalo med specialno in generalno prevencijo. Individualna prevencija se nanaša na učinek kazni na storilca; kazen mora biti taka, da storilec v prihodnosti zaradi nje ne bo ponovil kaznivega dejanja. Toda sodišče je večji pomen namenilo generalni prevenciji. Kazen mora namreč vplivati tudi na druge tako, da ne bodo storili kaznivih dejanj.⁴⁶

Še več, generalna prevencija odločilno vpliva na odmero kazni. Na osebe, ki razmišljajo o storitvi kaznivega dejanja, mora imeti kazen tak vpliv, da si pod njenim vplivom premislijo.⁴⁷ Posamezniki, ki bi sicer

⁴³ Ohlin, J. D., str. 9.

⁴⁴ Schabas, Henham, str. 3.

⁴⁵ Tako na primer Deronjić, T., par. 142. Enako Čelebići, sodba pritožbenega senata, par. 806, Nikolić, D., par. 132, Tožilec proti Milomirju Stakiću, IT-97-24, sodba sodnega senata, par. 900, Tožilec proti Antu Furundžiji, IT-95-17/1, sodba sodnega senata, par. 287.

⁴⁶ Deronjić, par. 145 in 146. Nikolić, D., par. 132.

⁴⁷ Tožilec proti Stevanu Todoroviću, IT-95-9/1, sodba o odmeri kazni, par. 30. Stakić, par. 902.

storili kaznivo dejanje, ga prav zaradi tako visoke kazni ne bodo storili.⁴⁸ Kazen je tako svarilo mogočim storilcem, ki sami zase menijo, da jih mednarodno kazensko pravo ne veže, da te norme morajo spoštovati in da jih ne čaka le kazenski pregon, ampak v primeru krivde tudi kazen. Te mogoče storilce naj bi zato kazen tako ponovno vključila v družbo, še preden storijo kaznivo dejanje.⁴⁹ Sodišče je tudi opozorilo, da ta namen kazni poznajo v različnih notranjepravnih sistemih držav, saj naj bi bilo to namenjeno vplivanju na obsojenca, žrtve, sorodnike in splošno javnost, da se zagotovita veljavnost in izvajanje pravnega sistema,⁵⁰ pri tem pa je imel prevencijo v mislih tudi Varnostni svet OZN, ko je s svojo resolucijo ustanovil to sodišče. Ustanovitev sodišča in pregon storilcev naj bi med drugim tudi preprečevala nadaljnje kršitve humanitarnega prava.⁵¹ Sodišče je bilo ustanovljeno na podlagi 7. poglavja Ustanovne listine OZN, in sicer na domnevi, da je ugotovitev resnice o dogajanju na ozemlju nekdanje Jugoslavije nujen pogoj za mir. Pred MKSJ potekajo kazenski postopki zoper osebe, za katere včasih ni bilo mogoče misliti, da bodo kdaj kazensko preganjane. To naj bi tistim, ki se znajdejo v enakem položaju, preprečilo, da bi storili kaznivo dejanje.⁵² Tudi v zadevi *Nikolić, M.* je sodišče poudarilo, da posamezni obdolženci, ki jih tožilstvo preganja pred MKSJ, niso zgolj sredstvo za utrjevanje vladavine prava. Toda če v trenutku storitve kaznivega dejanja storilec ni mogel pričakovati, da bo kazensko preganjan (torej ni učinka specialne in generalne prevencije), to ne preprečuje sodišču, da mu ne bi izreklo kazni.⁵³ Tako je sodišče zmanjšalo pomen prevencije, čeprav se v drugih odločbah omenja kot poglobitveni namen kaznovanja.

V zadevi *Furundžija* je sodni senat opredelil prevencijo kot *punitur ne peccatur* (storilec mora biti kaznovan, da on sam in drugi v prihodnosti ne bodo več storili kaznivih dejanj).⁵⁴ V zadevi *Čelebići* pa je sodni senat pre-

⁴⁸ Todorović, par. 30. Zanimivo je, da je sodni senat v tem primeru zapisal, da pri odmeri kazni prevencije ne bo upošteval. Sodišče je v zadevi Tožilec proti Momirju Nikoliću, IT-02-60/I, sodba sodnega senata, par. 91, opredelilo prevencijo kot enega od glavnih namenov kaznovanja v nekdanji Jugoslaviji.

⁴⁹ Stakić, par. 902.

⁵⁰ In navedlo avstralski primer. Deronjić, par. 148 in 149.

⁵¹ Čelebići, par. 800 in 801.

⁵² Stakić, par. 901.

⁵³ Nikolić, M., par. 90.

⁵⁴ Furundžija, par. 288.

vencijo opredelil kot način zagotavljanja miru na ozemlju nekdanje Jugoslavije in kot enega od najpomembnejših namenov kaznovanja. Prav prevenzijski učinek dolgotrajnih zapornih kazni na pomembne vojaške častnike in civilne uradnike naj bi bil primeren način zagotavljanja miru. Sodni senat priznava, da dolgotrajne zaporne kazni niso idealne, vendar pa so situacije, ko le taka kazen zadošča za zagotavljanje stabilnosti na območju. Kaznovanje pomembnih političnih voditeljev in vojaških častnikov kaže na to, da se tudi ti ne morejo izogniti kaznovanju.⁵⁵

Drugi poglobitni namen kazni po prevladujoči praksi MKSJ je retribucija. Pri tem sodišče retribucije ne razume kot maščevanje, ampak kot izraz ogorčenja mednarodne skupnosti do storjenih gnusnih kaznivih dejanj.⁵⁶ Sodišče je izrecno opozorilo, da retribucije ne smemo zamenjevati z maščevanjem, ampak jo je treba razumeti kot objektivno, obrazloženo in odmerjeno kazen, ki pravilno izraža krivdo storilca, naklepno tveganje storilca, da bo kaznovan, česar se zaveda že pred izvršitvijo kazni, ter škodo, ki jo je storilec povzročil s kaznivim dejanjem. V nasprotju z maščevanjem je retribucija omejena in zahteva zgolj pravično ter primerno kazen.⁵⁷ Da se doseže namen retribucije, mora sodni senat odmeriti kazen, ki je sorazmerna s težo storjenega kaznivega dejanja ter krivdo storilca. Sorazmernost je prvi in temeljni dejavnik, ki vpliva na odmero kazni.⁵⁸ Retribucija mora biti razumljena kot odsev pravičnega in uravnoveženega pristopa k odmeri kazni za kaznivo dejanje. Kazen mora biti sorazmerna s kaznivim dejanjem, kar se kaže tudi v statutarni zahtevi, da mora sodišče pri odmeri kazni upoštevati težo kaznivega dejanja.⁵⁹ Sodni senat v zadevi *Stakić* pa je opozoril, da je bilo MKSJ ustanovljeno zato, da bi kljubovalo nekaznovanosti in da bi se zagotovil pošten kazenski postopek zoper domnevne storilce kaznivih dejanj iz pristojnosti sodišča.⁶⁰ V zadevi *Nikolić, M.*⁶¹ je sodni senat odločil, da je na podlagi jezikovne razlage statuta retribucija oz. *just desert* poglobitni namen

⁵⁵ Čelebići, par. 1234.

⁵⁶ Deronjić, par. 143. Nikolić, D., par. 140.

⁵⁷ Deronjić, par. 150. Nikolić D., T, par. 140.

⁵⁸ Prav tam, par. 144.

⁵⁹ Todorović, par. 29. Zanimivo je, da se je sodnemu senatu zapisalo, ali naj se retribucija sploh upošteva (*The principle of retribution, if it is to be applied at all in the context of sentencing, must be understood as...*).

⁶⁰ Stakić, par. 901.

⁶¹ Nikolić, M.

kazni, zato mora biti kazen po klasični retribucijski teoriji sorazmerna s škodo, ki jo je storilec povzročil s svojim kaznivim dejanjem. Vendar pa je senat menil, da bi bilo retribucijo bolje razumeti kot izraz obsodbe in ogorčenja mednarodne skupnosti nad hudimi kršitvami mednarodnega prava med oboroženimi spopadi. Retribucija prizna škodo in trpljenje, ki so ga preživele žrtve,⁶² mogočim storilcem pa pove, da bodo kazniva dejanja kaznovana in da nekaznovanosti ni več. Kot merila, ki naj bi pomagala pri odmeri kazni, ki bi izražala ogorčenost in obsodbo mednarodne skupnosti, je sodišče naštelo težo kaznivega dejanja, vlogo obsojenca pri storitvi kaznivega dejanja ter vpliv tega na žrtve.⁶³

V zadevi *Furundžija* je sodni senat opredelil retribucijo kot *punitur quia peccatur* (storilec mora biti kaznovan, ker je kršil pravo).⁶⁴ Isti senat je grajanje in stigmatiziranje storilca in kaznivega dejanja, ki ju pokaže mednarodna skupnost in to izrazi s kaznijo, poudaril kot enega od nujnih in bistvenih namenov kazni zapora.⁶⁵ Pri tem se je skliceval na Beccario in na njegovo teorijo, naj kazen ne bi bila stroga, ampak neizogibna posledica kaznivega dejanja. Prav zanesljivost kazni naj bi bolj kot njena strogost vplivala na storilca. Strogost kazni pa naj bi bila orodje za retribucijo, stigmatizacijo in prevencijo. To pride še posebej v poštev pri izrekanju kazni pred MKSJ, kjer kazni delujejo bolj negativno na obsojenca zaradi mednarodne narave postopka zoper njega in izreka kazni, moralne avtoritete in učinka na mednarodno skupnost. Ta kaznovalni učinek mora sodni senat upoštevati pri odmeri kazni.⁶⁶ V zadevi *Čelebići* pa je sodišče upoštevalo tudi negativni učinek retribucije. Retribucija je namenjena predvsem pomiritvi žrtev. Namen Varnostnega sveta pa je sprava med vsemi sprtimi narodi na območju nekdanje Jugoslavije, zato bi bilo upoštevanje zgolj retribucije kontraproduktivno in bi vplivalo negativno na namen MKSJ in Varnostnega sveta (ponovna vzpostavitev in vzdrževanje miru na ozemlju nekdanje Jugoslavije). Zgolj retribucija po mnenju sodišča na to ozemlje ne bo prinesla pravice.⁶⁷

⁶² Prav tam, par. 86.

⁶³ Prav tam, par. 87.

⁶⁴ *Furundžija*, par. 288.

⁶⁵ Prav tam, par. 289.

⁶⁶ Prav tam, par. 290.

⁶⁷ *Čelebići*, par. 1231.

Kot nekakšna druga podoblika absolutnih teorij je sodišče v zadevi *Nikolić, M.* poudarilo utrjevanje vladavine prava (*rule of law*). Ko MKSJ uporablja določbe mednarodnega prava v praksi, se mora zavedati vpliva uporabe teh norm na mednarodni ravni. Sodišče se zaveda, da odmera kazni izraža pravila in vrednote neke družbe v nekem času, zato mora MKSJ upoštevati take namene kazni in pravila za odmero kazni, da bo zadostila potrebam družbe na območju nekdanje Jugoslavije, pa tudi potrebam mednarodne skupnosti.⁶⁸ Ob izdaji sodbe na prvi stopnji je sodišče delovalo že deset let. Sodni senat je tako že menil, da je mednarodno kazensko pravo prešlo od teorije k praksi in je po njegovem mnenju tako vplivalo na ljudi, da mogoči udeleženci v oboroženih spopadih zdaj vsaj pomislijo na obstoj Ženevskih konvencij in posledice njihovega nespoštovanja. Tako se vsi udeleženci oboroženih spopadov zavedajo svojih obveznosti v razmerju do bojevnikov in zaščitene osebe. MKSJ in druga sodišča tako vnašajo kulturo vladavine prava in ne zgolj strah pred posledicami kršitve prava.⁶⁹

Rehabilitacijo (relativne teorije) je treba po mnenju sodišča upoštevati zgolj kot eno od okoliščin, ki vplivajo na odmero kazni in ji sodišče ne sme dati pretirane teže,⁷⁰ čeprav je sodni senat v zadevi *Nikolić, M.* ugotovil, da je bila rehabilitacija eden od glavnih namenov kaznovanja v nekdanji Jugoslaviji, in čeprav je isti senat ugotovil, da mora kaznen izražati načela in vrednote družbe.⁷¹ Po mnenju sodnega senata v zadevi *Čelebići* naj bi tako rehabilitacija upoštevala možnosti za ponovno vključitev obsojenca v družbo, kar je najpogosteje mogoče pri mlajših, neizobraženih članih družbe. S ponovno vključitvijo postanejo njihovi dejavni člani in to jim omogoča, da živijo »normalno« življenje po izpustitvi iz zaporu. Sodišče mora upoštevati starost obdolženca, njegove osebne okoliščine, sposobnost za rehabilitacijo in dostopnost dejavnosti v zaporu, ki bi pripomogle k rehabilitaciji.⁷² Toda pritožbeni senat je opozoril, da se primeri pred MKSJ razlikujejo od primerov pred nacionalnimi sodišči, zlasti zaradi njihove narave, tj. zaradi resnosti kršitev mednarodnega humanitarnega prava.⁷³

⁶⁸ Nikolić, M., par. 83 in 84.

⁶⁹ Prav tam, par. 88 in 89.

⁷⁰ Čelebići, sodba pritožbenega senata, par. 806.

⁷¹ Nikolić, M., par. 91.

⁷² Čelebići, par. 1233.

⁷³ Čelebići, sodba pritožbenega senata, par. 806.

Čeprav je rehabilitacija v skladu z notranjimi zakonodajami in regionalnimi instrumenti varovanja človekovih pravic in temeljnih svobod eden od temeljnih namenov kazni, ta zato ne more imeti prevladujoče vloge pri odmerjanju kazni. Prav nasprotno. Izoblikovala se je ustaljena praksa pritožbenih in sodnih senatov, po kateri sta dva glavna namena kaznovanja retribucija in prevencija, ne pa rehabilitacija. Ta je pri odmeri kazni pomembna okoliščina, ki pa ji ne sme biti namenjena prevelika pozornost.⁷⁴

Prav nasprotno pa je ugotovil sodni senat v zadevi *Nikolić, M.* (verjetno zato, ker je na podlagi analize Kazenskega zakonika SFRJ ugotovil, da je imela rehabilitacija pomembno vlogo pri odmeri in izvrševanju kazni v nekdanji Jugoslaviji), saj je odločil, da mora kazen meriti na to, da doseže rehabilitacijo obsojenca. Rehabilitacija pa naj ne bi bila le cilj odmere in izvrševanja kazni, ampak naj bi se skušala doseči že med samim kazenskim postopkom. To naj bi prišlo zlasti v poštev pri kaznivih dejanjih na diskriminacijski podlagi, ko se domnevni storilec že med kazenskim postopkom sooči s pričevanji žrtev oziroma z žrtvami samimi. Že ta stik lahko pripomore k ponovni strpnosti in razumevanju drugačnih, zato je možnost za ponovno kaznivo dejanje na diskriminacijski podlagi lahko manjša.⁷⁵ Tudi v zadevi *Furundžija* je sodni senat opozoril, da čeprav je pozornost usmerjena na druge namene kaznovanja, to ne sme omejiti podpore za rehabilitacijske programe, ki jih mora biti obsojenec deležen med prestajanjem kazni. Pri tem mora sodni senat upoštevati predvsem starost obsojenca.⁷⁶ V zvezi z rehabilitacijo je zanimiva tudi Schabasova ideja, da je rehabilitacija pri vojnih hudodelcih najuspešnejša. Kot argument za svojo trditev postavlja primere nacističnih storilcev, ki so dolga leta po drugi svetovni vojni živeli v mirnem sožitju s sosedi in drugo okolico, ne da bi storili kakršno koli kaznivo dejanje. Tako rekoč so zgledno živeli in nobeden ni posumil na njihovo preteklost.⁷⁷ Očitno je torej bilo, da so kazniva dejanja storili zgolj med vojno in da po njej ni nevarnosti, da bi jih ponovili.

Sodišče pa je v svojih sodbah poudarjalo tudi pomen sprave (*reconciliation*) in s tem ideje restorativne pravičnosti. V zadevi *Nikolić, M.*⁷⁸ je so-

⁷⁴ Prav tam, par. 807.

⁷⁵ Prav tam, par. 93.

⁷⁶ *Furundžija*, par. 290.

⁷⁷ Ustno predavanje v Salzburgu, avgust 2008.

⁷⁸ *Nikolić, M.*, par. 86 in 87.

dišče zato v svoji obrazložitvi povedalo, zakaj je bilo ustanovljeno. Kazen mora zadostiti potrebi posrednih in neposrednih žrtev po pravičnosti, prav tako pa mora ustaviti kulturo nekaznovanosti množičnih kršitev človekovih pravic in kaznivih dejanj v oboroženih spopadih. Sodišče naj bi prispevalo k miru in spravi na območju nekdanje Jugoslavije,⁷⁹ pridobljenima s pomočjo prava in pravičnostjo v pravu.⁸⁰ V zadevi *Čelebići* pa je sodišče opredelilo še en namen kaznovanja, ki bi ga lahko podredili relativnim teorijam: zaščita družbe pred nevarnimi storilci. Ta namen naj bi bil pomemben pri odmeri kazni, višina kazni pa naj bi bila odvisna od narave kaznivega dejanja in ravnanja obsojenca. Na podlagi tega namena kaznovanja sodišče po navadi izreče dolgo zaporno kazen, da zaščiti družbo pred nevarnim storilcem, in sodišče naj bi ta namen upoštevalo pri storilcih, ki so spoznani za nevarne družbi.⁸¹

Iz obravnavane sodne prakse je razvidno, da so se sodni in pritožbeni senati sklicevali na relativne (utilitaristične) in absolutne (retributivne) teorije namena kaznovanja. Poleg tega so različni senati dali različno težo različnim namenom. Kljub temu pa je iz sodne prakse MKSJ, načina njegove ustanovitve in statuta razvidno, da sta prevladujoča namena kaznovanja retribucija in prevencija.

Odmera kazni v Rimskem statutu

V Rimskem statutu je odmera kazni že natančneje urejena. Sodni senat izreče kazen na podlagi obsodilne sodbe in ob upoštevanju dokazov, ki so bili predloženi med sojenjem, in stališč, pomembnih za izrek kazni. Sodni senat lahko opravi na svojo pobudo poseben narok za zaslišanje in pridobitev stališč, ki so pomembna za izrek kazni. Na zahtevo obdolženca ali tožilca pa senat tak narok mora opraviti. Ta narok pomeni napredek. Predviden je bil tudi v pravilih MKSJ, a so jih sodniki spremenili tako, da so narok odpravili. Kazen se izreče javno.⁸² Statut določa te kazni:

⁷⁹ Nikolić, M., par. 82. Upoštevati je tudi treba, da je bilo sodišče ustanovljeno na podlagi 7. poglavja Ustanovne listine OZN, ki vključuje mehanizme za zagotavljanje miru in varnosti.

⁸⁰ Nikolić, M., par. 83 in 93. Tudi Furundžija, par. 287.

⁸¹ Čelebići, par. 1232.

⁸² 76. člen.

- kazen zavora, in sicer največ 30 let,
- dosmrtni zavor (če je upravičen zaradi izjemne teže kaznivega dejanja in osebnih okoliščin obsojenca),
- denarna kazen, katere merila so določena v Pravilih o postopku in dokazih (določena je zgolj kot stranska kazen in ne kot samostojna),
- odvzem premoženjske koristi, premoženja in sredstev, ki neposredno ali posredno izvirajo iz tega kaznivega dejanja, ne da se posega v pravice tretjih dobrovernih oseb (tudi to je mogoče izreči zgolj poleg kazni zavora).⁸³

Iz ureditve je razvidno, da sodišče lahko izreče kazen do 30 let zavora ali dosmrtni zavor, ne more pa izreči kazni med 30 let in dosmrtnim zavorom. Po tem se Rimski statut razlikuje od statuta MKSJ, po katerem je mogoče izreči kakršno koli kazen do dosmrtnega zavora. Triffterer v svojem komentarju pravilno trdi, da iz jezikovne razlage člena izhaja, da lahko sodišče izreče kazen zgolj v letih, ne pa tudi v mesecih in letih. To pomeni, da ne sme izreči kazni, nižje od enega leta.⁸⁴ Izrek dosmrtnega zavora pa je v Rimskem statutu omejen.⁸⁵ Izreči ga je dopustno zgolj, če to utemeljujejo izjemna teža kaznivega dejanja in osebne okoliščine obsojenca, zato bodo morali sodniki to izrecno obrazložiti in utemeljiti. Te omejitve statut MKSJ ni poznal. V primerjavi s statutom MKSJ Rimski statut predvideva denarno kazen. Pri sprejemanju Rimskega statuta so se zaradi te določbe pojavljale polemike, češ da se ne »spodobi«, da storilcu takih grozovitih kaznivih dejanj naložimo zgolj denarno kazen. Denarno kazen je zato mogoče izreči zgolj kot stransko kazen poleg zavorne.⁸⁶ Pomen denarne kazni pa se kaže predvsem v obstoju skrbniškega sklada (79. člen). Skupščina držav pogodbenic namreč ustanovi skrbniški sklad v korist žrtev kaznivih dejanj iz pristojnosti MKS. Sodišče pa ima možnost, da odredi, da se denarna kazen (ali odvzeto premoženje) prenese na skrbniški sklad. Merila za izrekanje denarne kazni so v skladu z Rimskim statutom določena v Pravilih o postopku in dokazih. Pri

⁸³ 77. člen.

⁸⁴ Triffterer, O., str. 1428.

⁸⁵ To je bil težko dosežen kompromis, saj sta obstajali dve struji držav: abolicionistične države so hkrati nasprotovali tudi dosmrtnemu zavoru, na drugi strani pa so posamezne države zahtevale smrtno kazen in dosmrtni zavor. Dosmrtni zavor in prepoved smrtne kazni zato pomenita kompromis. Schabas, W., v Cassese, A., str. 1509.

⁸⁶ Prav tam, str. 1514. Bagaric, M., Morris, J., str. 206.

izrekanju denarne kazni mora sodišče presoditi, ali kazen zapora zadošča, upoštevati pa mora finančno zmožnost obsojenca, morebiten odvzem premoženjske koristi, sredstev in premoženja ter naloženo povrnitev škode žrtvam, poleg tega pa še škodo, ki jo je storilec povzročil, ter koristi, ki jih je storilec pridobil s kaznivim dejanjem. Denarna kazen pa ne sme presegati 75 odstotkov obsojenčevega ugotovljenega premoženja, zmanjšanega za znesek, potreben za preživljanje obsojenca in oseb, ki jih mora preživljati. Sodišče določi rok, v katerem mora obsojenec plačati kazen v celem znesku ali pa na obroke, lahko pa določi tudi dnevne zneske. Kazen je torej omejena z maksimumom, minimum pa ni določen. Razpon, znotraj katerega sodišče odmeri kazen, je torej še vedno širok. Če obsojenec kazni ne plača prostovoljno, bo kazen prisilno izvršila država podpisnica, ob stalnem odklanjanju plačila kazni pa lahko doleti obsojenca na tej podlagi kazen zapora do petih let.⁸⁷

Še spornejše vprašanje pa je bilo vprašanje smrtne kazni. Abolicionistične države so ji nasprotovale, države s smrtno kaznijo pa so jo zahtevale. Na koncu je bil sklenjen kompromis. Smrtne kazni v Rimskem statutu ni, dodan pa je bil 80. člen, ki določa, da nobena določba v tem delu statuta ne vpliva na izrekanje kazni, predpisanih po notranjem pravu držav, ali na uporabo njihovih zakonov, ki ne predvidevajo kazni, predpisane v tem delu. Tako so se države s smrtno kaznijo zavarovale, da ne bi mednarodna skupnost prek tega dela Rimskega statuta (ki ne predvideva smrtne kazni, ampak zgolj dosmrtni zapor) skušala vsiliti abolicije.⁸⁸

Rimski statut izrecno omogoča pritožbo zoper kazen zaradi nesorazmerja med kaznivim dejanjem in kaznijo.⁸⁹

Pritožba je suspenzivna, a obsojenec ostane v priporu do konca pritožbenega postopka.⁹⁰ Dopustna pa je tudi revizija kazni, celo po obsojenčevi smrti, ker je bil odkrit nov dokaz ali pa je bilo ugotovljeno, da je bil odločilni dokaz lažen, ponarejen ali predrugačen ali ker je en ali več sodnikov ravnalo zelo neprimerno ali nevestno ali hudo kršilo svoje dolžnosti.⁹¹ Rimski statut torej omogoča večkratno preverjanje izrečene kazni, še posebej pa ureja izvrševanje in omilitev kazni (10. del statuta).

⁸⁷ Nato pa sodišče izreče skupno kazen (pravilo št. 146).

⁸⁸ Triffterer, O., str. 1444.

⁸⁹ Točka a drugega odstavka 81. člena.

⁹⁰ Točka a tretjega odstavka 81. člena.

⁹¹ Prvi odstavek 82. člena.

Ureditev je očitno natančnejša kot ureditev v statutu MKSJ. Kljub temu pa še vedno obstaja določena pomanjkljivost, ki je podpisnicam statuta na rimski konferenci ni uspelo odpraviti. Čeprav so splošna pravila o kazni že natančnejša, pa Rimski statut še ne vsebuje posebnih minimumov in maksimumov pri posameznih kaznivih dejanjih. Podrobneje odmero kazni urejajo pravila. Sodišče mora tako pri odmeri kazni upoštevati krivdo obsojenca, olajševalne in obteževalne okoliščine obsojenca in kaznivega dejanja, poleg tega pa še škodo, ki jo je storilec povzročil žrtvam in njeni družini, naravo kaznivega dejanja, sredstva izvršitve, stopnjo udeležbe obsojenca pri kaznivem dejanju, stopnjo naklepa, način, čas in kraj kaznivega dejanja, starost, izobrazbo, socialne in ekonomske okoliščine obsojenca ter druge dejavnike.⁹²

V Rimskem statutu je še posebej urejena odmera kazni. Sodišče pri odmeri kazni v skladu s Pravili o postopku in dokazih upošteva dejavnike, kot so teža kaznivega dejanja in osebne okoliščine obsojenca. Odšteje se čas, ki ga je obsojenec predhodno preživel v priporu, lahko pa tudi čas, za katerega je bila obsojencu odvzeta prostost kako drugače v zvezi z ravnanjem, ki je podlaga tega kaznivega dejanja. V primeru pravega steeka sodišče izreče (bolje določi) kazen za vsako kaznivo dejanje in enotno kazen, ki določa skupno obdobje zapor. To obdobje ne sme biti krajše od najvišje posamezne izrečene kazni in ne daljše od 30 let ali pa je enotna kazen dosmrtni zapor.⁹³

Prav poseben sistem pravil o kaznih pa imajo kazniva dejanja zoper pravosodje (70. člen statuta). Pravila posebej določajo, da zanje ne velja 77. člen (razen odvzema premoženja), ampak posebna pravila. Določena je denarna kazen, ki je omejena na 50 odstotkov obsojenčevega ugotovljenega premoženja, zmanjšanega za znesek, ki je potreben za preživljanje obsojenca in oseb, ki jih mora preživljati. Zaporno kazen pa je mogoče izreči zgolj v skrajnem primeru, če obsojenec ne plača denarne kazni.⁹⁴

Namen kaznovanja tako kot v statutu MKSJ tudi tu ni izrecno določen, mogoče pa je določene namene razbrati iz statuta in pravil. V uvodu je tako določeno, da najtežja hudodelstva, ki se nanašajo na mednarodno skupnost kot celoto, ne smejo ostati nekaznovana in da je treba zagotoviti njihov učinkovit pregon s sprejemanjem ukrepov na državni ravni ter z

⁹² Pravilo št. 145. Olajševalne in obteževalne okoliščine so določene primeroma.

⁹³ 78. člen.

⁹⁴ Pravilo št. 166.

okrepitvijo mednarodnega sodelovanja ter da so države podpisnice odločene, da končajo nekaznovanje storilcev takih hudodelstev ter tako prispevajo k njihovemu preprečevanju. Iz teh določb sta razvidna namen retribucije in utrjevanja vladavine prava (oboje absolutne teorije) ter po drugi strani (generalna) prevencija. V 78. členu je določeno, da mora biti kazen sorazmerna s težo kaznivega dejanja, s čimer statut opozarja na zahtevo po sorazmernosti kazni, ki je značilna za retributivne teorije. Ta zahteva je še podkrepljena z možnostjo pritožbe zaradi nesorazmernosti med kaznivim dejanjem in kaznijo. Po drugi strani rehabilitacija ni omenjena nikjer v statutu, poleg tega ni v statutu nobenih določb o dejavnostih med izvrševanjem kazni zapora. Posredno je to urejeno v 106. členu, v katerem je določeno, da pogoji izvrševanja kazni ne smejo biti bolj ali manj ugodni kot tisti, ki so na voljo zapornikom, obsojenim za podobna kazniva dejanja v državi izvrševanja. Dejansko je rehabilitacija odvisna od stanja penološke politike države, v kateri obsojenec prestaja kazen, in od splošno sprejetih mednarodnih pogodbenih standardov o ravnanju z zaporniki (v katerih je sicer rehabilitacija pogosto določena kot namen kaznovanja). Taka ureditev lahko privede do diskriminacije med zaporniki glede na kraj prestajanja kazni. Edina določba, iz katere bi lahko zaznali rehabilitacijo, je določba pravil, v kateri je predpisano, da mora sodišče pri odmeri kazni upoštevati tudi starost, izobrazbo, socialne in ekonomske okoliščine obsojenca. Na restorativno pravičnost pa nakazujeta možnost prenosa plačane denarne kazni ali odvzete premoženjske koristi, sredstev ali premoženja v skrbniški sklad, iz katerega se potem izplača odškodnina žrtvam, in 75. člen Rimskega statuta,⁹⁵ ki ureja povrnitev škode žrtvam (vrnitev v prejšnje stanje, nadomestilo ali rehabilitacija). Odškodnina se lahko izplača iz skrbniškega sklada ali pa sodišče naroči obsojencu, da plača odškodnino, ki jo uveljavlja žrtev neposredno zoper obsojenca. S tem pa žrtev ni prekludirana glede pravic po notranjem ali mednarodnem pravu.

Sklepne ugotovitve

Kot je bilo ugotovljeno že zgoraj, je glavna težava pri ugotavljanju namenov kaznovanja stek različnih pravnih kultur in sistemov. Nameni ka-

⁹⁵ Podrobneje o tem v 3. delu Pravil o postopku in dokazih.

znovanja pa so močno odvisni od trenutka odločanja, vrednot in teorij, ki prevladujejo v nekem pravnem okolju. Pred MKSJ se tako sodni senati sklicujejo na absolutne in relativne teorije, vendar pa po mojem mnenju v sodni praksi MKSJ ter v njegovih pravnih aktih prevladujejo absolutne oz. retributivne.

Drugo vprašanje, s katerim se je ukvarjalo MKSJ, je individualizacija kazni. To sodišče je prav s sklicevanjem na individualizacijo kazni upravičevalo nepoenoteno sodno prakso glede odmere kazni. Menim, da je bil pristop MKSJ glede tega vprašanja napačen. Po mojem mnenju zgolj dosledno izpeljana individualizacija kazni lahko omogoči enakost obsojencev in s tem poenoteno sodno prakso. Samo če sodni senat dosledno upošteva vse pomembne okoliščine za individualizacijo kazni, lahko tudi ugotovi, ali je dejansko stanje enega primera tako podobno drugemu, da mora izreči enako kazen, oziroma ali so dejstva tako različna, da mora izreči različno kazen. Pravilno izpeljana individualizacija kazni je pogoj za enakost obsojencev in s tem za poenoteno sodno prakso. Problem nastane, če sodni senat ne upošteva določenih dejstev, ki so pomembna, oziroma upošteva dejstva, ki niso pomembna, in zato napačno odloči, ali sta primera enaka ali ne oziroma ali si zaslužita enako kazen ali ne. Potem je načelo enakosti kršeno in s tem se posredno ruši tudi enotna sodna praksa.

Pregled zgodovinskega razvoja ureditve kazni kaže, da je bila ta zmeraj bolj določena. V nürnberškem statutu je sodišče lahko izreklo katero koli kazen, ki se mu je zdela pravična, MKSJ je bilo omejeno zgolj na zaporno kazen, Rimski statut pa omogoča izrek kazni do največ 30 let zapora ali dosmrtno kazen, poleg tega pa še denarno kazen. Rimski statut omogoča tudi najširšo izbiro med kaznimi. Tak trend razvoja se kaže tudi glede posebnega naroka za odmero kazni in pravne podlage za pritožbo v zvezi s kaznijo. V Nürnbergu posebnega naroka ni bilo, sodniki MKSJ so nekaj časa imeli to možnost, potem pa so jo črtali iz pravil, Rimski statut pa izrecno omogoča oziroma v posameznih primerih celo določa obvezno izvedbo posebnega naroka. Glede pritožbe pa lahko ugotovimo, da je v nürnberškem statutu in statutu MKSJ implicitna podlaga, v Rimskem statutu pa izrecna podlaga za pritožbo v zvezi z odmero kazni (in celo za revizijo kazni).

Ena pomanjkljivost pa je tudi v Rimskem statutu, in sicer odsotnost določenega namena kaznovanja. Menim pa, da iz preostalih določb

Rimskega statuta, stalne zahteve po končanju nekaznovanosti mogočih storilcev najhujših kaznivih dejanj (*to put an end to impunity*) in iz kulture kaznovanja, ki jo je mogoče razbrati v mednarodnopravni skupnosti,⁹⁶ izhajajo absolutne teorije. Res pa je, da MKS poudarja tudi restorativno pravičnost, saj se poudarja pomen žrtev z možnostjo zahtevati odškodnino zaradi storjenega kaznivega dejanja in s precej razširjenimi možnostmi sodelovanja žrtev v kazenskem postopku, ki poteka pred MKS.⁹⁷ Prav to naj bi bila ena od pomembnejših pridobitev Rimskega statuta.

Literatura

- Ambos, K. (2006). Internationales Strafrecht. München, Verlag C. H. Beck.
- Bagaric, M., Morris, J. (2006). International Sentencing Law: In search of Justification and Coherent Framework. *International Criminal Law Review*, 6, str. 191–255.
- Bavcon, L., Šelih, A., Filipčič, K., Ambrož, M., Korošec, D. Kazensko pravo splošni del, Ljubljana, Uradni list Republike Slovenije.
- Cassese, A., Gaeta, P., Jones, J., ur. (2002). *The Rome Statute of International Criminal Court: A Commentary*. New York, Oxford University Press.
- Clark, J. J. (2008). Zero to Life: Sentencing Appeals at the International Criminal Tribunals for the Former Yugoslavia and Rwanda. *The Georgetown Law Journal*, 96, str. 1685–1723.
- Danner, A. M. (2001). Constructing a Hierarchy of Crimes in International Criminal Law Sentencing. *Virginia Law Review*, 87, str. 415–501.
- Henham, R. (2002). The Internationalisation of Sentencing: Reality or Myth? http://www.sciencedirect.com/science?_ob=ArticleURL&udi=B6WGX-47XFTPN-1&_user=4776866&_rdoc=1&_fmt=&orig=search&sort=d&view=c&_acct=C000033658&_version=1&_urlVersion=0&_userid=4776866&md5=d814942d661097f0f8105cacco21ab61 (12. 5. 2009).
- Henham, R. (2004). Theorizing the Penalty of Sentencing in International Criminal Trials. *Theoretical Criminology*, 8/4, str. 429–463.
- Hola, B., Smeulers, A., Bijleveld, C. (2009). Is ICTY Sentencing Predictable? An Empirical Analysis of ICTY Sentencing Practice. *Leiden Journal of International Law*, 22, str. 79–97.
- Hole, A. (2007). The Sentencing Provisions of the International Criminal Court. *Monash University Law Review*, 33, str. 264–289.

⁹⁶ Ohlin, J. D., str. 14, Henham, R. (2002), str. 5.

⁹⁷ Glej 68. člen Rimskega statuta ter 3. del Pravil o postopku in dokazih.

- Ohlin, J. D. (2008). Towards a Unique Theory of International Criminal Sentencing. <http://ssrn.com/abstract=1266702> (12. 5. 2009).
- Shahram, D. (2009). Beyond Retroactivity to Realizing Justice: A Theory on the Principle of Legality in International Criminal Law Sentencing. http://works.bepress.com/shahram_dana/I (12. 5. 2009).
- Sloane, R. D. (2007). Sentencing for the Crime of Crimes. *Journal of International Criminal Justice*, 5, str. 713–734.
- Sloane, R. D. (2007). The Expressive Capacity of International Punishment. *Stanford Journal of International Law*, 43, str. 39–94.
- Triffterer, O., ur. (2008). Commentary on the Rome Statute of the International Criminal Court – Observers' Notes, Article by Article. Baden-Baden, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden.
- Zagorac, D., ur. (2003). Rimski statut Mednarodnega kazenskega sodišča. Ljubljana, Amnesty International Slovenija.

ANTROPOMETRIČNE KARAKTERISTIKE POLICISTOV

Bojan Zorec

Povzetek

Namen raziskovalne naloge je proučiti nekatere antropometrične mere policistov, ki predstavljajo značilnosti zgradbe in sestave telesa ter odnose med njimi.

Za vse spremenljivke so bili najprej izračunani osnovni statistični parametri: aritmetična sredina, maksimalni in minimalni rezultat, standardni odklon. Gostoto telesa in kasneje delež maščobnega tkiva smo ocenili z regresijskimi enačbami.

Pri policistih in merjenjih primerjalne študije so razlike v srednjih vrednostih merjenih parametrov antropometričnih spremenljivk in spremenljivk sestave telesa slabo izražene. Med vzorcema je najbolj očitna razlika v vrednostih kožne gube trebuha. Razlike so izražene tudi v količini maščevja po Durnin & Womersley metodi, ki temelji na seštevku štirih kožnih gub (kožne gube bicepsa in tricepsa, hrbta in suprailiakalne kožne gube).

Pomembna omejitev je v primerljivosti relevantnih študij, ker raziskovalci ne objavljajo podatkov s področja zgradbe in sestave telesa policistov.

Rezultati kažejo, da je pri policistih našega vzorca prisotna tendenca nekoliko prekomerne prehranjenosti po kriteriju Svetovne zdravstvene organizacije. Ker gre za specifičen poklic bi veljalo v prihodnje razmisliti o kinezioloških programih, ki bi ta »dejavnik tveganja« zmanjšali na minimum.

Sklepamo lahko, da razlike v intenzivnosti gibalne strukture med vzorcema policistov in delavcev v raziskavi generirajo tudi razlike v energetske porabi. Višje vrednosti maščobne mase med policisti v primerjavi z delavci so tako odraz razlik v energetske porabi na delovnem mestu in predvidevamo tudi v samih prehranskih navadah.

I UVOD

Namen raziskovalne naloge je proučiti nekatere antropometrične mere policistov, ki predstavljajo značilnosti zgradbe in sestave njihovega telesa ter relacije med njimi. Pri tem raziskovalci poudarjajo, da je lahko sistematična diskripcija morfologije telesa in z uporabo algoritmov aproksimativno določena sestava telesa (količina maščevja, kostnega in mišičnega tkiva) prvi korak k razumevanju telesne in delovne sposobnosti posameznika, saj je oblika v veliki meri odraz funkcije (Bravničar, 1988).

Delovno-gibalna učinkovitost policistov je v veliki meri determinirana z morfološkimi značilnostmi telesa. Policiste z neustrezno morfološko strukturo (debelost, mišična atrofija itn.) kot posledico slabih življenjskih navad je lažje napasti in poškodovati. Napadalci so po aretaciji navajali, da so policiste napadli na podlagi njihove celostne podobe, ki je dajala ranljiv videz in jim pomagala pri odločitvi za napad (Pealo, 1993).

Dobra telesna priprava in ustrezen morfološki status ni samo stvar posameznika. Ugotavljajo, da policisti z ustreznimi motoričnimi sposobnostmi in morfološkimi značilnostmi manj obolevajo, imajo boljše odnose s kolegi in izboljšujejo podobo policije v očeh javnosti. Prav tako so bolj produktivni na delovnem mestu, lažje prenašajo stresne dejavnike in so redkeje sodno obravnavani zaradi pretirane uporabe prisilnih sredstev. Pri njih je manj prezgodnjih upokojitev in poškodb pri delu. Tako je povečano število bolezni in upokojitev zaradi zdravstvenih razlogov povečalo zanimanje policistov za športne programe, ker so se začeli zavedati, da je zaradi vedno večjih obremenitev na delovnem mestu ogroženo njihovo zdravje in poklicna kariera (Horner, 1992). Primerna motorična dejavnost in zdrava uravnotežena prehrana sta izrednega pomena za delovno učinkovitost posameznika. Program HEPA (Health Enhancing Physical Activity) priporoča pol ure zmerne gibanja dnevno vsaj trikrat na teden (hoja, tek, kolesarjenje, plavanje) za vzdrževanje »osnovne delovne kondicije« posameznika (Ministry of Health, 2007: 15).

Posebno pozornost naj bi zato policija posvečala razvoju, vzdrževanju in spremljanju motoričnih in funkcionalnih sposobnosti ter morfoloških značilnosti. Z leti je to povezano s funkcionalnimi spremembami

na kostnem, mišičnem, dihalnem in srčno žilnem sistemu. Lahko pride do zelo pomembnih fizioloških sprememb samega organizma. Zmanjša se velikost srca in volumen cirkulirajoče krvi, pospeši se utrip v mirovanju in zmanjša se poraba kisika. Tako naj bi bilo poslanstvo kineziologije v policijski praksi usmerjeno na optimalno spreminjanje nekaterih dimenzij psihosomatskega statusa policista in to predvsem tistih, ki ključno opredeljujejo njegovo gibalno učinkovitost pri delu. To je predvsem prostor gibalnih sposobnosti in v našem primeru morfološki status.

Raziskovalci Quetele, Matiegka in Behnke so s svojim delom veliko prispevali k poznavanju fizične antropologije. Na podlagi njihovega dela so številni strokovnjaki (Drinkwater, Ross, 1980; Drinkwater, 1986; Kerr, 1988) razvili svoje metode za računanje sestave telesa. Področje fizične antropologije tako proučuje predvsem morfološke tipe oziroma konstitucijo, ki pa je nemalokrat povezana z ostalimi vrstami tipov. Ločimo morfološki, konstitucijski, psihološki, sociološki in še kakšen tip. V 20. stoletju so se številni strokovnjaki ukvarjali z raziskavami konstitucij človeka in prišli do podobnih klasifikacij: rejen, srednji in suh ali hiperstenik, stenik in astenik ali lateralni, vmesni in linearni tip.

Proučevanje somatotipa in sestave telesa je bilo predmet raziskav že v daljni preteklosti in sega daleč nazaj v zgodovino do Arhimedea in Hipokrata. Da bi lahko kompleksno ocenili sestavo človeškega telesa, ki je lahko različnih oblik, dimenzij in ima različno sestavo, je potrebno znanje različnih strok. Sestavo telesa lahko raziskujemo z različnimi metodami glede na vidike, ki nas zanimajo. Ločimo dve metodi, direktno in indirektno. Indirektna poleg regresijskih enačb vključuje tudi antropometrične meritve in razmerja med njimi. S pomočjo antropometričnih meritev lahko kvalitativno izražamo razsežnost človeškega telesa (Tomazo-Ravnik, 1994).

H. Sheldon je v svoji knjigi *Varieties of Human Physique* (1940) prvi uvedel koncept in besedo somatotip. Somatotip je del konstitucijskega tipa. Konstitucija pa je specifična strukturna in funkcionalna manifestacija posameznika. S pomočjo antropometrije proučujemo tisti del konstitucije, ki je vezan na morfološko zgradbo in kemično sestavo telesa. Somatotipologija pa proučuje morfološki del konstitucije. Glavne

komponente somatotipa po Sheldonu so: endomorfija, mezomorfija in ektomorfija. Iz njegove metode so se razvile tudi druge, na koncu tudi Heath-Carterjeva somatotipska metoda (Carter, 1980). Ta metoda je danes najbolj pogosteje uporabljena za določanje postave človeka, ker jo lahko uporabljamo tako pri ženski populaciji in v vseh starostnih obdobjih. Temelji na opisu somatotipa, ki je izražen s trištevlično oceno primarnih sestavin postave. Prva komponenta ali endomorfija odgovarja relativni debelosti ali suhosti, druga komponenta ali mezomorfija odgovarja relativno mišično skeletnemu razvoju posameznika glede na telesno višino. Predstavimo jo lahko kot relativno pusto telesno maso. Tretja komponenta ali ektomorfija predstavlja relativno linearnost posamezne postave (Tomazo-Ravnik, 1994).

2 METODE RAZISKOVANJA

2.1 Vzorec merjencev

Vzorec merjencev predstavlja 172 policistov v starosti od 20 – 50 let, ki so bili naključno izbrani in 91 delavcev – strojnikov iz raziskave »Povezanost nekaterih dimenzij psihosomatičnega statusa odraslih občanov SR Slovenije z delovno uspešnostjo« (Agrež in drugi, 1988).

2.2 Vzorec spremenljivk

Da bi dobili ustrezne informacije o morfoloških značilnostih in sestavi telesa smo izbrali spremenljivke, ki vsakega merjenca opredelijo z enim longitudinalnim in šestimi transverzalnimi parametri, šestimi obsegi, osmimi kožnimi gubami in telesno maso. Sestava telesa je opredeljena z gostoto telesa po Lohman-u (1981), Sloanu in Weiru (1970), Durnin-u in Womersley-u (1974).

Antropometrične spremenljivke:

AV - Telesna višina, ATT - Telesna masa, BMI – Indeks telesne mase, AON - Obseg sproš. nadlakti, AONM - Obseg pokr. nadlakti, AOP - Obseg podlakti, AOS - Obseg stegna – subglutealno, AOSR - Obseg stegna srednji, AOG - Obseg meč, ASR - Širina ramen, ASM - Širina medenice, APKOM – Premer nadlaktnice, APZ - Premer zapestja, APKOL – Premer stegenice, APG - Premer gležnja, AKGN - Kožna guba nadlakti – tri-

cepsa, AKGB - Kožna guba bicepsa, AKGP - Kožna guba podlahti, AKGH - Kožna guba hrbta, AKGT - Kožna guba trebuha, AKGSI - Kožna guba suprailiakalna, AKGS - Kožna guba stegna – ventralna, AKGG - Kožna guba meč – medialna.

Spremenljivke sestave telesa

Gostota telesa po Lohmanu (1981)

Gostota telesa po Sloan-u in Weiru (1970)

Gostota telesa po Durnin in Womersley-u (1974)

Za vzorec policistov smo za izračun gostote telesa (BD – body density) s pomočjo regresijskih enačb izbrali enačbe, ki upoštevajo kožne gube tako na trupu kot na ekstremitetah. Za policiste smo izbrali enačbe po Lohmanu (1981), Sloan-u in Weiru (1970) in Durnin & Womersley-u (1974). Prav tako smo izračunali tudi odstotek maščevja (PF – percent fat).

Gostota telesa po Lohmanu (1981)

$$BDL = 1.0982 - (0.000815 * (akg + akgh + akgt) - (0.00000084 * (akgn + akgh + akgt)^2))$$

$$PFL = (4.570 BDL - 4.142) * 100$$

Gostota telesa po Sloan-u in Weiru (1970)

$$BDSW = (1.1043 - 0.0001328 * akgs - 0.0000131 * akgh) * 10000.0$$

$$PFSW = (4.570 BDSW * 10000.0 - 4.142) * 100$$

Gostota telesa po Durnin in Womersley-u (1974)

$$BDDW = (0.1 * (akgn + akgb + akgh + akgsi))$$

2.3 Metode obdelave podatkov

Podatki so bili statistično obdelani s programom SPSS Inštituta za kinziologijo Fakultete za šport v Ljubljani. Za vse spremenljivke so bili najprej izračunani osnovni statistični parametri: aritmetična sredina, maksimalni in minimalni rezultat, standardni odklon. Gostoto telesa in kasneje delež maščobnega tkiva smo ocenili z regresijskimi enačbami po metodah Durnin in Womersley (1974), Sloan in Weir (1970) in Lohman (1981).

3 REZULTATI

Tabela 1: Osnovni statistični parametri antropometričnih spremenljivk policistov in delavcev – strojnikov.

Spremenljivke	Policisti (N=172)		Delavci/strojniki (N=91)	
	A	ST. OD.	A	ST. OD.
Telesna višina (cm)	176.5	6.2	175.0	5.9
Telesna masa (kg)	81.1	11.1	81.6	12.6
Indeks telesne mase (BMI)	26.03	6.9	26.64	8.3
Obseg sproš. nadlakti (cm)	31.3	2.7	30.9	2.9
Obseg pokr. nadlakti (cm)	33.8	2.9	34.3	3.1
Obseg podlakti (cm)	28.0	1.8		
Obseg stegna - subglutealno (cm)	58.8	4.3	56.6	4.1
Obseg stegna srednji (cm)	53.4	3.8		
Obseg meč (cm)	38.4	2.5	38.5	2.8
Širina ramen (cm)	40.3	1.9		
Širina medenice (cm)	24.8	2.6		
Premer nadlakti (cm)	7.1	0.3	7.3	0.3
Premer zapestja (cm)	5.7	0.3	6.0	0.2
Premer stegenice (cm)	9.8	0.5	9.5	0.4
Premer gležnja (cm)	7.4	0.4	7.5	0.3
Kožna guba nadlakti - tricepsa (mm)	13.1	5.2	11.5	4.3
Kožna guba bicepsa (mm)	8.1	3.9	6.1	2.7
Kožna guba podlahti (mm)	6.9	2.8	8.0	3.3
Kožna guba hrbta (mm)	18.2	6.4	18.6	7.9
Kožna guba trebuha (mm)	23.9	8.8	28.7	11.2
Kožna guba suprailiakalna (mm)	24.1	9.3	18.2	7.9
Kožna guba stegna - ventralna (mm)	17.4	6.2	16,5	6.8
Kožna guba meč - medialna (mm)	11.4	5.2	10.5	5.1

Legenda:

A – aritmetična sredina, ST. OD – povprečen odklon od aritmetične sredine

Da bi rezultate osmislili in jih v slovenskem prostoru tudi ovrednotili, smo zaradi maloštevilnih raziskav morfološkega statusa na vzorcih v starostnem obdobju od 20 do 50 in več let policiste primerjali z rezultati raziskave “Povezanost nekaterih dimenzij psihosomatičnega statusa odraslih občanov Slovenije z delovno uspešnostjo”. Vzorec oseb v

raziskavi je zajel 91 delavcev, katerih profesionalno delo je vzdrževanje strojev - strojniki (Agrež in drugi, 1988).

Pri pregledu osnovnih statističnih parametrov ugotovimo, da med vzorcema ne obstajajo bistvene razlike v srednjih vrednostih longitudinalnih in širinskih mer ter obsegov in kožnih gub. Do manjših razlik v srednjih vrednostih prihaja v kožnih gubah nadlahti. V primerjavi s skupino policistov imajo delavci tanjše kožne gube na aktivnih segmentih (k. g. tricepsa in bicepsa). Predvidevamo, da so tanjše kožne gube pri delavcih v povezavi z njihovo naravo dela in so lahko povsem logične. Skupna značilnost delovnih opravil so številne manipulacije z zgornjimi ekstremitetami, še posebej z nadlahtmi. Ker je velikokrat potrebno delovne operacije opraviti hitro, prihaja v strukturi lokomocije zgornjih ekstremitet do submaksimalnih mišičnih naprežanj. Pri tem prihaja do zmanjšanja maščobnega tkiva na bicepsu in tricepsu, ki se odraža v tanjši podkožni maščobni plasti. Predvidevamo, da so večji obsegi in tanjše kožne gube v primerjavi s policisti rezultat hipertrofije mišičnega tkiva na aktivnih segmentih zgornjih ekstremitet.

Med vzorcema je najbolj očitna razlika v srednjih vrednostih kožne gube trebuha. Tanjšo kožno gubo pri policistih pripisujemo vadbi samobrambnih tehnik in drugim specialnim trenažnim procesom policistov (končni prijemi, borba v parterju, vezanje in vklepanje itn.) pri katerih dominira repetativna moč trupa in še posebej trebušne mišične mase. Razlike seveda niso statistično značilne, nakazujejo pa morebitno večjo športno aktivnost policistov in posledično manjšo količino tolšče na trebuhu v primerjavi z delavci v proizvodnji.

Kot ugotavljajo raziskovalci je kožna guba trebuha po teoriji med vsemi kožnimi gubami najbolj reprezentativna mera za tisti del podkožne tolšče, ki se spreminja pod vplivom zunanjih dejavnikov (Bravničar, 1988). Manjši obsegi in tanjše kožne gube trebuha so rezultat kontinuirane gibalne dejavnosti pri športu in raznih oblikah fizičnega napora (Bravničar, 1988). Prav tako je bilo že ugotovljeno (Zorec, Mihevc, 1992), da kožni gubi hrbta in trebuha negativno vplivata na rezultate v motoričnih sposobnostih, za katere je odgovoren mehanizem za regulacijo energije (moč, hitrost) in v manjši meri mehanizem za regulacijo giba-

nja (gibljivost, preciznost, koordinacija, ravnotežje). Še posebej velja to za kožno gubo trebuha, ki generalno vpliva na vse motorične spremenljivke. Najenostavnejši in v svetu najpogosteje uporabljeni način ugotavljanja stanja prehranjenosti je indeks telesne mase (ITM) ali body mass index (BMI). Izražamo ga z razmerjem telesne teže v kilogramih in kvadratom telesne višine v metrih:

$$\text{Indeks telesne mase (BMI)} = \frac{\text{Telesna teža (kg)}}{\text{Telesna višina (m)}^2}$$

Glede na rezultate v tabeli 1 lahko ugotovimo, da je povprečna vrednost indeksa telesne mase policistov 26.03, kar jih po tablicah Svetovne zdravstvene organizacije uvršča v skupino oseb z nekoliko prekomerno prehranjenostjo.

Tabela 2: Osnovni statistični parametri spremenljivk sestave telesa policistov

Spremenljivke	A	ST. OD
% maščobne mase po Durnin & Womersley	22.7	4.7
% maščobne mase po Lohman	32.2	14.3
% maščobne mase po Sloan in Weir	9.4	3.4

Legenda:

A – aritmetična sredina, ST. OD – povprečen odklon od aritmetične sredine

Razlike so izražene v srednjih vrednostih maščevja po Durnin & Womersley (1974) metodi, ki temelji na seštevku štirih kožnih gub (kožne gube bicepsa in tricepsa, hrbta in suprailiakalne kožne gube). Delavci - strojniki imajo za skoraj 3 % manj maščobne mase po D&W v primerjavi s policisti. Sklepamo lahko, da je intenzivnost gibalne strukture delavcev – strojnikov v primerjavi s policisti večja, kar pogojuje tudi večji metabolizem in posledično manjšo maščobno maso.

Za boljšo predstavo in primerjavo izmerjenih vrednosti antropometričnih spremenljivk in spremenljivk sestave telesa navajamo podatke iz nekaterih ameriških raziskav (McArdle in drugi, 1986: 507¹; McArdle in drugi, 1996: 571²) in raziskav Agrež (1988), Zorec (1995).

Tabela 3: Srednje vrednosti maščobne mase izbranih študij

Raziskava	Štev. merjencev	Starost	Tel. višina(m)	Tel. teža (kg)	%mašč.mase (D&W)
			A	A	A
Indiana, 1966 ¹	58	40-48	1.77	80.5	22.3
North Carolina, 1976 ¹	63	27-50	-	-	23,7
Texas, 1977 ¹	32	27-59	1.80	85.3	27.1
Massachusetts, 1983 ¹	40	31-50	1.77	77.3	19.8
Massachusetts, 1993 ²	-	31-50	1.77	77.5	19.9
Agrež, 1988	91	20-61	1.75	81.6	20.1
Zorec, 1995	115	20-50	1.77	80.6	22.7

Legenda:

A – aritmetična sredina

Če primerjamo rezultate raziskav v zgornji tabeli lahko ugotovimo, da so povprečne vrednosti maščobne mase policistov (Zorec, 1995) v primerjavi z rezultati nekaterih študij v tabeli v porastu. Pričakovali bi bolj ugodne vrednosti telesne sestave pri policistih, ker vemo, da je njihova gibalna učinkovitost pri uporabi prisilnih sredstev v veliki meri pogojena z morfološkimi značilnostmi in motoričnimi sposobnostmi, še posebej v moči. Pri tem je za policijsko prakso pomembno, da lahko policisti z obveznimi športnimi programi (ju jitsu, kondicijska priprava v moči in vzdržljivosti itn.) pomembno vplivajo na redukcijo podkožnega maščevja in sočasno na povečanje mišične mase. Raziskovalci ugotavljajo, da je moč (mišična masa) pomembno merilo športnikovega uspeha in da si slednji tako želijo povečati mišično maso na račun redukcije maščevja (Thomson in drugi, 1991; Pichard in drugi, 1997; Zorec in Čoh, 1998). Neugodna sestava telesa s povečanimi vrednostmi maščevja (neaktivna masa) negativno vpliva na motorično učinkovitost policistov pri opravljanju dela in na njihovo zdravje (povečan pritisk, bolezni srca itn.). Posamezniki, ki prekomerno uživajo hrano in so gibalno neaktivni, so tudi veliko hitreje podvrženi bolezenskim procesom (McArdle in drugi, 1996).

4 ZAKLJUČEK

Pri policistih in delavcih v proizvodnji so razlike v srednjih vrednostih merjenih parametrov antropometričnih spremenljivk in spremenljivk sestave telesa slabo izražene. Samo pri nekaterih ugotavljamo višje vrednosti, za katere pa ni bilo možno ugotoviti statistično značilnih razlik.

Dobljeni rezultati pravzaprav niso presenetljivi. Na nek način potrjujejo tisto, kar smo do sedaj predvidevali. Morfološka struktura policistov je takšna kot nam kažejo rezultati. Ker policijsko delo v večji meri ni pisarniško, ampak ima v mnogih segmentih značaj terenskega dela in tudi zato, ker je uslužbenec policije po naravi svojega dela izpostavljen možnemu fizičnemu napadu, bi seveda morali vztrajati na tem, da imajo policisti ugodnejšo morfološko strukturo kot posledico kvalitetnih športnih programov, ki bi jim naj bili na voljo.

Rezultati kažejo, da je pri policistih našega vzorca prisotna tendenca nekoliko prekomerne prehranjenosti po kriteriju Svetovne zdravstvene organizacije. Ker gre za specifičen poklic, bi veljalo v prihodnje razmisliti o kinezioloških programih, ki bi ta »dejavnik tveganja« zmanjšali na minimum.

Raziskava nima samo aplikativnega pomena, ampak naj bi pripomogla k nadaljnjim raziskovalnim korakom pri programiranju in spremljanju razvojnih trendov na področju športa v policiji, ki naj bodo interdisciplinarni in naj vključujejo strokovnjake iz različnih področij kineziološke znanosti.

Literatura

- Agrež, F., Ambrožič, F., Berčič, H., Bravničar, M., Čuk, M., Koprivnjak, T., Petrovič, K., Pistotnik, B., Sila, B., Tancing, S., Vidmar, J., Vučetič, Z. L., Žvan, M. (1988). Povezanost nekaterih dimenzij psihosomatičnega statusa odraslih občanov SR Slovenije z delovno uspešnostjo, II. del. Ljubljana: Fakulteta za telesno kulturo.
- Bravničar, M. (1988). Morfološki status. Povezanost nekaterih dimenzij psihosomatičnega statusa odraslih občanov SR Slovenije z delovno uspešnostjo, II. del. Ljubljana: Fakulteta za telesno kulturo, 35 -60.

- Carter, J.E.L. (1980). *The Heath-Carter Somatotype Method*. San Diego: San Diego State University Press Syllabus Service. (Third Edition).
- Drinkwater, D.T., Ross, W.D. (1980). *Antropometric Fractionation of Body Mass. Kinanthropometry II*. University Park Press, 863-871.
- Drinkwater, D.T., Martin, A.D., Ross, W.D., Clarys, J.P. (1986). Validation by Cadaver Dissection of Metteggkas Equations for the Anthropometric Estimation of Anatomical Body Composition in Adult Humans. *Perspectives in anthropometry* ed. J.A.P. Day. Human Kinetics. Publ. Inc. Illinois, 221-229.
- Durnin, J.V.G.A., J. Womersley (1974). Body fat assessed from total body density and its estimation from skinfold thickness: measurements on 481 men and women aged from 16 to 72 years. *British Journal of Nutrition*, 32:77-97.
- Horner, D. (1992). Let's Get Physical. *Police Review*, 100 (5157), 538 - 539.
- Kerr, D.A. (1988). An anthropometric method for fractionation of skin, adipose, bone, muscle and residual tissue masses in males and females age 6 to 77 years. Thesis, Simon Fraser University, Burnaby, B.C. Canada.
- Lohman, T.G. (1981). Skinfolts and body density and their relation to body fatness: a review, *Human Biology*, 53:181-225.
- McArdle, W., Katch, F., Katch, V. (1986). *Exercise Physiology: Energy, Nutrition and Human Performance*. 2nd Edition. Lea&Febiger, Philadelphia, USA.
- McArdle, W., Katch, F., Katch, V. (1996). *Exercise Physiology: Energy, Nutrition and Human Performance*. 4th Edition. Donna B. (ed.) Maryland, Baltimore, USA, Williams & Wilkins publishing company.
- Ministry of Health, Republic of Slovenia. (2007). National Health Enhancing Physical Activity Programme 2007-2012. Pridobljeno na: [tp://www.mz.gov.si/fileadmin/mz.gov.si/pageuploads/mz_dokumenti/delovna_podrocja/javno_zdravje/national_health_enhancing_physical_activity_programme.pdf](http://www.mz.gov.si/fileadmin/mz.gov.si/pageuploads/mz_dokumenti/delovna_podrocja/javno_zdravje/national_health_enhancing_physical_activity_programme.pdf)
- Pealo, W.G. (1993). Health, Fitness and Lifestyle Programmes for Law Enforcement Programmes: Problems and Opportunities. *The Police Journal*, 66 (2), 187 - 190.
- Pichard, C., Kyle, U.G., Gremion, G., Gerbase, M., Slosman, D.O. (1997). Body composition by x-ray absorptiometry and bioelectrical impedance in female runners. *Medicine and Science in Sport and Exercise*, 29, 11: 1527-1534.
- Sheldon, W. (1940). *The Varieties of Human Physique: An Introduction to Constitutional Psychology*. New York: Harper.
- Sloan, A. W., Weir, J. B. (1970). Nomograms for prediction of body density and total body fat from skinfold measurement. *Journal of Applied Physiology*, 28:221-222.
- Thomson, D.L., Thompson, W.R., Prestridge, T.J., Bailey, J.G., Bean, M.H., Brown, S.P., McDanel, J.B. (1991). Effect of hydration and dehydration on body composition analysis: a comparative study of bioelectric impedance analysis and hydrodensitometry. *The Journal of Sports Medicine and Physical Fitness*, 31: 565-570.

- Tomazo-Ravnik, T. (1994). Sestava telesa in človekov somatotip v juvenilnem obdobju. Doktorska disertacija, Ljubljana: Biotehniška fakulteta; Oddelek za biologijo.
- Zorec, B., Mihevc, I. (1992). Antropometrične, motorične in nekatere socialno-demografske karakteristike diplomantov Kadetske šole za policiste in drugih srednjih šol - študentov Višje šole za notranje zadeve. Specialistično delo, Ljubljana, Fakulteta za šport.
- Zorec, B. (1995). Razlike in odnosi v motoričnem in morfološkem prostoru med kriminalisti in policisti. Zb. strok. znan. razpr. - Višja šola notr. zadeve, 8:275-284.
- Zorec, B., Čoh, M. (1998). The influence of self-defence training on morphological and motor dimensions. V: PAGON, Milan (ur.). Policing in Central and Eastern Europe: organizational, managerial, and human resource aspects. Ljubljana: College of Police and Security Studies, 501-506.